พระไตรปิฎกแก่นธรรม

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒

เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา
พุทธศักราช ๒๕๕๐

พระไตรปิฎกแก่นธรรม

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒

เฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช
เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา
พุทธศักราช ๒๕๕๐

พระไตรปิฎกแก่นธรรม

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒

ISBN 978-974-364-738-3

พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม ๒๕๕๑

จำนวนพิมพ์ : ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พุทธศักราช ๒๕๕๐

เรียงพิมพ์/จัดรูปเล่ม: แผนกคอมพิวเตอร์ ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขหิ้อง 213

เลขหมู่ ๒๙๕.๓๑๘
ส๑๙๔๑พ
ล.๒ ฉ.๑

เลขทะเบียน

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๒๔-๘๒๑๔, ๐-๒๖๒๑-๘๘๗๒, ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

โทรสาร ๐-๒๖๒๓-๕๖๒๓

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยทางด้านพระพุทธศาสนาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๐ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยได้พระราชทานนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย และได้เปิดการศึกษาตั้งแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา ครั้นถึงวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้โปรดพระราชทานเปลี่ยนนามจาก มหาธาตุวิทยาลัย เป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป

สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทยมหาเถร) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ องค์ที่ ๑๓ มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาสนองพระราชประสงค์ในนามมหาธาตุวิทยาลัยสืบมา การจัดการศึกษาของมหาธาตุวิทยาลัยสมัยนั้น ถือเป็นยุคทองแห่งการศึกษาของคณะสงฆ์อีกสมัยหนึ่ง โดยสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจาริมหาเถร) และพระพิมลธรรม (ซ้อย ฐานทตฺตมหาเถร) แต่สมัยยังเป็นเปรียญ ได้เป็นกำลังสำคัญในการสนองงานส่วนนี้ พระนิสิตมหาธาตุวิทยาลัยที่เรียนจบการศึกษาแต่ละระดับได้ออกไปสนองงานคณะสงฆ์ทั่วประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ต่อมา เมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระมหาเถระฝ่ายมหานิกายจำนวน ๕๗ รูป ได้ประชุมร่วมกัน ณ ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยมีพระพิมลธรรม (ซ้อย ฐานทตฺตมหาเถร) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ องค์ที่ ๑๕ เจ้าคณะตรวจการภาค ๑ และสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การสาธารณูปการ เป็นประธาน เพื่อปรึกษาหารือในอันที่จะเปิดการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสนองพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ พระมหาเถระทุกรูปต่างมีความเห็นร่วมกันให้เปิดสถาบันการศึกษาแห่งนี้ ให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทยต่อไป และได้เปิดการศึกษาเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา ตราบเท่าปัจจุบัน การจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ สามารถเอื้ออำนวยคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาและประเทศชาติจนสุดที่จะคณานับได้

เนื่องจากพระราชประสงค์ในการสถาปนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เพื่อให้เป็นสถาบันการศึกษาพระไตรปิฎกและ

วิชาชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ดังนั้น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระพิมลธรรม สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง อธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ องค์ที่ ๑๖ และสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปที่ ๒ ได้โปรดให้ดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ "มหาจุฬาเตปิฎก" เรียกชื่อเป็นภาษาไทยว่า "พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" โดยกำหนดวัตถุประสงค์ในการตรวจชำระและจัดพิมพ์ไว้ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อสนองพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงสถาปนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย (๒) เพื่อให้มีพระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์และมีปริมาณเพียงพอต่อการศึกษาและค้นคว้าของพระนิสิตและนักเรียนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๓) เพื่อให้เป็นอนุสรณ์มหามงคลสมัย ๒๕ พุทธศตวรรษ

สำหรับหลักเกณฑ์ในการตรวจชำระนั้นได้กำหนดให้ทำการตรวจสอบเทียบกับพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ เช่น พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พระไตรปิฎกฉบับฉัฏฐสังคายนา พระไตรปิฎกฉบับอักษรสิงหล และพระไตรปิฎกฉบับอักษรโรมันของ Pali Text Society เป็นต้น เพื่อให้พระไตรปิฎกฉบับที่ตรวจชำระขึ้นใหม่นี้มีความสมบูรณ์และถูกต้องที่สุด ทั้งอรรถและพยัญชนะ พร้อมทั้งพิจารณาตั้งข้อย่อหน้า ตั้งชื่อวรรค และตั้งชื่อสูตรไว้ให้ปรากฏชัดเจน เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าของพระนิสิตและนักเรียนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและผู้ที่ลนใจจะศึกษาค้นคว้าได้ง่ายขึ้น ส่วนกรณีที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านเนื้อความและการใช้ศัพท์ของพระไตรปิฎกแต่ละฉบับ เมื่อตรวจสอบแน่นอนแล้ว ก็ให้ทำเชิงอรรถบอกที่มาของพระไตรปิฎกฉบับนั้นๆ กำกับไว้อย่างชัดเจน การตรวจชำระดังกล่าวได้ดำเนินการมาจนถึงปีพุทธศักราช ๒๕๓๒ จึงได้จัดพิมพ์แล้วเสร็จบริบูรณ์ครบ ๔๕ เล่ม โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนสนับสนุนในเบื้องต้นเป็นเงิน ๒๑๐,๐๐๐ บาท

อนึ่ง ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๙ สภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้อนุมัติให้นายพร รัดนสุวรรณ ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาศาสนา ดำเนินการรวบรวมศาสนบัณฑิตตรวจชำระและจัดพิมพ์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนแล้วเสร็จ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้จัดให้มีการสมโภชพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นประธานเปิดงาน เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๕

ต่อมา ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๗ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดทำโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยทรงเจริญพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา และร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหามงคลสมัยทรงครองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี โดยได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นประธานองค์อุปถัมภ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ประกอบพิธีเปิดโครงการแปลและพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ โดยสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมหาเถร) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นประธานฝ่ายบรรพชิต ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์ และรัฐบาลในสมัยที่ ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ได้จัดสรรงบประมาณถวายจำนวน ๓๕,๔๒๗,๐๐๐ บาท โครงการดังกล่าวได้ดำเนินการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครบทั้ง ๔๕ เล่ม ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๒

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดให้มีการสมโภชพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๖-๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ โดยได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นประธานประกอบพิธีสมโภชพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒ ณ มณฑลพิธีวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับดังกล่าวนี้ มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากฉบับที่เคยมีการแปลสู่พากย์ภาษาไทยในอดีต ถือว่าเป็นพระไตรปิฎกที่แปลด้วยสำนวนภาษาที่ร่วมสมัยเข้าใจง่าย สำหรับการแปลสู่พากย์ภาษาไทยนั้น ในที่บางแห่งถ้าแปลแล้วความหมายจะแปรเปลี่ยนไป ก็คงแปลทับศัพท์ไว้ พร้อมกับทำเชิงอรรถอธิบายไว้โดยอาศัยหลักฐานจากคัมภีร์อรรถกถาหรือฎีกา ซึ่งเชิงอรรถนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นอีกประการหนึ่งของพระไตรปิฎกฉบับนี้ คณะผู้ดำเนินการได้ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพื่อให้เกิดความ

เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจะบอกที่มาให้สามารถสืบค้นต่อไปได้ นอกจากนี้ ในแต่ละเล่มที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระไตรปิฎกฉบับนี้ คือ จะมีบทนำที่สรุปเนื้อหาสาระสำคัญๆ ในแต่ละเล่มไว้ เมื่ออ่านบทนำแล้วก็สามารถรู้เรื่องราวหรือประเด็นที่สำคัญในแต่ละเล่มได้เป็นอย่างดีก่อนที่จะอ่านในรายละเอียดของแต่ละเล่ม และเนื่องจากพระไตรปิฎกมีหลายเล่ม จึงต้องพิจารณาตรวจสอบที่มา การใช้คำใช้ภาษาให้สอดคล้องกัน จะได้ไม่มีการลักลั่นกัน ใช้สำนวนภาษาระดับเดียวกันให้ได้ มีการสืบค้นว่า คำนี้ สูตรนี้ มีปรากฏในเล่มใดบ้าง แล้วทำเชิงอรรถอ้างอิง เพื่อความสอดคล้อง ความสมนัย จุดเด่นที่สำคัญอีกประการคือดัชนีค้นคำ จะมีการเก็บคำให้ได้มาตรฐานตรงตามหลักวิชาการ เก็บรายละเอียดในแต่ละเล่มให้ได้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าต่อไป ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระไตรปิฎกฉบับนี้ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางสืบมาตราบเท่าปัจจุบัน

เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับดังกล่าวมีเนื้อหาสาระมากจัดพิมพ์เป็นจำนวน ๔๕ เล่ม ผู้มีภาระมากไม่สามารถศึกษาได้โดยง่าย ควรจะมีพระไตรปิฎกฉบับย่อความเพื่อให้สะดวกแก่การศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ผู้มีภาระมาก ดังนั้น เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ นั่นเอง อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะบรรณกรพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับย่อ จำนวน ๒๘ รูป/คน ตามคำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ ๙๓/๒๕๔๒ สั่ง ณ วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อจัดทำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับย่อ พร้อมกันนั้นก็ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะบรรณาธิการ จำนวน ๑๕ รูป/คน ตามคำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ ๙๒/๒๕๔๒ สั่ง ณ วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อพิจารณาตรวจสอบเนื้อหาและการใช้สำนวนภาษาพระไตรปิฎกฉบับย่อดังกล่าว

จากนั้น คณะบรรณกรทั้งหมดได้ประชุมแบ่งกลุ่มกันรับผิดชอบในการจัดทำต้นฉบับเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย เมื่อคณะบรรณกรแต่ละกลุ่มจัดทำต้นฉบับเสร็จแล้วก็นำเสนอต่อที่ประชุมคณะบรรณกรทั้งหมด เพื่อพิจารณาแก้ไขการสรุปย่อเนื้อหาสาระและความสมนัยในการใช้ภาษา แล้วมอบต้นฉบับให้เลขานุการคณะบรรณกรนำเสนอคณะบรรณาธิการพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับย่อ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน ๑๕ รูป/คน มีอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นประธาน เพื่อประชุมพิจารณาตรวจสอบเนื้อหาและสำนวนภาษาไทย ตั้งแต่ต้นปีพุทธศักราช ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ผ่านขั้นตอนการตรวจสอบตามกระบวนการต่างๆ สรุปจากเนื้อหาสาระแห่งพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๔๕ เล่ม เหลือเป็นพระไตรปิฎกแก่นธรรม จำนวน ๖ เล่ม คือ พระวินัยปิฎกจำนวน ๘ เล่ม (เล่มที่ ๑-๘) ย่อเป็น ๑ เล่ม พระสุตตันตปิฎก จำนวน ๒๕ เล่ม (เล่มที่ ๙-๓๓) ย่อเป็น ๔ เล่ม และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๑๒ เล่ม (เล่มที่ ๓๔-๔๕) ย่อเป็น ๑ เล่ม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๑ สรุปเนื้อหาสาระจากพระวินัยปิฎก จำนวน ๘ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๑ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑

๒. เล่มที่ ๒ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๒

๓. เล่มที่ ๓ พระวินัยปิฎก ภิกขุนีวิภังค์

๔. เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑

๕. เล่มที่ ๕ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๒

๖. เล่มที่ ๖ พระวินัยปิฎก จูฬวรรค ภาค ๑

๗. เล่มที่ ๗ พระวินัยปิฎก จูฬวรรค ภาค ๒

๘. เล่มที่ ๘ พระวินัยปิฎก ปริวาร

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๒ สรุปเนื้อหาสาระจากพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๖ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๙ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

๒. เล่มที่ ๑๐ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

๓. เล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

๔. เล่มที่ ๑๒ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

๕. เล่มที่ ๑๓ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

๖. เล่มที่ ๑๔ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๓ สรุปเนื้อหาสาระจากพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๕ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๑๕ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

๒. เล่มที่ ๑๖ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

๓. เล่มที่ ๑๗ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

๔. เล่มที่ ๑๘ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

๕. เล่มที่ ๑๙ พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๔ สรุปเนื้อหาสาระจากพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๕ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๒๐ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกก-ทุก-ติกนิบาต

๒. เล่มที่ ๒๑ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

๓. เล่มที่ ๒๒ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต

๔. เล่มที่ ๒๓ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฏฐก-นวกนิบาต

๕. เล่มที่ ๒๔ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๕ สรุปเนื้อหาสาระจากพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๙ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต

๒. เล่มที่ ๒๖ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา

๓. เล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก ภาค ๑

๔. เล่มที่ ๒๘ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก ภาค ๒

๕. เล่มที่ ๒๙ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส

๖. เล่มที่ ๓๐ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส

๗. เล่มที่ ๓๑ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

๘. เล่มที่ ๓๒ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑

๙. เล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

พระไตรปิฎกแก่นธรรม เล่มที่ ๖ สรุปเนื้อหาสาระจากพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๑๒ เล่ม คือ

๑. เล่มที่ ๓๔ พระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี

๒. เล่มที่ ๓๕ พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์

๓. เล่มที่ ๓๖ พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-ปุคคลบัญญัติ

๔. เล่มที่ ๓๗ พระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ

๕. เล่มที่ ๓๘ พระอภิธรรมปิฎก ยมก ภาค ๑

๖. เล่มที่ ๓๙ พระอภิธรรมปิฎก ยมก ภาค ๒

๗. เล่มที่ ๔๐ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๑

๘. เล่มที่ ๔๑ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๒

๙. เล่มที่ ๔๒ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๓

๑๐. เล่มที่ ๔๓ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๔

๑๑. เล่มที่ ๔๔ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๕

๑๒. เล่มที่ ๔๕ พระอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ภาค ๖

อนึ่ง เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้นำเสนอ *"โครงการจัดพิมพ์คัมภีร์พระพุทธศาสนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐"* ต่อสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อพิจารณาอนุมัติโครงการ ซึ่งสภามหาวิทยาลัยก็ได้อนุมัติโครงการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว อีกทั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

กรมศิลปากร ก็ได้มีมติให้ดำเนินการได้และสามารถนำตราสัญลักษณ์ของงานพิมพ์ลงบนปกได้ ดังนั้น พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงเป็นคัมภีร์ชุดแรก ที่ได้รับการจัดพิมพ์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขออนุโมทนาขอบคุณคณะกรรมการ ผู้ดำเนินการฝ่ายต่างๆ ที่ได้เสียสละทุ่มเทกำลังกาย กำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ทำให้พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี ตลอดถึงท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการมาตั้งแต่ต้นจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ จะอำนวยความสะดวกและสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและผู้สนใจทั่วไป

ในโอกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา มวลคณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดถึงพสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่า ขอถวายพระพรชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ ทรงปราศจากพระโรคาพาธ สมบูรณ์ด้วยพระพลานามัย ทรงพระเจริญด้วยพระราชอิสริยยศ ปรากฏเดชานุภาพแผ่ไพศาล เสด็จสถิตยืนนานในพระบรมมไหศวรรย์ราชสมบัติปกครองรัฐสีมามณฑลประเทศไทยให้เจริญวิวัฒนาสถาพร ตลอดชั่วจิรัฏฐิติกาล เทอญ.

จิรं ติฏฐตุ โลกสฺมึ สมฺมาสมฺพุทธสาสนํ.

ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลกสิ้นกาลนาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺคปาลิ
วิ.ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุนีวิภงฺคปาลิ
วิ.ม.	วินยปิฎก	มหาวคฺคปาลิ
วิ.จู.	วินยปิฎก	จูฬวคฺคปาลิ
วิ.ป.	วินยปิฎก	ปริวารปาลิ

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ
ที.ม.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาลิ
ที.ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาลิ
ม.มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาลิ
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสกปาลิ
ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาลิ
สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺคปาลิ
สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺคปาลิ
สํ.ข.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺคปาลิ
สํ.สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺคปาลิ
สํ.ม.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺคปาลิ
องฺ.เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาลิ
องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาตปาลิ

อง.ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาลิ
อง.จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาตปาลิ
อง.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาลิ
อง.ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาตปาลิ
อง.สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาตปาลิ
อง.อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาตปาลิ
อง.นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาตปาลิ
อง.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาลิ
อง.เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาลิ
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐปาลิ
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาลิ
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทานปาลิ
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกปาลิ
ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาลิ
ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุปาลิ
ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุปาลิ
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาลิ
ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถาปาลิ
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกปาลิ
ขุ.ม.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทสปาลิ
ขุ.จู.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทสปาลิ
ขุ.ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย	อปทานปาลิ
ขุ.พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํสปาลิ
ขุ.จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎกปาลิ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณิปาลิ
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาลิ
อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตุกถาปาลิ
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติปาลิ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุปาลิ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมกปาลิ
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐานปาลิ

ปกรณวิเสส

เนตฺติ.	เนตฺติปกรณ
เปฏโก.	เปฏโกปเทส
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหปกรณ
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกาปาราชิกกณฺฑ - สมาทิเสสาทิ - มหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา
กงฺขา.อ.		กงฺขาวิตรณีอฏฺฐกถา
วิ.สงฺคห.		วินยสงฺคหอฏฺฐกถา
วิ.นิจฺฉย.		วินยวินิจฺฉย
อุตฺตรวิ.		อุตฺตรวินิจฺฉย
ขุทฺทสิกฺขา		ขุทฺทสิกฺขา
มูลสิกฺขา		มูลสิกฺขา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ม.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	ปาฏิกวคฺคอฏฺฐกถา
ม.มู.อ.	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	มูลปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	มชฺฌิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.อุ.อ.	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	อุปริปณฺณาสกอฏฺฐกถา
สํ.ส.อ.	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สคาถวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.นิ..ข.อ.	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	นิทาน-ขนฺธวารวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.สฬา..ม.อ.	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สฬายตน-มหาวารวคฺคอฏฺฐกถา
องฺ.เอกก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	เอกกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ทุก..ติก..จตุกฺก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ทุกาทินิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ปญฺจก..ฉกฺก..สตฺตก..อฏฺฐก..นวก..ทสก..เอกาทสก.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ปญฺจกาทินิปาตอฏฺฐกถา
ขุ.ขุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถา
ขุ.ธ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทอฏฺฐกถา	
ขุ.อุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อุทานอฏฺฐกถา
ขุ.อิติ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา
ขุ.สุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา
ขุ.วิ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา
ขุ.เปต.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	เปตวตฺถุอฏฺฐกถา
ขุ.เถร.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.เถริ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรีคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.ชา.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกอฏฺฐกถา	
ขุ.ม.อ.	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา
ขุ.จู.อ.	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถา
ขุ.ป.อ.	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปกาสินี	ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา
ขุ.อป.อ.	ขุทฺทกนิกาย	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอฏฺฐกถา

ขุ.พุทธ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	มธุรตฺถวิลาสินี	พุทธวํสอฏฺฐกถา
ขุ.จริยา.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	จริยาปิฎกอฏฺฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา
อภิ.วิ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค	สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา
อภิ.ปญฺจ.อ.	อภิธมฺมปิฎก	ปญฺจปกรณอฏฺฐกถา	

อรรรถกถาปกรณวิเสส

เนตฺติ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	เนตฺติอฏฺฐกถา
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห	
อภิ.วตาร.	อภิธมฺมาวตาร	

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา	วชิรพุทฺธิฎีกา
สารตฺถ.ฎีกา	สารตฺถทีปนีฎีกา
วิมติ.ฎีกา	วิมติวิโนทนีฎีกา
กงฺขา.ฎีกา	กงฺขาวิตรณีปุราณฎีกา
กงฺขา.ฎีกา (อภินว)	วินยตฺถมญฺชูสา กงฺขาวิตรณี อภินวฎีกา
วินย.ฎีกา	วินยาลงฺการฎีกา
วิ.ฎีกา	วินยวินิจฺฉยฎีกา
อุตฺตร.ฎีกา	อุตฺตรวินิจฺฉยฎีกา
ขุทฺท.ฎีกา	ขุทฺทสิกฺขาปุราณฎีกา
ขุทฺท.ฎีกา (อภินว)	ขุทฺทสิกฺขาอภินวฎีกา
มูล.ฎีกา	มูลสิกฺขาฎีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา
ที.ม.ฎีกา	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มหาวคฺคฎีกา

ที.ปา.ฏีกา	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	ปาฏิกวคฺคฏีกา
ที.สี.ฏีกา (อภินว)	ทีฆนิกาย	สาธุวิลาสินี	สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา
ม.มู.ฏีกา	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มูลปณฺณาสกฏีกา
ม.ม.ฏีกา	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มชฺฌิมปณฺณาสกฏีกา
ม.อุ.ฏีกา	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	อุปริปณฺณาสกฏีกา
สํ.ฏีกา	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สํยุตฺตฏีกา
อง.ฏีกา	องฺคุตฺตรนิกาย	สารตฺถมญฺชูสา	องฺคุตฺตรฏีกา
ขุ.ธ.ฏีกา	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทมหาฏีกา	

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.มูลฏีกา	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณมูลฏีกา
อภิ.อนุฏีกา	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณอนุฏีกา
ม.ฏีกา	มณิทีปฏีกา	
มธุ.ฏีกา	มธุสารตฺถทีปนีฏีกา	

ฎีกาปกรณวิเสส

เนตฺ.ฏีกา	เนตฺติฏีกา	
เนตฺ.วิ.	เนตฺติวิภาวินี	
มิลินฺท.ฏีกา	มธุรตฺถปกาสินี	มิลินฺทปญฺหฏีกา
วิสุทฺธิ.มหาฏีกา	ปรมตฺถมญฺชูสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา
วิสุทฺธิ.จูฬฏีกา	วิสุทฺธิมคฺคจูฬฏีกา	
อภิ.วตารฏีกา	อภิธมฺมตฺถวิกาสินี	อภิธมฺมาวตารฏีกา
วิภาวินี.	อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฏีกา	
มณิ.ฏีกา	มณิสารมญฺชูสาฏีกา	

คัณฐี

ปฏิ.คณฺฐิ	ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถาคณฺฐิ
วิ.โยชนา	อภิธมฺมตฺถวิภาวินีโยชนา

สารบัญ

๑. ความหมาย ๒

๒. การจัดแบ่งหมวดหมู่ ๒

๒.๑ การจัดแบ่งเป็นวรรค ๒

๒.๒ การจัดแบ่งเป็นสังยุต ๓

๒.๓ การจัดแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ ๓

๓. สาระสำคัญ ๔

๑. สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๔

- การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๔

ก. การแบ่งเป็นสังยุต ๕

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ ๕

๒.สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๕

- การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๕

ก. การแบ่งเป็นสังยุต ๖

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ ๖

๓. สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๖

- การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๖

ก. การแบ่งเป็นสังยุต ๗

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ ๗

๔. สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๗

- การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๘

ก. การแบ่งเป็นสังยุต ๘

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ ๘

๕.สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๘

- การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๙

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

๑. เทวตาสังยุต

๑. ความหมาย ๑๐
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๐
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๑

๑. นฬวรรค ว่าด้วยต้นอ้อ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โอฆตรณสูตร ว่าด้วยการข้ามโอฆะ ๑๑
๒. นิโมกขสูตร ว่าด้วยทางหลุดพ้น ๑๑
๓. อุปนียสูตร ว่าด้วยชีวิตถูกชรานำเข้าไป ๑๑
๔. อัจเจนติสูตร ว่าด้วยกาลที่ล่วงเลยไป ๑๑
๕. กถินทสูตร ว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอฆะได้ ๑๒
๖. ชาครสูตร ว่าด้วยความตื่น ๑๒
๗. อัปปฏิวิทิตสูตร ว่าด้วยผู้ไม่รู้แจ้งธรรม ๑๒
๘. สุสัมมุฏฐสูตร ว่าด้วยผู้ลืมเลือนธรรม ๑๒
๙. มานกามสูตร ว่าด้วยผู้มีมานะ ๑๒
๑๐. อรัญญสูตร ว่าด้วยป่า ๑๓

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. นันทนวรรค ว่าด้วยสวนนันทนวัน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นันทนสูตร ว่าด้วยสวนนันทนวัน ๑๓
๒. นันทติสูตร ว่าด้วยความยินดี ๑๓
๓. นัตถิปุตตสมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เสมอด้วยบุตรไม่มี ๑๔
๔. ขัตติยสูตร ว่าด้วยกษัตริย์ ๑๔

๕. สณมานสูตร ว่าด้วยเสียงป่าครวญ ๑๔
๖. นิททาตันทิสูตร ว่าด้วยความหลับและความเกียจคร้าน ๑๔
๗. ทุกกรสูตร ว่าด้วยสมณธรรมที่ทำได้ยาก ๑๔
๘. หิริสูตร ว่าด้วยหิริ ๑๕
๙. กุฏิกาสูตร ว่าด้วยกระท่อม ๑๕
๑๐. สมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ ๑๕

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สัตติวรรค ว่าด้วยหอก

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตติสูตร ว่าด้วยหอก ๑๖
๒. ผุสติสูตร ว่าด้วยการถูกต้อง ๑๖
๓. ชฎาสูตร ว่าด้วยความยุ่ง ๑๗
๔. มโนนิวารณสูตร ว่าด้วยการห้ามใจ ๑๗
๕. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๑๗
๖. ปัชโชตสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง ๑๗
๗. สรสูตร ว่าด้วยความแล่นไป ๑๗
๘. มหัทธนสูตร์ ว่าด้วยผู้มีทรัพย์มาก ๑๘
๙. จตุจักกสูตร ว่าด้วยสรีรยนต์ ๔ ล้อ ๑๘
๑๐. เอณิชังฆสูตร ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคผู้มีพระชงฆ์เหมือนเนื้อทราย ๑๘

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. สตุลลปกายิกวรรค ว่าด้วยพวกเทวดาสตุลลปกายิกา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัพภิสูตร ว่าด้วยสัตบุรุษ ๑๙
๒. มัจฉริสูตร ว่าด้วยคนตระหนี่ ๑๙
๓. สาธุสูตร ว่าด้วยผลสำเร็จแห่งทาน ๑๙
๔. นสันติสูตร ว่าด้วยความไม่มี ๒๐

๕. อุชฌานสัญญิสูตร ว่าด้วยพวกเทวดาผู้มุ่งหมายจะเพ่งโทษ ๒๐
๖. สัทธาสูตร ว่าด้วยศรัทธา ๒๐
๗. สมยสูตร ว่าด้วยพวกเทวดาประชุมกัน ๒๑
๘. สกลิกสูตร ว่าด้วยสะเก็ดหิน ๒๑
๙. ปฐมปัชชุนนธิดุสูตร ว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ สูตรที่ ๑ ๒๑
๑๐. ทุติยปัชชุนนธิดุสูตร ว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ สูตรที่ ๒ ๒๑

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. อาทิตตวรรค ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน ๒๒
๒. กินททสูตร ว่าด้วยให้อะไร ชื่อว่าให้อะไร ๒๒
๓. อันนสูตร ว่าด้วยข้าว ๒๒
๔. เอกมูลสูตร ว่าด้วยบาดาลมีรากอันเดียว ๒๓
๕. อโนมิยสูตร ว่าด้วยพระนามไม่ต่ำต้อย ๒๓
๖. อัจฉราสูตร ว่าด้วยนางอัปสร ๒๓
๗. วนโรปสูตร ว่าด้วยการปลูกป่า ๒๓
๘. เชตวนสูตร ว่าด้วยวัดพระเชตวันวิหาร ๒๓
๙. มัจฉริสูตร ว่าด้วยคนตระหนี่ ๒๔
๑๐. มฏิการสูตร ว่าด้วยมฏิการเทพบุตร ๒๔

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. ชราวรรค ว่าด้วยชรา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชราสูตร ว่าด้วยชรา ๒๕
๒. อชรสาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ชำรุด ๒๕
๓. มิตตสูตร ว่าด้วยมิตร ๒๕
๔. วัตถุสูตร ว่าด้วยที่พึ่ง ๒๕

๕. ปฐมชนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๑ ๒๖
๖. ทุติยชนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๒ ๒๖
๗. ตติยชนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๓ ๒๖
๘. อุปปถสูตร ว่าด้วยทางผิด ๒๖
๙. ทุติยสูตร ว่าด้วยเพื่อน ๒๖
๑๐. กวิสูตร ว่าด้วยกวี ๒๖

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. อัฏฐวรรค ว่าด้วยสิ่งครอบงำ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นามสูตร ว่าด้วยชื่อ ๒๗
๒. จิตตสูตร ว่าด้วยจิต ๒๗
๓. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา ๒๗
๔. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยเครื่องประกอบไว้ ๒๗
๕. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องผูก ๒๘
๖. อัพภาหตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกกำจัด ๒๘
๗. อุทิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกดัก ๒๘
๘. ปิหิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกปิดไว้ ๒๘
๙. อิจฉาสูตร ว่าด้วยความอยาก ๒๘
๑๐. โลกสูตร ว่าด้วยโลก ๒๘

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. มัตวาวรรค ว่าด้วยการฆ่า

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มัตวาสูตร ว่าด้วยการฆ่า ๒๙
๒. รถสูตร ว่าด้วยรถ ๒๙
๓. วิตตสูตร ว่าด้วยทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ๒๙
๔. วุฏฐิสูตร ว่าด้วยฝน ๓๐

๕. ภัตสูตร ว่าด้วยผู้กลัว ๓๐
๖. นชีรตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ทรุดโทรม ๓๐
๗. อิสสรสูตร ว่าด้วยความเป็นใหญ่ ๓๐
๘. กามสูตร ว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ ๓๑
๙. ปาเถยยสูตร ว่าด้วยเสบียง ๓๑
๑๐. ปัชโชตสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง ๓๑
๑๑. อรณสูตร ว่าด้วยข้าศึก ๓๑

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. เทวปุตตสังยุต

๑. ความหมาย ๓๒
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๓๒
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๓๓

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมกัสสปสูตร ว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑ ๓๓
๒. ทุติยกัสสปสูตร ว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๒ ๓๓
๓. มาฆสูตร ว่าด้วยมาฆเทพบุตร ๓๓
๔. มาคธสูตร ว่าด้วยมาคธเทพบุตร ๓๓
๕. ทามลิสูตร ว่าด้วยทามลิเทพบุตร ๓๔
๖. กามทสูตร ว่าด้วยกามทเทพบุตร ๓๔
๗. ปัญจาลจัณฑสูตร ว่าด้วยปัญจาลจัณฑเทพบุตร ๓๔
๘. ตายนสูตร ว่าด้วยตายนเทพบุตร ๓๔
๙. จันทิมสูตร ว่าด้วยจันทิมเทพบุตร ๓๕
๑๐. สุริยสูตร ว่าด้วยสุริยเทพบุตร ๓๕

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อนาถปิณฑิกวรรค หมวดว่าด้วยอนาถบิณฑิกเทพบุตร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จันทิมสสูตร ว่าด้วยจันทิมสเทพบุตร ๓๖

๒. เวฬุสูตร ว่าด้วยเวฬุเทพบุตร ๓๖

๓. ทีฆลัฏฐิสูตร ว่าด้วยทีฆลัฏฐิเทพบุตร ๓๖

๔. นันทนสูตร ว่าด้วยนันทนเทพบุตร ๓๗

๕. จันทนสูตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร ๓๗

๖. วาสุทัตตสูตร ว่าด้วยวาสุทัตตเทพบุตร ๓๗

๗. สุพรหมสูตร ว่าด้วยสุพรหมเทพบุตร ๓๗

๘. กกุธสูตร ว่าด้วยกกุธเทพบุตร ๓๗

๙. อุตตรสูตร ว่าด้วยอุตตรเทพบุตร ๓๘

๑๐. อนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกเทพบุตร ๓๘

๒.๓ สาระที่ควรศึกษา

๓. นานาติตถิยวรรค หมวดว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สิวสูตร ว่าด้วยสิวเทพบุตร ๓๘

๒. เขมสูตร ว่าด้วยเขมเทพบุตร ๓๙

๓. เสรีสูตร ว่าด้วยเสรีเทพบุตร ๓๙

๔. ยฏิการสูตร ว่าด้วยยฏิการเทพบุตร ๓๙

๕. ชันตุสูตร ว่าด้วยชันตุเทพบุตร ๓๙

๖. โรหิตัสสสูตร ว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร ๔๐

๗. นันทสูตร ว่าด้วยนันทเทพบุตร ๔๐

๘. นันทิวิสาลสูตร ว่าด้วยนันทิวิสาลเทพบุตร ๔๐

๙. สุสิมสูตร ว่าด้วยสุสิมเทพบุตร ๔๐

๑๐. นานาติตถิยสาวกสูตร ว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่างๆ ๔๐

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. โกสลสังยุต

๑. ความหมาย ๔๑
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๔๑
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๔๑

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทหรสูตร ว่าด้วยสิ่งเล็กน้อย ๔๑
๒. ปุริสสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่บุรุษ ๔๒
๓. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ ๔๓
๔. ปิยสูตร ว่าด้วยผู้รักดน ๔๓
๕. อัตตรักขิตสูตร ว่าด้วยผู้รักษาตน ๔๓
๖. อัปปกสูตร ว่าด้วยสัตว์มีจำนวนน้อย ๔๓
๗. อัตถกรณสูตร ว่าด้วยการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๔๓
๘. มัลลิกาสูตร ว่าด้วยเรื่องพระนางมัลลิกาเทวี ๔๔
๙. ยัญญสูตร ว่าด้วยการบูชายัญ ๔๔
๑๐. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องจองจำ ๔๔

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตตฆฏิลสูตร ว่าด้วยฆฏิล ๗ คน ๔๕
๒. ปัญจราชสูตร ว่าด้วยพระราชา ๕ พระองค์ ๔๕
๓. โทณปากสูตร ว่าด้วยการหุงข้าวสารทะนานหนึ่ง ๔๖
๔. ปฐมสังคามสูตร ว่าด้วยสงคราม สูตรที่ ๑ ๔๖
๕. ทุติยสังคามสูตร ว่าด้วยสงคราม สูตรที่ ๒ ๔๖
๖. ธิตุสูตร ว่าด้วยพระธิดา ๔๗
๗. ปฐมอัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๑ ๔๗

๘. ทุติยอัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๒ ๔๗
๙. ปฐมอปุตตกสูตร ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร สูตรที่ ๑ ๔๘
๑๐. ทุติยอปุตตกสูตร ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร สูตรที่ ๒ ๔๘

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยวรรค หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท ๔๙
๒. อัยยิกาสูตร ว่าด้วยพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศล ๕๐
๓. โลกสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก ๕๑
๔. อิสสัตถสูตร ว่าด้วยทานที่ประกอบด้วยองค์ ๕ มีผลมาก ๕๑
๕. ปัพพโตปมสูตร ว่าด้วยชราและมรณะเป็นประดุจภูเขา ๕๒

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. มารสังยุต

๑. ความหมาย ๕๓
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๕๓
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๕๓

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ตโปกัมมสูตร ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ ๕๓
๒. นาคสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญาช้าง ๕๔
๓. สุภสูตร ว่าด้วยร่างกายที่งาม ๕๔
๔. ปฐมมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงแห่งมาร สูตรที่ ๑ ๕๔
๕. ทุติยมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงแห่งมาร สูตรที่ ๒ ๕๔
๖. สัปปสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญางู ๕๕
๗. สุปติสูตร ว่าด้วยการบรรทม ๕๕

๘. นันทนสูตร ว่าด้วยความยินดี ๕๖
๙. ปฐมอายุสูตร ว่าด้วยอายุ สูตรที่ ๑ ๕๖
๑๐. ทุติยอายุสูตร ว่าด้วยอายุ สูตรที่ ๒ ๕๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาสาณสูตร ว่าด้วยมารกลิ้งศิลา ๕๗
๒. สีหสูตร ว่าด้วยราชสีห์ ๕๗
๓. สกลิกสูตร ว่าด้วยสะเก็ดหิน ๕๗
๔. ปฏิรูปสูตร ว่าด้วยสิ่งที่สมควร ๕๘
๕. มานสสูตร ว่าด้วยบ่วงใจ ๕๘
๖. ปัตตสูตร ว่าด้วยเรื่องบาตร ๕๘
๗. อายตนสูตร ว่าด้วยอายตนะ ๖ ๕๘
๘. ปิณฑสูตร ว่าด้วยเรื่องบิณฑบาต ๕๙
๙. กัสสกสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นชาวนา ๕๙
๑๐. รัชชสูตร ว่าด้วยมารอัญเชิญพระผู้มีพระภาคให้เสวยราชสมบัติ ๖๐

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยวรรค หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป ๖๐
๒. สมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ ๖๑
๓. โคธิกสูตร ว่าด้วยพระโคธิกะ ๖๑
๔. สัตตวัสสานุพันธสูตร ว่าด้วยมารหาโอกาสทำลายพระพุทธเจ้าตลอด ๗ ปี ๖๒
๕. มารธิดุสูตร ว่าด้วยธิดามาร ๖๒

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ภิกขุนีสังยุต

๑. ความหมาย ๖๓

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาฬวิกาสูตร ว่าด้วยอาฬวิกาภิกษุณี ๖๔
๒. โสมาสูตร ว่าด้วยโสมาภิกษุณี ๖๔
๓. กีสาโคตมีสูตร ว่าด้วยกีสาโคตมีภิกษุณี ๖๔
๔. วิชยาสูตร ว่าด้วยวิชยาภิกษุณี ๖๔
๕. อุปปลวัณณาสูตร ว่าด้วยอุบลวรรณาภิกษุณี ๖๕
๖. จาลาสูตร ว่าด้วยจาลาภิกษุณี ๖๕
๗. อุปจาลาสูตร ว่าด้วยอุปจาลาภิกษุณี ๖๕
๘. สีสุปจาลาสูตร ว่าด้วยสีสุปจาลาภิกษุณี ๖๖
๙. เสลาสูตร ว่าด้วยเสลาภิกษุณี ๖๖
๑๐. วชิราสูตร ว่าด้วยวชิราภิกษุณี ๖๖

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. พรหมสังยุต

๑. ความหมาย ๖๗
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๖๗
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๖๗

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. พรหมายาจนสูตร ว่าด้วยท้าวมหาพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม ๖๗
๒. คารวสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงสักการะเคารพธรรม ๖๘
๓. พรหมเทวสูตร ว่าด้วยพระพรหมเทพ ๖๘
๔. พกสูตร ว่าด้วยพกพรหม ๖๙
๕. อปรากิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิอีกอย่างหนึ่ง ๖๙

๖. ปมาทสูตร ว่าด้วยผู้ประมาท ๗๐
๗. โกกาลิกสูตร ว่าด้วยโกกาลิกภิกษุ ๗๐
๘. กตโมรกติสสกสูตร ว่าด้วยพระกตโมรกติสสกะ ๗๐
๙. ดุฏฐพรหมสูตร ว่าด้วยดุฏฐปัจเจกพรหม ๗๐
๑๐. โกกาลิกสูตร ว่าด้วยโกกาลิกภิกษุ ๗๑

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สนังกุมารสูตร ว่าด้วยสนังกุมารพรหม ๗๒
๒. เทวทัตตสูตร ว่าด้วยพระเทวทัต ๗๒
๓. อันธกวินทสูตร ว่าด้วยเรื่องอันธกวินทคาม ๗๒
๔. อรุณวตีสูตร ว่าด้วยเรื่องเมืองอรุณวดี ๗๓
๕. ปรินิพพานสูตร ว่าด้วยการปรินิพพาน ๗๓

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. พราหมณสังยุต

๑. ความหมาย ๗๕
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๕
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๕

๑. อรหันตวรรค หมวดว่าด้วยพระอรหันต์

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธนัญชานีสูตร ว่าด้วยธนัญชานีพราหมณี ๗๕
๒. อักโกสสูตร ว่าด้วยอักโกสกภารทวาชพราหมณ์ ๗๖
๓. อสุรินทกสูตร ว่าด้วยอสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ ๗๖
๔. พิลังคิกสูตร ว่าด้วยพิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
๕. อหิงสกสูตร ว่าด้วยอหิงสกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗

๖. ชฎาสูตร ว่าด้วยชฎาภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
๗. สุทธิกสูตร ว่าด้วยสุทธิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
๘. อัคคิกสูตร ว่าด้วยอัคคิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๘
๙. สุนทริกสูตร ว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ ๗๘
๑๐. พหุธิติสูตร ว่าด้วยความสุขเป็นอันมาก ๗๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อุปาสกวรรค หมวดว่าด้วยอุบาสก

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กสิภารทวาชสูตร ว่าด้วยกสิภารทวาชพราหมณ ๘๐
๒. อุทยสูตร ว่าด้วยอุทยพราหมณ ๘๐
๓. เทวหิตสูตร ว่าด้วยเทวหิตพราหมณ์ ๘๑
๔. มหาสาลสูตร ว่าด้วยพราหมณมหาศาล ๘๑
๕. มาฆัดถัทธสูตร ว่าด้วยมาฆัดถัทธพราหมณ์ ๘๒
๖. ปัจจนิกสูตร ว่าด้วยปัจจนิกสาดพราหมณ์ ๘๒
๗. นวกัมมิกสูตร ว่าด้วยนวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ ๘๓
๘. กัฏฐหารสูตร ว่าด้วยคนหาฟืน ๘๓
๙. มาตุโปสกสูตร ว่าด้วยมาตุโปสกพราหมณ์ ๘๓
๑๐. ภิกขกสูตร ว่าด้วยภิกขกพราหมณ์ ๘๔
๑๑. สังครวสูตร ว่าด้วยสังครวพราหมณ์ ๘๔
๑๒. โขมทุสสสูตร ว่าด้วยชาวโขมทุสสนิคม ๘๔

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. วังคีสสังยุต

ความหมาย ๘๕

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นิกขันตสูตร ว่าด้วยผู้ออกบวช ๘๕
๒. อรติสูตร ว่าด้วยความไม่ยินดี ๘๕

๓. เปลลาติมัญญนาสูตร ว่าด้วยการนิกดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๘๖
๔. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๘๖
๕. สุภาสิตสูตร ว่าด้วยวาจาสุภาษิต ๘๗
๖. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร ๘๗
๗. ปวารณาสูตร ว่าด้วยการปวารณา ๘๗
๘. ปโรสหัสสสูตร ว่าด้วยภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป ๘๘
๙. โกณฑัญญสูตร ว่าด้วยพระอัญญาโกณฑัญญะ ๘๙
๑๐. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะ ๘๙
๑๑. คัคคราสูตร ว่าด้วยเรื่องเกิดขึ้นที่สระโบกขรณีชื่อคัคครา ๘๙
๑๒. วังคีสสูตร ว่าด้วยพระวังคีสะ ๙๐

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. วนสังยุต

ความหมาย ๙๐

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิเวกสูตร ว่าด้วยความสงัด ๙๐
๒. อุปัฏฐานสูตร ว่าด้วยเทวดาเตือนภิกษุผู้เข้าพักผ่อนในที่พักกลางวัน ๙๑
๓. กัสสปโคตตสูตร ว่าด้วยพระกัสสปโคตร ๙๑
๔. สัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป ๙๑
๕. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๙๑
๖. อนุรุทธสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะ ๙๒
๗. นาคทัตตสูตร ว่าด้วยพระนาคทัตตะ ๙๒
๘. กุลมรณีสูตร ว่าด้วยหญิงแม่เรือนในตระกูล ๙๒
๙. วัชชีปุตตสูตร ว่าด้วยภิกษุวัชชีบุตร ๙๓
๑๐. สัชฌายสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้สาธยายธรรม ๙๓
๑๑. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย ๙๓

๑๒. มัชฌันหิกสูตร ว่าด้วยเวลาเที่ยงวัน ๙๓

๑๓. ปากตินทริยสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ ๙๔

๑๔. ปทุมปุปผสูตร ว่าด้วยดอกบัว ๙๔

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. ยักขสังยุต

ความหมาย ๙๕

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อินทกสูตร ว่าด้วยอินทกยักษ์ ๙๕

๒. สักกสูตร ว่าด้วยสักกยักษ์ ๙๕

๓. สูจิโลมสูตร ว่าด้วยสูจิโลมยักษ์ ๙๖

๔. มณิภัททสูตร ว่าด้วยมณิภัททยักษ์ ๙๖

๕. สานุสูตร ว่าด้วยสามเณรสานุ ๙๖

๖. ปิยังกรสูตร ว่าด้วยปิยังกรยักษ์ ๙๗

๗. ปุนัพพสุสูตร ว่าด้วยปุนัพพสุยักษ์ ๙๗

๘. สุทัตตสูตร ว่าด้วยคหบดีชื่อสุทัตตะ ๙๘

๙. ปฐมสุกกาสูตร ว่าด้วยสุกกาภิกษุณี สูตรที่ ๑ ๙๙

๑๐. ทุติยสุกกาสูตร ว่าด้วยสุกกาภิกษุณี สูตรที่ ๒ ๙๙

๑๑. จิราสูตร ว่าด้วยจิราภิกษุณี ๙๙

๑๒. อาฬวกสูตร ว่าด้วยอาฬวกยักษ์ ๙๙

๑๐. ๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. สักกสังยุต

๑. ความหมาย ๑๐๑

๒.การจัดแบ่งพระสูตร ๑๐๑

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๐๑

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุวีรสูตร ว่าด้วยสุวีรเทพบุตร ๑๐๑
๒. สุสิมสูตร ว่าด้วยสุสิมเทพบุตร ๑๐๒
๓. ธชัคคสูตร ว่าด้วยเรื่องยอดธง ๑๐๒
๔. เวปจิตติสูตร ว่าด้วยท้าวเวปจิตติ ๑๐๓
๕. สุภาสิตชยสูตร ว่าด้วยการแข่งขันคำสุภาษิต ๑๐๔
๖. กุลาวกสูตร ว่าด้วยรังนก ๑๐๕
๗. นทุพภิยสูตร ว่าด้วยการไม่ประทุษร้าย ๑๐๕
๘. เวโรจนอสุรินทสูตร ว่าด้วยท้าวเวโรจนะจอมอสูร ๑๐๕
๙. อารัญญกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในป่า ๑๐๕
๑๐. สมุททกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ใกล้ฝั่งสมุทร ๑๐๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๑ ๑๐๗
๒. ทุติยเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๒ ๑๐๗
๓. ตติยเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๓ ๑๐๗
๔. ทฬิททสูตร ว่าด้วยผู้ขัดสน ๑๐๘
๕ รามเณยยกสูตร ว่าด้วยสถานที่น่ารื่นรมย์ ๑๐๘
๖. ยัชมานสูตร ว่าด้วยการบูชา ๑๐๙
๗. วันทนาสูตร ว่าด้วยการถวายบังคม ๑๐๙
๘. ปฐมสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๑ ๑๐๙
๙. ทุติยสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๒ ๑๑๐
๑๐. ตติยสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๓ ๑๑๐

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยวรรค หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ฆัตวาสูตร ว่าด้วยการฆ่า ๑๑๑
๒. ทุพพัณณิยสูตร ว่าด้วยยักษ์ผู้มีผิวพรรณไม่งาม ๑๑๑
๓. สัมพริมายาสูตร ว่าด้วยมายาของจอมอสูร ๑๑๑
๔. อัจจยสูตร ว่าด้วยโทษ ๑๑๒
๕. อักโกธสูตร ว่าด้วยความไม่โกรธ ๑๑๒

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

๑. นิทานสังยุต

๑. ความหมาย ๑๑๓
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๑๓
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๑๔

๑. พุทธวรรค หมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฏิจจสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ๑๑๔
๒. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท ๑๑๔
๓. ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา ๑๑๖
๔. วิปัสสีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ๑๑๖
๕. สิขีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ๑๑๘
๖. เวสสภูสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ๑๑๘
๗. กกุสันธสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ๑๑๙
๘. โกนาคมนสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ๑๑๙

๙. กัสสปสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ๑๑๙
๑๐. โคตมสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ ๑๑๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อาหารวรรค หมวดว่าด้วยอาหาร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหาร ๑๒๐
๒. โมลิยผัคคุนสูตร ว่าด้วยพระโมลิยผัคคุนะ ๑๒๑
๓. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ ๑๒๒
๔. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๑๒๒
๕. กัจจานโคตตสูตร ว่าด้วยพระกัจจานโคตร ๑๒๒
๖. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก ๑๒๓
๗. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ ๑๒๓
๘. ติมพรุกขสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อติมพรุกขะ ๑๒๔
๙. พาลปัณฑิตสูตร ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต ๑๒๕
๑๐. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย ๑๒๕

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ทสพลวรรค หมวดว่าด้วยทสพลญาณ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ ๑๒๖
๒. ทุติยทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ สูตรที่ ๒ ๑๒๖
๓. อุปนิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน ๑๒๗
๔. อัญญติตถิยสูตร ว่าด้วยอัญเดียรถีย์ ๑๒๗
๕. ภูมิชสูตร ว่าด้วยพระภูมิชะ ๑๒๘
๖. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ ๑๒๘

๗. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย ๑๒๘
๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๑๒๘
๙. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ ๑๒๙
๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๑๒๙

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. กฬารขัตติยวรรค หมวดว่าด้วยพระกฬารขัตติยะ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภูตสูตร ว่าด้วยภูตะ ๑๒๙
๒. กฬารสูตร ว่าด้วยพระกฬาระ ๑๓๐
๓. ญาณวัตถุสูตร ว่าด้วยญาณวัตถุ ๑๓๐
๔. ทุติยญาณวัตถุ ว่าด้วยญาณวัตถุ สูตรที่ ๒ ๑๓๐
๕. อวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย ๑๓๑
๖. ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย สูตรที่ ๒ ๑๓๑
๗. นตุมหสูตร ว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ๑๓๑
๘. เจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา ๑๓๑
๙. ทุติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒ ๑๓๒
๑๐. ตติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓ ๑๓๒

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. คหปติวรรค หมวดว่าด้วยคหบดี

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ ๑๓๒
๒. ทุติยปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ สูตรที่ ๒ ๑๓๓
๓. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์ ๑๓๓
๔. โลกสูตร ว่าด้วยโลก ๑๓๓
๕. ญาติกสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ หมู่บ้านญาติกะ ๑๓๓
๖. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้หนึ่ง ๑๓๓

๗. ชาณุสโสณิสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ ๑๓๔
๘. โลกายติกสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ ๑๓๔
๙. อริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก ๑๓๔
๑๐. ทุติยอริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก สูตรที่ ๒ ๑๓๔

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. ทุกขวรรค หมวดว่าด้วยทุกข์

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปริวีมังสนสูตร ว่าด้วยการพิจารณา ๑๓๕
๒. อุปาทานสูตร ว่าด้วยความยึดมั่นถือมั่น ๑๓๕
๓. สังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ ๑๓๕
๔. ทุติยสังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ สูตรที่ ๒ ๑๓๖
๕. มหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ ๑๓๖
๖. ทุติยมหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ สูตรที่ ๒ ๑๓๖
๗. ตรุณรุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้อ่อน ๑๓๖
๘. นามรูปสูตร ว่าด้วยนามรูป ๑๓๖
๙. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ ๑๓๗
๑๐. นิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ ๑๓๗

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. มหาวรรค หมวดว่าด้วยสูตรที่มีเนื้อหาสำคัญ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ ๑๓๗
๒. ทุติยอัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ สูตรที่ ๒ ๑๓๘
๓. ปุถุชชนสูตร ว่าด้วยเนื้อบุคร ๑๓๘
๔. อัตถิราคสูตร ว่าด้วยราคะมีอยู่ ๑๓๙
๕. นครสูตร ว่าด้วยนคร ๑๓๙
๖. สัมมสสูตร ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน ๑๓๙

๗. นพกลาปิสูตร ว่าด้วยกำไม้อ้อ ๑๔๐
๘. โกสัมพิสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรม ณ กรุงโกสัมพี ๑๔๐
๙. อุปยันติสูตร ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง ๑๔๐
๑๐. สุสิมปริพาชกสูตร ว่าด้วยสุสิมปริพาชก ๑๔๑

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. สมณพราหมณวรรค หมวดว่าด้วยสมณพราหมณ์

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ ๑๔๑
๒-๑๑. ชาติสุตตาทิทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๐ สูตร มีชาติสูตรเป็นต้น ๑๔๒

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. อันตรเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยสูตรที่มีเนื้อความละไว้ในระหว่าง

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตถุสูตร ว่าด้วยศาสดา ๑๔๒
๒-๑๒. ทุติยสัตถุสุตตาทิทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๐ สูตรมีทุติยสัตถุสูตรเป็นต้น ๑๔๓
๒-๑๒. สิกขาสุตตาทิเปยยาลเอกาทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๑ สูตรที่ละไว้ มีสิกขาสูตรเป็นต้น ๑๔๓

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อภิสมยสังยุต

ความหมาย ๑๔๔

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นขสิขาสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ ๑๔๔
๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยสระโบกขรณี ๑๔๔
๓. สัมภเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน ๑๔๔
๔. ทุติยสัมภเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๒ ๑๔๔

๕. ปฐวิสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน ๑๔๕
๖. ทุติยปฐวิสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน สูตรที่ ๒ ๑๔๕
๗. สมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร ๑๔๕
๘. ทุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๒ ๑๔๕
๙. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา ๑๔๕
๑๐. ทุติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๒ ๑๔๖
๑๑. ตติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๓ ๑๔๖

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ธาตุสังยุต

๑. ความหมาย ๑๔๖
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๔๖
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๔๗

๑. นานัตตวรรค หมวดว่าด้วยความต่าง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ ๑๔๗
๒. ผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ ๑๔๗
๓. โนผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งผัสสะ ๑๔๗
๔. เวทนานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา ๑๔๗
๕. ทุติยเวทนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา สูตรที่ ๒ ๑๔๗
๖. พาหิรธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุภายนอก ๑๔๘
๗. สัญญานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา ๑๔๘
๘. โนปริเยสนานานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา ๑๔๘
๙. พาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก ๑๔๘
๑๐. ทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก สูตรที่ ๒ ๑๔๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตตธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๗ ๑๔๙
๒. สนิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ ๑๕๐
๓. คิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ ตำหนักอิฐ ๑๕๐
๔. ทีฆาธิมุตติกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวและอัธยาศัยงาม ๑๕๑
๕. จังกมสูตร ว่าด้วยการจงกรม ๑๕๑
๖. สคาถาสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่มีคาถา ๑๕๑
๗. อัสสัทธสังสันทนสูตร ว่าด้วยการคบค้าสมาคมกันของสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ๑๕๑
๘. อัสสัทธมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นมูล ๑๕๒
๙. อหิริกมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีหิริเป็นมูล ๑๕๒
๑๐. อโนตตัปปมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะเป็นมูล ๑๕๒
๑๑. อัปปสุตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีสุตะน้อยเป็นมูล ๑๕๒
๑๒. กุสีตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีความเกียจคร้านเป็นมูล ๑๕๒

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. กัมมปถวรรค หมวดว่าด้วยกรรมบถ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสมาหิตสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง ๑๕๓
๒. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ทุศีล ๑๕๓
๓. ปัญจสิกขาปทสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีศีล ๕ ๑๕๓
๔. สัตตกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ ๑๕๓
๕. ทสกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ ๑๕๓
๖. อัฏฐังคิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ๑๕๔
๗. ทสังคสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ๑๕๔

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. จตุตถวรรค หมวดที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จตุธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ ๑๕๔
๒. ปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ ๑๕๕
๓. อจริงสูตร ว่าด้วยการเที่ยวแสวงหาคุณโทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ๑๕๕
๔. โนเจทังสูตร ว่าด้วยคุณโทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ๑๕๕
๕. เอกันตทุกขสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ มีทุกข์โดยส่วนเดียว ๑๕๕
๖. อภินันทสูตร ว่าด้วยความชื่นชมธาตุ ๔ ๑๕๕
๗. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์ ๑๕๖
๘. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ ๑๕๖
๙. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๑๕๖
๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓ ๑๕๖

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. อนมตัคคสังยุต

๑. ความหมาย ๑๕๗
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๕๗
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๕๗

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ติณกัฏฐสูตร ว่าด้วยหญ้าและท่อนไม้ ๑๕๗
๒. ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน ๑๕๘
๓. อัสสุสูตร ว่าด้วยน้ำตา ๑๕๘
๔. ขีรสูตร ว่าด้วยน้ำนม ๑๕๘
๕. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา ๑๕๘
๖. สาสปสูตร ว่าด้วยเมล็ดผักกาด ๑๕๘

๗. สาวกสูตร ว่าด้วยพระสาวก ๑๕๙
๘. คังคาสูตร ว่าด้วยแม่น้ำคงคา ๑๕๙
๙. ทัณฑสูตร ว่าด้วยท่อนไม้ ๑๕๙
๑๐. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๑๕๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทุคคตสูตร ว่าด้วยผู้มีความทุกข์ ๑๖๐
๒. สุขิตสูตร ว่าด้วยผู้มีความสุข ๑๖๐
๓. ติงสมัตตสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๓๐ รูป ๑๖๐
๔. มาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา ๑๖๐
๕. ปิตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา ๑๖๐
๖. ภาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย ๑๖๑
๗. ภคินิสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว ๑๖๑
๘. ปุตตสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร ๑๖๑
๙. ธีตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นธิดา ๑๖๑
๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขาเวปุลละ ๑๖๑

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. กัสสปสังยุต

ความหมาย ๑๖๒

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สันตุฏฐสูตร ว่าด้วยความสันโดษ ๑๖๒
๒. อโนตตัปปิสูตร ว่าด้วยความไม่ละด้งกลัว ๑๖๒
๓. จันทูปมาสูตร ว่าด้วยการเปรียบเทียบภิกษุกับดวงจันทร์ ๑๖๒
๔. กุลูปกสูตร ว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล ๑๖๓
๕. ชิณณสูตร ว่าด้วยความแก่ ๑๖๓

๖. โอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท ๑๖๔
๗. ทุติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๒ ๑๖๔
๘. ตติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๓ ๑๖๔
๙. ฌานาภิญญสูตร ว่าด้วยฌานและอภิญญา ๑๖๕
๑๐. อุปัสสยสูตร ว่าด้วยพระมหากัสสปะแสดงธรรมในสำนักภิกษุณี ๑๖๕
๑๑. จีวรสูตร ว่าด้วยจีวร ๑๖๕
๑๒. ปรัมมรณสูตร ว่าด้วยตถาคตตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด ๑๖๖
๑๓. สัทธัมมัปปฏิรูปกสูตร ว่าด้วยสัทธรรมปฏิรูป ๑๖๖

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. ลาภสักการสังยุต

๑. ความหมาย ๑๖๗
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๖๗
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๖๘

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทารุณสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ๑๖๘
๒. พหิสสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนเบ็ด ๑๖๘
๓. กุมมสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนเต่าถูกเชือกมัด ๑๖๘
๔. ทิฆโลมิกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนแกะขนยาวถูกหนามเกี่ยว ๑๖๘
๕. มิคหกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนแมลงวันกินคูถ ๑๖๙
๖. อสนิสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนสายฟ้า ๑๖๙
๗. ทิฏฐสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนลูกศรอาบยาพิษ ๑๖๙

๘. สิคาลสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน ๑๖๙
๙. เวรัมภสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนนกฤกลมบ้าหมูพัด ๑๖๙
๑๐. สคาถกสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญมิอบายเป็นผล ๑๗๐

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุวัณณปาติสูตร ว่าด้วยถาดทองคำ ๑๗๐
๒. รูปิยปาติสูตร ว่าด้วยถาดรูปิยะ ๑๗๐
๓-๑๐. สุวัณณนิกขสุตตาทิอัฏฐกะ ว่าด้วยสูตร ๘ สูตรมีสูตรว่าด้วยทองคำแท่งเป็นต้น ๑๗๑

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยวรรค หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคาม ๑๗๑
๒. กัลยาณิสูตร ว่าด้วยนางงาม ๑๗๑
๓. เอกปุตตกสูตร ว่าด้วยบุตรคนเดียว ๑๗๒
๔. เอกธีตุสูตร ว่าด้วยธิดาคนเดียว ๑๗๒
๕. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ ๑๗๒
๖ สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๑๗๒
๗. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓ ๑๗๒
๘. ฉวิสูตร ว่าด้วยผิว ๑๗๓
๙. รัชชุสูตร ว่าด้วยเชือก ๑๗๓
๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๑๗๓

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. จตุตถวรรค หมวดที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภินทิสูตร ว่าด้วยการทำลาย ๑๗๓
๒. กุสลมูลสูตร ว่าด้วยกุศลมูล ๑๗๓
๓. กุสลธัมมสูตร ว่าด้วยกุศลธรรม ๑๗๔
๔. สุกกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมขาว ๑๗๔
๕. อจิรปักกันตสูตร ว่าด้วยการหลีกไปไม่นาน ๑๗๔
๖. ปัญจรถสูตร ว่าด้วยราชรถ ๕๐๐ ๑๗๔
๗. มาตุสูตร ว่าด้วยมารดา ๑๗๔
๘-๑๓. ปิตุสุตตาทิฉักกะ ว่าด้วยสูตร ๖ สูตร มีปิตุสูตรเป็นต้น ๑๗๕

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. ราหุลสังยุต

๑. ความหมาย ๑๗๕
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๗๕
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๗๖

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ ๑๗๖
๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป ๑๗๖
๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ ๑๗๖
๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส ๑๗๖
๕. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา ๑๗๖
๖. สัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา ๑๗๗
๗. สัญเจตนาสูตร ว่าด้วยสัญเจตนา ๑๗๗
๘. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา ๑๗๗

๙. ธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๑๗๗
๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๑๗๗

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ ๑๗๘
๒-๑๐. รูปาทิสุตตนวกะ ว่าด้วยสูตร ๙ สูตร มีรูปสูตรเป็นต้น ๑๗๘
๑๑. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย ๑๗๘
๑๒. อปคตสูตร ว่าด้วยปราศจากอหังการ มมังการและมานะ ๑๗๘

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. ลักขณสังยุต

๑. ความหมาย ๑๗๙
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๗๙
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๗๙

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัฏฐิกสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่โครงกระดูก ๑๗๙
๒. เปสิสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ ๑๘๐
๓. ปิณฑสูตร ว่าด้วยเปรตร่างก้อนเนื้อ ๑๘๐
๔. นิจฉวิสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชาย ๑๘๐
๕. อสิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชาย ๑๘๐
๖. สัตติสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชาย ๑๘๐
๗. อุสุโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชาย ๑๘๐
๘. สูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย ๑๘๑

๙. ทุติยสูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย สูตรที่ ๒ ๑๘๑
๑๐. กุมภัณฑสูตร ว่าด้วยเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ ๑๘๑

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สสิสกสูตร ว่าด้วยเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะเพศชาย ๑๘๑
๒. คูถขาทสูตร ว่าด้วยเปรตกินคูถเพศชาย ๑๘๑
๓. นิจฉวิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิง ๑๘๒
๔. มังคุลิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิง ๑๘๒
๕. โอกิลินีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิง ๑๘๒
๖. อสิสกสูตร ว่าด้วยเปรตศีรษะขาด ๑๘๒
๗. ปาปภิกขุสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่ว ๑๘๒
๘. ปาปภิกขุนีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่ว ๑๘๒
๙. ปาปสิกขมานาสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นนางสิกขมานาชั่ว ๑๘๒
๑๐. ปาปสามเณรสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่ว ๑๘๓
๑๑. ปาปสามเณรีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่ว ๑๘๓

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. โอปัมมสังยุต

ความหมาย ๑๘๓

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กูฏสูตร ว่าด้วยเรือนยอด ๑๘๓
๒. นขสิขสูตร ว่าด้วยฝุ่นดิดปลายเล็บ ๑๘๓
๓. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล ๑๘๔
๔. โอกขาสูตร ว่าด้วยการให้ทาน ๑๘๔
๕. สัตติสูตร ว่าด้วยหอก ๑๘๔
๖. ธนุคคหสูตร ว่าด้วยการจับลูกธนู ๑๘๔

๗. อาณิสูตร ว่าด้วยลิ่ม ๑๘๔
๘. กลิงครสูตร ว่าด้วยหมอนท่อนไม้ ๑๘๔
๙. นาคสูตร ว่าด้วยช้าง ๑๘๕
๑๐. พิหารสูตร ว่าด้วยแมว ๑๘๕
๑๑. สิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก ๑๘๖
๑๒. ทุติยสิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก สูตรที่ ๒ ๑๘๖

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. ภิกขุสังยุต

ความหมาย ๑๘๖

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โกลิตสูตร ว่าด้วยพระโกลิตะ ๑๘๗
๒. อุปติสสสูตร ว่าด้วยพระอุปติสสะ ๑๘๗
๓. ฆฏสูตร ว่าด้วยหม้อ ๑๘๗
๔. นวสูตร ว่าด้วยผู้ใหม่ ๑๘๗
๕. สุชาตสูตร ว่าด้วยพระสุชาต ๑๘๗
๖. ลกุณฏกภัททิยสูตร ว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยะ ๑๘๘
๗. วิสาขสูตร ว่าด้วยพระวิสาขะ ๑๘๘
๘. นันทสูตร ว่าด้วยพระนันทะ ๑๘๘
๙. ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ ๑๘๘
๑๐. เถรนามกสูตร ว่าด้วยพระเถรนามกะ ๑๘๘
๑๑. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ ๑๘๙
๑๒. สหายสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน ๑๘๙

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑. ขันธสังยุต

๑. ความหมาย ๑๙๐
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๑๙๐
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๑๙๑

๑. มูลปัณณาสก์

๑. นกุลปิตุวรรค หมวดว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี ๑๙๑
๒. เทวหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวหนิคม ๑๙๒
๓. หลิททิกานิสูตร ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี ๑๙๒
๔. ทุติยหลิททิกานิสูตร ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี สูตรที่ ๒ ๑๙๓
๕. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ ๑๙๓
๖. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น ๑๙๔
๗. อุปาทาปริตัสสนาสูตร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น ๑๙๔
๘. ทุติยอุปาทาปริตัสสนาสูตร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น สูตรที่ ๒ ๑๙๕
๙. กาลัตตยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงในกาล ๓ ๑๙๕
๑๐. กาลัตตยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ในกาล ๓ ๑๙๕
๑๑. กาลัตตยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาในกาล ๓ ๑๙๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อนิจจวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๑๙๖
๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๑๙๖
๓. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๑๙๗
๔. ยทนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๑๙๗
๕. ยททุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๑๙๗
๖. ยทนัตตาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๑๙๗
๗. สเหตุอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงพร้อมทั้งเหตุและปัจจัย ๑๙๗
๘. สเหตุทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์พร้อมทั้งเหตุและปัจจัย ๑๙๘
๙. สเหตุเป็นอนัตตาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาพร้อมทั้งเหตุและปัจจัย ๑๙๘
๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๑๙๘

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ภารวรรค หมวดว่าด้วยภาระ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภารสูตร ว่าด้วยภาระ ๑๙๙
๒. ปริญญาสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้ ๑๙๙
๓. อภิชานสูตร ว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง ๒๐๐
๔. ฉันทราคสูตร ว่าด้วยการละฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ๒๐๐
๕. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ ๒๐๐
๖. ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒ ๒๐๐
๗. ตติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๓ ๒๐๐
๘. อภินันทนสูตร ว่าด้วยความเพลิดเพลินขันธ์ ๒๐๐
๙. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๒๐๐
๑๐. อมูลสูตร ว่าด้วยมูลเหตุแห่งทุกข์ ๒๐๐
๑๑. ปภังคุสูตร ว่าด้วยสิ่งที่แตกสลาย ๒๐๒

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. นตุมหากวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ๒๐๒
๒. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒ ๒๐๒
๓. อัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง ๒๐๓
๔. ทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง สูตรที่ ๒ ๒๐๓
๕. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๒๐๓
๖. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒ ๒๐๔
๗. อนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม ๒๐๔
๘. ทุติยอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๒ ๒๐๕
๙. ตติยอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๓ ๒๐๕
๑๐. จตุตถอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๔ ๒๐๕

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. อัตตทีปวรรค หมวดว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัตตทีปสูตร ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ ๒๐๖
๒. ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา ๒๐๖
๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๐๗
๔. ทุติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๒ ๒๐๗
๕. สมนุปัสสนาสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็น ๒๐๘
๖. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๒๐๘
๗. โสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร ๒๐๙
๘. ทุติยโสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร สูตรที่ ๒ ๒๑๐
๙. นันทิกขยสูตร ว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน ๒๑๐
๑๐. ทุติยนันทิกขยสูตร ว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน สูตรที่ ๒ ๒๑๐

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. มัชฌิมปัณณาสก์

๑. อุปยวรรค หมวดว่าด้วยความเข้าถึง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อุปยสูตร ว่าด้วยความเข้าถึง ๒๑๑

๒. พิชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพืช ๒๑๒

๓. อุทานสูตร ว่าด้วยการเปล่งอุทาน ๒๑๒

๔. อุปาทานปริวัตตนสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์เวียนรอบ ๒๑๓

๕. สัตตัฏฐานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๗ ๒๑๕

๖. สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๑๖

๗. อนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยลักษณะแห่งความเป็นอนัตตา ๒๑๖

๘. มหาลิสูตร ว่าด้วยเจ้ามหาลิ ๒๑๗

๙. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน ๒๑๘

๑๐. นิรุตติปถสูตร ว่าด้วยหลักภาษา ๒๑๘

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อรหันตวรรค หมวดว่าด้วยพระอรหันต์

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อุปาทิยมานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขันธ์ ๒๑๙

๒. มัญญมานสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดหมายขันธ์ ๒๒๐

๓. อภินันทมานสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินขันธ์ ๒๒๐

๔. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๒๐

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๒๒๑

๖. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๒๒๑

๗. อนัตตนิยสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา ๒๒๑

๘. รชนิยสัณฐิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่จูงใจให้กำหนัด ๒๒๒

๙. ราธสูตร ว่าด้วยพระราธะ ๒๒๒

๑๐. สุราธสูตร ว่าด้วยพระสุราธะ ๒๒๒

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ขัชชนียวรรค หมวดว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ ๒๒๓
๒. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๒๒๓
๓. ทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ สูตรที่ ๒ ๒๒๓
๔. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๒๒๔
๕. ทุติยอรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ สูตรที่ ๒ ๒๒๔
๖. สีหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์ ๒๒๕
๗. ขัชชนียสูตร ว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน ๒๒๕
๘. ปิณโทลยสูตร ว่าด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ๒๒๘
๙. ปาลิเลยยสูตร ว่าด้วยป่าปาลิเลยยกะ ๒๒๙
๑๐. ปุณณมสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคืนดวงจันทร์เต็มดวง ๒๓๑

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. เถรวรรค หมวดว่าด้วยพระเถระ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๒๓๔
๒. ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ ๒๓๔
๓. ยมกสูตร ว่าด้วยพระยมกะ ๒๓๖
๔. อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ ๒๓๘
๕. วักกลิสูตร ว่าด้วยพระวักกลิ ๒๔๐
๖. อัสสชิสูตร ว่าด้วยพระอัสสชิ ๒๔๒
๗. เขมกสูตร ว่าด้วยพระเขมกะ ๒๔๓
๘. ฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ ๒๔๖
๙. ราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล ๒๔๗
๑๐. ทุติยราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล สูตรที่ ๒ ๒๔๘

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ปุปผวรรค หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ ๒๔๘

๒. ปุปผสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ ๒๔๙

๓. เผณปิณฑูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ ๒๔๙

๔. โคมยปิณฑสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคมัย ๒๕๐

๕. นขสิขาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ ๒๕๑

๖. สุทธิกสูตร ว่าด้วยขันธ์ล้วน ๆ ๒๕๒

๗. คัททูลพัทธสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม ๒๕๒

๘. ทุติยคัททูลพัทธสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม สูตรที่ ๒ ๒๕๒

๙. วาสิชฎสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยด้ามมีด ๒๕๓

๑๐. อนิจจสัญญาสูตร ว่าด้วยอนิจจสัญญา ๒๕๕

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. จูฬปัณณาสก์

๑. อันตวรรค หมวดว่าด้วยที่สุด

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อันตสูตร ว่าด้วยที่สุด ๒๕๖

๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์ ๒๕๖

๓. สักกายสูตร ว่าด้วยสักกายะ ๒๕๗

๔. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๒๕๗

๕. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ ๒๕๗

๖. ทุติยสมณสูตร ว่าด้วยสมณะ สูตรที่ ๒ ๒๕๗

๗. โสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน ๒๕๘

๘. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๒๕๘

๙. ฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ ๒๕๘

๑๐. ทุติยฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ สูตรที่ ๒ ๒๕๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ธัมมกถิกวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมกถึก

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา ๒๕๙

๒. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา ๒๕๙

๓. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก ๒๕๙

๔. ทุติยธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก สูตรที่ ๒ ๒๖๐

๕. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องพันธนาการ ๒๖๐

๖. ปริปุจฉิดสูตร ว่าด้วยการสอบถาม ๒๖๐

๗. ทุติยปริปุจฉิดสูตร ว่าด้วยการสอบถาม สูตรที่ ๒ ๒๖๑

๘. สัญโญชนิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ๒๖๑

๙. อุปาทานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ๒๖๑

๑๐. สีลวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย ๒๖๒

๑๑. สุตวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการโดยแยบคาย ๒๖๒

๑๒. กัปปสูตร ว่าด้วยพระกัปปะ ๒๖๓

๑๓. ทุติยกัปปสูตร ว่าด้วยพระกัปปะ สูตรที่ ๒ ๒๖๓

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. อวิชชาวรรค หมวดว่าด้วยอวิชชา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๒๖๔

๒. ทุติยสมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สูตรที่ ๒ ๒๖๔

๓. ตติยสมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สูตรที่ ๓ ๒๖๕

๔. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ ๒๖๕

๕. ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒ ๒๖๕

๖. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์ ๒๖๖

๗. ทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์ สูตรที่ ๒ ๒๖๖

๘. โกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ ๒๖๖

๙. ทุติยโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ สูตรที่ ๒ ๒๖๗
๑๐. ตติยโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ สูตรที่ ๓ ๒๖๗

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. กกกุพวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กุกกุฬสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน ๒๖๘
๒. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๖๘
๓. ทุติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๒ ๒๖๘
๔. ตติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๓ ๒๖๙
๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๒๖๙
๖. ทุติยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ สูตรที่ ๒ ๒๖๙
๗. ตติยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ สูตรที่ ๓ ๒๖๙
๘. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๒๖๙
๙. ทุติยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา สูตรที่ ๒ ๒๖๙
๑๐. ตติยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา สูตรที่ ๓ ๒๖๙
๑๑. นิพพิทาพหุลสูตร ว่าด้วยผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย ๒๗๐
๑๒. อนิจจานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ๒๗๐
๑๓. ทุกขานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นทุกข์ ๒๗๐
๑๔. อนัตตานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นอนัตตา ๒๗๐

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ทิฏฐิวรรค หมวดว่าด้วยทิฏฐิ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตสูตร ว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน ๒๗๑
๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็นว่านั่นของเรา ๒๗๑
๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน ๒๗๒

๔. โมจนิยสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี ๒๗๒
๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๒๗๓
๖. สักกายทิฏฐิสูตร ว่าด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๗๓
๗. อัตตานุทิฏฐิสูตร ว่าด้วยอัตตานุทิฏฐิ ๒๗๓
๘. อภินิเวสสูตร ว่าด้วยความยึดมั่น ๒๗๔
๙. ทุติยอภินิเวสสูตร ว่าด้วยความยึดมั่น ๒๗๔
๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๒๗๔

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ราธสังยุต

๑. ความหมาย ๒๗๕
๒.การจัดแบ่งพระสูตร ๒๗๕
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๒๗๖

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร ๒๗๖
๒. สัตตสูตร ว่าด้วยสัตว์ ๒๗๗
๓. ภวเนตติสูตร ว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ ๒๗๗
๔. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๒๗๗
๕. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ ๒๗๗
๖. ทุติยสมณสูตร ว่าด้วยสมณะ สูตรที่ ๒ ๒๗๘
๗. โสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน ๒๗๘
๘. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๒๗๙
๙. ฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ ๒๗๙
๑๐. ทุติยฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ สูตรที่ ๒ ๒๗๙

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร ๒๘๐

๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร (มรณธรรม) ๒๘๐

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๘๐

๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา ๒๘๐

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๒๘๑

๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา ๒๘๑

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๒๘๑

๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา ๒๘๑

๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ๒๘๑

๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๒๘๑

๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๒๘๒

๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา ๒๘๒

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. อาฆาตวรรค หมวดว่าด้วยการอาราธนา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร ๒๘๒

๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร ๒๘๒

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๘๓

๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา ๒๘๓

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๒๘๓

๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา ๒๘๓

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๒๘๓

๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา ๒๘๓

๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ๒๘๔

๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๒๘๔

๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๒๘๔
๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา ๒๘๔

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. อปนิสินนวรรค หมวดว่าด้วยผู้เข้าไปนั่งใกล้

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร ๒๘๕
๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร ๒๘๕
๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๒๘๕
๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา ๒๘๕
๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ๒๘๕
๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา ๒๘๕
๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา ๒๘๖
๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา ๒๘๖
๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ๒๘๖
๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๒๘๖
๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๒๘๖
๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา ๒๘๖

๓. ทิฏฐิสังยุต

๑. ความหมาย ๒๘๗
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๒๘๗
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๒๘๗

๑. โสดาปัตติวรรค หมวดว่าด้วยโสดาปัตติมรรค

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น ๒๘๗
๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา ๒๘๘
๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน ๒๘๙

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี ๒๘๙
๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น ๒๙๐
๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น ๒๙๐
๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น ๒๙๑
๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ ๒๙๒
๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง ๒๙๓
๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง ๒๙๓
๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด ๒๙๔
๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด ๒๙๔
๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๒๙๔
๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ๒๙๕
๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก ๒๙๕
๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก ๒๙๖
๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก ๒๙๖
๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ๒๙๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยคมนวรรค หมวดว่าด้วยการไปที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น ๒๙๗
๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา ๒๙๘
๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน ๒๙๘
๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี ๒๙๘
๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น ๒๙๙

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น ๒๙๙
๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น ๓๐๐
๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ ๓๐๑
๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง ๓๐๑
๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง ๓๐๒
๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกมีที่สุด ๓๐๒
๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่มีที่สุด ๓๐๒
๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๓๐๓
๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคน ละอย่างกัน ๓๐๓
๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก ๓๐๔
๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก ๓๐๔
๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก
และไม่เกิดอีก ๓๐๔
๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคต
จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ๓๐๕
๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป ๓๐๕
๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป ๓๐๖
๒๑. รูปิจอรูปิจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป ๓๐๖
๒๒. เนวรูปินารูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่
ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ๓๐๗
๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว ๓๐๘
๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ๓๐๙
๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๐๙
๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๑๐

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยคมนวรรค หมวดว่าด้วยการไปที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น ๓๑๑

๒. เอดังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา ๓๑๒

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน ๓๑๒

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี ๓๑๒

๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น ๓๑๓

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น ๓๑๓

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น ๓๑๔

๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ ๓๑๔

๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง ๓๑๕

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง ๓๑๖

๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด ๓๑๖

๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด ๓๑๖

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๓๑๗

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคน ละอย่างกัน ๓๑๗

๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก ๓๑๗

๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก ๓๑๘

๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีก ๓๑๘

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคต จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ๓๑๘

๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป ๓๑๙

๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป ๓๑๙

๒๑. รูปิจอรูปิจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป ๓๒๐

๒๒. เนวรูปินารูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ๓๒๐

๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว ๓๒๑

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ๓๒๑
๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๒๑
๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๒๒

๔. จตุตถนวรรค หมวดว่าด้วยการไปที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น ๓๒๒
๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา ๓๒๓
๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน ๓๒๓
๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี ๓๒๔
๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น ๓๒๔
๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น ๓๒๕
๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น ๓๒๕
๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ ๓๒๖
๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง ๓๒๗
๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง ๓๒๗
๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด ๓๒๗
๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด ๓๒๘
๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๓๒๘
๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคน ละอย่างกัน ๓๒๙
๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก ๓๒๙
๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก ๓๒๙
๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีก ๓๓๐
๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ๓๓๐
๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป ๓๓๑
๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป ๓๓๑
๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป ๓๓๑

๒๒. เนวรูปินารูปิอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ๓๓๒
๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว ๓๓๒
๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ๓๓๒
๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข ๓๓๓
๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๓๓

๔. โอกกันตสังยุต

ความหมาย ๓๓๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ ๓๓๔
๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป ๓๓๔
๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ ๓๓๕
๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส ๓๓๕
๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา ๓๓๕
๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา ๓๓๕
๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา ๓๓๖
๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา ๓๓๖
๙. ปฐวิธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ ๓๓๖
๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๓๓๖

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. อุปปาทสังยุต

ความหมาย ๓๓๗

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ ๓๓๗
๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป ๓๓๗
๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ ๓๓๗
๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส ๓๓๘

๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา ๓๓๘
๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา ๓๓๘
๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา ๓๓๘
๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา ๓๓๙
๙. ปฐวิธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ ๓๓๙
๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๓๓๙

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. กิเลสสังยุต

ความหมาย ๓๔๐

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ ๓๔๐
๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป ๓๔๐
๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ ๓๔๐
๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส ๓๔๑
๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา ๓๔๑
๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา ๓๔๑
๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา ๓๔๑
๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา ๓๔๑
๙. ปฐวิธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ ๓๔๒
๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์ ๓๔๒

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. สารีปุตตสังยุต

ความหมาย ๓๔๒

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิเวกขสูตร ว่าด้วยปฐมฌานมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ๓๔๒
๒. อวิตักกสูตร ว่าด้วยทุติยฌานไม่มีวิตก ๓๔๓

๓. ปิดิสูตร ว่าด้วยฌติยฌานที่มีปิติ ๓๔๓
๔. อุเปกขาสูตร ว่าด้วยจตุตถฌานที่มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ๓๔๓
๕. อากาสานัญจายตนสูตร ว่าด้วยอากาสานัญจายตนฌาน ๓๔๔
๖. วิญญาณัญจายตนสูตร ว่าด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน ๓๔๔
๗. อากิญจัญญายตนสูตร ว่าด้วยอากิญจัญญายตนฌาน ๓๔๕
๘. เนวสัญญานาสัญญายตนสูตร ว่าด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ๓๔๕
๙. นิโรธสมาปัตติสูตร ว่าด้วยนิโรธสมาบัติ ๓๔๕
๑๐. สุจิมุขีสูตร ว่าด้วยสุจิมุขีปริพาชิกา ๓๔๖

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. นาคสังยุต

ความหมาย ๓๔๗

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยกำเนิดนาคล้วนๆ ๓๔๗
๒. ปณีตตรสูตร ว่าด้วยกำเนิดที่ประณีตกว่ากัน ๓๔๗
๓. อุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ ๓๔๗
๔. ทุติยอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๒ ๓๔๘
๕. ตติยอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๓ ๓๔๘
๖. จตุตถอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๔ ๓๔๘
๗. สุตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา ๓๔๘
๘. ทุติยสุตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๒ ๓๔๙
๙. ตติยสุตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๓ ๓๔๙
๑๐. จตุตถสุตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๔ ๓๔๙
๑๑-๒๐. อัณฑชทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ๑๐ สูตร ๓๕๐
๒๑-๕๐. ชลาพุชาทิทานูปการสุตตติงสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะเป็นต้น ๓๐ สูตร ๓๕๐
๒๑–๓๐. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ๑๐ สูตร ๓๕๐

๓๑-๔๐. สังเสทชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ๑๐ สูตร ๓๕๑
๔๑-๕๐. โอปปาติกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑๐ สูตร ๓๕๑

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. สุปัณณสังยุต

ความหมาย ๓๕๒

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วนๆ ๓๕๒
๒. หรันดิสูตร ว่าด้วยครุฑฉุดนาค ๓๕๒
๓. ทวยการีสูตร ว่าด้วยผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ๓๕๒
๔-๖. ทุติยาทิทวยการิสุตตัตติกะ ว่าด้วยผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ สูตร
ที่ ๒ เป็นต้น ๓๕๓
๗-๑๖. อัณฑชทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ๑๐ สูตร ๓๕๓
๑๗-๔๖. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะรวม ๓๐ สูตร ๓๕๔
๑๗-๒๖. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ๑๐ สูตร ๓๕๔
๒๗-๓๖. สังเสทชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ๑๐ สูตร ๓๕๔
๓๗-๔๖. โอปปาติกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่
ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑๐ สูตร ๓๕๕

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. คันธัพพกายสังยุต

ความหมาย ๓๕๕

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วนๆ ๓๕๕

๒. สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต ๓๕๖

๓. มูลคันธทาตาสูตร ว่าด้วยผู้ให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ๓๕๖

๔-๑๒. สารคันธาทิทาตาสุตตนวกะ ว่าด้วยผู้ให้ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น เป็นต้น ๙ สูตร ๓๕๗

๑๓-๒๒. มูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากเป็นต้น ๑๐ สูตร ๓๕๗

๒๓-๑๑๒. สารคันธาทิทานูปการสุตตนวุติกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้น ๙๐ สูตร ๓๕๘

๒๓-๓๒. สารคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น ๑๐ สูตร ๓๕๘

๓๓-๔๒. เผคคุคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ ๑๐ สูตร ๓๕๘

๔๓-๕๒. ตจคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก ๑๐ สูตร ๓๕๙

๕๓-๖๒. ปปฏิกคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด ๑๐ สูตร ๓๕๙

๖๓-๗๒. ปัตตคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ ๑๐ สูตร ๓๕๙

๗๓-๘๒. ปุปผคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก ๑๐ สูตร ๓๖๐

๘๓-๙๒. ผลคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล ๑๐ สูตร ๓๖๐

๙๓-๑๐๒. รสคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส ๑๐ สูตร ๓๖๐

๑๐๓-๑๑๒. คันธคันธทาดาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ๑๐ สูตร ๓๖๑

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. วลาหกสังยุต

ความหมาย ๓๖๑

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เทสนาสูตร ว่าด้วยทรงแสดงเทพพวกวลาหก ๓๖๑
๒. สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต ๓๖๒
๓-๑๒ สีตวลาหกทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกสีตวลาหก ๑๐ สูตร ๓๖๒
๑๓-๔๒. อุณหวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหกเป็นต้น ๔๐ สูตร ๓๖๒
๑๓-๒๒. อุณหวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก ๑๐ สูตร ๓๖๓
๒๓-๓๒. อัพภวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหก ๑๐ สูตร ๓๖๓
๓๓-๔๒. วาตวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหก ๑๐ สูตร ๓๖๓
๔๓-๕๓. วัสสวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก ๑๐ สูตร ๓๖๔
๕๓. สีตวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกสีตวลาหก ๓๖๔
๕๔. อุณหวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกอุณหวลาหก ๓๖๔
๕๕. อัพภวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกอัพภวลาหก ๓๖๔
๕๖. วาตวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกวาตวลาหก ๓๖๔
๕๗. วัสสวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกวัสสวลาหก ๓๖๕

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๒. วัจฉโคตตสังยุต

ความหมาย ๓๖๕

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. รูปอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในรูป ๓๖๕

๒. เวทนาอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในเวทนา ๓๖๕

๓. สัญญาอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในสัญญา ๓๖๖

๔. สังขารอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในสังขาร ๓๖๖

๕. วิญญาณอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในวิญญาณ ๓๖๖

๖-๑๐. รูปอทัสสนาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอทัสสนสูตรเป็นต้น ๓๖๖

๑๑-๑๕. รูปอนภิสมยาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนภิสมยสูตรเป็นต้น ๓๖๗

๑๖-๒๐. รูปอนนุโพธาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนนุโพธสูตรเป็นต้น ๓๖๗

๒๑-๒๕. รูปอัปปฏิเวธาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปฏิเวธสูตรเป็นต้น ๓๖๗

๒๖-๓๐. รูปอสัลลักขณาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสัลลักขณสูตรเป็นต้น ๓๖๘

๓๑-๓๕. รูปอนุปลักขณาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนุปลักขณสูตรเป็นต้น ๓๖๘

๓๖-๔๐. รูปอัปปัจจุปลักขณาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุปลักขณสูตรเป็นต้น ๓๖๙

๔๑-๔๕. รูปอสมเปกขณาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสมเปกขณสูตรเป็นต้น ๓๖๙

๔๖-๕๐. รูปอัปปัจจุเปกขณาทิสุดตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุเปกขณสูตรเป็นต้น ๓๖๙

๕๑-๕๔. รูปอัปปัจจักขกัมมาทิสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร มีรูปอัปปัจจักขกัมมสูตรเป็นต้น ๓๗๐
๕๕. วิญญาณอัปปัจจักขกัมมสูตร ว่าด้วยความไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณ ๓๗๐

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๓. ฌานสังยุต

ความหมาย ๓๗๑

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

สมาธิมูลกะ ๑๐ สูตร

๑. สมาธิมูลกสมาปัตติสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการเข้าสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๑
๒. สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๑
๓. สมาธิมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการออกจากสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๒
๔. สมาธิมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๒
๕. สมาธิมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๒
๖. สมาธิมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๓
๗. สมาธิมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๓
๘. สมาธิมูลกสักกัจจการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำโดยเคารพในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๓
๙. สมาธิมูลกสาตัจจการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๔
๑๐. สมาธิมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๔

สมาปัตติมูลกะ ๙ สูตร

๑๑. สมาปัตติมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการเข้าและการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๔
๑๒. สมาปัตติมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยการเข้าและการออกจากสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๔
๑๓. สมาปัตติมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการเข้าและความพร้อมในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๕
๑๔. สมาปัตติมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการเข้าและอารมณ์ในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๕
๑๕. สมาปัตติมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการเข้าและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๕
๑๖. สมาปัตติมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการเข้าและอภินิหารในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๕
๑๗. สมาปัตติมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยการเข้าและความเคารพในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๖
๑๘. สมาปัตติมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยการเข้าและความเพียรต่อเนื่อง ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๖
๑๙. สมาปัตติมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการเข้าและผู้ทำสัปปายะ ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๖

ฐิติมูลกะ ๘ สูตร

๒๐. ฐิติมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และการออกจากสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๖
๒๑. ฐิติมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๗
๒๒. ฐิติมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๗
๒๓. ฐิติมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๗
๒๔. ฐิติมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๗
๒๕. ฐิติมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความเคารพในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๗๘
๒๖. ฐิติมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความเพียรต่อเนื่อง ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๘
๒๗. ฐิติมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และผู้ทำสัปปายะ ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๘

วุฏฐานมูลกะ ๗ สูตร

๒๘. วุฏฐานมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการออกและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๘
๒๙. วุฏฐานมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการออกและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๙
๓๐. วุฏฐานมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการออกและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๙
๓๑. วุฏฐานมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการออกและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๙
๓๒. วุฏฐานมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยการออกและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล ๓๗๙
๓๓. วุฏฐานมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยการออกและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๐
๓๔. วุฏฐานมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการออกและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๐

กัลลิตมูลกะ ๖ สูตร

๓๕. กัลลิตมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยความพร้อมและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๐
๓๖. กัลลิตมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยความพร้อมและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๐
๓๗. กัลลิตมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยความพร้อมและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๑
๓๘. กัลลิตมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยความพร้อมและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๑
๓๙. กัลลิตมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยความพร้อมและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๑
๔๐. กัลลิตมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความพร้อมและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๑

อารัมมณมูลกะ ๕ สูตร

๔๑. อารัมมณมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยอารมณ์และโคจรในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๒
๔๒. อารัมมณมูลกอภินิหารสูตร ว่าด้วยอารมณ์และอภินิหารในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๘๒
๔๓. อารัมมณมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยอารมณ์และความเคารพในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๘๒
๔๔. อารัมมณมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยอารมณ์และความเพียรต่อเนื่อง ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๒
๔๕. อารัมมณมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยอารมณ์และผู้ทำสัปปายะ ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๓

โคจรมูลกะ ๔ สูตร

๔๖. โคจรมูลกอภินิหารสูตร ว่าด้วยโคจรและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๓
๔๗. โคจรมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๓
๔๘. โคจรมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๘๓
๔๙. โคจรมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยโคจรและผู้ทำสัปปายะในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๘๔

อภินีหารมูลกะ ๓ สูตร

๕๐. อภินีหารมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยอภินิหารและทำโดยเคารพในสมาธิ อันเป็นมูล ๓๘๔
๕๑. อภินีหารมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยอภินิหารและความเพียรต่อเนื่อง ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๔
๕๒. อภินีหารมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยอภินิหารและผู้ทำสัปปายะ ในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๔

สักกัจจมูลกะ ๒ สูตร

๕๓. สักกัจจมูลกสาตัจจการิสูตร ว่าด้วยทำโดยเคารพและผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๕

๕๔. สักกัจจมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยทำโดยเคารพและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๕

สาตัจจมูลกะ ๑ สูตร

๕๕. สาตัจจมูลกสัปปายการิสูตร ว่าด้วยความเพียรต่อเนื่องและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล ๓๘๕

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

๑. สฬายตนสังยุต

๑. ความหมาย ๓๘๖

๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๓๘๖

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๓๘๗

๑. ปฐมปัณณาสก์

๑. อนิจจวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง ๓๘๗

๒. อัชฌัตตทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์ ๓๘๗

๓. อัชฌัตตานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา ๓๘๘

๔. พาหิรานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง ๓๘๘

๕. พาหิรทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ ๓๘๘
๖. พาหิรานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา ๓๘๙
๗. อัชฌัตตานิจจาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตไม่เที่ยง ๓๘๙
๘. อัชฌัตตทุกขาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตเป็นทุกข์ ๓๘๙
๙. อัชฌัตตานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตเป็นอนัตตา ๓๘๙
๑๐. พาหิรานิจจาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตไม่เที่ยง ๓๙๐
๑๑. พาหิรทุกขาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตเป็นทุกข์ ๓๙๐
๑๒. พาหิรานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีต และอนาคตเป็นอนัตตา ๓๙๐

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ยมกวรรค หมวดว่าด้วยคู่

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ สูตรที่ ๑ ๓๙๑
๒. ทุติยปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ สูตรที่ ๒ ๓๙๒
๓. ปฐมอัสสาทปริเยสนสูตร ว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ สูตรที่ ๑ ๓๙๒
๔. ทุติยอัสสาทปริเยสนสูตร ว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ สูตรที่ ๒ ๓๙๓
๕. ปฐมโนเจอัสสาทสูตร ว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ สูตรที่ ๑ ๓๙๓
๖. ทุติยโนเจอัสสาทสูตร ว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ สูตรที่ ๒ ๓๙๔
๗. ปฐมาภินันทสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ สูตรที่ ๑ ๓๙๔
๘. ทุติยาภินันทสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ สูตรที่ ๒ ๓๙๔

๙. ปฐมทุกขุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ สูตรที่ ๑ ๓๙๕
๑๐. ทุติยทุกขุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ สูตรที่ ๒ ๓๙๕

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สัพพวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวง ๓๙๕
๒. ปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง ๓๙๖
๓. อภิญญาปริญญาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้ว ละสิ่งทั้งปวง ๓๙๖
๔. ปฐมอปริชานนสูตร ว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง สูตรที่ ๑ ๓๙๖
๕. ทุติยอปริชานนสูตร ว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง สูตรที่ ๒ ๓๙๗
๖. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ๓๙๗
๗. อันธภูตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของมืดมน ๓๙๗
๘. สมุคฆาตสารุปปสูตร ว่าด้วยปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย ๓๙๘
๙. ปฐมสมุคฆาตสัปปายสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย สูตรที่ ๑ ๓๙๘
๑๐. ทุติยสมุคฆาตสัปปายสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย สูตรที่ ๒ ๓๙๙

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. ชาติธัมมวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชาติธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ๔๐๐
๒. ชราธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา ๔๐๐

๓. พยาธิธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ๔๐๐
๔. มรณธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา ๔๐๐
๕. โสกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ๔๐๐
๖. มลธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเป็นมลทินเป็นธรรมดา ๔๐๑
๗. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ๔๐๑
๘. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๔๐๑
๙. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ๔๐๑
๑๐. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ๔๐๑

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. สัพพอนิจจวรรค หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ๔๐๑
๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ๔๐๒
๓. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา ๔๐๒
๔. อภิญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง ๔๐๒
๕. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้ ๔๐๒
๖. ปหานสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรละ ๔๐๒
๗. สัจฉิกรณียสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง ๔๐๒
๘. อภิญญาปริชานนสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่งแล้วกำหนดรู้ ๔๐๒
๙. ปทุฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกประทุษร้าย ๔๐๒
๑๐. อุปัสสัฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน ๔๐๒

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยปัณณาสก์

๑. อวิชชาวรรค หมวดว่าด้วยอวิชชา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา ๔๐๓
๒. สัญโญชนปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละสังโยชน์ ๔๐๓
๓. สัญโญชนสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนสังโยชน์ ๔๐๔
๔. อาสวปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอาสวะ ๔๐๔
๕. อาสวสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนอาสวะ ๔๐๔
๖. อนุสยปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอนุสัย ๔๐๔
๗. อนุสยสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนอนุสัย ๔๐๕
๘. สัพพุปาทานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง ๔๐๕
๙. ปฐมสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำ อุปาทานทั้งปวง สูตรที่ ๑ ๔๐๕
๑๐. ทุติยสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำ อุปาทานทั้งปวง สูตรที่ ๒ ๔๐๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. มิคชาลวรรค หมวดว่าด้วยพระมิคชาละ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมิคชาลสูตร ว่าด้วยพระมิคชาละ สูตรที่ ๑ ๔๐๗
๒. ทุติยมิคชาลสูตร ว่าด้วยพระมิคชาละ สูตรที่ ๒ ๔๐๗
๓. ปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องมาร สูตรที่ ๑ ๔๐๘
๔. สมิทธิสัตตปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องสัตว์ ๔๐๘
๕. สมิทธิทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์ ๔๐๘
๖. สมิทธิโลกปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องโลก ๔๐๘
๗. อุปเสนอาสีวิสสูตร ว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู ๔๐๙

๘. อุปวาณสันทิฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะทูลถามธรรมที่พึงเห็นเอง ๔๐๙
๙. ปฐมฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ(ที่เกิดแห่งผัสสะ) ๖ สูตรที่ ๑ ๔๑๐
๑๐. ทุติยฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ สูตรที่ ๒ ๔๑๐
๑๑. ตติยฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ สูตรที่ ๓ ๔๑๐

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. คิลานวรรค หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๑ ๔๑๑
๒. ทุติยคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๒ ๔๑๓
๓. ราธอนิจจสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนิจจธรรมแก่พระราธะ ๔๑๓
๔. ราธทุกขสูตร ว่าด้วยทรงแสดงทุกขธรรมแก่พระราธะ ๔๑๓
๕. ราธอนัตตสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนัตตธรรมแก่พระราธะ ๔๑๓
๖. ปฐมอวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา สูตรที่ ๑ ๔๑๔
๗. ทุติยอวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา สูตรที่ ๒ ๔๑๔
๘. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป ๔๑๔
๙. โลกปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโลก ๔๑๕
๑๐. ผัคคุนปัญหาสูตร ว่าด้วยพระผัคคุนะทูลถามปัญหา ๔๑๕

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. ฉันนวรรค หมวดว่าด้วยพระฉันนะ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปโลกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๔๑๖
๒. สุญญตโลกสูตร ว่าด้วยโลกว่าง ๔๑๖
๓. สังขิตตธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมโดยย่อ ๔๑๖
๔. ฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ ๔๑๗
๕. ปุณณสูตร ว่าด้วยพระปุณณะ ๔๑๘
๖. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ ๔๒๐

๗. ปฐมเอชาสูตร ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๑ ๔๒๑
๘. ทุติยเอชาสูตร ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๒ ๔๒๑
๙. ปฐมทวยสูตร ว่าด้วยธรรมคู่กัน สูตรที่ ๑ ๔๒๒
๑๐. ทุติยทวยสูตร ว่าด้วยธรรมคู่กัน สูตรที่ ๒ ๔๒๒

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ฉฬวรรค หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อทันตอคุตตสูตร ว่าด้วยการไม่ฝึกไม่คุ้มครองอายตนะ ๔๒๓
๒. มาลุกยปุตตสูตร๑ ว่าด้วยพระมาลุกยบุตร ๔๒๓
๓. ปริหานธัมมสูตร ว่าด้วยปริหานธรรม ๔๒๔
๔. ปมาทวิหารีสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท ๔๒๔
๕. สังวรสูตร ว่าด้วยความสำรวม ๔๒๕
๖. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ ๔๒๕
๗. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น ๔๒๕
๘. ปฐมนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๑ ๔๒๕
๙. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒ ๔๒๖
๑๐. อุทกสูตร ว่าด้วยอุทกดาบส รามบุตร ๔๒๖

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ตติยปัณณาสก์

๑. โยคักเขมิวรรค หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โยคักเขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ๔๒๗
๒. อุปาทายสูตร ว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ๔๒๘
๓. ทุกขสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งทุกข์ ๔๒๙

๔. โลกสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งโลก ๔๒๙
๕. เสยโยหมัสมิสูตร ว่าด้วยความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา ๔๓๐
๖. สัญโญชนิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ๔๓๐
๗. อุปาทานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ๔๓๑
๘. อัชฌัตติกายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน ๔๓๑
๙. พาหิรายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายนอก ๔๓๑
๑๐. อุปัสสุติสูตร ว่าด้วยการแอบฟังธรรม ๔๓๑

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. โลกกามคุณวรรค หมวดว่าด้วยโลกและกามคุณ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร สูตรที่ ๑ ๔๓๒
๒. ทุติยมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร สูตรที่ ๒ ๔๓๒
๓. โลกันตคมนสูตร ว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลก ๔๓๒
๔. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ ๔๓๔
๕. สักกปัญหสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา ๔๓๕
๖. ปัญจสิขสูตร ว่าด้วยปัญจสิขเทพบุตร ๔๓๕
๗. สารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตร ว่าด้วยสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร ๔๓๖
๘. ราหุโลวาทสูตร ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล ๔๓๗
๙. สัญโญชนิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ๔๓๘
๑๐. อุปาทานิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ๔๓๙

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. คหปติวรรค หมวดว่าด้วยคหบดี

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เวสาลีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองเวสาลี ๔๓๙
๒. วัชชีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวแคว้นวัชชี ๔๔๐

๓. นาฬันทสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองนาฬันทา ๔๔๐
๔. ภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ ๔๔๐
๕. โสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร ๔๔๒
๖. โฆสิตสูตร ว่าด้วยโฆสิตคหบดี ๔๔๒
๗. หาลิททกานิสูตร ว่าด้วยหาลิททกานิคหบดี ๔๔๒
๘. นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตุคหบดี ๔๔๓
๙. โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์ ๔๔๓
๑๐. เวรหัญจานิสูตร ว่าด้วยเวรหัญจานิพราหมณี ๔๔๕

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. เทวหหวรรค หมวดว่าด้วยเทวหหนิคม

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เทวหหสูตร ว่าด้วยเทวหหนิคม ๔๔๖
๒. ขณสูตร ว่าด้วยขณะ(โอกาส) ๔๔๗
๓. ปฐมรูปารามสูตร ว่าด้วยผู้ยินดีในรูป สูตรที่ ๑ ๔๔๘
๔. ทุติยรูปารามสูตร ว่าด้วยผู้ยินดีในรูป สูตรที่ ๒ ๔๔๘
๕. ปฐมนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๑ ๔๔๙
๖. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒ ๔๔๙
๗. อัชฌัตตอนิจจเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในไม่เที่ยง ๔๔๙
๘. อัชฌัตตทุกขเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นทุกข์ ๔๕๐
๙. อัชฌัตตานัตตเหตุสูตร ว่าด้วย เหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นอนัตตา ๔๕๐
๑๐. พาหิรานิจจเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกไม่เที่ยง ๔๕๐
๑๑. พาหิรทุกขเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ ๔๕๑
๑๒. พาหิรานัตตเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา ๔๕๑

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. นวปุราณวรรค หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม ๔๕๒

๒. ปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะ
แก่นิพพาน ๔๕๒

๓. ทุติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะ
แก่นิพพาน สูตรที่ ๒ ๔๕๓

๔. ตติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะ
แก่นิพพาน สูตรที่ ๓ ๔๕๓

๕. จตุตถนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะ
แก่นิพพาน สูตรที่ ๔ ๔๕๓

๖. อันเตวาสิกสูตร ว่าด้วยอันเตวาสิก ๔๕๔

๗. กิมัตถิยพรหมจริยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์
ของการประพฤติพรหมจรรย์ ๔๕๔

๘. อัตถินุโขปริยายสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุ ๔๕๕

๙. อินทริยสัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ ๔๕๖

๑๐. ธัมมกถิกปุจฉาสูตร ว่าด้วยการถามเรื่องพระธรรมกถึก ๔๕๖

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. จตุตถปัณณาสก์

๑. นันทิกขยวรรค หมวดว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน
ในอายตนะภายใน ๔๕๗

๒. พาหิรนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน
ในอายตนะภายนอก ๔๕๗

๓. อัชฌัตตอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน
ในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง ๔๕๗

๔. พาหิรอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน
ในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง ๔๕๘
๕. ชีวกัมพวนสมาธิสูตร ว่าด้วยการเจริญสมาธิในชีวกัมพวัน ๔๕๘
๖. ชีวกัมพวนปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้นในชีวกัมพวัน ๔๕๘
๗. โกฏฐิกอนิจจสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความไม่เที่ยงแก่พระมหาโกฏฐิกะ ๔๕๙
๘. โกฏฐิกทุกขสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความเป็นทุกข์แก่พระมหาโกฏฐิกะ ๔๕๙
๙. โกฏฐิกอนัตตสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความเป็นอนัตตาแก่พระมหาโกฏฐิกะ ๔๕๙
๑๐. มิจฉาทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละมิจฉาทิฏฐิ ๔๖๐
๑๑. สักกายทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละสักกายทิฏฐิ ๔๖๐
๑๒. อัตตานุทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอัตตานุทิฏฐิ ๔๖๐

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. สัฏฐิเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยพระสูตรย่อ ๖๐ สูตร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะ
ในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง ๔๖๑
๒. อัชฌัตตอนิจจราคสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละราคะ
ในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง ๔๖๑
๓. อัชฌัตตอนิจจฉันทราคสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทราคะ
ในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง ๔๖๑
๔-๖. ทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้น
ในอายตนะภายในที่เป็นทุกข์ ๔๖๑
๗-๙. อนัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้น
ในอายตนะภายในที่เป็นอนัตตา ๔๖๒
๑๐-๑๒. พาหิรานิจจฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้น
ในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง ๔๖๒
๑๓-๑๕. พาหิรทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้น
ในอายตนะภายนอกที่เป็นทุกข์ ๔๖๒

๑๖-๑๘. พาหิรานัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้น ในอายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตา ๔๖๒
๑๙. อัชฌัตตาตีตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ๔๖๒
๒๐. อัชฌัตตานาคตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ๔๖๓
๒๑. อัชฌัตตปัจจุปปันนานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบัน ไม่เที่ยง ๔๖๓
๒๒-๒๔. อัชฌัตตาตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ ๔๖๓
๒๕-๒๗. อัชฌัตตาตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา ๔๖๓
๒๘-๓๐. พาหิราตีตาทิอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น ไม่เที่ยง ๔๖๔
๓๑-๓๓. พาหิราตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ ๔๖๔
๓๔-๓๖. พาหิราตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา ๔๖๔
๓๗. อัชฌัตตาติตยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง ๔๖๔
๓๘. อัชฌัตตานาคตยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ๔๖๕
๓๙. อัชฌัตตปัจจุปปันนยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบัน ไม่เที่ยง ๔๖๕
๔๐-๔๒. อัชฌัตตาตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ ๔๖๕
๔๓-๔๕. อัชฌัตตาติตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา ๔๖๕
๔๖-๔๘. พาหิราตีตาทิยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น ไม่เที่ยง ๔๖๖
๔๙-๕๑. พาหิราตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นทุกข์ ๔๖๖
๕๒-๕๔. พาหิราตีตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา ๔๖๖

๕๕. อัชฌัตตายตนอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง ๔๖๖
๕๖. อัชฌัตตายตนทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์ ๔๖๗
๕๗. อัชฌัตตายตนอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา ๔๖๗
๕๘. พาหิรายตนอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง ๔๖๗
๕๙. พาหิรายตนทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ ๔๖๗
๖๐. พาหิรายตนอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา ๔๖๗

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สมุททวรรค หมวดว่าด้วยสมุทร

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๑ ๔๖๘
๒. ทุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๒ ๔๖๘
๓. พาหิสิโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพรานเบ็ด ๔๖๙
๔. ขีรรุกโขปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้มียาง ๔๖๙
๕. โกฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระมหาโกฏฐิกะ๑ ๔๗๐
๖. กามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู ๔๗๑
๗. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี ๔๗๒
๘. อาทิตตปริยายสูตร ว่าด้วยอาทิตตบรรยาย ๔๗๓
๙. ปฐมหัตถปาโทปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยมือและเท้า สูตรที่ ๑ ๔๗๔
๑๐. ทุติยหัตถปาโทปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยมือและเท้า สูตรที่ ๒ ๔๗๔

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. อาสีวิสวรรค หมวดว่าด้วยอสรพิษ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาสีวิโสปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ ๔๗๕
๒. รโถปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรถ ๔๗๗
๓. กุมโมปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเต่า ๔๗๘
๔. ปฐมทารุกขันโธปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ สูตรที่ ๑ ๔๗๘

๔. ทุติยทารุกขันโธปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ สูตรที่ ๒ ๔๘๐
๖. อวัสสุตปริยายสูตร ว่าด้วยอวัสสุตบรรยาย ๔๘๐
๗. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยทุกขธรรม ๔๘๒
๘. กิงสุโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดันทองกวาว ๔๘๔
๙. วิโณปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพิณ ๔๘๖
๑๐. ฉัปปาณโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด ๔๘๗
๑๑. ยวกลาปิสูตร ว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว ๔๘๘

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. เวทนาสังยุต

๑. ความหมาย ๔๘๙
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๔๘๙

๑. สคาถวรรค หมวดว่าด้วยสูตรที่มีคาถา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ ๔๙๐
๒. สุขสูตร ว่าด้วยความสุข ๔๙๐
๓. ปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละ ๔๙๐
๔. ปาตาลสูตร ว่าด้วยบาดาล ๔๙๑
๕. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็น ๔๙๑
๖. สัลลสูตร ว่าด้วยลูกศร ๔๙๑
๗. ปฐมเคลัญญสูตร ว่าด้วยความเจ็บป่วย สูตรที่ ๑ ๔๙๒
๘. ทุติยเคลัญญสูตร ว่าด้วยความเจ็บป่วย สูตรที่ ๒ ๔๙๓
๙. อนิจจสูตร ว่าด้วยเวทนาไม่เที่ยง ๔๙๓
๑๐. ผัสสมูลกสูตร ว่าด้วยเวทนามีผัสสะเป็นมูล ๔๙๓

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. รโหคตวรรค หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. รโหคตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ๔๙๔
๒. ปฐมอากาสสูตร ว่าด้วยอากาศ สูตรที่ ๑ ๔๙๖
๓. ทุติยอากาสสูตร ว่าด้วยอากาศ สูตรที่ ๒ ๔๙๖
๔. อคารสูตร ว่าด้วยเรือนพัก ๔๙๖
๕. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑ ๔๙๗
๖. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒ ๔๙๘
๗. ปฐมสัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป สูตรที่ ๑ ๔๙๙
๘. ทุติยสัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป สูตรที่ ๒ ๔๙๙
๙. ปัญจกังคสูตร ว่าด้วยช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ๔๙๙
๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๕๐๑

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. อัฏฐสตปริยายวรรค หมวดว่าด้วยบรรยาย ๑๐๘ ประการ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สิวกสูตร ว่าด้วยสิวกปริพาชก ๕๐๒
๒. อัฏฐสตสูตร ว่าด้วยเวทนา ๑๐๘ ๕๐๓
๓. อัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง ๕๐๔
๔. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ ๕๐๔
๕. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณ ๕๐๕
๖. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป ๕๐๕
๗. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๕๐๕
๘. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๕๐๕
๙. ตติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓ ๕๐๕
๑๐. สุทธิกสูตร ว่าด้วยเวทนาล้วน ๆ ๕๐๕
๑๑. นิรามิสสูตร ว่าด้วยปีติและสุขที่มีอามิสและไม่มีอามิส ๕๐๖

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. มาตุคามสังยุต

๑. ความหมาย ๕๐๗
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๕๐๗

๑. ปฐมเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ ๕๐๘
๒. ปุริสสูตร ว่าด้วยบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของมาตุคาม ๕๐๘
๓. อาเวณิกทุกขสูตร ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕๐๘
๔. ติหิธัมเมหิสูตร ว่าด้วยธรรม ๓ ๕๐๘
๕. โกธนสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักโกรธ ๕๐๙
๖. อุปนาหีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักผูกโกรธ ๕๐๙
๗. อิสสุกีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักริษยา ๕๐๙
๘. มัจฉรีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักตระหนี่ ๕๐๙
๙. อติจาริสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักประพฤติบอกใจ ๕๐๙
๑๐. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ทุศีล ๕๑๐
๑๑. อัปปัสสุตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังน้อย ๕๑๐
๑๒. กุสีตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้เกียจคร้าน ๕๑๐
๑๓. มุฏฐัสสติสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติหลงลืม ๕๑๐
๑๔. ปัญจเวรสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ประกอบด้วยเวร ๕ ๕๑๐

๒. ทุติยเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อักโกธนสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่โกรธ ๕๑๑
๒. อนุปนาหีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ผูกโกรธ ๕๑๑
๓. อนิสสุกีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ริษยา ๕๑๑
๔. อมัจฉรีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ตระหนี่ ๕๑๑
๕. อนติจารีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ประพฤตินอกใจ ๕๑๒

๖. สุสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีลดี ๕๑๒
๗. พหุสสุตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังมาก ๕๑๒
๘. อารัทธวิริยสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ปรารภความเพียร ๕๑๒
๙. อุปัฏฐิตัสสติสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติตั้งมั่น ๕๑๒
๑๐. ปัญจสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีล ๕ ๕๑๓

๓. พลวรรค หมวดว่าด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้แกล้วกล้า ๕๑๓
๒. ปสัยหสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี ๕๑๓
๓. อภิภุยยสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครองใจสามี ๕๑๓
๔. เอกสูตร ว่าด้วยกำลังที่เป็นเอก ๕๑๓
๕. อังคสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของมาตุคาม ๕๑๔
๖. นาเสนติสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่จะถูกญาติทำให้พินาศ ๕๑๔
๗. เหตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มาตุคามไปเกิดในสุคติ ๕๑๔
๘. ฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย ๕๑๔
๙. ปัญจสีลวิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามมีศีล ๕ เป็นผู้แกล้วกล้า ๕๑๕
๑๐. วัฑฒิสูตร ว่าด้วยอริยสาวิกาผู้เจริญด้วยวัฑฒิธรรม ๕๑๕

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. ขัมพุขาทกสังยุต

ความหมาย ๕๑๕

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นิพพานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน ๕๑๕
๒. อรหัตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอรหัต ๕๑๖
๓. ธัมมวาทีปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องผู้เป็นธรรมวาที ๕๑๖
๔. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ๕๑๗

๕. อัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจ ๕๑๗
๖. ปรมัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง ๕๑๘
๗. เวทนาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องเวทนา ๕๑๘
๘. อาสวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอาสวะ ๕๑๙
๙. อวิชชาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอวิชชา ๕๑๙
๑๐. ตัณหาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องตัณหา ๕๒๐
๑๑. โอฆปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโอฆะ ๕๒๐
๑๒. อุปาทานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอุปาทาน ๕๒๑
๑๓. ภวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องภพ ๕๒๑
๑๔. ทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุกข์ ๕๒๒
๑๕. สักกายปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสักกายะ ๕๒๒
๑๖. ทุกกรปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสิ่งที่ทำได้ยาก ๕๒๓

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. สามัญญกสังยุต

ความหมาย ๕๒๓

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑๖. ทุกกรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก ๕๒๔

๖. โมคคัลลานสังยุต

ความหมาย ๕๒๕

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน ๕๒๕
๒. ทุติยัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุติยฌาน ๕๒๕
๓. ตติยัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องตติยฌาน ๕๒๖
๔. จตุตถัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องจตุตถฌาน ๕๒๖

๕. อากาสานัญจายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่อง
อากาสานัญจายตนฌาน ๕๒๗
๖. วิญญาณัญจายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่อง
วิญญาณัญจายตนฌาน ๕๒๗
๗. อากิญจัญญายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่อง
อากิญจัญญายตนฌาน ๕๒๘
๘. เนวสัญญานาสัญญายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องเ
นวสัญญานาสัญญายตนฌาน ๕๒๘
๙. อนิมิตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอนิมิตตเจโตสมาธิ ๕๒๘
๑๐. สักกสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะ ๕๒๙
๑๑. จันทนสูตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร ๕๓๐

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. จิตตสังยุต

ความหมาย ๕๓๑

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ ๕๓๑
๒. ปฐมอิสิทัตตสูตร ว่าด้วยพระอิสิทัตตะ สูตรที่ ๑ ๕๓๑
๓. ทุติยอิสิทัตตสูตร ว่าด้วยพระอิสิทัตตะ สูตรที่ ๒ ๕๓๒
๔. มหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฏิหาริย์ ๕๓๔
๕. ปฐมกามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๑ ๕๓๕
๖. ทุติยกามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๒ ๕๓๖
๗. โคทัตตสูตร ว่าด้วยพระโคทัตตะ ๕๓๘
๘. นิคัณฐนาฏปุตตสูตร ว่าด้วยนิครนถ์ นาฏบุตร ๕๓๙
๙. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยอเจลกัสสปะ ๕๔๐
๑๐. คิลานทัสสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย ๕๔๒

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. คามณิสังยุต

ความหมาย ๕๔๓

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จัณฑสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ ๕๔๓
๒. ตาลปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร ๕๔๔
๓. โยธาชีวสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ ๕๔๕
๔. หัตถาโรหสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ ๕๔๖
๕. อัสสาโรหสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ ๕๔๖
๖. อสิพันธกปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ๕๔๖
๗. เขตตูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนา ๕๔๘
๘. สังฆธมสูตร ว่าด้วยคนเป่าสังข์ ๕๕๐
๙. กุลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ๕๕๑
๑๐. มณิจูฬกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะ ๕๕๓
๑๑. คันธภกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ ๕๕๓
๑๒. ราสิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ ๕๕๕
๑๓. ปาฏลิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ ๕๕๘

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. อสังขตสังยุต

๑. ความหมาย ๕๖๓
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๕๖๓
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๕๖๓

๑. ปฐมวรรค หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กายคตาสติสูตร ว่าด้วยกายคตาสติ ๕๖๓
๒. สมถวิปัสสนาสูตร ว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา ๕๖๔
๓. สวิตักกสวิจารสูตร ว่าด้วยสวิตักกสวิจารสมาธิ ๕๖๔

๔. สุญญตสมาธิสูตร ว่าด้วยสุญญตสมาธิ ๕๖๔
๕. สติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๕๖๔
๖. สัมมัปปธานสูตร ว่าด้วยสัมมัปปธาน ๕๖๕
๗. อิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท ๕๖๕
๘. อินทริยสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ ๕๖๕
๙. พลสูตร ว่าด้วยพละ ๕๖๕
๑๐. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์ ๕๖๕
๑๑. มัคคังคสูตร ว่าด้วยองค์แห่งมรรค ๕๖๖

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสังขตสูตร ว่าด้วยอสังขตธรรม ๕๖๖
๒. อนตสูตร ว่าด้วยความไม่น้อมไป ๕๗๐
๓-๓๒. อนาสวาทิสูตร ว่าด้วยธรรมอันหาอาสวะมิได้เป็นต้น ๕๗๐
๔. สัจจสูตร ว่าด้วยสัจจธรรม ๕๗๑
๕. ปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นฝั่ง ๕๗๑
๖. นิปุณสูตร ว่าด้วยธรรมที่ละเอียดอ่อน ๕๗๑
๗. สุทุทสสูตร ว่าด้วยธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง ๕๗๑
๘. อชัชชรสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่คร่ำครึ ๕๗๑
๙. ธุวสูตร ว่าด้วยธรรมที่ยั่งยืน ๕๗๑
๑๐. อปโลกินสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย ๕๗๑
๑๑. อนิทัสสนสูตร ว่าด้วยธรรมที่ใคร ๆ ไม่พึงเห็น ๕๗๑
๑๒. นิปปปัญจสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่องปรุงแต่ง ๕๗๒
๑๓. สันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่สงบ ๕๗๒
๑๔. อมตสูตร ว่าด้วยอมตธรรม ๕๗๒
๑๕. ปณีตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ประณีต ๕๗๒
๑๖. สิวสูตร ว่าด้วยธรรมที่ปลอดภัย ๕๗๒

๑๗. เขมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกษม ๕๗๒
๑๘. ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ๕๗๒
๑๙. อัจฉริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๕๗๒
๒๐. อัพภูตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยปรากฏ ๕๗๒
๒๑. อนีติกสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีทุกข์ ๕๗๓
๒๒. อนีติกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด ๕๗๓
๒๓. นิพพานสูตร ว่าด้วยนิพพาน ๕๗๓
๒๔. อัพยาปัชฌสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน ๕๗๓
๒๕. วิราคสูตร ว่าด้วยธรรมที่ปราศจากราคะ ๕๗๓
๒๖. สุทธิสูตร ว่าด้วยความบริสุทธิ์ ๕๗๓
๒๗. มุตติสูตร ว่าด้วยความหลุดพ้น ๕๗๓
๒๘. อนาลยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีความอาลัย ๕๗๓
๒๙. ทีปสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเกาะ ๕๗๓
๓๐. เลณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่เร้น ๕๗๔
๓๑. ตาณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่ต้านทาน ๕๗๔
๓๒. สรณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่พึ่ง ๕๗๔
๓๓. ปรายนสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ๕๗๔

๑๐. อัพยากตสังยุต

ความหมาย ๕๗๔

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เขมาสูตร ว่าด้วยเขมาภิกษุณี ๕๗๕
๒. อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ ๕๗๖
๓. ปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๑ ๕๗๘
๔. ทุติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๒ ๕๗๙
๕. ตติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๓ ๕๗๙

๖. จตุตถสาริปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสาริบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๔ ๕๘๐
๗. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ ๕๘๐
๘. วัจฉโคตตสูตร ว่าด้วยวัจฉโคตรปริพาชก ๕๘๑
๙. กุฑูหลสาลาสูตร ว่าด้วยศาลาตกแถลง๑ ๕๘๒
๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ ๕๘๓
๑๑. สภิยกัจจานสูตร ว่าด้วยพระสภิยกัจจานะ ๕๘๔

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๙

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

๑. มัคคสังยุต

๑. ความหมาย ๕๘๕
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๕๘๕
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๕๘๖

๑. อวิชชาวรรค หมวดว่าด้วยอวิชชา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา ๕๘๖
๒. อุปัฑฒสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง ๕๘๗
๓. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร ๕๘๗
๔. ชาณุสโสณิพราหมณสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ ๕๘๘
๕. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ๕๘๘

๖. ปฐมอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา สูตรที่ ๑ ๕๘๙
๗. ทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา สูตรที่ ๒ ๕๘๙
๘. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค ๕๙๐
๙. สูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย ๕๙๐
๑๐. นันทิยสูตร ว่าด้วยนันทิยปริพาชก ๕๙๑

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. วิหารวรรค หมวดว่าด้วยวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่)

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม สูตรที่ ๑ ๕๙๑
๒. ทุติยวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม สูตรที่ ๒ ๕๙๒
๓. เสกขสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระเสขะ ๕๙๒
๔. ปฐมอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม สูตรที่ ๑ ๕๙๓
๕. ทุติยอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม สูตรที่ ๒ ๕๙๓
๖. ปฐมปริสุทธสูตร ว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ สูตรที่ ๑ ๕๙๓
๗. ทุติยปริสุทธสูตร ว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ สูตรที่ ๒ ๕๙๓
๘. ปฐมกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๑ ๕๙๓
๙. ทุติยกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๒ ๕๙๔
๑๐. ตติยกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๓ ๕๙๔

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. มิจฉัตตวรรค หมวดว่าด้วยมิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด)

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มิจฉัตตสูตร ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม ๕๙๕
๒. อกุสลธัมมสูตร ว่าด้วยอกุศลธรรม ๕๙๕
๓. ปฐมปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา สูตรที่ ๑ ๕๙๕
๔. ทุติยปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา สูตรที่ ๒ ๕๙๖
๕. ปฐมอสัปปุริสสูตร ว่าด้วยอสัตบุรุษ สูตรที่ ๑ ๕๙๖

๖. ทุติยอสัปปุริสสูตร ว่าด้วยอสัตบุรุษ สูตรที่ ๒ ๕๙๖
๗. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ ๕๙๗
๘. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ ๕๙๗
๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา ๕๙๗
๑๐. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ ๕๙๗

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. ปฏิปัตติวรรค หมวดว่าด้วยการปฏิบัติ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปฏิปัตติสูตร ว่าด้วยการปฏิบัติ สูตรที่ ๑ ๕๙๘
๒. ทุติยปฏิปัตติสูตร ว่าด้วยการปฏิบัติ สูตรที่ ๒ ๕๙๘
๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด ๕๙๘
๔. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง ๕๙๘
๕. ปฐมสามัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นสมณะ สูตรที่ ๑ ๕๙๙
๖. ทุติยสามัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นสมณะ สูตรที่ ๒ ๕๙๙
๗. ปฐมพรหมัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นพรหม สูตรที่ ๑ ๕๙๙
๘. ทุติยพรหมัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นพรหม สูตรที่ ๒ ๕๙๙
๙. ปฐมพรหมจริยสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์ สูตรที่ ๑ ๖๐๐
๑๐. ทุติยพรหมจริยสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์ สูตรที่ ๒ ๖๐๐

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. อัญญติตถิยเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยอัญญติตถิยเปยยาล

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ราควิราคสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะ ๖๐๐
๒-๗. สังโยชนัปปหานาทิสุดตฉักกะ ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร
มีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้น ๖๐๑
๘. อนุปาทาปรินิพพานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่ออนุปาทา-ปรินิพพาน ๖๐๑

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. สุริยเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๒
๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น ๖๐๒
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา
(ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย) ๖๐๓
๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๓
๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีสีลสัมปทาสูตร เป็นต้น ๖๐๓
๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา
(ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย) ๖๐๔

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. เอกธัมมเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาล

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๔
๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น ๖๐๔
๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา
(ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย) ๖๐๕
๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๕
๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีสีลสัมปทาสูตร เป็นต้น ๖๐๕
๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ๖๐๖

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. ทุติยเอกธัมมเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาลที่ ๒

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๖

๒-๖. สิลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มิสิลสัมปทาสูตรเป็นต้น ๖๐๖

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ๖๐๗

๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี) ๖๐๗

๙-๑๓. สิลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มิสิลสัมปทาสูตร เป็นต้น ๖๐๗

๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ๖๐๘

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. ตังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยตังคาเปยยาล

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ ๖๐๘

๒-๕. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร
มิทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น ๖๐๘

๖. ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๖ ๖๐๙

๗. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑ ๖๐๙

๘-๑๒. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มิทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น ๖๐๙

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. ทุติยตังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยตังคาเปยยาลที่ ๒

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ ๖๑๐

๒-๖. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มิทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๐

๗. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑ ๖๑๐

๘-๑๒. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๑
๑๓. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ ๖๑๑
๑๔-๑๘. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๑
๑๙. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑ ๖๑๒
๒๐-๒๔. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๒
๒๕. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ ๖๑๒
๒๖-๓๐. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๒
๓๑. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑ ๖๑๓
๓๒-๓๖. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร
มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น ๖๑๓

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ ๖๑๔
๒. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ ๖๑๔
๓-๗. กูฏาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีกูฏสูตรเป็นต้น ๖๑๔
๘-๑๐. จันทิมาทิสุตตติกะ ว่าด้วยพระสูตร ๓ สูตร มีจันทิมสูตรเป็นต้น ๖๑๕

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๒. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. พลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกำลัง ๖๑๕
๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพืช ๖๑๖

๓. นาคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนาค ๖๑๖
๔. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ ๖๑๖
๕. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ ๖๑๗
๖. ลูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย ๖๑๗
๗. อากาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอากาศ ๖๑๗
๘. ปฐมเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน สูตรที่ ๑ ๖๑๗
๙. ทุติยเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน สูตรที่ ๒ ๖๑๘
๑๐. นาวาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ ๖๑๘
๑๑. อาคันตุกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ ๖๑๘
๑๒. นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ ๖๑๙

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๓. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เอสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา ๖๑๙
๒. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ ๖๒๐
๓. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ ๖๒๐
๔. ภวสูตร ว่าด้วยภพ ๖๒๐
๕. ทุกขตาสูตร ว่าด้วยสภาวทุกข์ ๖๒๐
๖. ขีลสูตร ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจดะปู ๖๒๑
๗. มลสูตร ว่าด้วยมลทิน ๖๒๑
๘. นิฆสูตร ว่าด้วยทุกข์ ๖๒๑
๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา ๖๒๑
๑๐. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา ๖๒๒
๑๑. ตสินาสูตร ว่าด้วยตสินา ๖๒๒

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๔. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โอฆสูตร ว่าด้วยโอฆะ ๖๒๒
๒. โยคสูตร ว่าด้วยโยคะ ๖๒๓
๓. อุปาทานสูตร ว่าด้วยอุปาทาน ๖๒๓
๔. คันถสูตร ว่าด้วยคันถะ ๖๒๓
๕. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย ๖๒๓
๖. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ ๖๒๔
๗. นิวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์ ๖๒๔
๘. อุปาทานักขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ ๖๒๔
๙. โอรัมภาคิยสูตร ว่าด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๖๒๕
๑๐. อุทธัมภาคิยสูตร ว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๖๒๕

๑๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. โพชฌังคสังยุต

๑. ความหมาย ๖๒๖
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๖๒๖
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๖๒๗

๑. ปัพพตวรรค หมวดว่าด้วยขุนเขา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. หิมวันตสูตร ว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ ๖๒๗
๒. กายสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกาย ๖๒๗
๓. สีลสูตร ว่าด้วยศีล ๖๒๙
๔. วัตถสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้า ๖๓๑
๕. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุทูลถามเรื่องโพชฌงค์ ๖๓๑
๖. กุณฑลิยสูตร ว่าด้วยกุณฑลิยปริพาชก ๖๓๑
๗. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลอนของเรือนยอด ๖๓๓

๘. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ ๖๓๓
๙. ปฐมอุปปันนสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์ สูตรที่ ๑ ๖๓๓
๑๐. ทุติยอุปปันนสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์ สูตรที่ ๒ ๖๓๓

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. คิลานวรรค หมวดว่าด้วยผู้อาพาธ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖๓๔
๒. ปฐมสุริยูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๑ ๖๓๔
๓. ทุติยสุริยูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๒ ๖๓๔
๔. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๑ ๖๓๕
๕. ทุติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๒ ๖๓๕
๖. ตติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓ ๖๓๕
๗. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง ๖๓๖
๘. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด ๖๓๖
๙. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ ๖๓๖
๑๐. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ๖๓๖

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. อุทายิวรรค หมวดว่าด้วยพระอุทายี

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โพธายสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ๖๓๗
๒. โพชฌังคเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงโพชฌงค์ ๖๓๗
๓. ฐานิยสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ ๖๓๗
๔. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย ๖๓๗
๕. อปริหานิยสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๖๓๘
๖. ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความสิ้นตัณหา ๖๓๘
๗. ตัณหานิโรธสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา ๖๓๘

๘. นิพเพธภาคิยสูตร ว่าด้วยทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส ๖๓๘
๙. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก ๖๓๙
๑๐. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี ๖๓๙

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. นีวรณวรรค หมวดว่าด้วยนิวรณ์

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมกุสลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล สูตรที่ ๑ ๖๔๐
๒. ทุติยกุสลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล สูตรที่ ๒ ๖๔๐
๓. อุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต ๖๔๐
๔. อนุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ๖๔๐
๕. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย ๖๔๑
๖. โยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยแยบคาย ๖๔๑
๗. วุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ ๖๔๑
๘. อาวรณนีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น ๖๔๑
๙. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ ๖๔๑
๑๐. นีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์ ๖๔๒

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. จักกวัตติวรรค หมวดว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ ๖๔๒
๒. จักกวัตติสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๔๒
๓. มารสูตร ว่าด้วยมาร ๖๔๒
๔. ทุปปัญญสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญาทราม ๖๔๒
๕. ปัญญวันตสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญา ๖๔๓
๖. ทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนจน ๖๔๓
๗. อทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนไม่จน ๖๔๓

๘. อาทิจจสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ ๖๔๓
๙. อัชฌัตติกังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายในให้โพชฌงค์เกิด ๖๔๓
๑๐.พาหิรังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายนอกให้โพชฌงค์เกิด ๖๔๔

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. โพชฌังคสากัจฉวรรค หมวดว่าด้วยการสนทนาเรื่องโพชฌงค์

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์ ๖๔๔
๒. ปริยายสูตร ว่าด้วยเหตุที่นิวรณ์และโพชฌงค์อาศัย ๖๔๖
๓. อัคคิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไฟ ๖๔๗
๔. เมตตาสหคตสูตร ว่าด้วยจิตมีเมตตา ๖๔๘
๕. สังคารวสูตร ว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ ๖๕๑
๖. อภยสูตร ว่าด้วยอภัยราชกุมาร ๖๕๒

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. อานาปานวรรค หมวดว่าด้วยอานาปานสติ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัฏฐิกมหัปผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลมาก ๖๕๓
๒. ปุพพกสูตร ว่าด้วยปุพพกสัญญา ๖๕๔
๓. วินีลกสูตร ว่าด้วยวินีลกสัญญา ๖๕๔
๔. วิจฉิททกสูตร ว่าด้วยวิจฉิททกสัญญา ๖๕๔
๕. อุทธุมาตกสูตร ว่าด้วยอุทธุมาตกสัญญา ๖๕๔
๖. เมตตาสูตร ว่าด้วยเมตตา ๖๕๕
๗. กรุณาสูตร ว่าด้วยกรุณา ๖๕๕
๘. มุทิตาสูตร ว่าด้วยมุทิตา ๖๕๕
๙. อุเปกขาสูตร ว่าด้วยอุเบกขา ๖๕๕
๑๐. อานาปานสูตร ว่าด้วยอานาปานสติ ๖๕๕

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. นิโรธวรรค หมวดว่าด้วยนิโรธสัญญา

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสุภสูตร ว่าด้วยอสุภสัญญา ๖๕๖
๒. มรณสูตร ว่าด้วยมรณสัญญา ๖๕๖
๓. อาหาเรปฏิกูลสัญญาสูตร ว่าด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญา ๖๕๖
๔. อนภิรดิสูตร ว่าด้วยอนภิรติสัญญา ๖๕๖
๕. อนิจจสูตร ว่าด้วยอนิจจสัญญา ๖๕๗
๖. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกขสัญญา ๖๕๗
๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยอนัตตสัญญา ๖๕๗
๘. ปหานสูตร ว่าด้วยปหานสัญญา ๖๕๗
๙. วิราคสูตร ว่าด้วยวิราคสัญญา ๖๕๗
๑๐. นิโรธสูตร ว่าด้วยนิโรธสัญญา ๖๕๗

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. คังคานทีอาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น ๖๕๘

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๖๕๘

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๖๖๐

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๒. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๖๖๒

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๓. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๖๖๓

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๔. ปุนคังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลอีกหมวดหนึ่ง

๑๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปุนคังคานทีอาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง ๖๖๔

๑๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๕. ปุนอัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาทอีกหมวดหนึ่ง

๑๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ปุนตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น
อีกสูตรหนึ่ง ๖๖๔

๑๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๖. ปุนพลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังอีกหมวดหนึ่ง

๑๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปุนพลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น
อีกสูตรหนึ่ง ๖๖๖

๑๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๗. ปุนเอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหาอีกหมวดหนึ่ง

๑๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. ปุนเอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง ๖๖๘

๑๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๘. ปุนโอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะอีกหมวดหนึ่ง

๑๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ปุนโอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง ๖๖๙

๑๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สติปัฏฐานสังยุต

๑. ความหมาย ๖๗๐
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๖๗๐
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๖๗๑

๑. อัมพปาลิวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัมพปาลิสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลิวัน ๖๗๑
๒. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ ๖๗๑
๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๖๗๒
๔. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา ๖๗๒
๕. อกุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองอกุศล ๖๗๓
๖. สกุณัคฆิสูตร ว่าด้วยเหยี่ยว ๖๗๓
๗. มักกฏสูตร ว่าด้วยลิงดิดตัง ๖๗๓
๘. สูทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อครัว ๖๗๔
๙. คิลานสูตร ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ๖๗๕
๑๐. ภิกขุนูปัสสยสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในสำนักภิกษุณี ๖๗๗

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. นาลันทวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มหาปุริสสูตร ว่าด้วยมหาบุรุษ ๖๗๘
๒. นาลันทสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา ๖๗๙
๓. จุนทสูตร ว่าด้วยจุนทสมณุทเทส ๖๘๐
๔. อุกกเจลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อุกกเจลนิคม ๖๘๑
๕. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ ๖๘๒
๖. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ ๖๘๒
๗. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ ๖๘๓
๘. พรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม ๖๘๓
๙. เสกกสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่เสกกนิคม ๖๘๓
๑๐. ชนปทกัลยาณีสูตร ว่าด้วยนางงามในชนบท ๖๘๔

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สีลัฏฐิติวรรค หมวดว่าด้วยความดำรงอยู่แห่งศีล

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สีลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล ๖๘๕
๒. จิรัฏฐิติสูตร ว่าด้วยความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระสัทธรรม ๖๘๕
๓. ปริหานสูตร ว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ๖๘๕
๔. สุทธสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐานล้วน ๖๘๖
๕. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์คนหนึ่งทูลถามปัญหา ๖๘๖
๖. ปเทสสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานบางข้อ ๖๘๗
๗. สมัตตสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานครบบริบูรณ์ ๖๘๗
๘. โลกสูตร ว่าด้วยผู้รู้โลก ๖๘๗
๙. สิริวัฒนสูตร ว่าด้วยสิริวัฒนคหบดี ๖๘๘
๑๐. มานทินนสูตร ว่าด้วยมานทินนคหบดี ๖๘๘

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. อนนุสสุตวรรค หมวดว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนนุสสุตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ๖๘๙
๒. วิราคสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ๖๘๙
๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด ๖๙๐
๔. ภาวิตสูตร ว่าด้วยผู้เจริญสติปัฏฐาน ๖๙๐
๕. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ ๖๙๐
๖. อัญญาสูตร ว่าด้วยเหตุให้บรรลุอรหัตตผล ๖๙๐
๗. ฉันทสูตร ว่าด้วยผู้ละฉันทะ ๖๙๐
๘. ปริญญาตสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดรู้สติปัฏฐาน ๖๙๑
๙. ภาวนาสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๖๙๑
๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกสติปัฏฐาน ๖๙๑

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. อมตวรรค หมวดว่าด้วยอมตะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อมตสูตร ว่าด้วยอมตะ ๖๙๒
๒. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งสติปัฏฐาน ๖๙๒
๓. มัคคสูตร ว่าด้วยทางเดียว ๖๙๒
๔. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติ ๖๙๓
๕. กุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองกุศล ๖๙๓
๖. ปาติโมกขสังวรสูตร ว่าด้วยปาติโมกขสังวร ๖๙๓
๗. ทุจจริตสูตร ว่าด้วยการละทุจริต ๖๙๓
๘. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้เจริญสติปัฏฐาน ๖๙๔
๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา ๖๙๔
๑๐. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ ๖๙๔

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. คังคานทีอาทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น ๖๙๔

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๖๙๕

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๖๙๖

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๖๙๙

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๖๙๙

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. อินทริยสังยุต

๑. ความหมาย ๗๐๐
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๐๐
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๐๑

๑. สุทธิกวรรค หมวดว่าด้วยอินทรีย์ล้วน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน ๗๐๑
๒. ปฐมโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๑ ๗๐๑
๓. ทุติยโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๒ ๗๐๒
๔. ปฐมอรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ สูตรที่ ๑ ๗๐๒
๕. ทุติยโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๒ ๗๐๒
๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๗๐๒
๗. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๗๐๓
๘. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่าง ๆ ๗๐๓
๙. ปฐมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๑ ๗๐๓
๑๐. ทุติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๒ ๗๐๔

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. มุทุตรวรรค หมวดว่าด้วยอินทรีย์ที่อ่อนกว่า

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฏิลาภสูตร ว่าด้วยการได้อินทรีย์ ๗๐๕
๒. ปฐมสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๑ ๗๐๖
๓. ทุติยสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๒ ๗๐๖
๔. ตติยสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๓ ๗๐๖
๕. ปฐมวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๑ ๗๐๖
๖. ทุติยวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๒ ๗๐๗
๗. ตติยวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๓ ๗๐๗

๘. ปฏิปันนสูตร ว่าด้วยผลแห่งการปฏิบัติตามลำดับอินทรีย์ ๗๐๘
๙. สัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ ๗๐๙
๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ ๗๐๙

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. ฉฬินทริยวรรค หมวดว่าด้วยอินทรีย์ ๖

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุนัพภวสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่ ๗๐๙
๒. ชีวิตินทริยสูตร ว่าด้วยชีวิตินทรีย์ ๗๑๐
๓. อัญญินทริยสูตร ว่าด้วยอัญญินทรีย์ ๗๑๐
๔. เอกพีชีสูตร ว่าด้วยพระเอกพีชีโสดาบัน ๗๑๐
๕. สุทธสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน ๗๑๑
๖. โสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน ๗๑๒
๗. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๑๒
๘. สัมมัทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗๑๒
๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๗๑๒
๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๗๑๓

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. สุขินทริยวรรค หมวดว่าด้วยสุขินทรีย์

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน ๗๑๓
๒. โสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน ๗๑๓
๓. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๑๔
๔. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๗๑๔
๕. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๗๑๔
๖. ปฐมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๑ ๗๑๔
๗. ทุติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๒ ๗๑๕

๘. ตติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๓ ๗๑๕
๙. กัฏโฐปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน ๗๑๕
๑๐. อุปปฏิปาฏิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ที่เกิดสับลำดับกัน ๗๑๖

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ชราวรรค หมวดว่าด้วยความแก่

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชราธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีความแก่ ๗๑๗
๒. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์ ๗๑๘
๓. สาเกตสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต ๗๑๙
๔. ปุพพโกฏฐกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปุพพโกฏฐกะ ๗๒๐
๕. ปฐมปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๑ ๗๒๐
๖. ทุติยปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๒ ๗๒๐
๗. ตติยปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๓ ๗๒๑
๘. จตุตถปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๔ ๗๒๑
๙. ปิณโทลภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโทลภารทวาชะ ๗๒๒
๑๐. อาปณสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อาปณนิคม ๗๒๒

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. สูกรขตวรรค หมวดว่าด้วยถ้ำสูกรขาตา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อศาลา ๗๒๓
๒. มัลลกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นิคมของชาวมัลละ ๗๒๔
๓. เสขสูตร ว่าด้วยพระเสขะและพระอเสขะ ๗๒๔
๔. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ ๗๒๔
๕. สารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ ๗๒๕

๖. ปติฏฐิตสูตร ว่าด้วยภิกษุตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก ๗๒๕
๗. สหัมปติพรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม ๗๒๕
๘. สูกรขตสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ถ้ำสุกรขาดา ๗๒๖
๙. ปฐมอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ สูตรที่ ๑ ๗๒๖
๑๐. ทุติยอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ สูตรที่ ๒ ๗๒๖

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. โพธิปักขิยวรรค หมวดว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ ๗๒๗
๒. อนุสยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย ๗๒๗
๓. ปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ ๗๒๗
๔. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ๗๒๗
๕. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ สูตรที่ ๑ ๗๒๗
๖. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ สูตรที่ ๒ ๗๒๘
๗. ปฐมรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๑ ๗๒๘
๘. ทุติยรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๒ ๗๒๘
๙. ตติยรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๓ ๗๒๙
๑๐. จตุตถรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๔ ๗๒๙

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน เป็นต้น ๗๒๙

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๗๓๐

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๗๓๑

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๗๓๔

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๒. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๗๓๔

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๓. ตังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยตังคาเปยยาล

๑๔. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๕. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๖. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๗. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕. สัมมัปปธานสังยุต

๑. ความหมาย ๗๓๖
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๓๖
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๓๗

๑. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจินาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น ๗๓๗

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ด ถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๗๓๘

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๗๓๙

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๗๔๑

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๗๔๒

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. พลสังยุต

๑. ความหมาย ๗๔๓

๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๔๓

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๔๓

๑. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยพละเป็นต้น หรือ ปาจีนาทิสูตร

ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น ๗๔๓

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๗๔๔

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๗๔๕

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๗๔๗

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๗๔๘

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. คันคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคันคาเปยยาล

๑๔. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๕. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๖. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๗. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๗. อิทธิปาทสังยุต

๑. ความหมาย ๗๕๐

๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๕๐

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๕๐

๑. ปาวาลวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ ๗๕๐

๒. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด ๗๕๑

๓. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ ๗๕๑
๔. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเพื่อความเบื่อหน่าย ๗๕๑
๕. อิทธิปเทสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จ ๗๕๑
๖. สมัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บริบูรณ์ให้สำเร็จ ๗๕๒
๗. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ ๗๕๒
๘. พุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗๕๒
๙. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพราะเจริญอิทธิบาท ๗๕๒
๑๐. เจดิยสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ ๗๕๓

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ปาสาทกัมปนวรรค หมวดว่าด้วยเหตุที่ทำให้ปราสาทไหว

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ ๗๕๔
๒. มหัปผลสูตร ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาทมีผลานิสงส์มาก ๗๕๕
๓. ฉันทสมาธิสูตร ว่าด้วยฉันทสมาธิ ๗๕๕
๔. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์ ๗๕๖
๕. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์ ๗๕๗
๖. ปฐมพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๗๕๗
๗. ทุติยพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๗๕๘
๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ ๗๕๘
๙. อิทธาทิเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงอิทธิเป็นต้น ๗๕๘
๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท ๗๕๙

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. อโยคุฬวรรค หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มัคคสูตร ว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท ๗๖๑
๒. อโยคุฬสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา ๗๖๑

๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ ๗๖๒
๔. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอิทธิบาทล้วน ๗๖๒
๕. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท สูตรที่ ๑ ๗๖๒
๖. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท สูตรที่ ๒ ๗๖๒
๗. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑ ๗๖๒
๘. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒ ๗๖๓
๙. ปฐมภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๑ ๗๖๓
๑๐. ทุติยภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๒ ๗๖๔
๑๑. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะ ๗๖๔
๑๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต ๗๖๔

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจินาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น ๗๖๕

๕. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๗๖๖

๖. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น ๗๖๗

๗. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๗๖๙

๘. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๗๖๙

๙. อนุรุทธสังยุต

๑. ความหมาย ๗๗๐
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๗๐
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๗๐

๑. รโหคตวรรค หมวดว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมรโหคตสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด สูตรที่ ๑ ๗๗๐
๒. ทุติยรโหคตสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด สูตรที่ ๒ ๗๗๑
๓. สุตนุสูตร การสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ ๗๗๑
๔. ปฐมกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๑ ๗๗๒
๕. ทุติยกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๒ ๗๗๒
๖. ตติยกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๓ ๗๗๒
๗. ตัณหากขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา ๗๗๓
๘. สลฬาคารสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สลฬาคาร ๗๗๓
๙. อัมพปาลิวนสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในอัมพปาลีวัน ๗๗๓
๑๐. พาหุลิกสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะอาพาธหนัก ๗๗๔

๑.๑ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัปปสหัสสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัป ๗๗๔
๒. อิทธิวิธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ๗๗๔
๓. ทิพพโสตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีหูทิพย์ ๗๗๕

๔. เจโตปริยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้เจโตปริยญาณ ๗๗๕
๕. ฐานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดฐานะและอฐานะ ๗๗๕
๖. กัมมสมาทานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม ๗๗๖
๗. สัพพัตถคามินีสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง ๗๗๖
๘. นานาธาตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดโลกที่มีธาตุแตกต่างกัน ๗๗๖
๙. นานาธิมุตติสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดหมู่สัตว์ที่มีอัธยาศัยต่างกัน ๗๗๖
๑๐. อินทริยปโรปริยัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์ ๗๗๗
๑๑. ฌานาทิสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความเศร้าหมองแห่งฌานเป็นต้น ๗๗๗
๑๒. ปุพเพนิวาสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้ ๗๗๗
๑๓. ทิพพจักขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีตาทิพย์ ๗๗๗
๑๔. อาวักขยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้สิ้นอาสวะ ๗๗๘

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. ฌานสังยุต

๑. ความหมาย ๗๗๘
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๗๘
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๗๙

๑. คังคาเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น ๗๗๙

๒. อัปปมาทวรรค หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น ๗๗๙

๓. พลกรณียวรรค หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น ๗๘๑

๔. เอสนาวรรค หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น ๗๘๓

๕. โอฆวรรค หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น ๗๘๔

๑๐. อานาปานสังยุต

๑. ความหมาย ๗๘๕
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๘๕
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๘๕

๑. เอกธัมมวรรค หมวดว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก ๗๘๕
๒. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗๘๗
๓. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอานาปานสติล้วน ๗๘๗
๔. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ สูตรที่ ๑ ๗๘๗
๕. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ สูตรที่ ๒ ๗๘๗
๖. อริฏฐสูตร ว่าด้วยพระอริฏฐะ ๗๘๘
๗. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ ๗๘๘
๘. ปทีโปปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยประทีป ๗๘๘
๙. เวสาลีสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงเวสาลี ๗๘๙
๑๐. กิมิลสูตร ว่าด้วยพระกิมิละ ๗๙๐

๑.๑ สาระที่ควรศึกษา

๒. ทุติยวรรค หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อิจฉานังคลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงอิจฉานังคละ ๗๙๑
๒. กังเขยยสูตร ว่าด้วยข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ ๗๙๒
๓. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑ ๗๙๒
๔. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒ ๗๙๔
๕. ปฐมภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๑ ๗๙๕
๖. ทุติยภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๒ ๗๙๕
๗. สัญโญชนปหานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ ๗๙๕
๘. อนุสยสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย ๗๙๕
๙. อัทธานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ ๗๙๖
๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ ๗๙๖

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. โสตาปัตติสังยุต

๑. ความหมาย ๗๙๖
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๗๙๖
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๗๙๗

๑. เวฬุทวารวรรค หมวดว่าด้วยเวฬุทวารคาม

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักกวัตติราชสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๙๗
๒. พรหมจริโยคธสูตร ว่าด้วยผู้ประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ๗๙๘
๓. ทีฆาวุอุปาสกสูตร ว่าด้วยทีฆาวุอุบาสก ๗๙๘
๔. ปฐมสารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร สูตรที่ ๑ ๗๙๙
๕. ทุติยสารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร สูตรที่ ๒ ๗๙๙
๖. ถปติสูตร ว่าด้วยช่างไม้ ๘๐๐
๗. เวฬุทวาเรยยสูตร ว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคาม ๘๐๑

๘. ปฐมคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระดำหนักอิฐ สูตรที่ ๑ ๘๐๓
๙. ทุติยคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระดำหนักอิฐ สูตรที่ ๒ ๘๐๓
๑๐. ตติยคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระดำหนักอิฐ สูตรที่ ๓ ๘๐๔

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ราชการามวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ราชการาม

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สหัสสภิกขุนีสังฆสูตร ว่าด้วยภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ๘๐๔
๒. พราหมณสูตร ว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ ๘๐๕
๓. อานันทเถรสูตร ว่าด้วยพระอานนทเถระ ๘๐๕
๔. ทุคคติภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติ ๘๐๕
๕. ทุคคติวินิปาตภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติและวินิบาต ๘๐๖
๖. ปฐมมิตตามัจจสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ สูตรที่ ๑ ๘๐๖
๗. ทุติยมิตตามัจจสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ สูตรที่ ๒ ๘๐๖
๘. ปฐมเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๑ ๘๐๖
๙. ทุติยเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๒ ๘๐๖
๑๐. ตติยเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๓ ๘๐๗

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

๓. สรณานิวรรค หมวดว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ สูตรที่ ๑ ๘๐๗
๒. ทุติยมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ สูตรที่ ๒ ๘๐๘
๓. โคธสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา ๘๐๘
๔. ปฐมสรณานิสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สูตรที่ ๑ ๘๐๙
๕. ทุติยสรณานิสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สูตรที่ ๒ ๘๑๑
๖. ปฐมอนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี สูตรที่ ๑ ๘๑๒
๗. ทุติยอนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี สูตรที่ ๒ ๘๑๓

๘. ปฐมภยเวรูปสันตสูตร ว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร สูตรที่ ๑ ๘๑๔
๙. ทุติยภยเวรูปสันตสูตร ว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร สูตรที่ ๒ ๘๑๕
๑๐. นันทกลิจฉวิสูตร ว่าด้วยมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันทกะ ๘๑๖

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. ปุญญาภิสันทวรรค หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๑ ๘๑๗
๒. ทุติยปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๒ ๘๑๗
๓. ตติยปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๓ ๘๑๗
๔. ปฐมเทวปทสูตร ว่าด้วยเทวบท(ข้อปฏิบัติของเทพ) สูตรที่ ๑ ๘๑๘
๕. ทุติยเทวปทสูตร ว่าด้วยเทวบท(ข้อปฏิบัติของเทพ) สูตรที่ ๒ ๘๑๘
๖. เทวสภาคสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมมาสู่เทวสภา ๘๑๙
๗. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ ๘๑๙
๘. วัสสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝนตก ๘๒๑
๙. กาฬิโคธสูตร ว่าด้วยพระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธา ๘๒๑
๑๐. นันทิยสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ ๘๒๒

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. สคาถกปุญญาภิสันทวรรค หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศลที่มีคาถา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๑ ๘๒๓
๒. ทุติยอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๒ ๘๒๔
๓. ตติยอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๓ ๘๒๔
๔. ปฐมมหัทธนสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก สูตรที่ ๑ ๘๒๔
๕. ทุติยมหัทธนสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก สูตรที่ ๒ ๘๒๕
๖. สุทธกสูตร ว่าด้วยองค์คุณล้วนของพระโสดาบัน ๘๒๕
๗. นันทิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ ๘๒๕

๘. ภัททิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะ ๘๒๕
๙. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ ๘๒๕
๑๐. อังคสูตร ว่าด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๘๒๖

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. สัปปัญญวรรค หมวดว่าด้วยผู้มีปัญญา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สคาถกสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระโสดาบันที่มีคาถา ๘๒๖
๒. วัสสังวุตถสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถี ๘๒๖
๓. ธัมมทินนสูตร ว่าด้วยธัมมทินนอุบาสก ๘๒๗
๔. คิลานสูตร ว่าด้วยอุบาสกป่วย ๘๒๗
๕. โสดาปัตติผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๘๒๘
๖. สกทาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล ๘๒๘
๗. อนาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล ๘๒๘
๘. อรหัตตผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล ๘๒๘
๙. ปัญญาปฏิลาภสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา ๘๒๘
๑๐. ปัญญาวุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ๘๒๙
๑๑. ปัญญาเวปุลลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา ๘๒๙

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. มหาปัญญวรรค หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มหาปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ๘๒๙
๒. ปุถุปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่น ๘๒๙
๓. วิปุลปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาไพบูลย์ ๘๒๙
๔. คัมภีรปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาลึกซึ้ง ๘๓๐
๕. อัปปมัตตปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหาประมาณมิได้ ๘๓๐

๖. ภูริปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน ๘๓๐
๗. ปัญญาพาหุลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหลากหลาย ๘๓๐
๘. สีฆปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาเร็ว ๘๓๐
๙. ลหุปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาฉับพลัน ๘๓๐
๑๐. หาสปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาร่าเริง ๘๓๐
๑๑. ชวนปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแล่นไป ๘๓๑
๑๒. ติกขปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญากล้า ๘๓๑
๑๓. นิพเพธิกปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส ๘๓๑

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๒. สัจจสังยุต

๑. ความหมาย ๘๓๑
๒. การจัดแบ่งพระสูตร ๘๓๑
๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค ๘๓๒

๑. สมาธิวรรค หมวดว่าด้วยสมาธิ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ ๘๓๒
๒. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้น ๘๓๒
๓. ปฐมกุลปุตตสูตร ว่าด้วยกุลบุตร สูตรที่ ๑ ๘๓๓
๔. ทุติยกุลปุตตสูตร ว่าด้วยกุลบุตร สูตรที่ ๒ ๘๓๓
๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑ ๘๓๓
๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ ๘๓๓
๗. วิตักกสูตร ว่าด้วยการตรึกถึงอริยสัจ ๘๓๓
๘. จินตสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องอริยสัจ ๘๓๔
๙. วิคคาหิกกถาสูตร ว่าด้วยการกล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน ๘๓๔
๑๐. ติรัจฉานกถาสูตร ว่าด้วยติรัจฉานกถา ๘๓๔

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

๒. ธัมมจักกัปปวัตตนวรรค หมวดว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร ๘๓๖
๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต ๘๓๗
๓. ขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ ๘๓๗
๔. อัชฌัตติกายตนสูตร ว่าด้วยอายตนะภายใน ๘๓๘
๕. ปฐมธารณสูตร ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ สูตรที่ ๑ ๘๓๘
๖. ทุติยธารณสูตร ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ สูตรที่ ๒ ๘๓๘
๗. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา ๘๓๙
๘. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา ๘๓๙
๙. สังกาสนสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยสัจ ๘๓๙
๑๐. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้ ๘๓๙

๒.๑ สาระที่ควรศึกษา

๓. โกฏิคามวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมโกฏิคามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม สูตรที่ ๑ ๘๔๐
๒. ทุติยโกฏิคามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม สูตรที่ ๒ ๘๔๐
๓. สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุให้เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๘๔๐
๔. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๘๔๑
๕. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นอาสวะ ๘๔๑
๖. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้รู้อริยสัจ ๘๔๑
๗. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้ ๘๔๑
๘. โลกสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นอริยะในโลก ๘๔๑
๙. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยอริยสัจที่ควรกำหนดรู้ ๘๔๑
๑๐. ควัมปติสูตร ว่าด้วยพระควัมปติ ๘๔๒

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

๔. สีสปาวนวรรค หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน ๘๔๒
๒. ขทิรปัตตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยใบตะเคียน ๘๔๓
๓. ทัณฑสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้ ๘๔๓
๔. เจลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้าที่ถูกไฟไหม้ ๘๔๓
๕. สัตติสตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผู้ถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทง ๘๔๔
๖. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหลาวเสียบสัตว์ ๘๔๔
๗. ปฐมสุริยสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๑ ๘๔๔
๘. ทุติยสุริยสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๒ ๘๔๔
๙. อินทขิลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก ๘๔๕
๑๐. วาทัตถิสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะ ๘๔๕

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

๕. ปปาตวรรค หมวดว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โลกจินดาสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องโลก ๘๔๖
๒. ปปาตสูตร ว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ ๘๔๗
๓. มหาปริหาสูตร ว่าด้วยนรกชื่อมหาปริหาระ ๘๔๗
๔. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือนยอด ๘๔๘
๕. วาลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยปลายขนทราย ๘๔๘
๖. อันธการสูตร ว่าด้วยความมืดคือสังสารวัฏ ๘๔๙
๗. ปฐมฉิคคฬยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๑ ๘๔๙
๘. ทุติยฉิคคฬยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๒ ๘๕๐
๙. ปฐมสิเนรุปัพพตราชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ สูตรที่ ๑ ๘๕๐
๑๐. ทุติยสิเนรุปัพพตราชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ สูตรที่ ๒ ๘๕๑

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

๖. อภิสมยวรรค หมวดว่าด้วยการรู้ยิ่ง

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นขสิขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ ๘๕๑
๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณี ๘๕๒
๓. ปฐมสัมเภชชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๑ ๘๕๒
๔. ทุติยสัมเภชชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๒ ๘๕๓
๕. ปฐมมหาปฐวีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ สูตรที่ ๑ ๘๕๓
๖. ทุติยมหาปฐวีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ สูตรที่ ๒ ๘๕๔
๗. ปฐมมหาสมุททสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร สูตรที่ ๑ ๘๕๔
๘. ทุติยมหาสมุททสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร สูตรที่ ๒ ๘๕๕
๙. ปฐมปัพพตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ สูตรที่ ๑ ๘๕๕
๑๐. ทุติยปัพพตูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ สูตรที่ ๒ ๘๕๕

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

๗. ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๑

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์ ๘๕๖
๒. ปัจจันตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบท ๘๕๖
๓. ปัญญาสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่มีปัญญาจักษุ ๘๕๗
๔. สุราเมรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย ๘๕๗
๕. โอทกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกิดในน้ำ ๘๕๗
๖. มัตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดา ๘๕๘
๗. เปตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดา ๘๕๘
๘. สามัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะ ๘๕๘
๙. พรหมัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์ ๘๕๙
๑๐. ปาจายิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ ๘๕๙

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๘. ทุติยอามกธัญญเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๒

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาณาติปาตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๘๖๐
๒. อทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๘๖๐
๓. กาเมสุมิจฉาจารสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ๘๖๐
๔. มุสาวาทสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๘๖๑
๕. เปสุญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำส่อเสียด ๘๖๑
๖. ผรุสวาจาสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบ ๘๖๑
๗. สัมผัปปลาปสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ ๘๖๒
๘. พีชคามสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม ๘๖๒
๙. วิกาลโภชนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ๘๖๓
๑๐. คันธวิเลปนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากของหอมและเครื่องลูบไล้ ๘๖๓

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

๙. ตติยอามกธัญญเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๓

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นัจจคีตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ๘๖๔
๒. อุจจาสยนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่ ๘๖๔
๓. ชาตรูปรชตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทองและเงิน ๘๖๔
๔. อามกธัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ ๘๖๕
๕. อามกมังสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ ๘๖๕
๖. กุมาริกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี ๘๖๕
๗. ทาสิทาสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย ๘๖๖
๘. อเชฬกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ ๘๖๖
๙. กุกกุฏสูกรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร ๘๖๗
๑๐. หัตถิควัลสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา ๘๖๗

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๐. จตุตถอามกธัญญเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๔

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เขตตวัตถุสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเรือกสวน ไร่นา และที่ดิน ๘๖๘
๒. กยวิกกยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อการขาย ๘๖๘
๓. ทูเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน ๘๖๘
๔. ตุลากูฏสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ๘๖๙
๕. อุกโกฏนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสินบน ๘๖๙
๖-๑๑. เฉทนาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการตัดเป็นต้น ๘๖๙

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑๑. ปัญจคติเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยปัญจคติเปยยาล

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มนุสสจุตินิรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก ๘๗๐
๒. มนุสสจุติดิรัจฉานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๘๗๑
๓. มนุสสจุติเปตติวิสยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในภูมิแห่งเปรต ๘๗๑
๔-๖. มนุสสจุติเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๑
๗-๙. เทวจุตินิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๒
๑๐-๑๒. เทวมนุสสนิรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก ๘๗๒
๑๖-๑๘. นิรยเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๓
๑๙-๒๑. ติรัจฉานมนุสสนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๔
๒๒-๒๔. ติรัจฉานเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๔

๒๕-๒๗. เปตติมนุสสนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๕
๒๘-๒๙. เปตติเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น ๘๗๕
๓๐. เปตติเทวเปตติวิสยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต ๘๗๖

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา ๘๗๖

ครรชนี ๘๗๗

หมวดธรรม ๘๙๖

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย

โครงสร้างสังยุตตนิกาย

สคาถวรรค (๑๔) นิทานวรรค (๑๖) ขันธวารวรรค (๑๗) สฬายตนวรรค (๑๘) มหาวารวรรค (๑๙)

เทวตาสังยุต	นิทานสังยุต	ขันธสังยุต	สฬายตนสังยุต	มัคคสังยุต
เทวปุตตสังยุต	อภิสมยสังยุต	ราธสังยุต	เวทนาสังยุต	โพชฌังคสังยุต
โกสลสังยุต	ธาตุสังยุต	ทิฏฐิสังยุต	มาตุคามสังยุต	สติปัฏฐานสังยุต
มารสังยุต	อนมตัคคสังยุต	โอกกันตสังยุต	ชัมพุขาทกสังยุต	อินทริยสังยุต
ภิกขุนีสังยุต	กัสสปสังยุต	อุปปาทสังยุต	สามัณฑกสังยุต	สัมมัปปธานสังยุต
พรหมสังยุต	ลาภสักการสังยุต	กิเลสสังยุต	โมคคัลลานสังยุต	พลสังยุต
พราหมณสังยุต	ราหุลสังยุต	สารีปุตตสังยุต	จิตตสังยุต	อิทธิปาทสังยุต
วังคีสสังยุต	ลักขณสังยุต	นาคสังยุต	คามณิสังยุต	อนุรุทธสังยุต
วนสังยุต	โอปัมมสังยุต	สุปัณณสังยุต	อสังขตสังยุต	ฌานสังยุต
ยักขสังยุต	ภิกขุสังยุต	คันธัพพกายสังยุต	อัพยากตสังยุต	อานาปานสังยุต
สักกสังยุต		วลาหกสังยุต		โสตาปัตติสังยุต
		วัจฉโคตตสังยุต		สัจจสังยุต
		ฌานสังยุต		

สังยุตตนิกาย

๑. ความหมาย

คำว่า **สังยุตตนิกาย** แยกออกเป็น ๒ คำ คือ คำว่า **สังยุตต** แปลว่าประมวล ประกอบหรือรวบรวม หมายถึงประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันมารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน และคำว่า **นิกาย** แปลว่าหมวดหรือหมู่ หมายถึงหมวดพระสูตร เมื่อรวมเข้าเป็น **สังยุตตนิกาย** จึงแปลว่าหมวดประมวลเนื้อหาสาระหรือหมวดประมวลเรื่อง อนึ่ง คำว่า **สังยุตตนิกาย** นี้ยังเป็นชื่อนิกายที่ ๓ ในจำนวน ๕ นิกายของพระสุตตันตปิฎก คือ (๑) **ทีฆนิกาย** (๒) **มัชฌิมนิกาย** (๓) สังยุตตนิกาย (๔) อังคุตตรนิกาย (๕) ขุททกนิกาย และสังยุตตนิกายนี้จัดแบ่งเป็นพระไตรปิฎก ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑๕ ถึงเล่มที่ ๑๙

๒. การจัดแบ่งหมวดหมู่

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มีลักษณะพิเศษไม่เหมือนในนิกายอื่น ๆ ซึ่งสามารถแบ่งตามลำดับขั้นตอนได้ ๓ ลำดับ ดังนี้

๒.๑ การจัดแบ่งเป็นวรรค

ท่านประมวลพระสูตรจำนวน ๒,๗๕๒ สูตร[๑] ที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันมารวมกันเป็น ๕ กลุ่ม และเรียกชื่อกลุ่มพระสูตรเหล่านั้นว่าวรรค แต่ละวรรคก็จะมีชื่อตามลักษณะสำคัญของพระสูตรในกลุ่มนั้นๆ ดังนี้

๑. กลุ่มพระสูตรจำนวน ๒๗๑ สูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ เรียกว่า สคาถวรรค

๒. กลุ่มพระสูตรจำนวน ๓๓๗ สูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า นิทานวรรค

๓. กลุ่มพระสูตรจำนวน ๗๑๖ สูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับขันธ์ ๕ เรียกว่า ขันธวารวรรค

---

[๑] อรรถกถาพระวินัยระบุว่า มีจำนวน ๗,๓๖๒ สูตร (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๗)

๔. กลุ่มพระสูตรจำนวน ๔๒๐ สูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ เรียกว่า สฬายตนวรรค

๕. กลุ่มพระสูตรจำนวน ๑,๐๐๘ สูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นหมวดใหญ่ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า มหาวารวรรค

๒.๒ การจัดแบ่งเป็นสังยุต

หลังจากจัดพระสูตรเป็นวรรคตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ท่านยังได้แบ่งพระสูตรให้ละเอียดขึ้นไปอีก โดยประมวลเฉพาะพระสูตรที่มีเนื้อหาประเภทเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วเรียกว่า สังยุต เช่น

๑. ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเทวดาในสคาถวรรคมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกันเรียกว่า เทวตาสังยุต

๒. ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ในนิทานวรรคมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เรียกว่า นิทานสังยุต

๓. ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ ในขันธวารวรรคมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เรียกว่า ขันธสังยุต

๔. ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอายตนะ ๖ ในสฬายตนวรรคมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เรียกว่า สฬายตนสังยุต

๕. ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ในมหาวารวรรคมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เรียกว่า มัคคสังยุต

๒.๓ การจัดแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่าง ๆ

นอกจากนี้ ท่านยังได้แบ่งสังยุตทั้งหมด(๕๖ สังยุต)นั้น ออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. แบ่งสังยุตเป็นปัณณาสก์(หมวดละ ๕๐ สูตร) แล้วแปงปัณณาสก์นั้นออกเป็นวรรค เช่น ขันธสังยุตของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ ท่านแบ่งออกเป็น ๓ ปัณณาสก์ คือ มูลปัณณาสก์ มัชฌิมปัณณาสก์ และจูฬปัณณาสก์ แล้วท่านยังแบ่งปัณณาสก์ต่างๆ นั้นออกเป็นวรรคอีก เช่น มูลปัณณาสก์แบ่งออกเป็น ๕ วรรค คือ นกุลปิตุวรรค อนิจจวรรค ภารวรรค นตุมหากวรรค และอัตตทีปวรรค

๒. แบ่งสังยุตออกเป็นวรรค โดยไม่แบ่งเป็นปัณณาสก์ เช่น เทวตาสังยุตของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ ท่านแบ่งออกเป็น ๘ วรรค คือ นหวรรค นันทนวรรค สัตติวรรค สตุลลปกายิก-วรรค อาทิตตวรรค ชราวรรค อัทธวรรค นัตวาวรรค

๓. ไม่แปงสังยุตออกเป็นปัณณาสก์และไม่แบ่งออกเป็นวรรค เช่น วังคีสสังยุตของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ หลังจากที่กล่าวถึงสังยุตแล้ว ท่านก็จะกล่าวถึงพระสูตรในสังยุตนี้เลย ซึ่งในสังยุตนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญ

สังยุตตนิกายแบ่งออกเป็นพระไตรปิฎก ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑๕ ถึงเล่มที่ ๑๙ ดังนี้

๑. สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕

๒. สังยุตตนิกาย นิทานวรรค จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖

๓. สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗

๔. สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘

๕. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จัดเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙

๑. สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา (คำว่า คาถา ได้แก่ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เป็นบทกวีที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะลึกซึ้ง เป็นรูปแบบอย่างหนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ ในนิกายนี้ จะมีพระสูตรที่มีคาถาปรากฏอยู่ทุกสูตร ฉะนั้น พระธรรมสังคิติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่าสคาถวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา มีทั้งหมด ๒๗๑ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือประมวลพระสูตรที่กล่าวในลักษณะเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. การแบ่งเป็นสังยุต

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีพระสูตร ๒๗๑ สูตร จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๑ สังยุต คือ

๑. เทวดาสังยุต มี ๘๑ สูตร
๒. เทวปุตตสังยุต มี ๓๐ สูตร
๓. โกสลสังยุต มี ๒๕ สูตร
๔. มารสังยุต มี ๒๕ สูตร
๕. ภิกขุนีสังยุต มี ๑๐ สูตร
๖. พรหมสังยุต มี ๑๕ สูตร
๗. พราหมณสังยุต มี ๒๒ สูตร
๘. วังคีสสังยุต มี ๑๒ สูตร
๙. วนสังยุต มี ๑๔ สูตร
๑๐. ยักขสังยุต มี ๑๒ สูตร
๑๑. สักกสังยุต มี ๒๕ สูตร

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่างๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งออกไปอีก ๒ ลักษณะ คือ

๑. เทวตาสังยุต เทวปุตตสังยุต โกสลสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต พราหมณสังยุต และสักกสังยุต มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๒. ภิกขุนีสังยุต วังคีสสังยุต วนสังยุต และยักขสังยุต ไม่มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๒. สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ว่าด้วยพระสูตรที่แสดงถึงธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ฉะนั้น พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า นิทานวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓๗ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค

ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือประมวลพระสูตรที่กล่าวในลักษณะเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. การแบ่งเป็นสังยุต

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มีพระสูตร ๓๓๗ สูตร จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. นิทานสังยุต มี ๑๔๔ สูตร ๒. อภิสมยสังยุต มี ๑๑ สูตร

๓. ธาตุสังยุต มี ๓๙ สูตร ๔. อนมตัคคสังยุต มี ๒๐ สูตร

๕. กัสสปสังยุต มี ๑๓ สูตร ๖. ลาภสักการสังยุต มี ๔๓ สูตร

๗. ราหุลสังยุต มี ๒๒ สูตร ๘. ลักขณสังยุต มี ๒๑ สูตร

๙. โอปัมมสังยุต มี ๑๒ สูตร ๑๐. ภิกขุสังยุต มี ๑๒ สูตร

ข. การแบ่งสังยุตเป็นแบบต่างๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งออกไปอีก ๒ ลักษณะ คือ

๑. นิทานสังยุต ธาตุสังยุต อนมตัคคสังยุต ลาภสักการสังยุต ราหุลสังยุต และลักขณสังยุต มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๒. อภิสมยสังยุต กัสสปสังยุต โอปัมมสังยุต และภิกขุสังยุต ไม่มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๓. สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ว่าด้วยพระสูตรที่แสดงวาระที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ฉะนั้นพระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่าขันธวารวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับขันธ์ มีพระสูตรทั้งหมด ๗๑๖ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือประมวลพระสูตรที่กล่าวในลักษณะเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นลักษณะต่างๆ ต่อไปอีก ดังนี้

ก. การแบ่งเป็นสังยุต

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค มีพระสูตร ๗๑๖ สูตร จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๓ สังยุต คือ

๑. ขันธสังยุต มี ๑๕๙ สูตร
๒. วาธสังยุต มี ๔๖ สูตร
๓. ทิฏฐิสังยุต มี ๙๖ สูตร
๔. โอกกันตสังยุต มี ๑๐ สูตร
๕. อุปปาทสังยุต มี ๑๐ สูตร
๖. กิเลสสังยุต มี ๑๐ สูตร
๗. สาริปุตตสังยุต มี ๑๐ สูตร
๘. นาคสังยุต มี ๕๐ สูตร
๙. สุปัณณสังยุต มี ๔๖ สูตร
๑๐. คันธัพพกายสังยุต มี ๑๑๒ สูตร
๑๑. วลาหกสังยุต มี ๕๗ สูตร
๑๒. วัจฉโคตตสังยุต มี ๕๕ สูตร
๑๓. ฌานสังยุต มี ๕๕ สูตร

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งออกไปอีก ๓ ลักษณะ คือ

๑. ขันธสังยุต มีการแบ่งออกเป็นปัณณาสก์ และเป็นวรรค

๒. วาธสังยุต และทิฏฐิสังยุต มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๓. โอกกันตสังยุต อุปปาทสังยุต กิเลสสังยุต สาริปุตตสังยุต นาคสังยุต สุปัณณสังยุต คันธัพพกายสังยุต วลาหกสังยุต วัจฉโคตตสังยุต และฌานสังยุต ไม่มีการแบ่งออกเป็นปัณณาสก์และเป็นวรรค

๔. สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ว่าด้วยพระสูตรที่แสดงอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ฉะนั้นพระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่าสฬายตนวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒๐ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

ในสังยุคคนิกาย สฬายตนวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือประมวลพระสูตรที่กล่าวในลักษณะเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. การแบ่งเป็นสังยุต

สังยุคคนิกาย สฬายตนวรรค มีพระสูตร ๔๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นสังยุคได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. สฬายตนสังยุต มี ๒๔๘ สูตร
๒. เวทนาสังยุต มี ๓๑ สูตร
๓. มาตุคามสังยุต มี ๓๔ สูตร
๔. ชัมพุขาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร
๕. สามัณฑกสังยุต มี ๒ สูตร
๖. โมคคัลลานสังยุต มี ๑๑ สูตร
๗. จิตตสังยุต มี ๑๐ สูตร
๘. คามณิสังยุต มี ๑๓ สูตร
๙. อสังขตสังยุต มี ๔๔ สูตร
๑๐. อัพยากตสังยุต มี ๑๑ สูตร

ข. การแบ่งสังยุตเป็นลักษณะต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งออกไปอีก ๓ ลักษณะ คือ

๑. สฬายตนสังยุต มีการแบ่งออกเป็นปัณณาสก์และเป็นวรรค

๒. เวทนาสังยุต มาตุคามสังยุต และอสังขตสังยุต มีการแบ่งออกเป็นวรรค

๓. ชัมพุขาทกสังยุต สามัณฑกสังยุต โมคคัลลานสังยุต จิตตสังยุต คามณิสังยุต อัพยากตสังยุต ไม่มีการแบ่งออกเป็นปัณณาสก์และเป็นวรรค

๕. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยพระสูตรที่แสดงวาระใหญ่ คือวาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย ฉะนั้น พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงตั้งชื่อว่า มหาวารวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๐๐๘ สูตร

การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลพระสูตรที่กล่าวในลักษณะเดียวกันมารวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วแบ่งสังยุตออกเป็นวรรคต่างๆ ดังนี้

๑. มัคคสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๔	วรรค	มี	๑๘๑ สูตร
๒. โพชฌังคสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๘	วรรค	มี	๑๘๔ สูตร
๓. สติปัฏฐานสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๐	วรรค	มี	๑๐๔ สูตร
๔. อินทริยสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๗	วรรค	มี	๑๑๔ สูตร
๕. สัมมัปปธานสังยุต	แบ่งออกเป็น	๕	วรรค	มี	๔๔ สูตร
๖. พลสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๐	วรรค	มี	๕๖ สูตร
๗. อิทธิปาทสังยุต	แบ่งออกเป็น	๘	วรรค	มี	๕๔ สูตร
๘. อนุรุทธสังยุต	แบ่งออกเป็น	๒	วรรค	มี	๒๔ สูตร
๙. ฌานสังยุต	แบ่งออกเป็น	๕	วรรค	มี	๒๒ สูตร
๑๐. อานาปานสังยุต	แบ่งออกเป็น	๒	วรรค	มี	๒๐ สูตร
๑๑. โสดาปัตติสังยุต	แบ่งออกเป็น	๗	วรรค	มี	๗๔ สูตร
๑๒. สัจจสังยุต	แบ่งออกเป็น	๑๑	วรรค	มี	๑๓๑ สูตร

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
๑. เทวตาสังยุต
๑. ความหมาย

เทวตาสังยุต ประมวลเรื่องเทวดา หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเทวดาในกรณีต่างๆ เช่น ที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของเทวดาบ้าง ทรงสนทนาธรรมกับเทวดาบ้าง จำนวน ๘๑ สูตร มารวมไว้ด้วยกัน เพื่อสะดวกในการศึกษาเรื่องเทวดา

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๘๑ สูตร แบ่งเป็น ๘ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ยกเว้นวรรคที่ ๘ มี ๑๑ สูตร ดังนี้

เทวตาสังยุต

๑. นฬวรรค ๑๐ สูตร
๒. นันทนวรรค ๑๐ สูตร
๓. สัตติวรรค ๑๐ สูตร
๔. สตุลลปกายิกวรรค ๑๐ สูตร
๕. อาทิตตวรรค ๑๐ สูตร
๖. ชราวรรค ๑๐ สูตร
๗. อัฏฐวรรค ๑๐ สูตร
๘. มัตตาวรรค ๑๑ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑.นฬวรรค
ว่าด้วยต้นอ้อ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โอฆตรณสูตร ว่าด้วยการข้ามโอฆะ

เทวดาองค์หนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาค ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวันว่า พระพุทธองค์ทรงข้ามโอฆะได้อย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า เราเมื่อไม่พัก(ไม่เสวยกามสุขอยู่) ไม่เพียร(ไม่บำเพ็ญทุกกรกิริยา) จึงข้ามโอฆะได้

๒. นิโมกขสูตร ว่าด้วยทางหลุดพ้น

เทวดาทูลถามว่า พระองค์ทรงทราบนิโมกข์ (ทางหลุดพ้น) ปโมกข์ (ความหลุดพ้น) และวิเวก (ความสงัด) ของสัตว์ทั้งหลายได้อย่างไร ตรัสตอบว่า เราทราบนิโมกข์ ปโมกข์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลายได้ เพราะสิ้นภพ สิ้นสัญญาและวิญญาณ และเพราะดับ สงบ เวทนาได้

๓. อุปนียสูตร ว่าด้วยชีวิตถูกชรานำเข้าไป

เทวดากราบทูลว่า ชีวิตถูกชรานำไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ ตรัสว่า ชีวิตถูกชรานำไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด

๔. อัจเจนติสูตร ว่าด้วยกาลที่ล่วงเลยไป

เทวดากราบทูลว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ ตรัสว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด

๕. กติฉินทสูตร ว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอฆะได้

เทวดาทูลถามว่า บุคคลควรตัด ควรละ ควรบำเพ็ญธรรมเท่าไร ผู้ล่วงธรรมอะไรได้จึงจะได้ชื่อว่าข้ามโอฆะได้ ตรัสตอบว่า บุคคลควรตัดธรรม ๕ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ควรละธรรม ๕ (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ควรเจริญธรรม ๕ (อินทรีย์) และเมื่อก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง ๕ (ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ) ได้แล้ว จึงจะข้ามโอฆะได้

๖. ชาครสูตร ว่าด้วยความตื่น

เทวดาทูลถามว่า เมื่อธรรมทั้งหลายตื่น ธรรมเหล่าไหนหลับ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับ ธรรมเหล่าไหนตื่น บุคคลชื่อว่ามีกิเลส และชื่อว่าบริสุทธิ์เพราะธรรมอะไร ตรัสตอบว่า เมื่ออินทรีย์ ๕ ตื่น นิวรณ์ ๕ ย่อมหลับ บุคคลชื่อว่ามีกิเลสเพราะนิวรณ์ ๕ ชื่อว่าบริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕

๗. อัปปฏิวิทิตสูตร ว่าด้วยผู้ไม่รู้แจ้งธรรม

เทวดากราบทูลว่า บุคคลเหล่าใดยังไม่รู้แจ้งธรรม ย่อมถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นจัดว่าหลับอยู่ ยังไม่ตื่น บัดนี้เป็นกาลที่บุคคลเหล่านั้นควรจะตื่น ตรัสว่า บุคคลเหล่าใดรู้แจ้งธรรมแล้ว ย่อมไม่ถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นรู้ดี รู้ชอบ ย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ (โลกสันนิวาส หมู่สัตว์ หรือกิเลสที่ไม่สม่ำเสมอ)

๘. สุสัมมุฏฐสูตร ว่าด้วยผู้ลืมเลือนธรรม

เทวดากราบทูลว่า บุคคลผู้ลืมเลือนธรรม ย่อมถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นจัดว่าหลับอยู่ ยังไม่ตื่น บัดนี้เป็นกาลที่บุคคลเหล่านั้นควรจะตื่น ตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ลืมเลือนธรรม ย่อมไม่ถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นรู้ดี รู้ชอบ ย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ

๙. มานกามสูตร ว่าด้วยผู้มีมานะ

เทวดากราบทูลว่า บุคคลผู้มีมานะ(ความถือตัว) ย่อมไม่มีการฝึกตนเอง บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมไม่มีความรู้ บุคคลผู้ไม่ประมาทอยู่ในป่าคนเดียว ก็ไม่ถึงจุดจบแห่งความตาย (พระนิพพาน) ตรัสว่า บุคคลละมานะได้แล้ว มีใจมั่นคงดี มีใจดี หลุดพ้นในธรรมทั้งปวง ไม่ประมาท อยู่ในป่าคนเดียว ย่อมถึงจุดจบแห่งความตายได้

๑๐. อรัญญสูตร ว่าด้วยป่า

เทวดาทูลถามว่า ทำไม ผิวพรรณของภิกษุที่อยู่ป่า จึงผ่องใสนัก ตรัสตอบว่า ผิวพรรณของภิกษุผู้ไม่เศร้าโศกกับอดีต ไม่คิดถึงอนาคต เป็นอยู่แต่กับปัจจุบัน ย่อมผ่องใส ส่วนผิวพรรณของภิกษุผู้ตรงกันข้ามย่อมซูบซีด เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นฉะนั้น

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบผลที่เกิดจากการข้ามโอฆะด้วยการไม่พักไม่เพียร กับที่เกิดจากการละสังโยชน์ (๒) ศึกษาวิเคราะห์ความหมายและความเกิดขึ้นของนิโมกข์ ปโมกข์ และ วิเวก (๓) ศึกษาเปรียบเทียบผลที่เกิดจากการทำบุญที่นำความสุขมาให้กับที่เกิดจากการละโลกามิส มุ่งสู่สันติ (๔) วิเคราะห์เปรียบเทียบวิธีเอาชนะนิวรณ์ ๕ ด้วยอินทรีย์ ๕ กับวิธีเอาชนะนิวรณ์ ๕ ด้วยการรู้แจ้งอริยสัจ (๕) วิเคราะห์เปรียบเทียบผลแห่งการอยู่ป่าแต่ผู้เดียว ๒ อย่าง คือ ถึงจุดจบแห่งความตายและมีผิวพรรณผ่องใส

๒. นันทนวรรค
ว่าด้วยสวนนันทนวัน

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นันทนสูตร ว่าด้วยสวนนันทนวัน

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เทวดาองค์หนึ่งกล่าวว่า เทวดาที่ยังไม่เห็นสวนนันทนวัน ย่อมไม่รู้จักความสุข อีกองค์หนึ่งกล่าวว่า ความสงบระงับสังขารที่พระอริยะกล่าวว่าไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา นั่นเป็นความสุขที่แท้จริง

๒. นันทติสูตร ว่าด้วยความยินดี

เทวดากราบทูลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีโคย่อมยินดีเพราะโค คนไม่มีอุปธิ (กามหรือกามคุณ) อันเป็นเหตุให้ยินดี จึงไม่ยินดี ตรัสว่า คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค คนที่ไม่มีอุปธิอันเป็นเหตุให้เศร้าโศกจึงไม่เศร้าโศก

๓. นัคฉิปุตตสมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เสมอด้วยบุตรไม่มี

เทวดากราบทูลว่า ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี มหาสมุทรจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม ตรัสว่า ความรักเสมอด้วยความรักตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม

๔. ขัตติยสูตร ว่าด้วยกษัตริย์

เทวดากราบทูลว่า บรรดาสัตว์สองเท้า กษัตริย์ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สี่เท้า โคพลิพัทประเสริฐที่สุด บรรดาภรรยา ภรรยาที่เป็นกุมารีประเสริฐที่สุด บรรดาบุตร บุตรที่เกิดก่อนประเสริฐที่สุด ตรัสว่า บรรดาสัตว์สองเท้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สี่เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐที่สุด บรรดาภรรยา ภรรยาที่เชื่อฟังประเสริฐที่สุด บรรดาบุตร บุตรที่เชื่อฟังประเสริฐที่สุด

๕. สณมานสูตร ว่าด้วยเสียงป่าครวญ

เทวดากราบทูลว่า ป่าส่งเสียงเป็นประหนึ่งว่าครวญครางในขณะที่ฝูงนกพักร้อนในตอนเที่ยงวัน เสียงครวญครางนั้นน่ากลัวยิ่งนัก ตรัสว่า ป่าส่งเสียงเป็นประหนึ่งว่าครวญคราง ในขณะที่ฝูงนกพักร้อนในตอนเที่ยงวัน เสียงครวญครางนั้นน่ายินดียิ่งนัก

๖. นิททาตันทิสูตร ว่าด้วยความหลับและความเกียจคร้าน

เทวดากราบทูลว่า อริยมรรคย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้ชอบหลับ เกียจคร้าน ไม่ยินดี และเมาอาหาร ตรัสว่า อริยมรรคจะบริสุทธิ์ได้เพราะใช้ความเพียรกำจัดความหลับ ความเกียจคร้าน ความยินดี และความเมาอาหาร

๗. ทุกกรสูตร ว่าด้วยสมณธรรมที่ทำได้ยาก

เทวดากราบทูลว่า คนไม่ฉลาดทำสมณธรรมได้ยาก อดทนได้ยาก เพราะสมณธรรมนั้น ถือว่ามีความคับแคบมากสำหรับคนโง่ ตรัสว่า คนพาลแม้ประพฤติสมณธรรม หากไม่ห้ามจิต ตกอยู่ในอำนาจของความดำริ ก็จะพึงติดขัดในทุกบท(อารมณ์หรืออิริยาบถ)แต่หากยับยั้งความวิตกไว้ได้ เหมือนเต่าหดหัวไว้ในกระดอง ก็จะหมดดัณหา ทิฏฐิ ไม่เบียดเบียน และไม่ว่าร้ายใคร

๘. หิริสูตร ว่าด้วยหิริ

เทวดากราบทูลว่า ผู้กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ หลบหลีกนินทาได้และมีความตื่นตัว มีอยู่น้อยในโลก ตรัสว่า ภิกษุผู้กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ มีสติ ประพฤติธรรมทุกเมื่อ ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว (บรรลุนิพพาน) ดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ เช่นนั้น มีอยู่น้อย

๙. กุฏิกาสูตร ว่าด้วยกระท่อม

เทวดาทูลถามว่า ท่านไม่มีกระท่อม ไม่มีรัง ไม่มีผู้สืบสกุล หลุดพ้นจากเครื่องผูกได้แล้วหรือ ตรัสตอบว่า แน่นอน เราไม่มีกระท่อมคือมารดา ไม่มีรังคือภรรยา ไม่มีผู้สืบสกุลคือบุตร เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกคือตัณหาได้แล้ว

๑๐. สมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวในสำนักของท่านพระสมิทธิว่า ท่านไม่บริโภคแต่ยังขออยู่ ท่านบริโภคแล้วต้องไม่ขอเลย ท่านบริโภคแล้วจงขอเถิด กาล(วัยหนุ่ม)อย่าได้ล่วงท่านไป ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่รู้จักกาล เพราะกาลถูกปกปิดอยู่ ฉะนั้น ถึงข้าพเจ้าไม่บริโภคแต่ก็ยังขอ กาลอย่าได้ล่วงข้าพเจ้าไป ท่านเป็นนักบวชที่ยังหนุ่มแน่น มีผมดำ อยู่ในวัยแรกรุ่น ไม่เพลิดเพลินในกาม ขอท่านจงบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นเฉพาะหน้าแล้ววิ่งไปหากามอันมีอยู่ตามกาลที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน อันนี้เป็นอย่างไร

ท่านพระสมิทธิไม่สามารถตอบได้ จึงได้เข้าไปกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีความหมายรู้ในสิ่งที่เรียกขาน ติดอยู่ในสิ่งที่เรียกขาน ไม่กำหนดรู้สิ่งที่เรียกขาน จึงตกอยู่ใต้อำนาจแห่งความตาย ส่วนภิกษุกำหนดรู้สิ่งที่เรียกขานแล้ว ไม่กำหนดหมายสิ่งที่เรียกขาน เพราะสิ่งที่เรียกขานนั้นไม่มีแก่เธอ ฉะนั้น เหตุที่จะเรียกขานท่านจึงไม่มี ผู้ถือตัวว่าเราเสมอเขา เราเลิศกว่าเขาหรือเราด้อยกว่าเขา ก็พึงทะเลาะกับเขา เพราะความถือตัวนั้น ผู้ไม่หวั่นไหวในความถือตัวทั้ง ๓ นั้นย่อมไม่มีความถือตัว บุคคลผู้ละบัญญัติได้แล้ว ไม่เข้าถึงวิมาน ตัดตัณหาในนามรูปได้ เทวดาและมนุษย์ถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบบุคคลนั้น ผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว ไร้ทุกข์หมดความกระหาย บุคคลไม่ควรทำบาปทางกาย ทางวาจาหรือทางใจ ควรละกาม มีสติสัมปชัญญะ จึงจะไม่เสวยทุกข์

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบหัวข้อต่อไปนี้ ก. ความสุขที่เกิดจากกามคุณ ๕ กับความสุขที่เกิดจากความสงบระงับแห่งสังขาร ข. อุปธิที่ทำให้นรชนยินดี (ตามทรรศนะของเทวดา) กับที่ทำให้นรชนเศร้าโศก (ตามพระพุทธพจน์) ค. ความรักตามทรรศนะของเทวดากับความรักตามพระพุทธพจน์ ฆ. สิ่งที่ประเสริฐที่สุดตามทรรศนะของเทวดากับตามพระพุทธพจน์ ง. เสียงน่ากลัวในป่าใหญ่ตามทรรศนะของเทวดากับตามพระพุทธพจน์ จ. สาเหตุที่ทำให้อริยมรรคปรากฏและไม่ปรากฏตามทรรศนะของเทวดากับตามพระพุทธพจน์ ฉ. วิธีบำเพ็ญสมณธรรมตามทรรศนะของเทวดากับตามพระพุทธพจน์ ช. คนผู้กีดกันอกุศลด้วยหิริตามทรรศนะของเทวดากับตามพระพุทธพจน์ (๒) วิเคราะห์คำว่า กระท่อม และรัง ตามพระพุทธพจน์ (๓) วิเคราะห์คำว่า "กามอันมีอยู่ตามกาล" ตามพระพุทธพจน์

๓. สัตติวรรค
ว่าด้วยหอก

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตติสูตร ว่าด้วยหอก

เทวดากราบทูลว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น ตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น

๒. ผุสติสูตร ว่าด้วยการถูกต้อง

เทวดากราบทูลว่า วิบากกรรมย่อมไม่ถูกต้องคนที่ไม่ถูกต้อง จะถูกต้องเฉพาะคนที่ถูกต้องคือประทุษร้ายผู้ที่ไม่ประทุษร้ายเท่านั้น ตรัสว่า ผู้ใดประทุษร้ายผู้ไม่ประทุษร้าย ซึ่งเป็นคนบริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน(ราคะ โทสะ โมหะ) บาปย่อมกลับมาหาผู้นั้น เหมือนผงธุลีที่คนซัดไปทวนลมย่อมกลับมาหาผู้ซัด ฉะนั้น

๓. ชฎาสูตร ว่าด้วยความยุ่ง

เทวดาทูลถามว่า สัตว์ทั้งหลายยุ่งทั้งภายในและภายนอก ใครจะพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ ตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร พึงแก้ความยุ่งนี้ได้ ผู้กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชา ได้แล้ว สิ้นอาสวะ เป็นพระอรหันต์ พึงแก้ความยุ่งได้ นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆสัญญาก็ดี รูปสัญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งย่อมขาดหายไปในที่นั้น

๔. มโนนิวารณสูตร ว่าด้วยการห้ามใจ

เทวดากราบทูลว่า บุคคลห้ามใจจากอารมณ์ทั้งปวงได้ ย่อมพ้นจากทุกข์ ตรัสว่า บุคคลไม่พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งปวง ไม่พึงห้ามใจที่สำรวม แต่พึงห้ามใจจากอารมณ์ที่จะทำให้เกิดบาป

๕. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

เทวดาทูลถามว่า พระอรหันต์จัดว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว สิ้นอาสวะ ฉลาด แต่ท่านยังกล่าวว่า เราพูดบ้าง คนทั้งหลายพูดบ้าง ท่านเหล่านั้นยังติดอยู่ในนามหรือ ตรัสตอบว่า พระอรหันต์จัดว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว สิ้นอาสวะ ฉลาด ถึงท่านจะยังกล่าวว่า เราพูดบ้าง คนทั้งหลายพูดบ้าง นั่นเป็นการกล่าวตามสมมุติที่เขานิยมกันเท่านั้น

๖. ปัชโชตสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง

เทวดาทูลถามว่า แสงสว่างในโลกนี้มีเท่าไร ตรัสตอบว่า แสงสว่างในโลกนี้มี ๔ อย่าง คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย

๗. สรสูตร ว่าด้วยความแล่นไป

เทวดาทูลถามว่า ความแล่นไปจะหยุดได้ที่ไหน วัฏฏะย่อมไม่หมุนวนที่ไหน นามรูปดับได้ที่ไหน ตรัสตอบว่า ความแล่นไปย่อมหยุดอยู่ วัฏฏะย่อมไม่หมุนวน นามรูปย่อมดับไม่เหลือ ในที่ที่ไม่มีดิน น้ำ ลม ไฟ

๘. มหัทธนสูตร ว่าด้วยผู้มีทรัพย์มาก

เทวดาทูลถามว่า คนเหล่าไหนชื่อว่าไม่มีความขวนขวาย ละความโกรธและตัณหาได้ ตรัสตอบว่า ผู้ที่ไม่มีความขวนขวาย ละความโกรธและตัณหาได้ ได้แก่ผู้สละเรือน สละลูก และสละสัตว์เลี้ยงออกบวช กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้ สิ้นอาสวะแล้วเป็นพระอรหันต์

๙. จตุจักกสูตร ว่าด้วยสรีรยนต์ ๔ ล้อ

เทวดาทูลถามว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อ (อิริยาบถ ๔) มีประตู ๙ ประตู (ตา ๒, หู ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, ทวารหนัก ๑, ทวารเบา ๑) จะแล่นไปได้อย่างไร ตรัสตอบว่า สรีรยนต์จะแล่นไปได้ เมื่อตัดชะเนาะ (ความผูกโกรธ) เชือกหนัง (กิเลสมิทิฏฐิและวิจิกิจฉาเป็นต้น) ความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเมื่อตัดตัณหาขึ้นพร้อมทั้งรากได้แล้ว

๑๐. เอณิชังฆสูตร ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคผู้มีพระชงฆ์เหมือนเนื้อทราย

เทวดาทูลถามว่า บุคคลจะหลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร ตรัสตอบว่า บุคคลละความพอใจในนามรูป (นามคือใจ รูปคือกามคุณ) ได้แล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องใช้สติละสักกายทิฏฐิและการประทุษร้ายผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องภัยในสังสารวัฏ อวิชชาและสถานที่ดับความยุ่ง (๓) ศึกษาวิเคราะห์ภาวะของพระอรหันต์ มานะและสมมติปัญญา (๔) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องแสงสว่างในโลกกับสถานที่ดับนามรูปและวัฏฏะ (๕) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสรีรยนต์ การตัดตัณหาพร้อมทั้งรากและเหตุหลุดพ้นจากทุกข์

๔. สตุลลปกายิกวรรค
ว่าด้วยพวกเทวดาสตุลลปกายิกา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัพภิสูตร ว่าด้วยสัตบุรุษ

เทวดากราบทูลว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมประเสริฐ ไม่ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมรุ่งเรือง ย่อมไปสู่สุคติ ย่อมดำรงอยู่ได้ตลอดไป ตรัสว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมได้ปัญญา ไม่เศร้าโศก รุ่งเรือง ไปสู่สุคติ ดำรงอยู่ได้ และย่อมพ้นจากทุกข์

๒. มัจฉริสูตร ว่าด้วยคนตระหนี่

เทวดากราบทูลว่า เพราะตระหนี่และประมาท บุคคลจึงไม่สามารถให้ทานได้ ผู้หวังบุญจึงจะให้ทานได้ คนตระหนี่กลัวความหิวกระหายจึงไม่ให้ทาน ซึ่งต่อไปเขาก็จะเป็นผู้หิวกระหายเสียเอง คนที่ให้ของแม้ที่มีอยู่น้อยชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนพาลจะให้ทานก็ยาก จะทำงานก็ยาก ไม่เหมือนสัตบุรุษ เหตุนั้นคนพาลกับสัตบุรุษจึงต่างกัน ตรัสว่า ผู้ที่ยังเลี้ยงดูภรรยามีครอบครัว และเมื่อของมีน้อยก็ยังสามารถให้ทานได้ ชื่อว่าผู้ประพฤติธรรม การบูชาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปของบุคคล ๑๐๐,๐๐๐ คนไม่ถึงเสี้ยวของผู้ทำได้เช่นนี้

๓. สาธุสูตร ว่าด้วยผลสำเร็จแห่งทาน

เทวดากราบทูลว่า ทานสามารถให้ผลสำเร็จได้จริง แต่เพราะตระหนี่และประมาท บุคคลจึงไม่สามารถให้ทานได้ ผู้หวังบุญจึงจะให้ทานได้ คนที่สามารถแบ่งของน้อยให้ทานได้ย่อมมีค่าเป็นพันเท่า การให้ทานด้วยศรัทธาย่อมให้สำเร็จผลได้ นักปราชญ์กล่าวว่า การให้ทานกับการรบยากเท่ากัน การให้ทานแก่ผู้บรรลุธรรมแล้วนับว่าเป็นการดียิ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ย่อมให้สำเร็จผลได้ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายนับว่าเป็นการดี ตรัสว่า แม้บัณฑิตสรรเสริญทานที่ให้ด้วยศรัทธาก็จริง แต่ถึงกระนั้นบทแห่งธรรม (นิพพาน) ก็ยังประเสริฐกว่าทาน เพราะทำให้สัตบุรุษทั้งหลายได้บรรลุนิพพาน

๔. นสันติสูตร ว่าด้วยความไม่มี

เทวดากราบทูลว่า ในหมู่มนุษย์ กามที่น่าใคร่ซึ่งคนเกาะเกี่ยวมัวเมาอยู่จนทำให้ไม่บรรลุนิพพาน อันเป็นเหตุไม่หวนกลับมาสู่แดนมัจจุอีกนั้นไม่เที่ยงแท้ ความลำบากและทุกข์เกิดจากฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะได้ จึงกำจัดความลำบากได้ เพราะกำจัดความลำบากได้ จึงกำจัดทุกข์ได้ อารมณ์อันงามยังไม่จัดเป็นกาม ความกำหนัดที่เกิดจากความดำริจัดเป็นกาม บุคคลผู้มีปัญญาจึงกำจัดฉันทะในอารมณ์ บุคคลควรละความโกรธ สละมานะ ก้าวล่วงสังโยชน์ให้ได้ ความทุกข์ย่อมไม่รุมเร้าบุคคลผู้ไม่ติดอยู่ในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ภิกษุละบัญญัติแล้วไม่เข้าถึงวิมาน ตัดตัณหาในนามรูปได้แล้ว เทวดาและมนุษย์พากันเที่ยวค้นหาย่อมไม่พบภิกษุนั้น ผู้ตัดเครื่องผูกขาดแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่มีตัณหา

ตรัสว่า เทวดาและมนุษย์ที่นอบน้อมภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วย่อมรู้แจ้งธรรม ละวิจิกิจฉาได้ และเป็นผู้ข้ามพ้นธรรมเป็นเครื่องข้องได้

๕. อุชฌานสัญญิสูตร ว่าด้วยพวกเทวดาผู้มุ่งหมายจะเพ่งโทษ

เทวดาทูลถามว่า เมื่อมีคนมาขอโทษ หากผู้ใดไม่ยอมยกโทษให้ ผู้นั้นชื่อว่ายังมีความโกรธอยู่ภายในและชื่อว่าผูกเวร ใครชื่อว่าไม่มีความผิด ไม่มีโทษ ตรัสตอบว่า ผู้ที่เมื่อมีคนมาขอโทษแล้วไม่ยอมยกโทษให้ ชื่อว่ายังมีความโกรธอยู่ภายในและชื่อว่าผูกเวร พระตถาคตเจ้าชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ

๖. สัทธาสูตร ว่าด้วยศรัทธา

เทวดากล่าวในสำนักของพระองค์ว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ หากว่าความไม่มีศรัทธาไม่ตั้งอยู่ ยศและเกียรติย่อมมีแก่เขา ผู้นั้นละทิ้งร่างกายแล้วย่อมไปสู่สวรรค์ บุคคลควรละความโกรธ สละมานะ ก้าวล่วงสังโยชน์ให้ได้ทุกอย่าง เพราะว่ากิเลสเป็นเครื่องข้องย่อมไม่รุมเร้าผู้ไม่ติดอยู่ในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ตรัสว่า คนพาลมีปัญญาทราม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนคนฉลาดรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบความประมาทและอย่าประกอบความเชยชมยินดีในกามเลย เพราะผู้ไม่ประมาทแล้ว เพ่งพินิจอยู่ ย่อมได้รับความสุขอย่างยิ่ง

๗. สมยสูตร ว่าด้วยพวกเทวดาประชุมกัน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกปิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เทวดาจากสิบโลกธาตุได้มาประชุมกันกล่าวในสำนักของพระองค์เป็นต้นว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดุจตะปูตรึงจิตได้แล้ว ตัดกิเลสดุจลิ่มสลักได้แล้ว และถอนกิเลสดุจเสาเขื่อนได้แล้ว จึงไม่หวั่นไหว เป็นผู้หมดจด ปราศจากมลทิน มีจักษุ ฝึกตนดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ ประพฤติธรรมอยู่ บุคคลทั้งหลายผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักไม่ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์แล้ว จักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์

๘. สกลิกสูตร ว่าด้วยสะเก็ดหิน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ สะเก็ดหินกระทบพระบาททำให้พระองค์ได้รับทุกขเวทนาทางพระวรกายอย่างหนัก แต่ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไว้ได้ แล้วทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา พวกเทวดาสตุลลปกายิกาประมาณ ๗๐๐ องค์ได้เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า พราหมณ์ผู้ทรงเวททั้ง ๕๒ มีดบะ ประพฤติธรรมอย่างสม่ำเสมอตั้ง ๑๐๐ ปี แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่หลุดพ้นโดยชอบ เพราะพวกเขามีสภาพจิตต่ำ จึงไม่ถึงจุดจบ (แห่งความตาย) บุคคลผู้มีมานะย่อมไม่มีการฝึกตน บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมไม่มีการรู้ บุคคลผู้ประมาทอยู่ในป่าคนเดียวย่อมไม่ถึงจุดจบแห่งความตาย บุคคลละมานะได้แล้ว มีใจมั่นคงดี มีใจดิหลุดพ้นในธรรมทั้งปวง ไม่ประมาท อยู่ในป่าคนเดียว ย่อมบรรลุพระนิพพานได้

๙. ปฐมปัชชุนนธีตุสูตร ว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ธิดาของท้าวปัชชุนนะชื่อว่าโกกนทาได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ผู้ที่มีความอดทน มีความสงบ เข้าถึงธรรม ตายไปแล้วก็จะไปบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์

๑๐. ทุติยปัชชุนนธีตุสูตร ว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ผู้มีสติสัมปชัญญะ ละกามได้แล้ว ย่อมไม่ประสบทุกข์

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ และผลทานของคนตระหนี่และคนไม่ตระหนี่ (๒) ศึกษาวิเคราะห์ทานที่ให้ประโยชน์สำเร็จได้กับบทแห่งธรรม และเหตุที่ให้ก้าวล่วงสังโยชน์ทั้งหมด (๓) ศึกษาเปรียบเทียบปฏิปทาของคนหลอกลวงกับคนมีปัญญา และศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ กับทรัพย์อันประเสริฐ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องตะปูตรึงจิต ลิ่มสลัก เสาเขื่อน และเรื่องจุดจบแห่งความตาย (๕) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสติสัมปชัญญะ ทวาร ๓ กรรมชั่ว และธรรมของพระพุทธเจ้า

๕. อาทิตตวรรค
ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

เทวดากราบทูลว่า เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของที่เขานำออกไปได้ ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้เป็นเจ้าของ ฉันใด เมื่อโลกถูกชราและมรณะเผาอยู่ สิ่งของที่บุคคลนำออกให้ทาน ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้ให้ ฉันนั้น

๒. กินททสูตร ว่าด้วยให้อะไร ชื่อว่าให้อะไร

เทวดาทูลถามว่า บุคคลให้อะไร ชื่อว่าให้กำลัง ชื่อว่าให้วรรณะ ชื่อว่าให้ความสุข ชื่อว่าให้จักษุ ชื่อว่าให้ทุกสิ่ง ชื่อว่าให้อมตธรรม ตรัสตอบว่า ผู้ให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ผู้ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ผู้ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ผู้ให้ประทีปชื่อว่าให้จักษุ ผู้ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่ง ผู้ให้การพร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมตธรรม

๓. อันนสูตร ว่าด้วยข้าว

เทวดากล่าวว่า เทวดาและมนุษย์ต่างก็พอใจข้าว ผู้ที่ไม่พอใจข้าวจัดว่าเป็นยักษ์ ตรัสว่า ผู้ที่มีใจเลื่อมใสให้ข้าวด้วยศรัทธา ข้าวนั้นย่อมค้ำจุนผู้นั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เหตุนั้น คนทั้งหลายจึงควรกำจัดความตระหนี่แล้วให้ทาน เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

๔. เอกมูลสูตร ว่าด้วยบาดาลมีรากอันเดียว

เทวดากล่าวว่า บาดาลมีรากอันเดียว (อวิชชา) มีวนเวียน ๒ อย่าง (สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ) มีมลทิน ๓ ประการ (คือ ราคะ โทสะ โมหะ) มีเครื่องลาด ๕ ประการ (กามคุณ ๕) เป็นทะเลหมุนไปได้ทั้ง ๑๒ ด้าน (หมายถึงหมุนไปในอายตนะ ๑๒) ถึงกระนั้นพวกฤาษีก็ข้ามพ้นได้แล้ว

๕. อโนมิยสูตร ว่าด้วยพระนามไม่ต่ำต้อย

เทวดากล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระนามไม่ต่ำต้อย(มีพระนามไม่บกพร่อง มีพระนามบริบูรณ์ ประกอบด้วยคุณทุกประการ) เห็นประโยชน์อันละเอียด ให้ปัญญา ไม่ข้องอยู่ในกาม ตรัสรู้ธรรมทุกอย่าง ดำเนินไปในทางอันประเสริฐ และทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

๖. อัจฉราสูตร ว่าด้วยนางอัปสร

เทวดาทูลถามว่า ราวป่าน่าหลงใหล ก็กก้องไปด้วยนางอัปสร มีหมู่ปิศาจ ทำอย่างไรจึงจะออกไปได้ ตรัสตอบว่า ผู้ดำเนินไปในทางที่ตรง สู่ทิศที่ไม่มีภัย ด้วยรถที่ไม่มีเสียงดัง มีธรรมเป็นล้อ มีหิริเป็นฝาประทุน มีสติเป็นเกราะ มีสัมมาทิฏฐิเป็นนายสารถี ย่อมไปได้ใกล้พระนิพพาน

๗. วนโรปสูตร ว่าด้วยการปลูกป่า

เทวดาทูลถามว่า บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่าไหน ชนเหล่าไหนชื่อว่าดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล และไปสวรรค์แน่นอน ตรัสตอบว่า บุญย่อมเจริญแก่ชนผู้ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำและให้ที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไปสวรรค์แน่นอน

๘. เชตวนสูตร ว่าด้วยวัดพระเชตวันวิหาร

อนาถบิณฑิกเทพบุตรได้กราบทูลว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะธรรม ๕ ประการ คือ การงาน วิชชา ธรรม ศีล และชีวิตอันสูงสุด หาใช่บริสุทธิ์ได้เพราะโคตรหรือทรัพย์ไม่

๙. มัจฉริสูตร ว่าด้วยคนตระหนี่

เทวดาทูลถามว่า วิบากของคนตระหนี่ บริภาษและทำอันตรายผู้อื่น และวิบากของคนที่ไม่ตระหนี่ รู้จักพูดจา ไม่ทำอันตรายผู้อื่น ต่างกันอย่างไร ตรัสตอบว่า คนตระหนี่ บริภาษและทำอันตรายผู้อื่นย่อมไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก หากมาเกิดในมนุษยโลกก็จะเกิดในตระกูลยากจน แต่คนที่ไม่ตระหนี่ รู้จักพูดจา ไม่ทำอันตรายผู้อื่น เลื่อมใสและเคารพพระรัตนตรัยย่อมเกิดในสวรรค์ แม้หากจะมาเกิดในมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยสมบัติทุกอย่าง

๑๐. มฏิการสูตร ว่าด้วยมฏิการเทพบุตร

มฏิการเทพบุตรกล่าวว่า ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ ท่านปุกกุสาติ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันดี และท่านสิงคิยะ ละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ เพราะรู้ธรรมของพระผู้มีพระภาค และรู้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งนามรูปจึงตัดเครื่องผูกคือภพได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านกล่าววาจาลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เข้าใจให้ดีได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใคร จึงกล่าวเช่นนี้ได้ จึงทูลตอบว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในแคว้นเวภฬิงคะ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เคยอยู่หมู่บ้านเดียวกันกับพระองค์ ทั้งเคยเป็นสหายของพระองค์

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์การให้ทานของคนมีปัญญากับของคนพาล (๒) ศึกษาเปรียบเทียบผลของการให้ที่พักอาศัยการพร่ำสอนธรรม (๓) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า รากอันเดียว วนเวียน ๒ อย่าง เครื่องลาด ๕ ประการ และการหมุนไปได้ทั้ง ๑๒ ด้าน (๔) ศึกษาวิเคราะห์ทางตรง ทิศที่ไม่มีภัย และธรรมเปรียบกับยานพาหนะ (๕) ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของคนพาลและบัณฑิต หรือธรรมของผู้บังเกิดในพรหมโลกกับผลของการงดเว้นเมถุนธรรม

๖. ชราวรรค
ว่าด้วยชรา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชราสูตร ว่าด้วยชรา

เทวดาทูลถามว่า อะไรยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา อะไรตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย อะไรโจรลักไปไม่ได้ ตรัสตอบว่า ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันโจรลักไปไม่ได้

๒. อชรสาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ชำรุด

เทวดาทูลถามว่า อะไรที่ไม่ชำรุดยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรตั้งมั่นแล้วย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย อะไรโจรลักไปไม่ได้ ตรัสตอบว่า ศีลที่ไม่ชำรุดย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วยอมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันโจรลักไปไม่ได้

๓. มิตตสูตร ว่าด้วยมิตร

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นมิตรของคนเดินทาง อะไรเป็นมิตรในเรือน อะไรเป็นมิตรของผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเรื่อยๆ อะไรเป็นมิตรติดตามไปในภพหน้า ตรัสตอบว่า หมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือน สหายเป็นมิตรของผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเรื่อยๆ บุญที่ทำไว้แล้วย่อมเป็นมิตรติดตามผู้ทำไปยังภพหน้า

๔. วัตถุสูตร ว่าด้วยที่พึ่ง

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ อะไรเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยม หมู่สัตว์บนพื้นดินอาศัยอะไรเลี้ยงชีวิต ตรัสตอบว่า บุตรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ทั้งหลาย ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยม หมู่สัตว์บนพื้นดินอาศัยฝนเลี้ยงชีวิต

๕. ปฐมปนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๑

เทวดาทูลถามว่า อะไรทำคนให้เกิด อะไรของคนพล่านไป อะไรเวียนว่ายในสงสาร อะไรเป็นภัยใหญ่ของคน ตรัสตอบว่า ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนพล่านไป สัตว์เวียนว่ายในสงสาร ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของคนทั้งหลาย

๖. ทุติยปนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๒

เทวดาทูลถามว่า อะไรทำคนให้เกิด ฯลฯ สัตว์ไม่หลุดพ้นจากอะไร ตรัสตอบว่า ตัณหา ฯลฯ สัตว์ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์

๗. ตติยปนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด สูตรที่ ๓

เทวดาทูลถามว่า อะไรทำคนให้เกิด ฯลฯ อะไรเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของคนทั้งหลาย ตรัสตอบว่า ตัณหา ฯลฯ กรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของคนทั้งหลาย

๘. อุปปถสูตร ว่าด้วยทางผิด

เทวดาทูลถามว่า อะไรถือว่าเป็นทางผิด อะไรสิ้นไปตามคืนวัน อะไรเป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะไรไม่ใช่น้ำแต่ว่าเป็นเครื่องชำระล้าง ตรัสตอบว่า ราคะถือว่าเป็นทางผิด วัยย่อมสิ้นไปตามคืนวัน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ ดบะและพรหมจรรย์ไม่ใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง

๙. ทุติยสูตร ว่าด้วยเพื่อน

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเพื่อนของบุรุษ อะไรปกครองบุรุษ สัตว์ที่ยินดีในอะไรจึงจะพ้นจากทุกข์ ตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาปกครองบุรุษ สัตว์ที่ยินดีในนิพพานจึงจะพ้นจากทุกข์

๑๐. กวิสูตร ว่าด้วยกวี

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุของคาถา อะไรเป็นเครื่องปรากฏของคาถา คาถาอาศัยอะไร อะไรเป็นที่อาศัยของคาถา ตรัสตอบว่า ฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถา คาถาอาศัยชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของคาถา

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีล ศรัทธา ปัญญา และบุญ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องมิตร ที่พึ่ง เพื่อน และหมู่สัตว์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (๓) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ตัณหา จิต ทุกข์ และสังสารวัฏ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทางผิด มลทินของพรหมจรรย์และเครื่องชำระล้าง (๕) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคาถา อักขระ และกวี

๗. อัฏฐวรรค
ว่าด้วยสิ่งครอบงำ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นามสูตร ว่าด้วยชื่อ

เทวดาทูลถามว่า อะไรครอบงำสิ่งทั้งปวง อะไรไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจของอะไร ตรัสตอบว่า ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรยิ่งกว่าชื่อ สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจของชื่อ

๒. จิตตสูตร ว่าด้วยจิต

เทวดาทูลถามว่า โลกถูกอะไรนำไป ถูกอะไรผลักไส อะไรเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ ตรัสตอบว่า โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักไส จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ

๓. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา

เทวดาทูลถามว่า โลกถูกอะไรนำไป ถูกอะไรผลักไส อะไรเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ ตรัสตอบว่า โลกถูกตัณหานำไป ถูกตัณหาผลักไส ตัณหาเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ

๔. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยเครื่องประกอบไว้

เทวดาทูลถามว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละอะไรได้ พระองค์จึงตรัสว่านิพพาน ตรัสตอบว่า โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก เพราะละตัณหาได้ เราจึงกล่าวว่านิพพาน

๕. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องผูก

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องผูก อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก ละอะไรได้จึงจะตัดเครื่องผูกได้ ตรัสตอบว่า ความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกโลก วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก จะตัดเครื่องผูกได้ก็เพราะละตัณหา

๖. อัพภาหตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกกำจัด

เทวดาทูลถามว่า อะไรกำจัด อะไรล้อม อะไรเสียบ และอะไรเผาโลก ตรัสตอบว่า โลกถูกมัจจุกำจัด โลกถูกชราล้อมไว้ โลกถูกลูกศรคือตัณหาเสียบไว้ โลกถูกความอยากเผาให้ร้อน

๗. อุททิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกดัก

เทวดาทูลถามว่า อะไรดัก อะไรล้อม อะไรปิดโลกไว้ และโลกตั้งอยู่ในอะไร ตรัสตอบว่า โลกถูกตัณหาดักไว้ โลกถูกชราล้อมไว้ โลกถูกมัจจุปิดไว้ โลกตั้งอยู่ในความทุกข์

๘. ปิหิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ถูกปิดไว้

เทวดาทูลถามว่า อะไรปิดโลกไว้ โลกตั้งอยู่ในอะไร อะไรดัก อะไรล้อมโลกไว้ ตรัสตอบว่า โลกถูกมัจจุปิดไว้ โลกตั้งอยู่ในความทุกข์ โลกถูกตัณหาดักไว้ โลกถูกชราล้อมไว้

๙. อิจฉาสูตร ว่าด้วยความอยาก

เทวดาทูลถามว่า อะไรผูกโลกไว้ เพราะกำจัดอะไรจึงจะพ้นได้ เพราะละอะไรจึงจะตัดเครื่องผูกได้ ตรัสตอบว่า โลกถูกความอยากผูกไว้ จะพ้นจากเครื่องผูกได้เพราะกำจัดความอยาก และจะตัดเครื่องผูกได้เพราะละความอยาก

๑๐. โลกสูตร ว่าด้วยโลก

เทวดาทูลถามว่า โลกเกิดเมื่ออะไรเกิด โลกเชยชิดกับอะไร โลกยึดถืออะไร และโลกเดือดร้อนเพราะอะไร ตรัสตอบว่า โลกเกิดเมื่ออายตนะ ๖ เกิด โลกทำความเชยชิดและยึดถืออายตนะ ๖ จึงต้องเดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบธรรมที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจกับธรรมที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสังโยชน์กับนิพพาน (๓) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องตัณหา เครื่องผูกและวิตก (๔) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า โลก ลูกศร มัจจุ และทุกข์ (๕) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องเหตุเกิดของโลกกับเหตุเกิดอายตนะ ๖

๘. มัตวาวรรค
ว่าด้วยการฆ่า

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มัตวาสูตร ว่าด้วยการฆ่า

เทวดาทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงจะอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก ตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวานได้จึงจะอยู่เป็นสุขและไม่เศร้าโศก

๒. รถสูตร ว่าด้วยรถ

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องปรากฏของรถ อะไรเป็นเครื่องปรากฏของไฟ อะไรเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ และอะไรเป็นเครื่องปรากฏของหญิง ตรัสตอบว่า ธงเป็นเครื่องปรากฏของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของหญิง

๓. วิตตสูตร ว่าด้วยทรัพย์เครื่องปลื้มใจ

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ อะไรที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ อะไรเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งปวง ชีวิตของใครเป็นชีวิตที่ประเสริฐ ตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ สัจจะเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งปวง ชีวิตของผู้มีปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐ

๔. วุฏฐิสูตร ว่าด้วยฝน

เทวดากราบทูลว่า บรรดาสิ่งที่งอกขึ้น พืชประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป ฝนประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินได้ โคประเสริฐ บรรดาชนผู้พูดได้ บุตรเป็นผู้ประเสริฐ ตรัสว่า บรรดาสิ่งที่งอกขึ้น ความรู้ประเสริฐที่สุด บรรดาสิ่งที่ตกไป ความไม่รู้ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์ที่เดินได้ พระสงฆ์ประเสริฐที่สุด บรรดาชนผู้พูดได้ พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด

๕. ภีตสูตร ว่าด้วยผู้กลัว

เทวดาทูลถามว่า บุคคลตั้งอยู่ในธรรมอะไรแล้วจึงจะไปกลัวปรโลก ตรัสตอบว่า ผู้ตั้งวาจาและใจไว้ชอบ มิทำบาปทางกายและประกอบด้วยธรรมเหล่านี้คือ มีศรัทธา อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักเจรจาปราศรัย ย่อมไม่กลัวปรโลก

๖. นชีรติสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ทรุดโทรม

เทวดาทูลถามว่า อะไรทรุดโทรมไป อะไรไม่ทรุดโทรมไป อะไรถือว่าเป็นทางผิด อะไรเป็นอันตรายต่อธรรม อะไรสิ้นไปตามคืนวัน อะไรเป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะไรไม่ใช่น้ำแต่เป็นเครื่องชำระล้าง โลกนี้มีกี่ช่อง ตรัสตอบว่า รูปย่อมทรุดโทรม ชื่อและโคตรไม่ทรุดโทรม ราคะถือว่าเป็นทางผิด ความโลภเป็นอันตรายต่อธรรม วัยย่อมสิ้นไปตามคืนและวัน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ ตบะและพรหมจรรย์ไม่ใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง โลกนี้มีช่องซึ่งเป็นเหตุให้จิตตั้งอยู่ไม่ได้ ๖ ช่อง คือ ความเกียจคร้าน ความประมาท ความไม่ขยัน ความไม่สำรวม ความมักหลับ ความอ้างเลสแล้วไม่ทำงาน

๗. อิสสรสูตร ว่าด้วยความเป็นใหญ่

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นใหญ่ในโลก บรรดาภัณฑะทั้งหลาย อะไรถือว่าสูงสุด อะไรเป็นดังสนิมศัสตรา อะไรเป็นเสนียดจัญไร ใครนำของไปย่อมถูกห้าม ใครนำของไปไม่ถูกห้าม บัณฑิตยินดีให้ใครมาบ่อยๆ ตรัสตอบว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก บรรดาภัณฑะทั้งหลาย หญิงถือว่าสูงสุด ความโกรธเป็นเหมือนสนิมของศัสตรา พวกโจรเป็นเสนียดจัญไร พวกโจรนำของไปย่อมถูกห้าม แต่หากเป็นสมณะนำของไปย่อมเป็นที่รัก บัณฑิตยินดีให้สมณะมาบ่อยๆ

๘. กามสูตร ว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์

เทวดาทูลถามว่า บุรุษผู้ต้องการประโยชน์ไม่ควรให้และไม่ควรสละอะไร ควรพูดวาจาเช่นไร ตรัสตอบว่า บุรุษผู้ต้องการประโยชน์ไม่ควรให้และไม่ควรสละตน ควรพูดแต่วาจาที่เป็นสุภาษิต

๙. ปาเถยยสูตร ว่าด้วยเสบียง

เทวดาทูลถามว่า อะไรรวบรวมเสบียงไว้ อะไรเป็นบ่อเกิดแห่งโภคะ และอะไรผลักไสนรชนไป อะไรละได้ยาก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในอะไร ตรัสตอบว่า ศรัทธารวบรวมเสบียงไว้ สิริเป็นบ่อเกิดแห่งโภคะ ความอยากผลักไสนรชนไป และความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยาก

๑๐. ปัชโชตสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง

เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นแสงสว่างในโลก อะไรเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก อะไรเป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ อะไรเป็นเครื่องสืบต่อชีวิตของเขา อะไรย่อมเลี้ยงบุคคลผู้เกียจคร้านและไม่เกียจคร้าน หมู่สัตว์ที่มีชีวิตอยู่บนแผ่นดินอาศัยอะไรเลี้ยงชีพ ตรัสตอบว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก ฝูงโคเป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ ไถเป็นเครื่องสืบต่อชีวิตของเขา ฝนย่อมเลี้ยงบุคคลผู้เกียจคร้านและไม่เกียจคร้าน หมู่สัตว์ที่มีชีวิตอยู่บนแผ่นดินอาศัยฝนเลี้ยงชีพ

๑๑. อรณสูตร ว่าด้วยข้าศึก

เทวดาทูลถามว่า คนเหล่าไหนไม่เป็นข้าศึก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของคนเหล่าไหนไม่เสื่อม คนเหล่าไหนกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่คนเหล่าไหนทุกเมื่อ มารดาและบิดาหรือพี่น้องไหว้ใครซึ่งตั้งมั่นในศีล กษัตริย์ทั้งหลายอภิวาทใคร แม้จะมีชาติต่ำ ตรัสตอบว่า สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยไม่เป็นข้าศึก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ มารดาและบิดาหรือพี่น้องไหว้สมณะผู้ตั้งมั่นในศีล กษัตริย์ทั้งหลายอภิวาทสมณะผู้มีชาติต่ำ

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์การฆ่าของปุถุชนกับการฆ่าของพระอริยะ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบผลของศรัทธา ธรรม สัจจะ และปัญญา กับสิ่งที่ประเสริฐที่สุดในโลก (๓) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ทรุดโทรม ทางผิด อันตรายต่อธรรม และซ่องของโลกทั้ง ๖ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอำนาจ สนิมศัสตรา เสนียดจัญไร และสิ่งที่บัณฑิตยินดี

๒. เทวปุตตสังยุต

๑. ความหมาย

เทวปุตตสังยุต ประมวลเรื่องเทพบุตร หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเทพบุตรในกรณีต่างๆ เช่น การสนทนาธรรมระหว่างเทพบุตรกับพระผู้มีพระภาค จำนวน ๓๐ สูตร มารวมไว้ด้วยกัน เพื่อสะดวกในการศึกษาเรื่องเทพบุตร

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๓๐ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ดังนี้

เทวปุตตสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร

๒. อนาถปิณฑิกวรรค ๑๐ สูตร

๓. นานาดิตถิยวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมกัสสปสูตร ว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑

กัสสปเทพบุตรได้กล่าวในสำนักของพระพุทธองค์ว่า บุคคลควรศึกษาคำสุภาษิต การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ การนั่งเพียงลำพังในที่สงัด และการสงบระงับจิต

๒. ทุติยกัสสปสูตร ว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๒

กัสสปเทพบุตรได้กล่าวในสำนักของพระพุทธองค์ว่า หากภิกษุต้องการจะบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ (พระอรหัต) จะต้องเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของโลก (สังขาร) ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย

๓. มามสูตร ว่าด้วยมามเทพบุตร

มามเทพบุตรทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงจะอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก ตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวานได้จึงจะอยู่เป็นสุข และไม่เศร้าโศก

๔. มาคธสูตร ว่าด้วยมาคธเทพบุตร

มาคธเทพบุตรทูลถามว่า แสงสว่างในโลกนี้มีเท่าไร ตรัสตอบว่า แสงสว่างในโลกนี้มี ๔ อย่าง คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย

๕. ทามลิสูตร ว่าด้วยทามลิเทพบุตร

ทามลิเทพบุตรกราบทูลว่า พราหมณ์ผู้ไม่เกียจคร้านพึงทำความเพียร เพราะละกามได้เขาจึงไม่ต้องเพียรอีก ตรัสว่า พราหมณ์ (พระขีณาสพ) ไม่มีกิจ เพราะเสร็จกิจแล้ว บุคคลจะต้องเพียรด้วยคนเองจนกว่าจะได้ท่าจอดในแม่น้ำ ต่อเมื่อได้ท่าจอด ยืนอยู่บนบกแล้วจึงไม่ต้องเพียรอีก

๖. กามทสูตร ว่าด้วยกามทเทพบุตร

กามทเทพบุตรได้กราบทูลว่า สมณธรรมบำเพ็ญได้ยาก ตรัสว่า ชนผู้ตั้งมั่นในศีลของพระเสขะ ตั้งตนไว้มั่นคงแล้ว ย่อมบำเพ็ญสมณธรรมที่บำเพ็ญได้ยาก ความสันโดษย่อมนำความสุขมาให้แก่บุคคลผู้บวชแล้ว

: ความสันโดษเป็นสิ่งที่ได้ยาก ชนผู้ยินดีในความสงบทางใจ มีใจยินดีในการอบรมจิตทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมได้แม้สิ่งที่ได้ยาก

: จิตเป็นสิ่งที่ตั้งมั่นได้ยาก ชนผู้ยินดีในความสงบแห่งอินทรีย์ ย่อมตั้งจิตที่ตั้งมั่นได้ยากให้ตั้งมั่นได้ และสามารถตัดข่ายแห่งมัจจุได้

: ทางที่ไม่สม่ำเสมอเป็นทางที่ไปได้ยาก อริยบุคคลย่อมไปได้แม้ในทางที่ไปได้ยาก ซึ่งเป็นทางที่ไม่สม่ำเสมอ ส่วนผู้ไม่ใช่อริยบุคคลย่อมดิ่งศีรษะตกลงไปในทางที่ไม่สม่ำเสมอ ทางจัดว่าสม่ำเสมอสำหรับอริยบุคคล เพราะท่านเป็นผู้สม่ำเสมอในทางที่ไม่สม่ำเสมอ

๗. ปัญจาลจัณฑสูตร ว่าด้วยปัญจาลจัณฑเทพบุตร

ปัญจาลจัณฑเทพบุตรได้กล่าวในสำนักของพระองค์ว่า แม้ในที่คับขันผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินก็ยังได้โอกาส ผู้บรรลุฌานเป็นผู้ดีน เป็นผู้หลีกออกได้อย่างองอาจ เป็นมุนี ตรัสว่า เหล่าชนผู้แม้อยู่ในที่คับขัน แต่กลับได้สติเพื่อการบรรลุธรรมคือนิพพาน ชื่อว่าตั้งมั่นดีแล้วโดยชอบ

๘. คายนสูตร ว่าด้วยคายนเทพบุตร

คายนเทพบุตรผู้เคยเป็นเจ้าลัทธิได้กล่าวในสำนักของพระองค์ว่า ท่านจงพยายามตัดกระแส จงบรรเทากาม เพราะหากมุนีไม่ละกามย่อมเข้าถึงความมีจิตแน่วแน่ไม่ได้ ถ้าบุคคล

จะทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริงๆ พึงบากบั่นทำให้มั่นคง เพราะว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อนย่อมโปรยธุลีคือกิเลสให้แปดเปื้อนยิ่งขึ้น ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้วย่อมเดือดร้อนภายหลัง ควรทำความดีที่ไม่ทำให้เดือดร้อนภายหลัง หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดีย่อมบาดมือ ฉันใด ความเป็นสมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดีย่อมฉุดเข้าไปในนรก ฉันนั้น กรรมที่ปอหย่อน วัตรที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัย มีผลน้อย

๙. จันทิมสูตร ว่าด้วยจันทิมเทพบุตร

จันทิมเทพบุตรถูกอสุรินทราหูจับตัวไว้จึงได้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวคาถาว่า ข้าแด่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง ข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขัน ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับอสุรินทราหูว่า จันทิมเทพบุตรถึงตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์เป็นสรณะ ท่านจงปล่อยจันทิมเทพบุตรเสียเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์โลก

อสุรินทราหูได้ยินเช่นนั้นจึงปล่อยจันทิมเทพบุตร แล้วเร่งรีบเข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร กล่าวว่า ข้าพเจ้าถูกขับด้วยคาถาของพระพุทธเจ้า หากข้าพเจ้าไม่ปล่อยจันทิมเทพบุตร ศีรษะของข้าพเจ้าพึงแตก ๗ เสี่ยง มีชีวิตอยู่ก็จะไม่ได้รับความสุข

๑๐. สุริยสูตร ว่าด้วยสุริยเทพบุตร

สุริยเทพบุตรถูกอสุรินทราหูจับตัวไว้จึงได้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวคาถาว่า ข้าแด่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง ข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขัน ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับอสุรินทราหูว่า สุริยเทพบุตรถึงตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์เป็นสรณะ ท่านจงปล่อยสุริยเทพบุตรเสียเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์โลก สุริยเทพบุตรเป็นผู้ส่องแสง ทำความสว่างในที่มืดมิด มีสัณฐานเป็นวงกลม มีเดชสูง ท่านอย่าอมสุริยเทพบุตรผู้เที่ยวไปในอากาศเลย ท่านจงปล่อยสุริยเทพบุตรผู้เป็นบุตรของเราเสียเถิด

อสุรินทราหูได้ยินเช่นนั้นจึงปล่อยสุริยเทพบุตรแล้วก็เร่งรีบเข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร กล่าวว่า ข้าพเจ้าถูกขับด้วยคาถาของพระพุทธเจ้า หากข้าพเจ้าไม่ปล่อยสุริยเทพบุตร ศีรษะของข้าพเจ้าพึงแตก ๗ เสี่ยง มีชีวิตอยู่ก็จะไม่ได้รับความสุขเลย

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคำสุภาษิต การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ การนั่งเพียงลำพังในที่สงัด การสงบระงับจิต (๒) ศึกษาวิเคราะห์ธรรมที่เป็นหัวใจ ความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวาน (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องแสงสว่างในโลก ความสันโดษจิต ทางที่ไม่สม่ำเสมอ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอำนาจของการระลึกถึงพระพุทธเจ้าและคาถาของพระพุทธเจ้า

๒. อนาถปิณฑิกวรรค
หมวดว่าด้วยอนาถบิณฑิกเทพบุตร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จันทิมสสูตร ว่าด้วยจันทิมสเทพบุตร

จันทิมสเทพบุตรกราบทูลว่า ผู้บรรลุฌาน มีจิตเป็นหนึ่ง มีปัญญา มีสติ ย่อมถึงความสวัสดี ดุจเนื้อทรายที่ปราศจากริ้นและยุง ตรัสว่า ผู้ที่บรรลุฌาน ไม่ประมาท ละกิเลสได้ ย่อมถึงฝั่งได้ ดุจปลาทำลายข่ายแล้วว่ายไปได้ ฉะนั้น

๒. เวณฑุสูตร ว่าด้วยเวณฑุเทพบุตร

เวณฑุเทพบุตรกราบทูลว่า ชนที่นั่งใกล้พระสุคต มอบตนไว้ในศาสนา ไม่ประมาท ตามศึกษาอยู่ ย่อมจะถึงความสุขได้ ตรัสว่า ผู้เพ่งพินิจ ตามศึกษาในบทคำสอนของเรา ไม่ประมาท ย่อมไม่ไปสู่อำนาจของมัจจุราช

๓. ทีฆลัฏฐิสูตร ว่าด้วยทีฆลัฏฐิเทพบุตร

ทีฆลัฏฐิเทพบุตรกราบทูลว่า หากภิกษุต้องการจะบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ จะต้องเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของโลก ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย

๔. นันทนสูตร ว่าด้วยนันทนเทพบุตร

นันทนเทพบุตรทูลถามว่า บัณฑิตเรียกบุคคลประเภทใดว่าเป็นผู้มีศีล ว่าเป็นผู้มีปัญญา บุคคลประเภทใดล่วงทุกข์ได้ เทวดาบูชาบุคคลประเภทใด ตรัสตอบว่า บัณฑิตเรียกบุคคลผู้มีศีล มีปัญญา อบรมตนดีแล้ว มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ ละความเศร้าโศกได้สิ้นอาสวะแล้ว เหลือแต่ร่างกายในชาติสุดท้าย ว่าเป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีปัญญา บุคคลนั้นล่วงทุกข์ได้แล้ว เทวดาย่อมบูชาเขา

๕. จันทนสูตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร

จันทนเทพบุตรทูลถามว่า คนเช่นไรจึงจะข้ามโอฆะได้ และใครไม่จมลงในห้วงน้ำลึก ตรัสตอบว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่น ปรารภความเพียรอยู่เสมอ ย่อมข้ามโอฆะได้ เขาเว้นจากกามสัญญา (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ไม่มีรูปสังโยชน์ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่จมลงในห้วงน้ำลึก

๖. วาสุทัตตสูตร ว่าด้วยวาสุทัตตเทพบุตร

วาสุทัตตเทพบุตรกราบทูลว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น ตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น

๗. สุพรหมสูตร ว่าด้วยสุพรหมเทพบุตร

สุพรหมเทพบุตรกราบทูลว่า จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เมื่อกิจทั้งหลายยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็ดี ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมีอยู่ ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อความนั้น ตรัสว่า นอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความสำรวมอินทรีย์ และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย

๘. กกุธสูตร ว่าด้วยกกุธเทพบุตร

กกุธเทพบุตรทูลถามว่า พระองค์ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความเพลิดเพลินบ้างหรือ ตรัสตอบว่า ผู้มีความทุกข์จึงมีความเพลิดเพลิน. และผู้มีความเพลิดเพลินจึงมีความทุกข์ ส่วนภิกษุเป็นผู้ไม่มีความเพลิดเพลินและไม่มีความทุกข์

๙. อุตตรสูตร ว่าด้วยอุตตรเทพบุตร

อุตตรเทพบุตรกราบทูลว่า ชีวิตถูกชรานำไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ ตรัสว่า ชีวิตถูกชรานำไปอายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด

๑๐. อนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกเทพบุตร

อนาถบิณฑิกเทพบุตรกราบทูลว่า สัตว์ย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะธรรม ๕ ประการ คือ การงาน วิชชา ธรรม ศีล และชีวิตอันสูงสุด หาใช่เพราะโคตรหรือทรัพย์ไม่

๒.๓ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ไม่ไปสู่อำนาจมัจจุ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ไม่มีทุกข์ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ไม่จมลงในห้วงน้ำลึก (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความลวัสดิของสัตว์

๓. นานาติตถิยวรรค
หมวดว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สิวสูตร ว่าด้วยสิวเทพบุตร

สิวเทพบุตรกราบทูลว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษทั้งหลาย เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมประเสริฐ ไม่ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา ย่อมไม่เคร้าโศก ย่อมรุ่งเรือง ย่อมไปสู่สุคติ ย่อมดำรงอยู่ได้ตลอดไป ตรัสว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษทั้งหลายเท่านั้น เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์

๒. เขมสูตร ว่าด้วยเขมเทพบุตร

เขมเทพบุตรกราบทูลว่า คนพาลผู้มีปัญญาทรามประพฤติตนเป็นเหมือนศัตรู ย่อมทำกรรมอันลามกให้ผลเผ็ดร้อน กรรมที่บุคคลทำแล้วกลับทำให้มีความเดือดร้อนในภายหลัง จัดว่าเป็นกรรมไม่ดี ส่วนกรรมที่มีผลตรงกันข้ามจัดว่าเป็นกรรมดี บุคคลรู้ว่ากรรมใดเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบทำกรรมนั้น อย่าพยายามเป็นนักปราชญ์เจ้าความคิด อย่าเป็นอย่างพ่อค้าเกวียนเลี่ยงหนทางสายใหญ่ที่ไม่ขรุขระไปใช้หนทางที่ขรุขระ จนเพลาเกวียนหักซบเซาอยู่

๓. เสรีสูตร ว่าด้วยเสรีเทพบุตร

เสรีเทพบุตรกราบทูลว่า เทวดาและมนุษย์ต่างก็พอใจข้าว ผู้ที่ไม่พอใจข้าวจัดว่าเป็นยักษ์ ตรัสว่า ผู้ที่มีใจเลื่อมใสให้ข้าวด้วยศรัทธา ข้าวนั้นย่อมค้ำจุนผู้นั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า คนทั้งหลายจึงควรกำจัดความตระหนี่แล้วให้ทาน เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

๔. มฏิการสูตร ว่าด้วยมฏิการเทพบุตร

มฏิการเทพบุตรกราบทูลว่า ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ ท่านปุกกุสาติ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ ละทิ้งกายมนุษย์แล้วก้าวล่วงโยคะทิพย์ เพราะรู้ธรรมของพระผู้มีพระภาค และเพราะรู้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งนามรูป จึงตัดเครื่องผูกคือภพได้

ตรัสถามว่า ท่านกล่าววาจาลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เข้าใจได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใครจึงกล่าวเช่นนี้ได้ ทูลตอบว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในนครเวภฬิงคะ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เคยอยู่หมู่บ้านเดียวกับพระองค์ ทั้งเคยเป็นสหายของพระองค์

๕. ขันตุสูตร ว่าด้วยขันตุเทพบุตร

ขันตุเทพบุตรกล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อก่อน สาวกของพระโคดมเป็นอยู่เรียบง่าย ไม่มักมากในบิณฑบาตและที่อยู่ เห็นประจักษ์ว่าทุกอย่างไม่เที่ยง จึงทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แต่บัดนี้กลับตรงกันข้าม

๖. โรหิตัสสสูตร ว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับโลหิตัสสเทพบุตรว่า ผู้รู้แจ้งโลก มีปัญญาดี ถึงที่สุดโลก อยู่จบพรหมจรรย์ สงบระงับ รู้ที่สุดแห่งโลก ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า

๗. นันทสูตร ว่าด้วยนันทเทพบุตร

นันทเทพบุตรกราบทูลว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ ควรทำบุญที่จะนำความสุขมาให้ ตรัสว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด

๘. นันทิวิสาลสูตร ว่าด้วยนันทิวิสาลเทพบุตร

นันทิเทพบุตรทูลถามว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อ มีประตู ๙ ประตู จะแล่นไปได้อย่างไร ตรัสตอบว่า สรีรยนต์จะแล่นไปได้ เมื่อตัดชะเนาะ เชือกหนัง ความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเมื่อตัดตัณหาขึ้นพร้อมทั้งรากได้แล้ว

๙. สุสิมสูตร ว่าด้วยสุสิมเทพบุตร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุสิมเทพบุตรเป็นต้นว่า ท่านพระสารีบุตร ไม่ใช่คนมักโกรธ มีความมักน้อย สงบเสงี่ยม ฝึกอบรมมาดี รอเวลาอยู่ (รอเวลาที่จะปรินิพพาน)

๑๐. นานาติตถิยสาวกสูตร ว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ว่า รูปที่มีอยู่ทั้งหมดท่านได้สรรเสริญแล้ววางดักไว้ เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลา ฉะนั้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสัตบุรุษกับคนพาล (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุญ (๓) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องกรรมดี กรรมชั่ว (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องภัย คือ กาล คืน ช่วงแห่งวัย

๓. โกสลสังยุต

๑. ความหมาย

โกสลสังยุต แปลว่าประมวลเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับพระเจ้าปเสนทิโกศล แบ่งเป็น ๓ วรรค แต่ละวรรคมี ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๕ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ดังนี้

โกสลสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร

๓. ตติยวรรค ๕ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทหรสูตร ว่าด้วยสิ่งเล็กน้อย

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามว่า ท่านปูรณะ กัสสปะ ท่านมักขลิ โคศาล ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ท่านสัญชัย เวลัฏฐบุตร ท่านปกุธะ กัจจายนะ ท่านอชิตะ เกสกัมพล ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เมื่อถูกข้าพระองค์ถามว่า ท่านกล้ายืนยันหรือไม่ว่า ตัวท่านเองเป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ไม่กล้ายืนยัน ส่วนพระโคดมผู้เจริญยังทรงเป็นหนุ่มและยังทรงเป็นผู้ใหม่โดยบรรพชา ทำไมจึงกล้ายืนยัน

ตรัสตอบว่า สิ่ง ๔ อย่างนี้ ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือ

๑. **กษัตริย์** ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์ คือ นรชนไม่ควรดูหมิ่นกษัตริย์ผู้พร้อมด้วยชาติตระกูล เป็นอภิชาติ มียศว่า ยังทรงพระเยาว์ เพราะพระองค์ได้เสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์จอมมนุษย์ ทรงพิโรธแล้วจะลงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้

๒. **งู** ไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก คือ นรชนเห็นงูที่ไหนก็ตามไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก เพราะงูเป็นสัตว์มีพิษไม่ว่าจะสูงหรือต่ำ พึงฉกกัดชายหญิงผู้เขลาในกาลบางคราวได้

๓. **ไฟ** ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือ นรชนไม่ควรดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อมาก ลุกเป็นเปลวไหม้ดำเป็นทางว่าเล็กน้อย เพราะไฟนั้นได้เชื้อแล้วก็จะกลายเป็นกองไฟใหญ่ พึงลามไหม้ชายหญิงผู้เขลาในกาลบางคราว

๔. **ภิกษุ** ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม เพราะป่าถูกไฟไหม้จนดำแล้ว ผ่านกาลล่วงไป พันธุ์หญ้าหรือต้นไม้ยังงอกขึ้นได้ ส่วนผู้ถูกเดชภิกษุผู้มีศีลแผดเผา บุตรธิดาและปศุสัตว์ของเขาย่อมพินาศ ทายาทย่อมไม่ได้รับทรัพย์มรดก เขาเป็นผู้ไม่มีเครือญาติ ไม่มีทายาท ย่อมเป็นเหมือนตาลยอดด้วน

๒. ปุริสสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่บุรุษ

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ธรรมเหล่าไหนเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ตรัสตอบว่า ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก คือ (๑) โลภธรรม (ธรรมคือโลภะ) (๒) โทสธรรม (ธรรมคือโทสะ) (๓) โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ)

ตรัสสรุปว่า โลภะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นภายในคนย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทรามเหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น

๓. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า คนที่พ้นจากความตายมีบ้างหรือไม่ ตรัสตอบว่า ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล หรือภิกษุขีณาสพ ย่อมไม่พ้นจากชราและมรณะไปได้ ราชรถอันวิจิตรย่อมชำรุด แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงชรา แต่ธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นจึงรู้กันได้

๔. ปิยสูตร ว่าด้วยผู้รักตน

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ผู้รักตนได้แก่คนเช่นไร ตรัสตอบว่า ผู้รักตนได้แก่ผู้ที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ถ้าบุคคลรักตัวเอง ไม่พึงชักนำตนไปในทางชั่ว เพราะผู้มักทำชั่วย่อมไม่ได้ความสุข สัตว์ผู้จะต้องตายทำบุญและบาปใดไว้แล้ว บุญและบาปนั้นแลเป็นสมบัติของเขา เขาย่อมนำเอาบุญและบาปนั้นไปได้ บุญและบาปนั้นย่อมติดตามเขาไปดุจเงาติดตามตัว เหตุนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

๕. อัตตรักขิตสูตร ว่าด้วยผู้รักษาตน

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ผู้รักษาตนได้แก่คนเช่นไร ตรัสตอบว่า ผู้รักษาตน ได้แก่ ผู้ที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต การสำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ และสำรวมในที่ทั้งปวงเป็นการดี บุคคลสำรวมในที่ทั้งปวงแล้วมีความละอายต่อบาป ชื่อว่าผู้รักษาตน

๖. อัปปกสูตร ว่าด้วยสัตว์มีจำนวนน้อย

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า สัตว์ที่มีจำนวนน้อย ได้แก่สัตว์เช่นไร ตรัสตอบว่า สัตว์ที่มีจำนวนน้อยได้แก่สัตว์ที่ได้โภคะมากมายแล้วไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกาม ไม่ประพฤติผิดต่อสัตว์อื่น

๗. อัตถกรณสูตร ว่าด้วยการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ได้แก่การทำเช่นไร ตรัสตอบว่า การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ได้แก่การไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะกามเป็นตัวการณ์

๘. มัลลิกาสูตร ว่าด้วยเรื่องพระนางมัลลิกาเทวี

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระนางมัลลิกาว่า ใครเป็นที่รักของเธอ พระนางกราบทูลตอบว่า ตัวของหม่อมฉันนั่นแหละเป็นที่รักของหม่อมฉัน พระผู้มีพระภาคเมื่อได้ทราบความนั้นแล้วก็ได้ตรัสเสริมว่า บุคคลเมื่อค้นหาดูทุกทิศก็ไม่เห็นมีใครเป็นที่รักมากกว่าตน สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนเหมือนกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนคนอื่น

๙. ยัญญสูตร ว่าด้วยการบูชายัญ

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหายัญ โดยให้นำโคผู้ ลูกโคตัวผู้ ลูกโคตัวเมีย แพะ และแกะอย่างละ ๕๐๐ ตัวไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม้ข้าราชบริพารทาส คนใช้หรือกรรมกรบรรดาที่มีอยู่ ต่างก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องไห้น้ำตานองหน้า

พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วจึงได้ตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากคืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะ[๑] มีผลน้อย เพราะพระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ แต่เกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ ประชาชนบูชาทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ ที่นักปราชญ์พึงบูชายัญนั้นที่มีผลมาก เพราะเมื่อบูชายัญนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่ว

๑๐. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องจองจำ

มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้ด้วยเชือกบ้าง ด้วยขื่อคาบ้าง ด้วยโซ่ตรวนบ้าง

พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วได้ตรัสว่า นักปราชญ์ไม่กล่าวถึงเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้และทำด้วยหญ้าว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่กล่าวถึงความกำหนัดยินดี

---

[๑] คำทั้ง ๔ คำ หมายถึงมหายัญ ๔ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ **อัสวเมธ** คือการฆ่าม้าบูชายัญ **บุรุษเมธ** คือการฆ่าคนบูชายัญ **สัมมาปาสะ** คือการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำการบูชายัญที่นั้น **วาชเปยยะ** คือการดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ **นิรัคคฬะ** คือยัญไม่มีลิ่มหรือกลอน คือ ทั่วไปไม่มีขีดคั่นจำกัดการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๔ ประการนี้ เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

ในเครื่องประดับแก้วมณี และความอาลัยในบุตรและภรรยา ที่ต่ำ ที่หย่อน แก้ได้ยาก ว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่ธีรชนก็สามารถที่จะตัดเครื่องจองจำเช่นนั้นได้แล้วออกบวช เป็นผู้ไม่มีความอาลัย ละกามสุขเสียได้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสิ่งที่ไม่ควรดูหมิ่น ๔ อย่าง (๒) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความแก่และความตายกับธรรมของสัตบุรุษ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้รักตนเอง (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสิ่งที่จะติดตามไปยังภพหน้า (๕) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเครื่องจองจำ

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตตชฎิลสูตร ว่าด้วยชฎิล ๗ คน

สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นพวกชฎิล พวกนิครนถ์ พวกอเจลก พวกเอกสาฏก และพวกปริพาชก พวกละ ๗ คน มีขนรักแร้เล็บและขนยาวเป็นต้นจึงตรัสถามว่า คนเหล่านี้เป็นพระอรหันต์หรือไม่ ตรัสตอบว่า ผู้รู้ดีไม่ควรไว้วางใจใครเพราะผิวพรรณและรูปร่าง เพราะการเห็นกันครู่เดียว เพราะนักบวชผู้ไม่สำรวมมักเที่ยวไปด้วยเครื่องบริขารของนักบวชผู้สำรวม นักบวชเหล่านั้นภายในไม่บริสุทธิ์งามแต่ภายนอก แวดล้อมด้วยบริวารท่องเที่ยวไป ดุจดุ้มหูดินและเหรียญโลหะครึ่งมาสกหุ้มด้วยทองคำปลอมไว้ ฉะนั้น

๒. ปัญจราชสูตร ว่าด้วยพระราชา ๕ พระองค์

พระราชา ๕ พระองค์มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นต้นผู้เอิบอิ่มด้วยกามคุณ ๕ ได้ตั้งปัญหาถามกันเองว่า อะไรเป็นยอดแห่งกาม เมื่อไม่สามารถจะตกลงกันได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นยอดแห่งกาม ตรัสตอบว่า ที่สุดแห่งความพอใจนั่นแหละเป็นยอดแห่งกามคุณ ๕ เช่น รูปเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน รูปเหล่านั้น

ไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาพอใจรูปเหล่าใด รูปเหล่าอื่นถึงจะยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา รูปเหล่านั้นจึงเป็นรูปที่ดียิ่งสำหรับเขา

๓. โทณปากสูตร ว่าด้วยการหุงข้าวสารทะนานหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยจนแน่นท้อง อืดอัดแล้วเข้ามาเฝ้าจึงตรัสว่า มนุษย์ผู้มีสติทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมมีเวทนาเบาบาง แก่ช้า อายุยั่งยืน

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้สดับคาถานี้ที่มาณพชื่อสุทัสสนะกล่าวทุกครั้งเมื่อเสวยจึงเสวยน้อยลง เมื่อพระองค์มีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าทรงลูบพระวรกายแล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าจริงหนอ

๔. ปฐมสังคามสูตร ว่าด้วยสงคราม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้สดับเรื่องจากภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำสงครามชนะพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงตรัสว่า พระเจ้าอชาตศัตรูมีสหายเลว มีเพื่อนเลว ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ทรงพ่ายแพ้มาแล้วอย่างนี้จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอดราตรี ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทั้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข

๕. ทุติยสังคามสูตร ว่าด้วยสงคราม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้สดับเรื่องจากภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชนะพระเจ้าอชาตศัตรูพร้อมทั้งจับเป็นเชลยศึกแล้วทรงดำริว่า ถึงแม้พระเจ้าอชาตศัตรูจะประทุษร้ายเรา แต่เธอก็ยังเป็นหลานเรา เราควรยึดพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้าทั้งหมดของเธอแล้วปล่อยไป จึงตรัสว่า คนจะแย่งชิงได้เท่าที่จะแย่งชิงได้ เมื่อใด คนเหล่าอื่นมาแย่งชิงบ้างเขาก็จะถูกชิงกลับไป เพราะบาปยังไม่ให้ผลเพียงใด คนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็นของดีเพียงนั้น แต่เมื่อบาปให้ผล เขาย่อมประสบทุกข์ ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ และผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ

๖. ธีตุสูตร ว่าด้วยพระธิดา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ไม่ทรงเบิกบานเพราะทราบเรื่องที่พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดาว่า หญิงบางคนนับว่าประเสริฐ ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่ บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแกล้วกล้า เป็นใหญ่ในทิศได้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้

๗. ปฐมอัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๑

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ธรรมที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้มีอยู่หรือ ตรัสตอบว่า ธรรมคือความไม่ประมาทย่อมสามารถยึดประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉันใด ธรรมคือความไม่ประมาทที่สามารถยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า ก็ฉันนั้น บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬาร ไม่พึงประมาท บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ ผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า บุคคลชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้

๘. ทุติยอัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท สูตรที่ ๒

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในที่สงัดได้เกิดความคิดขึ้นว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วนั่นเป็นธรรมสำหรับผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรเลว มีสหายเลว มีเพื่อนเลว

ตรัสว่า จริงอย่างนั้น ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีย่อมหวังได้ว่า จักเจริญจักทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก โดยการเจริญสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ อนึ่ง ข้อที่ว่าความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด พึงทราบโดยปริยายว่า เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากสิ่งเหล่านั้น เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหตุนั้น พระองค์พึงสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีแล้วไม่ประมาทในกุศลธรรม เมื่อพระองค์ไม่ประมาท นางสนม พระบรมวงศานุวงศ์

กองทัพ ชาวนิคม ชาวชนบทก็จักเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อพระองค์ไม่ประมาท ก็จักเป็นผู้ได้รับการคุ้มครองรักษา แม้ท้องพระคลังก็จักเป็นอันได้รับการคุ้มครองรักษา บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ ผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า บุคคลชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้

๙. ปฐมอปุตตกสูตร ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร สูตรที่ ๑

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า มีเศรษฐีไม่มีบุตรถึงแก่กรรม ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติของเขาซึ่งเฉพาะเงินมีถึง ๘,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิมาไว้ในพระราชวังแล้วจึงมาเข้าเฝ้า และข้าพระองค์ได้ยินว่า เศรษฐีนั้นบริโภคแต่ของปอนๆ คือ ปลายข้าวกับน้ำผักดอง นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้รถเก่าๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้

ดรัสว่า เป็นความจริง อสัตบุรุษได้โภคะแล้วย่อมไม่เลี้ยงดน มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร มิตรและอำมาตย์ให้สุขสำราญ ไม่ตั้งทักษิณาอันเลิศอันมีผลดี เป็นไปเพื่อสวรรค์ ไว้ในสมณพราหมณ์ โภคะของเขาจึงถูกพระราชาริบไปบ้าง โจรปล้นบ้าง ไฟไหม้บ้าง น้ำพัดไปบ้าง ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักนำไปบ้าง โภคะเหล่านั้นจึงเสียเปล่า ในถิ่นอมนุษย์ มีสระโบกขรณีซึ่งมีน้ำใส เย็น จิตสนิท ใสสะอาด มีท่าน้ำดี น่ารื่นรมย์ คนไม่ตักเอาน้ำนั้นไป ไม่ดื่ม ไม่อาบ ไม่ทำสิ่งที่ต้องการ น้ำนั้นพึงเสียไปเปล่า ฉันใด อสัตบุรุษได้โภคะแล้วย่อมไม่ทำดนเป็นต้นให้ได้รับความสุข ฉันนั้น ส่วนสัตบุรุษมีนัยตรงกันข้าม

๑๐. ทุติยอปุตตกสูตร ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร สูตรที่ ๒

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า เศรษฐีไม่มีบุตรถึงแก่กรรม ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติซึ่งเฉพาะเงินเท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิมาไว้ในพระราชวังแล้วจึงมาเข้าเฝ้า และข้าพระองค์ได้ยินมาว่า เศรษฐีนั้นบริโภคแต่ของปอนๆ คือ ปลายข้าวกับน้ำผักดอง นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้รถเก่าๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้

ดรัสว่า ครั้งก่อน เศรษฐีนั้นสั่งให้จัดเตรียมบิณฑบาตเพื่อถวายพระดครสิขปัจเจกพุทธเจ้า แล้วเกิดเสียดายว่า เราให้อาหารบิณฑบาตนี้แก่ทาสหรือกรรมกรยังดีกว่า และเขายังฆ่าบุตรคนเดียวของพี่ชายเพราะทรัพย์สมบัติ ด้วยผลกรรมที่เขาสั่งให้เตรียมอาหารถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงทำให้บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยเศษผลกรรมจึงทำให้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีถึง ๗ ครั้ง ด้วยผลกรรมที่เขาถวายอาหารบิณฑบาตแล้วกลับเสียดาย

294.318
M941w
ล.2 น.1

จึงทำให้เขาไม่อยากบริโภคอาหารดี ไม่อยากใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มดี ไม่อยากใช้ยานพาหนะที่ดี ไม่อยากบริโภคกามคุณ ๕ ที่ดี ด้วยผลกรรมที่เขาฆ่าบุตรของพี่ชาย จึงทำให้เขาถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปี ด้วยเศษกรรมนั้น ทรัพย์สมบัติของเขาจึงถูกขนเข้าคลังหลวงถึง ๗ ครั้ง บุญเก่าของเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ วันนี้ เศรษฐีนั้นถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรรุวนรก ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง สิ่งของที่หวงแหน หรือทาส กรรมกร คนรับใช้ และผู้อาศัยทั้งหมดนั้นเขานำไปไม่ได้ จำต้องละทิ้งไว้ทั้งหมด บุคคลทำกรรมใดไว้ กรรมนั้นแล เป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมนำกรรมนั้นไปได้ กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไปดุจเงาติดตามตัวไป เหตุนั้น บุคคลควรทำกรรมดีสะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องไม่ควรไว้วางใจเพียงเพราะเห็นแต่ภายนอก (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องยอดกาม (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความไม่ประมาท (๔) ศึกษาเปรียบเทียบอสัตบุรุษและสัตบุรุษ

๓. ตติยวรรค
หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม ได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ในโลกนี้มีคนอยู่ ๔ จำพวก คือ

(๑) บุคคลผู้มืดมาและมืดไป คือ บางคนเกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถหรือตระกูลคนเทขยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก มีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักและเครื่องประทีป และยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิด

โนอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนบุรุษไปจากความมืดสู่ความมืดมิด หรือไปจากความมืดมัวสู่ความมืดม้ว หรือไปจากสายเลือดชั่วสู่สายเลือดชั่ว

(๒) บุคคลผู้มืดมาแต่สว่างไป คือ บางคนเกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล เป็นต้น แต่เขาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือขึ้นจากคอช้างสู่ปราสาท

(๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป คือ บางคนเกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่เขาประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่คอช้าง หรือลงจากคอช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือลงจากพื้นดินเข้าสู่ที่มืด

(๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือ บางคนเกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล เป็นต้น และเขาก็ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท

๒. อัยยิกาสูตร ว่าด้วยพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า พระอัยยิกาของข้าพระองค์ชรา แก่เฒ่า มีพระชนม์ ๑๒๐ ชันษา ทิวงคตเสียแล้ว พระองค์เป็นที่รักของข้าพระองค์มาก หากข้าพระองค์ใช้ช้างแก้วเป็นต้นแลกแล้วพึงได้ตามที่หวังว่า ขอพระอัยยิกาของเราอย่าได้ทิวงคตเลย ข้าพระองค์ก็พึงให้แม้ช้างแก้ว แต่น่าอัศจรรย์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนักว่า สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

ดรัสว่า สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เหมือนภาชนะดินทั้งดิบและสุกล้วนมีความแตกเป็นธรรมดา มีความแตกเป็นที่สุด

ไม่พ้นความแตกไปได้ สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลบุญและบาป โดยผู้ทำบาปจักไปนรก ส่วนผู้ทำบุญจักไปสวรรค์ ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดีสะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า

๓. โลกสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ธรรมเหล่าไหนเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ตรัสตอบว่า ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก คือ (๑) โลภธรรม (ธรรมคือโลภะ) (๒) โทสธรรม (ธรรมคือโทสะ) (๓) โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ)

ตรัสสรุปว่า โลภะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นภายในตนย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทรามเหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น

๔. อิสสัตถสูตร ว่าด้วยทานที่ประกอบด้วยองค์ ๕ มีผลมาก

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ให้ทานแก่ใครจึงจะมีผลมาก

ตรัสตอบว่า ทานที่ให้แก่กุลบุตรผู้ออกบวชแล้วละองค์ ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา ได้แล้วประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) สีลขันธ์ของพระอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์ของพระอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์ของพระอเสขะ (๔) วิมุตติขันธ์ของพระอเสขะ (๕) วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ของพระอเสขะ ย่อมเป็นทานที่มีผลมาก ศิลปะธนูกำลังและความเพียรมีอยู่ในชายใด พระราชาผู้ทรงการยุทธ์พึงชุบเลี้ยงชายนั้น ไม่พึงชุบเลี้ยงผู้ไม่กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ ฉันใด ธรรมคือขันติและโสรัจจะตั้งอยู่ในบุคคลใด บุคคลพึงบูชาบุคคลนั้น ผู้มีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะแม้มีชาติตระกูลต่ำ ฉันนั้น บุคคลพึงสร้างอาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ อาราธนาพระพหูสูตให้อยู่แล้วพึงสร้างบ่อน้ำไว้ในป่าที่กันดารน้ำ และสร้างสะพานในที่เป็นหล่ม พึงถวายข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้าและเสนาสนะในท่านผู้ซื่อตรงด้วยใจอันเลื่อมใส เมฆมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ มียอดตั้งร้อยคำรามอยู่ ตกรดแผ่นดินทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม แม้ฉันใด ทายกผู้มีศรัทธาเป็นบัณฑิตได้ฟังแล้ว ตกแต่งโภชนาหารเลี้ยงวณิพกด้วยข้าวน้ำให้อิ่มหนำ เที่ยวไปสั่งการในโรงทานว่า ท่านทั้งหลายจงให้ และทายกนั้น

บันลือเสียงเหมือนเมฆคำราม เมื่อฝนกำลังตก สายธารแห่งบุญอันไพบูลย์นั้น ย่อมหลั่งรดทายกผู้ให้ ฉันนั้น

๔. ปัพพโตปมสูตร ว่าด้วยชราและมรณะเป็นประดุจภูเขา

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า บุรุษผู้มาจากทิศทั้ง ๔ เข้าเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆกำลังกลิ้งบดสัตว์ทั้งปวง ขอพระองค์ทรงกระทำสิ่งที่พึงกระทำเถิด เมื่อมหาภัยร้ายกาจที่จะทำให้มนุษย์สิ้นชีวิต อันใหญ่หลวงเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์และข้าพระองค์ อะไรเป็นกิจที่พระองค์ควรกระทำในฐานะเป็นมนุษย์ที่หาได้ยาก นอกจากปฏิบัติธรรมให้เสมอต้นเสมอปลาย สร้างบุญกุศลเอาไว้ พระองค์จะตรัสตอบปัญหานี้อย่างไร

ตรัสว่า ภูเขาใหญ่ล้วนแล้วด้วยศิลา สูงจดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาทั้ง ๔ ทิศ แม้ฉันใด ชราและมรณะก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ไม่เว้นใคร ย่อมย่ำยีสัตว์ทั้งสิ้น ในเรื่องความตายนี้ ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง พลรถ พลเดินเท้าและไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์ เหตุนั้น บุคคลผู้เป็นบัณฑิตเมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระรัตนตรัย บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้มีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ และผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบบุคคล ๔ ประเภท (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความตาย และผลของการทำความดีและความชั่ว (๓) ศึกษาวิเคราะห์ธรรม ๓ ประการ (๔) ศึกษาวิเคราะห์ว่าให้ทานแก่ใครจึงมีผลมาก

๔. มารสังยุต

๑. ความหมาย

มารสังยุต ประมวลเรื่องมาร หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับพระผู้มีพระภาค จำนวน ๒๕ สูตร มารวมไว้ด้วยกัน เพื่อสะดวกในการศึกษาเรื่องมาร

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๕ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ดังนี้

มารสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร

๓. ตติยวรรค ๕ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ตโปกัมมสูตร ว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ

พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารได้กราบทูลว่า มาณพทั้งหลายบริสุทธิ์ได้ด้วยการบำเพ็ญตบะใด ท่านหลีกจากการบำเพ็ญตบะนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ สำคัญว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านพลาดจากทางแห่งความบริสุทธิ์แล้ว ตรัสว่า เรารู้ว่าตบะอื่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หาอำนวยประโยชน์ให้ได้ไม่ ดุจไม้พายหรือไม้ถ่อไม่อำนวยประโยชน์บนบก จึงเจริญศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อตรัสรู้เป็นผู้บรรลุความบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านแล้ว

๒. นาคสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญาช้าง

มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระพุทธองค์จึงแปลงกายเป็นพญาช้างใหญ่มีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่สีดำสนิท มีงาเหมือนเงินยวง มีงวงเหมือนงอนไถใหญ่เข้าไปเฝ้า ตรัสว่า ท่านแปลงกายทั้งที่งามและไม่งามท่องเที่ยวอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน พอกันทีสำหรับการแปลงกายของท่าน มารผู้กระทำชั่งที่สุด เราได้กำจัดท่านแล้ว

๓. สุภสูตร ว่าด้วยร่างกายที่งาม

มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระพุทธองค์จึงแสดงเพศหลากหลายทั้งที่งามและไม่งามในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ท่านแปลงกายทั้งที่งามและไม่งาม ท่องเที่ยวอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน พอกันทีสำหรับการแปลงกายของท่าน มารผู้กระทำชั่งที่สุด เราได้กำจัดท่านแล้ว ชนผู้สำรวมกาย วาจา และใจดีแล้วย่อมไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ย่อมไม่เดินตามหลังมาร

๔. ปฐมมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงแห่งมาร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)อันยอดเยี่ยมเราบรรลุแล้ว เรากระทำให้แจ้งแล้ว เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย แม้เธอทั้งหลายก็จงบรรลุ จงกระทำวิมุตติอันยอดเยี่ยมให้แจ้งเหมือนเรา และมารได้เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านได้ถูกบ่วงแห่งมาร ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล้องไว้แล้ว ผูกไว้แล้ว ท่านไม่พ้นจากเราไปได้

ตรัสว่า เราได้พ้นแล้วจากบ่วงและจากเครื่องผูกแห่งมาร ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ มารผู้กระทำชั่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว

๕. ทุติยมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงแห่งมาร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็จงพ้นเหมือนเรา พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ พวกเธออย่า

ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในดาน้อยย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เมื่อได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรม แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

มารกราบทูลว่า ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล้องไว้แล้ว ผูกไว้แล้ว ท่านไม่พ้นจากเราไปได้

ตรัสว่า เราได้พ้นจากบ่วงและจากเครื่องพันธนาการทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว

๖. สัปปสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญางู

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงแปลงกายเป็นพญางูใหญ่มีกายเหมือนเรือลำใหญ่ที่ขุดด้วยซุงทั้งต้น มีพังพานเหมือนเสื่อลำแพนผืนใหญ่สำหรับปูดากแป้งของช่างสุรา มีนัยน์ตาเหมือนถาดสำริดใบใหญ่ของพระเจ้าโกศล มีลิ้นแลบออกจากปากเหมือนสายฟ้าแลบในขณะที่เมฆกำลังกระหึ่ม มีเสียงหายใจเข้าหายใจออกเหมือนเสียงสูบของช่างทองที่กำลังพ่นลมอยู่เข้าไปเฝ้า

ตรัสว่า มุนีผู้อาศัยเรือนว่างอยู่ สำรวมตนได้แล้วย่อมสละความอาลัยในอัตภาพเที่ยวไป สัตว์ที่สัญจรไปมาก็มาก สิ่งที่น่ากลัวก็มาก เหลือบและสัตว์เลื้อยคลานก็ชุกชุม แต่มหามุนีผู้อยู่ในเรือนว่าง ไม่หวั่นไหวเพราะสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้นแม้เพียงขนลุก ถึงแม้ท้องฟ้าจะแตก แผ่นดินจะไหว สัตว์ทั้งหลายจะสะดุ้งกลัวกันก็ตามที ถึงแม้หอกจะจ่ออยู่ที่อกก็ตามเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงป้องกันตัว

๗. สุปติสูตร ว่าด้วยการบรรทม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เสด็จจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งเกือบตลอดราตรี เวลาใกล้รุ่งทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าพระวิหารสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงทำความหมายรู้ที่จะเสด็จลุกขึ้นไวในพระทัย มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านหลับหรือ ทำไมท่านยังหลับอยู่ ท่านหลับเหมือนตายเชียวหรือ ท่านหลับโดยคิดว่า เราได้เรือนว่างอย่างนั้นหรือ เมื่อดวงอาทิตย์

ขึ้นสูงแล้ว ทำไมท่านยังหลับอยู่ ตรัสว่า ผู้ไม่มีตัณหาดุจดาข่ายซึ่งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ภพไหน ๆ ถึงหลับอยู่ก็ชื่อว่าตื่น เพราะอุปธิทั้งปวงสิ้นไป เกี่ยวอะไรกับท่าน

๘. นันทนสูตร ว่าด้วยความยินดี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มารกราบทูลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีโคย่อมยินดีเพราะโค เพราะอุปธิทำให้นรชนยินดี ฉะนั้นคนที่ไร้อุปธิจึงไม่ยินดี ตรัสว่า คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค เพราะอุปธิทำให้นรชนเศร้าโศก ฉะนั้นคนที่ไร้อุปธิจึงไม่เศร้าโศก

๙. ปฐมอายุสูตร ว่าด้วยอายุ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายุของมนุษย์นี้น้อยนัก และมนุษย์ยังต้องไปสู่สัมปรายภพ จึงควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์(ให้มาก) เพราะสัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็มี

มารกราบทูลว่า มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืนยาว คนดีไม่ควรดูหมิ่นอายุนั้นเลย ควรทำตัวเหมือนเด็กอ่อนที่คอยแต่จะดื่มนม ความตายยังมาไม่ถึงหรอก

ตรัสว่า มนุษย์มีอายุน้อย คนดีควรดูหมิ่นอายุนั้น ควรทำตัวเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะ ความตายที่จะมาไม่ถึงไม่มี

๑๐. ทุติยอายุสูตร ว่าด้วยอายุ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ มารกราบทูลว่า วันคืนไม่ล่วงไป ชีวิตไม่ดับไป อายุหมุนตามสัตว์ดุจกงล้อหมุนตามธูปรถ ฉะนั้น

ตรัสว่า วันคืนล่วงไป ชีวิตดับไป อายุของสัตว์สิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยสิ้นไป ฉะนั้น

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบำเพ็ญตบะ (๒) ศึกษาวิคราะห์เรื่องบ่วงแห่งมาร (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมุนี (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบรรทมของพระพุทธเจ้า (๕) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอายุของมนุษย์

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาสาณสูตร ว่าด้วยมารกลิ้งศิลา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงกลิ้งศิลาขนาดใหญ่ลงไปในที่ใกล้พระองค์ พระผู้มีพระภาคดรัสว่า ถึงแม้ว่าท่านจะกลิ้งภูเขาคิชฌกูฏมาทั้งลูก พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้วโดยชอบ ก็ไม่มีความหวั่นไหว

๒. สีหสูตร ว่าด้วยราชสีห์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มารเห็นพระองค์แวดล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่แสดงธรรมอยู่ เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิด จึงกราบทูลว่า ทำไมท่านจึงกล้าบันลือดุจราชสีห์ในท่ามกลางบริษัท คนที่พอจะต่อสู้กับท่านได้ก็ยังมี ท่านเข้าใจว่า เป็นผู้ชนะแล้วหรือ พระผู้มีพระภาคดรัสว่า พระตถาคตทั้งหลายเป็นมหาวีระ บรรลุทสพลญาณ ข้ามตัณหาอันเป็นเหตุช่านไปในโลกได้แล้ว จึงกล้าบันลือในท่ามกลางบริษัท

๓. สกลิกสูตร ว่าด้วยสะเก็ดหิน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ ถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาททำให้เกิดทุกขเวทนาทางพระวรกาย แต่ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ กลั้นทุกขเวทนานั้นได้แล้วรับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ

มารทูลถามว่า ท่านนอนด้วยความซึมเซา หรือมัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่ ประโยชน์ของท่านมีไม่มาก ท่านอยู่ ณ ที่นอน ที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียว ตั้งหน้าแต่จะหลับ ทำไมท่านยังหลับอยู่เล่า ตรัสตอบว่า เราไม่ได้นอนด้วยความซึมเซา ทั้งมิได้มัวเมาคิดกาพย์กลอน เราบรรลุประโยชน์แล้ว ไม่มีความเศร้าโศก อยู่บนที่นอน ที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียว นอนคำนึงถึงสัตว์ด้วยความเอ็นดู แม้เหล่าชนที่มิลูกศรเสียบอกอยู่ก็ยังหลับได้ ทำไมเราผู้ปราศจาก

ลูกศรแล้วจะหลับไม่ได้เล่า เราเดินไปก็ไม่หวาดหวั่น ถึงหลับอยู่ก็มิได้กลัวเกรง กลางคืนและกลางวันไม่ทำให้เราเดือดร้อน เราไม่พบเห็นความเสื่อมอะไร

๔. ปฏิรูปสูตร ว่าด้วยสิ่งที่สมควร

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกสาลา แคว้นโกศล มารเห็นพระองค์แวดล้อมด้วยคฤหัสถ์บริษัทหมู่ใหญ่แสดงธรรมอยู่ เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิด จึงกราบทูลว่า ท่านพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ธรรมนั้นไม่สมควรแก่ท่านเลย เมื่อท่านกล่าวสอนธรรมนั้นก็อย่าได้ข้องในความยินดียินร้าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสัมพุทธเจ้าทรงมีจิตเกื้อกูลอนุเคราะห์ ทรงพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ดถาคตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในธรรมนั้นแล้ว

๕. มานสสูตร ว่าด้วยบ่วงใจ

สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า บ่วงนี้เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัญจรไปอยู่ เราจักคล้องท่านด้วยบ่วงนั้น ท่านไม่พ้นจากเราไปได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราปราศจากความพอใจในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านแล้ว

๖. ปัตตสูตร ว่าด้วยเรื่องบาตร

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาที่เกี่ยวกับอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเด็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มารรู้อย่างนั้นจึงแปลงกายเป็นโคพลิพัทเดินไปยังที่วางบาตร เพื่อให้เหล่าภิกษุเสียสมาธิ พระพุทธองค์จึงตรัสบอกให้เหล่าภิกษุทราบว่า ไม่ใช่โคพลิพัท แต่เป็นมารใจบาปแปลงกายมา แล้วได้ตรัสกับมารว่า อริยสาวกย่อมเบื่อหน่ายรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และรู้ว่า เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา แม้มารและเสนามารแสวงหาในที่ทุกแห่ง ก็ไม่พบอริยสาวกผู้เช่นนั้น ผู้มีอัตภาพอันเกษม และล่วงพ้นสังโยชน์ทั้งปวง

๗. อายตนสูตร ว่าด้วยอายตนะ ๖

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดด้วยธรรมีกถาที่เกี่ยวกับผัสสายตนะ ๖ ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจ

ให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มารครั้นรู้อย่างนั้น เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิด จึงได้ร้องเสียงดัง น่าสะพรึงกลัว ประดุจแผ่นดินจะถล่มในที่ใกล้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับมารว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์นี้เป็นโลกามิส อันแรงกล้า ชาวโลกพากันหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เหล่านี้ ส่วนสาวกของพระพุทธเจ้ามีสติ ข้ามพ้นโลกามิสนั้น ทั้งข้ามพ้นบ่วงแห่งมารได้แล้ว ย่อมรุ่งเรืองดุจดวงอาทิตย์ ฉะนั้น

๘. ปิณฑสูตร ว่าด้วยเรื่องบิณฑบาต

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อปัญจสาลา แคว้นมคธ พราหมณ-คหบดีชาวปัญจสาลาถูกมารดลใจไม่ให้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระองค์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตเสด็จกลับมาด้วยบาตรเปล่า มารจึงเข้าไปกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงเสด็จเข้าไปปิณฑบาตอีกครั้ง ข้าพระองค์จักทำให้ได้อาหารปิณฑบาต ดรัสว่า มารขัดขวางตถาคตย่อมได้ประสบสิ่งมิใช่บุญ ท่านเข้าใจว่า บาปย่อมไม่ให้ผลอย่างนั้นหรือ เราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่สุขสบายจริงหนอ เรามีปีติเป็นภักษา ดุจเทพชั้นอาภัสสระ ฉะนั้น

๙. กัสสกสูตร ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นชาวนา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อปัญจสาลา แคว้นมคธ ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดด้วยธรรมีกถาที่ประกอบด้วยนิพพาน ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มารรู้เรื่องนั้นแล้ว จึงเข้าไปหาถึงที่ประทับ เพื่อลวงบริษัทให้หลงเข้าใจผิดจึงแปลงกายเป็นชาวนาแบกไถใหญ่ ถือประตักด้ามยาว ผมยาวรุงรัง นุ่งผ้าเนื้อหยาบ เท้าทั้งสองเปื้อนโคลนทูลถามว่า อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และอายตนะคือวิญญาณอันเกิดจากอายตนะเหล่านั้นเป็นของเรา ท่านจะหนีเราไปไหนพ้น

ตรัสตอบว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นของท่าน แต่ที่ที่ไม่มีสิ่งเหล่านั้นมิใช่ทางดำเนินของท่าน

: ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใดว่า นี้ของเรา ทั้งยังกล่าวว่าของเรา ถ้าใจของท่านยังฝังอยู่ในสิ่งนั้น ท่านก็จะไม่พ้นจากเราไปได้

: ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ชนเหล่าใดกล่าว ชนเหล่านั้นไม่ใช่เรา มารผู้มีบาป ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านย่อมไม่เห็นแม้ซึ่งทางของเรา

๑๐. รัชชสูตร ว่าด้วยมารอัญเชิญพระผู้มีพระภาคให้เสวยราชสมบัติ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กระท่อมกลางป่า ในหิมวันตประเทศ แคว้นโกศล ได้ทรงรำพึงว่า เราจะสามารถเสวยราชสมบัติโดยธรรม โดยที่ไม่เบียดเบียนเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ไม่ทำให้เขาเสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เสื่อม ไม่ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศกหรือไม่หนอ มารทราบความนั้นจึงเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงเสวยราชสมบัติโดยธรรม โดยที่ไม่เบียดเบียนเอง ไม่ใช้ผู้อื่นให้เบียดเบียน ไม่ทำเขาให้เสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เสื่อม ไม่ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศก ตรัสว่า ภูเขาทองคำล้วนทั้งลูกถึงสองเท่า ก็ยังไม่จุใจสำหรับบุคคลคนหนึ่ง บุคคลทราบดังนี้แล้ว พึงประพฤติสงบ ผู้ใดเห็นทุกข์ว่ามีกามเป็นต้นเหตุแล้ว ผู้นั้นจะพึงน้อมไปในกามได้อย่างไร บุคคลทราบอุปธิว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปธินั้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระพุทธองค์ไม่ทรงมีความหวั่นไหว (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบันลือสีหนาท (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการนอนของพระพุทธเจ้า (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเสวยราชสมบัติของพระผู้มีพระภาค

๓. ตติยวรรค
หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ มารแปลงกายเป็นพราหมณ์สวมชฎาใหญ่ นุ่งหนังเสือ เป็นคนแก่ หลังโกง หายใจเสียงดังครืดคราด ถือไม้เท้าไม้มะเดื่อเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค ถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า พวกท่านยังหนุ่มแน่น มีผมดำสนิท อยู่ในวัยแรกรุ่น แต่ไม่เพลิดเพลินในกามคุณ ขอพวกท่านจงบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นเฉพาะหน้าวิ่งไปหากามทิพย์อันมีอยู่ตามกาลเลย

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พวกเรามิได้ละกามที่เห็นเฉพาะหน้าแล้ววิ่งไปหากามทิพย์ แต่พวกเราละกามทิพย์แล้ววิ่งไปหาธรรมที่เห็นเฉพาะหน้า เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามอันมีอยู่ตามกาลมีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งนัก ส่วนธรรมนี้เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มารจึงสั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากให้ปนแล้วจากไป

พระผู้มีพระภาคหลังจากทราบเรื่องนั้นจึงตรัสว่า นั่นมิใช่พราหมณ์ นั่นคือมารผู้มีบาป มาเพื่อลวงพวกเธอให้หลงเข้าใจผิด ผู้ใดเห็นทุกข์ว่ามีกามเป็นต้นเหตุแล้ว ผู้นั้นจะพึงน้อมไปในกามได้อย่างไร บุคคลทราบอุปธิว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปธินั้น

๒. สมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ ท่านพระสมิทธิหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดว่า การที่เราได้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระศาสดา การที่เราได้บวชในพระธรรมวินัยอันพระศาสดาตรัสไว้ดีแล้ว การที่ราได้เพื่อนพรหมจารี ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม นั่นช่างดีจริงหนอ มารทราบเรื่องนั้นจึงเข้าไปหาท่านถึงที่อยู่แล้วได้ทำเสียงดังน่าสะพรึงกลัว น่าหวาดเสียว ประดุจแผ่นดินจะถล่ม

พระผู้มีพระภาคหลังจากทรงทราบเรื่องนั้นจึงตรัสว่า นั่นมิใช่แผ่นดินจะถล่ม นั่นคือมารมาเพื่อลวงให้เธอเข้าใจผิด เธอจงไปเถิด จงเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ในที่นั้น

ท่านพระสมิทธิรับพระดำรัสแล้วลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไปถึง ๒ ครั้ง ในครั้งที่ ๒ ท่านได้กล่าวกับมารว่า เราออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เรารู้สติและปัญญาแล้ว จิตก็ตั้งมั่นดีแล้ว ท่านบันดาลรูปร่างให้น่ากลัวแค่ไหน ก็ทำให้เราหวั่นไหวไม่ได้

๓. โคธิกสูตร ว่าด้วยพระโคธิกะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระโคธิกะไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ ได้บรรลุเจโตวิมุตติ ภายหลังท่านเสื่อมจากเจโตวิมุตตินั้นถึง ๖ ครั้ง และในครั้งที่ ๗ ท่านได้มีความคิดว่า เราได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติถึง ๖ ครั้งแล้ว เราน่าจะฆ่า

ตัวตายเสียจะได้ไม่เสือมอีก มารเมื่อทราบเช่นนั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า สาวกของพระองค์ถูกมรณะครอบงำแล้วอยากจะตาย ขอพระองค์จงทรงห้ามสาวกนั้น สาวกของพระองค์ยินดีในพระศาสนา มีใจยังไม่ได้บรรลุ ยังเป็นพระเสขะอยู่ จะพึงมรณะได้อย่างไร

ตรัสตอบว่า นักปราชญ์ทำอย่างนี้แล ย่อมไม่ห่วงใยชีวิต พระโคธิกะถอนตัณหาพร้อมทั้งราก ปรินิพพานแล้ว พระองค์พร้อมด้วยหมู่ภิกษุได้ไปยังวิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิได้ทอดพระเนตรท่านพระโคธิกะนอนคอบิดอยู่บนเตียง เมื่อเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปในทิศต่าง ๆ จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นั่นคือมารค้นหาวิญญาณของโคธิกกุลบุตร แต่หาไม่พบ เพราะโคธิกกุลบุตรไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว

๔. สัตตวัสสานุพันธสูตร ว่าด้วยมารหาโอกาสทำลายพระพุทธเจ้าตลอด ๗ ปี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารคอยหาโอกาสถึง ๗ ปี ก็ยังไม่ได้โอกาส ภายหลังได้เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านถูกความเศร้าโศกทับถมหรือ จึงมาซบเซาอยู่ในป่าอย่างนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์สมบัติหรือหรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำความเสียหายร้ายแรงอะไรไว้ในหมู่บ้านหรือเพราะเหตุไรท่านจึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวงเล่า หรือว่าท่านเป็นมิตรกับใคร ๆ ไม่ได้

ตรัสตอบว่า เราขุดรากของความเศร้าโศกได้หมดแล้ว ไม่มีความเสียหาย ไม่เศร้าโศกเพ่งพินิจอยู่ เราตัดความดิดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวง ไม่มีอาสวะ เพ่งพินิจอยู่

มารกราบทูลว่า ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใดว่า นี้ของเรา ทั้งยังกล่าวว่าของเรา ถ้าใจของท่านยังฝังอยู่ในสิ่งนั้น ท่านก็จะไม่พ้นจากเราไปได้

ตรัสว่า ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ชนเหล่าใดกล่าว ชนเหล่านั้นไม่ใช่เรา ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านย่อมไม่เห็นแม้ซึ่งทางของเรา

๕. มารธีตุสูตร ว่าด้วยธิดามาร

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา นางตัณหา นางอรดี และนางราคาเข้าไปหามารผู้นิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซาหมดปฏิภาณ ใช้ไม้เขี่ยพื้นดินอยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวว่า ท่านเสียใจด้วยเหตุไร

หรือเศร้าโศกถึงบุรุษคนไหน พวกดิฉันจักใช้บ่วงคือราคะนำมาถวายเหมือนบุคคลคล้องช้างป่านำมา ฉะนั้น บุรุษนั้นจักตกอยู่ในอำนาจของท่าน

เมื่อมารกล่าวว่า เราเศร้าโศก เพราะบุรุษนั้นเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสุคต ก้าวล่วงบ่วงแห่งมารได้แล้ว ไม่มีใครสามารถนำมาได้ง่าย ๆ ด้วยราคะ นางตัณหา นางอรดี และนางราคาจึงเนรมิตเพศเป็นสาววัยรุ่นคนละหนึ่งร้อยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า พวกหม่อมฉันจะปรนนิบัติพระยุคลบาทของพระองค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับธิดามารเหล่านั้นว่า เราชนะเสนามารคือรูปที่น่ารัก น่าพอใจแล้ว เพ่งพินิจอยู่ผู้เดียว ได้รู้ความสุข เหตุนั้น จึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวง เพราะความเป็นมิตรกับใครหาสำเร็จประโยชน์แก่เราไม่ บุคคลมีกายอันสงบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ ด้วยฌานที่ ๔ อันหาวิตกมิได้ ย่อมไม่กำเริบ ไม่ซ่านไป ไม่เป็นผู้ย่อท้อ ผู้มากไปด้วยวิหารธรรม อย่างนี้จึงข้ามโอฆะทั้ง ๕ ได้ และข้ามโอฆะที่ ๖ ได้แล้ว ผู้เพ่งฌานมากอย่างนี้ กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเธอไม่ได้ พระดถาคดผู้เป็นมหาวีระย่อมนำสัตว์ไปด้วยพระสัทธรรมและโดยธรรม ความริษยาจะมีแก่ท่านผู้รู้ได้อย่างไร

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมาร (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธิดามาร

๕. ภิกขุนีสังยุต

๑. ความหมาย

ภิกขุนีสังยุต ประมวลเรื่องภิกษุณี หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับภิกษุณี ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อภิกษุณีที่ปรากฏในสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาฬวิกาสูตร ว่าด้วยอาฬวิกาภิกษุณี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน มารประสงค์จะให้อาฬวิกาภิกษุณีเกิดความกลัว หวาดละดุ้ง ขนพองสยองเกล้า และให้ออกจากวิเวกจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า โลกนี้ไม่มีเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ท่านจักทำอะไรด้วยวิเวก ท่านจงเสพความยินดีในกามจะได้ไม่ต้องเสียใจภายหลัง

อาฬวิกาภิกษุณีกล่าวว่า โลกนี้มีเครื่องสลัดออกจากทุกข์ เรารู้ดีด้วยปัญญา ท่านไม่รู้จักหรอก กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาว เป็นประหนึ่งผิร้าย เราจึงไม่ยินดีในกามนั้น

๒. โสมาสูตร ว่าด้วยโสมาภิกษุณี

มารประสงค์จะให้โสมาภิกษุณีเกิดความกลัวจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ฐานะคือพระอรหัตบรรลุได้ยาก ท่านเป็นหญิงมีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว ไม่สามารถบรรลุฐานะนั้นได้

โสมาภิกษุณีกล่าวว่า เมื่อจิตดั้งมั่นดี เมื่อญาณเป็นไปอยู่ เมื่อเห็นแจ้งธรรมโดยชอบความเป็นหญิงก็ไม่มีความหมาย

๓. กีสาโคตมีสูตร ว่าด้วยกีสาโคตมีภิกษุณี

มารประสงค์จะให้กีสาโคตมีภิกษุณีเกิดความกลัวจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า บุตรท่านตายแล้ว ท่านอยู่กลางป่าคนเดียว เหมือนคนที่ร้องไห้โดดเดียว กำลังแสวงหาบุรุษหรืออย่างไร

กีสาโคตมีภิกษุณีกล่าวว่า บุตรเราตายแล้ว บุรุษก็มีความตายเป็นที่สุด เราไม่เศร้าโศกไม่ร้องไห้ ไม่กลัวตาย เรากำจัดความเพลิดเพลิน ทำลายความมืด ชนะกองทัพมัจจุได้แล้วจึงอยู่อย่างไม่มีอาสวะ

๔. วิชยาสูตร ว่าด้วยวิชยาภิกษุณี

มารประสงค์จะให้วิชยาภิกษุณีเกิดความกลัวจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า เธอยังสาวมีรูปงาม และฉันก็ยังหนุ่มแน่น เรามาร่วมบรรเลงดนตรีเครื่องห้า ให้สำเริงสำราญกันเถิด

วิชยาภิกษุณีกล่าวว่า เราขอมอบรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่รื่นรมย์ใจให้ท่านผู้เดียว เราอึดอัดระอาด้วยกายเน่าที่มีแต่จะแตกทำลายนี้ กามตัณหาเราถอนได้แล้ว ความมืดในสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในรูปภพ อรูปภพ และในสมาบัติ เราก็กำจัดได้หมดแล้ว

๕. อุปปลวัณณาสูตร ว่าด้วยอุบลวรรณาภิกษุณี

มารประสงค์จะให้อุบลวรรณาภิกษุณีเกิดความกลัวจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ท่านไปใกล้ต้นสาละ ซึ่งมีดอกบานสะพรั่งถึงยอดแล้วยืนอยู่แต่ผู้เดียว ผิวพรรณของท่านไม่เป็นสองรองใคร ท่านไม่กลัวความสามหาวของพวกนักเลงเจ้าชู้หรือ

อุบลวรรณาภิกษุณีกล่าวว่า แม้นักเลงแสนคนจะมา เราก็ไม่สะดุ้ง เราไม่กลัวท่าน เราจะหายตัวไปหรือเข้าท้องท่าน แม้จะยืนอยู่ ณ ระหว่างตา ท่านก็ไม่เห็นเรา เราเป็นผู้ชำนาญในจิต เจริญอิทธิบาทดี พ้นจากเครื่องผูกทุกชนิดได้แล้ว

๖. จาลาสูตร ว่าด้วยจาลาภิกษุณี

มารเข้าไปหาจาลาภิกษุณีถึงที่อยู่เมื่อทราบว่านางไม่ชอบความเกิดจึงถามว่า เหตุไรท่านจึงไม่ชอบความเกิด เพราะผู้เกิดมาแล้วย่อมเสพกาม

จาลาภิกษุณีกล่าวว่า ความตายย่อมมีแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว ผู้ที่เกิดมาแล้วย่อมประสบทุกข์ คือ การจองจำ การฆ่า ความเศร้าหมอง เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ชอบ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุก้าวล่วงความเกิด ทรงให้เราตั้งอยู่ในสัจจะเพื่อละทุกข์ สัตว์ที่เข้าถึงรูปภพและดำรงอยู่ในอรูปภพ ยังไม่รู้ความดับจึงต้องมาสู่ภพอีก

๗. อุปจาลาสูตร ว่าด้วยอุปจาลาภิกษุณี

มารเข้าไปหาอุปจาลาภิกษุณีถึงที่อยู่เมื่อทราบว่านางไม่อยากเกิด จึงกล่าวว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

อุปจาลาภิกษุณีกล่าวว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์เป็นต้นนั้นยังผูกพันด้วยเครื่องผูก คือกาม จำต้องกลับมาสู่อำนาจมารอีก โลกทั้งหมดเร่าร้อน คุกรุ่น ลุกโพลง สั่นสะเทือน ใจของเรายินดีแน่วแน่ในนิพพาน ซึ่งไม่สั่นสะเทือน ไม่หวั่นไหว ที่ปุถุชนเสพไม่ได้ มิใช่คติของมาร

๘. สีสุปจาดาสูตร ว่าด้วยสีสุปจาลาภิกษุณี

มารเข้าไปหาสีสุปจาลาภิกษุณีถึงที่อยู่เมื่อทราบว่านางไม่ชอบใจลัทธิของใคร จึงกล่าวว่า ท่านเจาะจงใครจึงปรากฏตัวเหมือนสมณะ ทำไมท่านจึงไม่ชอบใจลัทธิ ท่านประพฤติอย่างนี้เพราะความมงมงายหรือ

สีสุปจาลาภิกษุณีกล่าวว่า เจ้าลัทธินอกศาสนานี้จมอยู่ในทิฏฐิ เราไม่ชอบใจธรรมพวกเขา พวกเขาไม่ฉลาดในธรรม พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีบุคคลอื่นเปรียบ ครอบงำสิ่งทั้งปวง บรรเทามารได้ ไม่ปราชัยในที่ทุกสถาน พ้นจากกิเลส ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย มีพระจักษุเห็นธรรมทั้งปวง บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นกรรม หลุดพ้น เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจคำสอนของพระองค์

๙. เสลาสูตร ว่าด้วยเสลาภิกษุณี

มารประสงค์จะให้เสลาภิกษุณีเกิดความกลัวจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ใครสร้างร่างกาย ผู้สร้างร่างกายอยู่ที่ไหน ร่างกายเกิดที่ไหน ร่างกายดับที่ไหน

เสลาภิกษุณีกล่าวว่า ร่างกายนี้ตนเองไม่ได้สร้าง ผู้อื่นไม่ได้สร้าง อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ ขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ๖ นี้อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ เหมือนพืชที่บุคคลหว่านลงในนาอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือรสดินและยางพืช จึงงอกขึ้น

๑๐. วชิราสูตร ว่าด้วยวชิราภิกษุณี

มารประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ใครสร้างสัตว์ ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์เกิดขึ้นที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน

วชิราภิกษุณีกล่าวว่า จะเรียกกองแห่งสังขารนี้ว่าสัตว์ไม่ได้ เมื่อมีขันธ์ การสมมุติว่าสัตว์จึงมี เหมือนคำว่ารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์การสนทนาระหว่างมารกับเหล่าภิกษุณี

๖. พรหมสังยุต

๑. ความหมาย

พรหมสังยุต ประมวลเรื่องพรหม หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพรหมที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเข้าพบพระสาวก

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๕ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๕ สูตรบ้าง ดังนี้

พรหมสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๕ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. พรหมายาจนสูตร ว่าด้วยท้าวมหาพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม

พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาได้ทรงรำพึงว่า เรายังไม่ควรประกาศธรรม เพราะไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งทวนกระแส ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก

ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในดวงตาน้อยมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม และผู้รู้ธรรมก็ยังมี พระองค์โปรดเปิดประตูอมตะเถิด ขอเหล่าสัตว์จงได้ฟังธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ขอพระองค์เสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศกและถูกชาติ ชราครอบงำได้ชัดเจน ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก ทรงแสดงธรรมเถิด

พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะมีพระมหากรุณาจึงทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุแล้วได้ทราบว่า สัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในดวงตาน้อย มีกิเลสดุจธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางพวกมักไม่เห็นว่าน่ากลัวนั้นมีอยู่ เหมือนดอกอุบล บางดอกยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ มีน้ำเลี้ยงอยู่ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกขึ้นพ้นน้ำ ไม่แตะน้ำ จึงตรัสว่า สัตว์ผู้จะฟังจงปล่อยศรัทธา เราได้เปิดประตูอมตะแก่สัตว์ทั้งหลายแล้ว

๒. คารวสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงสักการะเคารพธรรม

พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาได้ทรงรำพึงว่า บุคคลผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราพึงสักการะ เคารพสมณะหรือพราหมณ์พวกไหน เพื่อความบริบูรณ์แห่งสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ที่ยังไม่บริบูรณ์ แต่ไม่เห็นใครที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมเหล่านั้นกว่าเรา ทางที่ดีเราพึงสักการะ เคารพธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแล

ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงจึงกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ล้วนเคารพพระสัทธรรม นี้เป็นธรรมดา เหตุนั้น กุลบุตรผู้ใฝ่ประโยชน์ มุ่งหวังความเป็นใหญ่ ระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าพึงเคารพพระสัทธรรม

๓. พรหมเทวสูตร ว่าด้วยพระพรหมเทพ

บุตรของนางพราหมณีคนหนึ่งชื่อพรหมเทพออกบวชแล้วไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล

ท้าวสหัมบดีพรหมจึงเข้าไปกล่าวกับนางพราหมณีมารดาของท่านผู้ถือการบูชาด้วยก้อนข้าวแก่พรหมเป็นนิตย์ว่า พรหมโลกของพรหมที่ท่านถือการบูชาด้วยก้อนข้าวนั้นอยู่ไกลนัก และนี้ไม่ใช่อาหารของพรหม ท่านเมื่อไม่รู้จักทางของพรหมแล้วทำไมจึงบ่นถึงพรหม พระพรหมเทพบุตรของท่านเป็นผู้ไร้อุปธิ ถึงความเป็นอติเทพ ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีปกติเห็นภัย ไม่เลี้ยงดูผู้อื่น เป็นผู้สมควรแก่ก้อนข้าวที่บุคคลพึงนำมาบูชา ถึงฝั่งแห่งเวท อบรมตนแล้ว ควรแก่ทักษิณาของมนุษย์และเทวดา ลอยบาปแล้ว ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิฉาบทา เป็นคนเยือกเย็น ไม่มีอดีตและอนาคต ผู้สงบระงับ ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง

วางอาชญาแล้ว ขอท่านพระพรหมเทพนั้นจงบริโภคปิณฑบาตอันเลิศของท่าน ท่านจงเลื่อมใสในท่านพระพรหมเทพนั้น

๔. พกสูตร ว่าด้วยพกพรหม

พกพรหมได้เกิดทิฏฐิชั่วว่า พรหมฐานะนี้เที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกัน คงที่ ไม่เคลื่อน ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ เครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างอื่นนอกจากพรหมฐานะนี้ไม่มี และเมื่อถูกพระผู้มีพระภาคคัดค้านจึงกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ ๗๒ องค์ บังเกิดในพรหมโลกนี้ เพราะบุญกรรม ไม่มีการเกิดและการแก่ การอุบัติในพรหมโลกนี้เป็นที่สุดแล้ว ชนจำนวนมากอยากเป็นดังพวกข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคดรัสว่า เรารู้ว่าท่านมีอายุ ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุทะ แล้วตรัสบอกศีลวัตรของพรหมนั้นว่า (๑) ท่านได้ช่วยให้มนุษย์เป็นอันมาก ผู้กระหายน้ำซึ่งถูกแดดแผดเผาในฤดูร้อนได้ดื่มน้ำ (๒) ท่านได้ช่วยปลดเปลื้องประชุมชนซึ่งถูกโจรจับที่ตระกูลเอณิ (๓) ท่านได้ช่วยปลดเปลื้องเรือซึ่งถูกนาคผู้ร้ายจับไว้ในกระแสของแม่น้ำคงคา เพราะความเอ็นดูในหมู่มนุษย์ (๔) เราได้เป็นอันเตวาสิกของท่านนามว่ากัปปมาณพ จึงรู้ว่า ท่านมีความรู้ดี มีวัตร

๕. อปราทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิอีกอย่างหนึ่ง

พรหมองค์หนึ่งเกิดทิฏฐิชั่วว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่จะมาพรหมโลกนี้ไม่มี พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้นจึงไปปรากฏพระองค์ในพรหมโลก ถึงท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระมหากัปปินะ ท่านพระอนุรุทธะได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศเบื้องบนพรหมนั้น เข้าเตโชธาตุกสิณอยู่ ก็ไปปรากฏตัวในพรหมโลกนั้น

ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามพรหมนั้นว่า ท่านยังมีทิฏฐิเหมือนเดิมหรือ ท่านไม่เห็นพระรัศมีอันประภัสสรของพระผู้มีพระภาคที่รุ่งโรจน์กว่ารัศมีอื่นในพรหมโลกหรือ พรหมนั้นตอบว่า ข้าพเจ้ามิได้มีทิฏฐิเหมือนเดิม ข้าพเจ้าเห็นพระรัศมีนั้น แล้วให้พรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า สาวกของพระผู้มีพระภาคที่มีฤทธิ์มากอย่างท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นนี้มีอีกหรือไม่ ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ได้วิชชา ๓ บรรลุอิทธิวิธญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ มีอยู่มาก

๖. ปมาทสูตร ว่าด้วยผู้ประมาท

สุพรหมปัจเจกพรหมกับสุทธาวาสปัจเจกพรหมชวนกันไปยังพรหมโลกที่บริบูรณ์ด้วยความสุขและเปิกบานด้วยอภิญญา แต่อยู่ด้วยความประมาท เพื่อชวนให้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ซึ่งพรหมพวกนั้นได้เนรมิตตนเป็น ๑,๐๐๐ แล้วได้กล่าวว่า เราเป็นผู้มีฤทธิ์มีอานุภาพมากอย่างนี้ จักไปสู่ที่บำรุงของสมณะหรือพราหมณ์อื่นทำไม สุพรหมปัจเจกพรหมจึงเนรมิตตนเป็น ๒,๐๐๐ องค์ แล้วกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคมีฤทธิ์ มีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าท่านและเราด้วย ท่านพึงไปสู่ที่บำรุงของพระองค์เถิด และต่อมาพรหมนั้นก็ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค

๗. โกกาลิกสูตร ว่าด้วยโกกาลิกภิกษุ

สุพรหมปัจเจกพรหมและสุทธาวาสปัจเจกพรหมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค และสุพรหมปัจเจกพรหมปรารภโกกาลิกภิกษุ จึงกล่าวว่า เราเห็นว่าบุคคลที่กำหนดนับพระขีณาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้นั้นว่า เป็นผู้มีปัญญาทึบ ยังเป็นปุถุชนอยู่

๘. กตโมรกติสสกสูตร ว่าด้วยพระกตโมรกติสสกะ

สุพรหมปัจเจกพรหมและสุทธาวาสปัจเจกพรหมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค และสุทธาวาสปัจเจกพรหมปรารภกตโมรกติสสกภิกษุจึงกล่าวว่า เราเห็นว่าบุคคลที่กำหนดนับพระขีณาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้นั้นว่า เป็นผู้มีปัญญาทึบ ยังเป็นปุถุชนอยู่

๙. ตุฏฐพรหมสูตร ว่าด้วยตุฏฐปัจเจกพรหม

ตุฏฐปัจเจกพรหมเข้าไปหาโกกาลิกภิกษุผู้อาพาธหนักแล้วกล่าวว่า ท่านจงทำจิตให้เลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ เพราะเป็นผู้มีศีล และกล่าวว่าผรุสวาจา(คำหยาบ)เป็นเหมือนผึ่ง เครื่องดัดดนของคนพาลผู้ชอบพูดชั่ว ผู้ที่สรรเสริญคนที่ควรดิเดียน หรือดิเดียนคนที่ควรสรรเสริญ ชื่อว่าสั่งสมความผิดไว้ด้วยปาก ย่อมไม่ประสบความสุข การเสียพนัน

จนหมดตัวนับว่าเป็นความผิดเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับการมีใจประทุษร้ายในผู้ดำเนินไปดี บุคคลผู้มีวาจาและใจอันชั่ว ติเดียนพระอริยะ ย่อมเข้าถึงนรกสิ้น ๑๓๖,๐๐๐ นิรัพพุทกับกับอีก ๕ อัพพุทกับ[๑]

๑๐. โกกาลิกสูตร ว่าด้วยโกกาลิกภิกษุ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน พระโกกาลิกเข้าไปกราบทูลถึง ๓ ครั้งว่า ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะมีความปรารถนาชั่ว ซึ่งพระองค์ได้ตรัสห้ามทุกครั้งว่า เธออย่ากล่าวอย่างนั้น จงทำจิตให้เลื่อมใสในท่านเหล่านั้น เพราะพวกเธอมีศีล หลังจากที่พระโกกาลิกะจากไปไม่นาน ก็มีตุ่มขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดทั่วร่าง ตุ่มเหล่านั้นโตเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด แล้วก็โตขึ้นเท่าเมล็ดถั่วเขียว เมล็ดถั่วดำ เมล็ดพุทรา เมล็ดกระเบา ผลมะขามป้อม ผลมะตูมอ่อน ผลมะตูมแก่แล้วก็แตกเยิ้ม หนองและเลือดหลั่งออก เธอมรณภาพเพราะอาพาธนั้นแล้วไปเกิดในปทุมนรก เพราะมีจิตผูกอาฆาตในพระเถระทั้ง ๒

ท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค และเมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ประมาณอายุในปทุมนรกนานเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ประมาณอายุในปทุมนรกนานนัก ยากที่จะนับได้ว่า ประมาณกี่ปี คือ เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ทุก ๑๐๐,๐๐๐ ปี จึงมีบุรุษมานำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารี ที่นำออกทีละเม็ดนั้นพึงหมดไปเร็วกว่า ๑ อัพพุทนรก และพึงทราบว่า ๒๐ อัพพุทนรกเป็น ๑ นิรัพพุทนรก ๒๐ นิรัพพุทนรกเป็น ๑ อพพนรก ๒๐ อพพนรกเป็น ๑ อหหนรก ๒๐ อหหนรก เป็น ๑ อฏฏนรก ๒๐ อฏฏนรกเป็น ๑ กุมุทนรก ๒๐ กุมุทนรกเป็น ๑ โสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรกเป็น ๑ อุปปลนรก ๒๐ อุปปลนรกเป็น ๑ ปุณฑริกนรก ๒๐ ปุณฑริกนรกเป็น ๑ ปทุมนรก

---

[๑] อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพพนรก อหหนรก อฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่ทรงแสดงธรรม (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระพุทธเจ้าทรงสักการะเคารพธรรม (๓) ศึกษาวิเคราะห์อายุและศีลวัตรของพราหม (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการกล่าวผรุสวาจาและผลที่ได้รับ

๒. ทุติยวรรค

หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สนังกุมารสูตร ว่าด้วยสนังกุมารพรหม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินี เขตกรุงราชคฤห์ สนังกุมารพรหมเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนพระองค์ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์

๒. เทวทัตตสูตร ว่าด้วยพระเทวทัต

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ หลังจากที่พระเทวทัตเข้าเฝ้าแล้วจากไปไม่นาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้ปรารภพระเทวทัตแล้วกราบทูลว่า สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า ฉะนั้น

๓. อันธกวินทสูตร ว่าด้วยเรื่องอันธกวินทคาม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทคาม แคว้นมคธ ท้าวสหัมบดีพรหมเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ภิกษุพึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัดประพฤติเพื่อพ้นสังโยชน์ ถ้าไม่ยินดีที่นั้นก็พึงมีสติ ปัญญาเครื่องบริหารอยู่ท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตระกูล พึงมีปัญญาเครื่องบริหาร คุ้มครองอินทรีย์ พึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัด น้อมไปในอภัย(นิพพาน) ภิกษุถึงนั่งอยู่ในที่ที่มีสัตว์เลื้อยคลานอันน่ากลัว สายฟ้าแลบแปลบปลาบ ฉวัดเฉวียน ฝนตกในราตรีอันมืดมิด ก็ปราศจากความขนพองสยองเกล้า ข้าพระองค์กลัวมุสาวาท จึงไม่อาจคำนวณด้วยใจได้ว่า เรื่องนี้ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว และไม่กล่าวว่า ในพรหมจรรย์หนึ่ง มีพระขีณาสพ

ผู้ละความตายได้ ๑,๐๐๐ องค์ พระเสขะมากกว่า ๕๐๐ องค์ และผู้ถึงกระแสนิพพานทั้งหมด ไม่ไปสู่ติรัจฉานภูมิ ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ล้วนเป็นผู้มีส่วนได้รับผลบุญ

๔. อรุณวตีสูตร ว่าด้วยเรื่องเมืองอรุณวดี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทคาม แควันมคธได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ที่อรุณวดีราชธานี พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี มีพระอภิภูและพระสัมภวะเป็นอัครสาวก ได้หายตัวจากอรุณวดีราชธานีไปปรากฏในพรหมโลก

อภิภูภิกษุได้รับอนุญาตจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงชี้แจงให้พรหม พรหมบริษัทและพรหมปาริสัชชะทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา อันเป็นเหตุให้พรหมนั้นติเตียนโพนทะนาว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ เหตุไร พระสาวกจึงแสดงธรรม และเพื่อให้พรหมเหล่านั้นสลดใจ ท่านจึงปรากฏกายบ้าง ไม่ปรากฏกายบ้างแสดงธรรมว่า ท่านทั้งหลายจงปรารภความเพียร ทำความเพียรอย่าหยุดยั้ง จงกำจัดกองทัพแห่งมัจจุ เหมือนช้างกำจัดเรือนต้นอ้อ ผู้ไม่ประมาทนี้ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

๕. ปรินิพพานสูตร ว่าด้วยการปรินิพพาน

ในเวลาใกล้ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ระหว่างต้นไม้สาละ ป่าสาลวันสถานที่แวะพักของมัลลกษัตริย์ เขตกรุงกุสินารา ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท แล้วทรงเข้าปฐมฌานแล้วออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติ

ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าปฐมฌานแล้วออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌานแล้วได้ปรินิพพานในลำดับ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวว่า สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระศาสดาผู้หาใครเปรียบเทียบไม่ได้ในโลก ผู้เข้าถึงสภาวะตามเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ ก็ยังเสด็จปรินิพพานได้

ท้าวสักกะจอมเทพได้กล่าวว่า สังขารล้วนไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอาการอันล้ำเลิศทุกอย่างเสด็จปรินิพพานแล้ว ได้เกิดเหตุน่าอัศจรรย์ ชนพองสยองเกล้า

ท่านพระอนุรุทธะได้กล่าวว่า ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของพระผู้มีพระภาคผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว มุ่งใฝ่สันติ มีพระจักษุ เสด็จปรินิพพานแล้ว พระองค์ผู้มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาไว้ได้ มีพระทัยหลุดพ้นแล้ว ดุจดวงประทีปที่โชติช่วงดับไป ฉะนั้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ประเสริฐ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการปรินิพพาน

๗. พราหมณสังยุต

๑. ความหมาย

พราหมณสังยุต ประมวลเรื่องพราหมณ์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพราหมณ์กับพระผู้มีพระภาค

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๒ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

พราหมณสังยุต

๑. อรหันตวรรค ๑๐ สูตร
๒. อุปาสกวรรค ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. อรหันตวรรค
หมวดว่าด้วยพระอรหันต์

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธนัญชานีสูตร ว่าด้วยธนัญชานีพราหมณี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ นางพราหมณีชื่อธนัญชานีเป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ขณะที่นางนำอาหารไปให้พราหมณ์ภารทวาชโคตรเกิดก้าวพลาดจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้ยินเช่นนั้นจึงด่านางแล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดธรรมอะไร

ตรัสตอบว่า บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระอริยะสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะกำจัดได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก

๒. อักโกสสูตร ว่าด้วยอักโกสกภารทวาชพราหมณ์

อักโกสกภารทวาชพราหมณ์รู้ว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวช จึงเข้าไปด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เมื่อท่านจัดอาหารเพื่อต้อนรับมิตร อำมาตย์ ญาติและสาโลหิตแล้ว หากพวกเขานั้นไม่รับ อาหารนั้นจะเป็นของใคร

อักโกสกภารทวาชพราหมณ์ตอบว่า ถ้าเขาไม่รับ ก็ย่อมเป็นของข้าพระองค์ พระองค์จึงตรัสว่า ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านด่าเราผู้ไม่ด่า โกรธเราผู้ไม่โกรธ ทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะ เราไม่รับคำด่าของท่าน ดังนั้น คำด่าจึงเป็นของท่าน ผู้ด่าตอบบุคคลผู้ด่าอยู่ โกรธตอบบุคคลผู้โกรธอยู่ ทะเลาะตอบบุคคลผู้ทะเลาะอยู่ ชื่อว่าย่อมบริโภคด้วยกัน กระทำตอบโต้กัน เราไม่เป็นเช่นนั้น ดังนั้น คำด่าจึงเป็นของท่านผู้เดียว บุคคลผู้ไม่โกรธ ฝึกตนแล้ว มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ สงบ คงที่ จักมีความโกรธได้อย่างไร ผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ย่อมเลวกว่าผู้โกรธ บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่

๓. อสุรินทกสูตร ว่าด้วยอสุรินทกภารทวาชพราหมณ์

อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวชจึงเข้าไปด่าบริภาษพระผู้มีพระภาค เมื่อเห็นพระองค์นิ่งก็กล่าวว่า เราชนะท่านแล้ว

ตรัสว่า ชนพาลกล่าววาจาหยาบคายกลับเข้าใจว่าตนเองชนะ แต่ความอดกลั้นได้เป็นความชนะของบัณฑิต ผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ย่อมเลวกว่าผู้โกรธ ผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่

๔. พิลังคิกสูตร ว่าด้วยพิลังคิกภารทวาชพราหมณ์

พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวช จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้ยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของเขาจึงตรัสว่า ผู้ประทุษร้ายบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน บาปย่อมกลับมาถึงผู้นั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงธุลีอันละเอียดที่บุคคลชัดไปทวนลมแล้ว ฉะนั้น

๕. อหิงสกสูตร ว่าด้วยอหิงสกภารทวาชพราหมณ์

อหิงสกภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ชื่ออหิงสกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าท่านชื่ออหิงสกะ ท่านก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกาย ทางวาจา และทางใจ จึงควรชื่ออหิงสกะโดยแท้

๖. ชฎาสูตร ว่าด้วยชฎาภารทวาชพราหมณ์

ชฎาภารทวาชพราหมณ์ทูลถามว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายในและภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ ตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิตและปัญญาอยู่ มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร เห็นภัยในสังสารวัฏ พึงแก้ความยุ่งนี้ได้ ผู้กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ ย่อมสามารถแก้ความยุ่งได้ และความยุ่งย่อมขาดหายไปในที่ทีนาม รูป ปฏิฆสัญญาและรูปสัญญาดับไม่เหลือ

๗. สุทธิกสูตร ว่าด้วยสุทธิกภารทวาชพราหมณ์

สุทธิกภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า พราหมณ์บางคนแม้เป็นผู้มีศีล บำเพ็ญตบะแล้ว ก็ยังหมดจดไม่ได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเท่านั้นจึงจะหมดจดได้ สัตว์อื่นจากนี้หมดจดไม่ได้ ดรัสว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิดแล้วสาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน อาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจ มิความบากบั่นเป็นนิตย์ ย่อมถึงความหมดจดได้

๘. อัคคิกสูตร ว่าด้วยอัคคิกภารทวาชพราหมณ์

อัคคิกภารทวาชพราหมณ์ปรุงข้าวปายาสด้วยเนยใสด้วยคิดว่าจักบูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟ เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตถึงที่อยู่ของตนจึงกราบทูลว่า พราหมณ์โดยกำเนิด จบไตรเพท เป็นพหูสูต ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะนั้น จึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้ ตรัสว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิดแล้วสาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน เป็นผู้แวดล้อมไปด้วยความโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ มุนีผู้บรรลุอภิญญา คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว เพราะวิชชา ๓ เหล่านี้ จึงเป็นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มุนีนั้นจึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้

เมื่อเขากราบทูลว่า เชิญพระองค์บริโภค เพราะพระองค์เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้กล่าวคาถาเพื่ออาหาร นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรม พระพุทธเจ้าไม่รับอาหารที่ได้มาเพราะการกล่าวคาถา เมื่อมีธรรมเนียมจึงมีการประพฤติอย่างนี้ ท่านจงถวายข้าว น้ำและปัจจัยอื่นแก่พระขีณาสพผู้ประกอบด้วยคุณ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ไม่คะนอง เพราะศาสนานั้นเป็นเขตบุญของผู้แสวงบุญ

๙. สุนทริกสูตร ว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา แคว้นโกศล สุนทริกภารทวาชพราหมณ์บูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแล้วคิดว่า ใครควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชานี้ ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคห่มผ้าคลุมพระวรกายดลอดพระเศียรประทับนั่งที่โคนต้นไม้ จึงถือข้าวปายาสและคนโทน้ำเข้าไปเฝ้า แต่เมื่อเห็นพระองค์เปิดผ้าที่คลุมพระเศียรออกจึงเห็นเป็นสมณะโล้นไม่อยากเข้าไปหา พลันนึกได้ว่า พราหมณ์บางพวกเป็นคนโล้น จึงเข้าไปถามถึงชาติ

ตรัสว่า ท่านอย่าถามถึงชาติ แต่จงถามถึงความประพฤติ ไฟย่อมเกิดจากไม้ บุคคลถึงแม้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนี มีความทรงจำ เป็นผู้เฉลียวฉลาด กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ ฝึกตนด้วยสัจจะ ประกอบแล้วด้วยทมะ ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์ได้

กราบทูลว่า เชิญพระองค์บริโภค เพราะพระองค์เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้กล่าวคาถาเพื่ออาหาร นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรมเป็นต้น และเมื่อสุนทริกภารทวาชพราหมณ์เห็นข้าวปายาสที่เขาเทลงในน้ำมีเสียงดังจี่จี่ และเดือดเป็นควันคลุ้งเหมือนผาลที่ร้อนตลอดทั้งวัน ที่บุคคลจุ่มลงในน้ำ ก็เกิดขนลุกชูชันเข้าไปเฝ้าอีก

ตรัสว่า ท่านกำลังเผาไม้ อย่าสำคัญว่าตัวบริสุทธิ์ และการเผาไม้นี้เป็นของภายนอก ผู้ฉลาดไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้ ความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้สามารถยังไฟให้โพลงภายในตนทีเดียว เราเป็นพระอรหันต์มีไฟอันโพลงแล้ว มีจิตตั้งไว้ชอบแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ มานะเป็นดุจภาระคือหาบของท่าน ความโกรธเป็นดุจควัน มุสาวาทเป็นดุจเถ้า ลิ้นเป็นดุจภาชนะเครื่องบูชา หทัยเป็นดุจที่ตั้งกองไฟ ตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นความรุ่งเรืองของบุรุษ บุคคลผู้ถึงเวทอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษ มีท่าคือศีลไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษสรรเสริญ มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง สัจจะ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ การถึงธรรมอันประเสริฐ อาศัยในท่ามกลาง ท่านจงทำความนอบน้อมพระขีณาสพผู้ซื่อตรง ผู้มีธรรมเป็นสาระ

๑๐. พหุธิตสูตร ว่าด้วยความสุขเป็นอันมาก

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล โคพลิพัท ๑๔ ตัวของพราหมณ์ภารทวาชโคตรหายไป เขาเที่ยวหาไปจนพบพระผู้มีพระภาคจึงกราบทูลว่า โคพลิพัทตันงาที่ไม่งาม หนูในฉางข้าวเปล่า เครื่องลาด หญิงหม้ายมีลูกสาว ๗ คน แมลงวันและเจ้าหนี้ของสมณะนี้ไม่มีแน่ เพราะเหตุนั้น พระสมณะนี้จึงมีความสุข ตรัสว่า สิ่งเหล่านี้ของเราไม่มีเลย เพราะเหตุนั้น เราจึงมีความสุข

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ว่าเพราะอะไรคนจึงอยู่ไม่เป็นสุขและเศร้าโศก (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการด่า การโกรธ การทะเลาะ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความยุ่ง (๔) ศึกษาวิเคราะห์ว่าเพราะเหตุใดจึงไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์และจัดว่าเป็นพราหมณ์

๒. อุปาสกวรรค
หมวดว่าด้วยอุบาสก

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กสิภารทวาชสูตร ว่าด้วยกสิภารทวาชพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ ขณะที่กสิภารทวาชพราหมณ์กินอาหารได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนบิณฑบาตอยู่จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไถและหว่านแล้วจึงบริโภค แม้พระองค์ก็จงไถและหว่านแล้วบริโภคเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้เราก็ไถและหว่านแล้วจึงบริโภคเหมือนกัน

เมื่อเขาทูลถามว่า แต่ข้าพระองค์ไม่เห็นพระองค์ไถ ข้าพระองค์จะรู้การไถของพระองค์ได้อย่างไร จึงตรัสว่า เรามีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผาลและประตัก คุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร ดายหญ้า(คือวาจาสับปลับ)ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรช่วยนำธุระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราทำนาอย่างนี้ นาที่เราทำนั้นมีผลเป็นอมตะ บุคคลครั้นทำนาอย่างนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

กสิภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ขอพระองค์จงบริโภคผลที่เป็นอมตะที่ตัวเองไถเถิด ตรัสว่า เราไม่ได้กล่าวคาถาเพื่ออาหาร นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรมเป็นต้น อันเป็นเหตุให้เขาเกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๒. อุทยสูตร ว่าด้วยอุทยพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ อุทยพราหมณ์ตักข้าวใส่บาตรถวายจนเต็มถึง ๓ ครั้งแล้วทูลว่า พระสมณโคดมนี้เห็นจะติดในรส จึงเสด็จมาบ่อย ๆ ตรัสว่า กสิกรย่อมหว่านพืชบ่อย ๆ ฝนย่อมตกบ่อย ๆ ชาวนาย่อมไถนาบ่อย ๆ แว่นแคว้นย่อมสมบูรณ์ด้วยธัญชาติบ่อย ๆ ยาจกย่อมขอบ่อย ๆ ทานบดีย่อมให้บ่อย ๆ ครั้นให้บ่อย ๆ แล้วก็จะเข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ ผู้ต้องการน้ำนมย่อมรีดน้ำนมบ่อย ๆ ลูกโคย่อมเข้าหาแม่โคบ่อย ๆ บุคคลย่อมลำบากและดิ้นรนบ่อย ๆ คนเขลา

ย่อมเข้าห้องบ่อย ๆ สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ บุคคลทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อย ๆ ส่วนผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อย ๆ เพราะได้มรรคแล้วย่อมไม่มีภพใหม่อีก เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๓. เทวหิตสูตร ว่าด้วยเทวหิตพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคได้ทรงพระประชวรด้วยโรคลม ท่านพระอุปวาณะผู้เป็นอุปัฏฐากได้เข้าไปที่อยู่ของเทวหิตพราหมณ์แล้วยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

เมื่อเทวหิตพราหมณ์กล่าวว่า ท่านสมณะโล้น ท่านปรารถนาอะไร มาขออะไร ท่านจึงตอบว่า พระศาสดาทรงพระประชวรด้วยโรคลม ถ้าท่านมีน้ำร้อน จงถวายด้วยเถิด อาดมภาพจะนำไปถวายพระองค์

ภายหลัง เทวหิตพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า บุคคลพึงให้ทายธรรมที่ไหน ทานที่บุคคลให้ที่ไหนจึงจะมีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างไรแก่บุคคลผู้บูชาอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงให้ทายธรรมในมุนีผู้บรรลุอภิญญาคือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว ทานที่ให้แล้วแก่มุนีนี้มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างนี้แก่บุคคลผู้บูชาอย่างนี้แล เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๔. มหาสาลสูตร ว่าด้วยพราหมณมหาศาล

พราหมณมหาศาลคนหนึ่งเป็นผู้เศร้าหมอง นุ่งผ้าเศร้าหมอง เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่าบุตรของข้าพระองค์ ๔ คนคบคิดกับภรรยาแล้วขับข้าพระองค์ออกจากเรือน

พระผู้มีพระภาคตรัสให้เขาเรียนคาถาที่ว่า เราหลงชื่นชมและปรารถนาความเจริญแก่บุตรผู้คบคิดกับภรรยารุมว่า เราดุจสุนัขรุมเห่าสุกร บุตรเหล่านั้นเป็นอสัตบุรุษผู้ลามก ร้องเรียกเราว่าพ่อ ๆ เป็นเหมือนยักษ์แปลงร่างมาเกิดเป็นบุตร ละทิ้งเราผู้ล่วงเข้าปัจฉิมวัย บุตรเหล่านั้นกำจัดคนแก่ผู้ไม่มีสมบัติออกจากที่อาศัย เที่ยวหากินดุจม้าแก่ที่เจ้าของปล่อยทิ้ง บิดาผู้แก่เฒ่าของบุตรเหล่านั้นต้องขอเขากิน เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม้เท้าจึงดีกว่า พวกบุตรที่ไม่เชื่อฟังจะดีตรงไหน เพราะไม้เท้ายังใช้ป้องกันโคหรือสุนัขดุได้ ในที่มืดใช้ยันไปข้างหน้าได้ ในที่ลึกใช้หยั่งควานเอาได้ พลาดแล้วช่วยพยุงไว้ได้

พราหมณ์ได้กล่าวคาถานี้ในเมื่อมหาชนและบุตรของเขาประชุมกันที่สภา อันเป็นเหตุให้พวกบุตรเมื่อได้ยินเช่นนั้นแล้วเกิดสำนึกผิดนำพราหมณ์นั้นกลับไปปรนนิบัติอย่างดี เมื่อเขาได้รับการบำรุงเลี้ยงอย่างดีจึงถือผ้าคู่หนึ่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ข้าพเจ้าแสวงหาทรัพย์สำหรับอาจารย์มาให้อาจารย์ ขอพระโคดมผู้เป็นอาจารย์จงรับส่วนของอาจารย์เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยความอนุเคราะห์ จากนั้น เขาก็ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๕. มานัดถัทธสูตร ว่าด้วยมานัดถัทธพราหมณ์

พราหมณ์ชื่อมานัดถัทธะ(กระด้างเพราะถือตัว)ไม่ยอมไหว้มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมกลางบริษัทก็คิดว่า เราจะเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับ ถ้าพระสมณโคดมทักทาย เราก็จักทักทาย ถ้าไม่ทักทาย เราก็จักไม่ทักทาย พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของเขาจึงตรัสว่า การมีมานะไม่ดี มาเพราะต้องการประโยชน์อะไร ก็ควรทำประโยชน์นั้นให้เสร็จ มานัดถัทธพราหมณ์ได้ฟังเช่นนั้นก็รู้ว่าพระสมณโคดมทราบจิตของตนเอง จึงหมอบลงใกล้พระยุคลบาทแล้วจุมพิตและนวดฟั้นพระยุคลบาทพร้อมประกาศชื่อตัวเอง ทำให้บริษัทเกิดประหลาดใจว่า มานัดถัทธพราหมณ์นี้ไม่ไหว้มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย แต่พระสมณโคดมทรงทำให้เป็นคนนอบน้อมได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเขาว่า เชิญท่านลุกขึ้นนั่งบนที่นั่งของตน เพราะท่านเลื่อมใสเราแล้ว เมื่อเขานั่งแล้วได้ทูลว่า บุคคลไม่ควรทำมานะในใคร ควรมีความเคารพ พึงยำเกรง บูชาใครจึงจะเป็นการดี จึงตรัสตอบว่า บุคคลไม่ควรทำมานะในมารดา บิดา พี่ชาย และอาจารย์ พึงมีความเคารพ พึงยำเกรง บูชาบุคคลเหล่านั้นจึงจะเป็นการดี พึงทำลายมานะไม่ควรกระด้าง พึงนอบน้อมพระอรหันต์ ผู้เยือกเย็น ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น มานัดถัทธพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๖. ปัจจนีกสูตร ว่าด้วยปัจจนีกสาตพราหมณ์

พราหมณ์ชื่อปัจจนีกสาตะคิดว่า เราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับแล้วคัดค้านทุกคำที่พระสมณโคดมตรัส แล้วเข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงตรัสสมณธรรมเถิด ตรัสว่า ผู้ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมอง มากไปด้วยความแข่งดี จะไม่เห็นคำสุภาษิต ส่วนผู้กำจัดความแข่งดี ความไม่มีจิตเลื่อมใสและถอนความอาฆาตออกแล้วฟังจึงจะรู้คำสุภาษิตได้ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น ปัจจนีกสาตพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๗. นวกัมมิกสูตร ว่าด้วยนวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์เห็นพระองค์ประทับนั่งคู้บัลลังก์ก็คิดว่า เราให้คนทำงานในราวป่าจึงยินดีที่จะอยู่ป่า ส่วนพระสมณะนี้ให้คนทำอะไรอยู่จึงยินดีการอยู่ป่า จึงเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละ ท่านอยู่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ ตรัสว่า เราไม่ได้ทำงานอะไร ป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึกถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดีและความยินดี อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น เขาก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๘. กัฏฐหารสูตร ว่าด้วยคนหาฟืน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล พวกมาณพศิษย์พราหมณ์ภารทวาชโคตรหาฟืนในราวป่านั้นแล้วได้เห็นพระองค์จึงกลับไปบอกอาจารย์พราหมณ์ภารทวาชโคตรพร้อมด้วยศิษย์เหล่านั้นเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านเข้าป่าที่ว่างเปล่าปราศจากคน หนาทึบ น่าหวาดเสียว มีกายไม่ไหวหวั่น มีประโยชน์อันงาม เพ่งพินิจอย่างดี ท่านเป็นมุนีอาศัยป่า อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ซึ่งไม่มีเสียงขับร้องและเสียงบรรเลง การเช่นนี้ช่างน่าอัศจรรย์ ข้าพเจ้าปรารถนาไตรทิพย์อันยอดเยี่ยม จึงอยากเป็นสหายกับท้าวมหาพรหมผู้เป็นอธิบดีของโลก เหตุไร ท่านจึงชอบใจป่าที่ปราศจากคน ท่านทำความเพียรอยู่ที่นี้เพื่อบังเกิดเป็นพรหมหรือ

ตรัสตอบว่า ความมุ่งหวังหรือความเพลิดเพลินในอารมณ์ซึ่งมีอยู่ประจำ หรือตัณหาอันเป็นเหตุให้กระชับแน่นนั้นซึ่งมีความไม่รู้เป็นมูลรากก่อให้เกิดเรื่อยไป เราทำให้สิ้นสุดพร้อมทั้งรากแล้ว เราจึงไม่มีความมุ่งหวัง ไม่มีตัณหาอาศัย ไม่มีตัณหาเข้ามาใกล้ มีปกติเห็นหมดจดในธรรม บรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ประเสริฐสุดแล้ว เราจึงควรแก่ความเป็นพรหม เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น คนหาฟืนก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๙. มาตุโปสกสูตร ว่าด้วยมาตุโปสกพราหมณ์

มาตุโปสกพราหมณ์ทูลถามว่า ข้าพระองค์แสวงหาภิกษาได้มาโดยชอบธรรมแล้วเลี้ยงมารดาและบิดา เช่นนี้ชื่อว่าทำกิจที่ควรทำหรือไม่ ตรัสตอบว่า ท่านชื่อว่าได้ทำกิจที่ควรทำแท้ เพราะผู้แสวงหาภิกษาได้มาโดยชอบธรรมแล้วเลี้ยงมารดาและบิดา ย่อมประสบ

บุญเป็นอันมาก บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงมารดาและบิดาโดยธรรม ขณะที่ยังอยู่ในโลก ครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว เขาย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น มาตุโปสกพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๑๐. ภิกขกสูตร ว่าด้วยภิกขกพราหมณ์

ภิกขกพราหมณ์ทูลถามว่า ข้าพระองค์เป็นคนขอ พระองค์ก็เป็นผู้ขอ แล้วเรามีอะไรต่างกัน ตรัสตอบว่า บุคคลย่อมไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุเพียงขอ หรือด้วยเหตุสมาทานธรรมผิด ผู้ที่ละบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณา จึงจัดว่าเป็นภิกษุ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น ภิกขกพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๑๑. สังครวสูตร ว่าด้วยสังครวพราหมณ์

สังครวพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถีมีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ ท่านพระอานนท์เห็นเข้าจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเพื่อให้เสด็จไปโปรดเขา

พระผู้มีพระภาคทรงครองอันดรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปหาเขาแล้วตรัสถามว่า ท่านเห็นประโยชน์อะไร จึงได้เชื่อลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำนี้

เมื่อเขาทูลตอบว่า ข้าพระองค์ลอยบาปกรรมที่ทำตอนกลางวันด้วยการอาบน้ำตอนเย็น ลอยบาปกรรมที่ทำตอนกลางคืนนั้นด้วยการอาบน้ำตอนเช้า พระองค์จึงตรัสว่า บุคคลผู้ถึงเวทอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษ มีท่าคือศีลไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษสรรเสริญแล้ว มีตัวไม่เปียกย่อมข้ามถึงฝั่ง เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น สังครวพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๑๒. โขมทุสสสูตร ว่าด้วยชาวโขมทุสสนิคม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยะชื่อโขมทุสสะ แคว้นสักกะ พราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคมประชุมกันในสภาได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ามาเพื่อหลบฝน จึงกล่าวว่า คนพวกไหนชื่อว่าสมณะโล้น และคนพวกไหนรู้จักธรรมของสภา ตรัสว่า ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา คนเหล่าใดไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ เพราะพวกสัตบุรุษละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว จึงกล่าวธรรม เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคมก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์วิธีการไถหว่านของพระพุทธเจ้า (๒) ศึกษาวิเคราะห์ว่าทานควรให้ที่ไหนและควรให้แก่ใครจึงจะมีผลมาก (๓) ศึกษาวิเคราะห์ว่าเพราะเหตุไรไม้เท้าของคนแก่เฒ่าจึงดีกว่าลูกเต้าอกตัญญู (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเลี้ยงดูมารดาบิดา (๕) ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่บุคคลไม่จัดว่าเป็นภิกษุและจัดว่าเป็นภิกษุ

๘. วังคีสสังยุต

ความหมาย

วังคีสสังยุต ประมวลเรื่องพระวังคีสะ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระวังคีสะสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคบ้าง กับเพื่อนพรหมจารีบ้าง ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร ดังนี้

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นิกขันตสูตร ว่าด้วยผู้ออกบวช

ท่านพระวังคีสะเป็นภิกษุใหม่อยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี กับท่านพระนิโครธ-กัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ ถูกใช้ให้เฝ้าวิหาร ได้เกิดความไม่ยินดี กำหนัด เพราะเห็นพวกผู้หญิงประดับร่างกายสวยงามเข้ามาวิหารจึงคิดว่า การที่เราเกิดความไม่ยินดี กำหนัด นี้ไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเองบรรเทาให้ได้ และหลังจากบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ความตรึกกับความคะนองที่เลวทรามเหล่านี้กำลังครอบงำเราผู้ออกบวช ถึงแม้หญิงจะมามากกว่าลูกธนู ๑,๐๐๐ ลูก ก็ไม่สามารถเบียดเบียนเราผู้ตั้งมั่นในธรรมของตนได้ เพราะเราได้สดับทางนิพพาน เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ใจของเรายินดีแล้วในทางนั้น

๒. อรติสูตร ว่าด้วยความไม่ยินดี

ท่านพระวังคีสะกับท่านพระนิโครธกัปปะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ได้เกิดความไม่ยินดี กำหนัด เพราะท่านพระนิโครธกัปปะกลับจากบิณฑบาตหลังฉันเสร็จแล้วเข้าไปยังวิหาร ออกมาในเวลาเย็นบ้าง ในเวลาภิกขาจารวันรุ่งขึ้นบ้าง ทำให้ท่านได้ความคิดว่า การที่เราเกิดความไม่ยินดี กำหนัด นี้ไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเอง

บรรเทาให้ได้ และหลังจากบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ผู้ละความยินดี ความไม่ยินดีและความครึกเกียวกับบ้านเรือนได้ หมดคัณหา ไม่มีกิเลส ไม่ก่อตัณหาดุจป่า ชื่อว่าเป็นภิกษุ รูปทั้งที่อาศัยแผ่นดิน อยู่ในอากาศ อันนับเนื่องในภพ ๓ ล้วนไม่เที่ยง คร่ำคร่าไปทั้งนั้น ท่านผู้รู้แจ้งอย่างนี้แล้วจึงหลุดพ้นได้ ส่วนเหล่าปุถุชนยังมีจิตหมกมุ่นในอุปธิคือรูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะ ท่านจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว กำจัดความพอใจในกามคุณ ๕ เพราะบัณฑิตเรียกผู้ไม่ติดอยู่ในกามคุณ ๕ ว่าเป็นมุนี ผู้ไม่เป็นไปในอำนาจกิเลสด้วยอำนาจมิจฉาวิตกที่อิงอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการ ทั้งไม่กล่าวคำหยาบคาย ชื่อว่าเป็นภิกษุ ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีจิตมั่นคง ไม่ลวงโลก มีปัญญาเครื่องบริหาร หมดความทะเยอทะยาน เป็นมุนี ได้บรรลุสันติบท ดับกิเลสแล้ว รอเวลาอยู่

๓. เปสลาติมัญญนาสูตร ว่าด้วยการนึกดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก

ท่านพระวังคีสะกับท่านพระนิโครธกัปปะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ได้นึกดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลเพราะปฏิภาณของตน จึงทำให้ท่านได้ความคิดว่า การที่เราดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลนั้นไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเองบรรเทาให้ได้ และหลังจากท่านบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ท่านจงละความเย่อหยิ่ง ทางแห่งความเย่อหยิ่ง เพราะผู้ที่หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่งจะต้องเดือดร้อนอีกนาน สัตว์ที่ลบหลู่คุณท่านย่อมตกนรก ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน บัณฑิตเรียกภิกษุผู้ปฏิบัติชอบ ชนะกิเลสได้ด้วยมรรค ไม่เศร้าโศก ยังกลับได้เกียรติคุณและความสุข ว่าเป็นผู้เห็นธรรม ภิกษุไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ๕ อย่าง ควรมีแต่ความเพียรชอบ ละนิวรณ์ให้ได้ เป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งละความเย่อหยิ่งได้หมด สงบระงับทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ด้วยวิชชา

๔. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

ท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเชตวัน ได้เข้าไปบิณฑบาตโดยมีท่านพระวังคีสะเป็นปัจฉาสมณะ และท่านพระวังคีสะเกิดความไม่ยินดี มีความกำหนัด จึงกล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า กระผมถูกกามราคะแผดเผา จิตเร่าร้อน ขอท่านโปรดอนุเคราะห์บอกเหตุที่จะดับราคะให้ด้วย

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า จิตท่านเร่าร้อนเพราะความสำคัญผิด ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างามซึ่งประกอบด้วยราคะ ท่านจงดูสังขารโดยความเป็นของแปรผัน เป็นทุกข์ อย่าดูโดยความเป็นอัตตา จงดับราคะ อย่าถูกราคะเผาผลาญ ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์เดียวให้ตั้งมั่นดี ด้วยการพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม จงอบรมกายคตาสติ และจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มาก จงอบรมความไม่มีนิมิต และจงถอนมานานุสัยแล้วท่านจักเป็นผู้สงบ

๕. สุภาสิตสูตร ว่าด้วยวาจาสุภาษิต

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน คือ (๑) วาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาทุพภาษิต (๒) วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาที่ไม่เป็นธรรม (๓) วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาอันไม่เป็นที่รัก (๔) วาจาจริงอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาเหลาะแหละ

ครั้นแล้วจึงตรัสว่า สัตบุรุษกล่าววาจาสุภาษิตว่าเป็นวาจาสูงสุด บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม พึงกล่าววาจาอันเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก พึงกล่าววาจาจริง ไม่พึงกล่าววาจาเท็จ

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงกราบทูลว่า บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาที่ไม่ทำให้ตนเดือดร้อน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น พึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักที่ชนชื่นชอบ ไม่พึงพูดหยาบคายต่อผู้อื่น พึงพูดแต่วาจาอันเป็นที่รัก คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่า สัตบุรุษตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์ ทั้งที่เป็นอรรถและเป็นธรรม พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด อันเกษม เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์ พระวาจานั้นแลสูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย

๖. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรได้ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย และภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเด็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงสรรเสริญท่านว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นนักปราชญ์ มีปัญญาลึกซึ้ง ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายโดยย่อก็ได้ โดยพิสดารก็ได้ เสียงที่เปล่งออกไพเราะเหมือนเสียงนกสาลิกา ปฏิภาณดีเยี่ยม เมื่อท่านแสดงธรรมอยู่ ภิกษุทั้งหลายต่างก็มีจิตร่าเริงเบิกบานด้วยเสียงที่น่ายินดี น่าฟัง ไพเราะจับใจ

๗. ปวารณาสูตร ว่าด้วยการปวารณา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม พร้อมกับภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ประมาณ ๕๐๐ รูป เพื่อทรงปวารณาในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ได้ตรัสว่า บัดนี้ เราขอปวารณาต่อเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะไม่ติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของเราบ้างหรือ

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายดิเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางพระกายหรือทางพระวาจาของพระองค์ไม่ได้เลย เพราะพระองค์ทรงทำทางที่ยังไม่อุบัติให้อุปัติ ทรงทำทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทรงบอกทางที่ยังไม่มีผู้บอก เป็นผู้ทรงรู้ทาง ทรงรู้แจ้งทาง ทรงฉลาดในทาง สาวกเป็นผู้เดินตามทาง บัดนี้ ข้าพระองค์ขอปวารณาต่อพระองค์ พระองค์จะไม่ทรงดิเดียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของข้าพระองค์หรือของภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้บ้างหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของเธอไม่ได้เป็นต้น เพราะบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุ ๖๐ รูป เป็นผู้ได้วิชชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ อีก ๖๐ รูปได้อุภโตภาควิมุตติ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ได้ปัญญาวิมุตติ

ท่านพระวังคีสะได้ยินเช่นนั้นจึงกราบทูลว่า ในวันวิสุทธิปวารณา มีภิกษุ ๕๐๐ รูป มาประชุมกัน ล้วนเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ได้ขาด ไม่มีทุกข์ สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐ สาวกทั้งหลายมีวิชชา ๓ ละมัจจุได้แล้ว พากันแวดล้อมพระผู้มีพระภาคผู้ทรงชนะสงคราม ทรงนำหมู่ ผู้ยอดเยี่ยม ในสาวกนี้ไม่มีความว่างเปล่า(จากคุณธรรม)เลย ข้าพระองค์พึงถวายอภิวาทพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ผู้ทรงทำลายลูกศรคือตัณหาได้แล้ว

๘. ปโรสหัสสสูตร ว่าด้วยภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป

พระผู้มีพระภาคได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดด้วยธรรมีกถา ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเด็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่

ท่านพระวังคีสะครั้นเห็นเช่นนั้นจึงทูลสรรเสริญด้วยคำที่ตนไม่ได้ดัดรึกดรองไว้เลยว่า ภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระสุคต ผู้ทรงแสดงพระธรรมอันปราศจากธุลีคือนิพพานอันไม่มีภัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหมู่ภิกษุแวดล้อมทรงงดงามจริง พระองค์ทรงพระนามว่านาคะ เป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าฤาษี ทรงโปรยฝนอมตธรรมให้ตัดกรดพระสาวก พระสัมมา-สัมพุทธเจ้าทรงครอบงำทางเป็นที่เกิดแห่งมาร ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจดุจดะปู ท่านทั้งหลายจงดูพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงทำการปลดเปลื้องกิเลส ผู้อันตัณหา มานะ และทิฏฐิอิงอาศัยไม่ได้ ผู้ทรงจำแนกธรรมได้ ผู้ตรัสทางไว้หลายอย่างเพื่อถอนโอฆกิเลส ผู้ทำแสงสว่างให้เกิด ทรงรู้แจ่มแจ้งได้เห็นนิพพานเป็นเหตุล่วงพ้นวิญญาณฐิติได้ ครั้นทรงรู้

และทำให้แจ้งจึงได้แสดงธรรมอันเลิศ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไว้ดีอย่างนี้ ท่านผู้รู้แจ้งธรรมจะมีความประมาทได้อย่างไร ภิกษุผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระองค์พึงตั้งใจศึกษาทุกเมื่อ

๙. โกณฑัญญสูตร ว่าด้วยพระอัญญาโกณฑัญญะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้เข้าไปเฝ้าหมอบลงแทบพระยุคลบาทแล้วจุมพิตพระยุคลบาทของพระองค์ นวดเฟ้นพร้อมกับประกาศชื่อตัวเอง

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงได้สรรเสริญท่านว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระมีความบากบั่นแรงกล้า ได้วิเวกเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ไม่ประมาท ได้บรรลุสิ่งพึงบรรลุมีอานุภาพมาก ได้บรรลุวิชชา ๓ ฉลาดในเจโตปริยญาณ

๑๐. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระมหาโมคคัลลานะใช้จิตของท่านตามพิจารณาจิตของภิกษุเหล่านั้นที่หลุดพ้น ไม่มีอุปธิ

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงได้สรรเสริญท่านว่า พระสาวกผู้บรรลุวิชชา ๓ ละมัจจุได้พากันแวดล้อมพระมหามุนี ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้มีฤทธิ์มาก ใช้จิตพิจารณากำหนดรู้จิตของพระขีณาสพเหล่านั้น ที่หลุดพ้น ไม่มีอุปธิได้ ผู้แวดล้อมพระมหามุนีซึ่งสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ทรงถึงฝั่งแห่งทุกข์ เพียบพร้อมด้วยพระคุณมากอย่าง

๑๑. คัคคราสูตร ว่าด้วยเรื่องเกิดขึ้นที่สระโบกขรณีชื่อคัคครา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจัมปา พร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป อุบาสกประมาณ ๗๐๐ คน อุบาสิกาประมาณ ๗๐๐ คน และเทวดาหลายพัน โดยที่พระองค์ทรงมีพระวรรณะและมีพระยศรุ่งเรืองกว่าบุคคลเหล่านั้น

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงได้ทูลสรรเสริญว่า พระองค์ไพโรจน์ล่วงโลกด้วยพระยศเหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ปราศจากมลทิน สว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

๑๒. วังคีสสูตร ว่าด้วยพระวังคีสะ

ท่านพระวังคีสะเพิ่งได้บรรลุอรหัต ขณะเสวยวิมุตติสุขได้กล่าวว่า ครากก่อน เรามัวเมากามพย์กลอบ ครั้นได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเกิดศรัทธา ได้ฟังพระธรรมเกี่ยวกับเรื่องขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่พระองค์ทรงแสดงจึงบวช พระมุนีได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก การที่เรามาในสำนักของพระองค์นี้ช่างดีนัก เราได้บรรลุวิชชา ๓ โดยลำดับ ได้ทำตามคำสอนของพระองค์ รู้ขันธสันดานที่เราเคยอยู่ในกาลก่อน ทิพพจักขุญาณของเราหมดจดแล้ว เราเป็นผู้สำเร็จวิชชา ๓ บรรลุอิทธิวิธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องของพระวังคีสะ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องวาจาสุภาษิต

๙. วนสังยุต

ความหมาย

วนสังยุต ประมวลเรื่องป่า หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุผู้อยู่ในป่า ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๔ สูตร ดังนี้

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิเวกสูตร ว่าด้วยความสงัด

ภิกษุรูปหนึ่งได้ตรึกถึงอกุศลวิตกซึ่งอิงอาศัยการครองเรือน เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านต้องการความสงัดจึงเข้าป่า แต่ใจของท่านกลับพล่านไปภายนอก ท่านจงกำจัดความพอใจในคน เมื่อท่านปราศจากความกำหนัดแล้วจักมีความสุข ท่านมีสติ ทำไมไม่ละความยินดี ขอให้ท่านระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ เพราะธุลีคือกิเลสประดุจบาดาลข้ามได้ยาก ความกำหนัดในกามอย่าครอบงำท่านเลย นกที่เปื้อนฝุ่นย่อมสลัดละอองธุลีที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉันใด ภิกษุผู้มีความเพียร มีสติ ย่อมสลัดละอองธุลีคือกิเลส ที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉันนั้น

๒. อุปัฏฐานสูตร ว่าด้วยเทวดาเตือนภิกษุผู้เข้าพักผ่อนในที่พักกลางวัน

เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ภิกษุรูปหนึ่งสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านจงลุกขึ้น จะนอนทำไม การหลับจะมีประโยชน์อะไร ท่านเร่าร้อนเพราะกิเลส ถูกลูกศรเสียบแทงดิ้นรนอยู่จะมามัวหลับอยู่ทำไม ท่านออกบวชด้วยศรัทธาใด จงเพิ่มพูนศรัทธานั้นเถิด อย่าตกไปสู่อำนาจแห่งความหลับเลย

ภิกษุนั้นกล่าวว่า คนเขลาหมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์ที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เพราะกำจัดฉันทราคะและเพราะก้าวล่วงอวิชชาได้ ญาณนั้นจึงบริสุทธิ์ ความหลับจะแผดเผาบรรพชิตผู้ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้นใจ เพราะทำลายอวิชชาได้ด้วยวิชชาและเพราะสิ้นอาสวะ ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ มีความเพียรมั่นคงเป็นนิตย์ ผู้หวังนิพพานอยู่ได้อย่างไร

๓. กัสสปโคตตสูตร ว่าด้วยพระกัสสปโคตร

พระกัสสปโคตรได้กล่าวสอนพรานเนื้อคนหนึ่ง เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ผู้กล่าวสอนพรานเนื้อซึ่งเที่ยวไปตามซอกเขา มีปัญญาน้อย ไม่รู้เหตุผลในเวลาไม่ควร ย่อมเป็นเหมือนคนเขลา เพราะพรานเนื้อนั้นเป็นคนโง่ ถึงฟังธรรมก็ไม่เข้าใจเนื้อความได้ ถึงมีประทีปสว่างอยู่ก็ไม่เห็น

๔. สัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป

ภิกษุหลายรูปอยู่จำพรรษาถ้วนไตรมาสแล้วก็หลีกไปสู่ที่จาริก เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นเมื่อไม่เห็นก็คร่ำครวญว่า ความเยื่อใยย่อมปรากฏเหมือนความไม่ยินดี เพราะเห็นอาสนะมากมายเงียบสงัด สาวกของพระสมณโคดมผู้มีถ้อยคำไพเราะ เป็นพหูสูต ไปที่ไหนกันเทวดาอีกองค์ได้กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายไม่ติดในที่อยู่ เที่ยวไปเป็นหมู่ เหมือนฝูงวานร ไปสู่แคว้นมคธและแคว้นโกศล บางพวกก็ไปสู่แคว้นวัชชี

๕. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

ท่านพระอานนท์มัวรับแขกคฤหัสถ์มากไป เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านจงเข้าไปยังพุ่มไม้ กำหนดนิพพานไว้ในใจ เพ่งฌานไป อย่าประมาท เสียงวิพากษ์วิจารณ์ของคนจะช่วยอะไรท่านได้

๖. อนุรุทธสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะ

เทวดาชั้นดาวดึงส์ชื่อชาลินีเคยเป็นภรรยาเก่าเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะแล้วกล่าวว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพรั่งพร้อมด้วยอารมณ์อันน่าใคร่ที่ท่านเคยอยู่มาก่อน ท่านผู้อันหมู่เทพยกย่องแวดล้อมเป็นบริวารย่อมงดงาม ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า เหล่านางเทพกัญญาผู้มิคดิเลว ดำรงมั่นอยู่ในสักกายทิฏฐิ สัตว์ผู้มีคติอันเลวแม้เหล่านั้น ก็ยังมีนางเทพกัญญาปรารถนา

เทวดานั้นกล่าวว่า เทพเหล่าใดไม่เคยเห็นสวนนันทวัน อันเป็นที่อยู่ของพวกนรเทพผู้มียศชั้นไตรทศ เทพเหล่านั้นยังไม่รู้จักความสุข ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า ท่านไม่รู้แจ้งถ้อยคำของพระอรหันต์ที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเป็นความสุข เราไม่กลับไปอยู่ในสวรรค์อีก ตัณหาดุจดาข่ายในหมู่เทพของเราไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก

๗. นาคทัตตสูตร ว่าด้วยพระนาคทัตตะ

ท่านพระนาคทัตตะเข้าไปยังหมู่บ้านแต่เช้า แล้วกลับมาหลังเที่ยง เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านเข้าไปยังหมู่บ้านตอนเช้าแล้วกลับมาตอนกลางวัน ท่านเที่ยวไปเกินเวลา คลุกคลีกับคฤหัสถ์ พลอยร่วมสุขร่วมทุกข์กับเขา เรากลัวว่า ท่านจะคะนองสุดฤทธิ์ จะพัวพันในตระกูล ท่านอย่าตกไปสู่อำนาจของมัจจุราชผู้มีกำลัง ผู้กระทำชีวิตให้สิ้นสุดเลย

๘. กุลมรณีสูตร ว่าด้วยหญิงแม่เรือนในตระกูล

ภิกษุรูปหนึ่งคลุกคลีในตระกูลแห่งหนึ่งมากไป เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงเนรมิตเพศเป็นหญิงแม่เรือนในตระกูลนั้นเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ชนทั้งหลายต่างประชุมสนทนากันที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ในศาลาที่พัก ในสภาและช้าง ๆ ถนน พวกเขาจะพูดถึงดิฉันและท่านอย่างไรบ้างหนอ

ภิกษุนั้นกล่าวว่า เสียงที่เป็นข้าศึกมีมาก ท่านผู้มีตบะต้องอดทน ไม่ต้องเก้อเขินด้วยเหตุนั้น เพราะว่าสัตว์หาได้เศร้าหมองด้วยเหตุนั้นไม่ แต่ผู้ใดมักสะดุ้งเพราะเสียง ประดุจเนื้อทรายในป่า นักปราชญ์เรียกผู้นั้นว่ามีใจเบา วัตรของเขาย่อมไม่สมบูรณ์

๙. วัชชีปุตตสูตร ว่าด้วยภิกษุวัชชีบุตร

ในกรุงเวสาลีมีการละเล่นมหรสพตลอดทั้งคืน ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งได้ฟังเสียงดนตรีก้องกังวานเช่นนั้นก็คร่ำครวญว่า เราอยู่ในป่าคนเดียว ดุจท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า ใครหนอจะเลวกว่าเราในราตรีเช่นนี้

เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านอยู่ในป่าคนเดียว ดุจท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากรักท่าน ดุจสัตว์นรกยินดีต่อผู้ที่จะไปสวรรค์

๑๐. สัชฌายสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้สาธยายธรรม

ภิกษุรูปหนึ่งเมื่อก่อนสาธยายมากไป ต่อมา เธอไม่ค่อยสาธยาย เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่าไม่ได้ยินธรรมของเธอจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า เหตุไร ท่านเมื่ออยู่กับภิกษุทั้งหลายจึงไม่สาธยายบทแห่งธรรม เพราะบุคคลฟังธรรมแล้ว ย่อมเลื่อมใส และสรรเสริญในปัจจุบัน

ภิกษุนั้นกล่าวว่า ความพอใจในบทแห่งธรรมได้มีแล้วในกาลก่อน จนถึงเวลาที่เรามาอยู่กับผู้ปราศจากราคะ และเพราะตั้งแต่เรามาอยู่ร่วมกับผู้ปราศจากราคะ ผู้รู้ทั่วถึงรูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะแล้ว จึงได้ปล่อยวางอารมณ์นั้น ๆ

๑๑. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย

ภิกษุรูปหนึ่งได้ตรึกถึงอกุศลวิตก คือ กามวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับกาม) พยาบาทวิตก(ความดรึกเกี่ยวกับพยาบาท) และวิหิงสาวิตก(ความดรึกเกี่ยวกับวิหิงสา) เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านถูกวิตกเกาะกิน เพราะมนสิการโดยไม่แยบคาย ท่านจงละการมนสิการนั้นแล้วจงใคร่ครวญโดยแยบคายเถิด ท่านปรารภพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และศีลของตนแล้ว จะบรรลุความปราโมทย์ ปิติ ความสุขได้แน่ และจักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

๑๒. มัชฌันหิกสูตร ว่าด้วยเวลาเที่ยงวัน

เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งแล้วกล่าวว่า เมื่อฝูงนกพากันพักร้อนอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ป่าใหญ่ส่งเสียงประหนึ่งว่าครวญครางอยู่ เป็นที่น่ากลัวแก่ข้าพเจ้า

ภิกษุนั้นกล่าวว่า เมื่อฝูงนกพากันพักร้อนอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ป่าใหญ่ส่งเสียงประหนึ่งว่าครวญครางอยู่ เป็นสิ่งที่น่ายินดีแก่เรา

๑๓. ปากตินทริยสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์

ภิกษุจำนวนมากเป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดจาพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มิจิตไม่ตั้งมั่น กวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น ประสงค์จะให้พวกเธอสลดใจจึงกล่าวว่า กาลก่อน สาวกของพระโคดมเป็นอยู่เรียบง่าย ไม่มักมากในการแสวงหาบิณฑบาตและที่นอนที่นั่ง รู้ชัดว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง จึงกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ส่วนพวกท่านเป็นคนเลี้ยงยาก กินแล้วก็นอน เหมือนคนโกงชาวบ้าน หมกมุ่นอยู่ในเรือนคนอื่น ข้าพเจ้าทำอัญชลีต่อสงฆ์ผู้ไม่ประมาท และขอตำหนิผู้ประมาทว่า พวกท่านเป็นผู้ถูกเขาทอดทิ้งแล้ว เป็นคนอนาถาเหมือนเปรต

๑๔. ปทุมปุปผสูตร ว่าด้วยดอกบัว

ภิกษุรูปหนึ่งกลับจากบิณฑบาตหลังฉันเสร็จแล้วลงสู่สระโบกขรณี สูดดมกลิ่นดอกบัว เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านสูดดมกลิ่นดอกบัวที่เกิดในน้ำ ไม่มีคนถวายซึ่งเป็นองค์อันหนึ่งแห่งความเป็นขโมย เหตุนั้น ท่านจึงจัดว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่น

เมื่อภิกษุนั้นกล่าวว่า เราไม่ได้นำไป ไม่ได้หัก เพียงแต่ดมกลิ่น ท่านจะเรียกเราว่าเป็นขโมยได้อย่างไร ทำไมไม่เรียกผู้ขุดเหง้าบัว หักดอกบัวปุณฑริก มิการงานอันไม่บริสุทธิ์ว่าเป็นขโมยเล่า เทวดาจึงกล่าวว่า เราไม่พูดถึงบุรุษผู้มีบาปหนา แปดเปื้อนด้วยกิเลส มีราคะเป็นต้นเกินไปนั้น แต่จะกล่าวกับท่าน บาปประมาณเท่าปลายขนเนื้อทราย ย่อมปรากฏประดุจเท่าก้อนเมฆแก่ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน มักแสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ แล้วเตือนภิกษุนั้นว่าเราไม่ได้อาศัยท่านอยู่ และไม่ได้มีความเจริญเพราะท่าน ท่านแลพึงไปสู่สุคติด้วยกรรมที่ท่านพึงรู้เถิด

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโทษของความหลับ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่เทวดากล่าวเตือนภิกษุ

๑๐. ยักขสังยุต

ความหมาย

ยักขสังยุต ประมวลเรื่องยักษ์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับยักษ์ซึ่งเข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อยักษ์ที่ปรากฏในสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร ดังนี้

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อินทกสูตร ว่าด้วยอินทกยักษ์

อินทกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า ผู้รู้กล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะแล้วสัตว์มีร่างกายได้อย่างไร กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์อยู่ในครรภ์ได้อย่างไร

ตรัสตอบว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน[๑] จากกลละเป็นอัพพุทะ[๒] จากอัพพุทะเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก)จากเปสิเป็นฆนะ(เป็นก้อน) จากฆนะเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม[๓] ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บจึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์บริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปในครรภ์ ด้วยข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างนั้น

๒. สักกสูตร ว่าด้วยสักกยักษ์

สักกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า การสั่งสอนคนอื่นไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดแล้ว

ตรัสว่า ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกันย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรหวั่นไหวไปตามเหตุนั้น บุคคลผู้มีใจผ่องใสแล้วสั่งสอนคนอื่นย่อมไม่เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น นอกจากจะอนุเคราะห์เอ็นดู

---

[๑] **กลละ** หมายถึงรูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสบัด ๓ ครั้ง (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖)

[๒] **อัพพุทะ** หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดินุกเหลว (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖)

[๓] **ปุ่ม ๕ ปุ่ม** หมายถึงในสัปดาห์ที่ ๔ เกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔)

๓. สูจิโลมสูตร ว่าด้วยสูจิโลมยักษ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนเตียงชนิดมีเท้าตรึงติดกับแม่แคร่ อันเป็นภาพของสูจิโลมยักษ์ ใกล้หมู่บ้านคยา ขรยักษ์และสูจิโลมยักษ์เข้าไปใกล้พระองค์ แล้วได้เถียงกันว่า นั่นไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะน้อยเป็นต้น

สูจิโลมยักษ์เข้าไปหาพระองค์แล้วเหนี่ยวพระวรกาย เมื่อเห็นพระองค์ทรงถอยไปเล็กน้อย จึงกล่าวว่า ท่านกลัวเราไหม เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่กลัว แต่สัมผัสของท่านหยาบกร้าน จึงกล่าวขู่ว่า เราจักถามปัญหา ถ้าท่านไม่พยากรณ์ เราจักทำให้ท่านพลุ่งพล่าน ฉีกหัวใจท่าน หรือจักจับเท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาโน้น แล้วถามว่า ราคะและโทสะมีอะไรเป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้า เกิดจากอะไร ความตรึกเกิดจากอะไร

ตรัสตอบว่า ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้ ความตรึกเกิดจากอัตภาพนี้ อกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดจากความเยื่อใยคือตัณหา เกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกาม ชนที่รู้ว่าอัตภาพเกิดจากสิ่งใด ย่อมบรรเทาเหตุเกิดนั้นได้ และชนเหล่านั้นย่อมข้ามห้วงแห่งกิเลสซึ่งข้ามได้ยาก อันตนไม่เคยข้ามเพื่อความไม่มีภพใหม่

๔. มณิภัททสูตร ว่าด้วยมณิภัททยักษ์

มณิภัททยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติย่อมได้รับความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย์ และคนมีสติย่อมหลุดพ้นจากเวร

ตรัสว่า ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติย่อมได้รับความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย์ แต่คนมีสติยังไม่หลุดพ้นจากเวร ส่วนผู้ใดมีใจยินดีในความไม่เบียดเบียนตลอดทั้งวันและคืน และเป็นผู้มีเมตตาในสรรพสัตว์ ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ

๕. สานุสูตร ว่าด้วยสามเณรสานุ

ยักษ์เข้าสิงสามเณรสานุบุตรของอุบาสิกาคนหนึ่ง อุบาสิกานั้นคร่ำครวญว่า ฉันได้ยินพระอรหันต์กล่าวว่า ชนเหล่าใดจำศีลอุโบสถ ๘ ประการด้วยดี ตลอดดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕

และที่ ๘ แห่งปักษ์ ตลอดปาฏิหาริยปักษ์ ประพฤติพรหมจรรย์ ยักษ์ปอมเข้าสิงชนเหล่านั้นไม่ได้ แต่บัดนี้ ฉันเห็นยักษ์เข้าสิงสามเณรสานุ

ยักษ์กล่าวว่า คำที่ท่านได้ยินมานั้นถูกต้องแล้ว แต่ท่านจงบอกสามเณรสานุว่า ท่านอย่าได้ทำกรรมลามกทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ถ้าจักกระทำหรือกำลังกระทำ ถึงท่านจะเหาะหนีไปก็จะไม่พ้นความทุกข์ไปได้

สามเณรสานุฟื้นขึ้นแล้วเห็นมารดาร้องไห้จึงถามว่า เหตุไรท่านจึงร้องไห้ อุบาสิกาจึงกล่าวว่า ญาติและมิตรย่อมร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว หรือยังมีชีวิตอยู่แต่หายไป แต่คนใดละกามแล้วยังคิดจะกลับมาหากามอีก ญาติและมิตรก็ปอมร้องไห้ถึงคนนั้น เพราะถึงเขาจะเป็นอยู่ก็เหมือนตายแล้ว เรายกท่านขึ้นจากการครองเรือนที่รุ่มร้อนแล้วท่านยังปรารถนาจะกลับมาอีก เรายกท่านขึ้นจากเหวแล้ว ท่านยังปรารถนาจะตกลงมาอีก

๖. ปิยังกรสูตร ว่าด้วยปิยังกรยักษ์

ท่านพระอนุรุทธะได้ลุกขึ้นสวดบทแห่งธรรมในเวลาใกล้รุ่ง นางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระปลอบบุตรน้อยว่า เจ้าอย่าส่งเสียงไป ภิกษุกำลังสวดบทแห่งธรรม เพราะหากเรารู้แจ้งบทแห่งธรรมแล้วปฏิบัติ จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเรา ปิยังกระจึงกล่าวว่า เราไม่เบียดเบียนสัตว์มีชีวิต ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ ศึกษาทำตนให้เป็นคนมีศีลดี จึงจะพ้นจากกำเนิดปิศาจ

๗. ปุนัพพสุสูตร ว่าด้วยปุนัพพสุยักษ์

พระผู้มีพระภาคได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดด้วยธรรมีกถาอันประกอบด้วยนิพพาน ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเด็มใจ เงี่ยโสตสดับ

นางยักษิณีได้ปลอบบุตรว่า ลูกอุตตรา ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งจนกว่าแม่จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้าเสร็จ พระองค์ตรัสนิพพานอันเป็นเครื่องเปลื้องตนจากกิเลสเครื่องร้อยรัด เวลาเช่นนี้อย่าล่วงเลยแม่ไป ลูกและสามีเป็นที่รักในโลก แต่ความปรารถนาในธรรมนี้เป็นที่รักของแม่ยิ่งกว่า เพราะลูกหรือสามีปลดเปลื้องแม่จากทุกข์ไม่ได้ ส่วนการฟังธรรมย่อมปลดเปลื้องสัตว์ทั้งหลายจากทุกข์ได้ เมื่อโลกถูกทุกข์ครอบงำ ประกอบด้วยชราและมรณะ เราต้องการฟังธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เพื่อจะพ้นจากชราและมรณะ

เมื่อปุนัพพสุกล่าวว่า พวกเราจักไม่พูด ท่านจงใส่ใจถึงธรรม ฟังพระสัทธรรมอย่างสุขใจ เพราะเราไม่รู้พระสัทธรรมจึงได้เที่ยวไปลำบาก พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ทำความสว่างแก่เทวดาและมนุษย์

๘. สุทัตตสูตร ว่าด้วยคหบดีชื่อสุทัตตะ

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีไปยังกรุงราชคฤห์ด้วยกรณียกิจบางอย่าง เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วก็ปรารถนาจะเข้าเฝ้าทันที แต่เมื่อคิดได้ว่า ยังไม่ใช่เวลาเหมาะที่จะเข้าเฝ้า รุ่งขึ้นจึงเดินไปทางประตูป่าช้าซึ่งพวกอมนุษย์ก็เปิดประตูให้ เมื่อท่านออกไปนอกเมือง ก็อยากจะกลับเสียจากตรงนั้น เพราะแสงสว่างก็หายไป เกิดความมืดขึ้น ความกลัว ความหวาดสะดุ้งและความขนพองสยองเกล้าตามมา

ครั้งนั้น สิวกยักษ์ส่งเสียงให้ได้ยิน ๓ ครั้งว่า ช้าง ๑๐๐,๐๐๐ เชือก ม้า ๑๐๐,๐๐๐ ตัว รถเทียมด้วยม้าอัสดร ๑๐๐,๐๐๐ คัน หญิงสาวที่ประดับตุ้มหูอัญมณี ๑๐๐,๐๐๐ คน ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖[๑] แห่งการก้าวไปข้างหน้าก้าวหนึ่ง ท่านจงก้าวไปเถิด การก้าวไปของท่านประเสริฐ การถอยหลังไม่ประเสริฐเลย หลังจากนั้น ความมืดหายไป เกิดแสงสว่าง ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง และความขนพองสยองเกล้าก็ระงับไป ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงป่าสีตวัน พอได้ยินพระองค์ตรัสว่า มาเถิด สุทัตตะ ก็คิดว่า พระผู้มีพระภาคทรงทักเราโดยชื่อ จึงร่าเริงดีใจหมอบลงแทบพระยุคลบาททูลถามว่า พระองค์ประทับอยู่เป็นสุขหรือพระพุทธเจ้าข้า

ตรัสตอบว่า ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ ไม่ติดอยู่ในกาม เป็นคนเยือกเย็นไม่มีอุปกิเลส ตัดกิเลสเครื่องข้องทุกอย่าง พึงกำจัดความกระวนกระวายในใจ เข้าถึงความสงบอยู่เป็นสุข

---

[๑] **เสี้ยวที่ ๑๖** หมายความว่า การก้าวเท้าไปข้างหนึ่งนั้น เมื่อแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนแล้วเอาส่วนที่หนึ่งใน ๑๖ ส่วนนั้นมาแบ่งเป็นอีก ๑๖ ส่วน แล้วเอาส่วนหนึ่งที่แบ่งเป็น ๑๖ ส่วนครั้งที่ ๒ นั้นมาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง ส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๓ นี้จัดเป็นเสี้ยวที่ ๑๖ สัตว์สิ่งของอย่างละ ๑ แสนยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการก้าวเท้าไปก้าวหนึ่งที่แบ่งแล้ว ๑๖ ครั้ง ๑๖ เที่ยว ๑๖ หน เพราะท่านอนาถบิณฑิกะก้าวเท้าไปถึงพระพุทธเจ้าแล้วจะสำเร็จโสดาปัตติผล จักเอาของหอม พวงมาลา กระทำการบูชา จักไหว้พระเจดีย์ จักฟังธรรม จักนิมนต์พระสงฆ์แล้วถวายทาน จักตั้งมั่นในสรณะและศีล (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๒/๒๙๘, สารตฺถปฺปกา (บาลี) ๓/๓๐๕/๔๗๔-๔๗๕)

๙. ปฐมสุกกาสูตร ว่าด้วยสุกกาภิกษุณี สูตรที่ ๑

ภิกษุณีชื่อสุกกาแสดงธรรมอยู่ในบริษัทหมู่ใหญ่ ยักษ์ผู้เลื่อมใสภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่าง ๆ ว่า พวกมนุษย์ในกรุงราชคฤห์นี้ทำอะไรกัน มัวดื่มน้ำผึ้ง มัวนอน ไม่เข้าไปนั่งใกล้สุกกาภิกษุณีผู้แสดงอมตบท ส่วนพวกคนที่มีปัญญา ดื่มอมตบทนั้นซึ่งเป็นธรรมไม่น่ากลับหลัง ทำผู้ฟังให้ชุ่มชื่น มีโอชะ ดุจบุคคลเดินทางไกลดื่มน้ำฝน

๑๐. ทุติยสุกกาสูตร ว่าด้วยสุกกาภิกษุณี สูตรที่ ๒

อุบาสกคนหนึ่งได้ถวายโภชนาหารแก่สุกกาภิกษุณี ยักษ์ผู้เลื่อมใสภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่าง ๆ ว่า อุบาสกนี้มีปัญญา ถวายโภชนาหารแก่สุกกาภิกษุณี ผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ได้ประสบบุญมากหนอ

๑๑. จีราสูตร ว่าด้วยจีราภิกษุณี

อุบาสกคนหนึ่งได้ถวายจีวรแก่จีราภิกษุณี ยักษ์ผู้เลื่อมใสภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่าง ๆ ว่า อุบาสกนี้มีปัญญา ถวายจีวรแก่จีราภิกษุณี ผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสเครื่องประกอบทั้งปวง ได้ประสบบุญมากหนอ

๑๒. อาฬวกสูตร ว่าด้วยอาฬวกยักษ์

อาฬวกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูล ๓ ครั้งว่า ท่านจงออกมา พระผู้มีพระภาคก็ตรัส ๓ ครั้งว่า ดีแล้ว ผู้มีอายุ แล้วก็เสด็จออกมา และเมื่ออาฬวกยักษ์กล่าวอีก ๓ ครั้งว่า ท่านจงเข้าไป พระองค์ก็ตรัสอีก ๓ ครั้งว่า ดีแล้ว ผู้มีอายุ แล้วก็เสด็จเข้าไป

แต่เมื่ออาฬวกยักษ์กล่าวในครั้งที่ ๔ ว่า ท่านจงออกมา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ผู้มีอายุ เราจักไม่ออกไป ท่านจะทำอะไรก็จงทำเถิด อาฬวกยักษ์จึงชู่แล้วทูลถามว่า อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐของบุรุษ อะไรที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ อะไรมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์กล่าวถึงชีวิต ของผู้เป็นอยู่อย่างไรว่าประเสริฐสุด

ตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐของบุรุษ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์กล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด

ทูลถามว่า บุคคลข้ามโอฆะ ข้ามอรรณพ ล่วงทุกข์ได้ บริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า

ตรัสตอบว่า บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา

ทูลถามว่า บุคคลได้ปัญญาอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะหาทรัพย์ได้ บุคคลได้เกียรติยศอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะผูกมิตรไว้ได้ บุคคลละโลกนี้แล้วไปสู่โลกหน้าทำอย่างไรจึงจะไม่เศร้าโศก

ตรัสตอบว่า บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา ผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้เกียรติยศเพราะความสัตย์ บุคคลเมื่อให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้ บุคคลอยู่ครองเรือนด้วยศรัทธา และมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ธิติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศก

สุดท้าย อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์รู้ชัดถึงประโยชน์ภายหน้า พระพุทธเจ้าเสด็จมาเพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์โดยแท้ วันนี้ ข้าพระองค์รู้ชัดถึงที่ให้ทานซึ่งจะทำให้มีผลมาก ข้าพระองค์จักนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธรรมซึ่งมิสวนชักนำให้เป็นคนดี

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องต้นกำเนิดชีวิต (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคุณของสติ (๓) ศึกษาวิเคราะห์ว่าเพราะเหตุไรยักษ์จึงเข้าสิงสามเณรสานุ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงสนทนากับอาฬวกยักษ์

๑๑. สักกสังยุต

๑. ความหมาย

สักกสังยุต ประมวลเรื่องท้าวสักกะ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท้าวสักกะจอมเทพ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๕ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ดังนี้

สักกสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร
๓. ตติยวรรค ๕ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุวีรสูตร ว่าด้วยสุวีรเทพบุตร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งพวกอสูรรบกับพวกเทพท้าวสักกะจอมเทพตรัสกับสุวีรเทพบุตรผู้ซึ่งพระองค์ได้ตรัสสั่ง ๓ ครั้งว่า พวกอสูรกำลังพากันมารบกับพวกเทพ ท่านจงไปป้องกันพวกอสูรไว้ ซึ่งเทพบุตรนั้นรับพระบัญชาแล้วก็เผลอลืมเสียทุกครั้งว่า บุคคลไม่ขยัน ไม่พยายาม แต่ประสบความสุขได้มี ณ ที่ใด ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้นก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย

สุวีรเทพบุตรกราบทูลว่า บุคคลผู้เกียจคร้าน ไม่ขยัน ทั้งยังไม่ใช่ใคร ๆ ให้ช่วยทำกิจแต่พรั่งพร้อมด้วยกามทุกอย่าง ขอพระองค์จงตรัสบอกฐานะนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

ข้าพระองค์จะพึงได้ความสุขใด โดยไม่ต้องทำการงาน ขอพระองค์จงตรัสบอกความสุขนั้น ที่ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้นใจแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ท้าวสักกะตรัสตอบว่า บุคคล ผู้เกียจคร้าน ไม่ขยัน จะประสบความสุขได้ ณ ที่ไหน ถ้าความสุขมิได้โดยไม่ต้องทำการงาน ไม่ว่าในที่ไหน ๆ ใครก็ดำรงชีพอยู่ไม่ได้ เพราะนั่นเป็นทางแห่งนิพพาน ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้น ก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย เพราะท้าวสักกะจอมเทพอาศัยผลบุญของพระองค์ เสวยราชสมบัติ อันใหญ่ยิ่ง ยังพรรณนาคุณแห่งความเพียรคือความขยันได้ ข้อที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ขยันหมั่นเพียร พยายามเพื่อบรรลุมรรคผลที่ยังไม่บรรลุ เพื่อได้มรรคผลที่ยังไม่ได้ เพื่อทำให้แจ้งมรรคผลที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี้จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้

๒. สุสิมสูตร ว่าด้วยสุสิมเทพบุตร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งพวกอสูรรบกับพวกเทพ ท้าวสักกะจอมเทพตรัสกับสุสิมเทพบุตรผู้ซึ่งพระองค์ได้ตรัสสั่ง ๓ ครั้งว่า พวกอสูรกำลังพากันมารบกับพวกเทพ ท่านจงไปป้องกันพวกอสูรไว้ ซึ่งเทพบุตรนั้นรับพระบัญชาแล้วก็เผลอลืมเสียทุกครั้งว่า บุคคลไม่ขยัน ไม่พยายาม แต่ประสบความสุขได้ ณ ที่ใด ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้นก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย เนื้อความของสูตรที่เหลือพึงทราบโดยแนวแห่งสุวีรสูตร (สูตรที่ ๑)

๓. ธชัคคสูตร ว่าด้วยเรื่องยอดธง

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวสักกะได้ตรัสกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า หากพวกท่านเกิดความกลัว สะดุ้ง ขนพองสยองเกล้า ในเวลาเข้าสงคราม ก็ขอให้แลดูยอดธงของพวกเรา หากไม่แลดูยอดธงของเราก็พึงแลดูยอดธงของท้าวปชาบดีเทวราช ยอดธงของท้าววรุณเทวราช ยอดธงของท้าวอีสานเทวราช เมื่อพวกท่านแลดูแล้ว ความกลัวเป็นต้นนั้นก็จะหายไป ฉันใด เธอทั้งหลายเมื่อเกิดความกลัว สะดุ้ง ขนพองสยองเกล้าในขณะที่อยู่ป่า อยู่ที่โคนไม้หรือเรือนว่าง ก็พึงระลึกถึงเรา (พุทธคุณ ๙) พระธรรม(ธรรมคุณ ๖) พระอริยสงฆ์(อริยบุคคล ๘) เมื่อระลึกได้อย่างนี้ ความกลัวเป็นต้นนั้นก็จะหายไป ฉันนั้น

๔. เวปจิตติสูตร ว่าด้วยท้าวเวปจิตติ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวเวปจิตติจอมอสูรรับสั่งพวกอสูรว่า ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน พวกอสูรชนะ พวกเทพพ่ายแพ้ ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวสักกะจอมเทพด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ (เครื่องจองจำอวัยวะ ๕ ส่วน คือ มือ ๒ เท้า ๒ ลำคอ ๑) แล้วนำมายังเมืองเรา ฝ่ายท้าวสักกะรับสั่งเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน พวกเทพชนะ พวกอสูรฟายแพ้ ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ แล้วพึงนำมายังสภาชื่อสุธรรมาของเรา และเมื่อพวกเทพชนะเทพชั้นดาวดึงส์จึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรนำมายังสภา ท้าวเวปจิตติจอมอสูรได้ด่าบริภาษท้าวสักกะด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ

มาตลีเทพบุตรได้ทูลถามท้าวสักกะว่า พระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำอันหยาบคาย ต่อหน้าของท้าวเวปจิตติจอมอสูร ยังทรงอดทนได้เพราะความกลัวหรือเพราะไม่มีกำลัง

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราอดทนถ้อยคำอันหยาบคายได้เพราะความกลัว หรือเพราะไม่มีกำลังก็หาไม่ ด้วยว่า วิญญูชนเช่นเราจะพึงโต้ตอบกับคนพาลทำไม

: คนพาลพึงทำลายได้ทุกสิ่ง ถ้าเราไม่กีดกันไว้เสียก่อน เพราะฉะนั้น ธีรชนพึงกีดกันพวกคนพาลไว้ ด้วยอาชญาอย่างรุนแรง

ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ เราเห็นว่า การสงบใจไว้ได้ของผู้นั้นเป็นการกีดกันพวกคนพาลไว้ได้

ข้าพระองค์เห็นคุณและโทษในความอดกลั้นนี้ว่า เมื่อใด คนพาลย่อมเข้าใจบุคคลนั้นว่า ผู้นี้ย่อมอดกลั้นต่อเราเพราะความกลัว เมื่อนั้น เขาก็ยิ่งข่มขี่ผู้นั้น เหมือนโคตัวที่มีกำลังข่มขี่โคตัวที่แพ้ให้หนีไป ฉะนั้น

: บุคคลจะเข้าใจว่า คนนี้อดกลั้นต่อเราได้ เพราะความกลัวหรือไม่ก็ตามที ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี บุคคลใดเป็นคนแข็งแรง อดกลั้นต่อผู้อ่อนแรงกว่าได้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นขันติอย่างยิ่ง เพราะว่าบุคคลผู้อ่อนแรงจำต้องอดทนอยู่เอง บัณฑิตกล่าวถึงกำลังของบุคคลผู้ไม่เข้มแข็งว่าไม่ใช่กำลัง เพราะไม่มีบุคคลใดกล่าวโต้ตอบบุคคลผู้มีกำลัง และมีธรรมคุ้มครองแล้ว ผู้ใดโกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ

เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้งฝ่ายตนและผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่

ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะนั้นอาศัยผลบุญของพระองค์เสวยราชสมบัติอันใหญ่ยิ่ง ยังพรรณนาคุณของขันติและโสรัจจะไว้ ข้อที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวชอบแล้ว เป็นผู้อดทนและสงบเสงี่ยมได้ นี้จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้

๕. สุภาสิตชยสูตร ว่าด้วยการแข่งขันคำสุภาษิต

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวเวปจิตติและท้าวสักกะได้ตกลงที่จะแข่งขันกันกล่าวคำสุภาษิต พวกเทพและพวกอสูรจึงได้ร่วมกันตั้งผู้ตัดสินที่รู้คำสุภาษิต และคำทุพภาษิต

ท้าวเวปจิตติกล่าวขึ้นก่อนว่า คนพาลพึงทำลายได้ทุกสิ่ง ถ้าเราไม่กีดกันไว้เสียก่อน เพราะฉะนั้น อิรชนพึงกีดกันพวกคนพาลไว้ด้วยอาชญาอย่างรุนแรง

ท้าวสักกะกล่าวว่า ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ เราเห็นว่า การสงบใจไว้ได้ของผู้นั้นเป็นการกีดกันพวกคนพาลไว้ได้

: ข้าพเจ้าเห็นคุณ และโทษในความอดกลั้นนี้ว่า เมื่อใด คนพาลเข้าใจบุคคลนั้นว่าผู้นี้ย่อมอดกลั้นต่อเราเพราะความกลัวเป็นต้น

: บุคคลจะเข้าใจว่าผู้นี้อดกลั้นต่อเราได้ เพราะความกลัวหรือไม่ก็ตามที ประโยชน์ทั้งหลายของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์ที่ยิ่งกว่าขันติไม่มีเป็นต้น

ครั้งนั้น ผู้ตัดสินกล่าวว่า ท้าวเวปจิตติตรัสแต่คาถาที่มีความเกี่ยวข้องกับอาชญา เกี่ยวข้องกับศัสตรา เหตุนั้น จึงยังมีความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ส่วนท้าวสักกะตรัสคาถาที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา และศัสตรา เหตุนั้น จึงไม่มีความทะเลาะ ไม่มีความแก่งแย่ง ไม่มีความวิวาท ท้าวสักกะชนะเพราะได้กล่าวคำสุภาษิต

๖. กุลาวกสูตร ว่าด้วยรังนก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน เมื่อพวกอสูรชนะได้ไล่ติดตามพวกเทพ

ท้าวสักกะเมื่อได้ยินเสียงลูกนกร้องเพราะความตกใจจึงตรัสกับมาตลีเทพบุตรว่า เธอจงหลีกเลี่ยงรังนกในป่างิ้ว โดยบ่ายหน้ารถกลับ ถึงเราจะต้องสละชีวิตให้พวกอสูร ก็อย่าให้นกเหล่านี้พลัดพรากจากรังเลย และมาตลีเทพบุตรได้รับพระดำรัสแล้วกลับรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว พวกอสูรเมื่อเห็นเช่นนั้นก็คิดว่า รถของท้าวสักกะหันกลับมา พวกเทพคงจักทำสงครามกับพวกเราเป็นครั้งที่ ๒ อีกแน่ จึงต่างตกใจหนีกลับ

๗. นทุพภิยสูตร ว่าด้วยการไม่ประทุษร้าย

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะขณะทรงหลีกเร้นพักผ่อนอยู่ได้เกิดความรำพึงว่า เราไม่ควรประทุษร้ายแม้ข้าศึก และเมื่อเห็นท้าวเวปจิตติผู้ทราบความรำพึงของตนเข้ามาหาถึงที่ประทับ จึงตรัสว่า หยุดเถิดท่านท้าวเวปจิตติ ท่านถูกจับแล้ว เมื่อท้าวเวปจิตติถามว่า ท่านทิ้งความคิดครั้งก่อนแล้วหรือ จึงตรัสว่า ขอให้ท่านจงสาบานว่าจะไม่ประทุษร้ายเรา ท้าวเวปจิตติจึงกล่าวว่า ท่านท้าวสุชัมบดี บาปของคนพูดเท็จ ของคนผู้ติเตียนพระอริยะ ของคนผู้ประทุษร้ายต่อมิตร และของคนอกตัญญู จงถูกต้องผู้ประทุษร้ายท่านเถิด

๘. เวโรจนอสุรินทสูตร ว่าด้วยท้าวเวโรจนะจอมอสูร

ท้าวเวโรจนะจอมอสูรตรัสว่า บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์อันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายอันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ และท้าวสักกะตรัสว่า บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายอันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี

๙. อารัญญกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในป่า

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวเวปจิตติทรงฉลองพระบาทหนา ทรงพระขรรค์ มีผู้กั้นฉัตรให้เข้าไปทางประตูพิเศษ เข้าไปใกล้ฤาษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม

จำนวนมากซึ่งอาศัยอยู่ในกุฏิใบไม้ในราวป่าห่างไม่ถึงวา ส่วนท้าวสักกะทรงถอดฉลองพระบาทประทานพระขรรค์ให้ผู้อื่น รับสั่งให้ลดฉัตรเสด็จเข้าไปทางอาศรมโดยทางประตูเข้าออก ประคองอัญชลีนอบน้อมฤาษีเหล่านั้นแล้วอยู่ใต้ลม

เมื่อฤาษีกล่าวกับท้าวสักกะว่า กลิ่นของฤาษีผู้ประพฤติพรตมานาน ย่อมฟุ้งจากกายไปตามลม พระองค์จงถอยไปจากที่นี้ กลิ่นของพวกฤาษี ไม่สะอาด ท้าวสักกะตรัสตอบว่า กลิ่นของพวกฤาษีผู้ประพฤติพรตมานาน ย่อมฟุ้งจากกายไปตามลม พวกข้าพเจ้าต่างก็มุ่งหวังกลิ่นนี้ เหมือนคนมุ่งหวังระเบียบดอกไม้อันวิจิตรบนศีรษะ ฉะนั้น พวกเทพหามีความสำคัญในกลิ่นของผู้มีศีลนี้ว่า เป็นสิ่งปฏิกูลไม่

๑๐. สมุททกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ใกล้ฝั่งสมุทร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ฤาษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมจำนวนมากอาศัยอยู่ในกุฏิใบไม้ใกล้ฝั่งสมุทร เมื่อสงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรประชิดกัน จึงคิดว่า พวกเทพดำรงอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ดำรงอยู่ในธรรม ภัยจากพวกอสูรพึงเกิดแก่พวกเรา พวกเราพึงเข้าไปหาท้าวสมพรแล้วขออภัย จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า พวกฤาษีมาขออภัย

เมื่อท้าวสมพรกล่าวว่า ไม่มีการให้อภัยแก่พวกฤาษีผู้ชั่วช้า ผู้คบหาท้าวสักกะ เราให้ภัยเท่านั้นแก่พวกท่าน พวกฤาษีจึงกล่าวว่า ท่านให้ภัยแก่พวกเรา แต่พวกเราขอรับเอาแต่อภัยอย่างเดียว ส่วนภัยจงเป็นของท่าน บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว พ่อ ท่านหว่านพืชลงไปแล้ว ท่านจักต้องเสวยผลของมัน

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสงครามของเทพกับอสูร (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคุณของพระรัตนตรัย (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอภัยและภัย

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งที่ท้าวสักกะยังเป็นมนุษย์ได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการบริบูรณ์ จึงได้เป็นท้าวสักกะ วัตตบท ๗ ประการนั้น ได้แก่ (๑) เลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต (๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต (๓) พูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต (๔) ไม่พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต (๕) มีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรให้ผู้อื่นขอ ยินดีในการแจกทานตลอดชีวิต (๖) พูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต (๗) ไม่โกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธเกิดขึ้น ก็กำจัดโดยฉับพลัน

๒. ทุติยเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเคยเป็นมาณพชื่อมฆะ ได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเคยให้ทานมาก่อน ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเคยให้ทานโดยเคารพ ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเคยให้ที่พักอาศัย ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์

๓. ตติยเทวสูตร ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๓

เจ้าลิจฉวินามว่ามหาลีเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเคยเห็นท้าวสักกะจอมเทพหรือ

ตรัสตอบว่า เราเห็นและรู้จักท้าวสักกะ รู้ธรรมที่ทำให้เป็นท้าวสักกะ ทั้งยังรู้ถึงธรรมที่ท้าวสักกะสมาทานแล้วได้เป็นท้าวสักกะ ด้วยว่าท้าวสักกะได้พระนามว่าท้าวมฆวาน

เพราะเคยเป็นมาณพชื่อมฆะ ได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเคยให้ทานมาก่อน ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเคยให้ทานโดยเคารพ ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเคยให้ที่พักอาศัย ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่อิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์

๔. ทฬิททสูตร ว่าด้วยผู้ขัดสน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ครั้งก่อน ในกรุงราชคฤห์นี้ มีบุรุษขัดสนคนหนึ่ง กำพร้า ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาในธรรมวินัยที่เราประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือ ความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรองค์นั้นรุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ จนพวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันกล่าวโทษ ติเตียนว่า น่าอัศจรรย์ เทพบุตรองค์นี้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์เป็นคนขัดสน กำพร้า หลังจากตายแล้วกลับเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ รุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ

ท้าวสักกะรับสั่งกับเทพเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายอย่ากล่าวโทษต่อเทพบุตรนี้ เพราะเขาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ผู้มีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าเป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เหตุนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสและการเห็นธรรม

๕. รามเณยยกสูตร ว่าด้วยสถานที่น่ารื่นรมย์

ท้าวสักกะทูลถามว่า สถานที่เช่นไรหนอเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ตรัสตอบว่า อาราม อันวิจิตร ป่าอันวิจิตร สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดี ยังไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน ๑๖ แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์ พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด จะเป็นบ้านหรือเป็นป่า เป็นที่ลุ่มหรือเป็นที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์

๖. ยชมานสูตร ว่าด้วยการบูชา

ท้าวสักกะทูลถามว่า มนุษย์ทำบุญในที่ไหนจึงจะเกิดผลมาก ตรัสตอบว่า ท่านผู้ปฏิบัติดี ๔ จำพวก ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก นั่นคือพระสงฆ์ เป็นผู้ปฏิบัติตรง ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา มนุษย์ทำบุญในพระสงฆ์นี้ย่อมมีผลมาก

๗. วันทนาสูตร ว่าด้วยการถวายบังคม

ท้าวสักกะและท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ผู้ชนะสงครามแล้ว ทรงปลงภาระลงแล้ว ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้น เสด็จจาริกไปในโลก อนึ่ง ดวงพระทัยของพระองค์หลุดพ้นดีแล้ว เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ฉะนั้น

ท้าวสหัมบดีพรหมตรัสค้านว่า พระองค์ไม่ควรถวายบังคมพระตถาคตอย่างนี้แต่ควรจะถวายบังคมว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้น เสด็จจาริกไปในโลก ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเถิด เพราะจักมีผู้รู้ธรรม

๘. ปฐมสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือ นอบน้อมทิศทั้ง ๔ มาตลิเทพบุตรทูลถามว่า พราหมณ์ผู้จบไตรเพท กษัตริย์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ และทวยเทพผู้มียศชั้นไตรทศ ย่อมนอบน้อมพระองค์เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์ทรงนอบน้อมผู้ใด

ท้าวสักกะตรัสว่า พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเป็นต้นนั้นย่อมนอบน้อมท่านผู้ใด ซึ่งเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีจิตตั้งมั่นตลอดกาลนาน ผู้บวชแล้วโดยชอบ มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า คฤหัสถ์เหล่าใดเป็นผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม เรานอบน้อมคฤหัสถ์และนักบวชเหล่านั้น

๙. ทุติยสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมพระผู้มีพระภาค มาตลีเทพบุตรทูลถามว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมนอบน้อมพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์ทรงนอบน้อมผู้ใด

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เรานอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา ผู้มีพระนามไม่ต่ำต้อย บุคคลผู้กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว สิ้นอาสวะ เป็นพระอรหันต์ และบุคคลผู้กำจัดราคะ โทสะ ก้าวล่วงอวิชชาได้ แต่ยังเป็นพระเสขะอยู่ ยินดีในธรรมอันเป็นเครื่องปราศจากการสั่งสม เป็นผู้ไม่ประมาท ตามศึกษาอยู่

๑๐. ตติยสักกนมัสสนสูตร ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมภิกษุสงฆ์ มาตลีเทพบุตรทูลถามว่า นรชนผู้นอนทับกายอันเปื่อยเน่าเหล่านี้ นอบน้อมพระองค์ พวกเขาจมอยู่ในซากศพ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความหิวและความกระหาย เพราะเหตุไรหนอ พระองค์จึงทรงโปรดปรานท่านผู้ไม่มีเรือนเหล่านั้น

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราโปรดปรานมรรยาทของท่านเหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีความห่วงใยในบ้าน บุคคลผู้เก็บข้าวเปลือกของท่านเหล่านั้นไม่มี ท่านเหล่านั้นมีวัตรงาม แสวงหาอาหารที่ผู้อื่นทำเสร็จแล้ว เยียวยาอัตภาพด้วยอาหารนั้น เป็นนักปราชญ์กล่าวคำสุภาษิต เป็นผู้สงบ ประพฤติสม่ำเสมอ พวกเทวดายังโกรธกับอสูร และสัตว์เป็นอันมากยังโกรธกัน แต่ท่านเหล่านั้นไม่โกรธ ดับ(ความโกรธ)ได้ เมื่อชนทั้งหลายยังมีความถือมั่น ท่านเหล่านั้นไม่ถือมั่น เหตุนั้น เราจึงนอบน้อมท่านเหล่านั้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องวัตถุบท ๗ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระนามของท้าวสักกะ (๓) ศึกษาวิเคราะห์ว่าสถานที่ไหนน่ารื่นรมย์และทำบุญที่ไหนมีผลมาก (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการนอบน้อมของท้าวสักกะ

๓. ตติยวรรค

หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มัตวาสูตร ว่าด้วยการฆ่า

ท้าวสักกะทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงจะอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก ตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวานได้ จึงจะอยู่เป็นสุข และไม่เศร้าโศก

๒. ทุพพัณณิยสูตร ว่าด้วยยักษ์ผู้มีผิวพรรณไม่งาม

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ยักษ์ตนหนึ่งมีความโกรธเป็นอาหาร มีผิวพรรณไม่งาม ต่ำเตี้ย ได้นั่งบนที่ประทับของท้าวสักกะ พวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันกล่าวตำหนิว่า ยักษ์ตนนี้มีผิวพรรณไม่งาม ต่ำเตี้ย มานั่งบนที่ประทับของท้าวสักกะได้อย่างไร พวกเทพเหล่านั้นกล่าวตำหนิหนักเท่าไร ยักษ์ตนนั้นก็กลับมีรูปงาม น่าดูน่าชมยิ่งขึ้นกว่าเดิมเท่านั้น

พวกเทพจึงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกะแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทราบ ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปหายักษ์นั้นแล้วตรัสว่า เราคือท้าวสักกะ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้นกลับทำให้ยักษ์นั้นมีผิวพรรณไม่งามและต่ำเตี้ยกว่าเดิมแล้วหายตัวไปจากที่นั้น แล้วท้าวสักกะจึงตรัสว่า เราเป็นผู้มีจิตไม่ถูกโทสะกระทบกระทั่ง เป็นผู้ที่ใคร ๆ จะชักนำไปไม่ได้ง่าย เราไม่โกรธใครมานานแล้ว ความโกรธไม่ฝังอยู่ในใจเรา ถึงเราโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบ และคำไม่ชอบเป็นอันขาด เราเห็นแก่ประโยชน์ตนจึงบังคับตนได้

๓. สัมพริมายาสูตร ว่าด้วยมายาของจอมอสูร

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวเวปจิตติผู้เจ็บไข้ ได้รับทุกข์ เห็นท้าวสักกะเสด็จมาเยี่ยม จึงตรัสว่า จงช่วยรักษาข้าพเจ้าด้วยเถิด เมื่อท้าวสักกะตรัสว่าเชิญบอกมายาของจอมอสูรให้ข้าพเจ้าทราบก่อน เมื่อพระองค์ถูกพวกอสูรทูลทัดทานว่าพระองค์อย่าตรัสบอกมายาของจอมอสูร จึงตรัสว่า ท่านท้าวมฆวานสุชัมบดีเทวราช บุคคลผู้มีมายาย่อมเข้าถึงนรกครบ ๑๐๐ ปี เหมือนจอมอสูร ฉะนั้น

๔. อัจจยสูตร ว่าด้วยโทษ

ภิกษุ ๒ รูปโต้เถียงกัน โดยภิกษุรูปหนึ่งได้พูดล่วงเกินแล้วขอโทษ แต่ภิกษุอีกรูปไม่ยกโทษให้ ภิกษุทั้งหลายจึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่า คนพาลมี ๒ จำพวก คือ (๑) ผู้ไม่เห็นโทษว่าเป็นโทษ (๒) ผู้ไม่ยกโทษให้เมื่อเขามาขอโทษ ส่วนบัณฑิตก็มี ๒ จำพวก คือ (๑) ผู้เห็นโทษว่าเป็นโทษ (๒) ผู้ยกโทษให้เมื่อเขามาขอโทษ และเมื่อก่อน ท้าวสักกะยังเคยตรัสว่า ขอความโกรธจงตกอยู่ในอำนาจของท่านทั้งหลาย ขอความเสื่อมคลายในมิตตธรรมอย่าได้มีแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ดิเตียนผู้ที่ไม่ควรดิเตียน และอย่าได้พูดคำส่อเสียดเลย ความโกรธเป็นดุจภูเขาย่อมย่ำยีคนเลว

๕. อักโกธสูตร ว่าด้วยความไม่โกรธ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะได้ตรัสให้เทพชั้นดาวดึงส์ยินดีว่า ความโกรธอย่าได้ครอบงำท่านทั้งหลาย และท่านทั้งหลายอย่าได้โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ความไม่โกรธและความไม่เบียดเบียน ย่อมมีในท่านผู้ประเสริฐทุกเมื่อ ความโกรธเป็นดุจภูเขา ย่ำยีคนเลว

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ความโกรธและโทษของความโกรธ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบคนพาลและบัณฑิต

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จบ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

นิทานสังยุต

๑. ความหมาย

นิทานสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุหรือเหตุเบื้องต้นแห่งความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ตามแนวปฏิจจสมุปบาท

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๙๓ สูตร แบ่งเป็น ๙ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

นิทานสังยุต

๑. พุทธวรรค ๑๐ สูตร

๒. อาหารวรรค ๑๐ สูตร

๓. ทสพลวรรค ๑๐ สูตร

๔. กัสสปสังยุตตวรรค ๑๐ สูตร

๕. คหปติวรรค ๑๐ สูตร

๖. ทุกขวรรค ๑๐ สูตร

๗. มหาวรรค ๑๐ สูตร

๘. สมณพราหมณวรรค ๑๑ สูตร

๙. อันตรเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. พุทธวรรค
หมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฏิจจสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท (อาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น) ทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา(ความแก่) มรณะ(ความตาย) โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)จึงมี นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๒. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะ

เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด แล้วทรงจำแนกองค์แห่งปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ต่อไปอีกว่า

ชรา ได้แก่ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

มรณะ ได้แก่ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ

ชาติ ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

ภพมี ๓ ประการ คือ (๑) กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) (๒) รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) (๓) อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร)

อุปาทาน มี ๔ ประการ คือ (๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐุปาทาน (...ทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (...ศีลพรต) (๔) อัตตวาทุปาทาน (...วาทะว่ามีอัตตา)

ตัณหา มี ๖ ประการ คือ (๑) รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป) (๒) สัททตัณหา(...เสียง) (๓) คันธตัณหา (...กลิ่น) (๔) รสตัณหา (...รส) (๕) โผฏฐัพพตัณหา (...โผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมตัณหา (...ธรรมารมณ์)

เวทนา มี ๖ ประการ คือ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา (...ทางหู) (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (...จมูก) (๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (...ทางลิ้น) (๕) กายสัมผัสสชาเวทนา (...ทางกาย) (๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา (...ทางใจ)

ผัสสะ มี ๖ ประการ คือ (๑) จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) (๒) โสตสัมผัส (...หู) (๓) ฆานสัมผัส (...จมูก) (๔) ชิวหาสัมผัส (...ลิ้น) (๕) กายสัมผัส (...กาย) (๖) มโนสัมผัส (...ใจ)

สฬายตนะ มี ๖ ประการ คือ (๑) จักขวายตนะ (อายตนะคือตา) (๒) โสตายตนะ (...หู) (๓) ฆานายตนะ (...จมูก) (๔) ชิวหายตนะ (...ลิ้น) (๕) กายายตนะ (...กาย) (๖) มนายตนะ (...ใจ)

นาม ได้แก่ เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เจตนา (ความจงใจ) ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ)

รูป ได้แก่ มหาภูต ๔ (ธาตุ ๔ ได้แก่ ปฐวี อาโป เตโช วาโย) และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔

นามและรูปทั้งสองนั้น เรียกว่า นามรูป

วิญญาณ มี ๖ ประการ คือ (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ (...หู) (๓) ฆานวิญญาณ (...จมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (...ลิ้น) (๕) กายวิญญาณ (...กาย) (๖) มโนวิญญาณ (...ใจ)

สังขาร มี ๓ ประการ คือ (๑) กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) (๒) วจีสังขาร (...วาจา) (๓) จิตตสังขาร (...ใจ)

อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์

ตรัสสรุปว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๓. ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทามี ๒ อย่าง คือ

๑. มิจฉาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติผิด) ได้แก่ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๒. สัมมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติถูก) ได้แก่ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๔. วิปัสสีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลก (สัตว์โลก) นี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออก

จากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ แล้วทรงดำริต่อไปอีกว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ และสังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชราและมรณะเป็นต้นจึงมี เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า

เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

เมื่อภพมี ชาติจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เมื่ออุปาทานมี ภพจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เมื่อตัณหามี อุปาทานจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เมื่อสฬายตนะมี ผัสสะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เมื่อนามรูปมี สฬายตนะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เมื่อสังขารมี วิญญาณจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เมื่ออวิชชามี สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี

และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

ต่อมา จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ว่า สมุทัย(ความเกิดขึ้น) สมุทัย(ความเกิดขึ้น)

พระองค์ทรงดำริว่า เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า

เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เมื่อสฬายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เมื่อนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เมื่อสังขารทั้งหลายไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

และเพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

ต่อมา จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ว่า นิโรธ(ความดับ) นิโรธ(ความดับ)

๕. สิขีสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๖. เวสสภูสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชรา

และมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๗. กกุสันธสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๘. โกนาคมนสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๙. กัสสปสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปัติ เมื่อบุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๑๐. โคตมสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุปัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวิปัสสีสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฏิจจสมุปบาทและองค์แห่งปฏิจจสมุปบาท (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวของพระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์

๒. อาหารวรรค
หมวดว่าด้วยอาหาร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหาร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาหาร ๔ ที่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด° คือ (๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว (๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ (๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา (๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ

อาหารเหล่านี้มีตัณหาเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด

ตัณหามีเวทนา เวทนามีผัสสะ ผัสสะมีสฬายตนะ สฬายตนะมีนามรูป นามรูปมีวิญญาณ วิญญาณมีสังขาร สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

° **สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด** แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัณฑชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัณฑชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไปเรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะจิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖)

๒. โมลิยผัคคุนสูตร ว่าด้วยพระโมลิยผัคคุนะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาหาร ๔ อย่าง ย่อมเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ท่านพระโมลิยผัคคุนะได้ทูลถามว่า ใครหนอ ย่อมกลืนกินวิญญาณาหาร ดรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม เรามิได้กล่าวว่า ย่อมกลืนกิน ถ้าเรากล่าวว่า ย่อมกลืนกิน ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ใครหนอย่อมกลืนกิน เมื่อเรามิได้กล่าวอย่างนั้น ปัญหาที่ควรถามคือ วิญญาณาหารมีเพื่ออะไร ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อเกิดในภพใหม่ต่อไป เมื่อวิญญาณาหารนั้นเกิดแล้ว สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถูกต้อง ตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม เรามิได้กล่าวว่า ย่อมถูกต้อง ถ้าเรากล่าวว่า ย่อมถูกต้อง ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ใครเล่าย่อมถูกต้อง เมื่อเรามิได้กล่าวอย่างนั้น ปัญหาที่ควรถามคือ เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมเสวยอารมณ์ ตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม เรามิได้กล่าวว่า ย่อมเสวยอารมณ์ ถ้าเราพึงกล่าวว่า ย่อมเสวยอารมณ์ ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ใครหนอย่อมเสวยอารมณ์ เมื่อเรามิได้กล่าวอย่างนั้น ปัญหาที่ควรถามคือ เพราะอะไรเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ปัญหาของผู้นั้นจึงเป็นปัญหาที่ควรถาม ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมทะยานอยาก ตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม เรามิได้กล่าวว่า ย่อมทะยานอยาก ถ้าเราพึงกล่าวว่า ย่อมทะยานอยาก ปัญหาที่สมควรถามก็คือ ใครเล่าย่อมทะยานอยาก เมื่อเรามิได้กล่าวอย่างนี้ ผู้ที่ถามอย่างนี้ว่า เพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าย่อมถือมั่น ตรัสตอบว่า ปัญหานี้ไม่ควรถาม เรามิได้กล่าวว่า ย่อมถือมั่น ถ้าเราพึงกล่าวว่า ย่อมถือมั่น ในคำกล่าวนั้นปัญหาที่สมควรถามก็คือ ใครเล่าย่อมถือมั่น เมื่อเรามิได้กล่าวอย่างนี้ ปัญหาที่ควรถามคือ เพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ในปัญหานั้น คำตอบที่สมควรคือ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

ผัคคุนะ ก็เพราะผัสสายตนะทั้ง ๖ ดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๓. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ แห่งชราและมรณะเป็นต้นเหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ และสามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๔. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชราและมรณะ เป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับสมณพราหมณสูตรในวรรคนี้

๕. กัจจานโคตตสูตร ว่าด้วยพระกัจจานโคตร

ท่านพระกัจจานโคตรได้ทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สัมมาทิฏฐินั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ตรัสตอบว่า โดยมาก โลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) ความมี (๒) ความไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีและความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้ยังพัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุให้ใจยึดมั่นถือมั่น แต่อริยสาวกไม่เข้าไปถือมั่นอุบายและความยึดมั่นนั้น ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัยว่า ทุกข์เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับไป อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จัดว่ามีสัมมาทิฏฐิ และตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น เพียงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๖. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึกนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นธรรมกถึก

ตรัสตอบว่า หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ ไม่ถือมั่นอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๗. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ

อเจลกัสสปะได้ทูลถามถึง ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าขอถามเหตุบางอย่างกับท่านพระโคดม ถ้าท่านพระโคดมเปิดโอกาส เพื่อตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งว่า กัสสปะ ยังไม่ใช่เวลาที่จะตอบปัญหาของท่าน เรากำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้กราบทูลว่า ข้าพเจ้าไม่ประสงค์ที่จะถามท่านพระโคดมมากนัก เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแล้ว จึงทูลถามว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่หรือ ตรัสตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์ไม่มีหรือ ตรัสตอบว่า กัสสปะ ทุกข์ไม่มีก็มิใช่ ทุกข์มีอยู่

ทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคดม ยอมไม่รู้เห็นทุกข์หรือ ตรัสตอบว่า กัสสปะ เราไม่รู้เห็นทุกข์ก็มิใช่ เรานี่แหละที่รู้เห็นทุกข์โดยแท้

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ ตรัสตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ ตรัสตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ ตรัสตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่หรือ ตรัสตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ

ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ทุกข์ไม่มีหรือ ตรัสตอบว่า กัสสปะ ทุกข์ไม่มีก็มิใช่ ทุกข์มีอยู่

ทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคดม ย่อมไม่รู้เห็นทุกข์หรือ ตรัสตอบว่า กัสสปะ เราไม่รู้เห็นทุกข์ก็มิใช่ เรานี่แหละที่รู้เห็นทุกข์โดยแท้

ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสบอกทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ตรัสว่า กัสสปะ เมื่อเบื้องต้น หากมีวาทะว่า ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย ต่อมา มีวาทะว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง อันนั้นเป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง)

เมื่อมีผู้ถูกเวทนาเสียดแทง เบื้องต้น หากมีวาทะว่า คนอื่นกระทำ คนอื่นเป็นผู้เสวย ต่อมามีวาทะว่า ทุกข์คนอื่นกระทำให้ อันนั้นเป็นอุจเฉททิฏฐิ(ความเห็นว่าขาดสูญ) ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ทีสุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้กราบทูลว่า หากผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือน สิ้นสุดการอยู่ปริวาสแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ ข้าพระองค์จักขออยู่ปริวาส ๔ ปี หลังจาก ๔ ปี สิ้นสุดการอยู่ปริวาสแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

๔. ติมพรุกขสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อติมพรุกขะ

ปริพาชกชื่อติมพรุกขะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคดม สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือเป็นต้น (เนื้อหาสาระที่เหลือเทียบเคียงกับอเจลกัสสปสูตรในวรรคนี้)

ต่อมา ปริพาชกชื่อติมพรุกขะได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอท่านพระโคดมโปรดตรัสบอกสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ขอท่านพระโคดม โปรดแสดงสุขและทุกข์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

พระองค์ตรัสว่า เมื่อเบื้องต้นมีวาทะว่า นั้นเวทนา ผู้นั้นเสวยเวทนา แต่เราไม่กล่าวว่าสุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง เมื่อบุคคลถูกเวทนาเสียดแทงมีวาทะว่า เวทนาเป็นอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เสวยเวทนาก็อย่างหนึ่ง ทั้งเราไม่กล่าวว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ทีสุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๙. พาลปัณฑิตสูตร ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถึงกายของคนพาลถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา คนพาลก็ไม่สามารถละอวิชชาและตัณหาได้ ดังนั้น คนพาลจึงพ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนกายของบัณฑิตแม้ถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา บัณฑิตก็สามารถละได้ ดังนั้น บัณฑิตจึงพ้นจากทุกข์ได้

๑๐. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิจจสมุปปาทธรรม ได้แก่ธรรมเป็นต้นดังนี้คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีเป็นต้น เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี และปฏิจจสมุปปันนธรรม ได้แก่ธรรมเป็นต้นดังนี้คือ ชราและมรณะเป็นต้นเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ธรรมทั้ง ๒ นั้นจัดเป็นธัมมฐิติ ธัมมนิยาม อิทัปปัจจยตา เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว ตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม กฎอันนี้ก็ดำรงอยู่ เมื่อตถาคตได้ตรัสรู้แล้วจึงนำมาบอกแก่เวไนยสัตว์ เมื่ออริยสาวกเห็นปฏิจจสมุปปาทธรรมและปฏิจจสมุปปันนธรรมเหล่านี้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมไม่มีความสงสัยเรื่องสังสารวัฏทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอาหาร ๔ อย่าง (๒) ศึกษาวิเคราะห์ที่สุด ๒ อย่าง (๓) ศึกษาเปรียบเทียบปฏิจจสมุปปาทธรรมและปฏิจจสมุปปันนธรรม (๔) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ธัมมฐิติ ธัมมนิยาม และอิทัปปัจจยตา

๓. ทสพลวรรค

หมวดว่าด้วยทสพลญาณ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ และจตุเวสารัชชญาณ จึงกล้ายืนยันฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัท ประกาศพรหมจักรว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ คือ เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ได้แก่ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด และเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๒. ทุติยทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหมือนกับทสพลสูตรแล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเข้าใจง่าย เปิดเผย เป็นดุจผ้าเก่าที่ตัดไว้แล้ว สมควรที่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาจะปรารภความเพียรในธรรมนั้น และบุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ของตนและผู้อื่น ก็สมควรที่จะทำให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท

๓. อุปนิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราเมื่อรู้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะว่า เมื่อมีความสิ้นไปแห่งอาสวะ ขยญาณ(ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป)จึงมี และขยญาณอาศัยวิมุตติ วิมุตติอาศัยวิราคะ วิราคะอาศัยนิพพิทา นิพพิทาอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ ยถาภูตญาณทัสสนะอาศัยสมาธิ สมาธิอาศัยสุข สุขอาศัยปัสสัทธิ ปัสสัทธิอาศัยปีติ ปีติอาศัยปราโมทย์ ปราโมทย์อาศัยศรัทธา ศรัทธาอาศัยทุกข์ ทุกข์อาศัยชาติ ชาติอาศัยภพ ภพอาศัยอุปาทาน อุปาทานอาศัยตัณหา ตัณหาอาศัยเวทนา เวทนาอาศัยผัสสะ ผัสสะอาศัยสฬายตนะ สฬายตนะอาศัยนามรูป นามรูปอาศัยวิญญาณ วิญญาณอาศัยสังขาร สังขารอาศัยอวิชชา เหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ซอกเขา ลำธาร ห้วย หนองน้ำ บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทรเต็มได้ ฉะนั้น

๔. อัญญติตถิยสูตร ว่าด้วยอัญเดียรถีย์

พวกอัญเดียรถีย์ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นกรรมวาทีบางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนและคนอื่นกระทำ บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำก็ไม่ใช่หรือคนอื่นกระทำก็มิใช่ พระสมณโคดมตรัสเรื่องเหตุแห่งทุกข์ไว้อย่างไร ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น คือ ทุกข์อาศัยผัสสะเกิด

ท่านพระอานนท์ได้ฟังคำสนทนานั้นจึงนำไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ทรงยกย่องท่านพระสารีบุตรว่า ตอบได้ถูกต้องแล้ว เพราะพระองค์ก็เคยถูกถามอย่างนี้และได้ตอบอย่างนี้ และเมื่อท่านพระอานนท์ทูลถามวิธีการตอบปัญหาเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทโดยเริ่มจากชราและมรณะจนถึงผัสสะว่ามีอะไรเป็นเหตุ พระองค์จึงทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์

๕. ภูมิชสูตร ว่าด้วยพระภูมิชะ

ท่านพระภูมิชะได้ถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับการบัญญัติเหตุแห่งสุขและทุกข์ของสมณพราหมณ์ผู้เป็นกรรมวาที ซึ่งเนื้อหาสาระของสูตรพึงทราบเหมือนในอัญญติตถิยสูตร(สูตรที่ ๔) และพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระภูมิชะว่า เมื่อกาย วาจาและใจมีอยู่ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจเป็นเหตุ และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะอวิชชาดับไปด้วยวิราคะ กาย วาจา และใจซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ภายในเกิดขึ้นนั้น จึงไม่มี เขตไม่มี วัตถุไม่มี อายตนะไม่มี หรืออธิกรณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ภายในเกิดขึ้นนั้นไม่มี

๖. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ

ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์เป็นต้น เนื้อหาสาระของสูตรต่อจากนี้พึงทราบเหมือนในอัญญติตถิยสูตร(สูตรที่ ๔)

๗. ปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยแห่งการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ตามแนวแห่งปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เมื่ออริยสาวกรู้ปัจจัยเหล่านี้แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว จึงชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้รู้ปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๙. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ไม่รู้ชัดความเกิด ไม่รู้ชัดความดับ ไม่รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะเป็นต้นนั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ไม่รู้ชัดความเกิด ไม่รู้ชัดความดับ ไม่รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะเป็นต้นนั้น ย่อมก้าวล่วงชราและมรณะไปไม่ได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่ทรงบันลือสีหนาท (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิดดับ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่ทำให้เป็นและไม่เป็นสมณะหรือพราหมณ์

๔. กฬารขัตติยวรรค
หมวดว่าด้วยพระกฬารขัตติยะ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภูตสูตร ว่าด้วยภูตะ

พระผู้มีพระภาคทรงยกเอาอชิตปัญหาในปารายนวรรคมาตรัสถามท่านพระสารีบุตรถึง ๓ ครั้งว่า พระอรหันตขีณาสพผู้มีสังขาตธรรมและพระเสขะเหล่าใดมีอยู่มากในที่นี้ เมื่อทรงเห็นว่าท่านพระสารีบุตรยังนิ่งจึงตรัสว่า พระอรหันตขีณาสพผู้มีสังขาตธรรม คือผู้เห็นภูตะที่มีความดับ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมหลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่นภูตะนั้น

๒. กฬารสูตร ว่าด้วยพระกฬาระ

พระกฬารขัตติยะทูลถามถึงเรื่องที่ท่านพระสารีบุตรพยากรณ์อรหัตตผล พระองค์จึงตรัสถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ว่า ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา เหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด ซึ่งท่านพระสารีบุตรก็กราบทูลตรงตามพระประสงค์ทุกประการ และยังกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้พระผู้มีพระภาคจะตรัสถามปัญหาเหล่านี้มากมาย ก็สามารถตอบได้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงรับรองว่า สารีบุตรแทงตลอดธัมมธาตุแล้ว ย่อมสามารถตอบปัญหาเหล่านี้ได้ไม่ติดขัด

๓. ญาณวัตถุสูตร ว่าด้วยญาณวัตถุ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงญาณวัตถุ ๔๔ อันได้แก่ความรู้เกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ องค์(เว้นอวิชชา) แต่ละองค์มี ๔ ญาณ(แจกตามหลักอริยสัจ ๔) แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ (๑) ความรู้ในชราและมรณะ (๒) ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ (๓) ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ (๔) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

พึงนับชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ในลักษณะเดียวกันกับชราและมรณะนี้ คือนับเป็นองค์ละ ๔ และความรู้อย่างนี้ของอริยสาวกในปัจจุบันชื่อว่าธัมมญาณ ความรู้อย่างนี้ของสมณะหรือพราหมณ์ในอดีตและในอนาคตชื่อว่าอันวยญาณ(ญาณที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งธัมมญาณ)

๔. ทุติยญาณวัตถุ ว่าด้วยญาณวัตถุ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงญาณวัตถุ ๗๗ อันเป็นการจำแนกญาณในองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ออกเป็น ๗ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ (๑) ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี (๒) ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี (๓) ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี (๔) ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี (๕) ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี (๖) ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี (๗) ญาณหยั่งรู้ว่าธัมมฐิติญาณของชาตินั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

พึงนับชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ในลักษณะเดียวกันกับชราและมรณะนี้ คือนับเป็นองค์ละ ๗

๕. อวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์เป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร จึงตรัสว่า เธอไม่ควรถามเช่นนี้ เพราะผู้ที่กล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่า ชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น ย่อมเป็นเหมือนมีทิฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีเป็นต้น

๖. ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร ว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ ซึ่งเนื้อหาของสูตรนี้เหมือนกับอวิชชาปัจจยสูตร

๗. นตุมหสูตร ว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กายนี้ไม่ใช่ของเธอ กายนี้ถูกกรรมเก่า (กรรมที่เกิดตามกฎปฏิจจสมุปบาท)ควบคุมไว้ ถูกจิตประมวลไว้ เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา พึงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายนี้ว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด

๘. เจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาทเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดในภพใหม่จึงมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี แม้ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณและนำไปสู่กระบวนการเกิดทุกข์ได้เช่นกัน ต่อเมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ ไม่นึกคิดถึงสิ่งใด ๆ จึงจะตัดกระบวนการเกิดทุกข์ได้

๙. ทุติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมีเป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนเจตนาสูตร(สูตรที่ ๘)

๑๐. ตติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ นติ(ตัณหา)จึงมี เมื่อนติมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุติและอุปัติจึงมี เมื่อจุติและอุปัติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนเจตนาสูตร(สูตรที่ ๘)

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ญาณวัตถุและองค์ปฏิจจสมุปบาท (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องกายและวงจรปฏิจจสมุปบาท

๕. คหปติวรรค

หมวดว่าด้วยคหบดี

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เมื่อใด ภัยเวร ๕ ประการ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ของพระอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า (๒) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ (๔) มีศีลบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อยและมีญายธรรมอันประเสริฐ ย่อมสามารถกล่าวได้ว่า เราไม่มีทุคติ เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในภายหน้าได้อย่างแน่นอน

๒. ทุติยปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนปัญจเวรภยสูตร (สูตรที่ ๑)

๓. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดทุกข์และความดับทุกข์ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี นี้เป็นความเกิดแห่งทุกข์ ส่วนความดับแห่งทุกข์ เริ่มจากตัณหาดับ แล้วชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส จึงดับตามลำดับ

๔. โลกสูตร ว่าด้วยโลก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก(หมู่สัตว์)ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเป็นต้นจึงมี นี้เป็นความเกิดแห่งโลก ส่วนความดับแห่งโลก เริ่มจากตัณหาดับ แล้วชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับตามลำดับ

๕. ญาติกสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ หมู่บ้านญาติกะ

พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิจจสมุปบาทธรรมสายเกิดทุกข์ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเป็นต้นจึงมี ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากตัณหาดับเป็นต้นไป และพระองค์ได้รับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งที่มาแอบยืนฟังพระสูตรนั้นนำไปศึกษา ทรงจำไว้ เพราะถือว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

๖. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้หนึ่ง

พราหมณ์คนหนึ่งทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือว่าไม่มี พระองค์ตรัสว่า โวหารทั้ง ๒ นี้จัดเป็นที่สุด ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นั้น แสดงธรรมโดยสายกลางเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี อันเป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๗. ชาณุสโสณิสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือว่าไม่มี พระองค์ตรัสตอบว่า โวหารทั้ง ๒ นี้จัดเป็นที่สุด ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นั้น แสดงธรรมโดยสายกลางเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี อันเป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๘. โลกายติกสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ

พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะทูลถามปัญหา ๔ ข้อ คือ (๑) สิ่งทั้งปวงมีหรือ (๒) สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ (๓) สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ (๔) สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ

ตรัสตอบว่า ปัญหานี้เป็นโลกายตะ เป็นส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นั้น แสดงธรรมโดยสายกลางเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี อันเป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

๙. อริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท จึงจะชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน

๑๐. ทุติยอริยสาวกสูตร ว่าด้วยอริยสาวก สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนอริยสาวกสูตร (สูตรที่ ๙)

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องภัยเวร ๕ ประการ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิดดับของโลก (๓) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า โลกายตะ และที่สุดทั้ง ๒

๖. ทุกขวรรค
หมวดว่าด้วยทุกข์

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปริวีมังสนสูตร ว่าด้วยการพิจารณา

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาถึงความเกิด ความดับและสาเหตุแห่งองค์ปฏิจจสมุปบาท เมื่อภิกษุได้พิจารณาอย่างนี้แล้วจึงจะรู้ชัดความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ แล้วทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทในลักษณะถาม-ตอบ เช่นถามว่า เมื่อสังขารไม่มี เพราะสังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือ ซึ่งภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น

๒. อุปาทานสูตร ว่าด้วยความยึดมั่นถือมั่น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี เหมือนกองไฟใหญ่ที่คนคอยใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง และไม้แห้งทุกระยะ ไฟก็ลุกโพลงอยู่ตลอดเวลา ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับตามลำดับ เหมือนกองไฟดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไปและเชื้อใหม่ไม่มี

๓. สังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญและเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่อไป เหมือนประทีปน้ำมันที่คนคอยเติมน้ำมันและไส้ตลอดเวลา ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานเป็นต้นจึงดับ เหมือนประทีปน้ำมันดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไปและเชื้อใหม่ไม่มี

๔. ทุติยสังโยชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่สังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญและเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่อไปเป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนสังโยชนสูตร(สูตรที่ ๓)

๕. มหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน เหมือนต้นไม้มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้จึงเจริญเติบโต อุปาทานมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงเจริญและทำให้กิเลสอื่นเจริญตาม เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน ตัณหาจึงดับ เหมือนคนตัดต้นไม้แล้วขุดรากขึ้น ผึ่งแดดให้แห้ง แล้วเผาไฟทำให้เป็นเขม่า นำไปโปรยลงในแม่น้ำ ต้นไม้ย่อมเกิดไม่ได้อีกเป็นต้น

๖. ทุติยมหารุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน เหมือนต้นไม้มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบๆ เป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนมหารุกขสูตร (สูตรที่ ๕)

๗. ตรุณรุกขสูตร ว่าด้วยต้นไม้อ่อน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่สังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเป็นต้นจึงมี เหมือนต้นไม้อ่อนที่คนรดน้ำพรวนดินสม่ำเสมอ ต้นไม้ย่อมเจริญงอกงาม ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่สังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานเป็นต้นจึงดับ เหมือนต้นไม้อ่อนที่ถูกตัดรากถอนโคน ย่อมไม่เจริญงอกงาม

๘. นามรูปสูตร ว่าด้วยนามรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่สังโยชน์ นามรูปย่อมหยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะเป็นต้นจึงมี เหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้

ย่อมเจริญ ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแก่สังโยชน์อยู่ นามรูปย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะเป็นต้นจึงดับ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกตัดรากถอนโคน

๙. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป แล้วทรงเปรียบเทียบกับต้นไม้ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนนามรูปสูตร(สูตรที่ ๘)

๑๐. นิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิจจสมุปบาทถึงจะเป็นธรรมลึกซึ้ง มีเนื้อหาลึกซึ้ง แต่ก็เป็นธรรมง่ายสำหรับเรา พระองค์ตรัสห้ามไม่ให้กล่าวอย่างนั้น เพราะปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้ง การที่หมู่สัตว์ยังไม่สามารถข้ามพ้นอบาย ทุคติ วินิบาตและสงสารได้ ก็เพราะยังไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทนี้ แล้วทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์พร้อมทั้งอุปมา เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนนามรูปสูตร(สูตรที่ ๘)

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการพิจารณาถึงความเกิด ความดับและสาเหตุแห่งองค์ปฏิจจสมุปบาท (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องตัณหา (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง

๗. มหาวรรค
หมวดว่าด้วยสูตรที่มีเนื้อหาสำคัญ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ พึงเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และพึงหลุดพ้นจากกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ได้บ้าง เพราะเหตุที่การประชุม ความสิ้นไป การยึดถือ และการทอดทิ้งกายนั้นย่อมปรากฏได้ แต่ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากจิต เพราะจิตถูกรัดไว้ด้วยตัณหา เป็นสิ่งที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับยึดมั่นว่า นั่นของเรา

เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรามาช้านาน การที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับพึงยึดถือกายนี้โดยความเป็นอัตตาประเสริฐกว่าการยึดถือจิตโดยความเป็นอัตตา เพราะกายเมื่อดำรงอยู่ก็ปรากฏแต่จิตไม่เป็นอย่างนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดเวลา เหมือนลิงเมื่อจับกิ่งไม้บางกิ่งได้แล้วก็จะเปลี่ยนจากกิ่งนั้นไปจับกิ่งอื่นเรื่อยไป อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายและจิตว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับเป็นต้น เหตุนั้น จึงเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจิตจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีก

๒. ทุติยอัสสุตวาสูตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสารธรรมต่าง ๆ เหมือนกับสูตรที่ ๑ ต่างแต่ทรงเน้นว่า เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามีผัสสะเป็นปัจจัย อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายและจิตว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับเป็นต้น

๓. ปุตตมังสสูตร ว่าด้วยเนื้อบุตร

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหาร ๔ อย่างแล้วให้ภิกษุพิจารณาอาหารเหล่านั้น ดังนี้

๑. กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) ให้พิจารณาเหมือนเนื้อบุตรที่สามีภรรยาบริโภคเพื่อข้ามทางกันดาร เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีในกามคุณ ๕ ได้

๒. ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ) ให้พิจารณาเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม ไปยืนที่ไหนก็ถูกสัตว์และแมลงรบกวน เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็จะกำหนดรู้เวทนา ๓ ได้

๓. มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) ให้พิจารณาเหมือนหลุมถ่านเพลิงลึกกว่าชั่วคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน เป็นสิ่งที่น่ากลัว เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้

๔. วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) ให้พิจารณาเหมือนนักโทษที่ถูกประหารชีวิตด้วยหอก ๓๐๐ เล่มแล้วได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว ก็ไม่มีกิจที่จะพึงทำยิ่งกว่านี้

๔. อัตถิราคสูตร ว่าด้วยราคะมีอยู่

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้ามีราคะ(ความกำหนัด) นันทิ(ความเพลิดเพลิน) และตัณหา(ความทะยานอยาก)ในอาหาร ๔ วิญญาณจะตั้งอยู่ในอาหารนั้น เมื่อวิญญาณตั้งอยู่ นามรูปย่อมหยั่งลง เมื่อนามรูปหยั่งลง ความเจริญแห่งสังขารย่อมมีและเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส แล้วทรงเปรียบเทียบราคะ นันทิและตัณหาเหมือนน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือสีแดงอ่อน ที่จิตรกรเขียนภาพสัตว์หรือภาพคนลงที่ฝาผนังหรือแผ่นผ้า ตรงกันข้าม ถ้าไม่มีราคะ นันทิและตัณหาในอาหาร ๔ ก็ไม่มีเหตุให้เกิดทุกข์ เหมือนเรือนยอดที่ถูกแสงสว่างของดวงอาทิตย์ส่องกระทบที่ฝาเรือน ถ้าไม่มีฝาเรือน แสงสว่างก็จะส่องกระทบที่แผ่นดิน ถ้าไม่มีแผ่นดิน ก็ส่องมากระทบน้ำ ถ้าไม่มีน้ำ ก็ไม่มีที่ให้แสงสว่างกระทบ

๕. นครสูตร ว่าด้วยนคร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อพระองค์ได้ทางเก่าคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เสด็จพระดำเนินมาแล้ว และนครอันมั่งคั่งคือปฏิจจสมุปบาท จึงนำมาบอกแก่เวไนยสัตว์จนเจริญ แพร่หลาย ทรงเปรียบพระองค์เหมือนบุรุษเดินป่าไปพบทางเก่าและเมืองโบราณ ที่สมบูรณ์ด้วยสวนดอกไม้ ป่าไม้ สระโบกขรณีและเชิงเทินอันน่ารื่นรมย์ แล้วได้กราบทูลแด่พระราชา พระราชาก็รับสั่งให้บูรณะ ปฏิสังขรณ์เมืองโบราณจนเจริญรุ่งเรืองทุกด้าน

๖. สัมมสสูตร ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้สามารถรู้ได้ว่า ชราและมรณะมีอุปธิเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด รู้ทั้งความเกิด ความดับและปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับแห่งชราและมรณะ ชื่อว่าผู้มีปกติประพฤติตามธรรม ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ แล้วทรงสอนให้พิจารณาปัจจัยภายในอันเป็นปัจจัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์คืออุปธิ ตัณหาและรูป โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาเป็นต้น เพราะเมื่อ

พิจารณาเห็นความเกิดและความดับแห่งปัจจัยเหล่านี้ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสและทุกข์ได้

๗. นฬกลาปิสูตร ว่าด้วยกำไม้อ้อ

ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรในขณะที่พักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาท เช่นถามว่า ชราและมรณะตนกระทำเองหรือคนอื่นกระทำให้ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น เพราะชาติมี ชราและมรณะจึงมี เป็นต้น ไม้อ้อ ๒ กำตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกัน ถ้าดึงออกกำหนึ่งย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ นามรูปก็เช่นกัน เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ และกล่าวต่อไปว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ ชาติ ภพเป็นต้น เรียกว่าผู้เป็นพระธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คายกำหนัด เพื่อดับอวิชชา เรียกว่าผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คายกำหนัด ไม่ถือมั่นอวิชชา เรียกว่าผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๘. โกสัมพิสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรม ณ กรุงโกสัมพี

ท่านพระปวิฏฐะถามท่านพระมุสิละขณะพักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพีว่า เว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว จะมีความรู้เฉพาะตนว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะเป็นต้นจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีหรือ

ท่านพระมุสิละตอบว่า ย่อมมีความรู้เช่นนั้นได้ เพราะความดับแห่งภพเป็นนิพพาน ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย เหมือนบุรุษเดินฝ่าความร้อน กระหายน้ำ มองดูบ่อน้ำแต่ไม่มีเชือกและคันโพงจะตักดื่มกิน ทั้งที่รู้ว่ามีน้ำ ฉะนั้น

๙. อุปยันติสูตร ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบกับมหาสมุทรที่มีน้ำขึ้นน้ำลงและส่งผลให้แม่น้ำใหญ่น้อยขึ้นลงตาม อวิชชาก็เหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สังขารเกิดขึ้นตามและเมื่อสังขารเกิดขึ้นแล้วก็ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นตามเป็นต้นเป็นลำดับไป

๑๐. สุสิมปริพาชกสูตร ว่าด้วยสุสิมปริพาชก

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สุสิมปริพาชกเข้ามาบวชเพื่อจะมาขโมยหลักธรรม เมื่อบวชแล้วจึงเที่ยวถามภิกษุผู้เป็นปัญญาวิมุตติว่า ท่านสามารถแสดงฤทธิ์ มีทูทิพย์ กำหนดรู้ใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ มีตาทิพย์และบรรลุอารุปปวิโมกข์ได้หรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นตอบว่าไม่ได้ แต่พวกผมะหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา ท่านจึงเกิดความสงสัยนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงสอนให้พิจารณาขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และให้พิจารณาปฏิจจสมุปบาทแล้วตรัสถามว่า เมื่อรู้แล้วย่อมสามารถแสดงฤทธิ์ มีทูทิพย์เป็นต้นได้หรือไม่ ท่านจึงรู้ตัวว่า ตนเองยังโง่เขลาเบาปัญญาอยู่ เกิดสำนึกผิดได้แล้วจึงกราบทูลให้พระองค์ยกโทษให้ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า เพราะเธอเห็นโทษแล้วขอโทษตามวิธีที่ถูกต้อง เรารับโทษนั้น เพราะผู้เห็นโทษแล้วขอโทษตามวิธีที่ถูกต้อง จะได้สำรวมต่อไป ข้อนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอาหาร ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ทางเก่า และนครอันมั่งคั่ง (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้มิปกติประพฤติตามธรรม

๘. สมณพราหมณวรรค
หมวดว่าด้วยสมณพราหมณ์

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๒-๑๑. ชาติสุตตาทิทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๐ สูตร มีชาติสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตรทั้ง ๑๐ คือ ชาติสูตร ภวสูตร อุปาทานสูตร ตัณหาสูตร เวทนาสูตร ผัสสสูตร สฬายตนสูตร นามรูปสูตร วิญญาณสูตรและสังขารสูตร ในลักษณะเดียวกันกับชรามรณสูตร เพียงแต่เปลี่ยนจากชราและมรณะเป็นองค์ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นอีกสูตรนั้น ๆ ตามลำดับว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเหตุที่ทำให้เป็นและไม่เป็นสมณะหรือพราหมณ์

๙. อันตรเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยสูตรที่มีเนื้อความละไว้ในระหว่าง

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตถสูตร ว่าด้วยศาสดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ไม่รู้ชราและมรณะตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ชราและมรณะ รู้ความเกิด รู้ความดับและรู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ตามความเป็นจริง

๒-๑๒. ทุติยสัตตสุตตาทิทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๐ สูตรมีทุติยสัตตสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตรทั้ง ๑๐ คือ สัตตสูตร ทุติยสัตตสูตร ตติยสัตตสูตร จตุตถสัตตสูตร ปัญจมสัตตสูตร ฉัฏฐสัตตสูตร สัตตมสัตตสูตร อัฏฐมสัตตสูตร นวมสัตตสูตร ทสมสัตตสูตร ในลักษณะเดียวกันกับสัตตสูตร เพียงแต่เปลี่ยนจากชราและมรณะเป็นองค์ปฏิจจสมุปบาทอื่นตามลำดับว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขารตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับ และไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขารตามความเป็นจริง

๒-๑๒. สิกขาสุตตาทิเปยยาลเอกาทสกะ ว่าด้วยสูตร ๑๑ สูตรที่ละไว้มีสิกขาสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตรทั้ง ๑๑ คือ สิกขาสูตร โยคสูตร ฉันทสูตร อุสโสฬหิสูตร อัปปฏิวานิสูตร อาดับปสูตร วิริยสูตร สาตัจจสูตร สติสูตร สัมปชัญญสูตร อัปปมาทสูตร โดยนัยเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนสาระไปตามชื่อสูตรนั้น ๆ เช่น บุคคลเมื่อไม่รู้ชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงศึกษา ทำความเพียร ทำความพอใจ ทำความอุตสาหะ ทำความเพียรไม่ถอยกลับ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส ทำความเพียรอย่างกล้าหาญ ทำความเพียรติดต่อมีสติ มีสัมปชัญญะ มีความไม่ประมาท เพื่อรู้ชราและมรณะนี้ตามความเป็นจริง

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุคคลผู้ไม่รู้ความเกิดความดับเป็นต้น ควรทำอย่างไร

๒. อภิสมยสังยุต

ความหมาย

อภิสมยสังยุต ประมวลเรื่องการตรัสรู้ธรรม หมายถึง การบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าต่อสรรพสัตว์ ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นขสิขาสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดิน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนฝุ่นที่ติดปลายเล็บ ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยสระโบกขรณี

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในสระโบกขรณี ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าวิดขึ้นมา ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๓. สัมเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ที่ไหลมาบรรจบกัน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๔. ทุติยสัมเภชชอุทกสูตร ว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี

ที่ไหลมาบรรจบกัน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๕. ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดิน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนดินเหนียวเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๖. ทุติยปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดินใหญ่ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนดินเหนียว ๗ ก้อน ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๗. สมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในมหาสุทร ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษวักขึ้น ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๘. ทุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในมหาสุทร ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๙. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาหิมพานต์ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๑๐. ทุติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาหิมพานต์ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๗ ก้อน ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย

๑๑. ตติยปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การบรรลุของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาสิเนรุ ส่วนการบรรลุคุณวิเศษของอัญเดียรถีย์มีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ดังนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มีการบรรลุและมีอภิญญายิ่งใหญ่อย่างนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความทุกข์ของพระอริยสาวก

๓. ธาตุสังยุต

๑. ความหมาย

ธาตุสังยุต ประมวลเรื่องธาตุ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับธาตุ ความต่างแห่งธาตุทั้งหลาย

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๓๙ สูตร แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๗ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

ธาตุสังยุต

๑. นานัตตวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๑๒ สูตร
๓. กัมมปถวรรค ๗ สูตร
๔. จตุตถวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. นานัตตวรรค

หมวดว่าด้วยความต่าง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกความต่างแห่งธาตุทั้งหลายออกเป็น ๖ หมวด หมวดละ ๓ รวมทั้งหมดเป็น ๑๘ ธาตุ ซึ่งเรียกว่าธาตุ ๑๘ ดังนี้ (๑) จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ (๒) โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ (๓) ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ (๔) ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ (๕) กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ (๖) มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

๒. ผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะ ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ โสตสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตธาตุ เป็นต้น

๓. โนผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งผัสสะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ แต่จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น

๔. เวทนานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น

๕. ทุติยเวทนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส จักขุสัมผัสไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสสชาเวทนา จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น

๖. พาหิรธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุภายนอก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งธาตุภายนอกว่า ความต่างแห่งธาตุภายนอก ได้แก่ รูปธาตุ สัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ

๗. สัญญานานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งสัญญา เช่น รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ

๘. โนปริเยสนานานัตตสูตร ว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา (การแสวงหา) เช่น ความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญาเป็นต้น ความต่างแห่งปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฬาหะ ความต่างแห่งปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา

๙. พาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอกว่า รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา แม้สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญาและธัมมสัญญาก็เกิดโดยอาการอย่างเดียวกัน

๑๐. ทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอกโดยนัยเดียวกันกับพาหิรผัสสนานัตตสูตร (สูตรที่ ๙) ต่างแต่ทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุภายนอก เช่น ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ธัมมปริเยสนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมลาภะ ธัมมปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ธัมมฉันทะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมสัมผัสสชาเวทนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมสัมผัสสะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสะ ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ธาตุ ๑๘ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความต่างแห่งผัสสะ เวทนา ธาตุภายนอก สัญญา และปริเยสนา (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธาตุภายนอก

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัตตธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๗

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๗ คือ (๑) อาภาธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏ (๒) สุภธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏ (๓) อากาสานัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏ (๔) วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัยอากาสานัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๕) อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๖) เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนธาตุจึงปรากฏ (๗) สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธสมาบัติจึงปรากฏ และอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ จึงปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาภาธาตุ สุภธาตุ

อากาสานัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เป็นสัญญาสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุเป็นสังขาราวิเสสสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุเป็นนิโรธสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้

๒. สนิทานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลวิตกทั้ง ๓ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก ย่อมเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ เช่น กามวิตกเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ คือ กามสัญญา(ความหมายรู้กาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ กามสังกัปปะ(ความดำริในกาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา กามฉันทะ(ความพอใจในกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังกัปปะ กามปริฬาหะ(ความเร่าร้อนเพราะกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามฉันทะ กามปริเยสนา(การแสวงหากาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามปริฬาหะ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหากาม พยาบาทและวิหิงสา ย่อมปฏิบัติผิดทางกาย วาจาและใจ เหมือนบุรุษวางคบหญ้าที่ติดไฟไว้ในป่าหญ้าแห้ง แล้วไม่รีบดับ สัตว์ที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่พึงถึงความพินาศย่อยยับ สมณะหรือพราหมณ์หากไม่รีบละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งอกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความอึดอัด ความคับแค้น ความเร่าร้อน ในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมไปทุคติ

และกุศลวิตก ๓ คือ (๑) เนกขัมมวิตก(ความดริกในการออกบวช) (๒) อพยาบาทวิตก(ความดริกในความไม่พยาบาท) (๓) อวิหิงสาวิตก(ความดริกในความไม่เบียดเบียน) ก็เกิดขึ้นเพราะมีเหตุในลักษณะตรงกันข้ามจากกามวิตกเป็นต้นนั้น และอริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีนัยตรงกันข้ามจากปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ

๓. คิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรม ณ ตำหนักอิฐ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐ ใกล้หมู่บ้านญาติกะ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัญญา ทิฏฐิและวิตกเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ เมื่อท่านพระกัจจานะทูลถามว่า ทิฏฐิที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบุคคลที่มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้ปรากฏเพราะอาศัยอะไร จึงตรัสว่า ธาตุคืออวิชชานี้เป็นธาตุใหญ่ สัญญา ทิฏฐิ วิตก เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ บุคคล และวาจาที่เลว เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่เลว บุคคลที่เลวนั้น ย่อมบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่เลว เรากล่าวว่า ความเกิดของบุคคลนั้นเลว สัญญาที่ปานกลางเป็นต้นก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ปานกลาง บุคคลที่ปานกลาง

นั้นก็ย่อมบอกเรื่องเหล่านั้นได้ง่าย แม้สัญญาที่ประณีตเป็นต้นก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ประณีต บุคคลที่ประณีตนั้นย่อมบอกเรื่องเหล่านั้นได้ง่าย

๔. หีนาธิมุตติกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวและอัธยาศัยงาม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันได้เพราะมีธาตุอย่างเดียวกัน เช่น สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว สัตว์ผู้มีอัธยาศัยงามก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยงาม

๕. จังกมสูตร ว่าด้วยการจงกรม

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเห็นพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระปุณณมันตานีบุตร พระอุบาลี พระอานนท์ พระเทวทัตที่กำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุจำนวนมากหรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเป็นต้นว่า ภิกษุที่จงกรมกับท่านพระสารีบุตรล้วนมีปัญญามาก ที่จงกรมกับท่านพระมหาโมคคัลลานะล้วนมีฤทธิ์มาก พระองค์จึงตรัสว่า แม้ในอดีต ในอนาคตและในปัจจุบัน สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว สัตว์ผู้มีอัธยาศัยงามคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยงาม

๖. สคาถาสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่มีคาถา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว เหมือนคูถรวมกับคูถ มูตรรวมกับมูตรเป็นต้น แล้วตรัสว่า ป่าคือกิเลสเกิดเพราะการคลุกคลี ย่อมขาดไปเพราะการไม่คลุกคลี บุคคลเกาะท่อนไม้เล็กย่อมจมลงในห้วงน้ำใหญ่ ฉันใด สาธุชนอาศัยคนเกียจคร้านย่อมจมลงฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงควรคบบัณฑิตผู้สงบ ปรารภความเพียร

๗. อัสสัทธสังสันทนสูตร ว่าด้วยการคบค้าสมาคมกันของสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน สัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีลักษณะอย่างนั้นทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ส่วนสัตว์ผู้มีศรัทธาเป็นต้นย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศรัทธาเป็นต้น

๘. อัสสัทธมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน สัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ส่วนสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา มีหิริเป็นต้น ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศรัทธาและมีหิริเป็นต้น

๙. อหิริกมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีหิริเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีปัญญาทราม ส่วนสัตว์ผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา

๑๐. อโนตตัปปมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะ ส่วนสัตว์ผู้มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีโอตตัปปะ

๑๑. อัปปสุตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีสุตะน้อยเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีปัญญาทราม ส่วนสัตว์ผู้มีสติมากเป็นต้น ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีสุตะมากเป็นต้น

๑๒. กุสีตมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีความเกียจคร้านเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืมย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืม ส่วนสัตว์ผู้ไม่เกียจคร้านเป็นต้นย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่เกียจคร้านเป็นต้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) วิเคราะห์ธาตุ ๗ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดกุศลวิตกและอกุศลวิตก (๓) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่สัตว์คบค้าสมาคมกัน

๓. กัมมปถวรรค
หมวดว่าด้วยกรรมบถ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสมาหิตสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง ส่วนสัตว์ผู้มีจิตมั่นคงย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีจิตมั่นคง

๒. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ทุศีล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ทุศีลย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ทุศีล ส่วนสัตว์ผู้มีศีลย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศีล

๓. ปัญจสิกขาปทสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีศีล ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศีล ๕ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีศีล ๕

๔. สัตตกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) ...การลักทรัพย์ (๓) ...การประพฤติผิดในกาม (๔)...การพูดเท็จ (๕) ...การพูดส่อเสียด (๖) ...การพูดคำหยาบ (๗)...การพูดเพ้อเจ้อ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๗ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๗

๕. ทสกัมมปถสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) ...การลักทรัพย์ (๓) ...การประพฤติผิดในกาม (๔)...การพูดเท็จ (๕)...การพูดส่อเสียด (๖)...การพูดคำหยาบ (๗) ...การพูดเพ้อเจ้อ (๘)...การเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙) ...การเบียดเบียน (๑๐) มีความเห็นชอบ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐

๖. อัฏฐังคิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘

๗. ทสังคสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีธรรม ๑๐ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีธรรม ๑๐ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีธรรม ๑๐ เหล่านี้ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีธรรม ๑๐ เหล่านี้

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการคบค้าสมาคมของสัตว์ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ มีกรรมบถ ๑๐ และมีอริยมรรคมีองค์ ๘ มีธรรม ๑๐

๔. จตุตถวรรค

หมวดที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จตุธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุมี ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ

๒. ปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนตรัสรู้เราได้ดำริถึงคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ แล้วได้ทราบว่า สุขและโสมนัสเป็นคุณของธาตุ ๔ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์และความแปรผันไปเป็นโทษของธาตุ ๔ การกำจัดฉันทราคะในธาตุ ๔ เป็นเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ เมื่อทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้

๓. อจริงสูตร ว่าด้วยการเที่ยวแสวงหาคุณโทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนตรัสรู้เราเที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ เป็นต้น เมื่อทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้

๔. โนเจทังสูตร ว่าด้วยคุณโทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง จึงจะสามารถสลัดตนออกจากธาตุ ๔ ได้และมีใจเป็นอิสระ

๕. เอกันตทุกขสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ มีทุกข์โดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๔ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากัน ฉะนั้น สัตว์จึงยินดีบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง ถ้าสัตว์รู้ถึงโทษของธาตุตามความเป็นจริงแล้วย่อมหลุดพ้นได้

๖. อภินันทสูตร ว่าด้วยความชื่นชมธาตุ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่ยังชื่นชมธาตุ ๔ ย่อมไม่สามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ส่วนผู้ที่ไม่ชื่นชมธาตุ ๔ จึงจะสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้

๗. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความบังเกิดแห่งธาตุ ๔ นั้น เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรคและเป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความระงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งธาตุ ๔ นั้นเป็นความดับทุกข์ เป็นความระงับโรคและเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๘. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๙. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ที่ไม่รู้ความเกิด ความตั้งอยู่ไม่ได้ คุณ โทษ ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนสมณพราหมณสูตร (สูตรที่ ๘)

๑๐. ตติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ธาตุ ๔ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนสมณพราหมณสูตร (สูตรที่ ๘)

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่จัดว่าเป็นและไม่เป็นสมณะหรือพราหมณ์

๔. อนมตัคคสังยุต

๑. ความหมาย

อนมตัคคสังยุต ประมวลเรื่องสังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดโดยเปรียบเทียบกับแผ่นดิน ภูเขาเป็นต้น

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๐ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร มีสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร ดังนี้

อนมตัคคสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ติณกัฏฐสูตร ว่าด้วยหญ้าและท่อนไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนบุคคลตัดหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้และใบไม้ในชมพูทวีปมารวมกันแล้วทำเป็นมัดมัดละ ๔ นิ้ว โดยสมมติแต่ละมัดว่าเป็นมารดาบิดา จนกระทั่งใบไม้เหล่านั้นหมดไป ก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ

๒. ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนบุคคลยกเอาแผ่นดิน มาปั้นเป็นก้อนเท่ากับเมล็ดกระเบา จนกระทั่งแผ่นดินนั้นหมดไป ก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ

๓. อัสสุสูตร ว่าด้วยน้ำตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนน้ำตาที่มนุษย์ร้องไห้เพราะประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจ หรือเพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ ตลอดระยะเวลายาวนาน มีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๔. ขีรสูตร ว่าด้วยน้ำนม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนน้ำนมที่มนุษย์ทั้งหลายดื่มกินตลอดระยะเวลายาวนาน มีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๕. ปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนภูเขาศิลาแท่งทึบลูกใหญ่ ยาว กว้าง และสูง อย่างละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปีจึงจะมีบุรุษเอาผ้าเนื้อละเอียดมาลูบ ๑ ครั้ง ทำอยู่อย่างนี้จนภูเขานั้นราบเรียบเสมอแผ่นดิน ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถเทียบกับกัปหนึ่งได้

๖. สาสปสูตร ว่าด้วยเมล็ดผักกาด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนเมืองที่มีความยาว กว้าง และสูง อย่างละ ๑ โยชน์ เต็มไปด้วยเมล็ดผักกาด บุรุษหยิบเมล็ดผักกาดออกจากเมืองนั้น ๑๐๐ ปีเพียง ๑ เมล็ด ทำอยู่อย่างนั้นจนเมล็ดผักกาดหมด ถึงกระนั้น ก็ไม่สามารถเทียบกับอายุของกัปหนึ่งได้

๗. สาวกสูตร ว่าด้วยพระสาวก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนสาวก ๔ รูปซึ่งมีอายุรูปละ ๑๐๐ ปี แต่ละรูประลึกย้อนหลังไปได้วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ถึงกระนั้น กัปที่พวกเธอระลึกไปไม่ถึงก็ยังมีอยู่มาก

๘. คังคาสูตร ว่าด้วยแม่น้ำคงคา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนเม็ดทรายในมหาสมุทรที่มนุษย์ถือว่าไม่สามารถนับได้ ถึงกระนั้น ก็ยังนับง่ายกว่าการนับกัปเสียอีก

๙. ทัณฑสูตร ว่าด้วยท่อนไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นไปบนอากาศ บางครั้งตกลงทางโคน บางครั้งตกลงทางขวาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย ชีวิตของสัตว์ที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏก็ไม่แน่นอนเช่นกัน คือ บางชาติเกิดเป็นมนุษย์ บางชาติเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๑๐. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะหากน่าโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูกของบุคคลคนหนึ่งผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปตลอด ๑ กัป ก็จะพึงได้เท่ากับภูเขาเวปุลละ

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์สังสารวัฏที่พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทุคคตสูตร ว่าด้วยผู้มีความทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นความทุกข์ในสังสารวัฏที่สัตว์ได้รับ เพราะแม้เราก็เคยได้รับความทุกข์มาแล้ว

๒. สุขิตสูตร ว่าด้วยผู้มีความสุข

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นความสุขในสังสารวัฏที่สัตว์ได้รับ เพราะแม้เราก็เคยได้รับความสุขมาแล้ว

๓. ติงสมัตตสูตร ว่าด้วยภิกษุ ๓๐ รูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุชาวเมืองปาวา ๓๐ รูปว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ สัตว์ถูกอวิชชา ตัณหาผูกไว้จึงท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ได้เสวยความทุกข์ ถูกฆ่า ถูกตัดศีรษะจนโลหิตที่ไหลออกมานั้นมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๔. มาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นมารดากัน

๕. ปิตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบิดากัน

๖. ภาตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชายกัน

๗. ภคินิสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นพี่สาวน้องสาวกัน

๘. ปุตตสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบุตรกัน

๙. ธีตุสูตร ว่าด้วยผู้เคยเป็นธิดา

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นธิดากัน

๑๐. เวปุลลปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขาเวปุลละ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏมีระยะยาวนานจนภูเขาเวปุลละมีชื่อตั้งหลายชื่อ คือ มีชื่อว่าปาจีนวังสะ ในสมัยพระกกุสันธพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี มีชื่อว่าวงกต ในสมัยพระโกนาคมนพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี มีชื่อว่าสุปัสสะ ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๒ หมื่นปี และมีชื่อว่าเวปุลละเหมือนเดิม ในสมัยเราซึ่งพวกมนุษย์มีอายุน้อยเพียง ๑๐๐ ปี ชื่อภูเขานี้เปลี่ยนแปลงไป มนุษย์เหล่านั้นตายกันไป พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ได้ปรินิพพานไปแล้ว เหตุนั้น สังขารทั้งหลายจึงไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นใจ

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏและสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ

๕. กัสสปสังยุต

ความหมาย

กัสสปสังยุต ประมวลเรื่องพระมหากัสสปะ หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับท่านพระมหากัสสปะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายบ้าง ท่านพระมหากัสสปะเล่าเองบ้าง ส่วนมากเกี่ยวกับคุณธรรมและการประพฤติปฏิบัติของท่าน ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สันตุฏฐสูตร ว่าด้วยความสันโดษ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระมหากัสสปะเป็นผู้สันโดษ ไม่หลงติดใจมองเห็นโทษและใช้ปัจจัย ๔ ได้อย่างเหมาะสม คือทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควร เพราะอยากได้ปัจจัยนั้น เมื่อไม่ได้ปัจจัยนั้นก็ไม่กระวนกระวาย หรือเมื่อได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลงไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ แล้วทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตาม

๒. อโนตตัปปีสูตร ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว

ท่านพระมหากัสสปะกับท่านพระสารีบุตรได้สนทนาธรรมกันว่า ภิกษุผู้ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า บาปอกุศลธรรมเมื่อเกิดแก่เรา บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ กุศลธรรมเมื่อไม่เกิดแก่เรา และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแก่เราและดับไปแล้ว พึงเป็นไปเพื่อความพินาศ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส และภิกษุผู้ไม่สะดุ้งกลัว เพราะคิดเช่นที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ก็ชื่อว่าไม่มีความสะดุ้งกลัว ส่วนภิกษุผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลสและผู้มีความสะดุ้งกลัวมีนัยตรงกันข้าม

๓. จันทูปมาสูตร ว่าด้วยการเปรียบเทียบภิกษุกับดวงจันทร์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเป็นเหมือนดวงจันทร์ จงพรากกายและจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ ไม่คะนองเข้าไปสู่ตระกูล เหมือนบุรุษพรากกายและจิตแลดูบ่อน้ำซึ่งคร่ำคร่า ภูเขาที่ขรุขระ หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นห้วง ๆ ซึ่งท่านพระกัสสปะปฏิบัติตัว

ได้เช่นนี้ แล้วทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ในอากาศตรัสว่า จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล ไม่พึงข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในตระกูล เหมือนฝ่ามือไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในอากาศ จงพอใจด้วยลาภของตนและของผู้อื่น ภิกษุผู้คิดว่า ชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเราแล้วเลื่อมใส พึงทำอาการของผู้ที่เลื่อมใสต่อเรา จึงแสดงธรรม ชื่อว่ามีธรรมเทศนาไม่บริสุทธิ์ ส่วนผู้คิดว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคดรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเราแล้วพึงรู้ทั่วถึง พึงปฏิบัติ เพื่อความเป็นอย่างนั้น จึงแสดงธรรม ชื่อว่ามีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ เพราะเธออาศัยความที่ธรรมเป็นธรรมดี อาศัยความกรุณา อาศัยความเอ็นดู อาศัยความอนุเคราะห์จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น

๔. กุลูปกสูตร ว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระกัสสปะเป็นผู้ควรเข้าสู่ตระกูล เพราะถึงเธอจะคิดว่า เราพึงได้ปัจจัย ๔ ขอชนทั้งหลายจงให้เราเท่านั้น จงให้มาก อย่าให้น้อย จงให้ของประณีต อย่าให้ของเศร้าหมอง จงรีบให้ อย่าให้ช้า จงให้โดยเคารพ อย่าให้โดยไม่เคารพ จึงเข้าไปสู่ตระกูล แต่เมื่อเขาไม่ทำเช่นนั้นก็ไม่อึดอัด ไม่เสวยทุกข์โทมนัส แม้เธอทั้งหลายก็พึงเป็นเช่นนั้น

๕. ชิณณสูตร ว่าด้วยความแก่

พระผู้มีพระภาคทรงปรารภความแก่ชราของท่านพระมหากัสสปะแล้วตรัสว่า บัดนี้เธอแก่แล้ว ผ้าป่านบังสุกุลของเธอหนัก ไม่น่านุ่งห่ม เธอจงใช้สอยคหบดีจีวร จงบริโภคโภชนะที่เขานิมนต์ และจงอยู่ในสำนักของเรา ท่านพระกัสสปะกราบทูลว่า ข้าพระองค์เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มักน้อย เป็นผู้สันโดษ สงัดจากหมู่ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ เป็นผู้ปรารภความเพียรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์เหล่านั้น เพราะเห็นประโยชน์ ๒ ประการ คือ การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตนและการอนุเคราะห์หมู่ชนในภายหลัง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสรับรองว่า ดีละ เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอจงนุ่งห่มผ้าป่านบังสุกุลที่ใช้แล้ว จงเที่ยวบิณฑบาต และจงอยู่ในป่าเถิด

๖. โอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านกราบทูลว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เช่น ภิกษุภัณฑะสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ และภิกษุอาภิชชิกะสัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งเรียกภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้นมาแล้วตรัสถามว่า ถ้าเธอทั้งหลายไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ เธอทั้งหลายรู้เห็นอะไรจึงบวชแล้วกล่าวล่วงเกินกันด้วยสุตะเล่า ภิกษุทั้ง ๒ รูปได้น้อมศีรษะลงแทบพระบาทแล้วทูลขออภัยโทษ จึงตรัสว่า การที่บุคคลเห็นความผิดเป็นความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้องและสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ

๗. ทุติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านกราบทูลว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอน ทั้งไม่มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญาในกุศลธรรม จึงไม่มีความเจริญในธรรม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรมที่อับแสง ไม่เต็มดวง ไร้รัศมี การที่บุคคลไม่มีศรัทธาเป็นต้นนี้นับว่าเป็นความเสื่อม แต่ถ้ามีศรัทธาเป็นต้นนับว่าเป็นความเจริญ เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญเปล่งรัศมีเจิดจ้า พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาภาษิตของท่าน

๘. ตติยโอวาทสูตร ว่าด้วยการให้โอวาท สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ท่านจึงกราบทูลว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า จริงอย่างนั้น เพราะครั้งก่อน ภิกษุผู้เถระเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัดจากหมู่ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์เหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เถระย่อมนิมนต์ภิกษุนั้นให้นั่งว่า มาเถิดภิกษุ เธอชื่ออะไร ช่างเจริญจริง ใคร่ต่อการศึกษาแท้ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นนวกะเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทำตามอย่าง ข้อนั้นย่อมมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน ในบัดนี้ ภิกษุผู้เถระไม่เป็นเช่นนั้น เมื่อภิกษุรูปใดมีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ

และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุผู้เถระย่อมนิมนต์ให้นั่งว่า มาเถิดภิกษุ เธอชื่อไร ช่างเจริญจริง ปรารถนาดีต่อเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ ปี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด ภิกษุผู้เป็นนวกะเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทำตามอย่าง ข้อนั้นย่อมมีเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน

๙. ฌานาภิญญสูตร ว่าด้วยฌานและอภิญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญา-นาสัญญายตนะ สัญญาเวทยิตนิโรธ สามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ได้ยินทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ สามารถกำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ เห็นหมู่สัตว์ซึ่งกำลังจุติ กำลังอุบัติ รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ แม้กัสสปะก็สามารถทำได้เช่นเรา

๑๐. อุปัสสยสูตร ว่าด้วยพระมหากัสสปะแสดงธรรมในสำนักภิกษุณี

ท่านพระมหากัสสปะและท่านพระอานนท์ชวนกันไปยังสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่ง แล้วท่านพระมหากัสสปะได้แสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุณี หลังจากแสดงธรรมแล้ว ภิกษุณีชื่อฤลลดิสสาแสดงอาการไม่พอใจพร้อมกล่าวดูหมิ่นว่า เหตุไฉนจึงแสดงธรรมต่อหน้าพระอานนท์ผู้เป็นมุนี ท่านพระมหากัสสปะจึงกล่าวสอนเชิงห้ามปรามโดยอ้างคุณวิเศษว่า เรามีอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ และอภิญญา ๖ เท่ากับพระผู้มีพระภาค อันเป็นเหตุให้ภิกษุณีรูปนั้นลาสิกขาไป

๑๑. จีวรสูตร ว่าด้วยจีวร

ท่านพระมหากัสสปะถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการขบฉันในตระกูล ๓ หมวดไว้เพื่อประโยชน์อะไร พระอานนท์ตอบว่า เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๒) เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๓) เพื่ออนุเคราะห์ตระกูล มิให้ภิกษุผู้ปรารถนาชั่วอาศัยพวกพ้องทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

จากนั้น ท่านได้สอนท่านพระอานนท์และสัทธิวิหาริกว่า พวกท่านยังทำตัวเหมือนเด็ก ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ปรารภความเพียร เที่ยวเหยียบย่ำข้าวกล้าเบียดเบียนตระกูล ภิกษุณีชื่อฤลลนันทาเมื่อได้ยินเช่นนั้นไม่พอใจจึงกล่าวว่า ท่านพระมหากัสสปะเคยเป็นอัญเดียร์ถีย์จึงได้กล่าวหาพระอานนท์

ท่านพระมหากัสสปะจึงบันลือสีหนาทแล้วเล่าเรื่องตั้งแต่ท่านออกบวชตั้งใจอุทิศต่อพระอรหันต์กระทั่งเดินทางมาพบพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ ณ พหุปุตตเจดีย์ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาแล้วได้รับอนุญาตให้อุปสมบทด้วยพระโอวาท ๓ ข้อ คือ (๑) ให้ตั้งหิริโอตตัปปะอย่างแรงกล้า ในภิกษุผู้พระเถระ พระมัชฌิมะ และพระนวกะ (๒) ให้ตั้งใจฟังธรรมที่เป็นกุศล ไตร่ตรองด้วยปัญญาแล้วนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ (๓) ให้พิจารณากายคตาสติอยู่เสมอ

ในวันที่ ๘ จากวันที่ได้รับพระโอวาทนั้นก็บรรลุอรหัตตผล ได้เคยถวายผ้าสังฆาฏิแด่พระผู้มีพระภาค และพระองค์ได้ทรงประทานผ้าป่านบังสุกุลของพระองค์แก่ท่าน ในด้านคุณวิเศษก็ได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่ามีเท่ากับพระองค์ ทั้งยังสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดในคุณวิเศษเหล่านี้

๑๒. ปรัมมรณสูตร ว่าด้วยตถาคตตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด

ท่านพระมหากัสสปะกับท่านพระสารีบุตรได้สนทนาธรรมกันขณะพักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี โดยท่านพระสารีบุตรถามปัญหา ๔ ประเด็น คือ (๑) ตถาคตตายแล้ว เกิดอีกหรือ (๒) ตถาคตตายแล้ว ไม่เกิดอีกหรือ (๓) ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ (๔) ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ ไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ตอบเพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้และเพื่อนิพพาน ส่วนปัญหาที่ทรงตอบคือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ เพราะมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้และเพื่อนิพพาน

๑๓. สัทธัมมัปปฏิรูปกสูตร ว่าด้วยสัทธรรมปฏิรูป

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญแห่งสัทธรรมแก่ท่านพระมหากัสสปะว่า เหตุที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมมี ๕ ประการ คือ (๑) บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา (๒) บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระธรรม (๓) บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระสงฆ์ (๔) บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในสิกขา (๕) บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ

ส่วนเหตุที่ทำให้สัทธรรมเจริญมี ๔ ประการ คือ (๑) บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระศาสดา (๒) บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระธรรม (๓) บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระสงฆ์ (๔) บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในสิกขา (๕) บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในสมาธิ

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระมหากัสสปะ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความแตกต่างของภิกษุในอดีตกับปัจจุบัน (๓) ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมและเจริญ

๖. ลาภสักการสังยุต

๑. ความหมาย

ลาภสักการสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับลาภสักการะ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับลาภสักการะและความสรรเสริญที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคายและเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๔๒ สูตร แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

ลาภสักการสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร	๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร
๓. ตติยวรรค ๑๐ สูตร	๔. จตุตถวรรค ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ทารุณสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคายและเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม

๒. พหิสสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนเบ็ด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนปลาที่เห็นแก่เหยื่อกลืนกินเบ็ดของนายพราน ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำร้ายเอาได้

๓. กุมมสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนเต่าถูกเชือกมัด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนเต่าหัวดื้อที่ถูกนายพรานยิงด้วยลูกดอก เพราะไม่เชื่อฟังคำเตือนของเต่าด้วยกัน ถึงความพินาศ

๔. ทีฆโลมิกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนแกะขนยาวถูกหนามเกี่ยว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนแกะขนยาวที่เข้าไปในพงหนาม ย่อมถูกหนามเกี่ยวเกาะไว้ ได้รับทุกข์

๕. มีฬหกสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนแมลงวันกินคูถ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนแมลงวันกินคูถ แม้ท้องเต็มแล้ว มันก็ยังโลภอยากกินคูถกองอื่นอยู่ร่ำไป

๖. อสนิสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนสายฟ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนถูกสายฟ้าฟาด

๗. ทิฏฐสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนลูกศรอาบยาพิษ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนถูกลูกศรปักดิดไว้

๘. สิคาลสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน จะไปอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ก็ไม่พอใจ ไม่มีความสุข

๙. เวรัมภสูตร ว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำแล้ว ในที่สุดต้องบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ บริขารกระจัดกระจายไป ย่อมเป็นเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัดให้อวัยวะฉีกขาดกระจัดกระจายไป

๑๐. สคาถกสูตร ว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญมีอบายเป็นผล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น บุคคลผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโทษของผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ

๒. ทุติยวรรค

หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุวัณณปาติสูตร ว่าด้วยฉาดทองคำ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งฉาดทองคำ เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้

๒. รูปิยปาติสูตร ว่าด้วยฉาดรูปิยะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งฉาดรูปิยะ เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้

๓-๑๐. สุวัณณนิกขสุดตาทิอัฏฐกะ ว่าด้วยสูตร ๘ สูตรมีสูตรว่าด้วยทองคำแท่งเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตรทั้ง ๘ นี้ คือ สุวัณณนิกขสูตร สุวัณณนิกขสดสูตร สิงคินิกขสูตร สิงคินิกขสดสูตร ปฐวิสูตร อามิสกิญจิกขสูตร ชีวิดสูตร ชนปทกัลยาณีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับรูปิยปาดิสูตร เพียงแต่เปลี่ยนเครื่องล่อไปตามชื่อของสูตรต่าง ๆ ตามลำดับนี้ คือ ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จ เพราะทองคำแท่ง ทองคำ ๑๐๐ แท่ง ทองสิงคี ทองสิงคี ๑๐๐ แท่ง แผ่นดินเต็มด้วยแร่ทองคำ ของกำนัล ชีวิตและนางงามประจำแคว้น แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลาภสักการะและความสรรเสริญและโทษของผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ

๓. ตติยวรรค

หมวดที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคาม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้มาตุคามก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้เท่ากับลาภสักการะและความสรรเสริญ

๒. กัลยาณิสูตร ว่าด้วยนางงาม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้นางงามก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุได้เท่ากับลาภสักการะและความสรรเสริญ

๓. เอกปุตตกสูตร ว่าด้วยบุตรคนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนบุตรผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้องก็ต้องวิงวอนว่า ขอเจ้าจงทำตัวเหมือนจิตตคหบดีและหัตถกอาฬวกอุบาสก ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้วัดได้ชั่งได้และอย่าให้ลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำเจ้าเลย

๔. เอกธีตุสูตร ว่าด้วยธิดาคนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนธิดาผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้องก็ต้องวิงวอนว่า ขอเจ้าจงทำตัวหมือนนางขุชชุตตราอุบาสิกาและนางนันทมารดา ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระเขมาเถรีและพระอุบลวรรณาเถรี เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้วัดได้ ชั่งได้และอย่าให้ลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำเจ้าเลย

๕. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ยังไม่รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

๖ สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ยังไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและ ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๗. สมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับ ไม่รู้ปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๘. ฉวิสูตร ว่าด้วยผิว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ย่อมตัดผิว ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูกและเยื่อในกระดูก

๙. รัชชสูตร ว่าด้วยเชือก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เหมือนบุรุษผู้ทรงพลังเอาเชือกขนหางสัตว์อย่างเหนียวพันแข้งแล้วสีไปมา เชือกพึงตัดผิว ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูกและเยื่อในกระดูก

๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคายและเป็นอันตรายต่อธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระขีณาสพ

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลาภสักการะและความสรรเสริญย่ำยีจิต (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโทษของลาภสักการะและความสรรเสริญ

๔. จตุตถวรรค
หมวดที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภินทิสูตร ว่าด้วยการทำลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำลายกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๒. กุสลมูลสูตร ว่าด้วยกุศลมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๓. กุสลธัมมสูตร ว่าด้วยกุศลธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณทำกุศลธรรมของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๔. สุกกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมขาว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณทำธรรมฝ่ายขาวของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป

๕. อจิรปักกันตสูตร ว่าด้วยการหลีกไปไม่นาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายในขณะที่พระเทวทัตหลีกไปไม่นานว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม เหมือนต้นกล้วยเมื่อเผล็ดผลก็เพื่อฆ่าตนเอง ต้นไผ่ออกขุยเพื่อฆ่าตนเอง ต้นอ้อออกดอกเพื่อฆ่าตนเอง แม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตนเอง ฉะนั้น

๖. ปัญจรถสตสูตร ว่าด้วยราชรถ ๕๐๐

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายยินดีลาภสักการะและความสรรเสริญของพระเทวทัต ที่อชาตศัตรูราชกุมารรับสั่งให้นำภัตตาหารบรรทุกราชรถ ๕๐๐ คันนำไปถวายบำรุงทุกเช้าเย็น โดยทรงให้เหตุผลว่า ถึงจะมีลาภสักการะมากอย่างนี้ พระเทวทัตก็ไม่เจริญในธรรมวินัยนี้ มีแต่ความเสื่อม เหมือนสุนัขดุที่เขาขยี้ดหมี(ดีปลา)ใส่ในจมูก มีแต่จะเพิ่มความดุร้ายหลายเท่า ฉะนั้น

๗. มาตสูตร ว่าด้วยมารดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อมารดา แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่อมสามารถพูดเท็จได้

๘-๑๓. ปิตุสุตตาทิฉักกะ ว่าด้วยสูตร ๖ สูตร มีปิตุสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตร ๖ สูตรคือ ปิตุสูตร ภาตุสูตร ภคินิสูตร ปุตตสูตร ธีตุสูตร ปชาปติสูตร ในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนตัวละครไปตามชื่อสูตรนั้น ๆ ตามลำดับว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโทษของลาภสักการะและความสรรเสริญ และโทษของผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ

๗. ราหุลสังยุต

๑. ความหมาย

ราหุลสังยุต ประมวลเรื่องพระราหุล หมายถึง สูตรที่เกี่ยวกับพระราหุลทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคในเรื่องขันธ์ ๕ ว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในลักษณะถาม-ตอบ โดยพระองค์ตรัสถาม พระราหุลตอบ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๒ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

ราหุลสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยวรรค ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คายกำหนัดในอายตนะภายในนั้น เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้นได้

๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า อายตนะภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า วิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัมผัส ๖ มีจักขุสัมผัส เป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๕. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๖. สัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๗. สัญเจตนาสูตร ว่าด้วยสัญเจตนา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัญเจตนา ๖ มีรูปสัญเจตนาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๘. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ตัณหา ๖ มีรูปตัณหาเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๙. ธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ธาตุ ๖ มีปฐวีธาตุเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ว่าทุกสรรพสิ่งล้วนไม่เที่ยง และผลของการไม่ยึดมั่นว่าเป็นเราหรือเป็นอัตตาของเรา

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๒-๑๐. รูปาทิสุตตนวกะ ว่าด้วยสูตร ๙ สูตร มีรูปสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตร ๙ สูตร คือ รูปสูตร วิญญาณสูตร สัมผัสสสูตร เวทนาสูตร สัญญาสูตร สัญเจตนาสูตร ตัณหาสูตร ธาตุสูตร และขันธสูตรแก่พระราหุล ในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนสาระไปตามชื่อของสูตรนั้น ตามลำดับว่า อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ ธาตุ ๖ และขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น

๑๑. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันที่เป็นไปในภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ย่อมจะละอหังการ มมังการและมานานุสัยที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นได้

๑๒. อปคตสูตร ว่าด้วยปราศจากอหังการ มมังการและมานะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น ย่อมจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นได้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการละอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในขันธ์ ๕

๔. ลักขณสังยุต

๑. ความหมาย

ลักขณสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระลักขณะ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาเรื่องเปรตชนิดต่าง ๆ ของท่านพระลักขณะ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๑ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ดังนี้

ลักขณสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๑๑ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัฏฐิกสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่โครงกระดูก

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระมหาโมคคัลลานะขณะกำลังลงจากภูเขาคิชฌกูฏถึงสถานที่แห่งหนึ่งได้ทำการแย้มขึ้น เมื่อท่านพระลักขณะถามในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า ในขณะที่ลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ท่านแย้มทำไม จึงตอบว่า เมื่อลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ข้าพเจ้าได้เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรต(เปรตมีแต่โครงกระดูก)ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ

ถูกฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวจิกทึ้งยื้อแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง รู้สึกว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ที่มีสัตว์เช่นนี้ มียักษ์เช่นนี้ มีการได้อัตภาพเช่นนี้อยู่ พระผู้มีพระภาคเมื่อได้ลดับเช่นนั้นจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกที่มีจักษุมิญาณสามารถเป็นพยานในเรื่องนี้ได้ เมื่อก่อน เราก็ได้เห็นเปรตนั้น แต่ไม่พยากรณ์เพราะไม่เป็นประโยชน์ ช้ำจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ แล้วได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีแต่โครงกระดูกว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโค

๒. เปสิสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโค

๓. ปิณฑสูตร ว่าด้วยเปรตร่างก้อนเนื้อ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างก้อนเนื้อว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่านก

๔. นิจฉวิสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าแกะ

๕. อสิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าหมู

๖. สัตติสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นพรานล่าเนื้อ

๗. อุสุโลมสูตร ว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาต

๘. สูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นนายสารถีใช้แส้หวดม้าให้ได้รับความเจ็บปวด

๙. ทุติยสูจิโลมสูตร ว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชายตนที่ ๒ ว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนพูดสอเสียด

๑๐. กุมภัณฑสูตร ว่าด้วยเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อว่า เปรตตนนี้เคยเป็นผู้พิพากษาโกงชาวบ้าน

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเปรตมีจริงและบุพกรรมของเปรต

๒. ทุติยวรรค

หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สสีสกสูตร ว่าด้วยเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น

๒. คูถขาทสูตร ว่าด้วยเปรตกินคูถเพศชาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตกินคูถเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นพราหมณ์ได้เทคูถลงใส่รางอาหารแล้วนิมนต์ให้พระฉันอาหารปนคูถนั้น

๓. นิจฉวิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิงว่า เปรตตนนี้เคยเป็นหญิงประพฤตินอกใจสามี

๔. มังคุลิตถีสูตร ว่าด้วยเปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิงว่า เปรตตนนี้เคยเป็นแม่มด

๕. โอกิลินีสูตร ว่าด้วยเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิงว่า เปรตตนนี้เคยเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ นางเป็นคนขี้หึงได้เอากระทะใส่ถ่านไฟคลอกหญิงร่วมสามี

๖. อสีสกสูตร ว่าด้วยเปรตศีรษะขาด

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตศีรษะขาดว่า เปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจร

๗. ปาปภิกขุสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่ว

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุชั่วในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า

๘. ปาปภิกขุนีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่ว

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุณีชั่ว

๙. ปาปสิกขมานาสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นนางสิกขมานาชั่ว

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นนางสิกขมานาชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นนางสิกขมานาชั่ว

๑๐. ปาปสามเณรสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่ว

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรชั่ว

๑๑. ปาปสามเณรีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่ว

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรีชั่วในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุพกรรมของเปรต

๙. โอปัมมสังยุต

ความหมาย

โอปัมมสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับอกุศลธรรมและเมตตาเจโตวิมุตติเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยการเปรียบเทียบให้ภิกษุเข้าใจและมองเห็นได้ชัดเจน ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๑๒ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กูฏสูตร ว่าด้วยเรือนยอด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลธรรมทั้งหลายล้วนมีอวิชชาเป็นมูลรากเป็นแหล่งรวม เมื่อจะกำจัด ต้องกำจัดด้วยอรหัตตมรรค เหมือนกลอนเรือนย่อมรวมกันที่ยอดเรือน เมื่อรื้อยอดเรือนออก กลอนเหล่านั้นก็ถูกรื้อออกด้วย ฉะนั้น

๒. นขสิขสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ที่มาเกิดในโลกมนุษย์มีน้อยกว่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่น เหมือนฝุ่นที่ติดปลายเล็บมีน้อยกว่ามหาปฐพี

๓. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะภิกษุไม่บำเพ็ญ ไม่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติให้มาก จึงถูกอมนุษย์กำจัดได้ง่าย เหมือนตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ย่อมถูกพวกโจรผู้ใช้หม้อเป็นเครื่องมือปล้นได้ง่าย ฉะนั้น

๔. โอกขาสูตร ว่าด้วยการให้ทาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญเพียงชั่วเวลาริดน้ำนมโคมีผลมากกว่าการให้ทานครั้งละ ๑๐๐ หม้อถึง ๓ ครั้ง

๕. สัตติสูตร ว่าด้วยหอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่ภิกษุเจริญบำเพ็ญให้มากแล้ว ย่อมทำให้มารผู้คิดจะเบียดเบียนได้รับความลำบาก เหมือนบุรุษเอามือกำหอกที่คม ย่อมได้รับความลำบาก

๖. ธนุคคหสูตร ว่าด้วยการจับลูกธนู

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายุสังขารของมนุษย์สิ้นไปรวดเร็วกว่าความเร็วของบุรุษผู้ชำนาญในการจับลูกธนู ยิ่งกว่าความเร็วของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์และความเร็วของเทวดา

๗. อาฬิสูตร ว่าด้วยลิ่ม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจะไม่สนใจศึกษาเล่าเรียนและไม่ให้ความสำคัญแก่พระพุทธพจน์ที่เป็นโลกุตตรธรรมประกอบด้วยความว่างแต่จะพากันสนใจศึกษาเล่าเรียนและให้ความสำคัญแก่สูตรที่ผู้เชี่ยวชาญอื่นรจนาไว้ ที่เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร เหมือนดะโพนของพวกกษัตริย์ทสารหะที่เหลือแต่โครงลิ่ม ฉะนั้น

๘. กลิงครสูตร ว่าด้วยหมอนท่อนไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในปัจจุบันนี้ ภิกษุใช้หมอนไม้หนุนศีรษะและเท้าไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มารผู้มีบาปจึงไม่ได้ช่อง แต่ในอนาคต จักเป็น

สุขุมาลชาติ มีฝ่ามือและเท้าอ่อนนุ่ม นอนบนที่นอนมีหมอนหนาอ่อนนุ่ม จนดวงอาทิตย์ขึ้นมารผู้มีบาปจักได้ช่อง เหมือนในปัจจุบัน พวกกษัตริย์ลิจฉวีทรงใช้พระเขนยไม้หนุนพระเศียรและพระบาท ไม่ประมาท พระเจ้าอชาตศัตรูจึงไม่สามารถได้ช่อง แต่ในอนาคตพวกกษัตริย์ลิจฉวีจักเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติเป็นต้น พระเจ้าอชาตศัตรูจักทรงได้ช่อง เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า จักใช้หมอนไม้หนุนศีรษะและเท้า ไม่ประมาท มิความเพียรเครื่องเผากิเลส

๙. นาคสูตร ว่าด้วยช้าง

พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงทราบว่า ภิกษุนวกะรูปหนึ่งเข้าตระกูลเกินเวลา เมื่อถูกภิกษุทั้งหลายกล่าวตักเตือนก็ไม่พอใจ จึงตรัสว่า ภิกษุผู้เถระครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตแล้วกล่าวธรรม คฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสต่างแสดงอาการเคารพ แต่ท่านไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคลาภนั้น การกระทำอย่างนั้นมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ท่านเหล่านั้นจึงไม่ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย ส่วนภิกษุผู้ทำตามต่างก็ทำตามอย่างท่านเหล่านั้น แต่เธอกำหนัด หมกมุ่น พัวพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคลาภนั้น การกระทำอย่างนั้นจึงไม่มีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง เธอจึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เหมือนช้างใช้งวงถอนเหง้าและรากบัวขึ้นล้างให้ดีแล้ว เคี้ยวกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีโคลนตม การกระทำอย่างนั้นมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ช้างเหล่านั้นจึงไม่ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย ส่วนลูกช้างทำตามช้างใหญ่แต่มันไม่ล้างให้ดี ไม่เคี้ยวให้ละเอียด กลืนทั้งโคลนตม การกระทำอย่างนั้นจึงไม่มีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ลูกช้างจึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภคลาภนั้น

๑๐. พิฬารสูตร ว่าด้วยแมว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมแล้วไม่สำรวมอินทรีย์ มีจิตกำหนัดในรูปสตรี จะถูกราคะรบกวนจิต ในที่สุดต้องลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์ จัดว่าเป็นความตายในพระธรรมวินัยนี้ เหมือนแมวที่กลืนหนูทั้งเป็น ย่อมถูกหนูกัดลำไส้ถึงแก่ความตาย

๑๑. สิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สุนัขจิ้งจอกแก่เป็นโรคเรื้อน อยากไปไหนก็ไป อยากยืนที่ไหนก็ยืน อยากนั่งที่ไหนก็นั่ง อยากนอนที่ไหนก็นอน ลมเย็นย่อมพัดโชยให้มัน ข้อที่ภิกษุบางรูปผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตร ได้อัตภาพเช่นนี้ เป็นการดียิ่งนัก เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักไม่ประมาท

๑๒. ทุติยสิคาลสูตร ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความกตัญญูกตเวทีบางอย่างยังมีในสุนัขจิ้งจอกแก่ แต่ไม่มีในภิกษุบางรูปผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตรในธรรมวินัยนี้เลย เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวที และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเรา จักไม่สูญไป

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอกุศลมูลและการกำจัดอกุศลมูล (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ (๓) ศึกษาเปรียบเทียบสัตว์ที่เกิดในโลกมนุษย์และที่เกิดในกำเนิดอื่น (๔) ศึกษาวิเคราะห์ถึงความสิ้นไปอย่างรวดเร็วของอายุสังขารมนุษย์

๑๐. ภิกขุสังยุต

ความหมาย

ภิกขุสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับภิกษุ หมายถึง ประมวลสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ภิกษุทั้งหลายมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โกลิตสูตร ว่าด้วยพระโกลิตะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโมคคัลลานะ(โกลิตะ)ว่า ดุษณีภาพอันประเสริฐ ได้แก่การเป็นอยู่ด้วยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ แล้วทรงแนะนำให้ท่านไม่ประมาทในดุษณีภาพอันประเสริฐนี้

๒. อุปติสสสูตร ว่าด้วยพระอุปติสสะ

พระอุปติสสะ (พระสารีบุตร) แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่มั่นคงถาวรแห่งสัตว์และสังขารยังมีอยู่ แม้แต่พระศาสดาผู้ทรงศักดิ์ใหญ่มีฤทธานุภาพมากยังแปรผันไป เมื่อคิดได้ดังนี้ จึงจะไม่มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยได้

๓. มฏสูตร ว่าด้วยหม้อ

พระมหาโมคคัลลานะยกย่องท่านพระสารีบุตรตามพระดำรัสพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ถึงฝั่งนิพพาน เป็นผู้ยอดเยี่ยมด้วยปัญญา มีศีลและอุปสมะ(เป็นผู้สงบ)ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว พระมหาโมคคัลลานะเหมือนก้อนเกลือเล็ก ๆ ส่วนพระสารีบุตรเหมือนหม้อเกลือใหญ่

๔. นวสูตร ว่าด้วยผู้ใหม่

พระผู้มีพระภาคตรัสเพื่อให้กำลังใจแก่ภิกษุใหม่ที่เพียรพยายามเพื่อบรรลุนิพพาน แล้วตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวโทษภิกษุผู้กำลังทำกิจเช่นนี้

๕. สุชาตสูตร ว่าด้วยพระสุชาต

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านพระสุชาตซึ่งกำลังเดินมาสู่พระเชตวันว่า ท่านพระสุชาตมีความงามด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ (๑) รูปงาม น่าดูน่าชม ผิวพรรณผ่องใส (๒) บรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

๖. ลกุณฏกภัททิยสูตร ว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยะ

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านพระลกุณฏกภัททิยะซึ่งมีรูปร่างเตี้ย ผิวพรรณไม่งาม แต่มีฤทธานุภาพมากว่า ท่านพระลกุณฏกภัททิยะสามารถที่จะเข้าสมาบัติที่เธอไม่เคยเข้าได้โดยง่าย ดังนั้น คนร่างเล็กแต่มีปัญญาย่อมเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ได้

๗. วิสาขสูตร ว่าด้วยพระวิสาขะ

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านพระวิสาขปัญจาลบุตรว่า ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตรสามารถแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวย ปราศจากโทษ นับเนื่องในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ

๘. นันทสูตร ว่าด้วยพระนันทะ

พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำท่านพระนันทะว่า การถือธุดงควัตรคืออยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่มุ่งหวังกาม ย่อมเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา

๙. ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ

พระผู้มีพระภาคทรงตักเตือนท่านพระติสสะผู้เป็นโอรสของพระปิตุจฉาว่า ผู้ชอบว่ากล่าวคนอื่น ตนเองก็ควรอดทนต่อคำว่ากล่าวของคนอื่นด้วย จึงจะเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา อย่าโกรธเขา จงกำจัดความโกรธ ความถือตัวและความลบหลู่คุณท่าน

๑๐. เถรนามกสูตร ว่าด้วยพระเถรนามกะ

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านพระเถรนามกะซึ่งชอบอยู่ผู้เดียวและกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว และทรงแนะนำการอยู่ผู้เดียวที่บริบูรณ์โดยพิสดารแก่ท่านว่า สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังมาไม่ถึง สิ่งนั้นก็สละเสีย ความกำหนัดด้วยความพอใจในการได้อัตภาพในปัจจุบันย่อมถูกกำจัดด้วยดี นี้คือการอยู่ผู้เดียวโดยพิสดาร

๑๑. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านพระมหากัปปินะว่า ท่านพระมหากัปปินะผู้ซึ่งมีฤทธานุภาพมาก สามารถที่จะเข้าสมาบัติที่ไม่เคยเข้าได้โดยง่ายและบรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม และตรัสต่อไปว่า ในหมู่ชนผู้ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์ ดวงอาทิตย์ส่องแสงเจิดจ้าในกลางวัน ดวงจันทร์ส่องแสงเจิดจ้าในกลางคืน กษัตริย์ผู้ทรงเครื่องรบย่อมสง่างาม พราหมณ์ผู้เพ่งฌานย่อมรุ่งเรือง ส่วนพระพุทธเจ้าทรงรุ่งเรืองด้วยพระเดชานุภาพ ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน

๑๒. สหายสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน

พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องภิกษุ ๒ รูปที่เป็นเพื่อนกันและเป็นสัทธิวิหาริกของท่านพระมหากัสสปะว่า ภิกษุ ๒ รูปนี้มีฤทธานุภาพมาก พวกเธอสามารถที่จะเข้าฌานสมาบัติที่ไม่เคยเข้าได้โดยง่ายและได้ทำให้แจ้งประโยชน์สูงสุดคือนิพพานแล้ว

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องดุษณีภาพอันประเสริฐ (๒) ศึกษาวิเคราะห์สิ่งที่ผู้บวชด้วยศรัทธาควรประพฤติปฏิบัติ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการอยู่ผู้เดียว

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

๑. ขันธสังยุต

๑. ความหมาย

ขันธสังยุต ประมวลเรื่องขันธ์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้อง

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๕๙ สูตร แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ แล้วแบ่งปัณณาสก์ออกเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่า ๑๐ สูตรบ้าง ดังนี้

ขันธสังยุต

๑. มูลปัณณาสก์

๑. นกุลปิตุวรรค ๑๑ สูตร
๒. อนิจจวรรค ๑๐ สูตร
๓. ภารวรรค ๑๑ สูตร
๔. นตุมหากวรรค ๑๐ สูตร
๕. อัตตทีปวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. มูลปัณณาสก์

๑. นกุลปิตุวรรค

หมวดว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน ทรงแสดงธรรมแก่นกุลปิตาคหบดีผู้ชรา มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำว่า ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ที่มีเปลือกหุ้มไว้ บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ จึงรับรองความไม่มีโรคได้เพียงครู่เดียวเท่านั้น จะไม่ได้รับอะไรเลย นอกจากความโง่เขลา เพราะเหตุนั้น ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เมื่อกายกระสับกระส่าย เราจักไม่ยอมให้จิตกระสับกระส่าย นกุลปิตาคหบดียังไม่เข้าใจ จึงไปถามเหตุที่ทำให้กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่ามีอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ เป็นของเรา เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ เป็นของเรา เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา

ส่วนพระอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็น ไม่ดำรงอยู่ เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น

๒. เทวหหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวหหนิคม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เทวหหนิคม ได้ตรัสบอกให้ภิกษุที่เข้าไปทูลลาเพื่อเดินทางไปอยู่ปัจจันตภูมิชนบทให้ไปบอกลาท่านพระสารีบุตรก่อน ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า ถ้ากษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และสมณะผู้เป็นบัณฑิต ผู้ใคร่รู้ ถามว่า พระศาสดาของพวกท่านมีวาทะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ธรรมทั้งหลายที่พวกท่านได้ฟัง ได้เรียน ใส่ใจทรงจำ รู้แจ้งคิดแล้วด้วยปัญญามีบ้างหรือ พวกท่านพึงตอบอย่างนี้ว่า พระศาสดาของเรามีปกติตรัสสอนให้กำจัดความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เพราะเมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัดเป็นต้นในขันธ์ ๕ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสก็จะเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อบุคคลปราศจากความกำหนัดเป็นต้นในขันธ์ ๕ โสกะเป็นต้นก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ จักอยู่เป็นสุข ไม่ลำบาก ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อนในปัจจุบันนี้ และหลังจากตายแล้วพึงได้ไปสู่สุคติแน่นอน

๓. หลิททิกานิสูตร ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี

หลิททิกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชัน แล้วถามถึงปัญหาโดยย่อที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในมาคัณฑิยปัญหาในอัฏฐกวรรคว่า บุคคลละที่อยู่แล้ว ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย มุนีไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน ว่างจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน มีความพิสดารเป็นอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า

บุคคลละที่อยู่แล้ว ได้แก่ ละธาตุ ๔ คือ รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ และสังขารธาตุ ซึ่งเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันกับความกำหนัดในธาตุ ๔ นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อยู่

ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย ได้แก่ พระตถาคตละนิมิต ๖ คือ รูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพนิมิต และธัมมนิมิต ได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

มุนีไม่เกิดความเยื่อใยในบ้าน ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ ไม่เพลิดเพลินและไม่เศร้าโศกร่วมกัน เมื่อพวกเขาสุข ก็มิได้ลุขด้วย เมื่อพวกเขาทุกข์ ก็มิได้ทุกข์ด้วย เมื่อพวกเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็มิได้ลงมือช่วยเหลือด้วยตนเอง

มุนีผู้ว่างจากกามทั้งหลาย ได้แก่ ภิกษุผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน และความทะยานอยากในกามทั้งหลาย

มุนีผู้ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่มีความมุ่งหวังว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีขันธ์ ๕

มุนีผู้ไม่กล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน ได้แก่ ภิกษุผู้ไม่กล่าวถ้อยคำอย่างนี้ว่า ท่านไม่รู้พระธรรมวินัย เรารู้พระธรรมวินัย ท่านรู้พระธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านก็กล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านก็กล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคยปฏิบัติมาผิดเสียแล้ว เรากล่าวหาท่าน ท่านจงแก้ข้อกล่าวหาเสีย เราข่มท่านได้แล้ว หรือหากท่านสามารถก็จงแก้ไขเถิด

๔. ทุติยหลิททิกานิสูตร ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี สูตรที่ ๒

หลิททิกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชัน แล้วถามถึงปัญหาที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในสักกปัญหาว่า สมณพราหมณ์ผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จ มีความเกษมจากโยคะ มีการประพฤติพรหมจรรย์ และมีจุดหมายขั้นสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นั้นมีเนื้อความพิสดารอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะได้ตอบว่า เนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อนั้น พึงทราบโดยพิสดารอย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์ผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ท่านกล่าวว่า "จิตหลุดพ้นดีแล้ว" เพราะความสิ้นไป คลายกำหนัด ดับ สละ และปล่อยวางซึ่งความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในวิญญาณธาตุ

๕. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง

ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ ภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดขันธ์ ๕ ว่ามเพลิดเพลิน จึงเกิดขึ้น ความเพลิดเพลินในขันธ์ ๕ เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลจึงมีอย่างนี้

ความดับแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ เพราะภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดขันธ์ ๕ ความเพลิดเพลินในขันธ์ ๕ จึงดับ เพราะความเพลิดเพลินดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้

๖. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น

พระผู้มีพระภาคปฏิรัลกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในที่สงัด ภิกษุผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง

๗. อุปาทาปริตัสสนาสูตร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น

พระผู้มีพระภาคแสดงความสะดุ้งเพราะถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ความสะดุ้งเพราะถือมั่น ได้แก่ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น วิญญาณจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ความสะดุ้ง และความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ก็ครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้นจึงหวาดกลัว ลำบากใจ ห่วงใย และสะดุ้งเพราะถือมั่น

ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น ได้แก่ อริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ของอริยสาวกนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น

วิญญาณจึงไม่หมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ก็ไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นดั้งอยู่ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ อริสาวกนั้นจึงไม่หวาดกลัว ไม่ลำบากใจ ไม่ห่วงใย และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น

๘. ทุติยอุปาทาปริตัสสนาสูตร ว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคแสดงความสะดุ้งเพราะถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ความสะดุ้งเพราะถือมั่น ได้แก่ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ขันธ์ ๕ ของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ขันธ์ ๕ ของอริยสาวกนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้น

๙. กาลัตตยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงในกาล ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นธรรมไม่เที่ยง จึงไม่อาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

๑๐. กาลัตตยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ในกาล ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นธรรมเป็นทุกข์ ฯลฯ สาระที่เหลือพึงทราบเหมือนกาลัตตยอนิจจสูตร (สูตรที่ ๙)

๑๑. กาลัตตยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาในกาล ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นธรรมเป็นอนัตตา ฯลฯ สาระที่เหลือพึงทราบเหมือนกาลัตตยอนิจจสูตร (สูตรที่ ๙)

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕ และอัตตา (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลักษณะของมุนี (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิด ดับ และความแปรผันของขันธ์ ๕

๒. อนิจจวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนไม่เที่ยง จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ล้วนเป็นทุกข์ จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่าขันธ์ ๕ ล้วนเป็นอนัตตา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔. ยทนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่ อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเราทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๕. ยททุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนยทนิจจสูตร (สูตรที่ ๔)

๖. ยทนัตตาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนยทนิจจสูตร (สูตรที่ ๔)

๗. สเหตุอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงพร้อมทั้งเหตุและปัจจัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมไม่เที่ยง แม้เหตุและปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็ไม่เที่ยง ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง

จักเทียงได้อย่างไรเล่า จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. สเหตุทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์พร้อมทั้งเหตุและปัจจัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่าขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นทุกข์ แม้เหตุและปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์ ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ จักเป็นสุขได้อย่างไรเล่า ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนสเหตุอนิจจสูตร (สูตรที่ ๗)

๙. สเหตุเป็นอนัตตาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาพร้อมทั้งเหตุและปัจจัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นอนัตตา แม้เหตุและปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็เป็นธรรมเป็นอนัตตา ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จักมีอัตตาได้อย่างไรเล่า ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนสเหตุอนิจจสูตร (สูตรที่ ๗)

๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ความดับแห่งธรรมเหล่าไหน พระองค์ตรัสเรียกว่า นิโรธ

ตรัสตอบว่า ความดับแห่งขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา เราเรียกว่า นิโรธ

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ขันธ์ ๕ ในลักษณะต่าง ๆ

๓. ภารวรรค

หมวดว่าด้วยภาระ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ภารสูตร ว่าด้วยภาระ

พระผู้มีพระภาคแสดงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ภาระ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ผู้แบกภาระ ได้แก่ บุคคลทั้งหมดผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้

การถือภาระ ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ (๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

การวางภาระ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือ ด้วยความสำรอก ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหาเหล่านั้น

ตรัสสรุปว่า ขันธ์ ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้วแล

๒. ปริญญาสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้และการกำหนดรู้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

การกำหนดรู้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ

๓. อภิชานสูตร ว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คายกำหนัด ไม่ละขันธ์ ๕ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลผู้รู้ยิ่ง กำหนดรู้ คายกำหนัด ละขันธ์ ๕ ได้แล้วเท่านั้น เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

๔. ฉันทราคสูตร ว่าด้วยการละฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ ด้วยการละอย่างนี้ เธอทั้งหลายจักละขันธ์ ๕ นั้นได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกคัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

๕. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้คิดว่า อะไรหนอเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ แล้วได้คิดต่อไปว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕ เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของขันธ์ ๕ สภาพที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของขันธ์ ๕ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้โดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๖. ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ได้พบคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ทั้งหมดแล้วด้วยปัญญา

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ ฯลฯ เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนอัสสาทสูตร (สูตรที่ ๕)

๗. ตติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของขันธ์ ๕ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ติดใจในขันธ์ ๕ แต่เพราะคุณของขันธ์ ๕ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในขันธ์ ๕ ถ้าโทษของขันธ์ ๕ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ แต่เพราะโทษของขันธ์ ๕ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ ถ้าธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่สลัดออกจากขันธ์ ๕ แต่เพราะธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากขันธ์ ๕ ได้

เมื่อสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง พวกเขาก็จะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดนกิเลสในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ไม่ได้เลย แต่เมื่อพวกเขารู้ชัดคุณเป็นต้นตามความเป็นจริงแล้วเท่านั้น จึงจะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดนอยู่ในโลกเป็นต้นได้

๘. อภินันทนสูตร ว่าด้วยความเพลิดเพลินขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนผู้ที่ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ได้

๙. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งขันธ์ ๕ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขันธ์ ๕ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๑๐. อมมูลสูตร ว่าด้วยมูลเหตุแห่งทุกข์

พระผู้มีพระภาคแสดงทุกข์ และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ทุกข์** ได้แก่ ขันธ์ ๕ **มูลเหตุแห่งทุกข์** ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา อันทำให้เกิดอีก ซึ่งประกอบด้วยความเพลิดเพลิน และความกำหนัดอันเป็นเหตุให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ

๑๑. ปภังคุสูตร ว่าด้วยสิ่งที่แตกสลาย

พระผู้มีพระภาคแสดงสิ่งที่แตกสลายและสิ่งที่ไม่แตกสลายแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **สิ่งที่แตกสลาย** ได้แก่ ขันธ์ ๕ **สิ่งที่ไม่แตกสลาย** ได้แก่ ความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขันธ์ ๕ นั้น

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องภาระ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕

๔. นตุมหากวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละขันธ์ ๕ เหล่านั้น ขันธ์ ๕ ที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แล้วตรัสเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่าเหมือนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเชตวัน ที่คนนำไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น จะไม่มีความคิดอย่างนี้เลยว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา

๒. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละขันธ์ ๕ นั้น ขันธ์ ๕ ที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๓. อัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง

ภิกษุรูปหนึงกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น

เมื่อดรัสจบลง ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ นั้น ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

๔. ทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง สูตรที่ ๒

ภิกษุรูปหนึงกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็หมกมุ่นถึงสิ่งนั้น หมกมุ่นถึงสิ่งใด ก็ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่หมกมุ่นถึงสิ่งนั้น ไม่หมกมุ่นถึงสิ่งใด ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น

เมื่อดรัสจบลง ฯลฯ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็หมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ถ้าหมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ก็ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ นั้น ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่หมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ถ้าไม่หมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ฯลฯ

๕. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายถามเธอว่า ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏ เมื่อธรรมเหล่าไหนตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ เธอจะตอบอย่างไร

ทูลตอบว่า ข้าพระองค์จะตอบอย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ ปรากฏ เมื่อขันธ์ ๕ ตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ

พระผู้มีพระภาคทรงให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ เธอถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้

๖. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายถามเธอว่า ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว จักปรากฏ และปรากฏ เมื่อธรรมเหล่าไหนดั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว จักปรากฏ และย่อมปรากฏ เธอจะตอบอย่างไร

ทูลตอบว่า ข้าพระองค์พึงตอบอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ ใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ นั้นปรากฏแล้ว เมื่อขันธ์ ๕ นั้นดั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่านี้ปรากฏแล้ว เมื่อธรรมเหล่านี้ดั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว

ขันธ์ ๕ ใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ นั้นจักปรากฏ เมื่อขันธ์ ๕ นั้นดั้งอยู่ ความแปรจักปรากฏ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่านี้จักปรากฏ เมื่อธรรมเหล่านี้ดั้งอยู่ ความแปรจักปรากฏ

ขันธ์ ๕ ใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ นั้นปรากฏ เมื่อขันธ์ ๕ นั้นดั้งอยู่ ความแปรย่อมปรากฏ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่านี้ย่อมปรากฏ เมื่อธรรมเหล่านี้ดั้งอยู่ ความแปรย่อมปรากฏ

พระผู้มีพระภาคทรงให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ เธอถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอย่างนี้

๗. อนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ภิกษุผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเธอเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายแล้ว ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

๘. ทุติยอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแล้ว ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้นเหล่านั้น

๙. ตติยอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ ๕ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์แล้ว ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้นเหล่านั้น

๑๐. จตุตถอนุธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ ๕ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาแล้ว ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้นเหล่านั้น

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕

๕. อัตตทีปวรรค
หมวดว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัตตทีปสูตร ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย เมื่อเธอทั้งหลายมีตนเป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ควรพิจารณาถึงกำเนิดว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เกิดขึ้นอย่างไร มีอะไรเป็นแดนเกิด อย่างนี้ว่า ปุถุชน ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา

เมื่อภิกษุรู้ว่าขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง แปรผันไป คลายไป ดับไป เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ ในกาลก่อนและขันธ์ ๕ ทั้งปวงในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ก็อยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข ชื่อว่าผู้ดับกิเลสแล้วด้วยองค์ธรรมนั้น

๒. ปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา

พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย(เหตุเกิดแห่งการยึดถือว่าอัตตา) และปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ(ความดับแห่งการยึดถือว่าอัตตา)แก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย ได้แก่ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕

ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไปพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ตรัสต่อไปอีกว่า ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดจากรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ และวิญญาณธาตุแล้ว ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔. ทุติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ การตามเห็นส่วนเบื้องต้นก็ไม่มี เมื่อการตามเห็นส่วนเบื้องต้นไม่มี การตามเห็นส่วนเบื้องปลายก็ไม่มี เมื่อการตามเห็นส่วนเบื้องปลายไม่มี ความยึดมั่นอย่างแรงกล้าก็ไม่มี เมื่อความยึดมั่นอย่างแรงกล้าไม่มี จิตก็คลายกำหนัดในขันธ์ ๕ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๕. สมนุปัสสนาสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณา ก็พิจารณาเห็นตนเป็นไปต่าง ๆ กัน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด พิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์(กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น)ทั้ง ๕ หรือประการใดประการหนึ่ง อย่างนี้ คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่ามีอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ การพิจารณาเห็นอย่างนี้ จัดว่าผู้นั้นยังยึดมั่น ถือมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างนั้น อินทรีย์ ๕ ย่อมเกิดขึ้นได้ อินทรีย์ ๕ คือ (๑) จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุปสาท (๒) โสตินทรีย์ อินทรีย์คือโสตปสาท (๓) ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานปสาท (๔) ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชิวหาปสาท (๕) กายินทรีย์ อินทรีย์คือกายปสาท

ใจมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว จึงมีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นบ้าง เราเป็นนี้บ้าง เราจักเป็นและจักไม่เป็นบ้าง เราจักมีรูปและจักไม่มีรูปบ้าง เราจักมีสัญญาและจักไม่มีสัญญาบ้าง เราจักมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่บ้าง

อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ได้เพราะการพิจารณาเห็นนั่นแล เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับจึงละอวิชชาในอินทรีย์เหล่านั้น วิชชาจึงเกิดขึ้น เพราะอวิชชาคลายไป เพราะวิชชาเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นจึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นต้น

๖. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์

พระผู้มีพระภาคแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ แก่เธอทั้งหลาย

ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เรียกว่า รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

อุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ

ประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน เรียกว่า รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ และวิญญาณูปาทานขันธ์

๗. โสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับโสณคหบดีบุตรว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง พิจารณาเห็นว่า เราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราด้อยกว่าเขา ด้วยขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่พวกเขาพิจารณาเห็นอย่างนี้ เพราะไม่เห็นตามความเป็นจริง ส่วนสมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ไม่พิจารณาเห็นอย่างนั้น เพราะพวกเขาเห็นตามความเป็นจริง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามโสณคหบดีบุตรว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

โสณคหบดีบุตร : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

โสณคหบดีบุตร : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

โสณคหบดีบุตร : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

อริยสาวกได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. ทุติยโสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับโสณคหบดีบุตรว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่เรียกว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราเรียกว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็สามารถทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ด้วย

๙. นันทิกขยสูตร ว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเห็นขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ความเห็นนั้นของเธอเป็นสัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) เมื่อเธอเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัดจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและความกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกภิกษุรูปนี้ว่า หลุดพ้นดีแล้ว

๑๐. ทุติยนันทิกขยสูตร ว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการขันธ์ ๕ โดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เมื่อเธอมนสิการขันธ์ ๕ โดยแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัดจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและความกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่าหลุดพ้นดีแล้ว

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕

๒. มัชฌิมปัณณาสก์

๑. อุปยวรรค ๑๐ สูตร

๒. อรหันตวรรค ๑๐ สูตร

๓. ขัชชนียวรรค ๑๐ สูตร

๔. เถรวรรค ๑๐ สูตร

๕. ปุปผวรรค ๑๐ สูตร

๒. มัชฌิมปัณณาสก์

๑. อุปยวรรค

หมวดว่าด้วยความเข้าถึง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อุปยสูตร ว่าด้วยความเข้าถึง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเข้าถึง[๑] ไม่ใช่ความหลุดพ้น แต่ความไม่เข้าถึงต่างหากที่เป็นความหลุดพ้น แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า วิญญาณเข้าถึงรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้ง แล้วเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดของผู้ที่กล่าวว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เพราะถ้าภิกษุละความกำหนัดในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ และวิญญาณธาตุได้แล้ว อารมณ์จึงจะขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณเมื่อไม่มีที่ตั้งก็จะไม่งอกงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้น ตั้งมั่น สันโดษ ไม่สะดุ้ง และดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

---

[๑] **ความเข้าถึง** หมายถึง เข้าถึงขันธ์ ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๘)

๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพืช

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พืช ๕ ชนิดนี้ คือ (๑) พืชเกิดจากเหง้า (๒) พืชเกิดจากล้าต้น (๓) พืชเกิดจากตา (๔) พืชเกิดจากยอด (๕) พืชเกิดจากเมล็ด ซึ่งไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดทำลาย มีแก่นสาร ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ พืช ๕ ชนิดนี้พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ไหม

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็พืช ๕ ชนิดนี้ ไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดทำลาย มีแก่นสาร ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่มีดิน และมีน้ำ พืช ๕ ชนิดนี้พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ไหม

ภิกษุ : ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญาณฐิติ(ที่ที่วิญญาณตั้งอยู่) ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา และสังขาร เหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญาณพร้อมด้วยอาหารเหมือนพืช ๕ ชนิด วิญญาณที่เข้าถึงรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญา และสังขารเป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้ง จึงเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ และถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดของผู้ที่กล่าวว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ โดยเว้นจากรูปเป็นต้น เพราะถ้าภิกษุละความกำหนัดในรูปธาตุเป็นต้นได้แล้ว อารมณ์จึงจะขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณเมื่อไม่มีที่ตั้ง ก็จะไม่งอกงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้น ตั้งมั่น สันโดษ ไม่สะดุ้ง และดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓. อุทานสูตร ว่าด้วยการเปล่งอุทาน

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้น้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขาร(การปรุงแต่งกรรม) จักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องต่ำ)ได้

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ถ้าภิกษุผู้น้อมใจไปอย่างนั้น จะพึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ จึงไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และจักมี ตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นอย่างนั้น จึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้

ภิกษุ : ก็เมื่อภิกษุรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปตามลำดับ

พระผู้มีพระภาค : ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ย่อมสะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้งอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ไม่สะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้งอย่างนั้น และวิญญาณที่เข้าถึงรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญา และสังขารเป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้งเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดของผู้ที่กล่าวว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เวทนา สัญญา และสังขาร เพราะถ้าภิกษุละความกำหนัดในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ และวิญญาณธาตุได้แล้ว อารมณ์จึงจะขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณเมื่อไม่มีที่ตั้ง ก็จะไม่งอกงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้น ตั้งมั่น สันโดษ ไม่สะดุ้ง และดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔. อุปาทานปริวัฏฏสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์เวียนรอบ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง คือ (๑) ขันธ์ ๕ (๒) ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ (๓) ความดับแห่งขันธ์ ๕ (๔) ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เราก็ยังไม่กล้ายินยันว่า เราเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เมื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายินยัน

พระองค์ตรัสอธิบายการเวียนรอบ ๔ ครั้ง แห่งขันธ์ ๕ ว่า

ขันธ์ ๕ คือ

รูป ได้แก่ รูป ๒ คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

เวทนา ได้แก่ เวทนา ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส (๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส (๕) กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากกายสัมผัส (๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส

สัญญา ได้แก่ สัญญา ๖ คือ (๑) รูปสัญญา ความหมายรู้รูป (๒) สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง (๓) คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น (๔) รสสัญญา ความหมายรู้รส (๕) โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้โผฏฐัพพะ (๖) และธัมมสัญญา ความหมายรู้ธรรมารมณ์

เจตนา (สังขาร) ได้แก่ เจตนา ๖ คือ (๑) รูปสัญเจตนา ความจำนงรูป (๒) สัททสัญเจตนา ความจำนงเสียง (๓) คันธสัญเจตนา ความจำนงกลิ่น (๔) รสสัญเจตนา ความจำนงรส (๕) โผฏฐัพพสัญเจตนา ความจำนงโผฏฐัพพะ (๖) ธัมมสัญเจตนา ความจำนงธรรมารมณ์

วิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ ๖ คือ (๑) จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา (๒) โสตวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู (๓) ฆานวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก (๔) ชิวหาวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (๕) กายวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย (๖) มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ

ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด เพราะผัสสะเกิด เวทนา สัญญา และสังขารจึงเกิด เพราะนามรูปเกิด วิญญาณจึงเกิด

ความดับแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ เพราะอาหารดับ รูปจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนา สัญญา และสังขารจึงดับ เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) (๓) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) (๔) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) (๕) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

สมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๕ ความดับแห่งขันธ์ ๕ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ อย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าผู้ปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีแล้วเหล่านั้น ชื่อว่ามั่นคงแล้วในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๕ เป็นต้นอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคายกำหนัด เพราะดับไป และเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นขันธ์ ๕ ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ผู้หลุดพ้นดีแล้วเหล่านั้น ชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ชื่อว่าไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก

๕. สัตตัฏฐานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๗

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ คือ รู้ชัดขันธ์ ๕ รู้ชัดความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ แล้วเป็นผู้เพ่งพินิจ ๓ วิธี คือ (๑) เพ่งพินิจว่าเป็นธาตุ (๒) เพ่งพินิจว่าเป็นอายตนะ (๓) เพ่งพินิจว่าเป็นปฏิจจสมุปบาท เราเรียกว่าอุดมบุรุษ หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์

พระองค์ตรัสอธิบายการเวียนรอบ ๗ ครั้ง แห่งขันธ์ ๕ ว่า

ขันธ์ ๕ คือ **รูป** ได้แก่ รูป ๒ **เวทนา** ได้แก่ เวทนา ๖ **สัญญา** ได้แก่ สัญญา ๖ **เจตนา**(สังขาร) ได้แก่ เจตนา ๖ **วิญญาณ** ได้แก่ วิญญาณ ๖

ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด เพราะผัสสะเกิด เวทนา สัญญา และสังขารจึงเกิด เพราะนามรูปเกิด วิญญาณจึงเกิด

ความดับแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ เพราะอาหารดับ รูปจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนา สัญญา และสังขารจึงดับ เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

คุณของขันธ์ ๕ ได้แก่ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕ เกิดขึ้น

โทษของขันธ์ ๕ ได้แก่ สภาพที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ได้แก่ ธรรมเป็นที่กำจัดและธรรมเป็นที่ละ ฉันทราคะในขันธ์ ๕

สมณะหรือพราหมณ์รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ อย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าผู้ปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีแล้วเหล่านั้น ชื่อว่ามั่นคงแล้วในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้น ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ อย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคายกำหนัด เพราะดับไป และเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นขันธ์ ๕ ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ผู้หลุดพ้นดีแล้วเหล่านั้น ชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ชื่อว่าไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก

๖. สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย คายกำหนัด ดับ และไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ บัณฑิตจึงเรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย คายกำหนัด ดับ และไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ เราเรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลให้ตรัสอธิบายให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทำทางที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอกได้ เป็นผู้รู้จัก รู้แจ้ง และฉลาดเรื่องทาง ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามทาง เป็นผู้ตามมาภายหลัง

๗. อนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยลักษณะแห่งความเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันได้ตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา ถ้าขันธ์ ๕ นี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ ก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงบังคับขันธ์ ๕ ได้ว่า ขันธ์ ๕ ของเราจงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา ฉะนั้น ขันธ์ ๕ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมบังคับไม่ได้ว่า ขันธ์ ๕ ของเราจงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

พระปัญจวัคคีย์ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

พระปัญจวัคคีย์ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

พระปัญจวัคคีย์ : ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้จบแล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้อยู่ พระปัญจวัคคีย์ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น

๘. มหาลิสูตร ว่าด้วยเจ้ามหาลิ

เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาว่า ในเรื่องที่ท่านปูรณะ กัสสปะกล่าวว่า ความเศร้าหมอง ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ว่าพระองค์ตรัสอย่างไร

ตรัสตอบว่า หากขันธ์ ๕ นี้จักเป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในขันธ์ ๕ แต่เพราะขันธ์ ๕ เป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจ

โนขันธ์ ๕ เพราะกำหนัดจึงถูกขันธ์ ๕ ผูกไว้ เพราะถูกขันธ์ ๕ ผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้ หากขันธ์ ๕ นี้จักเป็นสุขส่วนเดียว มีแต่สุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ แต่เพราะขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ มีทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจึงบริสุทธิ์ นี้เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงบริสุทธิ์อย่างนี้

๙. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นของร้อน อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑๐. นิรุตติปถสูตร ว่าด้วยหลักภาษา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า หลักการ ๓ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว เป็นอย่างนี้ คือ

ขันธ์ ๕ ที่ล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกว่า ได้มีแล้ว ตั้งชื่อว่าได้มีแล้ว บัญญัติว่าได้มีแล้ว แต่ไม่เรียกว่า มีอยู่ และจักมี

ขันธ์ ๕ ที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกว่า จักมี ตั้งชื่อว่าจักมี บัญญัติว่า จักมี แต่ไม่เรียกว่า มีอยู่ และได้มีแล้ว

ขันธ์ ๕ ที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกว่า มีอยู่ ตั้งชื่อว่ามีอยู่ บัญญัติว่า มีอยู่ แต่ไม่เรียกว่า ได้มีแล้ว และจักมี

ตรัสว่า แม้ชนชาวอุกกลชนบท และชนชาววัสสภัญญชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ[๑] เป็นอกิริยวาทะ[๒] เป็นนัตถิกวาทะ[๓] ก็ยังให้ความสำคัญในหลักการทั้ง ๓ นี้ว่า ไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน เพราะพวกเขากลัวถูกนินทา ใส่โทษ และถูกคัดค้าน

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕

๒. อรหันตวรรค

หมวดว่าด้วยพระอรหันต์

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อุปาทิยมานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขันธ์

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า บุคคลเมื่อยึดมั่น[๔] ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลยึดมั่นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาปนั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

---

[๑] **อเหตุกวาทะ** หมายถึง ลัทธิที่ปฏิเสธเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๓๐๗)

[๒] **อกิริยวาทะ** หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๓๐๗)

[๓] **นัตถิกวาทะ** หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๓๐๗,ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๖)

[๔] **ยึดมั่น** ในที่นี้หมายถึง ยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘)

๒. มัญญมานสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดหมายขันธ์

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า บุคคลเมื่อกำหนดหมาย[๑] ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาป

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลเมื่อกำหนดหมายขันธ์ ๕ ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมาย ก็พ้นจากมารผู้มีบาปนั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๓. อภินันทมานสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินขันธ์

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า บุคคลเมื่อเพลิดเพลิน[๒] ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลินก็พ้นจากมารผู้มีบาป

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลเมื่อเพลิด เพลินขันธ์ ๕ ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลิน ก็พ้นจากมารผู้มีบาปนั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๔. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจ[๓] ในสิ่งนั้น

---

[๑] **กำหนดหมาย** ในที่นี้หมายถึง กำหนดหมายด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๓๐๗)

[๒] **เพลิดเพลิน** ในที่นี้หมายถึง เพลิดเพลินด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๓๐๘)

[๓] **ความพอใจ** ในที่นี้หมายถึง ความพอใจด้วยอำนาจตัณหา (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๓๐๘)

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๖. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๗. อนัตตนิยสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า สิ่งใดไม่เนื่องด้วยอัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ ไม่เนื่องด้วยอัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๘. รชนียสัญญิตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่จูงใจให้กำหนัด

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า สิ่งใดจูงใจให้กำหนัด เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น

ภิกษุรูปนั้นได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความโดยพิสดารแล้วอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ จูงใจให้กำหนัด ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๙. ราธสูตร ว่าด้วยพระราธะ

ท่านพระราธะทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ(ทิฏฐิ) มมังการ(ตัณหา) และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

ตรัสตอบว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

เมื่อตรัสจบลง ท่านพระราธะเข้าใจเนื้อความโดยพิสดารเหมือนที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแล้ว แล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๑๐. สุราธสูตร ว่าด้วยพระสุราธะ

ท่านพระสุราธะได้ทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี ลงระงับ หลุดพ้นดีแล้ว

ตรัสตอบว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น และปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว

เมื่อตรัสจบลง ท่านพระสุราธะเข้าใจเนื้อความโดยพิสดารเหมือนที่พระผู้มีพระภาคตรัสดอบแล้วนั้น แล้วหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการยึดมั่นและไม่ยึดมั่นขันธ์ ๕ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕

๓. ขัชชนียวรรค

หมวดว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนไม่ได้สดับ จึงไม่รู้ชัดคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง

อริยสาวกได้สดับแล้ว จึงรู้ชัดคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตามความเป็นจริง

๒. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนไม่ได้สดับ จึงไม่รู้ชัดความเกิดขึ้นความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ส่วนอริยสาวกได้สดับแล้ว จึงรู้ชัดความเกิดขึ้นตามความเป็นจริง

๓. ทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกได้สดับแล้วจึงรู้ชัดความเกิดขึ้นความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง

๔. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญพระอรหันต์ทั้งหลายว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐกว่าสัตว์ในลัดดาวาสและภวัคคภพ พระอรหันต์เหล่านั้นมีความสุข (สุขในฌาน มรรค และผล) ไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว ถึงความไม่หวั่นไหว[๑] มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อน ไม่มีอาลวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธบุตร พุทธโอรส กำหนดรู้ขันธ์ ๕ มีสัทธรรม ๗ คือ ความเชื่อ ความละอาย ความเกรงกลัวบาป ความเป็นผู้ได้ฟังมามาก ความปรารภความเพียร ความมีสติมั่นคง และความรอบรู้เป็นโคจรน่าสรรเสริญ

ตรัสสรุปว่า วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ คือ โพชฌงค์ ๗ ได้แก่ ความระลึกได้ ความเฟ้นธรรม ความเพียร ความอิ่มใจ ความสงบกายสงบใจ ความมีจิตตั้งมั่น และความมีใจเป็นกลาง ศึกษาในไตรสิกขา ละความกลัวและความสะดุ้งได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเที่ยวไปโดยลำดับ มีจิตตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ไม่มีตัณหา มีร่างกายนี้เป็นร่างสุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นในคุณที่เป็นแก่นสารแห่งพรหมจรรย์ ไม่หวั่นไหวในส่วนแห่งมานะ ๓ พ้นจากภพใหม่ ชนะเด็ดขาดแล้วในโลก ไม่มีความเพลิด เพลินในส่วนเบื้องบน ท่ามกลาง และเบื้องล่าง เป็นพุทธะผู้ยอดเยี่ยมในโลก จึงบันลือสีหนาทได้

๕. ทุติยอรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ สูตรที่ ๒

เนื้อหาของสูตรพึงทราบเหมือนอรหันตสูตร (สูตรที่ ๔)

---

[๑] **ความไม่หวั่นไหว** หมายถึง อรหัตตผลซึ่งเป็นเหตุละตัณหาคือความหวั่นไหวได้เด็ดขาด (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๖/๓๐๙)

๖. สีหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์

พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบราชสีห์กับพระองค์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เวลาเย็น พญาราชสีห์ออกจากที่อาศัยบิดกายชำเลืองดูรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วหลีกไปหาเหยื่อ โดยมากพวกสัตว์ดิรัจฉานทุกหมู่เหล่าได้ยินเสียงพญาราชสีห์บันลือสีหนาท ต่างพากันกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้ง สัตว์พวกที่อาศัยอยู่ในโพรงก็หลบเข้าโพรง พวกที่อาศัยอยู่ในน้ำก็ดำลงในน้ำ พวกที่อาศัยอยู่ในป่าก็หนีเข้าป่า พวกสัตว์ปีกก็บินขึ้นสู่อากาศ แม้พญาช้างของพระมหากษัตริย์ ซึ่งผูกไว้ด้วยเชือกอย่างมั่นคงในหมู่บ้าน ตำบล และเมืองหลวง ก็ดัดทำลายเครื่องผูกเหล่านั้นจนขาด ตกใจกลัว จนกลั้นอุจจาระและปัสสาวะไม่ได้ พากันหนีไปคนละทาง พญาราชสีห์ยังมีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพ ถึงเพียงนี้

แม้ตถาคตก็มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพมากกว่าโลกพร้อมทั้งเทวโลกอย่างนั้นเหมือนกัน คือ ในขณะที่ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค แสดงธรรมว่า ขันธ์ ๕ เป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ เป็นอย่างนี้ ความดับแห่งขันธ์ ๕ เป็นอย่างนี้ ครั้งนั้น แม้เทพทั้งหลายผู้มีอายุยืน มีวรรณะงดงาม มีความสุขมาก สถิตอยู่ในวิมานสูงเป็นเวลานาน ได้สดับธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว โดยมากต่างก็พากันกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้งว่า พวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และไม่คงที่ แต่ได้สำคัญตนว่า เที่ยง ยั่งยืน และคงที่ ได้ทราบว่า ถึงพวกเราก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ เกี่ยวเนื่องอยู่ในสักกายะ คือ ขันธ์ ๕

๗. ขัชชนียสูตร ว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก ก็พากันระลึกถึงอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ หรือประการใดประการหนึ่งเท่านั้นว่า ในอดีตกาล เรามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอย่างนี้

พระองค์ตรัสอธิบายขันธ์ทั้ง ๕ ต่อไปอีกว่า

เพราะสลายไปจึงเรียกว่ารูป คือ สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลานบ้าง

เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา คือ เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง

เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่าสัญญา คือ จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง

เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่าสังขาร คือ ปรุงแต่งขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยความเป็นขันธ์ ๕ เช่นปรุงแต่งรูปโดยความเป็นรูปเป็นต้น

เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่าวิญญาณ คือ รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง

ในเรื่องนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เดี๋ยวนี้ เรากำลังถูกขันธ์ ๕ เคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็เคยถูกขันธ์ ๕ เคี้ยวกินแล้ว ถ้าเราชื่นชมขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคต เราก็พึงถูกขันธ์ ๕ เคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว จะไม่มีความอาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ขันธ์ ๕ ทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้เห็นอย่างนี้ เราเรียกว่า ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถือมั่น เรียราย ไม่รวบรวมไว้ ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น

ตรัสอธิบายว่า

ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ได้แก่ ทำขันธ์ ๕ ให้พินาศ ไม่ก่อขันธ์ ๕

ละทิ้ง ไม่ถือมั่น ได้แก่ ละทิ้งขันธ์ ๕ ไม่ถือมั่นขันธ์

เรียราย ไม่รวบรวมไว้ ได้แก่ เรียรายขันธ์ ๕ ไม่รวบรวมขันธ์ ๕ ไว้

ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น ได้แก่ ทำขันธ์ ๕ ให้มอด ไม่ก่อขันธ์ ๕ ให้ลุกโพลงขึ้น

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ละทิ้ง ไม่ถือมั่น แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ไม่เรียราย ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วดำรงอยู่

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ได้แก่ ไม่ก่อขันธ์ ๕ ไม่ทำขันธ์ ๕ ให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่

ไม่ละทิ้ง ไม่ถือมั่น แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ได้แก่ ไม่ละทิ้งขันธ์ ๕ ไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่

ไม่เรียราย ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ ได้แก่ ไม่เรียรายขันธ์ ๕ ไม่รวบรวมขันธ์ ๕ ไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่

ไม่ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วดำรงอยู่ ได้แก่ ไม่ทำขันธ์ ๕ ให้มอด ไม่ก่อขันธ์ ๕ ให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วดำรงอยู่

เทพทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหม และท้าวปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ แต่ที่ใกลที่เดียวว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ผู้เป็นบุรุษสูงสุด เพราะพวกเราไม่รู้ว่า ท่านอาศัยอารมณ์อะไร เข้าฌานอยู่

๔. ปิณโฑลภสูตร ว่าด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์เพราะเหตุบางอย่าง แล้วทรงรำพึงว่า เราเองได้ขับไล่ภิกษุสงฆ์ไปแล้ว ในภิกษุเหล่านี้ มีพวกภิกษุใหม่บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นเราก็จะพึงเป็นอื่น เปลี่ยนแปลงไป เหมือนลูกโค น้อย ๆ เมื่อไม่เห็นแม่ก็จะพึงเป็นอื่น เปลี่ยนแปลงไป และเหมือนพืชที่ยังอ่อน ๆ ขาดน้ำพึงเหี่ยวเฉาไป ทางที่ดี เราพึงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ ขณะนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบความรำพึงของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตนแล้ว จึงเสด็จลงมาทูลอาราธนาให้อนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ เหมือนกับที่เคยอนุเคราะห์มาแล้ว

ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น ได้เสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ทรงบันดาลด้วยอิทธาภิสังขาร ให้ภิกษุเหล่านั้นเกรงกลัว เข้าไปเฝ้าทีละรูปบ้าง สองรูปบ้าง แล้วตรัสกับภิกษุเหล่านั้น ว่า การที่ภิกษุทุศีลเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพนี้เป็นการกระทำที่ต่ำทราม ย่อมถูกชาวโลกด่าเอาว่า เจ้าคนนี้อุ้มบาตรเที่ยวขอชาวโลกมาเลี้ยงชีพ

กุลบุตรต่างเป็นผู้เข้าใจเหตุ อาศัยความเข้าใจเหตุจึงเข้ามาใช้ชีวิตเที่ยวขอก้อนข้าวอย่างนี้ มิใช่บวชเพราะถูกพระราชารับสั่งให้นำไปจองจำ เพราะถูกพวกโจรนำไปกักขัง เพราะเป็นลูกหนี้ เพราะตกอยู่ในห้วงอันตราย และเพราะจะยึดเป็นอาชีพ แต่เข้ามาบวชด้วยเหตุผลว่า พวกเราต่างถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ทับถม ครอบงำ จมปลักอยู่ในทุกข์ สาละวนอยู่กับทุกข์ ทำอย่างไรเล่า การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏแก่เราได้

กุลบุตรผู้บวชด้วยเหตุผลดามที่กล่าวมาแล้วนี้ แต่กลับเกิดความละโมบ กำหนัดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติ ไม่รู้สึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์ เป็นบุคคลผู้เสื่อมจากโภคะของคฤหัสถ์ และไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์สำหรับความเป็นสมณะให้บริบูรณ์ได้ เราเรียกว่า เป็นเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ไฟไหม้ทั้ง ๒ ข้าง ตรงกลางเปื้อนคูถ ย่อมใช้ประโยชน์เป็นเครื่องเรือน เช่น ทำเสาเป็นต้น ทั้งใช้เป็นประโยชน์เป็นอุปกรณ์ในป่า เช่น ทำเป็นขาเตียงเป็นต้น ไม่ได้เลย

เมื่อบุคคลมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม หรือเจริญอนิมิตตสมาธิดีแล้ว อกุศลวิตก ๓ คือ กามวิตก (ความตรึกในกาม) พยาบาทวิตก

(ความตรึกในพยาบาท) และวิหิงสาวิตก (ความตรึกในการเบียดเบียน) ย่อมดับโดยไม่เหลือ เพราะอนิมิตตสมาธิที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นในทิฏฐิ ๒ คือ (๑) ภวทิฏฐิ(ความเห็นในภพ) (๒) วิภวทิฏฐิ(ความเห็นในวิภพ) เช่นนี้ว่า เรายึดถือสิ่งใดอยู่ พึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นมีอยู่ในโลกบ้างไหม เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า สิ่งนั้นไม่มีในโลกเลย ก็เราเมื่อยึดถือ พึงยึดถือขันธ์ ๕ นั่นเอง เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จึงมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. ปาลิเลยยสูตร ว่าด้วยป่าปาลิเลยยกะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง แล้วเสด็จจากไป

ภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วถามถึงเหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง แล้วเสด็จจากไป

ท่านพระอานนท์ได้ตอบว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงรับสั่งผู้อุปัฏฐาก ไม่ได้ตรัสอำลาภิกษุสงฆ์ เสด็จจาริกไปพระองค์เดียวไม่มีผู้ติดตาม เพราะมีพระประสงค์จะประทับอยู่เพียงลำพัง จึงไม่ควรที่ใคร ๆ จะพึงติดตาม

ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปถึงปาปาลิเลยยกะ ประทับอยู่ ณ โคนไม้รังอันงามแล้วนั้น ภิกษุจำนวนมากได้พากันเข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ภิกษุเหล่านั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นว่าเริงด้วยธรรมีกถา เมื่อพระองค์ทรงชี้แจงด้วยธรรมีกถาจบลง ได้ทรงทราบความคิดของภิกษุรูปหนึ่งผู้คิดว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายของเขาจึงสิ้นไปโดยลำดับ ด้วยพระทัยจึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราได้แลดงสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยการเลือกเฟ้นแล้วเช่นนี้ แต่ก็มีภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ยังเกิดความคิดคำนึงว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายของเขาจึงสิ้นไปโดยลำดับ

พระองค์จึงทรงแสดงลักษณะสังขารของปุถุชนตามลำดับดังนี้ว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา แต่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป แต่พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา แต่พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป แต่พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีเวทนาเป็นต้น พิจารณาเห็นเวทนาเป็นต้นในอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาเป็นต้นบ้าง ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา แต่มีทิฏฐิ(ความเห็น) คือ สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปรบ้าง ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ทั้งไม่มีสัสสตทิฏฐิ แต่มีอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ)ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มีดังนี้บ้าง ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ทั้งไม่มีสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ แต่ยังมีความสงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรมบ้าง ก็การพิจารณาเห็นนั้นจัดเป็นสังขาร สังขารนั้นเกิดจากตัณหา เวทนา ผัสสะ และอวิชชา ที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ผู้ถูกความเสวยอารมณ์ที่เกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว

เพราะเหตุนั้น แม้สังขาร สัสสตทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ และความเป็นผู้สงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรมนั้นจัดเป็นสังขาร สังขารนั้นเกิดจากตัณหา เวทนา ผัสสะ และอวิชชา สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น แม้ตัณหา เวทนา ผัสสะ อวิชชา ก็ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เมื่อบุคคลรู้เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ

๑๐. ปุณณมสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคืนดวงจันทร์เต็มดวง

ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คืนดวงจันทร์เต็มดวง ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค ทรงมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อม ประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในวิหารบุพพารามว่า ธรรม ๕ นี้ใช่ไหมชื่อว่าอุปาทานขันธ์ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป (๒) เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา (๓) สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา (๔) สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ

ดรัสตอบว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้แล เป็นมูลเหตุแห่งอุปาทานขันธ์ ๕

ภิกษุนั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วได้ทูลถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ มีอะไรเป็นมูลเหตุ

พระผู้มีพระภาค : มีฉันทะ(ความพอใจ)เป็นมูลเหตุ

ภิกษุ : อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าอุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ์ ๕ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอย่างเดียวกันก็มิใช่ ทั้งอุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ์ ๕ ก็มิใช่ แต่ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นเป็นตัวอุปาทาน

ภิกษุ : ฉันทราคะต่าง ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ จะพึงมีได้หรือ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : พึงมีได้ เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้ตั้งความปรารถนาไว้อย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีขันธ์ ๕ เช่นนี้

ภิกษุ : ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขันธ์จึงชื่อว่าขันธ์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า ขันธ์ ๕

ภิกษุ : อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้ขันธ์ ๕ ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปขันธ์ปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนา สัญญา และสังขารขันธ์ปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณขันธ์ปรากฏ

ภิกษุ : สักกายทิฏฐิมีได้ และมีไม่ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : มีได้อย่างนี้ คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณา เห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ มีไม่ได้อย่างนี้คือ อริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตาเป็นต้น

ภิกษุ : อะไรเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕ เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของขันธ์ ๕ สภาพที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของขันธ์ ๕ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕

ภิกษุ : บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

ขณะนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เพราะเหตุนั้น กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงของภิกษุนั้นด้วยพระทัยแล้ว ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปได้ที่โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง ตกอยู่ในอำนาจของอวิชชา มีใจถูกตัณหาครอบงำ จะพึงเข้าใจสัตถุศาสน์ว่าเป็นคำสอนที่ควรคิดให้ตระหนักว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เพราะเหตุนั้น กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร จึงตรัสถามภิกษุนั้นว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระอรหันต์ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงสนทนากับภิกษุ

๔. เถรวรรค
หมวดว่าด้วยพระเถระ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

ท่านพระอานนท์กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรมีอุปการะมากแก่พวกเราผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านมักกล่าวสอนพวกเราด้วยโอวาทอย่างนี้ว่า เพราะถือมั่นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตัณหา(ความทะยานอยาก) มานะ(ความถือตัว) และทิฏฐิ(ความเห็น) ว่า "เรามี" จึงมี เพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ ตัณหา มานะ และทิฏฐิว่า "เรามี" จึงไม่มี เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษแรกรุ่น ผู้ชอบแต่งตัว มองดูเงาหน้าของตนในกระจกหรือภาชนะน้ำที่ใสสะอาดบริสุทธิ์ เพราะอาศัยกระจกหรือภาชนะน้ำนั้นจึงเห็นเงาหน้าของตน เพราะไม่อาศัยกระจกหรือภาชนะน้ำนั้นจึงไม่เห็น ท่านยังเคยถามกระผมว่า ท่านอานนท์เข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง กระผมตอบว่า ไม่เที่ยง ท่านพระปุณณ--มันตานีบุตรได้กล่าวต่อไปอีกว่า เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ท่านพระอานนท์กล่าวสรุปว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเราผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านสอนพวกเราด้วยโอวาทนี้ เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระปุณณ--มันตานีบุตร กระผมจึงได้บรรลุธรรม

๒. ติสสสูตร ว่าด้วยพระติสสะ

ภิกษุจำนวนมากกราบทูลว่า ท่านพระติสสะโอรสพระปิตุจฉา(พระเจ้าอาว์)ของพระผู้มีพระภาค บอกแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า ร่างกายของกระผมอ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา กระผมรู้สึกมืดทุกด้าน แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ ถีนมิทธะ(ความง่วงเหงาหาวนอน)ครอบงำจิตของกระผม กระผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ และยังมีความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่

พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งเรียกพระติสสะมาแล้วตรัสถามว่า เธอเข้าใจเรื่องนี้อย่างไร เมื่อบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ นั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้น ใช่ไหม

พระติสสะกราบทูลว่า ใช่

พระผู้มีพระภาค : เมื่อบุคคลปราศจากความกำหนัดเป็นต้นในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ นั้นแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น ใช่ไหม

พระติสสะ : ไม่ใช่

พระผู้มีพระภาค : เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

พระติสสะ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ตรัสต่อไปอีกว่า เปรียบเหมือนบุรุษ ๒ คน คนหนึ่งไม่ฉลาดในหนทาง คนหนึ่งฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทางพึงถามทางกับบุรุษผู้ฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ฉลาดในหนทางพึงตอบว่า ท่านไปตามทางนี้อีกสักครู่ก็จักพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่งนั้น ท่านจงละทางซ้าย แต่จงไปทางขวาเถิด ท่านไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบราวป่าหนาทึบ ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบบึงที่ลึก ไปตามทางนั้นอีกสักครู่ก็จักพบพื้นที่ราบน่ารื่นรมย์ ติสสะ เธอจงยินดีโอวาทที่เรากล่าวสอน จงยินดีความอนุเคราะห์ที่เราอนุเคราะห์ จงยินดีคำพร่ำสอนที่เราพร่ำสอนเถิด

คนหนึ่งไม่ฉลาดในหนทาง คือ ปุถุชน

คนหนึ่งฉลาดในหนทาง คือ ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทาง ๒ แพร่ง คือ วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย)

ทางซ้าย คือ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ มิมิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)เป็นต้น

ทางชวา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)เป็นต้น

ราวป่าหนาทึบ คือ อวิชชา

ที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม คือ กามทั้งหลาย

บึงที่ลึก คือ ความโกรธและความคับแค้นใจ

พื้นที่ราบน่ารื่นรมย์ คือ นิพพาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระติสสะได้มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค

๓. ยมกสูตร ว่าด้วยพระยมกะ

ขณะที่ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเชตวัน ภิกษุจำนวนมากได้ยินว่า ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก จึงพากันเข้าไปหาท่านพระยมกะและได้ถามจนทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้นจริง แล้วพากันห้ามว่า ท่านอย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสอย่างนี้

ท่านพระยมกะถูกภิกษุเหล่านั้นว่ากล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ยังยึดทิฏฐิชั่วนั้นอย่างมั่นคง ภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถทำให้ท่านคลายทิฏฐิชั่วนั้นได้ จึงพากันเข้าไปบอกให้ท่านพระสารีบุตรช่วยอนุเคราะห์ท่าน

ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปหาท่านพระยมกะ แล้วถามว่า ท่านเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านยมกะตอบว่า ไม่เที่ยง

ท่านพระสารีบุตร : เพราะเหตุนั้นแล พระอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ท่านพระสารีบุตรถามต่อไปอีกว่า ท่านพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคต[๑] พิจารณาเห็นตถาคตว่า มีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ หรือ

ท่านยมกะ : ไม่ใช่

ท่านพระสารีบุตร : ท่านพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคต พิจารณาเห็นว่า ตถาคตนี้ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ

ท่านยมกะ : ไม่ใช่

ท่านพระสารีบุตร : แท้จริงแล้ว ท่านจะค้นหาตถาคตในขันธ์ ๕ นี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่ท่านจะกล่าวว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก

ท่านยมกะ : เมื่อก่อนผมไม่รู้จึงเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น แต่บัดนี้ เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่านสารีบุตร ผมจึงละทิฏฐิชั่วนั้นได้แล้ว ได้บรรลุธรรม

ท่านพระสารีบุตร : ถ้าชนทั้งหลายพึงถามท่านอย่างนี้ว่า ภิกษุอรหันตขีณาสพ หลังจากตายแล้วเป็นอะไร ท่านถูกถามอย่างนี้จะพึงตอบอย่างไร

ท่านยมกะ : ถ้าผมถูกถามอย่างนี้จะพึงตอบว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ดั้งอยู่ไม่ได้

ท่านพระสารีบุตรให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ แล้วกล่าวว่า เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และมีการอารักขาอย่างกวดขัน เกิดมีบุรุษคนหนึ่งมุ่งความพินาศ ความไม่เป็นประโยชน์ และความไม่ปลอดภัย อยากจะปลิดชีวิตเขาเสีย เขาจึงมีความคิดว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้นี้เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขามีการอารักขาอย่างกวดขัน การที่จะอุกอาจเข้าไปปลิดชีวิตเขามิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรใช้อุบายปลิดชีวิตเสีย เขาจึงเข้าไปหาคหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ผมจะขอรับใช้ท่าน คหบดีหรือบุตรคหบดีได้รับเขาไว้ เขารับใช้อย่างดีจนคหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นเชื่อว่าเขาเป็นมิตรสหาย และไว้ใจเขา บุรุษนั้นคิดว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีนี้ไว้ใจเราแล้ว

---

[๑] **ตถาคต** ในที่นี้ เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัตตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงสัตว์ (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๘๕/๓๓๙, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘)

เมื่อคหบดีหรือบุตรคหบดีอยู่ในที่ลับ จึงใช้ศัสตรา อันคมปลิดชีวิตเสีย เขาก็ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่านั่นเอง แต่คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นก็ไม่รู้จักบุรุษผู้ฆ่าว่า เป็นผู้ฆ่าตน ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ แต่เขาไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นผู้ฆ่า ตามความเป็นจริง เขาเข้าไปยึดมั่นขันธ์ ๕ ว่า เป็นอัตตาของเรา อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ที่ปุถุชนนั้นเข้าไปยึดมั่น ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน

ส่วนพระอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตาเป็นต้น รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริง และไม่เข้าไปยึดมั่นขันธ์ ๕ ว่า เป็นอัตตาของเรา อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ที่พระอริยสาวกนั้นไม่เข้าไปยึดมั่น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน

พระยมกะได้กล่าวสรรเสริญว่า การที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้เช่นกับท่านสารีบุตร เป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ ว่ากล่าว พร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้น และเพราะได้ฟังธรรมเทศนานี้ของท่าน จิตของผมจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

๔. อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา อัญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมาก เข้าไปหาท่านพระอนุราธะแล้วถามว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติอะไรนั้น ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ นี้ คือ (๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก (๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก (๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก (๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

เมื่ออัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระอนุราธะได้ตอบว่า พระตถาคตทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นั้น จึงถูกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าวสบประมาทว่า ภิกษุรูปนี้คงจักเป็นพระใหม่บวชได้ไม่นาน หรือเป็นพระเถระแต่โง่ ไม่ฉลาด

ท่านได้มีความคิดว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นพึงถามปัญหากับเรายิ่งขึ้นไป เราจะพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเหตุการณ์ทั้งหมดให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระอนุราธะ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระอนุราธะ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระอนุราธะ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาค : เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคต พิจารณาเห็นตถาคตว่ามีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคต พิจารณาเห็นตถาคตนี้ว่าไม่มีขันธ์ ๕ หรือ

ท่านพระอนุราธะ : ไม่ใช่อย่างนั้น

พระผู้มีพระภาค : แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในขันธ์ ๕ นี้ในปัจจุบันนี้ไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะตอบว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้

ท่านพระอนุราธะ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคทรงให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ อนุราธะ ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้เราย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น

๕. วักกลิสูตร ว่าด้วยพระวักกลิ

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระวักกลิป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้สั่งภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายให้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเยี่ยมตน

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ เสด็จเข้าไปเยี่ยมท่าน แล้วตรัสถามว่า เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

ท่านพระวักกลิทูลตอบว่า ข้าพระองค์ไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอไม่รำคาญ ไม่ทุรนทุรายบ้างหรือ

ท่านพระวักกลิ : ความจริง ข้าพระองค์รำคาญ ทุรนทุรายมาก

พระผู้มีพระภาค : เธอดิเดียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่

ท่านพระวักกลิ : ข้าพระองค์ดิเดียนตนเองโดยศีลไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาค : ถ้าเธอดิเดียนตนเองโดยศีลไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรำคาญทุรนทุรายไปทำไม

ท่านพระวักกลิ : ข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคนานแล้ว แต่ร่างกายของข้าพระองค์ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าพระองค์ได้

พระผู้มีพระภาค : อย่าเลย วักกลิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม แล้วตรัสถามว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระวักกลิ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระวักกลิ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระวักกลิ : ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ท่านพระวักกลิได้เรียกภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายมากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงช่วยอุ้มผมขึ้นเตียงแล้วหามไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ ทำไมพระอย่างผมจะพึงสำคัญตนว่าควรมรณภาพในละแวกบ้านเล่า ภิกษุผู้อุปัฏฐากเหล่านั้นได้รับคำแล้วอุ้มท่านพระวักกลิขึ้นเตียง หามไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสสั่งให้เข้าไปหาพระวักกลิแล้วบอกว่า เมื่อคืนนี้ เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระวักกลิคิดเพื่อหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่งได้กราบทูลว่า พระวักกลินั้นหลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่ ทั้งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงท่านว่า อย่ากลัวเลย วักกลิ ความตายอันไม่ต่ำช้าจักมีแก่เธอ การตายของเธอจะไม่เลวทราม

เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระวักกลิแล้วได้บอกอย่างนั้น ท่านพระวักกลิได้เรียกภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายมากล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยอุ้มผมลงจากเตียง แล้วฟังคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคที่ภิกษุเหล่านั้นกล่าวอย่างที่พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งไว้จนจบอีกครั้งหนึ่ง แล้วกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงกราบทูลพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ความพอใจ ความกำหนัด หรือความรักใคร่ในสิ่งนั้นไม่มีแก่เรา

เมื่อภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจากไปไม่นาน ท่านพระวักกลิก็ได้นำศัสตรามาฆ่าตัวตาย

ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วได้กราบทูลอย่างที่พระวักกลิสั่งมา

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิพร้อมกับภิกษุจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระวักกลิน้อนคอปิดอยู่บนเตียงแต่ไกลเทียว

สมัยนั้น ปรากฏกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายมองเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศต่าง ๆ หรือไม่

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า นั่นแลคือมารผู้มีบาป ค้นหาวิญญาณของวักกลิกุลบุตรด้วยคิดว่า วิญญาณของวักกลิกุลบุตรสถิตอยู่ที่ไหน ภิกษุทั้งหลาย วักกลิกุลบุตรไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว

๖. อัสสชิสูตร ว่าด้วยพระอัสสชิ

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระอัสสชิป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ได้สั่งภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายให้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเสด็จมาเยี่ยมตน

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ แล้วเสด็จเข้าไปเยี่ยมท่าน แล้วตรัสถามว่า เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

ท่านพระอัสสชิทูลตอบว่า ข้าพระองค์ไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอไม่รำคาญ ไม่ทุรนทุรายบ้างหรือ

ท่านพระอัสสชิ : ความจริง ข้าพระองค์รำคาญ ทุรนทุรายมาก

พระผู้มีพระภาค : เธอดิเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่

ท่านพระอัสสชิ : ข้าพระองค์ติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาค : ถ้าเธอดิเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรำคาญทุรนทุรายไปทำไม

ท่านพระอัสสชิ : เมื่อก่อน ข้าพระองค์ระงับกายสังขาร (ลมหายใจเข้าออก) บรรเทาความป่วยไข้อยู่จึงไม่ได้สมาธิ เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้สมาธิจึงคิดว่า เรายังไม่เสื่อมจากสมาธินั้นหรือ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : สมณพราหมณ์ที่มีสมาธิเป็นแก่นสาร มีสมาธิเป็นคุณแห่งสมณะ เมื่อไม่ได้สมาธินั้นจึงคิดว่า เรายังไม่เสื่อมจากสมาธินั้นหรือ เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระอัสสชิ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ถ้าอริยสาวกนั้นเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลส เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้น

ถ้าอริยสาวกนั้นเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด มีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด มีชีวิตเป็นที่สุด หลังจากตายไปก็รู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์ทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว เปรียบเหมือน เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันจึงติดอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันนั้นจึงหมดเชื้อดับไป ฉะนั้น

๗. เขมกสูตร ว่าด้วยพระเขมกะ

ขณะที่พระเถระจำนวนมากอยู่ ณ โฆสิตาราม ท่านพระเขมกะป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก พระเถระทั้งหลายได้ตั้งคำถามแล้วสั่งให้ท่านพระทาสกะไปถามท่านพระเขมกะตามลำดับ ดังนี้ คือ

ท่านทาสกะ : ท่านเขมกะยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

ท่านพระเขมกะ : ผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนายิ่งกำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ขอรับ

ท่านทาสกะ : อุปาทานขันธ์ ๕ มีรูปูปาทานขันธ์เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว ท่านเขมกะพิจารณาเห็นอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้

ท่านพระเขมกะ : ผมไม่พิจารณาเห็นอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้เลย

ท่านทาสกะ : ท่านเขมกะเป็นพระอรหันตขีณาสพหรือ

ท่านพระเขมกะ : ผมไม่พิจารณาเห็นอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตขีณาสพ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมก็ไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นอย่างนี้

ท่านทาสกะได้นำคำถามของพระเถระทั้งหลายมาถามท่านเขมกะทีละข้อ แล้วนำคำตอบเดินกลับไปบอกพระเถระเหล่านั้นถึง ๓ ครั้ง จนท่านเขมกะสงสาร จึงกล่าวว่า การเดินไปเดินมาบ่อย ๆ นี้จะมีประโยชน์อะไร ท่านจงหยิบไม้เท้ามา ผมจักเข้าไปหาพระเถระทั้งหลายเอง

ลำดับนั้น ท่านเขมกะยันไม้เท้าเข้าไปหาพระเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พระเถระทั้งหลายได้ถามว่า ท่านเขมกะ คำที่ท่านกล่าวว่า เรามี นั้นคืออย่างไร ท่านกล่าวว่า เรามีขันธ์ ๕ เรามีนอกจากขันธ์ ๕ นั้นคืออย่างไร

ท่านพระเขมกะ : ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมไม่ได้กล่าวว่า เรามีขันธ์ ๕ ทั้งไม่ได้กล่าวว่า เรามีนอกจากขันธ์ ๕ แต่ผมเข้าใจว่า เรามี ในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมก็ไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นอย่างนี้ แล้วย้อนถามว่า เปรียบเหมือนกลิ่นดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก ผู้ที่กล่าวว่า กลิ่นของใบ กลิ่นของสี หรือกลิ่นของเกสร อย่างนี้ ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือ

พระเถระทั้งหลาย : ไม่ถูกต้อง ท่านผู้มีอายุ

ท่านพระเขมกะ : ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อจะตอบให้ถูกต้อง ควรตอบอย่างไร

พระเถระทั้งหลาย : ท่านผู้มีอายุ เมื่อจะตอบให้ถูกต้อง ควรตอบว่า กลิ่นของดอก

ท่านพระเขมกะ : ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมไม่ได้กล่าวว่า เรามีขันธ์ ๕ ทั้งไม่ได้กล่าวว่าเรามีนอกจากขันธ์ ๕ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมก็ไม่ได้พิจารณาเห็นว่าเราเป็นอย่างนี้ โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ และอนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามีไม่ได้ ต่อมาท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้เป็นต้น เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้อยู่ ถึงแม้ท่านจะยังถอนมานะ ฉันทะ และอนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยก็ถูกเพิกถอนขึ้นได้

ผ้าสกปรกเปื้อนมลทิน เจ้าของผ้ามอบผ้านั้นให้แก่ช่างซักผ้า ช่างซักผ้าขยี้ผ้านั้นในน้ำด่างเกลือ น้ำด่างขี้เถ้า หรือในโคมัยแล้ว ซักในน้ำสะอาด ผ้านั้นสะอาดก็จริง แต่ผ้านั้นก็ยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างเกลือ กลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า หรือกลิ่นโคมัยที่ติดอยู่ ช่างซักผ้ามอบผ้านั้นคืนให้เจ้าของไป เจ้าของเก็บผ้านั้นใส่ไว้ในหีบ อบด้วยกลิ่น แม้ผ้านั้นจะยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างเกลือ กลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า หรือกลิ่นโคมัยที่ติดอยู่ แต่กลิ่นนั้นก็หายไป แม้ฉันใด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ และอนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ ต่อมา ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้เป็นต้น ถึงแม้ท่านจะยังถอนมานะ ฉันทะ และอนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยก็ถูกเพิกถอนขึ้นได้

เมื่อท่านพระเขมกะกล่าวแล้วอย่างนี้ พระเถระทั้งหลายได้กล่าวว่า พวกผมไม่ได้ถามเพื่อมุ่งเบียดเบียน แต่ท่านเขมกะสามารถบอก (กล่าวคำเริ่มต้น) แสดง (การให้อุทเทส

(คำเริ่มต้น)จบลง) บัญญัติ[๑] กำหนด[๒] เปิดเผย[๓] จำแนก[๔] ทำให้ง่าย[๕] ซึ่งคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคโดยพิสดารได้ แล้วต่างก็ชื่นชมภาษิตของท่านเขมกะ และในขณะที่ท่านพระเขมกะกล่าวภาษิตนี้อยู่ จิตของพระเถระประมาณ ๖๐ รูปและของท่านพระเขมกะก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูป

๔. ฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ

ท่านพระฉันนะออกจากที่หลีกเร้นแล้วกล่าวกับพระเถระผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันว่า ขอท่านจงตักเตือน พร่ำสอนและแสดงธรรมีกถาพอที่ผมจะเห็นธรรมได้ด้วยเถิด

พระเถระทั้งหลายได้กล่าวว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา สังขารไม่เที่ยง เป็นอนัตตา

ท่านพระฉันนะจึงคิดว่า แม้เราก็คิดอย่างนั้น ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำไม จิตเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในธรรมเป็นที่ระงับสังขาร เป็นที่สละอุปธิ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอกราคะ เป็นที่ดับทุกข์และตัณหา ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานก็เกิดขึ้น ใจของเรายังท้อถอย เมื่อเป็นเช่นนี้ อะไรเล่าเป็นอัตตาของเรา ความคิดอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม ใครเล่าจะแสดงธรรมแก่เรา พอที่เราจะเห็นธรรมได้ แล้วคิดต่อไปว่า ท่านอานนท์อยู่ ณ โฆสิตาราม เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญและเพื่อนพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนก็ยกย่อง ท่านอานนท์น่าจะสามารถแสดงธรรมพอที่จะให้เราเห็นธรรมได้ จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ขอท่านจงตักเตือน พร่ำสอน แสดงธรรมีกถา พอที่ผมจะเห็นธรรมได้ด้วยเถิด

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ผมพอใจยินดีกับท่านฉันนะที่สามารถทำความเห็นให้ชัดแจ้ง ทำลายความดื้อดึงได้แล้ว ท่านควรจะรู้ธรรมอย่างแจ่มแจ้งได้แล้ว

---

[๑] **บัญญัติ** หมายถึง ประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๒] **กำหนด** หมายถึง การให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

[๓] **เปิดเผย** หมายถึง การชี้แจงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้ โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

[๔] **จำแนก** หมายถึง การจำแนกประเด็นที่เปิดแล้ว (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

[๕] **ทำให้ง่าย** หมายถึง การแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

พอได้ยินคำว่า ท่านควรจะรู้ธรรมอย่างแจ่มแจ้งได้แล้วเท่านั้น ปีติและปราโมทย์อย่างยิ่งได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระฉันนะ

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวต่อไปอีกว่า ผมได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ผู้ตรัสสอนภิกษุกัจจานโคตรว่า โลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ ความมีและความไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบ ความไม่มีในโลกก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับของโลกด้วยปัญญาอันชอบ ความมีในโลกก็ไม่มี โลกนี้พัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุถือมั่น แต่อริยสาวกไม่เข้าไปยึดมั่นอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่น ถือมั่นและนอนเนื่องว่า อัตตาของเรา ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัยว่า ทุกข์เมื่อเกิดย่อมเกิดขึ้น เมื่อดับย่อมดับไป มีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ด้วยเหตุนั้น อริยสาวกนั้นจึงชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ กัจจานะ ที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) สิ่งทั้งปวงมีอยู่ (๒) สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นี้แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้

ท่านพระฉันนะได้กล่าวสรรเสริญท่านพระอานนท์ว่า เพื่อนพรหมจารีผู้เช่นท่านถือว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ ว่ากล่าว พร่ำสอน และเพราะได้ฟังธรรมเทศนานี้ของท่าน ผมจึงได้บรรลุธรรม

๙. ราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล

ท่านพระราหุลทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

ตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

๑๐. ทุติยราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล สูตรที่ ๒

ท่านพระราหุลทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว

ครั้นตอบว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ขันธ์ ๕ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวของเหล่าสาวก

๕. ปุปผวรรค
หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำไหลลงจากภูเขา พัดหญ้า ใบไม้และท่อนไม้เป็นต้นไปในภายใต้ ไหลไปไกล มีกระแสเชี่ยว แม้ต้นเลา หญ้าคา หญ้ามุงกระต่าย หญ้าคมบางและต้นไม้ทั้งหลายที่เกิดริมฝั่งก็จะลู่ไปตามแม่น้ำนั้น บุรุษผู้ถูกกระแสน้ำพัดไป ถ้าจับต้นเลาเป็นต้นนั้นแล้วหลุดไป เขาพึงถึงความพินาศ แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ ของเขาย่อยยับไป เขาจึงถึงความพินาศ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. ปุปผสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรมไม่ขัดแย้งกับใคร สิ่งใดที่บัณฑิตสมมุติว่าไม่มี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตสมมุติว่ามี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่ามี ขันธ์ ๕ ที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมุติว่าไม่มี แม้เราก็กล่าวขันธ์ ๕ นั้นว่าไม่มี ขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมุติว่ามี แม้เราก็กล่าวขันธ์ ๕ นั้นว่ามี โลกธรรม(หมายถึงขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) มีอยู่ในโลก ตถาคตตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า ขันธ์ ๕ จัดเป็นโลกธรรม เมื่อเราทำอย่างนี้แล้ว ผู้ใดยังไม่รู้ ไม่เห็น เราก็ทำอะไรเขาไม่ได้

ภิกษุทั้งหลาย ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำแล้วตั้งอยู่ แต่ไม่ติดน้ำ แม้ฉันใด ตถาคตก็ฉันนั้น เกิดในโลก เจริญในโลก ครอบงำโลกอยู่ แต่ไม่ติดโลก

๓. เผณปิณฑูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคานี้ พึงพัดฟองน้ำกลุ่มใหญ่มา บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่งพิจารณาฟองน้ำกลุ่มใหญ่นั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณารูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น รูปก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในรูปจะมีได้อย่างไร

เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกในฤดูสารท ฟองน้ำเกิดขึ้นและดับไปบนผิวน้ำ บุรุษผู้มีตาดีก็พึงเห็น เพ่งพิจารณาฟองน้ำนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง

เปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณาเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น เวทนาก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในเวทนาจะมีได้อย่างไร

เมื่อเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนยังอยู่ พยับแดดระยิบระยับในเวลาเที่ยง บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่งพิจารณาพยับแดดนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณาสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น สัญญาก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในสัญญาจะมีได้อย่างไร

บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือขวานที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ ตรง กำลังรุ่น ไม่มีแก่นในป่านั้นจึงตัดโคน ตัดปลาย แล้วปอกกาบออก เขาปอกกาบออกแล้ว ไม่ได้แม้กระพี้ในต้นกล้วยนั้น จะได้แก่นแต่ที่ไหนเล่า บุรุษผู้มีตาดีก็จะเห็น เพ่งพิจารณาต้นกล้วยนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณาสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น สังขารก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในสังขารจะมีได้อย่างไร

นักมายากลหรือลูกมือนักมายากลแสดงมายากลที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่งพิจารณามายากลนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณาวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น วิญญาณก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในวิญญาณจะมีได้อย่างไร

๔. โคมยปิณฑสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคมัย

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ขันธ์ ๕ ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ

ตรัสตอบว่า ไม่มีเลย ทรงหยิบก้อนโคมัย(มูลโค)เล็ก ๆ ขึ้นมาแล้วตรัสว่า การได้อัตภาพแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มี ถ้าแม้การได้อัตภาพประมาณเท่านี้ จักเที่ยงแท้ ไม่ผันแปรแล้ว การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ แต่เพราะขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้ที่เที่ยงแท้ไปมี การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏ แล้วทรงเล่าว่าเรื่องเคยมีมาแล้ว เราเคยเป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก เคยมีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ หลัง มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง มีบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ มีช้างต้น ๘๔,๐๐๐ เชือก มีม้าต้น ๘๔,๐๐๐ ตัว มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คัน มีแก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวง มีพระสนม ๘๔,๐๐๐ นาง มีกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิ มีภาชนะทอง ๘๔,๐๐๐ สำรับ แต่บัดนี้ สังขารทั้งปวงคือเมืองเป็นต้นเหล่านั้น ล่วงไปดับไป แปรผันไปแล้ว สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ก็เพราะสังขารทั้งปวงมีลักษณะที่ไม่เที่ยงอย่างนี้ จึงควรที่จะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด พ้นไปจากสังขารทั้งปวง

๕. นขสิขาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ขันธ์ ๕ ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ

ตรัสตอบว่า ไม่มีเลย แล้วทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมานิดหน่อย แล้วตรัสกับภิกษุนั้นว่า ขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มี ถ้าขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้จักเที่ยงแท้ ไม่ผันแปรแล้ว การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ แต่เพราะรูปแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ไม่ผันแปร ไม่มี ฉะนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏ แล้วตรัสถามภิกษุนั้นว่า เธอจะเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๖. สุทธิกสูตร ว่าด้วยขันธ์ล้วนๆ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ พระพุทธเจ้า

ตรัสตอบว่า ขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มีเลย

๗. คัททูลพัทธสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สงสาร(การเวียนว่ายตายเกิด) นี้มีเบื้องต้น เบื้องปลายที่ใคร ๆ รู้ไม่ได้ เบื้องต้นเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ มหาสมุทรยังมีเวลาเหือดแห้งไป ขุนเขาสิเนรุและแผ่นดินใหญ่ยังมีเวลาถูกไฟเผาพินาศไป แต่สัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ไม่สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย

สุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ล่ามไว้ที่หลักหรือเสาที่แข็งแรง วิ่งวนเวียนหลักหรือเสานั้นเอง แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษก็ฉันนั้น

ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เขาไม่เล่นวนเวียนอยู่กับขันธ์ ๕ จึงชื่อว่าพ้นจากขันธ์ ๕ เป็นต้น และชื่อว่าพ้นจากทุกข์แล้ว

๘. ทุติยคัททูลพัทธสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สงสารนี้มีเบื้องต้นเบื้องปลายที่ใคร ๆ รู้ไม่ได้ เบื้องต้นเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ เปรียบเหมือนสุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ล่ามไว้ที่หลักหรือเสาที่แข็งแรง ถ้าแม้สุนัขนั้นเดิน ยืน หมอบและนอน ก็เดิน ยืน หมอบและนอนใกล้หลักหรือเสานั้นเอง แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้น พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ปุถุชนนั้น ถ้าแม้เดิน ยืน นั่งและนอน ก็เดิน ยืน นั่งและนอนใกล้อุปาทานขันธ์ ๕ นี้เอง

เหตุนั้น เธอทั้งหลายควรพิจารณาจิตตนเนือง ๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ มาเป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว เหมือนกับพิจารณาแม้ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ ซึ่งจิตรกรก็คือจิตนั่นเอง ปรุงแต่งภาพเหล่านั้นให้วิจิตร จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น เราไม่พิจารณาเห็นสัตว์อื่นแม้เพียงหมู่เดียวซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย สัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านั้นวิจิตรก็เพราะจิตรกรคือจิตนั่นเองปรุงแต่งให้วิจิตร จิตนั่นเองวิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านั้น

ช่างย้อมหรือจิตรกร เมื่อมีเครื่องย้อมก็ดี ครั่งก็ดี ขมิ้นก็ดี สีเขียวก็ดี สีแดงก็ดี พึงเขียนรูปสตรีหรือรูปบุรุษมีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกส่วนลงบนแผ่นกระดาน ฝา หรือแผ่นผ้าที่เกลี้ยงเกลา แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้น เมื่อจะให้ความวิจิตรอันใดเกิด ก็ให้เกิดได้ด้วยขันธ์ ๕ นั่นเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. วาสิฏฐสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้ามมืด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะของบุคคลผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ มิได้กล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะของบุคคลผู้ไม่รู้ ไม่เห็น คือ เมื่อบุคคลรู้เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นและความดับแห่งขันธ์ ๕ เป็นดังนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะจึงมี

ภิกษุทั้งหลาย ไข่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ไข่เหล่านั้น แม่ไก่ไม่ทับ ไม่กก ไม่ฟักให้ดี แม่ไก่นั้นถึงจะมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ ลูกของเราจึงจะทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดี ก็จริง ถึงอย่างนั้น

ลูกไก่เหล่านั้นก็ไม่สามารถทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้าหรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดิ์ได้ เพราะไข่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟองนั้น แม่ไก่ไม่ทับ ไม่กก ไม่ฟักให้ดี แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ ถึงจะมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ จิตของเราจึงจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้ ก็จริงถึงอย่างนั้น จิตของเธอก็ไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้เลย เพราะเธอไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘

ภิกษุทั้งหลาย ไข่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ไข่เหล่านั้น แม่ไก่ทับ กก ฟักไว้ดี แม่ไก่นั้นถึงจะไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ ลูกของเราจึงจะทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปาก ออกมาโดยความสวัสดี ก็จริง ถึงอย่างนั้น ลูกไก่เหล่านั้นก็สามารถทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้าหรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดิ์ได้ เพราะไข่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟองนั้น แม่ไก่ทับ กก ฟักไว้ดีแล้ว แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ ถึงจะไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ จิตของเราจึงจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ก็จริง ถึงอย่างนั้น จิตของเธอก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้ เพราะเธอได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘

ภิกษุทั้งหลาย รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือปรากฏอยู่ที่ด้ามมีดของช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ แต่ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น หารู้ไม่ว่า วันนี้ ด้ามมีดของเราสึกไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สึกไปประมาณเท่านี้ วันก่อน ๆ สึกไปประมาณเท่านี้ ที่แท้เมื่อด้ามมีดสึกไปแล้ว ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น ก็รู้ว่า สึกไปแล้ว แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ หารู้ไม่ว่า วันนี้ อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สิ้นไปประมาณเท่านี้ วันก่อน ๆ สิ้นไปประมาณเท่านี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็รู้ว่า สิ้นไปแล้ว

เมื่อเรือเดินสมุทรที่ผูกด้วยเครื่องผูกคือหวายจอดอยู่ในน้ำตลอดฤดูฝน พอถึงฤดูหนาว เขาก็เข็นขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรด ย่อมผุเปื่อยไปโดยง่าย แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ สังโยชน์ทั้งหลาย ก็เสื่อมสิ้นไปโดยง่ายเช่นกัน

๑๐. อนิจจสัญญาสูตร ว่าด้วยอนิจจสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเจริญ ทำให้มากซึ่งอนิจจสัญญา (ความหมายรู้ว่าไม่เที่ยง)ว่า ขันธ์ ๕ ความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ย่อมครอบงำกามราคะ(ความติดใจในกามคุณ) รูปราคะ(ความติดใจในรูป) ภวราคะ(ความติดใจในภพ) และอวิชชา(ความไม่รู้จริง)ทั้งปวง และถอนอัสมิมานะ(ความถือตัวว่าเป็นเรา)ทั้งปวงได้ เปรียบเหมือนชาวนาเมื่อไถนาด้วยไถคันใหญ่ ย่อมไถทำลายรากที่เกี่ยวเนื่องทุกชนิดได้ เปรียบเหมือนคนเกี่ยวหญ้ามุงกระต่าย เกี่ยวเสร็จแล้ว จับปลาย เขย่า ฟาด สลัดออกแล้ว เปรียบเหมือนเมื่อพวงมะม่วงที่ขาดจากต้น ย่อมพาเอามะม่วงที่ยังติดอยู่ที่ขั้วทั้งหมดให้หลุดตามไปด้วย เปรียบเหมือนกลอนของเรือนยอดทั้งหมดที่ทอดไปถึงยอดรวมลงที่ยอด ยอดเรือนนับว่าเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกชนิด กลิ่นกฤษณานับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกชนิด กลิ่นจันทน์แดงนับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกชนิด กลิ่นดอกมะลินับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกเหล่านั้น เปรียบเหมือนพระราชาผู้มีอำนาจน้อยย่อมคล้อยตามพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินับว่าเลิศกว่าพระราชาผู้มีอำนาจน้อย เปรียบเหมือนแสงสว่างของดวงดาวไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของดวงจันทร์นับว่าเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาว เปรียบเหมือนในสารทฤดู เมื่อฝนขาดหาย ปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องฟ้า ย่อมส่องแสงแผดแสงและแจ่มกระจ่าง กำจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้งหมด ฉะนั้น

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทุกสิ่งล้วนเกิดแต่จิต

๓. จูฬปัณณาสก์

๑. อันตวรรค ๑๐ สูตร

๒. ธัมมกถิกวรรค ๑๓ สูตร

๓. อวิชชาวรรค ๑๐ สูตร

๔. กุกกุฬวรรค ๑๔ สูตร

๕. ทุฏฐวรรค ๑๐ วรรค

๑. อันตวรรค
หมวดว่าด้วยที่สุด

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อันตสูตร ว่าด้วยที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่สุดมี ๔ อย่าง คือ (๑) ที่สุดคือสักกายะ (กายของตน) ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ (๒) ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ คือ ตัณหา ๓ (๓) ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นและความไม่อาลัยในตัณหา (๔) ที่สุดคือปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า **ทุกข์** ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ **ทุกขสมุทัย** ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์ คือ ตัณหา ๓ **ทุกขนิโรธ** ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นและความไม่อาลัยในตัณหา **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๓. สักกายสูตร ว่าด้วยสักกายะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า **สักกายะ** ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ **เหตุเกิดแห่งสักกายะ** ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัดมีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์ คือ ตัณหา ๓ **ความดับแห่งสักกายะ** ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา **ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ** ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๔. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า **ธรรมที่ควรกำหนดรู้** ได้แก่ ขันธ์ ๕ **ความกำหนดรู้** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ บุคคลผู้กำหนดรู้ ได้แก่ พระอรหันต์ คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้

๕. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

๖. ทุติยสมณสูตร ว่าด้วยสมณะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสและตรัสอธิบายแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และจัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

๗. โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จัดว่าเป็นโสดาบัน[๑] ไม่มีทางตกต่ำ[๒] มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ[๓] ในวันข้างหน้า

๘. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จึงจะเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น และเราก็เรียกว่าเป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์(บรรลุอรหัตตผล)แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ

๙. ฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละความพอใจ ความกำหนัดความเพลิดเพลิน และความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ ขันธ์ ๕ นั้นก็จักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว

---

[๑] **โสดาบัน** หมายถึง ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โสตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (อภิ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐ ดู ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕)

[๒] **ไม่มีทางตกต่ำ** หมายถึง ไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒)

[๓] **สัมโพธิ** ในที่นี้หมายถึง มรรค ๓ เบื้องสูง (คือ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๕)

๑๐. ทุติยฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปดั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในขันธ์ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ ขันธ์ ๕ นั้นก็จักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่สุด ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอริยสัจ ๔

๒. ธัมมกถิกวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมกถึก

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า อวิชชาเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ดกอยู่ในอวิชชา

ตรัสตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ดกอยู่ในอวิชชา

๒. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ตรัสตอบว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ได้สดับแล้วรู้ชัดขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง นี้เราเรียกว่าวิชชาและด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๓. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ภิกษุจัดว่าเป็นธรรมกถึกนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุเท่าไร ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก

ตรัสตอบว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัดเพื่อดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นธรรมกถึก และด้วยเหตุเท่านี้ ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก

๔. ทุติยธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถึก สูตรที่ ๒

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ภิกษุเป็นพระธรรมกถึกนั้นเป็นอย่างไร ภิกษุเช่นไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมและเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

ตรัสตอบว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดและดับ เพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๕. พันธนสูตร ว่าด้วยเครื่องพันธนาการ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ชื่อว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ถูกเครื่องพันธนาการคือขันธ์ ๕ และเครื่องพันธนาการทั้งภายในและภายนอกจองจำไว้ มองไม่เห็นฝั่งนี้ (วัฏฏะ) และฝั่งโน้น (นิพพาน) ถูกจองจำจากแก่จนตาย และถูกจองจำจากโลกนี้จนถึงโลกหน้า

ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ ไม่ถูกเครื่องพันธนาการคือขันธ์ ๕ จองจำไว้ ไม่ถูกเครื่องพันธนาการทั้งภายในและภายนอกจองจำไว้ มองเห็นฝั่งนี้ มองเห็นฝั่งโน้น เรากล่าวว่าเธอพ้นแล้วจากทุกข์

๖. ปริปุจฉิตสูตร ว่าด้วยการสอบถาม

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเราหรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอทั้งหลายเห็นขันธ์ ๕ นั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก

๗. ทุติยปริปุจฉิตสูตร ว่าด้วยการสอบถาม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอทั้งหลายเห็นขันธ์ ๕ นั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก

๘. สัญโญชนิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในขันธ์ ๕ นั้นเป็นสังโยชน์

๙. อุปาทานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเป็นอุปาทาน

๑๐. สีลวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปถามท่านพระสารีบุตรว่า ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการธรรมเหล่าไหนโดยแยบคาย

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา จึงจะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผลได้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามต่อไปอีกว่า ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ควรมนสิการธรรมเหล่าไหนโดยแยบคาย

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แต่กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ และธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะเท่านั้น

๑๑. สุตวันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการโดยแยบคาย

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วถามว่า ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการโดยแยบคาย

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้อันภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นแล้ว เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นพึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

ท่านโกฏฐิตะ : ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นโสดาบันควรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ

ท่านสารีบุตร : อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นโสดาบันก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้เป็นโสดาบันนั้นพึงทำให้แจ้งสกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

ท่านโกฏฐิตะ : ธรรมเหล่าไหนอันภิกษุผู้เป็นอรหันต์ควรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ

ท่านสารีบุตร : อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นอรหันต์ก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้อรหันต์ อนึ่ง ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะเท่านั้น

๑๒. กัปปสูตร ว่าด้วยพระกัปปะ

ท่านพระกัปปะทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

ตรัสตอบว่า บุคคลเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามเป็นต้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

๑๓. ทุติยกัปปสูตร ว่าด้วยพระกัปปะ สูตรที่ ๒

ท่านพระกัปปะทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับหลุดพ้นดีแล้ว

ตรัสตอบว่า บุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งมีรูปเป็นต้นทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะไม่ถือมั่น ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบวิชชาและอวิชชา (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระธรรมกถึก (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕ และอัตตา (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมที่ภิกษุควรมนสิการ

๓. อวิชชาวรรค
หมวดว่าด้วยอวิชชา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา และที่พระองค์ตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ตรัสตอบว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง เราเรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

อริยสาวกผู้ได้สดับ รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง เราเรียกว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๒. ทติยสมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สูตรที่ ๒

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้นแล้วถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ดกอยู่ในอวิชชา

๓. ตติยสมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สูตรที่ ๓

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้นแล้วถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่พระองค์ตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับรู้ชัดขันธ์ ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๔. อัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ดกอยู่ในอวิชชา

๕. ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๖. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้คกอยู่ในอวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

๗. ทุติยสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์ สูตรที่ ๒

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๘. โกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ

ท่านพระสารีบุตรออกจากผลสมาบัติแล้วได้เข้าไปหาท่านพระมหาโกฏฐิตะผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัด คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้ถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๙. ทุติยโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ สูตรที่ ๒

ท่านพระสารีบุตรออกจากผลสมาบัติแล้วได้เข้าไปหาท่านพระมหาโกฏฐิตะผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชานั่นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัด ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้ถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชานั่นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๑๐. ตติยโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระโกฏฐิตะ สูตรที่ ๓

ท่านพระสารีบุตรออกจากผลสมาบัติแล้วได้เข้าไปหาท่านพระมหาโกฏฐิตะผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชานั่นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา

เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้ถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชานั่นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ ย่อมรู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องวิชชาและอวิชชา

๔. ถุกถุพวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ถุกถุพสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นของร้อน อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ(ความพอใจ)ในขันธ์ ๕ นั้น อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓. ทุติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละราคะ(ความกำหนัด)ในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๔. ตติยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในขันธ์ ๕ นั้น อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๖. ทุติยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละราคะในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๗. ตติยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๘. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในขันธ์ ๕ นั้น อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๙. ทุติยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละราคะในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๑๐. ตติยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น ฯลฯ ดูความพิสดารในอนิจจสูตรในวรรคนี้

๑๑. นิพพิทาพหุลสูตร ว่าด้วยผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ อยู่ ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ ๕ ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

๑๒. อนิจจานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ อยู่ ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ ๕ ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

๑๓. ทุกขานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ ๕ อยู่ ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ ๕ ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

๑๔. อนัตตานุปัสสีสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ ๕ ก็จะกำหนดรู้ขันธ์ ๕ เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ ๕ ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชื่อว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการละและการพิจารณาขันธ์ ๕ ในลักษณะของไตรลักษณ์

๔. ทิฏฐิวรรค
หมวดว่าด้วยทิฏฐิ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตสูตร ว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้น

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยขันธ์ ๕ สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้น สุขและทุกข์ในภายในจะพึงเกิดขึ้นหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็นว่านั่นของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร บุคคลจึงพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา ของเรา

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัย และเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ บุคคลจึงพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เบื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคดรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัย และเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี

พระผู้มีพระภาคดรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัย และเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มีแล้ว ดรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ มิจฉาทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๖. สักกายทิฏฐิสูตร ว่าด้วยสักกายทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร สักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ สักกายทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๗. อัตตานุทิฏฐิสูตร ว่าด้วยอัตตานุทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร อัตตานุทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นอัตตา) จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ อัตตานุทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๘. อภินิเวสสูตร ว่าด้วยความยึดมั่น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๙. ทุติยอภินิเวสสูตร ว่าด้วยความยึดมั่น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์ และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตสูตรในวรรคนี้

๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

ท่านพระอานนท์กราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระอานนท์ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระอานนท์ : ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีรูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอพึงเห็นขันธ์ ๕ ทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสุขและทุกข์ในภายใน (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทิฏฐิและความยึดมั่น

๒. ราธสังยุต

๑. ความหมาย

ราธสังยุต ประมวลเรื่องพระราธะ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระราธะ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๔๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์ แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

ราธสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๐ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๑๒ สูตร
๓. อายาจนวรรค ๑๒ สูตร
๔. อุปนิสินนวรรค ๑๒ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มารนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตาย หรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจงเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความลำบาก เป็นเหตุเกิดแห่งความลำบาก บุคคลผู้เห็นขันธ์ ๕ อย่างนี้ ชื่อว่าผู้เห็นชอบ

ท่านพระราธะ : ความเห็นชอบมีประโยชน์อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : ความเห็นชอบมีประโยชน์ทำให้เบื่อหน่าย

ท่านพระราธะ : ความเบื่อหน่ายมีประโยชน์อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : ความเบื่อหน่ายมีประโยชน์ทำให้คลายกำหนัด

ท่านพระราธะ : ความคลายกำหนัดมีประโยชน์อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : ความคลายกำหนัดมีประโยชน์ทำให้หลุดพ้น

ท่านพระราธะ : ความหลุดพ้นมีประโยชน์อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : ความหลุดพ้นมีประโยชน์ทำให้นิพพาน

ท่านพระราธะ : นิพพานเล่ามีประโยชน์อย่างไร

พระผู้มีพระภาค : เธอถามมากเกินไปแล้ว เธอไม่อาจกำหนดขอบเขตของปัญหาได้ เพราะกุลบุตรย่อมอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นจุดมุ่งหมาย มีนิพพานเป็นที่สุดทั้งนั้น

๒. สัตตสูตร ว่าด้วยสัตว์

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สัตว์นั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ดรัสตอบว่า บุคคลผู้ข้องติดอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เราเรียกว่า สัตว์ แล้วดรัสอุปมาว่า พวกเด็กชายหรือเด็กหญิงเล่นเรือนฝุ่นอยู่ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน และความทะยานอยากในเรือนฝุ่นเหล่านั้นอยู่เพียงใด พวกเขาก็อาลัยอยากเล่น หวงแหน ยึดถือเรือนฝุ่นทั้งหลายอยู่เพียงนั้น แต่เมื่อใด พวกเขาเป็นผู้ปราศจากความกำหนัดเป็นต้น ในเรือนฝุ่นเหล่านั้น เมื่อนั้น พวกเขาย่อมรื้อ ยี้อแย่ง ทำลาย ทำเรือนฝุ่นเหล่านั้นให้เล่นไม่ได้ด้วยมือและเท้าของตน แม้ฉันใด แม้เธอทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงรื้อแยก กระจายออก ทำขันธ์ ๕ ให้ยินดีไม่ได้ ปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา ก็ความสิ้นตัณหานั่นเองชื่อว่านิพพาน

๓. ภวเนตติสูตร ว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ดรัสว่า กิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพนั้นเป็นอย่างไร ความดับกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพเป็นอย่างไร

ดรัสตอบว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบาย และความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปดั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในขันธ์ ๕ ชื่อว่า กิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ เพราะดับกิเลสเหล่านั้น จึงจัดเป็นความดับกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ

๔. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้ ความกำหนดรู้ และบุคคลผู้กำหนดรู้แก่ท่านพระราธะว่า **ธรรมที่ควรกำหนดรู้** ได้แก่ ขันธ์ ๕ **ความกำหนดรู้** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **บุคคลผู้กำหนดรู้** ได้แก่ บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์

๕. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ มิรูปปาทานขันธ์เป็นต้นตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับยกย่องว่า

เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันก็ไม่ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจึงได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นก็สามารถจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้อีกด้วย

๖. ทุติยสมณสูตร ว่าด้วยสมณะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ มีรูปอุปาทานขันธ์เป็นต้นตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะหรือไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันก็ไม่ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจึงได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นก็สามารถจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้

๗. โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า อริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เราจึงเรียกว่า อริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า

๘. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เราเรียกว่า เป็นภิกษุอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ

๙. ฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน และความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ ขันธ์ ๕ นั้นจักเป็นอันเธอละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

๑๐. ทุติยฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบาย และความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่น ถือมั่นและนอนเนื่องในขันธ์ ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ ขันธ์ ๕ นั้นก็จักเป็นอันเธอละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ว่าพิจารณาขันธ์ ๕ อย่างไร จึงชื่อว่าผู้เห็นชอบ (๒) ศึกษาวิเคราะห์ว่าเพราะเหตุใดพระองค์จึงเรียกบุคคลว่าสัตว์ (๓) ศึกษาวิเคราะห์กิเลสที่นำไปสู่ภพและธรรมที่ควรรู้

๒. ทุติยวรรค

หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มารนั้น เป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นมาร อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร (มรณธรรม)

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ธรรมของมารนั้น เป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มารนั้นเป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มารนั้นเป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า ขันธ์ ๕ มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ ดูความพิสดารในมารสูตรในวรรคนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมารและธรรมของมาร (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธ์ ๕ ในลักษณะของไตรลักษณ์

๓. อายาจนวรรค
หมวดว่าด้วยการอาราธนา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ(ความพอใจ)ราคะ(ความกำหนัด) และฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในขันธ์ ๕ นั้น

๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ มีทุกข์เป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ดรัสว่า ขันธ์ ๕ มีอนัตตาเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น

๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น

๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น

๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความดับไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ว่าธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยย่อ

๔. อุปนิสินนวรรค
หมวดว่าด้วยผู้เข้าไปนั่งใกล้

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น

๒. มารธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมของมาร

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๓. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๔. อนิจจธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๕. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๖. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีทุกข์เป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕

๘. อนัตตธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีอนัตตาเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๙. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๑๐. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๑๑. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๑๒. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ขันธ์ ๕ มีความดับไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ ในขันธ์ ๕ นั้น

๓. ทิฏฐิสังยุต

๑. ความหมาย

ทิฏฐิสังยุต ประมวลเรื่องทิฏฐิ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับทิฏฐิหรือลัทธิต่าง ๆ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๙๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์ แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๑๘ สูตรบ้าง ๒๖ สูตรบ้าง ดังนี้

ทิฏฐิสังยุต

๑. โสดาปัตติวรรค ๑๘ สูตร
๒. ทุติยคมนวรรค ๒๖ สูตร
๓. ตติยคมนวรรค ๒๖ สูตร
๔. จตุตถคมนวรรค ๒๖ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. โสดาปัตติวรรค

หมวดว่าด้วยโสดาปัตติมรรค

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิ(ความเห็น)อย่างนี้ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ดก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลาย เข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือ

ภิกษุเหล่านั้น : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : แม้สิ่งที่บุคคลได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้ ได้ถึง ได้แสวงหา และได้โคร่ครวญด้วยใจ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ละความสงสัยในฐานะ ๖ ประการนี้ได้แล้ว จึงละความสงสัยแม้ในทุกข์ ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ในความดับทุกข์ และแม้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ได้ เราเรียกว่า อริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในวันข้างหน้า

๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์[๑] ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งก็ไม่มีในโลก บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ บุรุษทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕[๒] นำศพไป รอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ หลังจากตายไปไม่ว่าคนเขลาและคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลถามว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักซุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลจะใช้จักร

---

[๑] **โอปปาติกสัตว์** หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ(ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรกเป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๑๔๙)

[๒] **มีเตียงเป็นที่ ๕** หมายถึงเวลาหามศพจะให้คน ๔ คนหามเตียงนอนไป ฉะนั้น จึงชื่อว่ามีเตียงเป็นที่ ๕ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๑๕๐)

มีคมดุจมิดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของบุรุษ ไม่มีความพยายามของบุรุษ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ[๑] ทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะของตน เสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติ[๒] ทั้ง ๖ เท่านั้น จึงเกิดขึ้นได้

---

[๑] **สัตว์** หมายถึง สัตว์ทุกจำพวก เช่น อัณฑชะ โลมชะ ปาณะ หมายถึงสัตว์ที่มี ๑ อินทรีย์ ๒ อินทรีย์ เป็นต้น ภูตะ หมายถึง สัตว์ทุกจำพวกที่เกิดจากฟองไข่และเกิดในครรภ์มารดา ชีวะ หมายถึงพวกพืชทุกชนิด (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๒/๓๗๒-๓๗๓, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๖)

[๒] **อภิชาติ** หมายถึง การกำหนดหมายชนชั้น เช่น โจรเป็นกัณหาภิชาติ (สีดำ) นักบวชเป็นนีลาภิชาติ (สีเขียว) นิครนถ์เป็นโลหิตาภิชาติ (สีแดง) คฤหัสถ์เป็นหลิททาภิชาติ (สีเหลือง) อาชีวกเป็นสุกกาภิชาติ (สีขาว) นักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติ (สีขาวยิ่งนัก) (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๑๒๓-๒๑๕/๓๗๔, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

ทูลถอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ครั้นอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ทิฏฐิที่ว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่แปรผัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง[๑] ปฏิปทา ๖๒ อันดรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปริสภูมิ[๒] ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ[๓] ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์[๔] ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปิศาจ ๗ สระ ๗ ดาไม้ไผ่ ๗ ดาไม้ไผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐

---

[๑] ตามทัศนะของครูมักขลิ โคศาล **กรรม ๕** หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น และกาย **กรรม ๓** หมายถึง กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม **กรรม ๑** หมายถึงกายกรรมและวจีกรรมรวมกัน **กรรมกึ่ง** หมายถึง มโนกรรม (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

[๒] **ปริสภูมิ** หมายถึงขั้นตอนแห่งการเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคลนับตั้งแต่คลอดไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต แบ่งเป็น ๘ ขั้น คือ มันทภูมิ (ระยะไร้เดียงสา) ขิฑฑาภูมิ (ระยะรู้เดียงสา) ปทวีมังสภูมิ (ระยะตั้งไข่) ชุชุคตภูมิ (ระยะเดินตรง) เสขภูมิ (ระยะศึกษา) สมณภูมิ (ระยะสงบ) ชินภูมิ (ระยะมีความรอบรู้) ปันนภูมิ (ระยะแก่หง่อม) (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๕, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

[๓] **รโชธาตุ** หมายถึงที่ที่ฝุ่นจับเกาะ เช่น หลังฝ่ามือ หลังฝ่าเท้าเป็นต้น (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๕, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

[๔] **นิคัณฐีครรภ์** หมายถึงที่งอกซึ่งอยู่ที่ข้อหรือตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ และไม้อ้อ เป็นต้น (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๕, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๘)

มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป[๑] ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้อำนวยผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้ว จักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนดวงด้วยทะนาน สงสารที่จะทำให้สิ้นสุดไม่มีเลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงหรือเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว เสวยสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลถามว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาทสูตรในวรรคนี้

๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาทสูตรในวรรคนี้

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

---

[๑] **มหากัป** หมายถึงกำหนดระยะเวลายาวนานมาก อรรถกถาเปรียบว่ามีสระน้ำใหญ่แห่งหนึ่งเต็มด้วยน้ำ บุคคลเอาปลายหญ้าคาจุ่มลงไปนำหยดน้ำออกมา ๑๐๐ ปี ต่อ ๑ ครั้ง จนน้ำในสระนั้นแห้ง กระทำเช่นนี้ไปจนครบ ๗ ครั้ง นั่นคือ ระยะเวลา ๑ มหากัป (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๖, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/ ๑๖๘/๑๔๘)

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะ (วิญญาณอมตะหรืออาตมัน) กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทิฏฐิ

๒. ทุติยคมนวรรค
หมวดว่าด้วยการไปที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาดสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิ(ความเห็น)อย่างนี้ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ดก มั่นคงดุจเสาระเบียด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้

๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งก็ไม่มีในโลก บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ บุรุษทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕ นำศพไปรอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ หลังจากตายไป ไม่ว่าคนเขลาและคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักซุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลจะใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเดียวกัน เขาย่อม

ไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของบุรุษ ไม่มีความพยายามของบุรุษ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะของตน เสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติ ทั้ง ๖ เท่านั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ทิฏฐิที่ว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่แปรผัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้อำนวยผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้ว จักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนตวงด้วยทะนาน สงสารที่จะทำให้สิ้นสุดไม่มีเลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงหรือเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว เสวยสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลถามว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกมีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่มีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากดายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้

๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูปไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูปไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๒. เนวรูปีนารูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อมิทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทิฏฐิ

๓. ตติยคมนวรรค

หมวดว่าด้วยการไปที่ ๓

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดขึ้นได้

๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งก็ไม่มีในโลก บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ บุรุษทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕ นำศพไป รอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ หลังจากตายไป ไม่ว่าคนเขลาและคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักชุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลจะใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญ

มาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ครัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วครัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของบุรุษ ไม่มีความพยายามของบุรุษ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะของตน เสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ

พระผู้มีพระภาคดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ทิฏฐิที่ว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่แปรผัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กัน

และกัน ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปิศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ตาไม้ไฝ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผล ให้อำนวยผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้ว จักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนตวงด้วยทะนาน สงสารที่จะทำให้สิ้นสุดไม่มีเลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงหรือเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว เสวยสุขและทุกข์ เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไปเที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ครัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วครัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วดรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วดรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้จะพึงเกิดขึ้นบ้างหรือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีทุกข์ เพราะถือมั่นและยึดมั่นทุกข์ ทิฏฐิอดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้

๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูปไม่สลายไป จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๒. เนวรูปีนารูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. จตุตถคมนวรรค
หมวดว่าด้วยการไปที่ ๔

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วาดสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

อริยสาวกได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒. เอตังมมสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๓. โสอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ครัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๔. โนจเมสิยาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๕. นัตถิทินนสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งก็ไม่มีในโลก บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ บุรุษทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕ นำศพไปรอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ หลังจากตายไป ไม่ว่าคนเขลาและคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๖. กโรโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าเมื่อบุคคลทำเองเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักซุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลจะใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดรัสอธิบาย

ดรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของบุรุษ ไม่มีความ

พยายามของบุรุษ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะของตน เสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลถอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๘. มหาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ทิฏฐิที่ว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่แปรผัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปิศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ใผ่ ๗ ตาไม้ใผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผล ให้อำนวยผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้ว จักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนดวงด้วยทะนาน สงสารที่จะทำให้สิ้นสุดไม่มีเลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงหรือเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว เสวยสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๑. อันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกมีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับวาทสูตรในวรรคนี้

๑๒. อนันตวาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิโลกไม่มีที่สุด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับวาทสูตรในวรรคนี้

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับวาทสูตรในวรรคนี้

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๕. โหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๑๖. นโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๗. โหติจนจโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๑๙. รูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๒๐. อรูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้น

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูป และไม่มีรูป ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาตสูตรในวรรคนี้

๒๒. เนวรูปินารูปีอัตตาสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่ ไม่มีขันธ์ ๕ ก็มิใช่

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๓. เอกันตสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๕. สุขทุกขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร ว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นและยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป จึงเกิดขึ้นได้

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับวาดสูตรในวรรคนี้

๔. โอกกันตสังยุต

ความหมาย

โอกกันตสังยุต ประมวลเรื่องผู้ก้าวลงสู่อริยมรรค หมายถึง พระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ก้าวลงสู่อริยมรรคคือเป็นพระโสดาบัน ไม่มีการแปงเป็นปัณณาสก์หรือวรรค มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อของพระสูตรตั้งตามธรรม ๑๐ หมวด มีสาระสำคัญ ดังนี้

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี[๑] ย่อมก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว ไม่ทำกรรมที่ทำแล้วไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือภูมิแห่งเปรต จะไม่ตายตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ผู้ที่ประจักษ์ชัดธรรมเหล่านี้โดยยิ่งด้วยปัญญาอย่างนี้ ชื่อว่าธัมมานุสารี[๒] ย่อมก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว ไม่ทำกรรมที่ทำแล้วไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือภูมิแห่งเปรต และจะไม่ตายตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ผู้ที่รู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า

๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

---

[๑] **สัทธานุสารี** คือผู้แล่นไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๔, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

[๒] **ธัมมานุสารี** หมายถึง ผู้แล่นไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๔, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒.

๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางตา) โสตวิญญาณ(...หู) ฆานวิญญาณ(...จมูก) ชิวหาวิญญาณ(...ลิ้น) กายวิญญาณ(...กาย) และมโนวิญญาณ(...ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส(ความกระทบทางตา) โสตสัมผัส(...หู) ฆานสัมผัส(...จมูก) ชิวหาสัมผัส(...ลิ้น) กายสัมผัส(...กาย) และมโนสัมผัส(...ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) โสตสัมผัสสชาเวทนา (...หู) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (...จมูก) ชิวหา--สัมผัสสชาเวทนา (...ลิ้น) กายสัมผัสสชาเวทนา (...กาย) และมโนสัมผัสสชาเวทนา (...ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัญญา ๖ คือ รูปสัญญา (ความหมายรู้รูป) สัททสัญญา (...เสียง) คันธสัญญา (...กลิ่น) รสสัญญา (...รส) โผฏฐัพพสัญญา (...โผฏฐัพพะ) และธัมมสัญญา (...ธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เจตนาสังขาร ๖ คือ รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) สัททสัญเจตนา (...เสียง) คันธสัญเจตนา (...กลิ่น) รสสัญเจตนา (...รส) โผฏฐัพพสัญเจตนา (...โผฏฐัพพะ) และธัมมสัญเจตนา (...ธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูป) สัททตัณหา (...เสียง) คันธตัณหา (...กลิ่น) รสตัณหา (...รส) โผฏฐัพพตัณหา (...โผฏฐัพพะ) ธัมมตัณหา (...ธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๙. ปฐวีธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อากาสธาตุ (ธาตุอากาศ) และวิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับจักขุสูตรในวรรคนี้

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสัทธานุสารีและธัมมานุสารี

๕. อุปปาทสังยุต

ความหมาย

อุปปาทสังยุต ประมวลเรื่องความเกิดขึ้น หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ ที่เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค ชื่อของพระสูตรตั้งตามธรรม ๑๐ หมวด มีทั้งหมด ๑๐ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งวิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) โสตวิญญาณ (...หู) ฆานวิญญาณ (...จมูก) ชิวหาวิญญาณ (...ลิ้น) กายวิญญาณ (...กาย) และมโนวิญญาณ (...ใจ) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งวิญญาณ ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งสัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) โสตสัมผัส (...ทางหู) ฆานสัมผัส (...ทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (...ทางลิ้น) กายสัมผัส (...ทางกาย) และมโนสัมผัส (...ทางใจ) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งสัมผัส ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) โสตสัมผัสสชาเวทนา (...หู) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (...จมูก) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (...ลิ้น) กายสัมผัสสชาเวทนา (...กาย) และมโนสัมผัสสชาเวทนา (...ใจ) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งสัญญา ๖ คือ รูปสัญญา (ความหมายรู้รูป) สัททสัญญา (...เสียง) คันธสัญญา (...กลิ่น) รสสัญญา (...รส) โผฏฐัพพสัญญา (...โผฏฐัพพะ) และธัมมสัญญา (...ธรรมารมณ์) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งสัญญา ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเจตนา ๖ คือ รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) สัททสัญเจตนา (...เสียง)

คันธสัญเจตนา (...กลิ่น) รสสัญเจตนา (...รส) โผฏฐัพพสัญเจตนา (...โผฏฐัพพะ) และธัมมสัญเจตนา (...ธรรมารมณ์) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเจตนา ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา และธัมมตัณหา นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งตัณหา ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๙. ปฐวีธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อากาสธาตุ (ธาตุอากาศ) และวิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความดั้งอยู่ไม่ได้แห่งธาตุ ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขันธ์ ๕ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิดขึ้น ความดั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความดับ ความสงบระงับ ความดั้งอยู่ไม่ได้

๖. กิเลสสังยุต

ความหมาย

กิเลสสังยุต ประมวลเรื่องกิเลส หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับกิเลส ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค ชื่อของพระสูตรตั้งตามธรรม ๑๐ หมวด มีทั้งหมด ๑๐ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ในอายตนะภายใน ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ (โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน) อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๒. รูปสูตร ว่าด้วยรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๓. วิญญาณสูตร ว่าด้วยวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในวิญญาณ ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๔. สัมผัสสสูตร ว่าด้วยสัมผัส

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในสัมผัส ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๕. สัมผัสสชาสูตร ว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในสัมผัสสชาเวทนา ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๖. รูปสัญญาสูตร ว่าด้วยรูปสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในสัญญา ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๗. รูปสัญเจตนาสูตร ว่าด้วยรูปสัญเจตนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในสัญเจตนา ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๘. รูปตัณหาสูตร ว่าด้วยรูปตัณหา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในตัณหา ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๙. ปฐวีธาตุสูตร ว่าด้วยปฐวีธาตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในธาตุ ๖ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปโนเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปโนเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน จึงปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ว่าอะไรเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตและการละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖

๗. สารีปุตตสังยุต

ความหมาย

สารีปุตตสังยุต ประมวลเรื่องพระสารีบุตร หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระสารีบุตร ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิเวกชสูตร ว่าด้วยปฐมฌานมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผมสงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วเข้าปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แต่ไม่ได้คิดว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ เข้าปฐมฌานแล้ว หรือออกจากปฐมฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๒. อวิตักกสูตร ว่าด้วยทุติยฌานไม่มีวิตก

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป วันนี้ ผมเข้าทุติยฌานมีความผ่องใสในจิตภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขเกิดจากสมาธิอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่ เข้าทุติยฌานแล้ว หรือออกจากทุติยฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๓. ปีติสูตร ว่าด้วยตติยฌานที่มีปีติ

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะปีติจางคลายไป วันนี้ ผมมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยนามกายอยู่ เข้าตติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าตติยฌานอยู่ เข้าตติยฌานแล้ว หรือออกจากตติยฌานแล้ว ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๔. อุเปกขาสูตร ว่าด้วยจตุตถฌานที่มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว วันนี้ ผมเข้าจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าจตุตถฌานอยู่ เข้าจตุตถฌานแล้ว หรือออกจากจตุตถฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๕. อากาสานัญจายตนสูตร ว่าด้วยอากาสานัญจายตนฌาน

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมเข้าอากาสานัญจายตนฌาน(ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) อยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยทั้งปวงอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าอากาสานัญจายตนฌานอยู่ เข้าอากาสานัญจายตนฌานแล้ว หรือออกจากอากาสานัญจายตนฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๖. วิญญาณัญจายตนสูตร ว่าด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน(ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าวิญญาณัญจายตนฌานอยู่ หรือเข้าวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๗. อากิญจัญญายตนสูตร ว่าด้วยอากิญจัญญายตนฌาน

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าอากิญจัญญายตนฌาน (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์) โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่ หรือเข้าอากิญจัญญายตน-ฌานแล้ว หรือว่าออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๘. เนวสัญญานาสัญญายตนสูตร ว่าด้วยเนวสัญญานาสัญญา-ยตนฌาน

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ หรือเข้าเนวสัญญานา-สัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๙. นิโรธสมาปัตติสูตร ว่าด้วยนิโรธสมาบัติ

ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ(สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ หรือเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว หรือว่าออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น

๑๐. สุจิมุขีสูตร ว่าด้วยสุจิมุขีปริพาชิกา

ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเวฬุวัน ในเวลาเช้า ได้ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ อาศัยเชิงฝ่าแห่งหนึ่งฉันบิณฑบาต ขณะนั้น ปริพาชิกาชื่อสุจิมุขี ได้เข้าไปถามเป็นต้นว่า ทำไมท่านจึงก้มหน้าฉันเล่า เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่าเรามิได้ก้มหน้าฉัน จึงถามอีกว่า ก็บัดนี้ ท่านฉันอย่างไรเล่า

ท่านพระสารีบุตรจึงตอบเชิงอธิบายว่า **ก้มหน้าฉัน** ได้แก่ สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชา (วิชาที่ขวางทางไปสู่สวรรค์และนิพพาน) คือ วิชาดูพื้นที่[๑] **เงยหน้าฉัน** ได้แก่ พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชา คือ วิชาดูดาวดูฤกษ์ **มองดูทิศใหญ่ฉัน** ได้แก่ พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร **มองดูทิศน้อยฉัน** ได้แก่ พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ

ท่านพระสารีบุตรกล่าวสรุปว่า แต่เรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพอย่างนั้น เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรมแล้วจึงฉัน

สุจิมุขีปริพาชิกาเมื่อได้ฟังเช่นนั้นจึงเข้าไปกรุงราชคฤห์แล้วประกาศว่า ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายฉันอาหารที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่มีโทษ ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลของการเจริญฌาน ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอรูปฌาน (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่ท่านพระสารีบุตรสนทนากับสุจิมุขีปริพาชิกา

---

[๑] **วิชาดูพื้นที่** หมายถึง ความรู้เรื่องอันเป็นคุณเป็นโทษของทำเลที่ตั้งบ้านเรือนและเรือกสวนไร่นาเป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๘๘)

๘. นาคสังยุต

ความหมาย

นาคสังยุต ประมวลเรื่องนาค หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค เช่นกำเนิดของนาค และเหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาคเป็นต้น ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค มีทั้งหมด ๕๐ สูตร ชื่อของสูตรแต่ละสูตรตั้งตามเนื้อหาสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๕๐ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยกำเนิดนาคล้วน ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของนาคมี ๔ ประเภท คือ (๑) นาคที่เป็นอัณฑชะ เกิดในไข่ (๒) นาคที่เป็นชลาพุชะ เกิดในครรภ์ (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ เกิดผุดขึ้น

๒. ปณีตตรสูตร ว่าด้วยกำเนิดที่ประณีตกว่ากัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นาคทั้ง ๔ ประเภทนั้น นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ นาคที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะ นาคที่เป็นโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ และสังเสทชะ

๓. อุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้นาคที่เป็นอัณฑชะบางพวกในโลกนี้รักษาอุโบสถและสละกายได้กับภิกษุรูปหนึ่งว่า นาคที่เป็นอัณฑชะบางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ (กุศลกรรมและอกุศลกรรม) ด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด

๔. ทุติยอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคปตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้นาคที่เป็นชลาพุชะบางพวกในโลกนี้รักษาอุโบสถและสละกายได้กับภิกษุรูปหนึ่งว่า นาคที่เป็นชลาพุชะบางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด

๕. ตติยอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้นาคที่เป็นสังเสทชะบางพวก ในโลกนี้รักษาอุโบสถและสละกายได้กับภิกษุรูปหนึ่งว่า นาคที่เป็นสังเสทชะบางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด

๖. จตุตถอุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถ สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้นาคที่เป็นโอปปาติกะบางพวก ในโลกนี้รักษาอุโบสถและสละกายได้กับภิกษุรูปหนึ่งว่า นาคที่เป็นโอปปาติกะบางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด

๗. สุตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจาก

ตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ

๘. ทุติยสุตตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นชลาพุชะ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ

๙. ตติยสุตตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นชลาพุชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ

๑๐. จตุตถสุตตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นชลาพุชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ

๑๑-๒๐. อัณหชทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณหชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑ สูตร คือ อัณหชทานูปการสูตร และทรงขยายอัณหชทานูปการสูตรนี้ออกไปอีก ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณหชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณหชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณหชะ

๒๑-๕๐. ชลาพุชาทิทานูปการสุตตติงสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะเป็นต้น ๓๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือชลาพุชทานูปการสูตร สังเสทชทานูปการสูตร และโอปปาติกทานูปการสูตร และทรงขยายพระสูตรทั้ง ๓ นี้ออกไปอีกสูตรละ ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่ง พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๒๑-๓๐. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นชลาพุชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้

ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ

๓๑-๔๐. สังเสทชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นสังเสทชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ

๔๑-๕๐. โอปปาติกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นโอปปาติกะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเรื่องกำเนิดของนาค (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุและปัจจัยที่ทำให้นาคบางพวกรักษาอุโบสถและแปลงกายได้ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุคคลปรารถนาจะได้ไปเกิดร่วมกับพวกนาคเหล่านั้น

๙. สุปัณณสังยุต

ความหมาย

สุปัณณสังยุต ประมวลเรื่องครุฑ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑ เช่น กำเนิดของครุฑ และเหตุที่จะทำให้เกิดเป็นครุฑเป็นต้น ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค มีทั้งหมด ๓ สูตร ชื่อของสูตรแต่ละสูตรตั้งตามเนื้อหาสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๓ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วน ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของครุฑมี ๔ ประเภท คือ (๑) ครุฑที่เป็นอัณฑชะ เกิดในไข่ (๒) ครุฑที่เป็นชลาพุชะ เกิดในครรภ์ (๓) ครุฑที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ (๔) ครุฑที่เป็นโอปปาติกะ เกิดผุดขึ้น

๒. หรันติสูตร ว่าด้วยครุฑฉุดนาค

ครุฑที่เป็นอัณฑชะ ฉุดนาคที่เป็นอัณฑชะไปได้ แต่ฉุดนาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะไปไม่ได้

ครุฑที่เป็นชลาพุชะ ฉุดนาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะไปได้ แต่ฉุดนาคที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะไปไม่ได้

ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ฉุดนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ และสังเสทชะไปได้ แต่ฉุดนาคที่เป็นโอปปาติกะไปไม่ได้

ครุฑที่เป็นโอปปาติกะ ฉุดนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะไปได้

๓. ทวยการีสูตร ว่าด้วยผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมากจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ

หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ

๔-๖. ทุติยาทิทวยการีสุตตัตติกะ ว่าด้วยผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ สูตรที่ ๒ เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร มีทุติยทวยการีสูตรเป็นต้น ตามกำเนิดของครุฑ ๓ ประเภท คือ พระสูตรที่ ๑ ตรัสถึงครุฑที่เป็นชลาพุชะ พระสูตรที่ ๒ ตรัสถึงครุฑที่เป็นสังเสทชะ พระสูตรที่ ๓ ตรัสถึงครุฑที่เป็นโอปปาติกะ ประเภทละ ๑ สูตรกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ

๗-๑๖. อัณฑชทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑ สูตร คือ อัณฑชทานูปการสูตร และทรงขยายอัณฑชทานูปการสูตรนี้ออกไปอีก ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ

๑๗-๔๖. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุทที่เป็นชลาพุชะรวม ๓๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ ชลาพุชทานูปการสูตร สังเสทชทานูปการสูตร และโอปปาติกทานูปการสูตร และทรงขยายพระสูตรทั้ง ๓ นี้ออกไปอีกสูตรละ ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่ง พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๑๗-๒๖. ชลาพุชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุทที่เป็นชลาพุชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุทที่เป็นชลาพุชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุทที่เป็นชลาพุชะ

๒๗-๓๖. สังเสทชทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุทที่เป็นสังเสทชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุทที่เป็นสังเสทชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุทที่เป็นสังเสทชะ

๓๗-๔๖. โอปปาติกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นโอปปาติกะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นโอปปาติกะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นโอปปาติกะ

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเรื่องกำเนิดครุฑ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุและปัจจัยที่ทำให้ครุฑบางพวกรักษาอุโบสถและแปลงกายได้ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุคคลปรารถนาจะได้ไปเกิดร่วมกับพวกครุฑเหล่านั้น

๑๐. คันธัพพกายสังยุต

ความหมาย

คันธัพพกายสังยุต ประมวลเรื่องเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค ชื่อของสูตรแต่ละสูตรตั้งตามเนื้อหาสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๑๑๒ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วน ๆ

พระผู้มีพระภาคแสดงเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือกก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอกก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผลก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รสก็มี

เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่นก็มี

๒. สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ

๓. มูลคันธทาตาสูตร ว่าด้วยผู้ให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมากจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก บุคคลนั้นจึงให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก

๔-๑๒. สารคันธาทิทาตาสุตตนวกะ ว่าด้วยผู้ให้ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้น ๙ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๙ สูตร คือ สารคันธทาตาสูตร เผคคุคันธทาตาสูตร ดจคันธทาตาสูตร ปปฏิกคันธทาตาสูตร ปัตตคันธทาตาสูตร ปุปผคันธทาตาสูตร ผลคันธ--ทาตาสูตร รสคันธทาตาสูตร และคันธคันธทาตาสูตร กับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น มีกลิ่นที่กระพี้ มีกลิ่นที่เปลือก มีกลิ่นที่สะเก็ด มีกลิ่นที่ใบ มีกลิ่นที่ดอก มีกลิ่นที่ผล มีกลิ่นที่รส และมีกลิ่นที่กลิ่น มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้นนั้น บุคคลนั้นจึงให้ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้น หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้น

๑๓-๒๒. มูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากเป็นต้น ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑ สูตร คือ มูลคันธทานูปการสูตร และทรงขยายมูลคันธทานูปการสูตรนี้ออกไปอีก ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก

๒๓-๑๑๒. สารคันธาทิทานูปการสุตตนวุติกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นเป็นต้น ๙๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๙ สูตร คือ สารคันธทาตาสูตร เผคคุคันธทาตาสูตร ตจคันธทาตาสูตร ปปฏิกคันธทาตาสูตร ปัตตคันธทาตาสูตร ปุปผคันธทาตาสูตร ผลคันธทาตาสูตร รสคันธทาตาสูตร และคันธคันธทาตาสูตร และทรงขยายพระสูตรทั้ง ๙ นี้ออกไปอีกสูตรละ ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่ง พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๒๓-๓๒. สารคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น

๓๓-๔๒. เผคคุคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้

๔๓-๕๒. ตจคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก

๕๓-๖๒. ปปฏิกคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด

๖๓-๗๒. ปัตตคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ

๗๓-๘๒. ปุปผคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก

๘๓-๙๒. ผลคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล

๙๓-๑๐๒. รสคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส

๑๐๓-๑๑๒. คันธคันธทาตาสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่การเกิดเป็นเทพผู้สถิตย์อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเรื่องเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้ได้เกิดร่วมกับเทพ

๑๑. วลาหกสังยุต

ความหมาย

วลาหกสังยุต ประมวลเรื่องเทพพวกวลาหกเทพผู้ทำให้เกิดเมฆเป็นต้น ไม่มีการแบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค ชื่อของสูตรแต่ละสูตรตั้งตามเนื้อหาสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๕๗ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เทสนาสูตร ว่าด้วยทรงแสดงเทพพวกวลาหก

พระผู้มีพระภาคแสดงเทพพวกวลาหกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **เทพพวกวลาหก** ได้แก่ (๑) เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหก เมฆเย็น (๒) เทพทั้งหลายที่เป็นอุณหวลาหก เมฆร้อน (๓) เทพทั้งหลายที่เป็นอัพภวลาหก เมฆหมอก (๓) เทพทั้งหลายที่เป็นวาตวลาหก เมฆลม (๔) เทพทั้งหลายที่เป็นวัสสวลาหก เมฆฝน

๒. สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหกกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่วลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมากจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหกจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหก

๓-๑๒ สีตวลาหกทานูปการสุตตทสกะ ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกสีตวลาหก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑ สูตร คือ สีตวลาหกทานูปการสูตร และทรงขยายสีตวลาหกทานูปการสูตรนี้ออกไปอีก ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ที่นอน สูตรที่ ๙ ให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพพวกสีตวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสีตวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสีตวลาหก

๑๓-๕๒. อุณหวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหกเป็นต้น ๔๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๔ สูตร คือ อุณหวลาหกทานูปการสูตร อัพภวลาหก-ทานูปการสูตร วาตวลาหกทานูปการสูตร และวัสสวลาหกทานูปการสูตร และทรงขยายพระสูตรทั้ง ๔ นี้ออกไปอีกสูตรละ ๑๐ สูตร แต่ละสูตรแบ่งตามวัตถุทาน ๑๐ อย่าง ๆ ละ ๑

สูตร คือ สูตรที่ ๑ ให้ข้าว สูตรที่ ๒ ให้น้ำ สูตรที่ ๓ ให้ผ้า สูตรที่ ๔ ให้ยาน สูตรที่ ๕ ให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ ให้ของหอม สูตรที่ ๗ ให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ ให้ทีนอน สูตรที่ ๙ ให้ทีพัก สูตรที่ ๑๐ ให้เครื่องประทีปกับภิกษุรูปหนึ่ง พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๑๓-๒๒. อุณหวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพพวกอุณหวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหกนั้น

๒๓-๓๒. อัพภวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพพวกอัพภวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหกนั้น

๓๓-๔๒. วาตวลาหกทานูปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพพวกวาตวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหกนั้น

๕๓-๕๒. วัสสวลาหกาทิปการสูตร ว่าด้วยทานที่เป็นอุปการะแก่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก ๑๐ สูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า เทพพวกวัสสวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหกนั้น

๕๓. สีตวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกสีตวลาหก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้มีความหนาวในกาลบางคราวกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เทพพวกสีตวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ความหนาวจึงมี

๕๔. อุณหวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกอุณหวลาหก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้มีความร้อนในกาลบางคราวกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เทพพวกอุณหวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ความร้อนจึงมี

๕๕. อัพภวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกอัพภวลาหก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้มีหมอกในกาลบางคราวกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เทพพวกอัพภวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น หมอกจึงมี

๕๖. วาตวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกวาตวลาหก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้มีลมในกาลบางคราวกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เทพพวกวาตวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ลมจึงมี

๕๗. วัสสวลาหกสูตร ว่าด้วยเทพพวกวัสสวลาหก

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุและปัจจัยที่ทำให้มีฝนในกาลบางคราวกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เทพพวกวัสสวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ฝนจึงมี

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเรื่องเทพพวกวลาหก (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้ได้เกิดร่วมกับเทพ

๑๒. วัจฉโคตตสังยุต

ความหมาย

วัจฉโคตตสังยุต ประมวลเรื่องวัจฉโคตรปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับวัจฉโคตรปริพาชกที่เข้ามาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ(ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) ๑๐ อย่างเป็นต้นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๕๕ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. รูปอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในรูป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่รู้ในรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๒. เวทนาอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่รู้ในเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา ความดับแห่งเวทนา และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละ

อย่างหับ หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๓. สัญญาอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่รู้ในสัญญา เหตุเกิดแห่งสัญญา ความดับแห่งสัญญา และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๔. สังขารอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในสังขาร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่รู้ในสังขาร เหตุเกิดแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๕. วิญญาณอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่รู้ในวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๖-๑๐. รูปอทัสสนาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอทัสสนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอทัสสนสูตร เวทนาอทัสสนสูตร สัญญาอทัสสนสูตร สังขารอทัสสนสูตร และวิญญาณอทัสสนสูตรกับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะไม่เห็นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับ

แห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๑๑-๑๕. รูปอนภิสมยาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีรูปอนภิสมยสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอนภิสมยสูตร เวทนาอนภิสมยสูตร สัญญาอนภิสมยสูตร สังขารอนภิสมยสูตร และวิญญาณอนภิสมยสูตรกับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะไม่รู้แจ้งในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๑๖-๒๐. รูปอนุโพธาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีรูปอนุโพธสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอนุโพธสูตร เวทนาอนุโพธสูตร สัญญาอนุโพธสูตร สังขารอนุโพธสูตร และวิญญาณอนุโพธสูตรกับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่รู้เท่าทันในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๒๑-๒๕. รูปอัปปฏิเวธาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีรูปอัปปฏิเวธสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอัปปฏิเวธสูตร เวทนาอัปปฏิเวธสูตร สัญญาอัปปฏิเวธสูตร สังขารอัปปฏิเวธสูตร และวิญญาณอัปปฏิเวธสูตร กับวัจฉโคตร

ปริพาชกว่า เพราะความไม่แทงตลอดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๒๖-๓๐. รูปอสัลลักขณาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสัลลักขณสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอสัลลักขณสูตร เวทนาอสัลลักขณสูตร สัญญาอสัลลักขณสูตร สังขารอสัลลักขณสูตร และวิญญาณอสัลลักขณสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่กำหนดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๓๐-๓๕. รูปอนุปลักขณาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนุปลักขณสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอนุปลักขณสูตร เวทนาอนุปลักขณสูตร สัญญาอนุปลักขณสูตร สังขารอนุปลักขณสูตร และวิญญาณอนุปลักขณสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่เข้าไปกำหนดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิด ในความดับ และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๓๖-๔๐. รูปอัปปัจจุปลักขณาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุปลักขณสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอัปปัจจุปลักขณสูตร เวทนาอัปปัจจุปลักขณสูตร สัญญาอัปปัจจุปลักขณสูตร สังขารอัปปัจจุปลักขณสูตร และวิญญาณอัปปัจจุปลักขณสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๔๑-๔๕. รูปอสมเปกขณาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสมเปกขณสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอสมเปกขณสูตร เวทนาอสมเปกขณสูตร สัญญาอสมเปกขณสูตร สังขารอสมเปกขณสูตร และวิญญาณอสมเปกขณสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่เพ่งในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๔๖-๕๐. รูปอัปปัจจุเปกขณาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุเปกขณสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ รูปอัปปัจจุเปกขณสูตร เวทนาอัปปัจจุเปกขณสูตร สัญญาอัปปัจจุเปกขณสูตร สังขารอัปปัจจุเปกขณสูตร และวิญญาณอัปปัจจุเปกขณสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่เข้าไปเพ่งเฉพาะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุด

หรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๕๑-๕๔. รูปอัปปัจจักขกัมมาทิสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร มีรูปอัปปัจจักขกัมมสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๔ สูตร คือ รูปอัปปัจจักขกัมมสูตร เวทนาอัปปัจจักขกัมมสูตร สัญญาอัปปัจจักขกัมมสูตร และสังขารอัปปัจจักขกัมมสูตร กับวัจฉโคตรปริพาชกว่า เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในรูป เวทนา สัญญา และสังขาร ในเหตุเกิดแห่งรูปเป็นต้น ในความดับแห่งรูปเป็นต้น และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๕๕. วิญญาณอัปปัจจักขกัมมสูตร ว่าด้วยความไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่กับปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า เพราะไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ในความดับแห่งวิญญาณ และในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ จึงทำให้เกิดทิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเหตุและผลของขันธ์ ๕

๑๓. ฌานสังยุต

ความหมาย

ฌานสังยุต ประมวลเรื่องฌาน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้เข้าฌาน ลักษณะต่าง ๆ กันถึง ๕๕ ลักษณะ ลักษณะละ ๑ สูตร คือ สมาธิมูลกะ ๑๐ สูตร สมาปัตติมูลกะ ๙ สูตร ฐิติมูลกะ ๘ สูตร วุฏฐานมูลกะ ๗ สูตร กัลลิตมูลกะ ๖ สูตร อารัมมณมูลกะ ๕ สูตร โคจรมูลกะ ๔ สูตร อภินีหารมูลกะ ๓ สูตร สักกัจจมูลกะ ๒ สูตร สาตัจจมูลกะ ๑ สูตร ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๕๕ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

สมาธิมูลกะ ๑๐ สูตร

๑. สมาธิมูลกสมาปัตติสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการเข้าสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ(ฉลาดในการเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ) แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าสมาธิ

พระองค์ตรัสสรุปว่า บุคคลจำพวกที่ ๔ ถือว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด เปรียบเหมือนนมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจากเนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส ยอดเนยใสชาวโลกถือว่าเป็นเลิศกว่านมเหล่านั้น

๒. สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่

ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๓. สมาธิมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและการออกจากสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ

๔. สมาธิมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ(สามารถทำจิตให้มีความร่าเริงได้) แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๕. สมาธิมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๖. สมาธิมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ[๑] แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๗. สมาธิมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ[๒] แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๘. สมาธิมูลกสักกัจจการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำโดยเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

---

[๑] **ฉลาดในโคจรในสมาธิ** หมายถึง ฉลาดในการเว้นธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่สมาธิแล้วเลือกเจริญแต่ธรรมที่เป็นสัปปายะและเป็นอุปการะโดยรู้ว่า "นี้คือกามารมณ์ที่เป็นนิมิต (เครื่องหมาย) สำหรับทำให้จิตกำหนดนี้คืออารมณ์ที่เป็นไตรลักษณ์" (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๒๐๙)

[๒] **ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ** หมายถึง ฉลาดในการเจริญสมาธิขั้นปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับจนเกิดความชำนาญแล้วเข้าสมาธิขั้นสูงขึ้นไป (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๑๐)

๙. สมาธิมูลกสาตัจจการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๑๐. สมาธิมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการตั้งจิตมั่นและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

สมาปัตติมูลกะ ๙ สูตร

๑๑. สมาปัตติมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการเข้าและการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๑๒. สมาปัตติมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยการเข้าและการออกจากสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ

๑๓. สมาปัตติมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการเข้าและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๑๔. สมาปัตติมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการเข้าและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๑๕. สมาปัตติมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการเข้าและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๑๖. สมาปัตติมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการเข้าและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๑๗. สมาปัตติมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยการเข้าและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๑๘. สมาปัตติมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยการเข้าและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๑๙. สมาปัตติมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการเข้าและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

ฐิติมูลกะ ๘ สูตร

๒๐. ฐิติมูลกวุฏฐานสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และการออกจากสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ

๒๑. ฐิติมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๒๒. ฐิติมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๒๓. ฐิติมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๒๔. ฐิติมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการดั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๒๕. ฐิติมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๒๖. ฐิติมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๒๗. ฐิติมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความตั้งอยู่และผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

วุฏฐานมูลกะ ๗ สูตร

๒๘. วุฏฐานมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการออกและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๒๙. วุฏฐานมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยการออกและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๓๐. วุฏฐานมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยการออกและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๓๑. วุฏฐานมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยการออกและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๓๒. วุฏฐานมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยการออกและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๓๓. วุฏฐานมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยการออกและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๓๔. วุฏฐานมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยการออกและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

กัลลิตมูลกะ ๖ สูตร

๓๕. กัลลิตมูลกอารัมมณสูตร ว่าด้วยความพร้อมและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๓๖. กัลลิตมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยความพร้อมและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในลมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๓๗. กัลลิตมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยความพร้อมและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๓๘. กัลลิตมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยความพร้อมและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๓๙. กัลลิตมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยความพร้อมและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๔๐. กัลลิตมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความพร้อมและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

อารัมมณมูลกะ ๕ สูตร

๔๑. อารัมมณมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยอารมณ์และโคจรในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ

๔๒. อารัมมณมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยอารมณ์และอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๔๓. อารัมมณมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยอารมณ์และความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๔๔. อารัมมณมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยอารมณ์และความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๔๕. อารัมมณมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยอารมณ์และผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

โคจรมูลกะ ๔ สูตร

๔๖. โคจรมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยโคจรและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๔๗. โคจรมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๔๘. โคจรมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๔๙. โคจรมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยโคจรและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดโนโคจรโนสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดโนโคจรโนสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดโนโคจรโนสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

อภินีหารมูลกะ ๓ สูตร

๕๐. อภินีหารมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยอภินิหารและทำโดยเคารพในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดโนอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๒) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ

๕๑. อภินีหารมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยอภินิหารและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๕๒. อภินีหารมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยอภินิหารและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

สักกัจจมูลกะ ๒ สูตร

๕๓. สักกัจจมูลกสาตัจจการีสูตร ว่าด้วยทำโดยเคารพและผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ(๑) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๒) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ (๓) บางคนไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๔) บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๕๔. สักกัจจมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยทำโดยเคารพและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

สาตัจจมูลกะ ๑ สูตร

๕๕. สาตัจจมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความเพียรต่อเนื่องและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌานมี ๔ จำพวก คือ (๑) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๒) บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (๓) บางคนไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ (๔) บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสมาธิ

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค จบ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

๑. สฬายตนสังยุต

๑. ความหมาย

สฬายตนสังยุต ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะเหล่านี้

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๔๘ สูตร แบ่งเป็น ๔ ปัณณาสก์ ๓ ปัณณาสก์แรกแบ่งออกเป็นปัณณาสก์ละ ๕ วรรค ปัณณาสก์ที่ ๔ แบ่งออกเป็น ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

สฬายตนสังยุต

๑. ปฐมปัณณาสก์

๑. อนิจจวรรค ๑๒ สูตร

๒. ยมกวรรค ๑๐ สูตร

๓. สัพพวรรค ๑๐ สูตร

๔. ชาติธัมมวรรค ๑๐ สูตร

๕. สัพพอนิจจวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมปัณณาสก์

๑. อนิจจวรรค

หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว[๑] ทำกิจที่ควรทำ[๒] เสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป[๓]

๒. อัชฌัตตทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

---

[๑] **อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว** หมายถึง กิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวกิเลสจบสิ้นสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้อยู่จบพรหมจรรย์นี้ได้ชื่อว่าอเสขบุคคล (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

[๒] **กิจที่ควรทำ** ในที่นี้หมายถึง กิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

[๓] **ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป** หมายถึง ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณ เพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

๓. อัชฌัตตานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔. พาหิรานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์* ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๕. พาหิรทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

---

* **ธรรมารมณ์** ในที่นี้หมายถึง อารมณ์ที่เกิดกับใจที่เป็นไปในภูมิ ๓ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ) (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๔-๖/๒)

๖. พาหิรานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่าย แม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๗. อัชฌัตตานิจจาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๘. อัชฌัตตทุกขาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์ ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๙. อัชฌัตตานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นอนัตตา ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๑๐. พาหิรานิจจาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันไม่เที่ยง ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๑๑. พาหิรทุกขาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเป็นทุกข์ ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๑๒. พาหิรานัตตาตีตานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเป็นอนัตตา ไม่ต้องกล่าวถึงอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบันเลย อริยสาวกผู้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงไม่เยื่อใยอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต ไม่ยินดีอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นปัจจุบัน

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอายตนะภายใน อายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒. ยมกวรรค

หมวดว่าด้วยคู่

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรหนอเป็นคุณ[๑] เป็นโทษ[๒] เป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แล้วคิดต่อไปว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยอายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของอายตนะภายใน ๖ สภาพที่อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผัน เป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของอายตนะภายใน ๖ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ[๓] (ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖

ขณะที่เรายังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกโดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ นี้ตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว เราจึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะ[๔] ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

---

[๑] **คุณ** (อัสสาทะ) หมายถึง สภาวะที่อ่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกามคุณ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘)

[๒] **โทษ** (อาทีนวะ) หมายถึง สภาวะที่ไม่อร่อย มีทุกข์กายและทุกข์ใจซึ่งมิธรรมเป็นเหตุ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘)

[๓] **ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ** หมายถึง นิพพาน (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗)

[๔] **ญาณทัสสนะ** หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือสำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว และนิพพาน (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗)

๒. ทุติยปุพเพสัมโพธสูตร ว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้คิดว่า อะไรหนอเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ แล้วได้คิดต่อไปว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยอายตนะภายนอก ๖ เกิดขึ้น นี้เป็นคุณของอายตนะภายนอก ๖ สภาพที่อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของอายตนะภายนอก ๖ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ นี้โดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๓. ปฐมอัสสาทปริเยสนสูตร ว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ได้พบคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ทั้งหมดแล้ว ด้วยปัญญา

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานอายตนะภายใน ๖ นี้โดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๔. ทุติยอัสสาทปริเยสนสูตร ว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ได้พบคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ทั้งหมดแล้ว ด้วยปัญญา

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานอายตนะภายนอก ๖ นี้โดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๕. ปฐมโนเจอัสสาทสูตร ว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ติดใจในอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะคุณของอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในอายตนะภายใน ๖ ถ้าโทษของอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะโทษของอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ ถ้าธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่สลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ได้

เมื่อสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานอายตนะภายใน ๖ นี้ตามความเป็นจริง พวกเขาก็จะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดน ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ไม่ได้เลย แต่เมื่อพวกเขารู้ชัดคุณเป็นต้นตามความเป็นจริงแล้วเท่านั้น จึงจะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดนในโลกเป็นต้นได้

๖. ทุติยโนเจอัสสาทสูตร ว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ติดใจในอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะคุณของอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในอายตนะภายใน ๖ ถ้าโทษของอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะโทษของอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ ถ้าธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ไม่มีจริง สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่สลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ มีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ได้

ขณะที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ชัดคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออก โดยความเป็นคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ นี้ตามความเป็นจริง พวกเขาก็จะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดน ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ไม่ได้เลย แต่เมื่อพวกเขารู้ชัดคุณเป็นต้นตามความเป็นจริงแล้วเท่านั้น จึงจะออกไป หลุดไป พ้นไป มีใจปราศจากแดนในโลกเป็นต้นได้

๗. ปฐมาภินันทสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายใน ๖ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนผู้ที่ไม่เพลิดเพลินอายตนะภายใน ๖ ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ได้

๘. ทุติยาภินันทสูตร ว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนผู้ที่ไม่เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า พ้นจากทุกข์ได้

๙. ปฐมทุกขุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นความดับทุกข์ เป็นความสงบระงับโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๑๐. ทุติยทุกขุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความดับทุกข์ เป็นความสงบระงับโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ความคิดก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอายนดนะภายในและอายดนะภายนอก

๓. สัพพวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคแสดงสิ่งทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **สิ่งทั้งปวง** ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ เป็นคู่กับอายตนะภายนอก ๖ คือ ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับโผฏฐัพพะ และใจคู่กับธรรมารมณ์

ตรัสต่อไปอีกว่า ถ้ามีใครกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักบอกเลิกสิ่งทั้งปวงแล้วบัญญัติสิ่งอื่นแทน คำพูดของผู้นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น เพราะพอถูกถามเข้าจริง ๆ ก็คงตอบไม่ได้ และจะถึงความลำบากอย่างมาก เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย*

๒. ปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมที่ควรละแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ธรรมที่ควรละ** ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) โสตวิญญาณ (..หู) ฆานวิญญาณ (..จมูก) ชิวหาวิญญาณ(..ลิ้น) กายวิญญาณ(..กาย) และมโนวิญญาณ(..ใจ) สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส(สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส(..หู) ฆานสัมผัส(..จมูก) ชิวหาสัมผัส(..ลิ้น) กายสัมผัส(..กาย) และมโนสัมผัส(..ใจ) และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๓. อภิญญาปริญญาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ควรกำหนดรู้ และควรละแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ควรกำหนดรู้ และควรละ** ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๔. ปฐมอปริชานนสูตร ว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ส่วนผู้รู้ยิ่ง กำหนดรู้ คายกำหนัด ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ได้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

---

* **สิ่งอันมิใช่วิสัย** ในที่นี้หมายถึง การทำในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น การเทินศิลาขนาดเท่าเรือนยอดข้ามน้ำลึก และการฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมา เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๓/๕)

๕. ทุติยอปริชานนสูตร ว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนผู้รู้ยิ่ง กำหนดรู้ คายกำหนัด ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ได้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

๖. อาทิตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลคยาสีสะ ริมฝั่งแม่น้ำคยาได้ตรัสกับภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นของร้อน

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เหตุที่ร้อนนั้น คือ ร้อนเพราะไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสธรรมนี้อยู่ ภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้น ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

๗. อันธภูตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของมืดมน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นของมืดมน

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เหตุที่มืดมนนั้น คือ มืดมนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. สมุคฆาตสารุปปสูตร ว่าด้วยปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย

พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย(หมายถึง ตัณหา มานะ และทิฏฐิ) ทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวง ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่กำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย และสิ่งทั้งปวง ไม่กำหนดหมายในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น ไม่กำหนดหมายเพราะอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น และไม่กำหนดหมายว่าอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นของเรา อยู่อย่างนี้ ย่อมไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ย่อมดับได้เฉพาะตน แล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. ปฐมสมุคฆาตสัปปายสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาอันเป็นสัปปายะ (หมายถึงมีประโยชน์ก่อให้เกิดความเจริญ) แก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวง ได้แก่ ภิกษุกำหนดหมายสิ่งใด กำหนดหมายในสิ่งใด กำหนดหมายเพราะสิ่งใด กำหนดหมายว่า สิ่งใดของเรา เมื่อสิ่งนั้นเป็นอย่างอื่นจากที่กำหนดหมายนั้น คือ สัตว์โลกก็ยังข้องอยู่ในภพ หรือถึงมีความเปลี่ยนแปลงโดยอาการอื่น ภิกษุรูปนั้นก็ยังยินดีภพอยู่อย่างนั้น

ส่วนภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่กำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย และสิ่งทั้งปวง ไม่กำหนดหมายแม้ขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ภิกษุรูปนั้นไม่กำหนดหมายในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น ไม่กำหนดหมายเพราะอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น ไม่กำหนดหมายว่าอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นของเรา จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ย่อมดับได้ด้วยตนเอง แล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑๐. ทุติยสมุคฆาตสัปปายสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวง แก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า สิ่งทั้งปวง (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการละสิ่งทั้งปวง

๔. ชาติธัมมวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชาติธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

สิ่งทั้งปวง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๒. ชราธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯ

๓. พยาธิธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ฯลฯ

๔. มรณธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ

๕. โสกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ฯลฯ

๖. มลธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเป็นมลทินเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเป็นมลทินเป็นธรรมดา ฯลฯ

๗. ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ฯลฯ

๘. วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ฯลฯ

๙. สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ฯลฯ

๑๐. นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ฯลฯ

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสิ่งทั้งปวง

๕. สัพพอนิจจวรรค
หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสิ่งเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

สิ่งทั้งปวง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๒. ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ

๓. อนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ

๔. อภิญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง ฯลฯ

๕. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้ ฯลฯ

๖. ปหานสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรละ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงควรละ ฯลฯ

๗. สัจฉิกรณียสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง ฯลฯ

๘. อภิญญปริชานนสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่งแล้วกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่งแล้วกำหนดรู้ ฯลฯ

๙. ปทุฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกประทุษร้าย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงถูกประทุษร้าย ฯลฯ

๑๐. อุปัสสัฏฐสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน (หมายถึงเหมือนถูกโรคเบียดเบียน)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน ฯลฯ

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสิ่งทั้งปวง

๒. ทุติยปัณณาสก์

๑. อวิชชาวรรค ๑๐ สูตร

๒. มิคชาลวรรค ๑๑ สูตร

๓. คิลานวรรค ๑๐ สูตร

๔. ฉันนวรรค ๑๐ สูตร

๕. ฉฬวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยปัณณาสก์

๑. อวิชชาวรรค

หมวดว่าด้วยอวิชชา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

๒. สัญโญชนปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละสังโยชน์

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอยางไรจึงละสังโยชน์ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละสังโยชน์ได้

๓. สัญโญชนสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนสังโยชน์

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงถอนสังโยชน์ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงถอนสังโยชน์ได้

๔. อาสวปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอาสวะ

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอาสวะ[๑] ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอาสวะได้

๕. อาสวสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนอาสวะ

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงถอนอาสวะได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงถอนอาสวะได้

๖. อนุสยปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอนุสัย

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงละอนุสัยได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอนุสัยได้

---

[๑] **อาสวะ** ในที่นี้ได้แก่ อาสวะ ๔ (กามาสวะ อาสวะคือกาม, ภวาสวะ อาสวะคือภพ, ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ, อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา) (สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖ ๒/๑๔)

๗. อนุสยสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยการถอนอนุสัย

ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงถอนอนุสัยได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงถอนอนุสัยได้

๘. สัพพุปาทานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง[๑] แก่ภิกษุทั้งหลาย

ธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดขึ้นได้ เพราะอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณนั้นประจวบกันจึงเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา ๖ จึงเกิด อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เพราะหลุดพ้น จึงรู้ชัดว่า เรากำหนดรู้อุปาทานได้แล้ว

๙. ปฐมสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลาย

ธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดขึ้นได้ เพราะอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณนั้นประจวบกันจึงเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา ๖ จึงเกิด อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เพราะหลุดพ้น จึงรู้ชัดว่า เราครอบงำอุปาทานได้แล้ว

---

[๑] **เพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง** หมายถึง เพื่อรู้ชัดอุปาทานทั้ง ๔ (คือ กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม, ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ, สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต, อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่าอัตตา) ด้วยปริญญา ๓ (คือ ญาตปริญญา กำหนดรู้ชั้นรู้จัก, ตีรณปริญญา กำหนดรู้ชั้นพิจารณา, ปหานปริญญา กำหนดรู้ชั้นละ) (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔)

๑๐. ทุติยสัพพุปาทานปริยาทานสูตร ว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมเป็นเครื่องละและถอนสังโยชน์ อาสวะ และอนุสัย (๓) ศึกษาวิเคราะห์ธรรมเพื่อกำหนดรู้และครอบงำอุปาทาน

๒. มิคชาลวรรค

หมวดว่าด้วยพระมิคชาละ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมิคชาลสูตร ว่าด้วยพระมิคชาละ สูตรที่ ๑

ท่านพระมิคชาละได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน

ตรัสตอบว่า ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายและธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดนั้นอยู่ ความเพลิดเพลินก็จะเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนัด เมื่อมีความกำหนัดก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ภิกษุเช่นนี้ถึงจะใช้สอยเสนาสนะที่เป็นป่าโปร่งและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ไม่มีผู้คนผ่านไปมา ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังชื่อว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน เพราะเธอยังละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นไม่ได้

ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น ชื่อว่าภิกษุผู้มีปกติอยู่ผู้เดียวและภิกษุเช่นนี้แม้จะอยู่รายล้อมไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ ในละแวกบ้านก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังชื่อว่าผู้มีปกติอยู่ผู้เดียว เพราะเธอละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นได้แล้ว

๒. ทุติยมิคชาลสูตร ว่าด้วยพระมิคชาละ สูตรที่ ๒

ท่านพระมิคชาละกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะความเพลิดเพลินเกิด ทุกข์จึงเกิด เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ

๓. ปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องมาร สูตรที่ ๑

ท่านสมิทธิทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่ามาร หรือการบัญญัติว่ามาร

ตรัสตอบว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ในที่นั้น หากอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้นไม่มีในที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็ไม่มีในที่นั้น

๔. สมิทธิสัตตปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องสัตว์

ท่านพระสมิทธิทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าสัตว์ หรือการบัญญัติว่าสัตว์

ตรัสตอบว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด สัตว์หรือการบัญญัติว่าสัตว์ก็มีอยู่ในที่นั้น หากอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้นไม่มีในที่ใด สัตว์หรือการบัญญัติว่าสัตว์ก็ไม่มีในที่นั้น

๕. สมิทธิทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์

ท่านพระสมิทธิทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์

ตรัสตอบว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด ทุกข์หรือการบัญญัติว่าทุกข์ก็มีอยู่ในที่นั้น หากอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้นไม่มีในที่ใด ทุกข์หรือการบัญญัติว่าทุกข์ก็ไม่มีในที่นั้น

๖. สมิทธิโลกปัญหาสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องโลก

ท่านพระสมิทธิทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าโลกหรือการบัญญัติว่าโลก

ตรัสตอบว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น หากอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้นไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น

๗. อุปเสนอาสีวิสสูตร ว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู

สมัยที่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอุปเสนะอยู่ที่เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิกะ ป่าสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ งูตัวหนึ่งได้ตกลงมากัดท่านพระอุปเสนะ ท่านจึงให้ภิกษุทั้งหลายช่วยยกกายของท่านขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก ก่อนที่กายของท่านจะเรี่ยรายเหมือนกำแกลบ และเมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า พวกเรายังไม่เห็นกายหรืออินทรีย์ของท่านแปรผันไปเลย จึงกล่าวว่า กระผมไม่ได้มีความคิดว่า เราเป็นอายตนะภายใน ๖ หรือ อายตนะภายใน ๖ เป็นของเรา แล้วความที่กายของกระผมเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของกระผมแปรผันไป จักมีได้อย่างไร

ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า เพราะท่านได้ถอนอหังการ(ทิฏฐิ) มมังการ(ตัณหา) และมานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือความถือตัว) ได้เด็ดขาดนานมาแล้ว จึงไม่มีความคิดอย่างนั้น และในขณะที่ภิกษุยกกายของท่านขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก กายของท่านก็ได้เรี่ยรายเหมือนกำแกลบในที่นั้นเอง

๘. อุปวาณสันทิฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะทูลถามธรรมที่พึงเห็นเอง

ท่านพระอุปวาณะทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล[๑] ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

ตรัสตอบว่า ธรรมชื่อว่ามีคุณตามที่กล่าวนั้น ได้แก่ การที่ภิกษุเห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว เป็นผู้เสวยอายตนะภายนอก ๖ เสวยความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ และรู้ชัดถึงความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ ในภายในซึ่งมีอยู่ว่ามีอยู่ หรือภิกษุผู้เห็นและผู้เสวยอายตนะภายนอก ๖ แล้ว แต่ไม่เสวยความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ และรู้ชัดถึงความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ ในภายในซึ่งไม่มีว่าไม่มี

---

[๑] **ไม่ประกอบด้วยกาล** หมายถึง ให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส ปฏิบัติเมื่อใด ก็ได้รับผลเมื่อนั้น (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘)

๙. ปฐมฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ(ที่เกิดแห่งผัสสะ) ๖ สูตรที่ ๑

ภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖[๑] ตามความเป็นจริง ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่จบ เป็นผู้ไกลจากธรรมวินัยนี้ จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์พินาศย่อยยับแล้วจากพระศาสนานี้ เพราะข้าพระองค์มีลักษณะอย่างที่พระองค์ตรัส

ตรัสถามว่า เธอพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ ว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเราหรือ

ทูลตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสว่า การที่เธอเห็นเช่นนั้น จัดเป็นการเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง นี้แลคือที่สุดแห่งทุกข์

๑๐. ทุติยฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ สูตรที่ ๒

ภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายแล้วกราบทูลโดยนัยแห่งปฐมฉผัสสายตนสูตรในวรรคนี้

ตรัสถามว่า เธอพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

ทูลตอบว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสว่า การที่เธอเห็นเช่นนั้น จัดเป็นการเห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง นี้แลคือที่สุดแห่งทุกข์

๑๑. ตติยฉผัสสายตนสูตร ว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ สูตรที่ ๓

ภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายแล้วกราบทูลโดยนัยแห่งปฐมฉผัสสายตนสูตรในวรรคนี้

---

[๑] **ในสัพพุปาทานปริญญาสูตร** หมายถึง เพราะธรรม ๓ ประการ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกันจึงเป็นผัสสะ ๖ (ส.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖ ๐/๔๙)

พระผู้มีพระภาค : อายตนะภายใน ๖ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องภิกษุมีปกติอยู่ผู้เดียวและมีปกติอยู่กับเพื่อน (๒) ศึกษาวิเคราะห์ว่าทำไมเมื่ออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด ในที่นั้นจึงมีมาร มีสัตว์ มีทุกข์ และมีโลก

๓. คิลานวรรค
หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ทราบว่า มีภิกษุใหม่ที่ไม่มีใครรู้จักรูปหนึ่งป่วยไข้ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก จึงเสด็จไปเยี่ยมแล้วตรัสถามว่า เธอยังสบายดี ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

ภิกษุรูปนั้นทูลตอบว่า ข้าพระองค์ไปสบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนากำเริบหนัก ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ

พระผู้มีพระภาค : เธอไม่รำคาญ ทุรนทุรายบ้างหรือ

ภิกษุ : ข้าพระองค์รำคาญ ทุรนทุรายมาก พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่

ภิกษุ : ข้าพระองค์ติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอจะรำคาญ ทุรนทุรายไปทำไม

ภิกษุ : ข้าพระองค์ยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อความหมดจดแห่งศีลเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอจะรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วประพฤติเพื่ออะไร

ภิกษุ : ข้าพระองค์จะรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว เพื่อคายความกำหนัด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : การตอบเช่นนั้นดีนัก เพราะธรรมที่เราแสดงมีความมุ่งหมายเพื่อคายความกำหนัด แล้วตรัสถามว่า อายตนะภายใน ๖ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปนั้นมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์แล้วได้เกิดธรรมจักษุ[๑] อันปราศจากธุลี[๒] ปราศ จากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา

๒. ทุติยคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เนื้อหาสาระของสูตรพึงทราบเหมือนปฐมคิลานสูตร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวยยากรณภาษิตนี้อยู่ ภิกษุนั้นก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๓. ราธอนิจจสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนิจจธรรมแก่พระราธะ

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

๔. ราธทุกขสูตร ว่าด้วยทรงแสดงทุกขธรรมแก่พระราธะ

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

๕. ราธอนัตตสูตร ว่าด้วยทรงแสดงอนัตตธรรมแก่พระราธะ

ท่านพระราธะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

---

[๑] **ธรรมจักษุ** หมายถึง การเห็นอริยสัจ ๔ และการบรรลุมรรค ๓ เบื้องต้น แต่โดยทั่วไปหมายถึง การบรรลุโสดาปัตติมรรค (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

[๒] **ปราศจากธุลี** หมายถึง ปราศจากธุลี คือ ราคะ โทสะ และโมหะ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๘/๑๖๑)

๖. ปฐมอวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา สูตรที่ ๑

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ภิกษุละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น เพราะละธรรมอย่างหนึ่งอันใด ธรรมอย่างหนึ่งนั้นมีอยู่หรือ

พระผู้มีพระภาค : มีอยู่ ธรรมอย่างหนึ่งนั้นคืออวิชชา

ภิกษุ : ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

๗. ทุติยอวิชชาปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอวิชชา สูตรที่ ๒

ภิกษุรูปหนึ่งถามว่า ภิกษุละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น เพราะละธรรมอย่างหนึ่งอันใด ธรรมอย่างหนึ่งนั้นมีอยู่หรือ

พระผู้มีพระภาค : มีอยู่ ธรรมอย่างหนึ่งนั้นคืออวิชชา

ภิกษุ : ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุผู้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ครั้นเธอได้สดับอย่างนี้แล้ว ก็รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้แล้ว ก็เห็นนิมิตทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยอาการอื่น จึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น

๘. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป

ภิกษุหลายรูปกราบทูลว่า เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามพวกข้าพระองค์ว่า พวกท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร การที่พวกข้าพระองค์ตอบว่า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ นี้ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้หรือไม่

ตรัสว่า การตอบอย่างนี้ถูกต้องดีแล้ว แต่หากถูกถามว่า ก็ทุกข์ที่พวกท่านกำหนดรู้นั้นเป็นอย่างไร พึงตอบว่า อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นทุกข์

๙. โลกปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโลก

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าโลก

ตรัสตอบว่า ที่ชื่อว่าโลก เพราะต้องแตกสลายไป ที่ชื่อว่าแตกสลายไป ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๑๐. ผัคคุนปัญหาสูตร ว่าด้วยพระผัคคุนะทูลถามปัญหา

ท่านพระผัคคุนะได้ทูลถามว่า บุคคลเมื่อจะบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้า(ตัณหา) ผู้ตัดทาง(ตัณหา)ได้แล้ว ผู้ครอบงำวัฏฏะได้แล้ว ผู้ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ปรินิพพานแล้ว พึงบัญญัติด้วยอายตนะภายใน ๖ อันจะเป็นเหตุให้บุคคลบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตมีอยู่หรือ

ตรัสตอบว่า ไม่มีเลย

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคำทักทายและการให้สารธรรมในการเสด็จเยี่ยมภิกษุผู้อาพาธของพระผู้มีพระภาค (๒) ศึกษาเรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (๓) วิเคราะห์คำว่า โลก และคำว่า แตกสลายไป

๔. ฉันนวรรค
หมวดว่าด้วยพระฉันนะ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปโลกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าโลก

ตรัสตอบว่า ที่ชื่อว่าโลก เพราะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๒. สุญญตโลกสูตร ว่าด้วยโลกว่าง

ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าโลกว่าง

ตรัสตอบว่า โลกชื่อว่าว่าง เพราะว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา สิ่งที่ว่างจากอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๓. สังขิตตธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมโดยย่อ

ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระอานนท์ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระอานนท์ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔. ฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาจุนทะและท่านพระฉันนะพักอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ

ครั้งนั้น ท่านพระฉันนะป่วยไข้ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านพระสารีบุตรได้พาท่านพระมหาจุนทะไปเยี่ยมท่านพระฉันนะแล้วถามว่า ท่านยังสบายดี ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

ท่านพระฉันนะกล่าวว่า กระผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนากำเริบหนัก ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ลมแรงกล้าเสียดแทงศีรษะ เหมือนคนที่แข็งแรงใช้เหล็กที่แหลมคมทิ่มแทงศีรษะ เหมือนคนที่แข็งแรงใช้เชือกหนังที่เหนียวขันที่ศีรษะ ลมแรงกล้าเสียดแทงท้อง เหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือผู้ชำนาญใช้มีดแล่เนื้อที่คมกรีดที่ท้อง อาการเร่าร้อนในกายมีมาก เหมือนคนที่แข็งแรง ๒ คนจับแขนคนที่อ่อนแอคนละข้างย่างให้ร้อนบนหลุมถ่านเพลิง เหตุนั้น กระผมจักฆ่าตัวตายด้วยศัสตรา กระผมไม่อยากมีชีวิตอยู่

ท่านพระสารีบุตรห้ามไม่ให้ทำเช่นนั้นพร้อมกับปลอบว่า ท่านจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไป พวกเราอยากให้ท่านอยู่ ถ้าไม่มีโภชนะ ไม่มีเภสัชที่เป็นสัปปายะ ผมจักหามาให้ หากไม่มีพวกอุปัฏฐากผู้เหมาะสม ผมจักอุปัฏฐากเอง

เมื่อท่านฉันนะกล่าวว่า สิ่งเหล่านั้นของกระผมมีอยู่ ขอให้พวกท่านจำไว้ว่า กระผมเป็นพระสาวกผู้ปรนนิบัติพระศาสดาด้วยความเต็มใจ นี้เป็นการสมควรอย่างยิ่งแก่พระสาวก

ดังนั้น การที่กระผมฆ่าตัวตายจึงไม่ควรถูกติเตียน ท่านสารีบุตรจึงถามปัญหาเป็นต้นว่า ท่านพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ วิญญาณ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเราหรือ ท่านฉันนะก็ได้กล่าวตอบตามลำดับเป็นต้นว่า กระผมพิจารณาเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวว่า การเห็นนี้เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาค ท่านพึงใส่ใจให้ดีตลอดเวลา บุคคลผู้มีตัณหา มานะและทิฏฐิอาศัยอยู่ ย่อมมีความหวั่นไหว บุคคลผู้ตรงกันข้ามย่อมไม่หวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็จะได้ความสงบ(กิเลสปัสสัทธิ สงบกิเลส) เมื่อมีความสงบ ก็จะไม่มีความน้อมไป[๑] เมื่อไม่น้อมไป การมาและการไป[๒] ก็ไม่มี เมื่อไม่มีการมาและการไป ความตายและความเกิดก็ไม่มี เมื่อไม่ตายและไม่เกิด โลกนี้โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์

หลังจากที่ท่านพระฉันนะฆ่าตัวตาย[๓] เมื่อพระเถระทั้งสองกลับไปไม่นานนัก ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า ท่านฉันนะมีคติ มีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร

ทรงย้อนถามว่า ฉันนภิกษุได้บอกว่าจะไม่ถูกติเตียนไว้ต่อหน้าเธอแล้วมิใช่หรือและฉันนภิกษุก็ไม่ได้ชื่อว่ามีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัย เพราะเธอไม่ได้ละกายนี้แล้วถือเอากายอื่น เหตุนั้น ฉันนภิกษุถึงนำศัสตรามาฆ่าตัวตายจึงไม่ควรถูกติเตียน

๔. ปุณณสูตร ว่าด้วยพระปุณณะ

ท่านพระปุณณะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

พระผู้มีพระภาค : เมื่อมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายเป็นต้น ก็ย่อมมีความเพลิดเพลิน เพราะความเพลิดเพลินเกิด ทุกข์จึงเกิด ถ้าไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด ความเพลิดเพลิน

---

[๑] **ความน้อมไป** ในที่นี้อรรถกถาแก้ว่าความเพลิดเพลินคือตัณหา (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๑)

[๒] **การมาและการไป** หมายถึง การมาด้วยอำนาจปฏิสนธิ การไปด้วยอำนาจการจุติ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๒, ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๗/๓๕๑)

[๓] ในขณะใกล้ตายนั้น ได้มีคตินิมิตปรากฏขึ้นแก่ท่าน ทำให้ท่านรู้ว่าตนยังเป็นปุถุชน จึงเกิดความสลดใจแล้วกำหนดวิปัสสนา พิจารณาสังขารด้วยปัญญาจนบรรลุอรหัตตผลพร้อมกับกาวดับจิต (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๒)

ปอมดับไป เรากล่าวว่า เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับและเมื่อทราบว่า ท่านพระปุณณะจะไปอยู่ชนบทชื่อว่าสุนาปรันตะ จึงตรัสถามว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเป็นคนดุร้ายหยาบคายนัก ถ้าพวกเขาจักด่า บริภาษ เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยฝ่ามือ

พระผู้มีพระภาค : ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยฝ่ามือ เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยก้อนดิน

พระผู้มีพระภาค : ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยก้อนดิน เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยท่อนไม้

พระผู้มีพระภาค : ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยท่อนไม้ เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยศัสตรา

พระผู้มีพระภาค : ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยศัสตรา เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ปลงชีวิตเราด้วยศัสตราที่คม

พระผู้มีพระภาค : ถ้าพวกเขาจักปลงชีวิตเธอด้วยศัสตราที่คม เธอจักคิดอย่างไร

ท่านพระปุณณะ : พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอึดอัด ระอา รังเกียจกายและชีวิต แสวงหาศัสตราเครื่องปลงชีวิตก็มีอยู่ แต่เราได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตที่ไม่ได้แสวงหาเลย

พระผู้มีพระภาค : ดีละ ดีละ เธอประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจ[๑] นี้จักสามารถอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ เธอจงรู้เวลาอันสมควรในบัดนี้เองเถิด

---

[๑] **ความข่มใจ** (ทมะ) ในที่นี้หมายถึง ขันติ (ความอดทน) ส่วน**ความสงบใจ** (อุปสมะ) เป็นไวพจน์ของความข่มใจ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๒๔)

ท่านพระปุณณะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วหลีกจาริกไปจนถึงสุนาปรันตชนบท ในระหว่างพรรษานั้น ท่านทำให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คนและอุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คนและท่านก็ได้บรรลุวิชชา ๓ และนิพพานแล้ว

ต่อมา เมื่อภิกษุหลายรูปเข้ามาเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านพระปุณณะตายไปแล้ว มีคติมีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า ปุณณะเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเรา เพราะเหตุแห่งธรรม ได้ปรินิพพานแล้ว

๖. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ

ท่านพระพาหิยะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

พระผู้มีพระภาค : อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระพาหิยะ : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระพาหิยะ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระพาหิยะ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ท่านพระพาหิยะซึ่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๗. ปฐมเอชาสูตร ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความหวั่นไหว(ตัณหา)เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เหตุนั้น ตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ปราศจากลูกศรอยู่ ถ้าภิกษุปรารถนาเป็นอย่างตถาคตก็ไม่พึงกำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่พึงกำหนดหมายในสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายว่า สิ่งเหล่านั้นของเรา และไม่พึงกำหนดหมายสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายในสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายว่าสิ่งทั้งปวงของเรา ภิกษุผู้ไม่กำหนดหมายอย่างนี้ย่อมไม่ถือมั่นอะไร เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัวย่อมดับเฉพาะตนเอง รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. ทุติยเอชาสูตร ว่าด้วยความหวั่นไหว สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เหตุนั้น ตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ปราศจากลูกศรอยู่ ถ้าภิกษุปรารถนาเป็นอย่างตถาคตก็ไม่พึงกำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่พึงกำหนดหมายในสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายว่าสิ่งเหล่านั้นของเรา บุคคลกำหนดหมายสิ่งใด กำหนดหมายในสิ่งใด กำหนดหมายเพราะสิ่งใด กำหนดหมายว่าสิ่งใดของเรา สิ่งนั้นย่อมเป็นโดยอาการอื่นจากที่กำหนดหมายนั้น คือ สัตว์โลกข้องอยู่ในภพ ถึงจะมีความเปลี่ยนแปลงโดยอาการอื่น ก็ยังยินดีภพอยู่

ตรัสสรุปว่า บุคคลไม่พึงกำหนดหมายขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ไม่พึงกำหนดหมายสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายว่าสิ่งเหล่านั้นของเรา บุคคลผู้ไม่กำหนดหมายอย่างนี้ ย่อมไม่ถือมั่นอะไร เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัวย่อมดับเฉพาะตนเอง รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. ปฐมทวยสูตร ว่าด้วยธรรมคู่กัน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคู่กัน ได้แก่ ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับโผฏฐัพพะ ใจคู่กับธัมมารมณ์ ถ้ามีผู้พูดว่า ข้าพเจ้าจักบอกเลิกธรรมคู่กันนั้น แล้วบัญญัติธรรมคู่กันอย่างอื่นแทน คำพูดของผู้นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น เพราะเมื่อถูกผู้อื่นถามก็จะตอบไม่ได้และพึงถึงความลำบากอย่างยิ่ง เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัยที่คนจะตอบได้

๑๐. ทุติยทวยสูตร ว่าด้วยธรรมคู่กัน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอาศัยธรรมคู่กัน วิญญาณจึงเกิดขึ้น คือ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดขึ้น อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ธรรมคู่กันนี้หวั่นไหวและเสื่อม ไม่เที่ยงเช่นกัน แม้วิญญาณ ๖ แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ๖ ก็เป็นเช่นนั้น ดังนั้น วิญญาณ ๖ ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยงแล้วจักมีอะไรเที่ยงเล่า

ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ เรียกว่าสัมผัส ๖ แม้สัมผัส ๖ และเหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมผัส ๖ ก็ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น แม้สัมผัส ๖ ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยงแล้ว จักมีอะไรเที่ยงเล่า

บุคคลถูกผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก ย่อมคิดได้ ย่อมจำได้ ก็จริง ถึงอย่างนั้นธรรมเหล่านี้ก็ยังหวั่นไหว เสื่อม ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) วิเคราะห์คำว่า โลก และโลกว่าง (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องประโยชน์ของการมองโลกในแง่ดีของพระปุณณะ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความหวั่นไหว (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมคู่

๕. ฉฬวรรค

หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อทันตอคุตตสูตร ว่าด้วยการไม่ฝึกไม่คุ้มครองอายตนะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผัสสายตนะ ๖ ที่บุคคลไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้วย่อมนำทุกข์มาให้ ส่วนที่บุคคลฝึกดีแล้วเป็นต้นย่อมนำสุขมาให้ บุคคลผู้ไม่สำรวมผัสสายตนะ ๖ ย่อมประสบทุกข์ บุคคลผู้สำรวม มีศรัทธาเป็นเพื่อน ไม่ซุ่มด้วยราคะเห็นรูป ฟังเสียงเป็นต้นที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจแล้ว บรรเทาราคะในรูป เสียงเป็นต้นนั้น และไม่เสียใจว่ารูป เสียงเป็นต้นของเราไม่น่ารัก ไปยินร้ายกับอะไร

นรชนผู้ต่ำทรามมีปปัญจสัญญา (กำหนดหมายในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า) ปรุงแต่งอยู่ ย่อมมีสัญญาวนเวียนอยู่ ส่วนบุคคลผู้บรรเทาใจที่อาศัยเรือน(กามคุณ ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ทั้งปวงได้แล้ว ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ เมื่อบุคคลอบรมใจดีแล้วในอารมณ์ ๖ อย่างนี้ จิตของเขาแม้ถูกสุขสัมผัสหรือทุกขสัมผัสกระทบแล้วย่อมไม่หวั่นไหว บุคคลผู้ครอบงำราคะและโทสะได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงจุดจบ(นิพพาน)แห่งความเกิดและความตาย

๒. มาลุกยปุตตสูตร[๑] ว่าด้วยพระมาลุกยบุตร

ท่านพระมาลุกยบุตรกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า เมื่อใดเธอเห็นรูปเป็นต้นเป็นเพียงสักว่าเห็น เมื่อนั้นเธอจักไม่ถูกรูปเป็นต้นนั้นครอบงำ เมื่อไม่ถูกรูปเป็นต้นนั้นครอบงำ ก็จักไม่พัวพันในรูปเป็นต้นนั้น เมื่อไม่พัวพันในรูปเป็นต้นนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์

กราบทูลว่า ข้าพระองค์รู้เนื้อความแห่งธรรมนั้นว่า เพราะเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะและรู้ธรรมารมณ์ บุคคลจึงหลงลืมสติ เมื่อใส่ใจนิมิตที่น่ารัก จิตก็จะกำหนัดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งติดใจอารมณ์นั้นอยู่ เวทนาที่เกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

---

[๑] ดูประกอบใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓

และธรรมารมณ์จำนวนมากก็จะเจริญและจิตของเขาก็ถูกอภิชฌาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อเขาสั่งสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ชื่อว่ายังห่างไกลนิพพาน ส่วนบุคคลผู้ตรงกันข้าม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพาน

๓. ปริหานธัมมสูตร ว่าด้วยปริหานธรรม

พระผู้มีพระภาคแสดงปริหานธรรม(ธรรมที่มีความเสื่อมไปเป็นสภาพ) อปริหานธรรม และอภิภายตนะ ๖ แก่ภิกษุทั้งหลาย

ปริหานธรรม ได้แก่ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริชั่วนำไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตา ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ ถ้าภิกษุให้กิเลสนั้นอาศัยอยู่ ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้หมดสิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีอีก ภิกษุรูปนั้นพึงทราบว่า เรากำลังเสื่อมจากกุศลธรรม

อปริหานธรรม ได้แก่ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตาเป็นต้น ถ้าภิกษุไม่ให้กิเลสนั้นอาศัยอยู่ ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ภิกษุรูปนั้นพึงทราบว่า เราไม่เสื่อมจากกุศลธรรม

อภิภายตนะ ๖ ได้แก่ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริชั่วนำไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมไม่เกิดขึ้น แก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตาเป็นต้น ภิกษุรูปนั้นพึงทราบว่า อายตนะนี้เราครอบงำได้แล้ว

๔. ปมาทวิหารีสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท

พระผู้มีพระภาคแสดงภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาทและภิกษุผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท แก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท ได้แก่ เมื่อภิกษุไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์(อินทรีย์คือตา) โสตินทรีย์(อินทรีย์คือหู) ฆานินทรีย์(อินทรีย์คือจมูก) ชิวหินทรีย์(อินทรีย์คือลิ้น) และมนินทรีย์(อินทรีย์คือใจ)อยู่ จิตย่อมซ่านไปในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ เมื่อจิตของเธอฟุ้งซ่านแล้ว ปราโมทย์(ความบันเทิงใจ)ก็ไม่มี เมื่อปราโมทย์ไม่มี ปิติ(ความอิ่มใจ) ก็ไม่มี เมื่อปิติไม่มี ปัสสัทธิ(ความสงบกายสงบใจ)ก็ไม่มี เมื่อปัสสัทธิไม่มี ภิกษุนั้นย่อมอยู่ลำบาก จิตของเธอผู้อยู่ลำบากย่อมไม่ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ เธอจึงชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทอย่างแท้จริง

ภิกษุผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ได้แก่ เมื่อเธอสำรวมอินทรีย์ ๖ อยู่ จิตย่อมไม่ซ่านไปในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น เมื่อเธอมีจิตไม่ซ่านไป ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อเกิดปราโมทย์ ปีติก็เกิด เมื่อใจเกิดปีติ กายก็สงบ ภิกษุผู้มีกายสงบ ย่อมอยู่สบาย จิตของเธอผู้อยู่สบายย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ เธอจึงชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างแท้จริง

๕. สังวรสูตร ว่าด้วยความสำรวม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความสำรวมและไม่สำรวมแก่ภิกษุทั้งหลาย

ความไม่สำรวม ได้แก่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดนั้นอยู่ ภิกษุนี้พึงทราบว่า เรากำลังเสื่อมจากกุศลธรรม

ความสำรวม ได้แก่ ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลินเป็นต้น เธอพึงทราบว่า เราไม่เสื่อมจากกุศลธรรม

๖. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง

๗. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้ว จงประกอบความเพียรเถิด ภิกษุผู้หลีกเร้นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง

๘. ปฐมนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์

ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น อายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แล้วตรัสเปรียบเทียบอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นว่าเหมือนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเชตวันที่คนนำไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น จะไม่มีความคิดอย่างนี้เลยว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา

๙. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น อายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๑๐. อุทกสูตร ว่าด้วยอุทกดาบส รามบุตร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทกดาบส รามบุตรกล่าวว่า เราเป็นผู้ถึงเวทแน่นอน เราเป็นผู้ชนะวัฏฏะทั้งปวงแน่นอน รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใคร ๆ ขุดไม่ได้ เราขุดได้แล้วแน่นอน อุทกดาบส รามบุตร ยังไม่ถึงเวท ยังไม่ชนะวัฏฏะทั้งปวง ยังขุดรากเหง้าแห่งทุกข์ไม่ได้ แต่กล่าวว่า เราถึงเวท ชนะวัฏฏะทั้งปวง ขุดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้แล้ว

แต่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อจะกล่าวเรื่องนั้นให้ถูกต้อง ควรกล่าวว่า เราเป็นผู้ถึงเวท ชนะวัฏฏะทั้งปวง รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใคร ๆ ขุดไม่ได้ เราขุดได้แล้วแน่นอน แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

ภิกษุเป็นผู้ถึงเวท ได้แก่ ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ คือ ธรรม ๓ ประการ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกัน ตามความเป็นจริง

ภิกษุเป็นผู้ชนะวัฏฏะทั้งปวง ได้แก่ ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใคร ๆ ขุดไม่ได้ ภิกษุขุดได้แล้ว ได้แก่ ภิกษุละกายนี้ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา และสะตัณหาที่ชื่อว่าคัณฑมูลได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ปริหานธรรม อปริหานธรรม และอภิภายตนะ ๖ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบผู้อยู่ด้วยความประมาทและผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ถึงเวท ผู้ชนะวัฏฏะ และเรื่องขุดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้แล้ว

๓. ตติยปัณณาสก์

๑. โยคักเขมิวรรค ๑๐ สูตร

๒. โลกกามคุณวรรค ๑๐ สูตร

๓. คหปติวรรค ๑๐ สูตร

๔. เทวหวรรค ๑๒ สูตร

๕. นวปุราณวรรค ๑๐ สูตร

๑. โยคักเขมิวรรค

หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โยคักเขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมบรรยาย(เหตุ)ที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ (อรหัตตผลหรือนิพพาน) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ธรรมบรรยายที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ได้แก่ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ตถาคตละได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบ[๑] เพื่อละอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น เพราะเหตุนั้นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ

๒. อุปาทายสูตร ว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจอายตนะภายใน ๖ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา สุขและทุกข์ภายในพึงเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

---

[๑] **ความเพียรที่ควรประกอบ** หมายถึง สมถะและวิปัสสนาหรืออริยสัจ ๔ (ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖ ๑)

๓. ทุกขสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งทุกข์

พระผู้มีพระภาคได้แสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์(ทุกข์ในวัฏฏะ) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ความเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางหู) ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางลิ้น) กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางกาย) และมโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) จึงเกิด ความประจวบแห่งอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ เป็นผัสสะ ๖ คือ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (สัมผัสทางหู) ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย) และมโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ) เพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

ความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกันเป็นผัสสะ ๖ เพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนา (ความเสวยอารมณ์ทางอายตนะภายใน ๖) จึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหา (ความทะยานอยาก) จึงเกิด แต่เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ(หมายถึงมรรค) อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) จึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพ (ที่อยู่) จึงดับ เพราะภพดับ ชาติ (ความเกิด) จึงดับ เพราะชาติดับ ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงดับ

๔. โลกสมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งโลก

พระผู้มีพระภาคได้แสดงความเกิดและความดับแห่งโลก(สังขารโลก) แก่ภิกษุทั้งหลาย

ความเกิดแห่งโลก ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด ความประจวบแห่งอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ เป็นผัสสะ ๖ เพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

ความดับแห่งโลก ได้แก่ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกันเป็นผัสสะ ๖ เพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด แต่เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทาน

จึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

๕. เสอโยหมัสมิสูตร ว่าด้วยความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะยึดมั่นอะไร เพราะถือมั่นอะไร ความถือตัวว่า เราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราด้อยกว่าเขา จึงมี เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ เพราะยึดมั่นอายตนะภายใน ๖ เพราะถือมั่นอายตนะภายใน ๖ ความถือตัวว่า เราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราด้อยกว่าเขา จึงมี แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจอายตนะภายใน ๖ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ยึดมั่นสิ่งนั้น ความถือตัวว่า เราเลิศกว่าเขา ความถือตัวว่า เราเสมอเขา หรือความถือตัวว่า เราด้อยกว่าเขา จะพึงมีหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๖. สัญโญชนิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์และสังโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์** ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ **สังโยชน์** ได้แก่ ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖

๗. อุปาทานิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทานและอุปาทานแก่ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน** ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ **อุปาทาน** ได้แก่ ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๘. อัชฌัตติกายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คายกำหนัดและไม่ละอายตนะภายใน ๖ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลเมื่อรู้ยิ่งอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์

๙. พาหิรายตนปริชานนสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายนอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คายกำหนัดและไม่ละอายตนะภายนอก ๖ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลเมื่อรู้ยิ่งอายตนะภายนอก ๖ เป็นต้น เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์

๑๐. อุปัสสุติสูตร ว่าด้วยการแอบฟังธรรม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะได้ตรัสธรรมบรรยายนี้ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับทุกขสมุทยสูตรในวรรคนี้

ภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสถามว่า เธอได้ฟังธรรมบรรยายนี้หรือไม่ เมื่อภิกษุรูปนั้นทูลตอบว่า ได้ฟัง จึงตรัสว่า เธอจงศึกษาเล่าเรียน และจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิด เพราะว่าธรรมบรรยายนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ความเกิดโลก ความดับโลก (๓) ศึกษาเปรียบเทียบคำว่า สังโยชน์และอุปาทาน

๒. โลกกามคุณวรรค
หมวดว่าด้วยโลกและกามคุณ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ภิกษุผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติด อายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นอยู่ เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่และอำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำได้ตามใจปรารถนา

ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลินรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น เรากล่าวว่า ไม่ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไม่ไปสู่อำนาจของมาร ไม่ถูกบ่วงมารคล้องไว้ พ้นจากเครื่องผูกของมาร ไม่ถูกมารใจบาปทำได้ตามใจปรารถนา

๒. ทุติยมารปาสสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฯลฯ เรากล่าวว่า พัวพันอยู่ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น จึงไปสู่ที่อยู่ของมารและอำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำได้ตามใจปรารถนา

๓. โลกันตคมนสูตร ว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่กล่าวว่า บุคคลพึงรู้ พึงเห็น และพึงถึงที่สุดแห่งโลก(โลกจักรวาล)ได้ด้วยการไป แต่เราก็ไม่กล่าวว่าบุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลก(สังขารโลก)แล้ว จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แล้วเสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นจึงได้ปรึกษากันว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทส[๑] นี้ย่อเกินไป และไม่ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร ใครหนอจะพึงจำแนก

---

[๑] **อุทเทส** หมายถึง บทมาติกาหรือหัวข้อธรรม (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๓๗๔)

เนื้อความแห่งอุทเทสนี้ให้พิสดารได้ แล้วมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านพระอานนท์นี้พระศาสดาทรงสรรเสริญแล้วและเฟื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง และท่านสามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารให้พิสดารได้ จึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วเรียนให้ท่านจำแนกอุทเทสนั้น

ท่านพระอานนท์กล่าวติเตียนภิกษุเหล่านั้นว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้าท่านทั้งหลายก็ละเลยพระองค์เสีย สำคัญเนื้อความนี้ว่าควรถามผม ซึ่งเปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นมีอยู่ ก็มองข้ามรากและลำต้นไปเสีย สำคัญกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ที่ดนแสวงหา แท้จริง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้มีพระจักษุ[๑] มีพระญาณ มีพระธรรม[๒] เป็นผู้ประเสริฐ[๓] ตรัสบอกได้ (หมายถึงตรัสบอกอริยสัจ ๔ ได้) ทรงให้เป็นไปได้[๔] ทรงแสดงประโยชน์[๕] ประทานอมตธรรม[๖] เป็นเจ้าของธรรม(เป็นเจ้าของพระโพธิปักขิยธรรม ๓๗) เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ก็เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามเนื้อความนี้ พึงทรงจำเนื้อความนี้ไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบแก่ท่านทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นเรียนว่า ถ้าท่านพระอานนท์ไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงจำแนกเถิด

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสโดยย่อว่า เราไม่กล่าวว่า บุคคลพึงรู้ พึงเห็น และพึงถึงที่สุดแห่งโลกได้ด้วยการไป แต่เราก็ไม่กล่าวว่าบุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้นั้น หมายถึงบุคคลมีความหมายรู้และกำหนดหมาย

---

[๑] **มีพระจักษุ** หมายถึง มีพระปัญญาจักษุโดยทรงเป็นผู้นำของชาวโลกในการเห็นธรรมด้วยพระสยัมภูญาณ (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๘)

[๒] **มีพระธรรม** หมายถึง ทรงแสดงธรรมให้ปริยัติธรรมเป็นไปได้ หรือทรงให้โพธิปักขิยธรรม (ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้) ๓๗ ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) มรรคมีองค์ ๘ (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๘)

[๓] **เป็นผู้ประเสริฐ** หมายถึง การบรรลุพระสยัมภูญาณแล้ว แสดงอริยธรรมแก่ชาวโลก (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

[๔] **ทรงให้เป็นไปได้** หมายถึง ตรัสบอกให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓//๑๑๓-๑๑๑๖/๔๓๙)

[๕] **ทรงแสดงประโยชน์** หมายถึง ทรงให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ ความปิบค้นโดยให้บรรลุพระนิพพานอันเป็นประโยชน์ยอดเยี่ยม (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

[๖] **ประทานอมตธรรม** หมายถึง ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุ เพื่อรู้แจ้งอมตธรรมแก่สรรพสัตว์ (องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

โลกว่าเป็นโลกด้วยอายตนะภายใน ๖ ฉะนั้น อายตนะภายใน ๖ เหล่านั้นเรียกว่าโลกในอริยวินัย แล้วกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายเมื่อหวังก็พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามเนื้อความนี้เถิด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่ท่านทั้งหลายเถิด

ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนท์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายเข้าไปหาท่านพระอานนท์แล้วเรียนถามเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระองค์ทรงแสดงไว้โดยย่อ ท่านพระอานนท์ได้จำแนกเนื้อความอย่างชัดเจนแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากเธอทั้งหลายจะพึงถามเนื้อความนี้กับเรา เราก็จะตอบอย่างที่อานนท์ได้ตอบแล้วเหมือนกัน เธอทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด

๔. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ใจของเราเคยสัมผัสล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรผันไปแล้ว จิตของเราเมื่อเกิด พึงเกิดขึ้นในกามคุณ ๕ ที่เป็นปัจจุบันมาก หรือที่เป็นอนาคตน้อย แล้วได้มีความคิดต่อไปอีกว่า กามคุณ ๕ ที่ใจของเราเคยสัมผัสนั้น ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรผันไปแล้ว เราผู้ต้องการประโยชน์ตน พึงทำความไม่ประมาทในกามคุณ ๕ นั้น และทำให้สติเป็นเครื่องรักษาจิต เพราะเหตุนั้นแล กามคุณ ๕ แม้ที่ใจของเธอทั้งหลายเคยสัมผัส ก็ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรผันไปแล้ว

จิตของเธอทั้งหลายเมื่อเกิด พึงเกิดขึ้นในกามคุณ ๕ ที่เป็นปัจจุบันมาก หรือที่เป็นอนาคตน้อย เพราะเหตุนั้นแล กามคุณ ๕ แม้ที่ใจของเธอทั้งหลายเคยสัมผัส ก็ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรผันไปแล้ว เธอทั้งหลายผู้ต้องการประโยชน์ตน พึงทำความไม่ประมาทในกามคุณ ๕ นั้น และทำให้สติเป็นเครื่องรักษาจิต เพราะเหตุนั้นแล บุคคลพึงรู้อายตนะว่า อายตนะภายใน ๖ ดับในที่ใด สัญญา ๖ คือ รูปสัญญา (ความหมายรู้ในรูป) สัททสัญญา (...เสียง) คันธสัญญา (...กลิ่น) รสสัญญา (...รส) โผฏฐัพพะสัญญา (...สิ่งที่พึงถูกต้อง) และธรรมสัญญา (...ธรรมารมณ์) ย่อมดับในที่นั้น แล้วเสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นจึงได้ปรึกษากันในเรื่องนี้เหมือนในโลกันตคมนสูตรในวรรคนี้ แล้วเรียนว่า ถ้าท่านพระอานนท์ไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงจำแนกเถิด

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวเรื่องนี้ว่าที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสโดยย่อว่า บุคคลพึงรู้อายตนะว่า อายตนะภายใน ๖ ดับในที่ใด สัญญา ๖ ก็ดับในที่นั้น ตรัสหมายถึงความดับอายตนะภายใน ๖ แล้วกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายเมื่อหวัง ก็พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนี้เถิด เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับโลกันตคมนสูตรในวรรคนี้

๕. สักกปัญหสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา

ท้าวสักกะจอมเทพเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ แล้วทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานและปรินิพพานในปัจจุบัน

ตรัสตอบว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ภิกษุผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นอยู่ วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้น ความยึดมั่นตัณหานั้นก็มีอยู่ ภิกษุผู้ยังมีอุปาทาน(ความยึดมั่น) ย่อมไม่ปรินิพพาน ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดอย่างนั้น วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้นก็ไม่มี ความยึดมั่นตัณหานั้นก็ไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน

๖. ปัญจสิขสูตร ว่าด้วยปัญจสิขเทพบุตร

คันธัพพเทพบุตรนามว่าปัญจสิขะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ แล้วทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพาน และปรินิพพานในปัจจุบัน เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับสักกปัญหสูตรในวรรคนี้

๗. สารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตร ว่าด้วยสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร

ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ พระเชตวันแล้วกล่าวว่า ภิกษุผู้เป็นสัทธิวิหาริกของท่านบอกคืนสิกขา กลับมาเป็นคฤหัสถ์แล้ว

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ย่อมเป็นอย่างนี้ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ จักสืบต่อพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ได้จนตลอดชีวิต แต่ภิกษุผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นต้น จักสืบต่อพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ได้จนตลอดชีวิต แล้วกล่าวอธิบายต่อไปอีกว่า

ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ[๗] ไม่แยกถือ[๘] ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) โสตินทรีย์(...หู) ฆานินทรีย์ (...จมูก) ชิวหินทรีย์ (...ลิ้น) กายินทรีย์ (...กาย) และมนินทรีย์ (...ใจ) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาอินทรีย์ ๖ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ ๖

ภิกษุชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษและการอยู่ผาสุก จักมีแก่เราเท่านั้น

---

[๗] **รวบถือ** หมายถึง มองภาพรวมเห็นเป็นหญิงเป็นชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑/๑๓๕๒/๔๕๖-๗)

[๘] **แยกถือ** หมายถึง มองภาพแยกแยะเป็นส่วน ๆ ไปด้วยอำนาจกิเลส เช่น เห็นมือเท้าว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด การเหลียวซ้าย แลขวา ว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) ถ้าเห็นว่าไม่สวยไม่น่ารักก็เกิดอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๓๕๒/๔๕๖-๗)

ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ธรรมทั้งหลาย (ธรรมที่เป็นตัวขัดขวาง) ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ อย่างนี้แล

๘. ราหุโลวาทสูตร ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความรำพึงขึ้นอย่างนี้ว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ[๑] ของราหุลแก่กล้าแล้ว ทางที่ดี เราพึงแนะนำราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป ในเวลาเช้า จึงทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร[๒] เสด็จเข้าไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต เสด็จกลับจากบิณฑบาต แล้วรับสั่งเรียกท่านพระราหุลมาดรัสว่า เธอจงถือผ้านิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง) เราจักเข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนกลางวัน ท่านพระราหุลได้ถือผ้านิสีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องพระปฤษฎางค์

---

[๑] **ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ** หมายถึง ธรรม ๑๕ คือ เว้นบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ คนไม่มีศรัทธา คนเกียจคร้าน คนหลงลืมสติ คนมีจิตไม่มั่นคง และคนมีปัญญาทราม คบบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ คนมีศรัทธา คนขยัน คนมีสติมั่นคง คนมีจิตตั้งมั่น และคนมีปัญญา พิจารณาธรรม ๕ คือ พระสูตรที่น่าเลื่อมใส สัมมัปปธานสูตร สติปัฏฐานสูตร ฌานและวิโมกข์ และญาณจริยา อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง ธรรม ๑๕ คือ อินทรีย์ ๕ สัญญาอันเป็นส่วนแห่งธรรม เครื่องตรัสรู้ ๕ และธรรม ๕ มีกัลยาณมิตตตาเป็นต้น (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๑/๔๓)

[๒] คำว่า **ทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร** นี้ มิใช่ว่าก่อนหน้านี้พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงนุ่งสบง มิใช่ว่าพระองค์ทรงถือบาตรและจีวรไปโดยเปลือยพระวรกายส่วนบน คำว่า **ครองอันตรวาสก** หมายถึง พระองค์ทรงผลัดเปลี่ยนสบงหรือขยับสบงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ คำว่า **ถือบาตรและจีวร** หมายถึง ทรงถือบาตรด้วยพระหัตถ์ถือจีวรด้วยพระวรกาย คือ ห่มจีวรอุ้มบาตรนั่นเอง (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๓/๑๔๓, ม.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓, อุทาน.อ. (บาลี) ๖๕)

สมัยนั้น เทวดาหลายพันองค์ได้ติดตามพระผู้มีพระภาคไปด้วยคิดว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคจักทรงแนะนำท่านพระราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป

พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่ป่าอันธวัน ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ซึ่งพระราหุลปูลาดถวายที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วได้ตรัสถามว่า เธอเข้าใจอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระราหุล : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระราหุล : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระราหุล : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุลมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวยยากรณภาษิตนี้อยู่ จิตของท่านพระราหุลก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น และธรรมจักษุ(มรรค ๔ ผล ๔)อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดแก่เทวดาหลายพันตนว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

๙. สัญโญชนิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์และสังโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์** ได้แก่ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา

น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด **สังโยชน์** ได้แก่ ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น

๑๐. อุปาทานิยธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทานและอุปาทานแก่ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน** ได้แก่ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด **อุปาทาน** ได้แก่ ฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะความพอใจ) ในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบ่วงมาร (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่าที่สุดแห่งโลก (๓) ศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์ปรินิพพานและไม่ปรินิพพาน (๔) ศึกษาเปรียบเทียบสังโยชน์และอุปาทาน

๓. คหปติวรรค
หมวดว่าด้วยคหบดี

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เวสาลีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองเวสาลี

อุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพาน และปรินิพพานในปัจจุบัน

ดรัสตอบว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ภิกษุผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นอยู่ วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้น ความยึดมั่นตัณหานั้นก็มีอยู่ ภิกษุผู้ยังมีอุปาทาน(ความยึดมั่น) ย่อมไม่ปรินิพพาน

ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดอย่างนั้น วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้นก็ไม่มี ความยึดมั่นตัณหานั้นก็ไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน

๒. วัชชีสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวแคว้นวัชชี

อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ หัตถิคาม แคว้นวัชชี แล้วทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนเวสาลีสูตรในวรรคนี้

๓. นาฬันทสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวเมืองนาฬันทา

อุบาลิคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ หัตถิคาม แคว้นวัชชี แล้วทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนเวสาลีสูตรในวรรคนี้

๔. ภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ

พระเจ้าอุเทนเสด็จเข้าไปหาท่านพระปิณโฑลภารทวาชะผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี แล้วตรัสถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ผู้แรกรุ่น มีผมดำสนิท หนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย ยังไม่หมดความร่าเริงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน

ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะถวายพระพรว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตั้งจิตไว้ในสตรีทั้งหลายคราวมารดาว่าเป็นมารดา ในสตรีทั้งหลายคราวพี่สาวน้องสาวว่าเป็นพี่สาวน้องสาว ในสตรีทั้งหลายคราวธิดาว่าเป็นธิดา นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ผู้แรกรุ่น มีผมดำสนิท หนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย ยังไม่หมดความร่าเริงในกามทั้งหลาย ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน

พระเจ้าอุเทนตรัสถามอีกว่า จิตนี้เป็นธรรมชาติโลเลนัก บางครั้งเกิดความโลภในสตรีทั้งหลายคราวมารดาบ้าง คราวพี่สาวน้องสาวบ้าง คราวธิดาบ้าง มีอย่างอื่นบ้างไหมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิต และปฏิบัติอยู่ได้นาน

ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะถวายพระพรว่า มีอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพิจารณากายนี้เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป พิจารณาลงเบื้องล่าง

แต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในร่างกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลว มัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร แม้การพิจารณาเช่นนี้ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน

พระเจ้าอุเทนตรัสถามอีกว่า การอบรมกาย ศีล จิต และปัญญานั้นไม่ใช่กิจที่ภิกษุจะทำได้ยาก ส่วนภิกษุผู้ยังไม่ได้อบรมกายเป็นต้น การเจริญอสุภกัมมัฏฐานนั้นเป็นกิจที่ภิกษุเหล่านั้นทำได้ยาก บางครั้งเมื่อบุคคลดั้งใจว่า เราจักใส่ใจโดยความเป็นของไม่งาม แต่กลับปรากฏโดยความเป็นของงามก็มี มีอย่างอื่นบ้างไหมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน

ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะถวายพระพรว่า มีอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่เถิด เธอทั้งหลายเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์(อินทรีย์คือตา) โสตินทรีย์(...หู) ฆานินทรีย์(...จมูก) ชิวหินทรีย์(...ลิ้น) กายินทรีย์ (...กาย) และมนินทรีย์(...ใจ)ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส(ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาอินทรีย์ ๖ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ ๖ แม้นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน

พระเจ้าอุเทนตรัสด้วยความปลื้มปิติว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก สมัยใดแม้ข้าพเจ้าเองไม่ได้รักษากาย วาจา ใจ ไม่ตั้งมั่นสติไว้ ไม่สำรวมอินทรีย์ เข้าไปภายในวัง สมัยนั้น ความโลภก็ครอบงำข้าพเจ้ายิ่งนัก แต่สมัยใดข้าพเจ้าได้รักษากายเป็นต้น เข้าไปภายในวัง สมัยนั้น ความโลภก็ไม่ครอบงำข้าพเจ้า ได้ชื่นชมพระภาษิตของท่านภารทวาชะ ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๕. โสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร

บุตรคหบดีชื่อโสณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน แล้วทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนเวสาลีสูตรในวรรคนี้

๖. โมสิตสูตร ว่าด้วยโมสิตคหบดี

โมสิตคหบดีเข้าไปหาท่านพระอานนท์ผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม แล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุต่าง ๆ ธาตุต่าง ๆ นั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าธาตุต่าง ๆ

ท่านพระอานนท์ตอบว่า ธาตุ ๖ คือ จักขุธาตุ (ธาตุคือตา) โสตธาตุ (..หู) ฆานธาตุ (..จมูก) ชิวหาธาตุ (..ลิ้น) กายธาตุ (..กาย) มโนธาตุ (..ใจ) อายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจและวิญญาณ ๖ มีอยู่ เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา(ความรู้สึกสุข) สุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) ทุกขเวทนาจึงเกิด และเพราะอาศัยผัสสะ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกมิใช่สุขมิใช่ทุกข์) อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าธาตุต่าง ๆ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล

๗. หาลิททกานิสูตร ว่าด้วยหาลิททกานิคหบดี

หาลิททกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ เรือนดระกูลใกล้ภูเขาสังปวัดดะ แคว้นอวันตี แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิดนั้น เป็นอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว รู้ชัดว่าอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้ เพราะอาศัยวิญญาณ ๖ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยวิญญาณ ๖ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงเกิด และเพราะอาศัยวิญญาณ ๖ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิดเป็นอย่างนี้แล

๘. นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตุคหบดี

นกุลปิตุคหบดี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ แควันภัคคะ แล้วทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนเวสาลีสูตรในวรรคนี้

๙. โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์

ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ กุฏีป่า เขตเมืองมักกรกฏะ แควันอวันตี มีมาณพผู้หาฟืนซึ่งเป็นศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์จำนวนมาก เข้าไปยังกุฏีป่าของท่าน เที่ยวเดินไปมารอบ ๆ กุฏี เล่นกระโดดปล้ำกัน ส่งเสียงอื้ออึงเซ็งแซ่ว่า สมณะศีรษะโล้นเหล่านี้ เป็นคนรับใช้เป็นกัณหโคตร (คนวรรณะต่ำ) เกิดจากบาทของท้าวมหาพรหมอันชาวภารดะ(กุฏุมพี)เหล่านี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมแล้ว

ท่านพระมหากัจจานะออกจากที่อยู่แล้วได้กล่าวกับมาณพเหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายอย่าได้ส่งเสียงดัง เราจักกล่าวธรรมแก่เธอทั้งหลาย เมื่อมาณพเหล่านั้นนิ่งเฉย จึงกล่าวว่า เหล่าพราหมณ์ผู้ระลึกถึงธรรมดั้งเดิมได้ เป็นผู้มีศีลสูงสุด และคุ้มครอง รักษาทวารทั้งหลายดีแล้ว เพราะครอบงำความโกรธได้ เป็นผู้ยินดีในธรรมและฌาน(กุศลกรรมบถ ๑๐ และสมาบัติ ๘) ส่วนพราหมณ์ทั้งหลายผู้ละเลยธรรมเหล่านี้แล้ว ยังสำคัญว่า เราสาธยายมนตร์เมาเพราะโคตร ถูกความโกรธครอบงำ มีอาชญาในตนมาก ประพฤติผิดในสัตว์ทั้งหลายทั้งที่สะดุ้งกลัวและไม่สะดุ้งกลัว จึงประพฤติไม่สม่ำเสมอ การสมาทานวัตรทั้งปวง คือ การไม่กิน การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำเวลาเช้า และพระเวท ๓ ของพราหมณ์ผู้ไม่คุ้มครองทวารย่อมไร้ผล เหมือนคนได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจในความฝันฉะนั้น หนังเสือที่หยาบ การมุ่นผม การไม่ซ่าระฟัน มนตร์ ศีลและพรตเป็นตบะของพราหมณ์ การหลอกลวง ไม้เท้าที่คด และการใช้น้ำลูบหน้า ข้อวัตรที่พรรณนามาเหล่านี้พวกพราหมณ์ทำเพราะต้องการอามิส ส่วนจิตที่ตั้งมั่นดีแล้วย่อมผ่องใส ไม่ขุ่นมัว อ่อนโยนในสัตว์ทั้งปวง นั่นเป็นทางเพื่อถึงความเป็นพรหม

มาณพเหล่านั้นโกรธเคือง ไม่พอใจ ได้เข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์แล้วกล่าวว่า พระมหากัจจานะข้อนขอด คัดค้านมนตร์ของพราหมณ์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว

เมื่อมาณพเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้วโลหิจจพราหมณ์ก็โกรธเคือง ไม่พอใจ แต่ได้มีความคิดว่า เป็นการไม่สมควรเลยที่เราจะพึงด่า เหน็บแนม บริภาษพระมหากัจจานะ

เพราะฟังคำของพวกมาณพแต่ฝ่ายเดียวเท่านั้น จึงพามาณพเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะแล้วถามว่า มาณพผู้หาฟินชึ่งเป็นศิษย์ของข้าพเจ้ามาในที่นี้หรือ

ท่านพระมหากัจจานะ : มา

โลหิจจพราหมณ์ : ท่านกัจจานะได้สนทนาอะไรบ้างกับมาณพเหล่านั้น

ท่านพระมหากัจจานะ : อาตมภาพได้สนทนาบางอย่างเหมือนกัน

โลหิจจพราหมณ์ : ท่านกัจจานะได้สนทนากับมาณพเหล่านั้นอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะได้เล่าให้ฟังตามที่ท่านกล่าวมาแล้วข้างต้น

โลหิจจพราหมณ์ : ท่านกัจจานะได้กล่าวว่า บุคคลชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร

ท่านพระมหากัจจานะ : บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วย่อมยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารักแล้วย่อมยินดีในอายตนะภายนอก ๖ ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิต(อกุศลจิต)อยู่ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ[๑] และปัญญาวิมุตติ[๒] ตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลชื่อว่าไม่คุ้มครองทวารเป็นอย่างนี้แล

โลหิจจพราหมณ์ : น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ท่านกัจจานะเรียกบุคคลผู้ไม่คุ้มครองทวารว่า ไม่คุ้มครองทวาร แล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าคุ้มครองทวาร

ท่านพระมหากัจจานะ : ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ย่อมไม่ยินดีในอายตนะภายนอก ๖ ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิต(โลกุตตรจิต)อยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้น บุคคลชื่อว่าคุ้มครองทวารเป็นอย่างนี้แล

---

[๑] **เจโตวิมุตติ** หมายถึง ผลอันเกิดจากสมาธิ คือความหลุดพ้นด้วยสมถกัมมัฏฐาน (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๔๑. องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒)

[๒] **ปัญญาวิมุตติ** หมายถึง ผลอันเกิดจากปัญญา คือความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๔๑, องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒)

โลหิจจพราหมณ์ : น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ท่านกัจจานะเรียกบุคคลผู้คุ้มครองทวารแล้วว่า คุ้มครองทวารแล้ว กล่าวชื่นชมและขอถึงเป็นสรณะเหมือนภารทวาชสูตรในวรรคนี้ แล้วกล่าวเชิญว่า ขอท่านกัจจานะจงเข้าไปสู่โลหิจจตระกูลเหมือนดังที่เข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกทั้งหลายในเมืองมักกรกฏะเถิด เหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโลหิจจตระกูลจักไหว้ลุกรับ ถวายอาสนะหรือน้ำแก่ท่าน ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน

๑๐. เวรหัญจานิสูตร ว่าด้วยเวรหัญจานีพราหมณี

ท่านพระอุทายีอยู่ ณ สวนมะม่วงของโตเทยยพราหมณ์ เขตเมืองกามัณฑะได้ชี้แจงให้มาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตรเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา

มาณพลุกขึ้นจากที่นั่งเข้าไปหาพราหมณีเวรหัญจานิโคตรแล้วกล่าวว่า พระอุทายีแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

พราหมณีเวรหัญจานิโคตรกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงนิมนต์พระอุทายี เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้

มาณพนั้นรับคำแล้ว ไปนิมนต์ท่านพระอุทายีถึงที่อยู่

ท่านพระอุทายีรับนิมนต์แล้ว ตอนเช้า จึงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตร นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว

พราหมณีเวรหัญจานิโคตรได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนท่านพระอุทายีให้อิ่มหนำด้วยตนเอง แล้วขอให้ท่านพระอุทายีกล่าวสมณธรรม

ท่านพระอุทายีกล่าวว่า ยังมีเวลา แล้วจากไป

แม้ครั้งที่ ๒ มาณพนั้นก็เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ท่านพระอุทายีได้ชี้แจงอย่างนั้น แล้วกลับมากล่าวกับพราหมณีเวรหัญจานิโคตรอย่างนั้น

พราหมณีเวรหัญจานิโคตรจึงใช้ให้มาณพนิมนต์พระอุทายีมาอีก

ท่านพระอุทายิรับนิมนต์แล้วเข้าไปยังนิเวศน์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตร เมื่อฉันเสร็จ พราหมณีเวรหัญจานิโคตรได้เรียนถามว่า เมื่อมีอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์

ท่านพระอุทายีตอบว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีอายตนะภายใน ๖ พระอรหันต์ทั้งหลายก็ไม่บัญญัติสุขและทุกข์

พราหมณีเวรหัญจานิโคตรได้กล่าวชมว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับภารหวาชสูตรในวรรคนี้

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิต (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการอาศัยกันและกันเกิดของธาตุ ผัสสะ และเวทนา

๔. เทวหวรรค
หมวดว่าด้วยเทวหนิคม

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เทวหสูตร ว่าด้วยเทวหนิคม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เทวหนิคมได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่กล่าวว่าความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖[๑] อันภิกษุทุกรูปควรทำแท้ แต่เราก็ไม่กล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ อันภิกษุทุกรูปไม่ควรทำเลย เพราะภิกษุผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับสิ้นภวสังโยชน์ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ไม่ควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ เพราะภิกษุเหล่านั้นกระทำความไม่ประมาทแล้ว

---

[๑] ในสัพพุปาทานปริญญาสูตร หมายถึง เพราะธรรม ๓ ประการ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกันจึงเป็นผัสสะ ๖ (ส.สฬา. (ไทย) ๑๘/๖๐/๔๙)

ส่วนภิกษุผู้เป็นเสขะ(ผู้ยังต้องศึกษา) ยังไม่บรรลุอรหัตตผล ปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษม จากโยคะ(อรหัตตผลหรือนิพพาน)อันยอดเยี่ยมอยู่ ควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ เพราะรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ น่ารื่นรมย์ใจบ้าง ไม่น่ารื่นรมย์ใจบ้างมีอยู่ อายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นกระทบแล้วๆ ย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้น เพราะไม่ครอบงำจิต ภิกษุจึงปรารภความเพียร[๑] ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้ จึงกล่าวว่าความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ อันภิกษุเหล่านั้นควรทำแท้

๒. ขณสูตร ว่าด้วยขณะ(โอกาส)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นลาภของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่เธอทั้งหลายได้ขณะเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ เราเห็นนรก(อเวจีมหานรก)ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ ขุม ในนรกทั้ง ๖ ขุมนั้น สัตว์ย่อมเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งทางตา ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งทางหู ดมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่งทางจมูก ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทางใจได้ แต่เห็นได้เฉพาะรูป ฟังได้เฉพาะเสียง ดมได้เฉพาะกลิ่น ลิ้มได้เฉพาะรส ถูกต้องได้เฉพาะโผฏฐัพพะ และรู้แจ้งได้เฉพาะธรรมารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่ได้เห็นรูปเป็นต้นที่น่าปรารถนา เห็นได้เฉพาะรูปเป็นต้นที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่น่าใคร่ เห็นได้เฉพาะรูปเป็นต้นที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่น่าพอใจ เป็นลาภของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่เธอทั้งหลาย ได้ขณะเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ เราได้เห็นสวรรค์(ชั้นดาวดึงส์) ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ ชั้นแล้ว ในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนั้น บุคคลย่อมได้ตรงกันข้ามจากนรกนั้น

---

[๑] **ปรารภความเพียร** หมายถึง มีความเพียรที่บริบูรณ์ และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งในภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปภายนอก คำว่า **ความเพียร** หมายเอาทั้งความเพียรทางกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดคืนและวัน ดูจในประโยคว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรมด้วยการนั่งตลอดวัน (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๙/๓๙๑) และความเพียรทางจิต เช่น เพียรพยายามผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่เป็นต้น ดูจในประโยคว่า เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๔๓)

๓. ปฐมรูปารามสูตร ว่าด้วยผู้ยินดีในรูป สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ยินดี รื่นรมย์เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไป และดับไป เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจึงอยู่เป็นทุกข์

ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ารู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง จึงไม่ยินดี ไม่รื่นรมย์ ไม่เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไป และดับไป ตถาคตจึงอยู่เป็นสุข

พระองค์ได้ตรัสเวยยากรณภาษิตไว้ว่าอายตนะภายนอก ๖ น่าปรารถนา น่าใคร่ และน่าพอใจ เป็นสิ่งที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกสมมุติว่าเป็นสุข ถ้าอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นดับลง เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นก็สมมติกันว่าเป็นทุกข์ ส่วนอริยบุคคลทั้งหลายเห็นการดับสักกายะว่าเป็นสุข การเห็นของอริยบุคคลทั้งหลายผู้เห็นอยู่นี้ ย่อมขัดแย้งกับชาวโลกทั้งปวง บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใดว่าเป็นสุข อริยบุคคลทั้งหลายกล่าวสิ่งนั้นว่าเป็นทุกข์ บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใดว่าเป็นทุกข์ อริยบุคคลทั้งหลายรู้แจ้งสิ่งนั้นว่าเป็นสุข เธอจงเห็นธรรมที่รู้ได้ยาก คนพาลผู้หลง จึงไม่รู้แจ้งในนิพพาน ความมืดย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้ถูกนิวรณ์คือกิเลสหุ้มห่อไว้ เหมือนความมืดปรากฏแก่บุคคลผู้ไม่เห็นฉะนั้น แต่นิพพานย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่สัตบุรุษ เหมือนแสงสว่างปรากฏแก่บุคคลผู้เห็นอยู่ฉะนั้น ชนทั้งหลายผู้แสวงหาทางไม่ฉลาดในธรรม ย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่อยู่ใกล้ บุคคลผู้ถูกความกำหนัดในภพครอบงำแล่นไปตามกระแสตัณหาในภพ ถูกบ่วงมารคล้องไว้ จะไม่รู้ธรรมนี้ได้ง่าย เว้นอริยบุคคลทั้งหลายแล้ว ใครเล่าควรจะตรัสรู้บท(พระนิพพาน)ที่อริยบุคคลทั้งหลายตรัสรู้ชอบแล้วไม่มีอาสวะและปรินิพพานแล้ว

๔. ทุติยรูปารามสูตร ว่าด้วยผู้ยินดีในรูป สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ยินดี รื่นรมย์เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไป และดับไป เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจึงอยู่เป็นทุกข์ ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ารู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง จึงไม่ยินดี ไม่รื่นรมย์ ไม่เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไป และดับไป ตถาคตจึงอยู่เป็นสุข

๕. ปฐมนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น อายตนะภายใน ๖ ที่เธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข แล้วตรัสเปรียบเทียบอายตนะภายใน ๖ ว่าเหมือนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในวัดพระเชตวันที่คนนำไป เผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น จะไม่มีความคิดอย่างนี้เลยว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา

๖. ทุติยนตุมหากสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น อายตนะภายนอก ๖ ที่เธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แล้วตรัสเปรียบเทียบอายตนะภายนอก ๖ ว่าเหมือนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในวัดพระเชตวันที่คนนำไป เผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น จะไม่มีความคิดอย่างนี้เลยว่า คนนำเราทั้งหลายไป เผา หรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา

๗. อัชฌัตตอนิจจเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็ไม่เที่ยง อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. อัชฌัตตทุกขเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็เป็นทุกข์ อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. อัชฌัตตานัตตเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็เป็นอนัตตา อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑๐. พาหิรานิจจเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เที่ยง อายตนะภายนอก ๖ ที่เกิดจากเหตุที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑๑. พาหิรทุกขเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายนอก ๖ ก็เป็นทุกข์ อายตนะภายนอก ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นทุกข์ ทีไหนจักเป็นสุขเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๑๒. พาหิรานัตตเหตุสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายนอก ๖ ก็เป็นอนัตตา อายตนะภายนอก ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นอนัตตา ทีไหนจักเป็นอัตตาเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

๕. นวปุราณวรรค
หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม

พระผู้มีพระภาคได้แสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรมและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย

กรรมใหม่ ได้แก่ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ

กรรมเก่า ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งสำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา

ความดับกรรม ได้แก่ นิโรธ (ความดับ) ที่ถูกต้องวิมุตติ (ความหลุดพ้น)

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม ได้แก่ ดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

ดรัสสรุปว่า กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์ กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย นั่นโคนไม้นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้คือคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา

๒. ปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) โสตวิญญาณ (...หู) ฆานวิญญาณ (...จมูก) ชิวหาวิญญาณ (...ลิ้น) กายวิญญาณ (...กาย) และมโนวิญญาณ (...ใจ) สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (...หู) ฆานสัมผัส (...จมูก) ชิวหาสัมผัส (...ลิ้น) กายสัมผัส (...กาย) และมโนสัมผัส (...ใจ) และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง

๓. ทุติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้...ฯลฯ...เป็นปัจจัยว่าเป็นทุกข์

๔. ตติยนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคได้แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย

ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้...ฯลฯ...เป็นปัจจัยว่าเป็นอนัตตา

๕. จตุตถนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคได้แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเข้าใจอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณา เห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข หรือทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๖. อันเตวาสิกสูตร ว่าด้วยอันเตวาสิก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องไม่มีอันเตวาสิก (ไม่มีกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน) ไม่มีอาจารย์(ไม่มีกิเลสที่ฟุ้งขึ้น) เพราะภิกษุผู้มีอันเตวาสิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ส่วนภิกษุผู้ไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุข สบาย แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริซ่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ย่อมอยู่ภายในของภิกษุนั้น เพราะธรรมที่เป็นบาปอกุศลอยู่ภายในของภิกษุนั้น เหตุนั้นเราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า **ผู้มีอันเตวาสิก**

ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นย่อมฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เพราะธรรมที่เป็นบาปอกุศลฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เหตุนั้นเราจึงเรียกภิกษุนั้นว่า **ผู้มีอาจารย์**

ภิกษุผู้ไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุข สบาย มีนัยตรงกันข้ามจากนั้น

๗. กิมัตถิยพรหมจริยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลายพึงถามเธอทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร เธอทั้งหลายพึงตอบว่า เราทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลายพึงถามเธอทั้งหลายว่า ก็ทุกข์ที่ท่านทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อกำหนดรู้นั้นเป็นอย่างไร เธอทั้งหลายพึงตอบว่า เราทั้งหลายประพฤติ

พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยที่เป็นทุกข์เหล่านั้น

๘. อัตถินุโขปริยายสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุอาศัยเหตุใดพยากรณ์อรหัตตผลโดยเว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล และการเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เหตุนั้นมีอยู่หรือ

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า เหตุนั้นมีอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว รู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายใน ซึ่งมีอยู่ว่า มีอยู่ รู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายในซึ่งไม่มีว่าไม่มี แล้วตรัสถามว่า ธรรมเหล่านี้พึงทราบด้วยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล และการเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วได้บ้างหรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ธรรมเหล่านี้ พึงทราบได้เพราะเห็นด้วยปัญญามิใช่หรือ

ภิกษุทั้งหลาย : ใช่ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุอาศัยเหตุใดพยากรณ์อรหัตตผล โดยเว้นจากความเชื่อเป็นต้น แล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. อินทริยสัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเพียบพร้อมด้วยอินทรีย์นั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์

ตรัสตอบว่า หากภิกษุพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือหู) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือจมูก) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น) กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกาย) และมนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ) อยู่ ย่อมเบื่อหน่ายในอินทรีย์ ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ ๖

๑๐. ธัมมกถิกปุจฉาสูตร ว่าด้วยการถามเรื่องพระธรรมกถึก

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึกนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นธรรมกถึก

ตรัสตอบว่า หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคายกำหนัด เพราะดับ ไม่ถือมั่นอายตนะภายใน ๖ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องกรรมและความดับกรรม (๒) ศึกษาวิเคราะห์ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน (๓) วิเคราะห์คำว่า อันเตวาสิก และคำว่า อาจารย์ ในความหมายของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (๔) ศึกษาวิเคราะห์คำถามเกี่ยวกับเหตุ (๕) วิเคราะห์ว่าภิกษุจะเป็นธรรมกถึก เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้บรรลุนิพพานได้เพราะเหตุใด

๔. จตุตถปัณณาสก์

๑. นันทิกขยวรรค ๑๒ สูตร
๒. สัฏฐิเปยยาลวรรค ๖๐ สูตร
๓. สมุททวรรค ๑๐ สูตร
๔. อาสีวิสวรรค ๑๑ สูตร

๑. นันทิกขยวรรค

หมวดว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายใน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเห็นอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราเรียกว่า ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว

๒. พาหิรนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายนอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเห็นอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราเรียกว่า ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว

๓. อัชฌัตตอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการอายตนะภายใน ๖ โดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งอายตนะภายใน ๖ ตามความเป็นจริง

เมื่อมนสิการและพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว

๔. พาหิรอนิจจนันทิกขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการอายตนะภายนอก ๖ โดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง เมื่อมนสิการและพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว

๕. ชีวกัมพวนสมาธิสูตร ว่าด้วยการเจริญสมาธิในชีวกัมพวัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ เมื่อภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้ว สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง

สิ่งทั้งปวง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) โสตวิญญาณ (...หู) ฆานวิญญาณ (...จมูก) ชิวหาวิญญาณ (...ลิ้น) กายวิญญาณ (...กาย) และมโนวิญญาณ (...ใจ) สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (..หู) ฆานสัมผัส (..จมูก) ชิวหาสัมผัส (..ลิ้น) กายสัมผัส (..กาย) และมโนสัมผัส (..ใจ) และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๖. ชีวกัมพวนปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้นในชีวกัมพวัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงหลีกเร้นประกอบความเพียรเถิด เมื่อภิกษุหลีกเร้นอยู่ สิ่งทั้งปวงย่อมปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง

สิ่งทั้งปวง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย

๗. โกฏฐิกอนิจจสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความไม่เที่ยงแก่พระมหาโกฏฐิกะ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

๘. โกฏฐิกทุกขสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความเป็นทุกข์แก่พระมหาโกฏฐิกะ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

๙. โกฏฐิกอนัตตสูตร ว่าด้วยทรงแสดงความเป็นอนัตตาแก่พระมหาโกฏฐิกะ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น

๑๐. มิจฉาทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละมิจฉาทิฏฐิ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไรจึงละมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงละมิจฉาทิฏฐิได้

๑๑. สักกายทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละสักกายทิฏฐิ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไร จึงละสักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน)ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความเป็นทุกข์ จึงละสักกายทิฏฐิได้

๑๒. อัตตานุทิฏฐิปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละอัตตานุทิฏฐิ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไร จึงละอัตตานุทิฏฐิ (ความถือเห็นว่าเป็นอัตตา) ได้

ตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมิใช่สุข มิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความเป็นอนัตตา จึงละอัตตานุทิฏฐิได้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเพลิดเพลิน (๒) วิเคราะห์คำว่า สิ่งทั้งปวง (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมสำหรับละทิฏฐิ

๒. สัฏฐิเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยพระสูตรย่อ ๖๐ สูตร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ(ความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๒. อัชฌัตตอนิจจราคสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะ(ความกำหนัด)ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๓. อัชฌัตตอนิจจฉันทราคสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๔-๖. ทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ คือ ทุกขฉันทสูตร ทุกขราคสูตร และทุกขฉันทราคสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๗-๙. อนัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ คือ อนัตตฉันทสูตร อนัตตราคสูตร และอนัตต-ฉันทราคสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น

๑๐-๑๒. พาหิรานิจจฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ คือ พาหิรานิจจฉันทสูตร พาหิรานิจจราคสูตร และพาหิรานิจจฉันทราคสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น

๑๓-๑๕. พาหิรทุกขฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ คือ พาหิรทุกขฉันทสูตร พาหิรทุกขราคสูตร และพาหิรทุกขฉันทราคสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น

๑๖-๑๘. พาหิรานัตตฉันทาทิสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ คือ พาหิรานัตตฉันทสูตร พาหิรานัตตราคสูตร และพาหิรานัตตฉันทราคสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น

๑๙. อัชฌัตตาตีตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตไม่เที่ยง อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคายกำหนัด

เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๒๐. อัชฌัตตานาคตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๒๑. อัชฌัตตปัจจุปปันนานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบัน ไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๒๒-๒๔. อัชฌัตตาตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ อัชฌัตตาตีตทุกขสูตร อัชฌัตตานาคต-ทุกขสูตร และอัชฌัตตปัจจุปปันนทุกขสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบันเป็นทุกข์ อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๒๕-๒๗. อัชฌัตตาตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ อัชฌัตตาตีตานัตตสูตร อัชฌัตตานาคตา--นัตตสูตร และอัชฌัตตปัจจุปปันนานัตตสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบันเป็นอนัตตา อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๒๘-๓๐. พาหิราตีตาทิอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตานิจจสูตร พาหิรานาคตานิจจสูตร และพาหิรปัจจุปปันนานิจจสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันไม่เที่ยง อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๓๑-๓๓. พาหิราตีตาทิทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตทุกขสูตร พาหิรานาคตทุกขสูตร และพาหิรปัจจุปปันนทุกขสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเป็นทุกข์ อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๓๔-๓๖. พาหิราตีตาทิอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตานัตตสูตร พาหิรานาคตานัตตสูตร และพาหิรปัจจุปปันนานัตตสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเป็นอนัตตา อริยสาวกผู้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๓๗. อัชฌัตตาตีตยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๓๘. อัชฌัตตานาคตยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๓๙. อัชฌัตตปัจจุปปันนยทนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๔๐-๔๒. อัชฌัตตาตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ อัชฌัตตาตีตยังทุกขสูตร อัชฌัตตานาคต--ยังทุกขสูตร และอัชฌัตตปัจจุปปันนยังทุกขสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๔๓-๔๕. อัชฌัตตาตีตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้น เป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ อัชฌัตตาตีตยทนัตตสูตร อัชฌัตตานาคต--ยทนัตตสูตร และอัชฌัตตปัจจุปปันนยทนัตตสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๔๖-๔๘. พาหิราตีตาทิฆนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตยทนิจจสูตร พาหิรานาคต--ยทนิจจสูตร และพาหิรปัจจุปปันนยทนิจจสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๔๙-๕๑. พาหิราตีตาทิยังทุกขสูตร ว่าด้วยอาอตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตยังทุกขสูตร พาหิรานาคต--ยังทุกขสูตร และพาหิรปัจจุปปันนยังทุกขสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๒-๕๔. พาหิราตีตาทิยทนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ พาหิราตีตยทนัตตสูตร พาหิรานาคต--ยทนัตตสูตร และพาหิรปัจจุปปันนยทนัตตสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๕. อัชฌัตตายตนอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๖. อัชฌัตตายตนทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาดีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๗. อัชฌัตตายตนอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาดีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๘. พาหิรายตนอนิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาดีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๕๙. พาหิรายตนทุกขสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาดีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๖๐. พาหิรายตนอนัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือเหมือนกันกับอัชฌัตตาดีตานิจจสูตรในวรรคนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมสำหรับละฉันทะ ราคะ และฉันทราคะในอายตนะ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

๓. สมุททวรรค
หมวดว่าด้วยสมุทร

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชน* ผู้ไม่ได้สดับ(ผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ) ย่อมกล่าวว่า สมุทร(อายตนะ) สมุทร แต่สมุทรนั่นไม่ใช่สมุทรในอริยวินัย นั่นเป็นแอ่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงน้ำใหญ่ แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของอายตนะภายใน ๖ นั้นเกิดจากอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ บุรุษใดอดกลั้นกำลังอันเกิดจากอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทรคืออายตนะภายใน ๖ ซึ่งมีทั้งคลื่น(ความโกรธ ความคับแค้น) วังวน(กามคุณ ๕) สัตว์ร้าย(มาตุคาม) และผิเสื้อน้ำ(มาตุคาม) เราเรียกว่า เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่ง(พระนิพพาน) ดำรงอยู่บนบก ข้ามสมุทรที่น่ากลัว ซึ่งข้ามได้ยาก เป็นผู้จบเวท อยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก (สังขารโลก)

๒. ทุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหมือนปฐมสมุททสูตรในวรรคนี้ แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เราเรียกรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดว่า สมุทร ในอริยวินัย

---

* **ปุถุชน** หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนา นานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๘๙)

โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ในสมุทรนี้โดยมากเป็นผู้เศร้าหมอง ยุ่งเหยิงประดุจด้ายของช่างหูก เป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นประดุจหญ้าปล้องและหญ้ามุงกระต่าย ย่อมไม่พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาต[๑] และสงสารไปได้ ส่วนบุคคลผู้คายราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว ชื่อว่าข้ามสมุทรนี้ ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำที่น่ากลัว ซึ่งข้ามได้ยาก ล่วงพ้นเครื่องข้อง ละมัจจุ ไม่มีอุปธิ ละทุกข์เพื่อไม่เกิดอีกต่อไป ถึงความดับ ไม่ถึงการนับ และสามารถลวงมัจจุราชให้หลงได้

๓. พาหิสิโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพรานเบ็ด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรานเบ็ดหย่อนเบ็ดที่มีเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก ปลาตัวใดเห็นแก่เหยื่อกลืนเบ็ดนั้น ปลาตัวนั้นชื่อว่ากลืนเบ็ดของนายพรานเบ็ด ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนาเมื่อฉันใด เบ็ด ๖ ชนิดนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอยู่ในโลกเพื่อความวิบัติ และเพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย

เบ็ด ๖ ชนิด ได้แก่ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นอยู่ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามใจปรารถนา ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลินเป็นต้นเราเรียกว่า ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร ได้ทำลายและย่ำยีเบ็ดได้แล้ว ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึงความพินาศ และไม่ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามใจปรารถนา

๔. ขีรรุกโขปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้มียาง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งมีราคะ (ความกำหนัด) โทสะ(ความประทุษร้าย) โมหะ(ความหลง) ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ พวกเธอชื่อว่ายังละราคะ โทสะ และโมหะนั้นไม่ได้

---

[๑] **อบาย ทุคติ วินิบาต** ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวพจน์ของนรก แต่มีลักษณะต่างกันคือ อบาย หมายถึง สถานที่ที่ปราศจากความเจริญงอกงามหรือความสุข ทุคติ หมายถึง สถานที่ที่มีแต่ความทุกข์ วินิบาต หมายถึง สถานที่ที่สัตว์ผู้ทำความชั่วจะต้องตกไป (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐)

ถ้ารูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นแม้เพียงเล็กน้อยมาปรากฏทางอายตนะภายใน ๖ ของพวกเธอ ธรรมเหล่านั้นก็ย่อมครอบงำจิตของพวกเธอได้แน่นอน ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงอายตนะภายนอก ๖ ที่มากกว่านั้นเลย เพราะราคะ โทสะ และโมหะนั้นยังมีอยู่ ทั้งภิกษุและภิกษุณีก็ยังละไม่ได้ เปรียบเหมือนต้นไม้มียาง จะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือต้นมะเดื่อก็ตาม ยังอ่อน ใหม่ ขนาดเล็ก บุรุษใช้ขวานที่คมฟันต้นไม้นั้นตรงที่ใด ๆ ยางจะไหลออกมาได้ เพราะยางนั้นมีอยู่

ส่วนภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งไม่มีราคะเป็นต้น ย่อมตั้งอยู่ตรงข้ามจากนั้น เปรียบเหมือนต้นไม้มียาง ซึ่งเป็นไม้แห้ง ผุมา ๓-๔ ปี บุรุษใช้ขวานที่คมฟันต้นไม้นั้นตรงที่ใด ๆ ยางจะไหลออกมาไม่ได้ เพราะยางนั้นไม่มี

๕. โกฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระมหาโกฏฐิกะ*

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิกะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิกะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วเรียนถามว่า อายตนะภายใน ๖ เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ หรือ

ท่านพระสารีบุตร : ไม่เกี่ยวข้อง แต่เพราะอาศัยทั้งอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น แล้วถามว่า เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาว เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โคดำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว โคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคดำ ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือ

ท่านพระมหาโกฏฐิกะ : ไม่ถูกต้อง เพราะโคดำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว แม้โคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคดำ แต่โคทั้งสองนั้นถูกเขาผูกด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน สายคร่าว หรือเชือกนั้นเท่านั้นที่เกี่ยวเนื่องในโคทั้งสองนั้น

ท่านพระสารีบุตร : อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น อายตนะภายใน ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะอาศัยทั้งอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น เหตุนั้น อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น

---

* ในอัพยากตสังยุต สูตรที่ ๓ ชื่อ ปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร น่าจะเป็นพระมหาโกฏฐิกะรูปเดียวกัน (ส.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๑๒/๔๗๘)

ท่านพระมหาโกฏฐิกะ : อายตนะภายใน ๖ จักเกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ หรืออายตนะภายนอก ๖ จักเกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงไม่ปรากฏ แต่เพราะอายตนะภายใน ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ และเพราะอาศัยทั้งอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น ฉะนั้นการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏหรือ

ท่านพระสารีบุตร : อายตนะภายใน ๖ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ทั้งสองนั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น แล้วกล่าวอธิบายต่อไปว่า อายตนะภายใน ๖ ของพระผู้มีพระภาคก็มีอยู่ พระองค์ทรงเห็นรูปด้วยพระเนตร ทรงฟังเสียงด้วยพระโสต ทรงสูดกลิ่นด้วยพระนาสิก ทรงลิ้มรสด้วยพระชิวหา ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระวรกาย และทรงรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยพระมนัส แต่พระองค์ไม่ทรงมีฉันทราคะเลย ทรงมีแต่จิตที่หลุดพ้นดีแล้วเท่านั้น

๖. กามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู

ท่านพระอานนท์และท่านพระกามภูอยู่ ณ โฆสิตาราม ในเวลาเย็น ท่านพระกามภูออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วเรียนถามว่า อายตนะภายใน ๖ เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ หรือ

ท่านพระพระอานนท์ : ไม่เกี่ยวข้อง แต่เพราะอาศัยทั้งอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น แล้วถามว่า เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาว เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โคดำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว โคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคดำ ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือ

ท่านพระกามภู : ไม่ถูกต้อง เพราะโคดำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว แม้โคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคดำ แต่โคทั้งสองนั้นถูกเขาผูกด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน สายคร่าวหรือเชือกนั้นเท่านั้นที่เกี่ยวเนื่องในโคทั้งสองนั้น

ท่านพระพระอานนท์ : อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น อายตนะภายใน ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะอาศัยทั้งอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น เหตุนั้น อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น

๗. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี

ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โฆสิตาราม ในเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วเรียนถามว่า กายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยประการต่าง ๆ ว่า เป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้ แม้วิญญาณนี้ ท่านอาจบอก[๑] แสดง[๒] บัญญัติ[๓] กำหนด[๔] เปิดเผย[๕] จำแนก[๖] ทำให้ง่าย[๗] ว่า เป็นอนัตตา ได้อย่างนั้นหรือ

ท่านพระอานนท์ : กายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยประการต่าง ๆ ว่า เป็นอนัตตา แม้เพราะเหตุนี้ ฉันใด แม้วิญญาณนี้ผมก็อาจบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า วิญญาณนี้เป็นอนัตตา แม้เพราะเหตุนี้ ฉันนั้น

ท่านพระอุทายี : เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) โสตวิญญาณ (...หู) ฆานวิญญาณ (...จมูก) ชิวหาวิญญาณ (...ลิ้น) กายวิญญาณ (...กาย) และมโนวิญญาณ (...ใจ) จึงเกิดหรือ

ท่านพระอานนท์ : อย่างนั้น ขอรับ

---

[๑] **บอก** หมายถึง กล่าวคำเริ่มต้น แสดงคำเริ่มต้น (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๒] **แสดง** หมายถึง การให้อุทเทส (คำเริ่มต้น) จบลง (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๓] **บัญญัติ** หมายถึง ประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๔] **กำหนด** หมายถึง การให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๕] **เปิดเผย** หมายถึง การชี้แจงแสดงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๖] **จำแนก** หมายถึง การจำแนกประเด็นที่เปิดเผยแล้ว (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

[๗] **ทำให้ง่าย** หมายถึง การแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

ท่านพระอุทายี : ถ้าเหตุและปัจจัยที่ทำให้วิญญาณ ๖ เกิด แล้วพึงดับทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมดทุกอย่าง ไม่เหลือโดยประการทั้งปวง วิญญาณ ๖ จะพึงปรากฏบ้างหรือ

ท่านพระอานนท์ : ไม่ปรากฏ ขอรับ

ท่านพระอุทายี : วิญญาณ ๖ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วอย่างนี้ว่า วิญญาณนี้เป็นอนัตตา แม้เพราะเหตุนี้ หรือ

ท่านพระอานนท์ : บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้ ถือขวานที่คมเข้าไปสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ต้นใหม่ สูงมาก ในป่านั้น พึงตัดโคนและปลาย แล้วปอกกาบออก แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ยังหาไม่พบ ไม่ต้องกล่าวถึงแก่นเลย แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อไม่พิจารณาเห็นอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในผัสสายตนะ ๖ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกัน ย่อมไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรน ก็ดับไปเฉพาะตน รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๘. อาทิตตปริยายสูตร ว่าด้วยอาทิตตบรรยาย

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยายแก่ภิกษุทั้งหลาย

อาทิตตบรรยายและธรรมบรรยาย ได้แก่ บุคคลแทงตาด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ทะลวงหูด้วยขอเหล็กที่คม คว้านจมูกด้วยมีดตัดเล็บที่คม เฉือนลิ้นด้วยมีดโกนที่คม และแทงกายด้วยหอกที่คม ไฟติด ลุกโชน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ (การแยกถือว่ามีองงามเท้างามเป็นต้น) ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ในเสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ในกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ในรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น และในโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ไม่ประเสริฐเลย เพราะว่า ถ้าบุคคลตายลง ในขณะที่วิญญาณมีความยินดีในการรวบถือหรือการแยกถือรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นตั้งอยู่ เป็นไปได้ที่เขาจะพึงถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้จึงกล่าวอย่างนี้

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ความหลับยังประเสริฐ แต่เรากล่าวความหลับว่า เป็นหมันไร้ผล และเป็นความโง่เขลาสำหรับผู้มีชีวิต และบุคคลตกอยู่ในอำนาจของวิตกเช่นใดแล้ว พึงทำลายสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลนั้นไม่ควรตรึกถึงวิตกเช่นนั้นเลย เราเห็นโทษนี้แลว่าเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต จึงกล่าวอย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมคิดอย่างนี้ว่า ตาที่บุคคลแทงด้วย

หลาวเหล็กที่ร่อน หูที่บุคคลทะลวงด้วยขอเหล็กที่คม จมูกที่บุคคลคว้านด้วยมีดตัดเล็บที่คม ลิ้นที่บุคคลเฉือนด้วยมีดโกนที่คม และกายที่บุคคลแทงด้วยหลาวเหล็กที่คม ไฟติด ลุกโชน โชติช่วง หยุดพักไว้ก่อน เอาเถิด เราจะพิจารณาเรื่องนี้ก่อนว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่เที่ยง เมื่ออริยสาวกนั้นตั้งใจพิจารณาอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๙. ปฐมหัตถปาโทปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยมือและเท้า สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมือทั้ง ๒ มีอยู่ การจับและการวางก็ปรากฏ เมื่อเท้าทั้ง ๒ มีอยู่ การก้าวไปและการถอยกลับก็ปรากฏ เมื่อข้อทั้งหลายมีอยู่ การคู้เข้าและการเหยียดออกก็ปรากฏ เมื่อท้องมีอยู่ ความหิวและความกระหายก็ปรากฏ แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้เมื่ออายตนะภายใน ๖ มีอยู่ สุขและทุกข์ในภายในเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย จึงเกิดขึ้น

เมื่อมือทั้ง ๒ ไม่มี การจับและการวางก็ไม่ปรากฏ เมื่อเท้าทั้ง ๒ ไม่มี การก้าวไปและการถอยกลับก็ไม่ปรากฏ เมื่อข้อทั้งหลายไม่มี การคู้เข้าและการเหยียดออกก็ไม่ปรากฏ เมื่อท้องไม่มี ความหิวและความกระหายก็ไม่ปรากฏ เมื่ออายตนะภายใน ๖ ไม่มี สุขและทุกข์ในภายใน เพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ย่อมไม่เกิดขึ้นเลย ฉันนั้นเหมือนกัน

๑๐. ทุติยหัตถปาโทปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยมือและเท้า สูตรที่ ๒

เนื้อหาสาระของสูตรพึงทราบเหมือนปฐมหัตถปาโทปมสูตร สูตรที่ ๑

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก

๔. อาสีวิสวรรค
หมวดว่าด้วยอสรพิษ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาสีวิโสปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ได้ตรัสเทสนาโวหารแบบบุคคลาธิษฐาน แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เปรียบเหมือน ถ้าบุรุษอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ เดินมาพบอสรพิษ ๔ จำพวก[๑] ซึ่งมีเดชมาก มีพิษกล้า คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า อสรพิษ ๔ จำพวกนี้ ท่านพึงปลุกให้ลุก ให้อาบน้ำ ให้กินอาหาร และให้เข้าที่อยู่ ตามเวลา เท่านั้น เวลาที่อสรพิษตัวใดตัวหนึ่งก็ตาม โกรธ ท่านก็จะตาย หรือถึงทุกข์ปางตาย ท่านจงทำกิจที่ท่านควรทำเถิด

บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ ๔ จำพวกนั้น จึงหนีไปทางใดทางหนึ่ง คนทั้งหลายได้บอกเขาว่า นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะฆ่าท่าน ท่านจงทำกิจที่ท่านควรทำเถิด

บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ ๔ จำพวกนั้น และนักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก จึงหนีไปทางใดทางหนึ่ง คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า นักฆ่าผู้เป็นสายลับ เงื้อดาบติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะตัดศีรษะท่าน ท่านจงทำกิจที่ท่านควรทำเถิด

บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ ๔ จำพวก นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก และนักฆ่าผู้เป็นสายลับ ซึ่งเงื้อดาบ ติดตามไป จึงหนีไปทางใดทางหนึ่ง เขาพบหมู่บ้านร้าง จึงเข้าไปสู่เรือนว่างเปล่าหลังหนึ่ง ลูบคลำภาชนะว่างเปล่าชนิดหนึ่ง คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้านเพิ่งเข้ามาสู่หมู่บ้านร้างนี้เดี๋ยวนี้เอง ท่านจงทำกิจที่ท่านควรทำเถิด

บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ ๔ จำพวก นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก นักฆ่าผู้เป็นสายลับ ซึ่งเงื้อดาบติดตามไป และโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน จึงหนีไปทางใดทางหนึ่ง เขาพบห้วงน้ำใหญ่

---

[๑] **อสรพิษ ๔ จำพวก** ในที่นี้หมายถึง (๑) กัฏฐมุขะ ร่างกายที่ถูกงูกัฏฐมุขะกัด จะแข็งกระด้างเหมือนไม้แห้ง (๒) ปูติมุขะ ร่างกายที่ถูกงูปูติมุขะกัด จะมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เหมือนขนุนสุกเน่า (๓) อัคคิมุขะ ร่างกายที่ถูกงูอัคคิมุขะกัด จะไหม้กระจายไป เป็นเหมือนกำซี้เถ้าและกำแกลบ (๔) สัตถมุขะ ร่างกายที่ถูกงูสัตถมุขะกัด ย่อมขาดเป็นช่อง เป็นเหมือนที่ที่ถูกฟันผ่า (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๓๘/๖๑-๖๒)

แห่งหนึ่ง จึงคิดอย่างนี้ว่า ห้วงน้ำใหญ่ ฝั่งนี้น่าระแวง มีภัยจำเพาะหน้า ฝั่งโน้นปลอดภัย ไม่มีภัยจำเพาะหน้า เรานั้นไม่มีเรือหรือสะพานที่จะข้ามไปฝั่งโน้น ทางที่ดี เราควรรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่ง และใบมาผูกเป็นแพ แล้วอาศัยแพนั้น ใช้มือและเท้าพยายามไป ก็จะถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ์ได้แน่ แล้วได้รวบรวมหญ้า ไม้ กิ่ง และใบมาผูกเป็นแพแล้วอาศัยแพนั้น ใช้มือและเท้าพยายามไปจนถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ์ เป็นผู้ลอยบาปดำรงอยู่บนบกได้

อสรพิษซึ่งมีเดชมาก มีพิษกล้า ๔ จำพวก ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ ธาตุลม

นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป (๒) เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา (๓) สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา (๔) สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร (๕) วิญญาณ-ปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ

นักฆ่าผู้เป็นสายลับ ซึ่งเงื้อดาบติดตามมาข้างหลังนั้น ได้แก่ นันทิราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี)

หมู่บ้านร้าง ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หมายถึง ถ้าบัณฑิตผู้ฉลาด มีปัญญาพิจารณาอายตนะภายใน ๖ นั้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า และสูญทั้งนั้น

พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ หมายถึง ตาย่อมเดือดร้อนเพราะรูปที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ หูย่อมเดือดร้อนเพราะเสียงที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เป็นต้น

ห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ โอฆะ ๔ คือ (๑) กาโมฆะ ห้วงน้ำคือกาม (๒) ภโวฆะ ห้วงน้ำคือภพ (๓) ทิฏโฐฆะ ห้วงน้ำคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชฆะ ห้วงน้ำคืออวิชชา

ฝั่งนี้น่าระแวง มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่ สักกายะ(กายของตน)

ฝั่งโน้นปลอดภัย ไม่มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่ นิพพาน

แพ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

ใช้มือและเท้าพยายามไป ได้แก่ วิริยารัมภะ(ความปรารภความเพียร)

เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก ได้แก่ เป็นพระอรหันต์

๒. รโถปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรถ

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องภิกษุคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ มีสุขโสมนัสมากอยู่ในปัจจุบัน และย่อมปรารภเหตุเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายกับภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) โสตินทรีย์ (...หู) ฆานินทรีย์ (...จมูก) ชิวหินทรีย์ (...ลิ้น) กายินทรีย์ (...กาย) และมนินทรีย์ (...ใจ) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมศึกษาเพื่อรักษา สำรวม ฝึกฝน และเพื่อระงับอินทรีย์ ๖ นี้ เปรียบเหมือนนายสารถีฝึกม้าผู้ฉลาด เป็นอาจารย์ฝึกม้าขึ้นสู่รถม้าซึ่งมีประตักเตรียมพร้อมไว้แล้ว ดึงเชือกด้วยมือซ้าย ถือประตักด้วยมือขวา ขับไปข้างหน้าก็ได้ บังคับให้ถอยหลังก็ได้ ในถนนใหญ่สี่แยกซึ่งมีพื้นเรียบเสมอตามต้องการฉะนั้น

ภิกษุชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับ และเพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา เปรียบเหมือนบุรุษพึงทาแผลก็เพียงเพื่อต้องการให้แผลหาย หรือหยอดเพลารถก็เพียงเพื่อต้องการขนสิ่งของไปได้

ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม และด้วยการนั่งตลอดวันและตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนตะแคงขวาโดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี แล้วลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ชื่อว่ามีสุขโสมนัสมากอยู่ในปัจจุบัน และชื่อว่าปรารภเหตุเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๓. เถุมโมปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเต่า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว มีเต่าตัวหนึ่ง เที่ยวหากินที่ริมฝั่งแม่น้ำในเวลาเย็น แม้สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งก็เที่ยวหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำในเวลานั้น เต่าเห็นสุนัขจิ้งจอกเที่ยวหากินแต่ไกล ก็หดหัวและขาเข้ากระดองของตน ไม่เคลื่อนไหว นิ่งอยู่ ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกก็เห็นเต่าเที่ยวหากินแต่ไกลเหมือนกัน จึงเข้าไปหาเต่าแล้วยืนอยู่ใกล้ด้วยคิดว่า เมื่อใดเต่านี้โผล่หัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา เมื่อนั้นเราจักงับมันฟาดแล้วกินเสียในที่นี้ เมื่อเต่าไม่โผล่หัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา สุนัขจิ้งจอกนั้นไม่ได้โอกาสจึงเบื่อหน่าย เดินจากเต่าไป ฉันใด แม้มารผู้มีบาปก็ฉันนั้นเหมือนกัน เข้าใกล้เธอทั้งหลายสม่ำเสมอด้วยคิดว่า บางทีเราจะพึงได้โอกาสทางอายตนะภายใน ๖ อายตนะใดอายตนะหนึ่งของภิกษุเหล่านี้บ้าง

เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายจงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่เถิด แล้วตรัสอธิบายเหมือนการคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายในรถปมสูตรแห่งวรรคนี้ แล้วตรัสสอนต่อไปอีกว่า เมื่อใดเธอทั้งหลายจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย มีใจตั้งมั่นในมโนวิตก ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดับกิเลสแล้ว ไม่ว่าร้ายใคร ๆ อยู่ เมื่อนั้น แม้มารผู้มีบาปก็จะเบื่อหน่าย ไม่ได้โอกาส หลีกจากเธอทั้งหลายไป เหมือนสุนัขจิ้งจอกเดินจากเต่าไปฉะนั้น

๔. ปฐมทารุกขันโธปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตกรุงโกสัมพี ได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่ ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา จึงตรัสธรรมเปรียบเทียบกับขอนไม้เป็นต้นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าขอนไม้นี้ไม่ลอยเข้ามาใกล้ฝั่งนี้ หรือไม่ลอยเข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมกลางแม่น้ำ ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์นำไป ไม่ถูกอมนุษย์นำไป ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่ผุภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอนไม้นั้นก็จักลอยไป ไหลไป และเลื่อนไปสู่สมุทรได้ เพราะกระแสแม่น้ำคงคาซัดไป ลาดไป และไหลไปสู่สมุทร

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามถึงเรื่องเหล่านั้นขึ้นในที่นั้น พระองค์จึงตรัสว่า ถ้าแม้เธอทั้งหลายไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้ ไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมในท่ามกลาง ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกอมนุษย์

เข้าสิง ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่เป็นผู้เน่าภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักน้อมไปโน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

ฝั่งนี้ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖

ฝั่งโน้น ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖

ไม่จมในท่ามกลาง ได้แก่ นันทิราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี)

เกยตื้น ได้แก่ การถือตัว

ถูกมนุษย์จับไว้ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่คลุกคลี เพลิดเพลิน เศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ เมื่อเขาสุขก็สุขด้วย เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย เมื่อเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ช่วยทำกิจนั้นด้วยตนเอง

ถูกอมนุษย์เข้าสิง ได้แก่ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ประพฤติพรหมจรรย์ปรารถนาเป็นเทพหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทวดาหรือเทพเจ้าตนใดตนหนึ่ง

ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดูดไว้

เป็นผู้เน่าภายใน ได้แก่ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นคนทุศีล(ไม่มีศีล) มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด(กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมไม่สะอาด) มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี[๑] เน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ(หยากเยื่อคือกิเลสมีราคะเป็นต้น)

ขณะนั้น นายนันทโคบาลยืนอยู่ไม่ไกล ได้กราบทูลกับพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์จักไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้ จักไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้น จักไม่จมในท่ามกลาง จักไม่เกยตื้น จักไม่ถูกมนุษย์จับไว้ จักไม่ถูกอมนุษย์เข้าสิง จักไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ จักไม่เป็นผู้เน่าภายใน แล้วได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค หลังจากได้บรรพชาอุปสมบทหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

---

[๑] **ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี** หมายถึง ตนเองไม่มีศีล หมดสภาพความเป็นภิกษุ แต่ยังเรียกตนว่า เป็นภิกษุ แล้วร่วมอยู่ร่วมฉันกับภิกษุอื่นผู้มีศีล ใช้สิทธิ์ถือเอาลาภที่เกิดขึ้นในสงฆ์ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๘๖)

๕. ทุติยทารุกขันโธปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคครัสกับภิกษุทั้งหลาย ได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่ ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา จึงครัสธรรมเปรียบเทียบกับขอนไม้เป็นต้นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าขอนไม้นี้ไม่ลอยเข้ามาใกล้ฝั่งนี้ หรือไม่ลอยเข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมกลางแม่น้ำ ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์นำไป ไม่ถูกอมนุษย์นำไป ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่ผุภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอนไม้นั้นก็จักลอยไปไหลไป และเลื่อนไปสู่สมุทรได้ เพราะกระแสแม่น้ำคงคาลุ่มไป ลาดไป และไหลไปสู่สมุทร

ท่านพระกิมมิละได้ทูลถามถึงเรื่องเหล่านั้นขึ้นในที่นั้น พระองค์จึงตรัสว่า ถ้าแม้เธอทั้งหลาย ไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้ ไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมในท่ามกลาง ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกอมนุษย์เข้าสิง ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่เป็นผู้เน่าภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักน้อมไปโน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คำอธิบายเหมือนกันกับปฐมทารุกขันโธปมสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเฉพาะคำว่า เป็นผู้เน่าภายใน

เป็นผู้เน่าภายใน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วยังไม่ออกจากอาบัตินั้น

๖. อวัสสุตปริยายสูตร ว่าด้วยอวัสสุตบรรยาย

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยะทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์รับสั่งให้สร้างท้องพระโรงขึ้นใหม่เสร็จได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือมนุษย์คนใดคนหนึ่งเข้าไปอยู่อาศัย จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดใช้สอยท้องพระโรงนั้นก่อนเถิด ส่วนเจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์จักใช้สอยในภายหลัง พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ แล้วทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรง ทรงชี้แจงให้เจ้าศากยะทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาตลอดราตรี(ยาม ๒ คือ ๔ ทุ่ม ถึง ตี ๒)

เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงธรรมิกถาแทน เพราะพระองค์เมื่อยหลัง จักพักผ่อน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะทูลรับสนองพระดำรัสแล้วแสดงอวัสสุตะบรรยาย[๑] และอนวัสสุตะบรรยาย[๒] แก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุเป็นผู้ปุถุชนด้วยกิเลส ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ย่อมยินดีในรูปเป็นต้นที่น่ารัก ย่อมยินร้าย ในรูปเป็นต้นที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิต(ความคิด ๒ ทาง)อยู่ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ(ความหลุดพ้นด้วยใจ) และปัญญา--วิมุตติ(ความหลุดพ้นด้วยปัญญา)ตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ถ้าแม้มารเข้าไปสิงภิกษุนั้นผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ทางอายตนะภายใน ๖ อายตนะใดอายตนะหนึ่ง มารก็พึงได้ช่องได้อารมณ์(ปัจจัย) เปรียบเหมือนเรือนที่สร้างด้วยไม้อ้อหรือเรือนที่สร้างด้วยหญ้าแห้งกรอบมีอายุ ๓-๔ ปี ถ้าแม้คนเอาคบเพลิงที่ติดไฟเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศต่าง ๆ ไฟก็พึงได้ช่องได้เชื้อฉะนั้น อายตนะภายนอก ๖ ครอบงำภิกษุนั้นผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ได้ แต่ภิกษุครอบงำอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นไม่ได้ ภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้ถูกอายตนะภายนอก ๖ ครอบงำ แต่ครอบงำอายตนะภายนอก ๖ ไม่ได้ และธรรมที่เป็นบาปอกุศลอันเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ได้ครอบงำเธอแล้ว

ภิกษุเป็นผู้ไม่ปุถุชนด้วยกิเลส ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ไม่ยินดีในรูปเป็นต้นที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปเป็นต้นที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิต(จิตที่ไม่มีกำหนด)อยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ถ้าแม้มารเข้าไปหาภิกษุนั้นผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ทางอายตนะภายใน ๖ อายตนะใดอายตนะหนึ่ง มารก็ไม่พึงได้ช่อง ไม่พึงได้อารมณ์ เปรียบเหมือนเรือนยอดหรือศาลาที่พอกดินเหนียวหนามีเครื่องฉาบทาเปียกถ้าแม้คนเอาคบเพลิงที่ติดไฟเข้าไปจุดเรือนนั้นทางทิศต่าง ๆ ไฟก็ไม่พึงได้ช่อง ไม่พึงได้เชื้อฉะนั้น

---

[๑] **อวัสสุตบรรยาย** หมายถึง เหตุแห่งความเป็นผู้ชุ่มด้วยกิเลส (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๓,ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๔๓/๔๐๓)

[๒] **อนวัสสุตบรรยาย** หมายถึง เหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยกิเลส (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๓, ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๔๓/๔๐๓)

ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้จึงครอบงำอายตนะภายนอก ๖ ได้ แต่อายตนะภายนอก ๖ ครอบงำภิกษุนั้นไม่ได้ ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ครอบงำอายตนะภายนอก ๖ ได้ และครอบงำธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นอันเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไปได้แล้ว

พระผู้มีพระภาคได้เสด็จลุกขึ้น แล้วตรัสชม ทรงพอพระทัย ภิกษุเหล่านั้นก็มีใจยินดี ต่างชื่นชมภาษิตของท่านพระมหาโมคคัลลานะ

๗. ทุกขธัมมสูตร ว่าด้วยทุกขธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใดภิกษุรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งทุกขธรรม(ขันธ์ ๕) ทั้งปวงตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเธอย่อมเห็นกามโดยอาการที่เมื่อเห็นอยู่ ความพอใจ ความเยื่อใย ความสยบ และความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลายจะไม่นอนเนื่อง ทั้งตามรู้ธรรมเครื่องประพฤติและธรรมเครื่องอยู่โดยอาการที่เมื่อประพฤติอยู่ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสจะครอบงำไม่ได้

ภิกษุรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งทุกขธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง ได้แก่ รู้ชัดว่า นี้คือขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้คือความเกิดแห่งขันธ์ ๕ นี้คือความดับแห่งขันธ์ ๕

ภิกษุเห็นกามโดยอาการที่เมื่อเห็นกามอยู่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลายจะไม่นอนเนื่อง ได้แก่ ภิกษุเห็นกามซึ่งเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ซึ่งลึกกว่าช่วงบุรุษ เต็มด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน ขณะนั้นมีบุรุษคนหนึ่งอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์เดินมา มีบุรุษ ๒ คนที่แข็งแรงจับแขนเขาคนละข้าง ลากเข้าหาหลุมถ่านเพลิง เขาโอนเอนกายไปข้างโน้นข้างนี้ เพราะเขารู้ว่า เราตกหลุมถ่านเพลิงนี้ จักถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะตกหลุมถ่านเพลิงนั้นฉะนั้น

ภิกษุตามรู้ธรรมเครื่องประพฤติและธรรมเครื่องอยู่โดยอาการที่เมื่อประพฤติอยู่ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสจะไม่ครอบงำ ได้แก่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสรูปที่น่ารัก น่ายินดีในโลกว่าเป็นหนามในอริยวินัย ภิกษุรู้อย่างนี้แล้วพึงรู้จักความไม่สำรวมและความสำรวม เปรียบเหมือนบุรุษเข้าไปสู่ป่าที่มีหนามมาก เขามีสติก้าวไป และถอยกลับด้วยคิดว่า หนามอย่าแทงเราฉะนั้น

ความไม่สำรวม ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ย่อมยินดีในรูปเป็นต้นที่ปารัก ย่อมยินร้าย ในรูปเป็นต้นที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิต (ความคิด ๒ ทาง)อยู่ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ(ความหลุดพ้นด้วยใจ) และปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา)ตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ

ความสำรวม ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ย่อมไม่ยินดีในรูปเป็นต้นที่น่ารัก ย่อมไม่ยินร้ายในรูปเป็นต้นที่ไม่น่ารักเป็นต้น ซึ่งตรงข้ามจากความไม่สำรวมนั้น

ตรัสสรุปว่า ถ้าเมื่อภิกษุนั้นประพฤติอยู่อย่างนี้ ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริช่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ย่อมเกิดขึ้น เพราะความหลงลืมสติในกาลบางครั้งบางคราว สติเกิดขึ้นช้า ขณะนั้นเธอย่อมละ บรรเทาธรรมที่เป็นบาปอกุศลนั้น ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกพลันทีเดียว เปรียบเหมือนบุรุษพึงเทหยาดน้ำ ๒-๓ หยดลงในกระทะเหล็กที่ร้อนจัดตลอดวัน หยาดน้ำตกลงช้า ขณะนั้นหยาดน้ำพึงระเหย เหือดแห้งไปอย่างรวดเร็วฉะนั้น แล้วตรัสยืนยันอีกว่า ถ้าพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ[๑] สาโลหิต[๒] ก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้ประพฤติอยู่อย่างนี้เพื่อให้ยินดียิ่งด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นเมื่อประพฤติอยู่อย่างนี้จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่จิตนั้นที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนาน แล้วจักเวียนมาเพื่อเป็นคฤหัสถ์

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาที่ไหลไป บ่าไป และหลากไปทางทิศตะวันออก ถ้าหมู่มหาชนพากันถือเอาจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลไป บ่าไป และหลากไปข้างหลัง เธอทั้งหลายเข้าใจว่าหมู่มหาชนนั้นพึงทดแม่น้ำคงคาให้ไหลไป บ่าไป และหลากไปข้างหลังได้หรือ

---

[๑] **ญาติ** หมายถึง ผู้เกี่ยวข้องกันโดยการแต่งงาน ได้แก่ บิดามารดาของสามี และเครือญาติฝ่ายบิดามารดาของสามี หรือบิดามารดาของภรรยา และเครือญาติฝ่ายบิดามารดาของภรรยา (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑๒/๓๖๗, สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๑๒/๖๒๙, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒๒๗)

[๒] **สาโลหิต** หมายถึง ผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน เช่นพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ลุง ป้า เป็นต้น (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๒๒๗) หรือญาติฝ่ายมารดา (องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๖๖/๒๒๙)

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะหมู่มหาชนจะทดแม่น้ำคงคานั้นให้ไหลไป บ่าไป และหลากไปข้างหลัง ไม่ใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบาก เหน็ดเหนื่อยแน่นอน

๘. กิงสุโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นทองกวาว

ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่ง แล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงมีทัศนะ[๑] หมดจดดี

ภิกษุรูปนั้นตอบว่า ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิดและความดับแห่งผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง จึงชื่อว่ามีทัศนะหมดจดดี

ภิกษุรูปแรกไม่พอใจการตอบปัญหาของภิกษุรูปนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีก ๓ รูปแล้วถามปัญหาเดียวกันนั้น ได้รับคำตอบจากภิกษุเหล่านั้นดังนี้ คือ รูปที่ ๑ ตอบว่า ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิดและความดับแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง จึงมีทัศนะหมดจดดี รูปที่ ๒ ตอบว่า ภิกษุรู้ชัดถึงความเกิดและความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง จึงมีทัศนะหมดจดดี รูปที่ ๓ ตอบว่า ภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา จึงมีทัศนะหมดจดดี

ภิกษุรูปแรกไม่พอใจการตอบปัญหาของภิกษุเหล่านั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามอย่างนั้น

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเปรียบเทียบพร้อมกับอธิบายว่า เปรียบเหมือนบุรุษไม่เคยเห็นต้นทองกวาวเลย เขาเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาว แล้วถามว่า ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร

บุรุษนั้นพึงตอบอย่างนี้ว่า ต้นทองกวาวดำเหมือนตอที่ถูกไฟไหม้ ขณะนั้นต้นทองกวาวเป็นดังที่เขาเห็น แต่เขาไม่พอใจการตอบปัญหาของบุรุษนั้น จึงเข้าไปหาบุรุษคนอื่น ๆ แล้วถามปัญหาเดียวกันนั้น บุรุษเหล่านั้นพึงตอบอย่างนี้ว่า ต้นทองกวาวแดงเหมือนชิ้นเนื้อบ้าง ต้นทองกวาวที่เกิดนานมีฝักเหมือนต้นซึกบ้าง ต้นทองกวาวมีใบแก่และใบอ่อนหนาแน่นมีร่มทึบเหมือนต้นไทรบ้าง ขณะนั้นต้นทองกวาวเป็นดังที่เขาเห็นแม้ฉันใด ปัญหานี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัตบุรุษเหล่านั้นจะตอบตามการเห็นของตนที่ทำให้ผู้ฟังเชื่อแล้ว

---

[๑] **ทัศนะ** ในที่นี้เป็นชื่อของปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๔/๑๑๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบพร้อมกับอธิบายอีกว่า เมืองชายแดนของพระราชา มีกำแพงและเชิงเทิน[๑] มั่นคง มี ๖ ประตู นายประตูของเมืองนั้นเป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตเฉพาะคนที่ตนรู้จักให้เข้าไปในเมืองนั้น ราชทูต ๒ นาย มีราชการด่วนมาจากทิศตะวันออก ถามนายประตูนั้นอย่างนี้ว่า เจ้าเมือง อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นตอบว่า นั่นเจ้าเมืองนั่งอยู่ที่ทางสี่แยกกลางเมือง ต่อมา ราชทูต ๒ นายผู้มีราชการด่วนได้มอบถวายพระราชสาส์นตามความเป็นจริง แก่เจ้าเมืองแล้วกลับไปตามทางที่ตนมา ราชทูตอีก ๒ นายผู้มีราชการด่วน มาจากทิศตะวันตก อีก ๒ นายมาจากทิศเหนือ อีก ๒ นายมาจากทิศใต้ แล้วถามอย่างนั้น นายประตูนั้นได้ตอบอย่างนั้นเหมือนกัน ราชทูต ๒ นายผู้มีราชการด่วนนั้นได้มอบถวายพระราชสาส์นตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว ก็กลับไปตามทางที่ตนมาฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เรายกมา เพื่อให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น

เมือง ได้แก่ กายนี้ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา

มี ๖ ประตู ได้แก่ อายตนะภายใน ๖

นายประตู ได้แก่ สติ

ราชทูต ๒ นาย มีราชการด่วน ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา

เจ้าเมือง ได้แก่ วิญญาณ

ทางสี่แยกกลางเมือง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ ธาตุลม

พระราชสาส์นตามความเป็นจริง ได้แก่ นิพพาน

ตามทางที่ตนมา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

---

[๑] **เชิงเทิน** คือที่ที่ทำไว้เพื่อประดับเมืองหรือเพื่อป้องกันโจร สูงประมาณ ๑ ช่วงตัวบุรุษ หรือหมายถึงบานประตูก็ได้ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๕/๑๒๑)

๙. วิโณปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพิณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทะ[๑] (ความพอใจ) ราคะ[๒] (ความกำหนัด) โทสะ (ความขัดเคือง) โมหะ (ความหลง) หรือแม้ความกระทบกระทั่งในใจในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงห้ามจิตจากรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นนั้น โดยพิจารณาว่า ทางนั้นมีภัย มีภัยจำเพาะหน้า มีหนาม รกชัฏ เป็นทางอ้อม เป็นทางผิด และไปลำบาก ทางนั้นเป็นทางที่อสัตบุรุษดำเนินไป ไม่ใช่ทางที่สัตบุรุษดำเนินไป ท่านไม่ควรดำเนินไปทางนั้น

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ข้าวกล้าถึงจะสมบูรณ์ แต่คนเฝ้าข้าวกล้าประมาท และโคตัวกินข้าวกล้าก็ลงลุยข้าวกล้านั้นตามต้องการแล้วถึงความเมามันเสินเล่อแม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ทำความสำรวมในผัสสายตนะ ๖ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ ที่มาประจวบกัน ย่อมถึงความมัวเมาประมาทในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะตามต้องการ

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า แม้ข้าวกล้าก็สมบูรณ์ คนเฝ้าข้าวกล้าก็ไม่ประมาท และโคที่กินข้าวกล้า ก็ลงลุยข้าวกล้านั้น แต่คนเฝ้าข้าวกล้าจับโคลนตะพายให้แน่น แล้วจับสายตะพายยกขึ้นเหนือเขาให้มั่น ดิกระหน่ำด้วยท่อนไม้แล้วปล่อยเข้าฝูงไป แม้อีก ๒ ครั้ง โคที่กินข้าวกล้าก็ลงลุยข้าวกล้าโน้นอีก คนเฝ้าข้าวกล้าก็ทำอย่างเดิมอีก เมื่อเป็นเช่นนั้น โคที่กินข้าวกล้านั้นจะอยู่ในบ้านก็ตาม อยู่ในป่าก็ตาม ก็จะเป็นสัตว์ยืนมากหรือนอนมาก ไม่กลับลงสู่ข้าวกล้าอีก พลางนึกถึงการถูกติด้วยท่อนไม้ครั้งก่อนนั้นแลแม้ฉันใด ภิกษุผู้ขมขู่คุกคามจิตในผัสสายตนะ ๖ ดีแล้วก็ฉันนั้นเหมือนกัน จิตของเขาย่อมสงบนิ่งอยู่ภายใน ตั้งมั่นเป็นหนึ่งผุดขึ้น

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เปรียบเหมือนพระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชาไม่เคยสดับเสียงพิณ ได้สดับเสียงพิณแล้วจึงถามว่า เสียงที่น่าใคร่ น่าชอบใจ น่าเพลิดเพลิน น่าหมกมุ่น และน่าพัวพัน อย่างนี้ เป็นเสียงอะไร เมื่อราชบุรุษทั้งหลายทูลว่า เป็นเสียงพิณพะย่ะค่ะ จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงไปนำพิณนั้นมาให้เรา เมื่อราชบุรุษทั้งหลายนำพิณนั้น

---

[๑] **ฉันทะ** ในที่นี้หมายถึง ตัณหาที่มีกำลังอ่อน แรกเกิด ไม่สามารถทำให้กำหนัดได้ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖/๑๒๔)

[๒] **ราคะ** ในที่นี้หมายถึง ตัณหาที่มีกำลังที่เกิดขึ้นต่อมา ทำให้เกิดความกำหนัดได้ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖/๑๒๔)

มาถวาย แล้วกราบทูลว่า นี่คือพิณนั้นซึ่งมีเสียงน่าใคร่เป็นต้น พ่ะย่ะค่ะ จึงกล่าวว่า เราไม่ต้องการพิณนี้ ท่านทั้งหลายจงนำเสียงพิณนั้นมาให้เรา ราชบุรุษทั้งหลายพึงกราบทูลว่า ขึ้นชื่อว่าพิณนี้มีเครื่องประกอบมากมายหลายอย่าง พิณที่นายช่างประกอบดีแล้วด้วยเครื่องประกอบหลายอย่างคือ ราง หนัง คัน ลูกบิด สาย ไม้ดีดพิณ และความพยายามของบุรุษซึ่งเหมาะแก่พิณนั้นจึงจะเปล่งเสียงได้ พ่ะย่ะค่ะ พระราชาหรืออำมาตย์ของพระราชานั้นพึงผ่าพิณนั้นเป็น ๑๐ เสียง หรือ ๑๐๐ เสียงแล้ว ทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วพึงเผาไฟทำให้เป็นเถ้า โปรยไปในลมพายุหรือลอยไปในแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า พิณนี้เลวทราม สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ชื่อว่าพิณก็เลวทรามเหมือนพิณฉะนั้น เพราะพิณนี้ทำให้คนประมาทหลงใหลจนเกินขอบเขตแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมค้นหาขันธ์ ๕ ตลอดคติแห่งขันธ์ ๕ ที่มีอยู่ เมื่อภิกษุนั้นค้นหาขันธ์ ๕ ความถือว่า เรา ของเรา มีเรา ของภิกษุนั้นก็จะไม่มีเลย

๑๐. ฉัปปาณโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษมีร่างกายเต็มไปด้วยแผลพุพอง เข้าไปสู่ป่าหญ้าคา แม้ถ้าหน่อหญ้าคาตำเท้าของเขา ใบหญ้าคาบาดร่างกายที่พุพอง เมื่อเป็นเช่นนั้น บุรุษนั้นพึงเสวยทุกข์โทมนัสเหลือประมาณเพราะเหตุนั้นแม้ฉันใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไปสู่บ้านหรือจะไปสู่ป่าก็ตาม จะมีผู้ทักท้วงว่า ท่านรูปนี้ทำอย่างนี้ มีความประพฤติอย่างนี้ เป็นผู้ไม่สะอาด เป็นดุจหนามคอยทิ่มแทงชาวบ้าน เธอทั้งหลายพึงรู้ว่า ภิกษุนั้นเป็นดุจหนาม แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

ความไม่สำรวม ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ย่อมยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมยินร้าย ในรูปเป็นต้นที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ ภิกษุนั้นไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอตามความเป็นจริง เปรียบเหมือน บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดคือ งู จระเข้ นก สุนัข สุนัขจิ้งจอก และลิง ซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป เพราะมีที่อยู่ และที่หากินต่างกัน สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นจึงดึงไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ

คือ งูดิ่งไปสู่จอมปลวก จระเข้ดิ่งลงน้ำ นกดิ่งบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขดิ่งเข้าบ้าน สุนัขจิ้งจอกดิ่งเข้าป่าช้า สิงดิ่งเข้าป่า เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน จึงพากันลำบาก เมื่อนั้น สัตว์เหล่านั้นก็ฟังตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉันใด กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้วก็ฉันนั้นเหมือนกัน อายตนะภายใน ๖ ย่อมฉุดภิกษุนั้นไปในอายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจ และอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่าพอใจย่อมเป็นของน่าเกลียด

ความสำรวม ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารักเป็นต้น ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับความไม่สำรวม เปรียบเหมือน เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน พึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นพึงยืนฟิง นั่งฟิง นอนฟิงหลักหรือเสานั้น แม้ฉันใด กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้วก็ฉันนั้นเหมือนกัน อายตนะภายใน ๖ ย่อมฉุดภิกษุนั้นไปในอายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจ และในอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่าพอใจไม่ได้ อายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด

๑๑. ฮวกลาปิสูตร ว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฟ่อนข้าวเหนียว บุคคลกองไว้ที่ถนนใหญ่สี่แยก ลำดับนั้น บุรุษ ๖ คนถือไม้คาน ๖ อันเดินมาแล้วช่วยกันนวดฟ่อนข้าวเหนียว ฟ่อนข้าวเหนียวนั้นถูกนวดอย่างดีด้วยไม้คาน ๖ อันอย่างนี้ ต่อมา บุรุษคนที่ ๗ ถือไม้คานเดินมา แล้วนวดฟ่อนข้าวเหนียวนั้นด้วยไม้คานอันที่ ๗ ฟ่อนข้าวเหนียวนั้นถูกนวดด้วยไม้คานอันที่ ๗ เมล็ดข้าวจึงหลุดจากก้านหมด แม้ฉันใด ปุถุชน ผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกอายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจกระทบทางอายตนะภายใน ๖ ถ้าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับนั้นย่อมคิดเพื่อจะเกิดอีกต่อไป เขาย่อมเป็นโมฆบุรุษผู้ถูกอายตนะภายนอก ๖ กระทบอย่างหนักแล้วยังถูกความปรารถนาเพื่อจะเกิดอีกต่อไป ซึ่งเปรียบเหมือนไม้คานอันที่ ๗ นวดจนสำเร็จฉะนั้น แล้วตรัสอธิบายเครื่องจองจำคือความกำหนดว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประชิดกัน สงครามครั้งนั้น พวกเทวดาชนะจึงได้จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรแล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาในสำนักของท้าวสักกะจอมเทพ ในขณะที่ท้าวเวปจิตติจอมอสูรถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคออยู่นั้น ก็ยังมีความดำริว่า บัดนี้เราจักไปยังเทพนคร แล้วยังพิจารณาเห็นตนว่าพ้นจากเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ และเป็น

ผู้เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม ปาเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ได้อีกด้วย ทั้งๆ ที่ตนตกอยู่ในอันตราย แท้ ๆ เครื่องจองจำคือความกำหนดหมายของท้าวเวปจิตติยังละเอียดกว่าเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอที่มีอยู่ในขณะนั้นเสียอีก ส่วนเครื่องจองจำของมารละเอียดยิ่งกว่านั้นอีก แต่ถึงกระนั้น เมื่อบุคคลกำหนดหมายก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมาร ผู้มีบาป แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ความกำหนดหมาย ความหวั่นไหว ความดิ้นรน ความปรุงแต่ง และความถือตัวว่า เรามี เราเป็นนี้ เราจักมี เราจักไม่มี เราจักเป็นผู้มีรูป เราจักเป็นผู้ไม่มีรูป เราจักเป็นผู้มีสัญญา เราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญา และเราจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่นั้น เป็นโรค เป็นหัวฝี และเป็นลูกศร เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลาย จักมีจิตไม่กำหนดหมาย ไม่หวั่นไหว ไม่ดิ้นรน ไม่ปรุงแต่ง และไม่ถือตัวอยู่

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการอุปมามหาภูตรูป ๔ อุปาทานขันธ์ ๕ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ โอฆะ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒. เวทนาสังยุต

๑. ความหมาย

เวทนาสังยุต ประมวลเรื่องเวทนา หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเวทนา

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๓๑ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ดังนี้

๑. สคาถวรรค ๑๐ สูตร

๒. รโหคตวรรค ๑๐ สูตร

๓. อัฏฐสตปริยายวรรค ๑๑ สูตร

เวทนาสังยุต

๑. สคาถวรรค

หมวดว่าด้วยสูตรที่มีคาถา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกของพระพุทธเจ้ามีจิตดั่งนั้น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดเวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา นิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น เพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงเป็นผู้หมดความหิว ปรินิพพานแล้ว

๒. สุขสูตร ว่าด้วยความสุข

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุรู้ว่าเวทนา คือ ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ทั้งที่เป็นภายในและภายนอกนี้ว่าเป็นทุกข์ มีความพินาศแตกสลายเป็นธรรมดา ถูกต้องความเสื่อมอยู่ ย่อมคลายความยินดีในเวทนาเหล่านั้นได้

๓. ปหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องละ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงละราคานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความกำหนัด)ในสุขเวทนา พึงละปฏิฆานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความกระทบ กระทั่งในใจ)ในทุกขเวทนา พึงละอวิชชานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความไม่รู้)ในอทุกขมสุขเวทนา เพราะภิกษุผู้ละราคานุสัยในสุขเวทนาเป็นต้นได้แล้ว เราเรียกว่า ผู้ไม่มีอนุสัย มีความเห็นชอบ ตัดตัณหา เพิกถอนสังโยชน์ และทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะรู้แจ้งมานะ(ความถือตัว)โดยชอบ ย่อมพ้นจากทุกข์ เป็นบัณฑิต ไม่มีอาสวะในปัจจุบันตั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ

๔. ปาตาลสูตร ว่าด้วยบาดาล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจึงกล่าวคำซึ่งไม่มีไม่ปรากฏว่า ในมหาสมุทรมีบาดาล คือ ทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระ แต่เมื่อเขาถูกทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก สำบาก ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง ปุถุชนนี้เรากล่าวว่า ปรากฏในบาดาลไม่ได้และถึงการหยั่งลงไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับถูกทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก เป็นต้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่าปรากฏในบาดาลได้และถึงการหยั่งลงได้

๕. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง เพราะภิกษุผู้เห็นอย่างนี้เราเรียกว่า มีความเห็นชอบ ตัดตัณหา เพิกถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้แจ้งมานะโดยชอบ กำหนดรู้เวทนาทั้งหลายได้ ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ดั้งอยู่ในธรรม จบเวทดายไป ย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ

๖. สัลลสูตร ว่าด้วยลูกศร

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง อริยสาวกผู้ได้สดับก็เสวยอย่างนั้นเหมือนกัน ในชน ๒ จำพวกนั้น มีอะไรเป็นความแปลกกัน เป็นความแตกต่างกัน และเป็นเหตุทำให้ต่างกัน

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกทุกขเวทนาถูกต้อง ย่อมเศร้าโศก สำบาก ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ คือ (๑) เวทนาทางกาย (๒) เวทนาทางใจ เปรียบเหมือนนายขมังธนูใช้ลูกศรยิงบุรุษซ้ำถึง ๒ ครั้ง บุรุษนั้นจึงเสวยเวทนาทั้ง ๒ แผลที่เกิดจากลูกศรนั้น แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมขัดเคือง ปฏิฆานุสัยในทุกขเวทนาย่อมไหลไปตามเขาผู้ขัดเคืองในเพราะทุกขเวทนา แต่ถึงจะถูกทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว เขาก็ยังเพลิดเพลินกามสุข เพราะปุถุชนผู้ไม่ได้สดับนั้นไม่รู้ชัดเครื่องสลัดออกจากทุกขเวทนานอกจากกามสุข เมื่อเขาเพลิดเพลินกามสุข ราคานุสัยใน

สุขเวทนานั้นย่อมไหลไปตาม เขาย่อมไม่รู้ชัด ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัด ความเกิดเป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง อวิชชานุสัยในอทุกขมสุขเวทนาย่อมไหลไปตาม เขาแม้เสวยสุขเวทนา ก็เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยสุขเวทนานั้น แม้เสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยทุกขเวทนานั้น และแม้เสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น ปุถุชนนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และเป็นผู้ประกอบด้วยทุกข์

ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับมีนัยตรงกันข้ามจากนั้น และเป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีปัญญาเป็นพหูสูต ธรรมที่น่าปรารถนาย่อมย่ำยีจิตของอริยสาวกนั้นผู้มีธรรมอันรู้แจ้งแล้วไม่ได้ ความยินดีหรือความยินร้ายถูกท่านกำจัดแล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้ และท่านก็ถึงฝั่งแห่งภพแล้ว

๗. ปฐมเคลัญญสูตร ว่าด้วยความเจ็บป่วย สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา นี้เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา

ภิกษุผู้มีสติ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย[๑] อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด และการนิ่ง

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ถ้าเมื่อภิกษุนั้นมีสติสัมปชัญญะ ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะอาศัยกันและกัน สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้นจึงเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัย

---

[๑] **ธรรมทั้งหลาย** ในที่นี้หมายถึง นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๐/๔๔๐)

กันและกัน จึงไม่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอะไร เพราะอาศัยกายนี้เอง แต่กายนี้ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ดังนั้น สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยกายที่ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น จักเที่ยงได้อย่างไร

เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเสื่อม ความคายกำหนัด ความดับ และความสละคืนในกายและในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงอยู่อย่างนี้ **ย่อมละปฏิฆานุสัยในกายและในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาได้** ถ้าภิกษุนั้นเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น และไม่น่าเพลิดเพลิน ก็จะเป็นผู้ปราศจากกิเลสเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้น เธอเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด และเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุดและเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด หลังจากตายไป ก็รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลินจักเย็นในโลกนี้ทีเดียว เปรียบเหมือนเพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันจึงติดอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันนั้นก็หมดเชื้อดับไป

๘. ทุติยเคลัญญสูตร ว่าด้วยความเจ็บป่วย สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในเวลาเย็น ได้เสด็จออกจากที่หลีกเร้น เสด็จเข้าไปยังศาลาคนไข้ แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัส มีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับปฐมเคลัญญสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ย่อมละปฏิฆานุสัยในกาย ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาได้ เป็นคำว่า **ย่อมละราคานุสัยในผัสสะ ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาได้ เท่านั้น**

๙. อนิจจสูตร ว่าด้วยเวทนาไม่เที่ยง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า **เวทนา ๓ นี้ไม่เที่ยง** ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คายไป และดับไปเป็นธรรมดา

๑๐. ผัสสมูลกสูตร ว่าด้วยเวทนามีผัสสะเป็นมูล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๓ นี้เกิดจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล เป็นเหตุ และเป็นปัจจัย เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาเป็นต้นจึงเกิด เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาเป็นต้นนั้นนั่นแลดับ

สุขเวทนาเป็นต้นที่เกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาเป็นต้นที่กำลังเสวยอยู่ซึ่งเกิดจากผัสสะนั้นก็ดับคือสงบไป เปรียบเหมือนเพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกัน จึงเกิดความร้อนและไฟก็ลุกขึ้น เพราะแยกไม้ทั้งสองนั้นออกจากกัน ความร้อนที่เกิดจากการเสียดสีนั้นจึงดับระงับไป

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเวทนา ๓

๒. รโหคตวรรค

หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. รโหคตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า ข้าพระองค์หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นมาว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา และตรัสว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์ ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงอะไร

ตรัสว่า หมายถึง ความที่สังขารทั้งหลายนั้นแลไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แตกไป ดับไป และแปรผันไปเป็นธรรมดา ต่อมา เรากล่าว ความดับไปแห่งสังขารตามลำดับ ๑๐ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ดับไป

๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารก็ดับไป

๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป

๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป

๕. เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน[๑] รูปสัญญาก็ดับไป

๖. เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน[๒] อากาสานัญจายตนสัญญาก็ดับไป

๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน[๓] วิญญาณัญจายตนสัญญาก็ดับไป

๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็ดับไป

๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็ดับไป

๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะ โทสะ โมหะย่อมดับไป **ความระงับไปแห่งสังขารตามลำดับ ๑๐ คือ**

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ระงับไป

๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตก วิจารก็ระงับไป

๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ระงับไป

๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ระงับไป

๕. เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน รูปสัญญาก็ระงับไป

๖. เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน อากาสานัญจายตนสัญญาก็ระงับไป

๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน วิญญาณัญจายตนสัญญาก็ระงับไป

๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็ระงับไป

๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็ระงับไป

๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะ โทสะ โมหะย่อมดับไป

---

[๑] **อากาสานัญจายตนฌาน** หมายถึง ฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งอรูปฌาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

[๒] **วิญญาณัญจายตนฌาน** หมายถึง ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรูปฌาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

[๓] **อากิญจัญญายตนฌาน** หมายถึง ฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญา กล่าวคือ ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ขั้นต่อไป จะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทยิต--นิโรธบ้าง (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

ความสงบแห่งสังขารตามลำดับ ๖ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็สงบ

๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตก วิจารก็สงบ

๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็สงบ

๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็สงบ

๕. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็สงบ

๖. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะ โทสะ โมหะก็สงบ

๒. ปฐมอากาสสูตร ว่าด้วยอากาศ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลมชนิดต่าง ๆ พัดไปในอากาศ คือ ลมมาจากทิศตะวันออกพัดไปบ้าง ลมมาจากทิศตะวันตกพัดไปบ้าง เวทนาชนิดต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ภิกษุผู้มีความเพียร ไม่ละสัมปชัญญะ เป็นบัณฑิต กำหนดรู้เวทนาทั้งปวงได้แล้ว ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ดั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ

๓. ทุติยอากาสสูตร ว่าด้วยอากาศ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลมชนิดต่าง ๆ พัดไปในอากาศ คือ ลมมาจากทิศตะวันออกพัดไปบ้าง เวทนาชนิดต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง

๔. อคารสูตร ว่าด้วยเรือนพัก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มีเรือนพักคนเดินทางอยู่ คนทั้งหลายมาจากทิศตะวันออกบ้าง มาจากทิศตะวันตกบ้าง เข้ามาพักในเรือนพักคนเดินทางนั้น คือ กษัตริย์มาพักบ้าง พราหมณ์มาพักบ้าง แพศย์มาพักบ้าง ศูทรมาพักบ้าง เวทนาชนิดต่าง ๆ

ก็เหมือนกัน ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง สุขเวทนาเจืออามิส[๑] เกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเจืออามิส[๒] เกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส[๓] เกิดขึ้นบ้าง สุขเวทนาไม่เจืออามิส[๔] เกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาไม่เจืออามิส[๕] เกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส[๖] เกิดขึ้นบ้าง

๕. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

ตรัสตอบว่า เวทนามี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

ความเกิดแห่งเวทนา ได้แก่ เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด

ความดับแห่งเวทนา ได้แก่ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

คุณแห่งเวทนา ได้แก่ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น

โทษแห่งเวทนา **ได้แก่ สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา**

เครื่องสลัดออกจากเวทนา ได้แก่ ธรรมเป็นที่กำจัด และธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา

---

[๑] **สุขเวทนาเจืออามิส** หมายถึง เวทนาอันประกอบด้วยอามิสคือกาม (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

[๒] **ทุกขเวทนาเจืออามิส** หมายถึง ทุกขเวทนาที่มีอามิสคือกาม (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

[๓] **อทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส** หมายถึง อทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิสคือกาม (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

[๔] **สุขเวทนาไม่เจืออามิส** หมายถึง เวทนาอันเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปฐมฌานเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งวิปัสสนาและด้วยสามารถแห่งอนุสสติ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

[๕] **ทุกขเวทนาไม่เจืออามิส** หมายถึง โทมนัสสเวทนาอันเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เข้าไปตั้งความปรารถนาไว้ ในวิโมกข์อันยอดเยี่ยม เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

[๖] **อทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส** หมายถึง อทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นด้วยสามารถจตุตถฌาน (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เรากล่าวความดับและความระงับแห่งสังขารตามลำดับอย่างละ ๑๐ ดูความพิสดารในรโหคตสูตรในวรรคนี้ แต่ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสความสงบแห่งสังขารตามลำดับ ๑๐ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็สงบ

๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตก วิจารก็สงบ

๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็สงบ

๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็สงบ

๕. เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน รูปสัญญาก็สงบ

๖. เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน อากาสานัญจายตนสัญญาก็สงบ

๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน วิญญาณัญจายตนสัญญาก็สงบ

๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็สงบ

๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็สงบ

๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะ โทสะ โมหะย่อมสงบ

๖. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๗. ปฐมสัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป สูตรที่ ๑

ภิกษุหลายรูปทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบมีเนื้อหาสาระทั้งหมดเหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๘. ทุติยสัมพหุลสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุเหล่านั้นและภิกษุเหล่านั้นได้ทูลตอบ มีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับทุติยอานันทสูตรในวรรคนี้

๙. ปัญจกังคสูตร ว่าด้วยช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ

ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ[๑] เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้เท่าไร

ท่านพระอุทายีตอบว่า ตรัสไว้ ๓ อย่าง

ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ อย่าง แต่พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๒ อย่าง คือ สุขเวทนา และทุกขเวทนา เพราะอทุกขมสุขเวทนาพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในลุขที่สงบประณีต

แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอุทายีก็ได้กล่าวโต้แย้งกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะอย่างนั้น ท่านพระอานนท์ได้ยินการสนทนาปราศรัยของท่านพระอุทายีกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วกราบทูลถึงการสนทนาปราศรัยของท่านพระอุทายีกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ทั้งหมดนั้นให้พระผู้มีพระภาคทรงสดับ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะไม่คล้อยตามบรรยาย(หมายถึงเหตุ)ที่มีอยู่ของอุทายิภิกษุ ส่วนอุทายีภิกษุก็ไม่คล้อยตามบรรยายที่มีอยู่ของช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ เพราะเรากล่าวเวทนา ๒ อย่างไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ อย่าง ๕ อย่าง ๖ อย่าง

---

[๑] **ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ** เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่ มีด ขวาน สิ่ว ค้อน และกระปุกเส้นด้ายบรรทัด (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗-๒๖๘/๑๔๑)

๑๘ อย่าง ๓๖ อย่าง และ๑๐๘ อย่างไว้โดยบรรยายก็มี ธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักไม่สำคัญ ไม่รู้ ไม่ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ส่วนชนเหล่าใดจักสำคัญเป็นต้น ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักพร้อมเพรียง ชื่นชม และไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองดูกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เราเรียกว่า กามสุข

ชนเหล่าใดพึงกล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งได้ก็เพราะกามสุขนี้ เราก็ไม่คล้อยตามคำของชนเหล่านั้น เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่า กามสุขนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและจากอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แต่เหล่าชนที่กล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งคือการบรรลุปฐมฌานนี้ เราก็ยังไม่คล้อยตามคำของชนเหล่านั้น เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่าสุขนี้

พระองค์ได้ตรัสถึงสุขที่สูงๆ ขึ้นไปตามลำดับดังนี้

๑. เพราะวิตก วิจารระงับไป ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ คือเพราะปีติจางคลายไป ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

๒. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุอากาสานัญจายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง

๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้

๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร

๖. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่

ชนเหล่าใดพึงกล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งคือการบรรลุทุติยฌานเป็นต้นนี้ เราก็ยังไม่คล้อยตามคำของชนเหล่านั้น เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่าสุขนี้อีก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ สุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่าสุขทั้งหมดนี้ เป็นอย่างนี้แล

พระองค์ได้ตรัสแนวการตอบปัญหาเรื่องสุขกับท่านพระอานนท์ว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เป็นไปได้อย่างไรที่พระสมณโคดมกล่าว และบัญญัติสัญญาเวทยิตนิโรธนั้นไว้ในสุข เธอทั้งหลายพึงค้านว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงหมายถึงสุขเวทนาแล้วบัญญัติสัญญาเวทยิตนิโรธนั้นไว้ในสุขเลย แต่บุคคลย่อมประสบสุข และมีสุขในเรื่องใด ๆ พระตถาคตทรงบัญญัติเรื่องนั้น ๆ นั่นแล ไว้ในสุขด้วย

๑๐. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรากล่าวเวทนา ๒ อย่างไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ อย่าง ๕ อย่าง ๖ อย่าง ๑๘ อย่าง ๓๖ อย่าง และ ๑๐๘ อย่างไว้โดยบรรยายก็มี

เมื่อธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักไม่สำคัญ ไม่รู้ ไม่ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่

เมื่อธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักสำคัญ รู้ ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองดูกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่

พระองค์ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า กามคุณ ๕ คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เราเรียกว่า กามสุข

ชนเหล่าใดพึงกล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งได้ก็เพราะกามสุขนี้ เราก็ไม่คล้อยตามคำของชนเหล่านั้น เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่า กามสุขนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและจากอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌาน ดูความพิศดารที่เหลือทั้งหมดในปัญจกังคสูตรในวรรคนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบความดับ ความระงับ ความสงบแห่งสังขารตามลำดับ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิด ความดับ ปฏิปทาให้ถึงความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเวทนา

๓. อัฏฐสตปริยายวรรค
หมวดว่าด้วยบรรยาย ๑๐๘ ประการ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สีวกสูตร ว่าด้วยสีวกปริพาชก

ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน แล้วทูลถามว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้เสวย สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรือ อทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ก็ในข้อนี้พระโคดมผู้เจริญตรัสไว้อย่างไร

ตรัสตอบว่า เวทนาบางอย่างมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างมีเสลดเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างมีลมเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างมีดี เสลดและลมรวมกันเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างเกิดจากการเปลี่ยนฤดูเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างเกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างเกิดจากการถูกทำร้ายเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี เวทนาบางอย่างเกิดจากผลกรรมเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้เป็นต้น เวทนาบางอย่างเกิดจากผลกรรมเกิดขึ้นในกายนี้เป็นที่สุด บุคคลพึงรู้ได้เองก็มี ชาวโลกสมมติ ว่าเป็นความจริงก็มี ในข้อนั้นสมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้เสวยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุ

ที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ย่อมแล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้ และแล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมุติว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๒. อัฏฐสตสูตร ว่าด้วยเวทนา ๑๐๘

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมบรรยายซึ่งมีบรรยายถึง ๑๐๘ แก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วทรงจำแนกธรรมบรรยายซึ่งมีบรรยายถึง ๑๐๘ ดังนี้ คือ

เวทนา ๒ คือ (๑) เวทนาทางกาย (๒) เวทนาทางใจ

เวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

เวทนา ๕ คือ (๑) สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือสุขเวทนา) (๒) ทุกขินทรีย์ (...ทุกขเวทนา) (๓) โสมนัสสินทรีย์ (...โสมนัสสเวทนา) (๔) โทมนัสสินทรีย์ (...โทมนัสสเวทนา) (๕) อุเปกขินทรีย์ (...อุเบกขาเวทนา)

เวทนา ๖ คือ (๑) เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส (๒) เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส (๓) เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส (๔) เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส (๕) เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส (๖) เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส

เวทนา ๑๘ คือ (๑) เวทนาที่เกิดร่วมกับโสมนัส ๖ (๒) เวทนาที่เกิดร่วมกับโทมนัส ๖ (๓) เวทนาที่เกิดร่วมกับอุเบกขา ๖

เวทนา ๓๖ คือ (๑) เคหสิตโสมนัส (โสมนัสอาศัยเรือน) ๖ (๒) เนกขัมมสิตโสมนัส (...เนกขัมมะ) ๖ (๓) เคหสิตโทมนัส (โทมนัสอาศัยเรือน) ๖ (๔) เนกขัมมสิตโทมนัส (...เนกขัมมะ) ๖ (๕) เคหสิตอุเบกขา (อุเบกขาอาศัยเรือน) ๖ (๖) เนกขัมมสิตอุเบกขา (...เนกขัมมะ) ๖

เวทนา ๑๐๘ คือ (๑) เวทนาที่เป็นอดีต ๓๖ (๒) เวทนาที่เป็นอนาคต ๓๖ (๓) เวทนาที่เป็นปัจจุบัน ๓๖

ธรรมบรรยายซึ่งมีบรรยายถึง ๑๐๘ เป็นอย่างนี้แล

๓. อัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ โทษ และเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

ตรัสตอบว่า เวทนามี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

ความเกิดแห่งเวทนา ได้แก่ เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด

ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา ได้แก่ ตัณหา

ความดับแห่งเวทนา ได้แก่ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

คุณแห่งเวทนา ได้แก่ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น

โทษแห่งเวทนา ได้แก่ สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

เครื่องสลัดออกจากเวทนา ได้แก่ ธรรมเป็นที่กำจัด และธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา

๔. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ โทษ และเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา เรานั้นได้คิดต่อไปว่า

เวทนามี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

ความเกิดแห่งเวทนา ได้แก่ เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกับอัญญตรภิกขุสูตรในวรรคนี้

๕. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้เวทนา นี้ความเกิดแห่งเวทนา นี้ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา นี้ความดับแห่งเวทนา นี้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา นี้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา

๖. สัมพหุลภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุหลายรูป

ภิกษุหลายรูปทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบ มีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับ อัญญตรภิกขุสูตรในวรรคนี้

๗. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนามี ๓ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา ๓ นี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดความเกิดเป็นต้นมีนัยตรงกันข้ามจากนั้น

๘. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย มีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับปฐมสมณพราหมณสูตรในวรรคนี้

๙. ตติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดเวทนา ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ๓ นี้ตามความเป็นจริง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับปฐมสมณพราหมณสูตรในวรรคนี้

๑๐. สุทธิกสูตร ว่าด้วยเวทนาล้วน ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนามี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

๑๑. นิรามิสสูตร ว่าด้วยปีติและสุขที่มีอามิสและไม่มีอามิส

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปีติ สุข และอุเบกขามีอามิสก็มี ไม่มีอามิสก็มี ปีติ สุข และอุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าปีติสุขและอุเบกขาไม่มีอามิสก็มี แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

ปีติมีอามิส ได้แก่ ปีติที่อาศัยกามคุณ ๕ นี้เกิดขึ้น คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

ปีติไม่มีอามิส ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เราเรียกว่า ปีติไม่มีอามิส

ปีติไม่มีอามิสยิ่งกว่าปีติไม่มีอามิส ได้แก่ ปีติที่เกิดขึ้นแก่พระขีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว

สุขมีอามิส ได้แก่ สุขที่อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น

สุขไม่มีอามิส ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

สุขไม่มีอามิสยิ่งกว่าสุขไม่มีอามิส ได้แก่ สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นแก่พระขีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว

อุเบกขามีอามิส ได้แก่ อุเบกขาที่อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น

อุเบกขาไม่มีอามิส ได้แก่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

อุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิส ได้แก่ อุเบกขาที่เกิดขึ้นแก่พระขีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว เราเรียกว่าอุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิส

วิโมกข์มีอามิส ได้แก่ วิโมกข์ที่ประกอบด้วยรูป

วิโมกข์ไม่มีอามิส ได้แก่ วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยรูป

วิโมกข์ไม่มีอามิสยิ่งกว่าวิโมกข์ไม่มีอามิส ได้แก่ วิโมกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระขีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมบรรยาย ๑๐๘ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเวทนา (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องปิติ สุข และอุเบกขา ที่มีอามิสและไม่มีอามิส

๓. มาตุคามสังยุต

๑. ความหมาย

มาตุคามสังยุต ประมวลเรื่องมาตุคาม หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่ ความปรารถนาและคติภพของมาตุคาม

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๓๔ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๔ สูตรบ้าง ดังนี้

มาตุคามสังยุต

๑. ปฐมเปยยาลวรรค ๑๔ สูตร

๒. ทุติยเปยยาลวรรค ๑๐ สูตร

๓. พลวรรค ๑๐ สูตร

๑. ปฐมเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคาม(สตรี) ย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับบุรุษ เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) รูปไม่สวย (๒) ไม่มีโภคทรัพย์ (๓) ไม่มีศีล (๔) เกียจคร้าน (๕) ไม่อาจให้กำเนิดบุตรหรือธิดาแก่เขาได้

ส่วนมาตุคาม มีนัยตรงกันข้าม ย่อมน่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับบุรุษ

๒. ปุริสสูตร ว่าด้วยบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของมาตุคาม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คือ บุรุษย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่ง สำหรับมาตุคาม เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) รูปไม่หล่อ (๒) ไม่มีโภคสมบัติ (๓) ไม่มีศีล (๔) เกียจคร้าน (๕) ให้บุตรหรือธิดาแก่เธอไม่ได้

บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมน่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับมาตุคาม

๓. อาเวณิกทุกขสูตร ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ นี้ ที่มาตุคาม เท่านั้นจะได้รับ แต่บุรุษจะไม่ได้รับ คือ (๑) เมื่อยังวัยรุ่นต้องไปสู่ตระกูลสามี จึงต้องห่างจากหมู่ญาติ (๒) ต้องมีระดู (๓) ต้องมีครรภ์ (๔) ต้องคลอดบุตร (๕) ต้องบำเรอบุรุษ

๔. ตีหิธัมเมหิสูตร ว่าด้วยธรรม ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามโดยมากหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาด นรก เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ในเวลาเช้า ถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน (๒) ในเวลาเที่ยง ถูกความริษยากลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน (๓) ในเวลาเย็น ถูกกามราคะกลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน

๕. โกธนสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักโกรธ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์เห็นแต่มาตุคาม ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่า โดยมากหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มาตุคามจะไปเกิดในที่เหล่านั้น เพราะประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (ความละอายบาป) (๓) ไม่มีโอตตัปปะ(ความกลัวบาป) (๔) มักโกรธ (๕) มีปัญญาทราม

๖. อุปนาหีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักผูกโกรธ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักผูกโกรธ (๕) มีปัญญาทราม

๗. อสสุกสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีริษยา

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักริษยา (๕) มีปัญญาทราม

๘. มัจฉรีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักตระหนี่

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักตระหนี่ (๕) มีปัญญาทราม

๙. อติจารีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มักประพฤติมนอกใจ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักประพฤติมนอกใจ (๕) มีปัญญาทราม

๑๐. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ทุศีล

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) ทุศีล (๕) มีปัญญาทราม

๑๑. อัปปัสสุตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังน้อย

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มีการฟังน้อย (๕) มีปัญญาทราม

๑๒. กุสีตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้เกียจคร้าน

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม

๑๓. มุฏฐัสสติสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติหลงลืม

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มีสติหลงลืม (๕) มีปัญญาทราม

๑๔. ปัญจเวรสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ประกอบด้วยเวร ๕

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับโกธนสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย[๑] อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

---

[๑] **สุราและเมรัย** หมายถึง สุรา ๕ อย่าง คือ (๑) สุราแป้ง (๒) สุราขนม (๓) สุราข้าวสุก (๔) สุราใส่เชื้อ (๕) สุราผสมเครื่องปรุง เมรัย ๕ อย่าง คือ (๑) เครื่องดองดอกไม้ (๒) เครื่องดองผลไม้ (๓) เครื่องดองน้ำอ้อย (๔) เครื่องดองน้ำผึ้ง (๕) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๗-๑๘)

๒. ทุติยเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อักโกธนสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่โกรธ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ข้าพระองค์เห็นแต่มาตุคาม ด้วยดาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ว่า โดยมากหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ มาตุคามจะไปเกิดในที่นั้นเพราะประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ไม่โกรธ (๕) มีปัญญา

๒. อนุปนาหีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ผูกโกรธ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ไม่ผูกโกรธ (๕) มีปัญญา

๓. อนิสสุกีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ริษยา

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ไม่ริษยา (๕) มีปัญญา

๔. อมัจฉรีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ตระหนี่

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ไม่ตระหนี่ (๕) มีปัญญา

๕. อนติจารีสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ประพฤตินอกใจ

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกับกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ไม่ประพฤตินอกใจ (๕) มีปัญญา

๖. สุสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีลดี

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) มีศีล (๕) มีปัญญา

๗. พหุสสุตสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังมาก

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) มีการฟังมาก (๕) มีปัญญา

๘. อารัทธวิริยสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้ปรารภความเพียร

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) ปรารภความเพียร (๕) มีปัญญา

๙. อุปัฏฐิตัสสติสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติตั้งมั่น

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) มีสติตั้งมั่น (๕) มีปัญญา

๑๐. ปัญจสีลสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีล ๕

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลเหมือนกันกับอักโกธนสูตรในวรรคนี้

ตรัสว่า ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๓. พลวรรค
หมวดว่าด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้แกล้วกล้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามอยู่ครองเรือนประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้แล ย่อมแกล้วกล้า คือ (๑) กำลังรูป (๒) กำลังทรัพย์ (๓) กำลังญาติ (๔) กำลังบุตร (๕) กำลังศีล

๒. ปสัยหสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามอยู่ครองเรือนประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้แล ย่อมครอบงำสามีได้ คือ (๑) กำลังรูป (๒) กำลังทรัพย์ (๓) กำลังญาติ (๔) กำลังบุตร (๕) กำลังศีล

๓. อภิภุยยสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครองใจสามี

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามอยู่ครองเรือนประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้แล ย่อมครองใจสามีไว้ได้ คือ (๑) กำลังรูป (๒) กำลังทรัพย์ (๓) กำลังญาติ (๔) กำลังบุตร (๕) กำลังศีล

๔. เอกสูตร ว่าด้วยกำลังที่เป็นเอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษประกอบด้วยกำลังที่เป็นเอก ย่อมครองใจมาตุคามได้

กำลังที่เป็นเอก ได้แก่ กำลังคือความเป็นใหญ่

เพราะมาตุคามถูกกำลังคือความเป็นใหญ่ครอบงำแล้ว กำลังรูปก็ดี กำลังทรัพย์ก็ดี กำลังญาติก็ดี กำลังบุตรก็ดี กำลังศีลก็ดี ก็ต้านทานไว้ไม่ได้

๕. อังคสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของมาตุคาม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามต้องประกอบด้วยกำลังครบทั้ง ๕ จึงชื่อว่าบริบูรณ์ เช่น ประกอบด้วยกำลังรูป กำลังทรัพย์ กำลังญาติ และกำลังบุตร แต่ไม่ประกอบด้วยกำลังศีลเป็นต้น แต่เมื่อประกอบด้วยกำลังครบทั้ง ๕ จึงชื่อว่าบริบูรณ์

๖. นาเสนติสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่จะถูกญาติทำให้พินาศ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามประกอบด้วยกำลัง ๔ คือ กำลังรูป กำลังทรัพย์ กำลังญาติ และกำลังบุตร แต่ไม่ประกอบด้วยกำลังที่ ๕ คือ ศีล พวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นพินาศไป คือ ไม่ให้อยู่ในตระกูล ส่วนมาตุคามประกอบด้วยกำลังที่ ๕ คือ ศีล แต่ไม่ประกอบด้วยกำลังอีก ๔ นั้น พวกญาติย่อมให้มาตุคามนั้นอยู่ในตระกูลได้ คือ ไม่ให้พินาศไป

๗. เหตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มาตุคามไปเกิดในสุคติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้เพราะกำลังศีลเป็นเหตุเท่านั้น ไม่ใช่เพราะกำลังอีก ๔ ที่เหลือ

๘. ฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามผู้ไม่ได้ทำบุญไว้พึงได้ ฐานะ ๔ นี้โดยยาก ส่วนมาตุคามผู้ได้ทำบุญไว้พึงได้โดยง่าย ฐานะ ๕ คือ

๑. ขอให้เราได้เกิดในตระกูลที่เหมาะสม

๒. ครั้นได้เกิดในตระกูลเช่นนั้นแล้ว ขอให้เราพึงไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม

๓. ครั้นได้เกิด และไปสู่ตระกูลเช่นนั้นแล้ว ขอให้เราพึงอยู่ครองเรือนโดยไม่มีหญิงร่วมสามี

๔. ครั้นได้เกิด ไป และอยู่ครองเรือนเช่นนั้นแล้ว ขอให้เราพึงมีบุตร

๕. ครั้นได้เกิด ไป อยู่ และมีบุตรเช่นนั้นแล้ว ขอให้เราพึงครองใจสามีไว้ได้

๙. ปัญจสีลวิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามมีศีล ๕ เป็นผู้แกล้วกล้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามอยู่ครองเรือนประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้แล ย่อมเป็นผู้แกล้วกล้า คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ๔ เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๑๐. วัฑฒีสูตร ว่าด้วยอริยสาวิกาผู้เจริญด้วยวัฑฒิธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัฑฒิธรรม(หลักความเจริญ) ๕ ชื่อว่าเจริญด้วยวัฑฒิธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้ วัฑฒิธรรม ๕ คือ (๑) ศรัทธา (๒) ศีล (๓) สุตะ(การฟัง) (๔) จาคะ (ความเสียสละ) (๕) ปัญญา

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมาตุคาม (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องวัฑฒิธรรม ๕

๔. ชัมพุขาทกสังยุต

ความหมาย

ชัมพุขาทกสังยุต ประมวลเรื่องชัมพุขาทกปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับปัญหาของชัมพุขาทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญของสูตรนั้น ๆ มีทั้งหมด ๑๖ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นิพพานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน

ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธ แล้วถามว่า ที่เรียกว่า นิพพานนั้นเป็นอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า นิพพาน

ชัมพุขาทกปริพาชก : มิมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทา เพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๒. อรหัตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอรหัต

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า อรหัตนั้นเป็นอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อรหัต

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๓. ธัมมวาทีปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องผู้เป็นธรรมวาที

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ใครหนอเป็นธรรมวาที เป็นผู้ปฏิบัติดี และเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า **ผู้เป็นธรรมวาทีในโลก** ได้แก่ ผู้แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะ

ผู้ปฏิบัติดีในโลก ได้แก่ ผู้ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะ

ผู้ไปดีแล้วในโลก ได้แก่ ผู้ละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๔. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ ในพระสมณโคดม เพื่อต้องการอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อกำหนดรู้ทุกข์

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๕. อัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจ

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า ถึงความโล่งใจนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล เธอจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจ

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๖. ปรมัสสาสัปปัตตสูตร ว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า ถึงความโล่งใจอย่างยิ่งนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริงแล้ว หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล เธอจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจอย่างยิ่งนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจอย่างยิ่งนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจอย่างยิ่งนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๗. เวทนาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องเวทนา

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า เวทนานั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เวทนามี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้เวทนาเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้เวทนาเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้เวทนาเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๘. อาสวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอาสวะ

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า อาสวะนั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาสวะมี ๓ คือ (๑) กามาสวะ(อาสวะคือกาม) (๒) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) (๓) อวิชชาสวะ(อาสวะคืออวิชชา)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละอาสวะเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละอาสวะเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละอาสวะเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๙. อวิชชาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอวิชชา

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า อวิชชานั้นคืออะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละอวิชชานั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละอวิชชานั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละอวิชชานั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๐. ตัณหาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องตัณหา

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า ตัณหานั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ตัณหามี ๓ คือ (๑) กามตัณหา(ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา(ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา(ความทะยานอยากในวิภพ)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละตัณหาเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละตัณหาเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละตัณหาเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๑. โอฆปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องโอฆะ

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า โอฆะนั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า โอฆะมี ๔ คือ (๑) กาโมฆะ(โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ(โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ(โอฆะคืออวิชชา)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละโอฆะเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละโอฆะเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละโอฆะเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๒. อุปาทานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอุปาทาน

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า อุปาทานนั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อุปาทานมี ๔ คือ (๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐุปาทาน(...ทิฏฐิหรือทฤษฎี) (๓) สีลัพพตุปาทาน (...ศีลและพรต) (๔) อัตตวาทุปาทาน (...วาทะว่าอัตตา)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละอุปาทานเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อละอุปาทานเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อละอุปาทานเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๓. ภวปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องภพ

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า ภพนั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภพมี ๓ คือ (๑) กามภพ(ภพที่เป็นกามาวจร) (๒) รูปภพ(ภพที่เป็นรูปาวจร) (๓) อรูปภพ(ภพที่เป็นอรูปาวจร)

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ภพเหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ภพเหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ภพเหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๔. ทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุกข์

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า ทุกข์นั้นมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า สภาวทุกข์มี ๓ คือ (๑) สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์คือความแปรผันไป

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สภาวทุกข์เหล่านั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สภาวทุกข์เหล่านั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สภาวทุกข์เหล่านั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๕. สักกายปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสักกายะ

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า สักกายะ(กายของตน)นั้นคืออะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอุปาทานขันธ์ ๕ มีรูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)เป็นต้นว่า สักกายะ

ชัมพุขาทกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สักกายะนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สักกายะนั้น ได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น

ชัมพุขาทกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้สักกายะนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๖. ทุกกรปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องสิ่งที่ทำได้ยาก

ชัมพุขาทกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า อะไรหนอที่ทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การบรรพชา

ชัมพุขาทกปริพาชก : อะไรที่บรรพชิตทำได้ยาก

ท่านพระสารีบุตร : ความยินดียิ่ง

ชัมพุขาทกปริพาชก : อะไรที่บรรพชิตผู้ยินดียิ่งทำได้ยาก

ท่านพระสารีบุตร : การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ชัมพุขาทกปริพาชก : ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นานเท่าไรจึงจะเป็นพระอรหันต์

ท่านพระสารีบุตร : ไม่นานเลย ผู้มีอายุ

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบนิพพานและอรหัต (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่ชัมพุขาทกปริพาชกสนทนากับพระสารีบุตร

๕. สามัณฑกสังยุต

ความหมาย

สามัณฑกสังยุต ประมวลเรื่องสามัณฑกปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับปัญหาของสามัณฑกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรต่าง ๆ มีทั้งหมด ๑๖ สูตรเหมือนกับชัมพุขาทกสังยุต แต่ในพระไตรปิฎกมีแสดงไว้เฉพาะสูตรที่ ๑ และสูตรที่ ๑๖ ส่วนตั้งแต่สูตรที่ ๒ ถึงสูตรที่ ๑๕ พึงดูความพิสดารในชัมพุขาทกสังยุตนั้น พึงทราบสาระสำคัญ ดังนี้

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สามัณฑกสูตร ว่าด้วยสามัณฑกปริพาชก สามัณฑกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนคร แคว้นวัชชีแล้วถามว่า ที่เรียกว่านิพพานนั้นเป็นอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า นิพพาน

สามัณฑกปริพาชก : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นอยู่หรือ

ท่านพระสารีบุตร : มีอยู่

มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมา-วาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ

สามัณฑกปริพาชก : มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท

๑๖. ทุกกรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก

สามัณฑกปริพาชกถามท่านพระสารีบุตรว่า อะไรหนอที่ทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การบรรพชา

สามัณฑกปริพาชก : อะไรที่บรรพชิตทำได้ยาก

ท่านพระสารีบุตร : ความยินดียิ่ง

สามัณฑกปริพาชก : อะไรที่บรรพชิตผู้ยินดียิ่งทำได้ยาก

ท่านพระสารีบุตร : การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

สามัณฑกปริพาชก : ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นานเท่าไรจึงจะเป็นพระอรหันต์

ท่านพระสารีบุตร : ไม่นานเลย ผู้มีอายุ

๖. โมคคัลลานสังยุต

ความหมาย

โมคคัลลานสังยุต ประมวลเรื่องพระมหาโมคคัลลานะ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระมหาโมคคัลลานะ ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรต่าง ๆ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ พระเชตวันได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ปฐมฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นี้ชื่อว่าปฐมฌาน ผมเองก็บรรลุปฐมฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการ(ความฝังใจในความจำได้หมายรู้)ประกอบด้วยกาม[๑] ก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นและจงตั้งจิตไว้ให้มั่นในปฐมฌาน จากนั้นผมสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่าพระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๒. ทุติยัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุติยฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ทุติยฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น[๒] ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้ชื่อว่าทุติยฌาน ผมเองก็บรรลุทุติยฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบ

---

[๑] **ประกอบด้วยกาม** ในที่นี้หมายถึง ประกอบด้วยนิวรณ์ ๕ ประการ (คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๒-๓๓๙/๑๕๑)

[๒] **ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น (เจตโส เอโกทิภาว)** คำว่า เอโกทิ เป็นชื่อของสมาธิ ทุติยฌานชื่อว่าเอโกทิภาวะ เพราะทำสมาธิที่ชื่อว่าเอโกทินี้ให้เกิดเจริญขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น เพราะสมาธิชื่อเอโกทินี้ มีแก่จิต ไม่มีแก่สัตว์ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔)

ด้วยวิตกก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาททุติยฌาน จงดำรงจิตไว้ในทุติยฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในทุติยฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในทุติยฌาน จากนั้น เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ผมก็ได้บรรลุทุติยฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๓. ตติยัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องตติยฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ตติยฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข นี้ชื่อว่าตติยฌาน ผมเองก็บรรลุตติยฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยปีติก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทตติยฌาน จงดำรงจิตไว้ในตติยฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในตติยฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในตติยฌานต่อมา เพราะปีติจางคลายไป ผมก็ได้บรรลุตติยฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่าพระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๔. จตุตถัชฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องจตุตถฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า จตุตถฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าจตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ผมเองก็บรรลุจตุตถฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยสุขก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทจตุตถฌาน จงดำรงจิตไว้ในจตุตถฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในจตุตถฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในจตุตถฌาน ต่อมา เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว ผมก็ได้บรรลุจตุตถฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๕. อากาสานัญจายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอากาสานัญจายตนฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อากาสานัญจายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌานอยู่ โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวงอยู่ นี้ชื่อว่าอากาสานัญจายตนฌาน ผมได้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานนั้น เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยรูปฌานก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทอากาสานัญจายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในอากาสานัญจายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในอากาสานัญจายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในอากาสานัญจายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๖. วิญญาณัญจายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องวิญญาณัญจายตนฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า วิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ นี้ชื่อว่าวิญญาณัญจายตนฌาน ผมเองก็บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทวิญญาณัญจายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในวิญญาณัญจายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่ง ผุดขึ้นในวิญญาณัญจายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในวิญญาณัญจายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผมควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๗. อากิญจัญญายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอากิญจัญญายตนฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อากิญจัญญายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร นี้ชื่อว่าอากิญจัญญายตนฌาน ผมเองก็บรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่ เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทอากิญจัญญายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในอากิญจัญญายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในอากิญจัญญายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในอากิญจัญญายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๘. เนวสัญญานาสัญญายตนปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ นี้ชื่อว่าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ผมเองก็บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌานก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๙. อนิมิตตปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องอนิมิตตเจโตสมาธิ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อนิมิตตเจโตสมาธิ(วิปัสสนาสมาธิ)เป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุบรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิเพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่ นี้ชื่อว่าอนิมิตตเจโตสมาธิ ผมเองก็บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ

เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมแล่นไปตามนิมิต ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทอนิมิตตเจโตสมาธิ จงดำรงจิตไว้ จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นและจงตั้งจิตให้มั่นในอนิมิตตเจโตสมาธิ จากนั้น ผมก็ได้บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่

๑๐. สักกสูตร ว่าด้วยท้าวสักกะ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายตัวจากพระเชตวันไปปรากฏ ณ เทวโลกชั้นดาวดึงส์อย่างรวดเร็ว เปรียบเหมือนบุรุษผู้แข็งแรงเหยียดแขนหรือคู้แขนเท่านั้น ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพได้พาเทวดาเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ ๔ ครั้ง[๑] และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้กล่าวกับท้าวสักกะผู้เข้ามาหาทั้ง ๔ ครั้งนั้น ดังนี้

ครั้งที่ ๑ กล่าวว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ครั้งที่ ๒ กล่าวว่า การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถี ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค[๒] การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ปฏิบัติตามได้และให้ผลได้ไม่เลือกกาลเวลา ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง

---

[๑] ท้าวสักกะได้พาเทวดาเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ ๔ ครั้ง ครั้งละ ๕ เที่ยว คือ ในเที่ยวแรกพาเทวดาไปด้วย ๕๐๐ องค์ เที่ยวที่สองพาไป ๖๐๐ องค์ เที่ยวที่สามพาไป ๗๐๐ องค์ เที่ยวที่สี่พาไป ๘๐๐ องค์ และเที่ยวที่ห้าพาไป ๘๐,๐๐๐ องค์ รวม ๔ ครั้ง ครั้งละ ๕ เที่ยวเป็น ๒๐ ครั้ง

[๒] **เป็นพระผู้มีพระภาค** เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคายตัณหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๗๐-๔๐๐)

ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล[๑] พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกและการถึงพร้อมด้วยศีลที่พระอริยะยินดี ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ครั้งที่ ๓ กล่าวว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์และสามารถครอบงำเทวดาเหล่าอื่นได้ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ คือ (๑) อายุทิพย์ (๒) วรรณะทิพย์ (๓) สุขทิพย์ (๔) ยศทิพย์ (๕) ความเป็นใหญ่ทิพย์ (๖) รูปทิพย์ (๗) เสียงทิพย์ (๘) กลิ่นทิพย์ (๙) รสทิพย์ (๑๐) โผฏฐัพพะทิพย์

ครั้งที่ ๔ กล่าวว่า การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมและในพระสงฆ์ การถึงพร้อมด้วยศีลที่พระอริยะยินดีเป็นต้น ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์และสามารถครอบงำเทวดาเหล่าอื่น ได้ด้วยฐานะ ๑๐ ประการข้างต้นนั้น

๑๑. จันทนสูตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร

ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายตัวจากพระเชตวันไปปรากฏในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ลำดับนั้น จันทนเทพบุตร สุยามเทพบุตร สันตุสิตเทพบุตร สุนิมมิตเทพบุตร และวสวัตดีเทพบุตร ได้เข้าไปหาท่านครั้งละ ๑ องค์ และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้กล่าวกับเทพบุตรเหล่านั้น ทุกองค์โดยนัยที่กล่าวกับท้าวสักกะในสักกสูตรในวรรคนี้

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องฌาน (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะสนทนากับท้าวสักกะ

---

[๑] **๘ บุคคล** ได้แก่ (๑) พระผู้บรรลุโสดาปัตติผล (๒) พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค (๓) พระผู้บรรลุสกทาคามิผล (๔) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิมรรค (๕) พระผู้บรรลุอนาคามิผล (๖) พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค (๗) พระผู้บรรลุอรหัตตผล (๘) พระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙)

๗. จิตตสังยุต

ความหมาย

จิตตสังยุต ประมวลเรื่องจิตตคหบดี หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับจิตตคหบดี ซึ่งเป็นชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ แคว้นกาสี เจ้าของอัมพาฏกวัน ไม่มีการจัดเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรต่าง ๆ มีทั้งหมด ๑๐ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์

ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปอยู่ ณ อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ หลังกลับจากบิณฑบาตฉันภัตตาหารเสร็จได้นั่งสนทนากันว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ แล้วก็ให้คำตอบต่างกันไปว่า ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกันบ้าง ธรรมเหล่านี้มีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะบ้าง ลำดับนั้น จิตตคหบดีได้ยินเช่นนั้นจึงกล่าวว่า ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาวที่เขาผูกติดกันด้วยเชือกเส้นเดียวกัน การจะ กล่าวว่า โคทั้ง ๒ นั้นเนื่องกัน ชื่อว่ากล่าวไม่ถูก เพราะมันไม่ได้เกี่ยวเนื่องกัน แต่โคทั้งสองนั้นถูกเขาผูกด้วยเชือกเส้นเดียวกัน เชือกนั้นเท่านั้นที่เกี่ยวเนื่องในโคทั้งสองนั้น อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น อายตนะภายใน ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายใน ๖ แต่เพราะอาศัยอายตนะทั้ง ๒ นั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น เหตุนั้น อายตนะทั้ง ๒ จึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น

๒. ปฐมอิสิทัตตสูตร ว่าด้วยพระอิสิทัตตะ สูตรที่ ๑

จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปที่อยู่ ณ อัมพาฏกวันแล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ธาตุต่าง ๆ เมื่อจิตตคหบดีถามอย่างนี้แล้วถึง ๓ ครั้ง พระเถระผู้เป็นประธานสงฆ์ก็ได้นิ่งอยู่ ท่านพระอิสิทัตตะผู้เป็นพระใหม่ได้กล่าวกับท่านพระเถระประธานสงฆ์ว่า กระผมขอตอบปัญหาข้อนี้ เมื่อพระเถระอนุญาตแล้วจึงตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสธาตุต่าง ๆ ไว้ดังนี้ คือ

ธาตุ ๖ คือ จักขุธาตุ(ธาตุคือตา) โสตธาตุ(...หู) ฆานธาตุ(...จมูก) ชิวหาธาตุ(...ลิ้น) กายธาตุ(...กาย) มโนธาตุ(...ใจ)

ธาตุ ๖ คือ รูปธาตุ(ธาตุคือรูป) สัททธาตุ(...เสียง) คันธธาตุ(...กลิ่น) รสธาตุ(...รส) โผฏฐัพพธาตุ(...โผฏฐัพพะ) ธัมมธาตุ(...ธรรมารมณ์)

ธาตุ ๖ คือ จักขุวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือตา) โสตวิญญาณธาตุ(...หู) ฆานวิญญาณธาตุ(...จมูก) ชิวหาวิญญาณธาตุ(...ลิ้น) กายวิญญาณธาตุ(...กาย) มโนวิญญาณธาตุ(...ใจ)

จิตตคหบดีได้ชื่นชมยินดีภาษิตของท่านอิสิทัตตะ แล้วนำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระให้อิ่มหนำ เมื่อพระภิกษุผู้เถระฉันเสร็จแล้วลุกจากอาสนะจากไป ท่านพระเถระประธานสงฆ์ได้กล่าวกับท่านพระอิสิทัตตะว่า ปัญหาข้อนี้แจ่มแจ้งแก่ท่าน ไม่แจ่มแจ้งแก่ผม ถ้าเช่นนั้น เมื่อปัญหาเช่นนี้มาถึงแม้โดยประการอื่น กระผมขอมอบให้ท่านเป็นผู้ตอบ

๓. ทุติยอิสิทัตตสูตร ว่าด้วยพระอิสิทัตตะ สูตรที่ ๒

จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปผู้อยู่ ณ อัมพาฏกวัน แล้วเรียนถามว่า ทิฏฐิหลายอย่างเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะ(วิญญาณอมตะ หรืออาตมัน) กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคต[๑] เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ทิฏฐิ ๖๒[๒] อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วในพรหมชาลสูตร ท่านผู้เจริญ เมื่ออะไรมี ทิฏฐิเหล่านี้จึงมี เมื่ออะไรไม่มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงไม่มี เมื่อจิตตคหบดีถามอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ท่านพระเถระประธานสงฆ์ก็ได้นิ่งอยู่

---

[๑] **ตถาคต** ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึง อัตตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึง พระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตตะ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘)

[๒] **ทิฏฐิ ๖๒** คือ ทฤษฎีทางอภิปรัชญาที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี พระพุทธองค์ทรงยกมาแสดงเพื่อยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้ทฤษฎีดังกล่าวอย่างแจ่มแจ้ง และ ทรงแสดงพรหมชาลสูตรครอบคลุมทฤษฎีเหล่านั้นทั้งหมด เปรียบเหมือนชาวประมงใช้แหทอดคลุมปลาไว้ได้ทั้งหมด ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘/๑๑

สมัยนั้น ท่านพระอิสิทัตตะเป็นผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนั้นในขณะนั้น ได้กล่าวกับท่านพระเถระประธานสงฆ์ว่า กระผมขอตอบปัญหาข้อนี้ของจิตตคหบดีเอง เมื่อพระเถระประธานสงฆ์กล่าวอนุญาตแล้ว จึงกล่าวกับจิตตคหบดีว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้วในพรหมชาลสูตรจริง เมื่อสักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นกายของตน)มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงมี เมื่อสักกายทิฏฐิไม่มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงไม่มี แล้วกล่าวอธิบายต่อไปอีกว่า

สักกายทิฏฐิมีได้อย่างนี้ คือ ปุถุชน[๑] ในโลกนี้ ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕

สักกายทิฏฐิอย่อมมีไม่ได้อย่างนี้ คือ อริยสาวกในศาสนานี้ผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นอย่างนั้น

จิตตคหบดีถามว่า พระคุณเจ้าอิสิทัตตะมาจากไหน

ท่านพระอิสิทัตตะตอบว่า อาตมภาพมาจากอวันตีชนบท

จิตตคหบดี : กุลบุตรชื่ออิสิทัตตะในอวันตีชนบท ซึ่งเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นของกระผมออกบรรพชามีอยู่ พระคุณเจ้าเคยเห็นท่านหรือไม่

ท่านพระอิสิทัตตะ : เคยเห็น คหบดี

จิตตคหบดี : เดี๋ยวนี้ท่านอยู่ที่ไหน

เมื่อจิตตคหบดีถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระอิสิทัตตะได้นิ่งอยู่

ท่านพระอิสิทัตตะของกระผมคือพระคุณเจ้าหรือ

ท่านพระอิสิทัตตะ : เจริญพร คหบดี

---

[๑] **ปุถุชน** หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๕๙)

จิตตคหบดี : ขอพระคุณเจ้าอิสิทัตตะจงยินดีอัมพาฏกวันอันน่ารื่นรมย์ เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์เถิด กระผมจักบำรุงพระคุณเจ้าด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

ท่านพระอิสิทัตตะ : โยมพูดดี

ลำดับนั้น จิตตคหบดีชื่นชมยินดีภาษิตของท่านอิสิทัตตะแล้ว ได้นำของขบฉัน อันประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยตนเอง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับปฐมอิสิทัตตสูตรในวรรคนี้

ท่านพระอิสิทัตตะเก็บงำเสนาสนะ แล้วถือบาตรและจีวรออกจากเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ไปแล้ว โดยไม่กลับมาอีก

๔. มหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฏิหาริย์

จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปผู้อยู่ ณ อัมพาฏกวัน แล้วอาราธนาว่าขอพระเถระทั้งหลายโปรดรับภัตตาหารที่โรงวัวของกระผมในวันพรุ่งนี้เถิด ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายได้รับอาราธนาโดยดุษณีภาพแล้ว ตอนเช้าจึงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของจิตตคหบดี นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว จิตตคหบดีได้นำข้าวปายาสปรุงด้วยเนยใสอย่างประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยตนเอง

ขณะที่ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายฉันเสร็จแล้ววางมือจากบาตร ลุกจากอาสนะแล้วจากไปนั้น เป็นเวลาที่ร้อนจัด ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายจึงมีกายคล้ายกับกะปลกกะเปลี้ยเดินไปทั้งที่ฉันอาหารแล้ว

สมัยนั้น ท่านพระมหกะเป็นผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนั้น จึงได้เรียนกับท่านพระเถระประธานสงฆ์ว่า ท่านผู้เจริญ ดีทีเดียว ถ้าลมเย็นจะพึงพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้อง และฝนโปรยลงมาทีละหยาด พระเถระก็กล่าวเช่นนั้น ท่านพระมหกะจึงได้บันดาลฤทธิ์ให้ลมเย็นพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้อง และฝนโปรยลงมาทีละหยาด

ลำดับนั้น จิตตคหบดีได้คิดว่า ภิกษุผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนี้เป็นผู้มีฤทธานุภาพเห็นปานนี้ทีเดียวหรือ

ท่านพระมหกะไปถึงอารามแล้วได้กล่าวกับท่านพระเถระประธานสงฆ์ว่า การบันดาลฤทธิ์เพียงเท่านี้พอหรือยัง เมื่อท่านพระเถระประธานสงฆ์กล่าวว่า พอแล้ว ท่านทำได้แล้ว ท่านบูชาแล้วพากันแยกย้ายไปสู่ที่อยู่ของตน

ต่อมา จิตตคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหกะถึงที่อยู่ แล้วขอร้องว่า ขอพระคุณเจ้ามหกะได้โปรดแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์แก่กระผมเถิด

ท่านพระมหกะจึงให้ปูผ้าห่มที่ระเบียงแล้ว เกลี่ยฟ่อนหญ้าไว้ เข้าไปสู่วิหารลั่นดาล แล้วบันดาลฤทธิ์ให้เปลวไฟออกทางช่องลูกดาลและระหว่างกลอนประตู ให้ไหม้หญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม จิตตคหบดีตกใจสลัดผ้าห่ม ได้ยืนขนลุกอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง

ท่านพระมหกะออกจากที่อยู่แล้วถามว่า การบันดาลฤทธิ์เพียงเท่านี้พอหรือยัง

จิตตคหบดีกล่าวว่า ท่านมหกะ พอแล้ว ท่านทำได้แล้ว ท่านบูชาแล้ว ขอพระคุณเจ้ามหกะจงยินดีอัมพาฏกวันอันน่ารื่นรมย์เถิด กระผมจักปารุงพระคุณเจ้าด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

ท่านมหกะ : โยมพูดดี

ต่อมา ท่านพระมหกะเก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร ออกไปจากเมืองมัจฉิกาสัณฑ์โดยไม่กลับมาอีก

๕. ปฐมกามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๑

ท่านพระกามภูอยู่ ณ อัมพาฏกวัน ได้สนทนาธรรมกับจิตตคหบดีว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก ท่านจะพึงเห็นเนื้อความแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอย่างย่อนี้โดยพิสดารได้อย่างไร

จิตตคหบดีถามว่า ธรรมนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้หรือ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านโปรดรอจนกว่ากระผมจักพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมนั้นได้ นิ่งอยู่ครู่หนึ่ง แล้วได้ตอบว่า

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **รถ** นั้น หมายถึง กายนี้ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ท่านผู้เจริญ ราคะ โทสะ และโมหะเป็นทุกข์ ทุกข์เหล่านั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุขีณาสพพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีทุกข์

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ส่วนประกอบอันไม่มีโทษ** นั้น หมายถึง ศีล **หลังคาขาว** หมายถึง วิมุตติ **เพลาเดียว** หมายถึง สติ **แล่นไป** หมายถึง การก้าวไปและการถอยกลับ **แล่นไปถึงที่หมาย** หมายถึง พระอรหันต์

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **กระแส** นั้น หมายถึง ตัณหา ตัณหานั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุขีณาสพพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ผู้ตัดกระแส ราคะ โทสะ และโมหะเป็นเครื่องผูก เครื่องผูกเหล่านั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุขีณาสพพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีเครื่องผูก กระผมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอย่างย่อนี้โดยพิสดารอย่างนี้แล

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวชมว่า คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ปัญญาจักษุของท่านหยั่งลงในพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งนี้ได้

๖. ทุติยกามภูสูตร ว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๒

จิตตคหบดีเข้าไปหาท่านพระกามภูผู้อยู่ ณ อัมพาฏกวัน แล้วถามว่า สังขารมีเท่าไร

ท่านพระกามภูตอบว่า มี ๓ คือ (๑) กายสังขาร[๑] (๒) วจีสังขาร[๒] (๓) จิตตสังขาร[๓] แล้วกล่าวอธิบายต่อไปอีกว่า

กายสังขาร ได้แก่ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก

วจีสังขาร ได้แก่ วิตกวิจาร

จิตตสังขาร ได้แก่ สัญญาและเวทนา

---

[๑] **กายสังขาร** หมายถึง สภาพปรุงแต่งการกระทำทางกายหรือกายสัญเจตนา คือ ความจงใจทางกาย (องฺ. ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๑๐๑)

[๒] **วจีสังขาร** หมายถึง สภาพปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วิตกวิจารหรือวจีสัญเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๑๐๑)

[๓] **จิตตสังขาร** หมายถึง สภาพปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนาหรือมโนสัญเจตนา คือความจงใจทางใจ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๑๐๑)

เพราะลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นไปในกาย ธรรมเหล่านี้เกี่ยวเนื่องด้วยกาย เพราะฉะนั้น ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกจึงชื่อว่ากายสังขาร

บุคคลตรึกตรองก่อนแล้วจึงเปล่งวาจาในภายหลัง เพราะฉะนั้น วิตกวิจารจึงชื่อว่าวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นไปทางจิต ธรรมเหล่านี้เกี่ยวเนื่องด้วยจิต เพราะฉะนั้น สัญญาและเวทนาจึงชื่อว่าจิตตสังขาร

ท่านพระกามภูกล่าวอธิบายต่อไปอีกว่า ภิกษุผู้กำลังเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธลมาบัติย่อมไม่คิดว่า เราจักเข้า เรากำลังเข้า หรือเราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว ที่แท้จิตที่นำบุคคลเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น เธอได้อบรมไว้ในกาลก่อนแล้ว

เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ วจีสังขารดับก่อน ต่อจากนั้น กายสังขารและจิตตสังขารจึงดับ คนที่ตายแล้ว กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารของเขาก็ดับระงับไป อายุสิ้นไป ไออุ่นหมดไป อินทรีย์แตกสลายไป

ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารก็ดับระงับไป แต่อายุไม่สิ้นไป ไออุ่นยังไม่หมด อินทรีย์ก็ผ่องใส

ภิกษุผู้กำลังออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติย่อมไม่คิดว่า เราจักออก เรากำลังออก หรือเราออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว ที่แท้จิตที่นำบุคคลเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น เธอได้อบรมไว้ในกาลก่อนแล้ว

เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ จิตตสังขารเกิดขึ้นก่อน ต่อจากนั้น กายสังขารและวจีสังขารจึงเกิดขึ้น ผัสสะ ๓ คือ (๑) สุญญผัสสะ (๒) อนิมิตตผัสสะ (๓) อัปปณิหิตผัสสะ ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว จิตย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่วิเวก(พระนิพพาน)

จิตตคหบดีชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระกามภู แล้วได้ถามปัญหายิ่งขึ้นไปอีกว่า ธรรมเหล่าไหนมีอุปการะมากแก่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ท่านพระกามภูตอบว่า ปัญหาที่ควรจะถามก่อนท่านถามช้าไป แต่เอาเถิด อาตมภาพจักตอบแก่ท่าน ธรรม ๒ คือ สมถะและวิปัสสนา มีอุปการะมากแก่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

๗. โคทัตตสูตร ว่าด้วยพระโคทัตตะ

ท่านพระโคทัตตะอยู่ ณ อัมพาฏกวัน ได้ถามจิตตคหบดีว่า เพราะเหตุไร ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถและพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คือ (๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ[๖] (๓) สุญญตาเจโตวิมุตติ (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ[๗]

จิตตคหบดีตอบว่า เพราะเหตุนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ทิศเบื้องบน(เทวโลก) ทิศเบื้องล่าง(นรกและนาค) ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ นี้เรียกว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร นี้เรียกว่า อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าบ้าง สู่โคนไม้บ้าง และสู่เรือนว่างบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นวิมุตติว่า สิ่งนี้ว่างจากอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา นี้เรียกว่า สุญญตาเจโตวิมุตติ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่ นี้เรียกว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ

เพราะอาศัยเหตุใด ธรรมเหล่านี้จึงมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เหตุนั้นเป็นอย่างนี้ คือ ราคะ โทสะ และโมหะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องวัด กิเลสเหล่านั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

---

[๖] **อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ** ได้แก่ ธรรม ๙ คือ อากิญจัญญายตนะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔ อากิญจัญญายตนะชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นอารมณ์ มรรคและผลชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลคือกิเลสเครื่องย่ำยีและกิเลสเครื่องผูก (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

[๗] **อนิมิตตาเจโตวิมุตติ** ได้แก่ ธรรม ๑๓ คือ วิปัสสนา ๑ อรูป ๔ มรรค ๔ ผล ๔ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๑)

เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบซึ่งว่างจากราคะ โทสะ และโมหะอันชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องกระทำนิมิต กิเลสเหล่านั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ปัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่าอัปปมาณา-เจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ และอนิมิตตาเจโตวิมุตติเหล่านั้น

ท่านพระโคทัตตะกล่าวว่า คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้วที่ปัญญาจักษุของท่านหยั่งลงในพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งได้

๘. นิคัณฐนาฏปุตตสูตร ว่าด้วยนิครนถ์ นาฏบุตร

นิครนถ์ นาฏบุตรไปถึงเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ พร้อมด้วยนิครนถ์บริษัทจำนวนมาก ได้ถามจิตตคหบดีผู้เข้าไปหา พร้อมด้วยอุบาสกหลายคนว่า คหบดี ท่านเชื่อหรือว่า พระสมณโคดมมีสมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร มีความดับวิตกวิจาร

จิตตคหบดีตอบว่า ผมไม่เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้ เมื่อจิตตคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิครนถ์ นาฏบุตรแลดูบริษัทของตนแล้วได้กล่าวว่า ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาเรื่องนี้ดูราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้ยังเป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เขาเข้าใจวิตกวิจารว่าดับได้ ก็เข้าใจว่าใช้ช่ายปิดกั้นลมได้ หรือเขาเข้าใจวิตกวิจารว่าดับได้ ก็เข้าใจกระแสแม่น้ำคงคาว่าใช้กำมือของตนปิดกั้นได้

จิตตคหบดีถามว่า ญาณหรือศรัทธา อย่างไหนประณีตกว่ากัน

นิครนถ์ นาฏบุตรตอบว่า ญาณนั่นแลประณีตกว่าศรัทธา

จิตตคหบดีกล่าวว่า ผมสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ผมบรรลุทุติยฌาน เพราะปีติจางคลายไป ผมบรรลุตติยฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ ผมบรรลุจตุตถฌานตราบเท่าที่ต้องการ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ ผมจักไม่เชื่อใครอื่นไม่ว่าสมณะหรือพราหมณ์ว่า มีสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีความดับวิตกวิจาร

นิครนถ์ นาฏบุตรแลดูบริษัทของตน แล้วกล่าวว่า ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาความข้อนี้ ตราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้เป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา และตราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้เป็นคนไม่ตรง โอ้อวด มีมารยา

จิตตคหบดีกล่าวว่า ผมทราบคำที่ท่านกล่าวเดี๋ยวนี้เองว่า ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาเรื่องนี้ ตราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้ยังเป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา และผมก็ทราบคำที่ท่านกล่าวเดี๋ยวนี้เองว่า ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงพิจารณาเรื่องนี้ ตราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้เป็นคนไม่ตรง โอ้อวด มีมารยา ถ้าคำพูดครั้งแรกของท่านถูก คำพูดครั้งหลังของท่านก็ผิด แต่ถ้าคำพูดครั้งหลังของท่านถูก คำพูดครั้งแรกของท่านก็ผิด ปัญหาที่ประกอบด้วยเหตุ ๑๐ เหล่านี้[๑] คือ

๑. ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ เวยยากรณ์ ๑
๒. ปัญหา ๒ อุทเทส ๒ เวยยากรณ์ ๒
๓. ปัญหา ๓ อุทเทส ๓ เวยยากรณ์ ๓
๔. ปัญหา ๔ อุทเทส ๔ เวยยากรณ์ ๔
๕. ปัญหา ๕ อุทเทส ๕ เวยยากรณ์ ๕
๖. ปัญหา ๖ อุทเทส ๖ เวยยากรณ์ ๖
๗. ปัญหา ๗ อุทเทส ๗ เวยยากรณ์ ๗
๘. ปัญหา ๘ อุทเทส ๘ เวยยากรณ์ ๘
๙. ปัญหา ๙ อุทเทส ๙ เวยยากรณ์ ๙
๑๐. ปัญหา ๑๐ อุทเทส ๑๐ เวยยากรณ์ ๑๐

มาถึงท่าน เมื่อท่านทราบเนื้อความของปัญหาเหล่านั้น ก็พึงบอกผมกับนิครนถ์บริษัทครั้นถามปัญหาที่ประกอบด้วยเหตุ ๑๐ ข้อนี้กับนิครนถ์ นาฏบุตร แล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วจากไป

๙. อเจลกัสสปสูตร ว่าด้วยอเจลกัสสปะ

จิตตคหบดีได้ยินข่าวว่า อเจลกัสสปะผู้เคยเป็นสหายเก่าเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ของเราได้มาถึงเมืองมัจฉิกาสัณฑ์จึงเข้าไปหา แล้วถามว่า ท่านบวชนานเท่าไร

---

[๑] ดูความพิสดาร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๐)

อเจลกัสสปะ : เราบวชได้ประมาณ ๓๐ ปีแล้ว

จิตตคหบดี : ตลอดเวลาประมาณ ๓๐ ปีนี้ ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ[๑] อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์(กุศลกรรมบถ ๑๐) เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกที่ท่านบรรลุแล้วมีอยู่หรือ

อเจลกัสสปะ : ไม่มี นอกจากความเป็นคนเปลือย ความเป็นคนโล้น และการสลัดฝุ่นธุลีด้วยขนหางนกยูง

จิตตคหบดีจึงกล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว แต่ท่านบวชมาประมาณ ๓๐ ปี กลับไม่บรรลุญาณทัสสนะอะไรเลย แล้วกล่าวเชิญชวนว่า แม้แต่คฤหัสถ์ก็พึงมีธรรมเช่นนั้นได้ เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว ผมบรรลุปฐมฌาน เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ผมบรรลุทุติยฌาน เพราะปีติจางคลายไป ผมบรรลุตติยฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ ผมบรรลุจตุตถฌานตราบเท่าที่ต้องการ ถ้าผมพยากรณ์ตนเองก่อนพระผู้มีพระภาค ผมเข้าใจว่าพระผู้มีพระภาคต้องทรงพยากรณ์ผมว่าจิตตคหบดีประกอบด้วยสังโยชน์ใดพึงกลับมายังโลกนี้อีก สังโยชน์นั้นไม่มีเป็นแน่

เมื่อจิตตคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว อเจลกัสสปะได้กล่าวยกย่องว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เพราะในการเข้าถึงความเป็นอุบาสกคฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาวจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกได้ คหบดี เราพึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้

ต่อมา จิตตคหบดีได้พาอเจลกัสสปะเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลาย แล้วเรียนว่า อเจลกัสสปะนี้เคยเป็นสหายเก่าเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ของกระผม ขอพระเถระทั้งหลายโปรดบรรพชาอุปสมบทให้อเจลกัสสปะนี้เถิด กระผมจักบำรุงเธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทไม่นาน แล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

---

[๑] **ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ** หมายถึง มหัคคตโลกุตตรปัญญา (ปัญญาชั้นโลกุตตระที่ถึงความเป็นใหญ่) อันประเสริฐ บริสุทธิ์ สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐)

๑๐. คิลานทัสสนสูตร ว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย

จิตตคหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้ในอาราม ธีงตั้งอยู่โนป่า และเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นหญ้าเป็นโอสถและที่ต้นไม้เจ้าป่าจำนวนมาก มาประชุมพร้อมกันแล้วกล่าวกับจิตตคหบดีว่า ท่านจงตั้งความปรารถนาว่า ขอเราพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคตกาลเถิด

จิตตคหบดีจึงกล่าวกับเทวดาเหล่านั้นว่า แม้ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป

จากนั้น พวกมิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตของจิตตคหบดีได้กล่าวว่า ท่านจงตั้งสติไว้ อย่าเพ้อไป แล้วถามว่า เทวดาเหล่านั้นเห็นอำนาจประโยชน์อะไรจึงกล่าวอย่างนั้น

จิตตคหบดีจึงกล่าวว่า เทวดาเหล่านั้นคิดว่า จิตตคหบดีนี้มีศีล มีธรรมอันงาม ถ้าเธอจักตั้งความปรารถนาอย่างนั้น การตั้งความปรารถนาในใจของเธอจักสำเร็จได้เพราะศีลบริสุทธิ์ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรมจักตามเพิ่มให้กำลังแก่ผู้ประพฤติธรรม เทวดาเหล่านี้เมื่อเห็นอำนาจประโยชน์นี้ จึงกล่าวอย่างนั้น แต่ความปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน บุคคลจำต้องละไป เมื่อพวกมิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ขอท่านจงกล่าวสอนพวกข้าพเจ้าบ้าง จึงกล่าวว่า พวกท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า

พวกเราจักถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

พวกเราจักถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

พวกเราจักถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก อนึ่ง

ไทยธรรมทุกอย่างในตระกูล จักร่วมกันเป็นเจ้าของกับท่านผู้มีศีล[๗] มีธรรมอันงาม พวกท่านพึงศึกษาอย่างนี้

จิตตคหบดีครั้นชักชวนมิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และในการบริจาคทานแล้วก็ได้ทำกาละไป

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธาตุ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเข้าและออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเจโตวิมุตติ

๘. คามณิสังยุต

ความหมาย

คามณิสังยุต ประมวลเรื่องผู้ใหญ่บ้าน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้าน ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรต่าง ๆ มีทั้งหมด ๑๓ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จัณฑสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ(ผู้ดุร้าย) เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย และเป็นคนสงบเสงี่ยม

ตรัสตอบว่า คนบางคนในโลกนี้ยังละราคะ โทสะ และโมหะไม่ได้ เพราะละราคะ โทสะ และโมหะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธ ย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย ส่วนคนบางคนในโลกนี้เป็นผู้ตรงข้ามจากนั้น เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนสงบเสงี่ยม

---

[๗] **ไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล** หมายถึง ไม่แบ่งแยกว่าจะถวายภิกษุส่วนหนึ่ง จะใช้สอยเองส่วนหนึ่ง แต่จักใช้เป็นของสาธารณะกับผู้มีศีลคือภิกษุ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๒/๑๖๓)

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๒. ตาอปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร

ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน แล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนักฟ้อนรำ ผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร

พระผู้มีพระภาคทรงห้ามเหมือนกันทั้ง ๒ ครั้งว่า อย่าเลย ผู้ใหญ่บ้าน จงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย

เมื่อถูกทูลถามครั้งที่ ๓ พระองค์จึงตรัสตอบว่า เมื่อก่อน สัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ ถูกเครื่องผูกคือราคะ โทสะ และโมหะผูกไว้ นักฟ้อนรำย่อมรวบรวมธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเข้าไปกลางโรงละคร กลางงานมหรสพเพื่อสัตว์เหล่านั้นโดยประมาณยิ่ง นักฟ้อนรำนั้นตนเองก็มัวเมาประมาท ทั้งทำให้ผู้อื่นมัวเมาประมาทด้วย หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อปหาสะ แต่ถ้าเขามีความเห็นว่า นักฟ้อนรำคนใด ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตรได้ร้องไห้ น้ำตาไหลพราก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใหญ่บ้าน เราได้ห้ามท่านแล้วว่า อย่าเลย จงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย

ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำกราบทูลว่า ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้เพราะพระองค์ตรัสอย่างนั้นกับข้าพระองค์ แต่ข้าพระองค์ร้องไห้เพราะถูกพวกนักฟ้อนรำผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ หลอกลวงให้หลงมาบานแล้ว แล้วได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

ต่อมา ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตรได้ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค แล้วหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๓. โยธาชีวสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนักรบอาชีพผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักรบอาชีพคนใดอุตสาห์พยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตสาห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนกันทั้ง ๒ ครั้งว่า อย่าเลย ผู้ใหญ่บ้าน จงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย

เมื่อถูกทูลถามครั้งที่ ๓ พระองค์จึงตรัสตอบว่า นักรบอาชีพ คนใดอุตสาห์พยายามในการสงคราม จิตถูกเขายึด ทำไว้ผิด ตั้งไว้ไม่ดีในเบื้องต้นว่า สัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกแทง จงขาดสูญ จงพินาศ หรืออย่าได้มี นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตสาห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อสรชิต ก็ถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นักรบอาชีพคนใดอุตสาห์พยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตสาห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะได้ร้องไห้ น้ำตาไหลพราก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใหญ่บ้าน เราได้ห้ามท่านแล้วว่า อย่าเลย ท่านจงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย

ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะกราบทูลว่า ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้เพราะพระองค์ตรัสอย่างนั้นกับข้าพระองค์ แต่ข้าพระองค์ถูกพวกนักรบอาชีพผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ หลอกลวงให้หลงมานานแล้ว แล้วได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๔. หัตถาโรหสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถาม มีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับโยธาชีวสูตรในวรรคนี้

๕. อัสสาโรหสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนายทหารม้าผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า ทหารม้าคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม ทหารม้าพวกอื่นลังหารทหารม้าผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคดรัสอย่างไร เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดมีลักษณะเดียวกันกับโยธาชีวสูตรในวรรคนี้

๖. อสิพันธกปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน แล้วทูลถามว่า พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิมีคณโทน้ำติดตัว ประดับพวงมาลัยสาหร่าย อาบน้ำทุกเช้าเย็น บำเรอไฟ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าทำสัตว์ที่ตายแล้วให้ฟื้น ให้รู้ชอบให้ขึ้นสวรรค์ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถจะทำสัตว์โลกทั้งหมดหลังจากตายแล้วให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้หรือ

ตรัสตอบว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามในปัญหาข้อนี้ ท่านพึงตอบตามสมควร บุรุษในโลกนี้เป็นผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท และเป็นมิจฉาทิฏฐิ หมู่มหาชนพึงมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้หลังจากตายแล้วจงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เถิด บุรุษนั้นหลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เพราะการสวดอ้อนวอน เพราะการสวดสรรเสริญหรือเพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชนเป็นเหตุได้หรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ผู้ใหญ่บ้าน เปรียบเหมือนบุรุษโยนก้อนหินใหญ่ลงในห้วงน้ำลึก หมู่มหาชนพึงมาประชุมแล้วลวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบ

ก้อนหินใหญ่นั้นว่า โผล่ขึ้นเถิด ลอยขึ้นเถิด ขึ้นบกเถิด พ่อก้อนหินใหญ่ ก้อนหินใหญ่นั้นฟังโผล่ขึ้น ลอยขึ้น หรือขึ้นบกเพราะการสวดอ้อนวอน เพราะการสวดสรรเสริญหรือ เพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชนเป็นเหตุได้หรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อุปมานั้นฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุรุษใดเป็นผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ถึงหมู่มหาชนมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้หลังจากตายแล้วจงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เถิด ก็จริง ถึงกระนั้น บุรุษนั้นหลังจากตายไปแล้วพึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนบุรุษในโลกนี้เว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ หมู่มหาชนพึงมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้หลังจากตายแล้วจงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกเถิด บุรุษนั้นหลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะการสวดอ้อนวอน เพราะการสวดสรรเสริญ หรือเพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชนเป็นเหตุได้หรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เปรียบเหมือนบุรุษดำลงในห้วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมันก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึงจมลงในห้วงน้ำนั้น ส่วนเนยใสหรือน้ำมันในหม้อนั้นพึงลอยขึ้น หมู่มหาชนพึงมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบเนยใสหรือน้ำมันนั้นว่า ดำลงเถิด จมลงเถิด ดิ่งลงข้างล่างเถิด พ่อเนยใสและน้ำมัน เนยใสและน้ำมันนั้นพึงดำลง จมลง หรือดิ่งลงข้างล่างเพราะการสวดอ้อนวอน เพราะการสวดสรรเสริญ หรือเพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชนเป็นเหตุได้หรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อุปมานั้นฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุรุษใดเว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ หมู่มหาชนพึงมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษนั้นว่า ขอบุรุษนี้หลังจากตายแล้วจงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกเถิด ก็จริง ถึงกระนั้น บุรุษนั้นหลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๗. เขตตูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนา

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน แล้วทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์มิใช่หรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่างนั้น ผู้ใหญ่บ้าน

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมโดยเคารพแก่คนบางพวก ไม่ทรงแสดงธรรมโดยเคารพเช่นนั้นแก่คนบางพวก

พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบการแสดงธรรมกับการหว่านพืชในนา ๓ ชนิดว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านในปัญหาข้อนี้ ท่านพึงตอบตามสมควร คหบดีชาวนาในโลกนี้มีนาอยู่ ๓ ชนิด คือ (๑) ชนิดหนึ่งเป็นนาดี (๒) ชนิดหนึ่งเป็นนาปานกลาง (๓) ชนิดหนึ่งเป็นนาเลว มิดินแข็ง มิดินเค็ม พื้นดินเลว คหบดีชาวนาประสงค์จะหว่านพืช จะหว่านในนาชนิดไหนก่อน

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลตอบว่า คหบดีชาวนาโน้นประสงค์จะหว่านพืช พึงหว่านในนาชนิดดีโน้นก่อน แล้วหว่านลงในนาชนิดปานกลางโน้น แล้วหว่านบ้าง ไม่หว่านบ้าง ในนาชนิดเลวโน้นซึ่งมิดินแข็ง มีดินเค็ม พื้นดินเลว

พระผู้มีพระภาค : ข้อนั้นเพราะเหตุไร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เพราะโดยที่สุดก็จักเป็นอาหารโค

พระผู้มีพระภาค : เราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วนแก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดดีโน้นฉะนั้น เราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น แก่อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดปานกลางโน้นฉะนั้น เพราะภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาเหล่านั้น มีเราเป็นที่พึง มีเราเป็นที่อาศัย มีเราเป็นที่ด้านทาน มีเราเป็นสรณะอยู่ และเราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น แก่อัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชกทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดเลวโน้น ซึ่งมิดินแข็ง มิดินเค็ม พื้นดินเลวฉะนั้น เพราะอัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชกเหล่านั้นพึงรู้ธรรมแม้บทเดียว ความรู้นั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาสิ้นกาลนาน

พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบการแสดงธรรมกับบุรุษมีโอ่งน้ำ ๓ ใบ คือ (๑) โอ่งน้ำใบหนึ่งไม่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกไม่ได้ (๒) ใบหนึ่งไม่มีรอยร้าวแต่น้ำซึมไหลออกได้ (๓) ใบหนึ่งมีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกได้ บุรุษประสงค์จะใส่น้ำ พึงใส่ในโอ่งน้ำใบไหนก่อน เมื่อผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลตอบว่า บุรุษประสงค์จะใส่น้ำ พึงใส่ในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าวน้ำซึมไหลออกไม่ได้ก่อน แล้วใส่ในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าวแต่น้ำซึมไหลออกได้ แล้วใส่บ้าง ไม่ใส่บ้าง ในโอ่งน้ำใบที่มีรอยร้าวน้ำซึมไหลออกได้

พระผู้มีพระภาค : ข้อนั้นเพราะเหตุไร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เพราะที่สุดก็จักเป็นน้ำใช้ล้างสิ่งของ

พระผู้มีพระภาค : อุปมานั้นฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น แก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกไม่ได้ฉะนั้น และเราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น แก่อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าว แต่น้ำซึมไหลออกได้ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาค : ข้อนั้นเพราะเหตุไร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เพราะภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เหล่านั้นมีเราเป็นที่พึง มีเราเป็นที่อาศัย มีเราเป็นที่ต้านทาน มีเราเป็นสรณะอยู่ และเราแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แก่อัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชกทั้งหลายของเรา เปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกได้ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาค : ข้อนั้นเพราะเหตุไร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เพราะอัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชกเหล่านั้นพึงรู้ธรรมแม้บทเดียว ความรู้นั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาสิ้นกาลนาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๘. สังขธมสูตร ว่าด้วยคนเป่าสังข์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน ได้ตรัสถามผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตรว่า นิครนถ์ นาฏบุตรแสดงธรรมแก่พวกสาวกอย่างไร

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรกราบทูลว่า นิครนถ์ นาฏบุตรแสดงธรรมแก่พวกสาวกอย่างนี้ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดเท็จ ทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก กรรมที่มีอยู่มากมายจะนำบุคคลไป

พระผู้มีพระภาค : นิครนถ์ นาฏบุตรแสดงธรรมเช่นนั้น ก็จักไม่มีใคร ๆ ไปอบาย ตกนรก ตามคำของนิครนถ์ นาฏบุตรเลย แล้วตรัสถามว่า บุรุษผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดเท็จอาศัยเวลาและมิใช่เวลาของกลางคืนหรือกลางวัน เวลาที่เขาฆ่าสัตว์หรือเวลาที่เขาไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น เวลาไหนจะมากกว่ากัน

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เวลาที่เขาฆ่าสัตว์เป็นต้นน้อยกว่า เวลาที่เขาไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้นมากกว่า

พระผู้มีพระภาค : ศาสดาบางคนในโลกนี้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดเท็จ ทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก สาวกผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในศาสดาองค์นั้นมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ศาสดาของเรามีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ จึงกลับได้ทิฏฐิว่า สัตว์ที่ถูกเราฆ่าก็มีอยู่ ทรัพย์ที่เราเคยลักก็มีอยู่ การที่เราประพฤติผิดในกามก็มีอยู่ และคำเท็จที่เราพูดแล้วก็มีอยู่ แม้เราก็ต้องไปอบายตกนรก เขายังไม่ละคำพูด ไม่ละความคิด ไม่สละทิฏฐินั้น ย่อมตกนรกเหมือนถูกนำมาขังไว้ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาค : ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ตถาคตนั้นตำหนิติเตียนการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดเท็จโดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก และกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดเท็จ สาวกผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในศาสดานั้นพิจารณาเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิติเตียนการฆ่าสัตว์เป็นต้นโดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก

พระผู้มีพระภาค : ท่านทั้งหลายจงงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น อนึ่ง สัตว์ที่ถูกเราฆ่าก็มีอยู่มากมายเป็นต้น การที่เราฆ่าสัตว์มากมายเป็นต้นนั้นไม่เป็นการดีงามเลย เราเท่านั้นพึงเป็นผู้เดือดร้อนเพราะการฆ่าสัตว์เป็นต้นเป็นปัจจัย เราไม่ได้ทำบาปกรรมนั้นก็หามิได้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วย่อมละการฆ่าสัตว์เป็นต้นนั้น และเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นต่อไป เธอละบาปกรรม ก้าวล่วงบาปกรรมนั้นได้ด้วยประการฉะนี้ สาวกนั้นละอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ความประทุษร้ายที่เกิดจากพยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ เว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านั้น อริยสาวกนั้นปราศจากความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ปราศจากพยาบาทอย่างนี้ ไม่หลง มีสัมปชัญญะ มีสติ มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศทั้ง ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตเป็นต้น อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน กรรมที่ทำพอประมาณในเมตตาเจโตวิมุตติเป็นต้น ที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจรเลย เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงพึงให้ได้ยินตลอดทิศทั้ง ๔ ได้โดยไม่ยาก

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร สาวกของนิครนถ์ ได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๙. กุลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ตระกูลคับแค้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน ขณะนั้นเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน

สมัยนั้น นิครนถ์ นาฏบุตรอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนาพันทาพร้อมด้วยนิครนถ์บริษัทหมู่ใหญ่ ได้กล่าวกับผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรว่า มาเถิด ท่านจงโต้วาทะกับพระสมณโคดม เมื่อเป็นเช่นนี้ กิตติศัพท์อันงามของท่านก็จักฟุ้งขจรไปว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ได้โต้วาทะกับพระสมณโคดมผู้มีฤทธานุภาพมากอย่างนี้

ผู้ใหญ่บ้านถามถึงวิธีโต้วาทะกับนิครนถ์ นาฏบุตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงสรรเสริญความเอ็นดู ทรงสรรเสริญความรักษา ทรงสรรเสริญความอนุเคราะห์แก่ตระกูลทั้งหลายโดยประการเป็นอันมากมิใช่หรือ

ตรัสตอบว่า ถูกละผู้ใหญ่บ้าน ตถาคตย่อมสรรเสริญความเอ็นดู สรรเสริญความรักษา สรรเสริญความอนุเคราะห์แก่ตระกูลทั้งหลายโดยประการเป็นอันมาก

ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร : เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไม พระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จึงเสด็จจาริกไปในเมืองนาฬันทาซึ่งเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อนเล่า พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติเพื่อตัดรอนตระกูล ทรงปฏิบัติเพื่อความเสื่อมแห่งตระกูล ทรงปฏิบัติเพื่อความคับแค้นแห่งตระกูลหรือ

พระผู้มีพระภาค : นับแต่กัป[๑] นี้ไป ๙๑ กัปที่เราระลึกได้ว่า เราไม่รู้ว่าเคยเบียดเบียนตระกูลไหน ๆ ด้วยการถือเอาภิกษาที่เขาหุงต้มแล้ว ที่แท้ตระกูลทั้งหลายที่มั่งคั่ง มีทรัพย์ โภคะ เงินทอง เครื่องประดับ และข้าวเปลือกมาก ทั้งหมดนั้นเกิดเพราะการให้ เกิดเพราะความมีสัจจะ และเกิดเพราะความสำรวมของตระกูลเหล่านั้นเอง และดรัสเหตุปัจจัยที่ทำให้ตระกูลคับแคบ ๘ คือ (๑) ตระกูลคับแค้นเพราะพระราชา (๒) ตระกูลคับแค้นเพราะโจร (๓) ตระกูลคับแค้นเพราะไฟ (๔) ตระกูลคับแค้นเพราะน้ำ (๕) ตระกูลคับแค้นเพราะทรัพย์ที่ฝังไว้เคลื่อนที่ไป (๖) ตระกูลคับแค้นเพราะการงานที่ประกอบไม่ดี ทำให้ตระกูลวิบัติ (๗) ตระกูลคับแค้นเพราะทรัพย์ในตระกูลกลายเป็นถ่านเพลิง (๘) ตระกูลคับแค้นเพราะบุคคลใช้โภคทรัพย์สุรุ่ยสุร่าย ฟุ่มเฟือย ทำให้ตระกูลเปลี่ยนแปลงไป

เหตุปัจจัย ๘ นี้ที่ทำให้ตระกูลคับแค้น เมื่อเหตุปัจจัย ๘ นี้มีอยู่ บุคคลใดพึงกล่าวหาเราว่า พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติเพื่อตัดรอนตระกูล ทรงปฏิบัติเพื่อความเสื่อมแห่งตระกูล ทรงปฏิบัติเพื่อความคับแค้นแห่งตระกูล บุคคลนั้นไม่ละคำพูด ไม่ละความคิด ไม่สละทิฏฐินั้น ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้

---

[๑] **กัป** หมายถึง ระยะเวลาอันยาวนานเหลือเกิน โบราณถือว่าโลกประลัยครั้งหนึ่งเป็นลับกัปหนึ่ง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๘๒)

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๑๐. มณิจูฬกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน พวกข้าราชบริพารนั่งประชุมกันในราชบริษัท ภายในพระราชวัง ได้สนทนากันขึ้นว่า ทองและเงินสมควรแก่สมณศากยบุตรหรือ สมณศากยบุตรยินดีทองและเงินได้หรือ รับทองและเงินได้หรือ

สมัยนั้น ผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะนั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย จึงกล่าวว่า ทองและเงินไม่สมควรแก่สมณศากยบุตร สมณศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน สมณศากยบุตรห้ามแก้วมณีและทอง เป็นผู้ปราศจากทองและเงิน เขาไม่สามารถให้บริษัทนั้นยินยอมได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ แล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์ตอบอย่างนี้ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ มีบ้างไหมที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านตอบอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ เพราะว่าทองและเงินไม่สมควรแก่สมณศากยบุตร สมณศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน สมณศากยบุตรห้ามแก้วมณีและทอง เป็นผู้ปราศจากทองและเงิน แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ทองและเงินควรแก่ผู้ใด กามคุณ ๕ ก็ควรแก่ผู้นั้น กามคุณ ๕ ควรแก่ผู้ใด ทองและเงินก็ควรแก่ผู้นั้น เราให้เข้าใจเรื่องนี้โดยส่วนเดียวว่า ไม่ใช่ธรรมของสมณะ ไม่ใช่ธรรมของศากยบุตร เรากล่าวอย่างนี้ว่า ผู้ต้องการหญ้าพึงแสวงหาหญ้า ผู้ต้องการไม้พึงแสวงหาไม้ ผู้ต้องการเกวียนพึงแสวงหาเกวียน ผู้ต้องการบุรุษพึงแสวงหาบุรุษ แต่เราไม่กล่าวเลยว่า พึงยินดี พึงแสวงหาทองและเงินโดยประการใด ๆ

๑๑. คันธภกสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ อุรุเวลกัปปนิคมแล้ว กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงเหตุเกิด และความดับทุกข์แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ถ้าเราพึงแสดงเหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์ปรารภอดีตกาลแก่ท่านว่า อดีตกาล เหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์ได้มีแล้วอย่างนี้ หรือปรารภอนาคตกาลว่า อนาคตกาล เหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์จักมีอย่างนี้ ท่านก็จะเคลือบแคลงลงสัยในเรื่องเหตุเกิดทุกข์และความดับทุกข์นั้น ดังนั้น เรานั่งอยู่ในที่นี้แล จักแสดงเหตุเกิดและความดับทุกข์แก่ท่านผู้นั่งอยู่ในที่นี้เหมือนกัน มีอยู่ไหม ที่โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) พึงเกิดขึ้นและไม่พึงเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะหมู่มนุษย์ชาวอุรุเวลกัปปนิคมถูกประหาร จองจำ ปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ : มีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้โสกะเป็นต้น พึงเกิดขึ้นและไม่พึงเกิดขึ้นแก่ท่าน

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ : โสกะเป็นต้นพึงเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ เพราะข้าพระองค์มีฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ) แต่ไม่พึงเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ เพราะข้าพระองค์ไม่มีฉันทราคะในหมู่มนุษย์ชาวอุรุเวลกัปปนิคมเหล่านั้น

พระผู้มีพระภาค : ท่านจงนำนัยไปในทุกข์ที่เป็นอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ที่ท่านเห็นทราบ บรรลุโดยไม่ประกอบด้วยกาล หย่งลงแล้ว ทุกข์ที่เป็นอดีตอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น แม้ทุกข์ที่เป็นอนาคตอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อจะเกิด จักเกิดขึ้น ทุกข์นั้นทั้งหมดมีฉันทะ(ความพอใจ)เป็นรากเหง้า มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะฉันทะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ : น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาค ดรัสดีแล้วว่า ทุกข์ที่เป็นอดีตอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์ที่เป็นอนาคตอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อจะเกิด จักเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งหมดนั้นมีฉันทะเป็นรากเหง้า มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะฉันทะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ ข้าพระองค์มีกุมารชื่อจิรวาสี อาศัยอยู่ภายนอกที่พัก ข้าพระองค์ดื่นแต่เช้าตรู่ ย่อมส่งบุรุษไปด้วยสั่งว่า ไปเถิดนาย เจ้าจงดูแลจิรวาสีกุมาร เมื่อบุรุษนั้นยังไม่มา ความกระวนกระวายใจย่อมมีแก่ข้าพระองค์ว่า ภัยใด ๆ อย่าได้เบียดเบียนจิรวาสีกุมารเลย

พระผู้มีพระภาค : โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส พึงเกิดขึ้นเพราะจิรวาสีกุมารถูกประหาร จองจำ ปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษหรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ : แม้เมื่อจิรวาสีกุมารยังมีชีวิตอยู่ ความกระวนกระวายใจยังมีแก่ข้าพระองค์ ก็ทำไม โสกะเป็นต้นจักไม่เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ เพราะจิรวาสีกุมารถูกประหาร จองจำ ปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษเล่า

พระผู้มีพระภาค : ท่านพึงทราบเนื้อความนั้นโดยเหตุนี้ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์นั้นทั้งหมดมีฉันทะเป็นรากเหง้า มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะฉันทะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ เมื่อใดท่านไม่ได้เห็นมารดาของจิรวาสีกุมารไม่ได้ฟังเสียง เมื่อนั้นท่านยังมีฉันทราคะหรือความรักในมารดาของจิรวาสีกุมารหรือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะทูลตอบว่า ไม่มี จึงตรัสถามว่า เพราะอาศัยการเห็นหรือการฟัง ท่านจึงได้มีฉันทราคะหรือความรักในมารดาของจิรวาสีกุมารหรือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะทูลตอบว่า อย่างนั้น จึงตรัสถามว่า โสกะเป็นต้นพึงเกิดขึ้นแก่ท่าน เพราะมารดาของจิรวาสีกุมารถูกประหาร จองจำ ปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษหรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ : แม้เมื่อมารดาของจิรวาสีกุมารยังมีชีวิตอยู่ ความกระวนกระวายยังมีแก่ข้าพระองค์ ก็ทำไม โสกะเป็นต้นจักไม่เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ เพราะมารดาของจิรวาสีกุมารถูกประหาร จองจำ ปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษเล่า

พระผู้มีพระภาค : ท่านพึงทราบความข้อนั้นโดยเหตุนี้ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์นั้นทั้งหมดมีฉันทะเป็นรากเหง้า มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะฉันทะเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์

๑๒. ราสิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษและคัดค้านผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่า เป็นอยู่เศร้าหมอง โดยส่วนเดียว ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ มีบ้างไหมที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

ตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ไม่ชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดไว้ และชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเปล่า คำเท็จ แล้วตรัสว่า บรรพชิตไม่พึงเสพที่สุด ๒ อย่าง คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค(การหมกมุ่นอยู่ด้วยสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อัตตกิลมถานุโยค(การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

แต่ควรเสพมัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้นที่ตถาคตก็ได้ตรัสรู้แล้ว เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ(ปัญญาจักษุ) ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) (๓) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) (๔) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) (๕) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ)

ทรงแสดงว่า กามโภคีบุคคล[๑] ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

๑. กามโภคีบุคคลพวกที่ ๑ แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด แล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำ และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียน ๓ สถาน

แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิด แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียน ๒ สถาน ควรสรรเสริญสถานเดียว

แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิด แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และแจกจ่าย ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียนสถานเดียว ควรสรรเสริญ ๒ สถาน

๒. กามโภคีบุคคลพวกที่ ๒ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง แล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญสถานเดียว ควรติเตียน ๓ สถาน

แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียน ๒ สถาน

---

[๑] **กามโภคีบุคคล** หมายถึง ผู้บริโภคกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ในที่นี้มี ๓ จำพวก แต่ในที่อื่นมี ๑๐ จำพวก คือ จำพวกที่ ๑-๒ แบ่งย่อยเป็น ๓ จำพวก จำพวกที่ ๓ แบ่งย่อยเป็น ๔ จำพวก (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๒๙๓)

แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิดบ้าง ไม่ผิดบ้าง แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และแจกจ่าย ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

๓. กามโภคีบุคคลพวกที่ ๓ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด แล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญสถานเดียว ควรติเตียน ๒ สถาน

แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และแจกจ่าย ทำบุญ แต่เป็นผู้มัวเมา หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๓ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ และแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น กามโภคีนี้ควรสรรเสริญโดย ๔ สถาน

ทรงแสดงต่อไปอีกว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นอยู่เศร้าหมอง ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

๑. พวกที่บำเพ็ญตบะแล้วเป็นอยู่เศร้าหมอง มีศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม ไฉนหนอเราพึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เขาทำตนให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ไม่บรรลุกุศลธรรม และไม่ทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะนี้ควรติเตียนทั้ง ๓ สถาน

๒. พวกที่บำเพ็ญตบะเป็นอยู่เศร้าหมอง มีศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม ไฉนหนอเราพึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เขาทำตนให้เดือดร้อนกระวนกระวาย บรรลุกุศลธรรม แต่ไม่ทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะนี้ควรติเตียน ๒ สถาน ควรสรรเสริญสถานเดียว

๓. พวกที่บำเพ็ญตบะเป็นอยู่เคร้าหมอง มิศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม ไฉนหนอเราพึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ เขาทำตนให้เดือดร้อนกระวนกระวาย บรรลุกุศลธรรม และทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะนี้ควรดิเดียนสถานเดียว ควรสรรเสริญ ๒ สถาน

ทรงแสดงต่อไปอีกว่า ธรรม ๓ นี้ที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่คร่ำครึ ไม่จำกัดกาลเวลา ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ

๑. เพราะราคะเป็นเหตุ บุคคลผู้มีราคะย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง เมื่อละราคะได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง

๒. เพราะโทสะเป็นเหตุ บุคคลผู้มีโทสะย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง เมื่อละโทสะได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง

๓. เพราะโมหะเป็นเหตุ บุคคลผู้มีโมหะย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง เมื่อละโมหะได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง

ธรรม ๓ นี้เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่คร่ำครึ ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๑๓. ปาฏลิยสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระสมณโคดมทรงรู้จักมารยา สมณพราหมณ์ที่กล่าวว่าพระสมณโคดมทรงรู้จักมารยา ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ เพราะพวกข้าพระองค์ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเลย

ตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวเช่นนั้นชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ข้าพระองค์ไม่เชื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า พระสมณโคดมทรงรู้จักมารยา แต่ได้ยินว่า พระสมณโคดม ทรงมีมารยา

พระผู้มีพระภาค : ผู้ใดกล่าวว่า เรารู้จักมารยา ผู้นั้นก็เท่ากับกล่าวว่า เรามีมารยา ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้ท่านพึงตอบตามสมควร ท่านรู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะหรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ข้าพระองค์รู้จัก พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ท่านรู้จักพวกทหารผมยาวในนิคมของชาวโกฬิยะว่ามีศีลหรือทุศีล

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ข้าพระองค์รู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะว่า ทุศีล มีธรรมเลวทราม และพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะเป็นพวกหนึ่งในบรรดาผู้ทุศีล มีธรรมเลวทรามในโลก

พระผู้มีพระภาค : ผู้ใดพึงกล่าวว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะว่าทุศีล มีธรรมเลวทราม แม้ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะก็ทุศีล มีธรรมเลวทราม ผู้นั้นเมื่อกล่าว ชื่อว่ากล่าวถูกหรือ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : กล่าวไม่ถูก พระพุทธเจ้าข้า เพราะพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะเป็นพวกหนึ่ง ข้าพระองค์ก็เป็นอีกพวกหนึ่ง พวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะ มีธรรมอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ก็มีธรรมอีกอย่างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาค : ที่จริงท่านเองจักกล่าวไม่ได้ว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกฬิยะว่าทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะไม่ใช่ผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม เพราะฉะนั้น ตถาคตก็จักกล่าวไม่ได้ว่า ตถาคตรู้จักมารยา แต่ตถาคตไม่ใช่ผู้มีมารยา ตถาคตรู้ชัดมารยา ผลของมารยา และข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้มีมารยาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก และตถาคตรู้ชัดอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การพูดคำส่อเสียด (๖) การพูดคำหยาบ (๗) การพูดเพ้อเจ้อ (๘) ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙) ความประทุษร้ายที่เกิดจากพยาบาท (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ

ผลของอกุศลกรรมบถ ๑๐ และข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงลักษณะของสมณพราหมณ์ผู้พูดเท็จว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จทั้งหมดย่อมเสวยทุกข์โทมนัสในปัจจุบัน แล้วตรัสถามว่า ท่านได้เห็นหรือได้ยินเรื่องเช่นนี้มาบ้างไหมว่า คนบางคนในโลกนี้คล้องพวงมาลัย โสร่มหู อาบน้ำอย่างดี ลูบไล้อย่างดี แต่งผม และหนวด บำเรอตนด้วยกามกับสตรี อย่างพระราชา คนทั้งหลายพูดถึงผู้นั้นว่า บุรุษนี้ได้ทำอะไร จึงคล้องพวงมาลัยเป็นต้น อย่างพระราชา แล้วพูดถึงผู้นั้นอีกว่า บุรุษนี้ข่มขืนสตรีของพระราชาแล้วปลิดชีพมันเสีย พระราชาทรงพอพระทัยได้พระราชทานรางวัลแก่เขาด้วยเหตุนั้น บุรุษนี้จึงคล้องพวงมาลัยเป็นต้น อย่างพระราชา แต่คนบางคนในโลกนี้ถูกมัดแขนไพล่หลังอย่างมั่นคงด้วยเชือกที่เหนียวแล้วโกนศีรษะ แห่ประจานไปตามถนน ตามตรอก ด้วยบัณเฑาะว์เสียงดัง ออกทางประตูด้านทิศใต้ แล้วตัดศีรษะด้านทิศใต้ของเมือง คนทั้งหลายพูดถึงผู้นั้นว่า บุรุษนี้ได้ทำอะไร จึงถูกมัดแขนไพล่หลังอย่างมั่นคงด้วยเชือกที่เหนียวเป็นต้น แล้วพูดถึงผู้นั้นอีกว่า บุรุษนี้เป็นศัตรูของพระราชา ได้ปลิดชีพสตรีหรือบุรุษ ด้วยเหตุนั้น พระราชาทั้งหลายจึงรับสั่งให้จับเขาแล้วลงโทษเช่นนี้

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ข้าพระองค์ได้เห็น ได้ยิน ทั้งจักได้ยินต่อไป พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ทั้งหมดย่อมเสวยทุกข์โทมนัสในปัจจุบัน พูดจริงหรือพูดเท็จ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : พูดเท็จ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : สมณพราหมณ์พวกที่พูดปดมดเท็จ มีศีลหรือทุศีล

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ทุศีล พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : สมณพราหมณ์พวกที่ทุศีล มีธรรมเลวทราม ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ปฏิบัติผิด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : สมณพราหมณ์พวกที่ปฏิบัติผิด เป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือเป็นสัมมาทิฏฐิ

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : เป็นมิจฉาทิฏฐิ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ควรหรือที่จะเลื่อมใสในสมณพราหมณ์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะทูลตอบว่า ไม่ควรเลย แล้วกราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ข้าพระองค์มีบ้านพักอยู่หลังหนึ่ง ในบ้านพักนั้นมีเตียง มีที่นั่ง มีโอ่งน้ำ มีตะเกียงน้ำมัน ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นสมณะหรือพราหมณ์เข้าพักในบ้านพักนั้น ข้าพระองค์จะแจกแก่ผู้นั้นตามความสามารถ ตามกำลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว ศาสดาทั้ง ๔ ซึ่งมีทิฏฐิต่างกัน มีความพอใจต่างกัน มีความชอบใจต่างกัน เข้าพักในบ้านพักนั้น

ศาสดาท่านหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่น ให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก

ศาสดาท่านหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิตรงกันข้ามจากนั้น

ศาสดาท่านหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดม ปล้นในบ้านหลังเดียว ดักปล้นที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำเช่นนั้นก็ไม่จัดว่าทำบาป แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานดากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝั่งขวาแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลไปฝั่งซ้ายแม่น้ำคงคาให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา

ศาสดาท่านหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิตรงกันข้ามจากนั้น ข้าพระองค์ได้มีความเคลือบแคลงสงสัยว่า บรรดาสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านี้ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ

พระผู้มีพระภาค : สมควรที่ท่านจะเคลือบแคลงสงสัย และความสงสัยก็เกิดขึ้นแก่ท่านในฐานะที่ควรเคลือบแคลง

ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ : ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์สามารถแสดงธรรมให้ข้าพระองค์ละความเคลือบแคลงนี้ได้

พระผู้มีพระภาค : ธรรมสมาธิ[๑] มีอยู่ ถ้าท่านตั้งอยู่ในธรรมสมาธินั้น พึงได้จิตตสมาธิ[๒] เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็จะพึงละความเคลือบแคลงนี้ได้ แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า ธรรมสมาธิ ได้แก่ อริยสาวกโบสาสนานี้ละและเว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ปราศจากความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ปราศจากพยาบาท ไม่หลง มีสัมปชัญญะ มีสติ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศทั้ง ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ศาสดาทั้ง ๔ เช่น ศาสดาผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ดีและชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลกเป็นต้น แล้วคิดว่า ถ้าศาสดาท่านนั้นพูดจริง ข้อที่เราสำรวมกาย วาจา ใจ และข้อที่เราหลังจากตายแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ทั้ง ๒ ข้อนี้เป็นการถือเอาชัยชนะในคำสอน เพราะเราไม่เบียดเบียนใคร ๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือผู้มั่นคง จึงเป็นผู้ปฏิบัติไม่ผิด ปราโมทย์ก็เกิดแก่อริยสาวกนั้น เมื่อเกิดปราโมทย์ ปีติก็เกิด เมื่อใจเกิดปีติ กายก็สงบ เธอผู้มีกายสงบย่อมอยู่สบาย จิตของเธอผู้อยู่สบายย่อมตั้งมั่น ผู้ใหญ่บ้าน ธรรมสมาธิเป็นอย่างนี้แล ถ้าท่านตั้งอยู่ในธรรมสมาธินั้น พึงได้จิตตสมาธิ เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านพึงละความเคลือบแคลงนี้ได้

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เป็นคนดุร้ายและเป็นคนสงบเสงี่ยม (๒) วิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ๘ อย่าง (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการปฏิบัติตามอาจารย์ที่สอนผิดก็มีสิทธิ์ลงนรก

---

[๑] **ธรรมสมาธิ** หมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐ ธรรม ๕ (คือ ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ) หรือพรหมวิหาร ๔ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๖๕/๑๗๑-๑๗๒)

[๒] **จิตตสมาธิ** หมายถึง มรรค ๔ และวิปัสสนา หรือจิตเตกัคคตา (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๖๕/๑๗๑-๑๗๒)

๙. อสังขตสังยุต

๑. ความหมาย

อสังขตสังยุต ประมวลเรื่องอสังขตธรรม หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอสังขตธรรม ซึ่งแปลว่าสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะและธรรมที่มีลักษณะอย่างเดียวกันนี้ ที่เป็นไวพจน์ของนิพพาน

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๔๔ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรกมี ๑๑ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๓๓ สูตร ดังนี้

อสังขตสังยุต

๑. ปฐมวรรค ๑๑ สูตร
๒. ทุติยวรรค ๓๓ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปฐมวรรค

หมวดที่ ๑

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กายคตาสติสูตร ว่าด้วยกายคตาสติ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ได้แสดงอสังขตธรรม(สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้) และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ กายคตาสติ

อสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา

๒. สมถวิปัสสนาสูตร ว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๓. สวิตักกสวิจารสูตร ว่าด้วยสวิตักกสวิจารสมาธิ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ (๑) สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกวิจาร) (๒) อวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) (๓) อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร)

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๔. สุญญตสมาธิสูตร ว่าด้วยสุญญตสมาธิ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ (๑) สุญญตสมาธิ (สมาธิพิจารณาความว่าง) (๒) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิพิจารณาธรรมไม่ตั้งความปรารถนา)

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๕. สติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๖. สัมมัปปธานสูตร ว่าด้วยสัมมัปปธาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๗. อิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ อิทธิบาท ๔

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๘. อินทริยสูตร ว่าด้วยอินทรีย์

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ อินทรีย์ ๕

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๙. พลสูตร ว่าด้วยพละ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ พละ ๕

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๑๐. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ โพชฌงค์ ๗

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๑๑. มัคคังคสูตร ว่าด้วยองค์แห่งมรรค

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อสังขตธรรม** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับกายคตาสติสูตรในวรรคนี้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอสังขตธรรม และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสังขตสูตร ว่าด้วยอสังขตธรรม

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย โนพระสูตรนี้พระองค์ทรงประสงค์จะแสดงให้เห็นว่าความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะนั้น ถ้าตั้งใจกำจัดจริงๆ แล้ว เพียงปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้จริงจัง ก็สามารถกำจัดให้หมดไปได้ ดังนั้น จึงทรงแสดงอสังขตธรรมเหมือนกันทั้งหมด ส่วนทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมนั้นทรงแยกแสดงต่างๆ กันไป ดังนี้

อสังขตธรรม ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม** ได้แก่ สมถะ

พระองค์ทรงสรุปว่า อสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา

ลำดับต่อไปนี้จะนำมากล่าวเฉพาะทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเท่านั้น ความพิสดารให้เทียบกับเนื้อหาสาระที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พึงทราบดังนี้

ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่

๑. วิปัสสนา

๒. สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกวิจาร)

๓. อวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร)

๔. อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร)

๕. สุญญตสมาธิ

๖. อนิมิตตสมาธิ

๗. อัปปณิหิตสมาธิ

๘. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๙. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๑๐. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๑๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย[๑]อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๑๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น[๒] เพื่อป้องกันธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

---

[๑] **ธรรมทั้งหลาย** ในที่นี้หมายถึง นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๐/๔๔๐)

[๒] **สร้างฉันทะ** หมายถึง สร้างความพอใจใคร่จะทำกุศล **พยายาม** หมายถึง ทำความเพียรบากบั่น **ปรารภความเพียร** หมายถึง บำเพ็ญเพียรทั้งทางกายและทางใจ **ประคองจิต** หมายถึง ยกจิตขึ้นพร้อม ๆ กับความเพียรทางกายและจิต **มุ่งมั่น** หมายถึง ทำความเพียรเป็นหลักใหญ่ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๔/๔๔๐) ได้แก่สัมมัปปธาน ๔ (ดู องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๘๔-๘)

๑๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๑๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๑๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๑๖. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร[๑]

๑๗. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๑๘. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๑๙. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๒๐. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัทธินทรีย์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิริยินทรีย์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสตินทรีย์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสมาธินทรีย์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัทธาพละอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิริยพละอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๖. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสติพละอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๗. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสมาธิพละอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒๘. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญปัญญาพละอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

---

[๑] **ฉันทสมาธิ** หมายถึง สมาธิที่เกิดจากฉันทะ **ปธานสังขาร** หมายถึง ความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่า **ฉันทสมาธิปธานสังขาร** จึงหมายถึง สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕)

๒๙. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๐. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิริยสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญปีติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๔. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๖. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๗. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาสังกัปปะอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๘. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาวาจาอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๓๙. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมากัมมันตะอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๔๐. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาอาชีวะอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๔๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาวายามะอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๔๒. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาสติอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๔๓. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ

๒. อนตสูตร ว่าด้วยความไม่น้อมไป

พระผู้มีพระภาคได้แสดงความไม่น้อมไป[๑] และทางที่ให้ถึงความไม่น้อมไปแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ความไม่น้อมไป** ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงความไม่น้อมไป** ได้แก่ สมถะ

พระองค์ทรงสรุปว่า ความไม่น้อมไปและทางที่ให้ถึงความไม่น้อมไปเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา

ความไม่น้อมไป ทางที่ให้ถึงความไม่น้อมไปที่เหลือทั้งหมดพึงเทียบเคียงกับอสังขตสูตรในวรรคนี้

๓-๓๒. อนาสวาทิสูตร ว่าด้วยธรรมอันหาอาสวะมิได้เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๒๙ สูตร คือ สัจจสูตร ปารสูตร นิปุณสูตร ลุทฺททสสูตร อชัชชรสูตร ธุวสูตร อปโลกินสูตร อนิทัสสนสูตร นิปปปัญจสูตร สันตสูตร อมตสูตร ปณีตสูตร สิวสูตร เขมสูตร ตัณหักขยสูตร อัจฉริยสูตร อัพภุตสูตร อนีติกสูตร อนีติกธัมมสูตร นิพพานสูตร อัพยาปัชฌสูตร วิราคสูตร สุทธิสูตร มุตติสูตร อนาลยสูตร ทีปสูตร เลณสูตร ตาณสูตร และสรณสูตรแก่ภิกษุทั้งหลาย

ต่อไปนี้จะขอนำมากล่าวเฉพาะหัวข้อธรรมซึ่งแสดงความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้

---

[๑] **ความไม่น้อมไป** ในที่นี้แปลจากคำบาลีว่า อนต อรรถกถาแก้ว่า อนตนฺติ ตณฺหานติยา อภาเวน อนตํ ที่ชื่อว่าอนตะ เพราะไม่มีความน้อมไปคือตัณหา (สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔)

๔. สัจจสูตร ว่าด้วยสัจจธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัจจธรรมและทางที่ให้ถึงสัจจธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย

๕. ปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นฝั่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นฝั่งและทางที่ให้ถึงธรรมที่เป็นฝั่งแก่ภิกษุทั้งหลาย

๖. นิปุณสูตร ว่าด้วยธรรมที่ละเอียดอ่อน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ละเอียดอ่อนและทางที่ให้ถึงธรรมที่ละเอียดอ่อนแก่ภิกษุทั้งหลาย

๗. สุทุททสสูตร ว่าด้วยธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เห็นได้ยากยิ่งและทางที่ให้ถึงธรรมที่เห็นได้ยากยิ่งแก่ภิกษุทั้งหลาย

๘. อชัชชรสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่คร่ำครึ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่คร่ำครึและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่คร่ำครึแก่ภิกษุทั้งหลาย

๙. ธุวสูตร ว่าด้วยธรรมที่ยั่งยืน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ยั่งยืนและทางที่ให้ถึงธรรมที่ยั่งยืนแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๐. อปโลกินสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่เสื่อมสลายและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่เสื่อมสลายแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๑. อนิทัสสนสูตร ว่าด้วยธรรมที่ใคร ๆ ไม่พึงเห็น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ใครๆ ไม่พึงเห็นและทางที่ให้ถึงธรรมที่ใครๆ ไม่พึงเห็นแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๒. นิปปปัญจสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่องปรุงแต่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่องปรุงแต่งและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีกิเลสเครื่องปรุงแต่งแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๓. สันตสูตร ว่าด้วยธรรมที่สงบ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่สงบและทางที่ให้ถึงธรรมที่สงบแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๔. อมตสูตร ว่าด้วยอมตธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอมตธรรมและทางที่ให้ถึงอมตธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๕. ปณีตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ประณีต

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ประณีตและทางที่ให้ถึงธรรมที่ประณีตแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๖. สิวสูตร ว่าด้วยธรรมที่ปลอดภัย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ปลอดภัยและทางที่ให้ถึงธรรมที่ปลอดภัยแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๗. เขมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เกษม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เกษมและทางที่ให้ถึงธรรมที่เกษมแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๘. ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาและทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่สิ้น ตัณหาแก่ภิกษุทั้งหลาย

๑๙. อัจฉริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่น่าอัศจรรย์และทางที่ให้ถึงธรรมที่น่าอัศจรรย์ แก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๐. อัพภูตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยปรากฏ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่เคยปรากฏและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่เคยปรากฏแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๑. อนีติกสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีทุกข์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่มีทุกข์และทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีทุกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๒. อนีติกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่มีเครื่องร้อยรัดและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีเครื่องร้อยรัดแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๓. นิพพานสูตร ว่าด้วยนิพพาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๔. อัพยาปัชฌสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียนและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียนแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๕. วิราคสูตร ว่าด้วยธรรมที่ปราศจากราคะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ปราศจากราคะและทางที่ให้ถึงธรรมที่ปราศจากราคะแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๖. สุทธิสูตร ว่าด้วยความบริสุทธิ์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความบริสุทธิ์และทางที่ให้ถึงความบริสุทธิ์แก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๗. มุตติสูตร ว่าด้วยความหลุดพ้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความหลุดพ้นและทางที่ให้ถึงความหลุดพ้นแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๘. อนาลยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีความอาลัย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ไม่มีความอาลัยและทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีความอาลัยแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒๙. ทีปสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเกาะ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเกาะและทางที่ให้ถึงธรรมที่เป็นเกาะแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓๐. เสณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่เร้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นที่เร้นและทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่เร้นแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓๑. ตาณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่ต้านทาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นที่ต้านทานและทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่ต้านทานแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓๒. สรณสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่พึ่ง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นที่พึ่งและทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่พึ่งแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓๓. ปรายนสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้าและทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้าแก่ภิกษุทั้งหลาย

ธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ **ทางที่ให้ถึงธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า** ได้แก่ กายคตาสติ

เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับอสังขตสูตรในวรรคนี้

๑๐. อัพยากตสังยุต

ความหมาย

อัพยากตสังยุต ประมวลเรื่องอัพยากตปัญหา หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอัพยากตปัญหา ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ(ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) ซึ่งเป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ ๑๐ ข้อ คือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะอันนั้น สรีระก็อันนั้น(ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์(ภาษาเดิมใช้ว่าตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก(ไม่สูญ) (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก(สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี(บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีก ก็มิใช่(คือพูดให้ตายตัวลงไปไม่ได้) ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค ชื่อสูตรแต่ละสูตรตั้งตามสาระสำคัญในสูตรต่าง ๆ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เขมาสูตร ว่าด้วยเขมาภิกษุณี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากเมืองสาเกตไปยังกรุงสาวัตถีได้เข้าประทับแรมราตรีหนึ่งที่โตรณวัตถุ(ค่ายเสาระเนียด) ทรงรับสั่งกับราชบุรุษคนหนึ่งว่า ท่านจงไปดูให้รู้ว่าที่โตรณวัตถุมีสมณะ หรือพราหมณ์ผู้ที่เราควรเข้าไปหาในวันนี้หรือไม่

ราชบุรุษนั้นได้พบเขมาภิกษุณีซึ่งเข้าไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วกราบทูลว่า ที่โตรณวัตถุไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้ที่พระองค์ควรเสด็จเข้าไปหาเลย มีแต่ภิกษุณีชื่อว่าเขมา ผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต[๑] พูดเพราะ มีปฏิภาณดี ขอพระองค์เสด็จเข้าไปหาพระแม่เจ้ารูปนั้นเถิด

พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปหาเขมาภิกษุณี แล้วตรัสถามว่า หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก ไม่เกิดอีก เกิดอีกและไม่เกิดอีก จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

เขมาภิกษุณีถวายพระพรว่า ปัญหาเช่นนี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

เขมาภิกษุณี : ถ้าเช่นนั้น หม่อมฉันขอย้อนถามมหาบพิตรในเรื่องนี้บ้าง ขอพระองค์พึงตอบตามที่ทรงพอพระทัยเถิด นักคำนวณ(ผู้ฉลาดในการนับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย) นักประเมิน(ผู้ฉลาดในการนับด้วยนิ้วมือ) หรือนักประมวล(ผู้ฉลาดในการนับประมวล) บางคนของพระองค์ ผู้สามารถคำนวณทรายในแม่น้ำคงคาว่า ทรายเท่านี้มี ๑๐๐ เม็ด หรือ ๑๐๐,๐๐๐ เม็ด มีอยู่หรือ

พระเจ้าปเสนทิโกศล : ไม่มี

เขมาภิกษุณี : ข้อนั้นเพราะเหตุไร

พระเจ้าปเสนทิโกศล : เพราะมหาสมุทรลึกล้ำ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก

---

[๑] พหูสูต ในที่นี้ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความเป็นพหูสูต ทั้งทางปริยัติและปฏิเวธ (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕)

เขมาภิกษุณี : เรื่องนี้ก็เหมือนกัน บุคคลเมื่อจะบัญญัติตถาคต พึงบัญญัติด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ใด ขันธ์ ๕ นั้น พระตถาคตละได้แล้ว ตัดราก ถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระตถาคตพ้นแล้วจากการบัญญัติว่ารูป ลึกล้ำ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก ดุจมหาสมุทร ฉะนั้น ดังนั้น จะกล่าวว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก ไม่เกิดอีก เกิดอีกและไม่เกิดอีก จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ย่อมไม่ถูก

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชื่นชมยินดีภาษิตของเขมาภิกษุณี เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ ทรงไหว้เขมาภิกษุณี กระทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป ต่อมา ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามปัญหานั้นอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปัญหาเหล่านี้อาตมภาพไม่พยากรณ์

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามและตรัสอธิบายเหมือนกับพระนางเขมาภิกษุณี

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชื่นชมยินดีภาษิตว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวิกาเทียบเคียงกันได้เหมือนกัน ไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ แล้วได้เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ ทรงถวายอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป

๒. อนุราธสูตร ว่าด้วยพระอนุราธะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุราธะผู้อยู่ที่กุฏีป่าไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค แล้วถามว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมบัญญัติในฐานะ ๔ นี้ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก

๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก

๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ หรือ

ท่านพระอนุราธะตอบว่า พระตถาคตย่อมบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้

อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นได้กล่าวกับท่านพระอนุราธะดังนี้ว่า ภิกษุรูปนี้คงจักเป็นพระใหม่บวชได้ไม่นาน หรือเป็นพระเถระแต่โง่ ไม่ฉลาด แล้วพากันลุกจากอาสนะเดินจากไป

เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกจากไปไม่นาน พระอนุราธะได้มีความคิดว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นพึงถามปัญหากับเรายิ่งขึ้นไป เราจะพยากรณ์แก่อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ และชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเรื่องที่ได้สนทนากับอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นให้พระผู้มีพระภาคทรงสดับ แล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์จะพยากรณ์แก่อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ท่านพระอนุราธะทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ท่านพระอนุราธะ : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ท่านพระอนุราธะ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เพราะเหตุนั้นแล ขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้นเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคายกำหนัด เพราะคายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาค : เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตถาคตหรือ

ท่านพระอนุราธะ : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ หรือ

ท่านพระอนุราธะ : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคต หรือ

ท่านพระอนุราธะ : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตนี้ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ

ท่านพระอนุราธะ : ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในขันธ์ ๕ นี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะตอบว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้นย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้

ท่านพระอนุราธะ : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : อนุราธะ ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราบัญญัติเฉพาะทุกข์และความดับทุกข์ เท่านั้น

๓. ปฐมสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วเรียนถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับเขมาสูตรในวรรคนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามอีกว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี นี้เป็นสักแต่ว่าขันธ์ ๕ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

๔. ทุติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๒

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วเรียนถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับเขมาสูตรในวรรคนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามอีกว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ไม่รู้ ไม่เห็นขันธ์ ๕ เหตุเกิดขันธ์ ๕ ความดับขันธ์ ๕ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง แต่ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้เห็นขันธ์ ๕ เป็นต้น ตามความเป็นจริง นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

๕. ตติยสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๓

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วเรียนถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับเขมาสูตรในวรรคนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามอีกว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ(ความกำหนัด) ฉันทะ(ความพอใจ) ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ตัณหา(ความทะยานอยาก)ในขันธ์ ๕ แต่ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ปราศจากราคะเป็นต้นในขันธ์ ๕ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

๖. จตุตถสารีปุตตโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ สูตรที่ ๔

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาเย็น ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วเรียนถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับเขมาสูตรในวรรคนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามอีกว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในขันธ์ ๕ แต่ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ชื่นชมเป็นต้นในขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง

ท่านพระสารีบุตรถามบ้างว่า เหตุแม้อย่างอื่นที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น มีอยู่หรือ

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า มีอยู่ คือ ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อมมีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในภพ อุปาทาน และตัณหา ผู้ไม่รู้ ไม่เห็นความดับภพ อุปาทาน และตัณหา ตามความเป็นจริง แต่ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ชื่นชมเป็นต้นในภพเป็นต้น ตามความเป็นจริง

ท่านพระสารีบุตรถามต่อไปอีกว่า เหตุแม้อย่างอื่นที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น มีอยู่หรือ

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า บัดนี้ท่านจะต้องการรู้ในปัญหานี้ ยิ่งไปกว่านี้อีกทำไมเล่า เพราะไม่มีธรรมเนียมที่จะอวดอ้างให้รู้ไปถึงภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาแล้ว

๗. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ

วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วถามว่า โลกเที่ยงหรือ โลกไม่เที่ยงหรือ โลกมีที่สุดหรือ โลกไม่มีที่สุดหรือ ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือ ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้ว

ตถาคตไม่เกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์

วัจฉโคตรปริพาชกถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดม เมื่อถูกถามจึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ฉะนั้น พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ ส่วนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ฉะนั้น พระตถาคต เมื่อถูกถามจึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

วัจฉโคตรปริพาชกลุกขึ้นจากที่นั่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน แล้วทูลถามปัญหาอย่างนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่พยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดม เมื่อถูกถามอย่างนี้ จึงไม่ทรงพยากรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนอย่างที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบแล้ว

วัจฉโคตรปริพาชกชื่นชมยินดีพระภาษิตว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวกเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ

๔. วัจฉโคตตสูตร ว่าด้วยวัจฉโคตรปริพาชก

วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน แล้วทูลถามว่า ท่านพระโคดม โลกเที่ยงหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ตรัสตอบว่า เราไม่พยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

ทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดม เมื่อถูกถามจึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

ตรัสตอบว่า เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ฉะนั้น พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ฉะนั้น ตถาคตเมื่อถูกถามจึงไม่พยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

ลำดับนั้น วัจฉโคตรปริพาชกลุกขึ้นจากที่นั่งแล้ว เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วถามและท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับโมคคัลลานสูตรในวรรคนี้

วัจฉโคตรปริพาชกชื่นชมยินดีภาษิตว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรถกับอรรถพยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับพระสาวกเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ

๙. กุตูหลสาลาสูตร ว่าด้วยศาลาถกแถลง[๑]

วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า วันก่อนโน้น พวกสมณพราหมณ์อัญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมากนั่งประชุมกันในศาลาหลังหนึ่ง ได้สนทนากันว่า ครูทั้ง ๖ คือ ครูปูรณะ กัสสปะ ครูมักขลิ โคศาล ครูนิครนถ์ นาฏบุตร ครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ครูปกุธะ กัจจายนะ ครูอชิตะ เกสกัมพล เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี ครูเหล่านั้นพยากรณ์สาวกผู้ล่วงลับดับไปในอุบัติภพทั้งหลายว่า ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ท่านโน้นเกิดในภพโน้น แม้สาวกใดของครูเหล่านั้นเป็น

---

[๑] **ศาลาถกแถลง** แปลจากคำบาลีว่า โกตูหลสาลา อรรถกถาแก้ว่า กุตูหลายนฺติ กุตูหลสาลา นาม ปจฺเจกสาลา นตฺถิ นตฺถ ปน นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา นานาวิธํ กถํ ปวตฺเตนฺติ, สา พหุนฺนํ อยํ กึ วทติ, อยํ กึ วทตีติ กุตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต กุตูหลสาลาติ วุจฺจติ. ไม่มีศาลาที่มีชื่ออย่างนี้โดยเฉพาะ แต่เป็นสถานที่ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกมาแสดงทรรศนะตามลัทธิของตน ชื่อกุตูหลสาลา เพราะเป็นที่เกิดการโต้เถียงกันว่า ท่านนี้พูดอย่างไร ท่านนี้พูดอย่างไร (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๔๑๘/๑๗๖)

อุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ได้บรรลุผลที่ควรบรรลุอย่างยิ่ง ท่านก็พยากรณ์สาวกนั้นผู้ล่วงลับดับไปในอุบัติภพทั้งหลายว่า ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ฝ่ายพระสมณโคดมนี้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นต้น ก็ทรงพยากรณ์สาวกทั้งหลายอย่างนั้น นอกจากนี้ยังทรงพยากรณ์สาวกนั้นอีกว่า ตัดตัณหาได้ขาด ถอนสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบ ข้าพเจ้านั้นได้มีความเคลือบแคลงสงสัยว่า ถึงอย่างไร พระสมณโคดมก็ทรงรู้ยิ่งธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมควรที่ท่านจะเคลือบแคลงสงสัย ความสงสัยเกิดขึ้นแก่ท่านในฐานะที่ควรเคลือบแคลง เรายอมบัญญัติความอุบัติสำหรับผู้มีอุปาทาน ไม่บัญญัติสำหรับผู้ไม่มีอุปาทาน ไฟที่มีเชื้อย่อมลุกโพลงได้ ไม่มีเชื้อก็ลุกโพลงไม่ได้แม้ฉันใด เราก็บัญญัติความอุบัติสำหรับผู้มีอุปาทาน ไม่บัญญัติสำหรับผู้ไม่มีอุปาทานฉันนั้นเหมือนกัน

วัจฉโคตรปริพาชก : เวลาที่เปลวไฟถูกลมพัดไปได้ไกล ท่านพระโคดมจะทรงบัญญัติอะไรแก่เปลวไฟนี้ในเพราะเชื้อเล่า

พระผู้มีพระภาค : เราบัญญัติเชื้อคือลมนั้น เพราะลมเป็นเชื้อของเปลวไฟนั้น

วัจฉโคตรปริพาชก : เวลาที่สัตว์ทอดทิ้งกายนี้และไม่เข้าถึงกายอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านพระโคดมจะทรงบัญญัติอะไรแก่สัตว์นี้ในเพราะอุปาทานเล่า

พระผู้มีพระภาค : เราบัญญัติอุปาทานคือตัณหานั้น เพราะตัณหาเป็นเชื้อของสัตว์นั้น

๑๐. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์

วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า อัตตามีอยู่หรือ เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกทูลถามอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงนิ่งอยู่ วัจฉโคตรปริพาชกจึงทูลถามอีกว่า ท่านพระโคดม อัตตาไม่มีหรือ ทูลถามแม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงนิ่งอยู่ เขาจึงลุกจากที่นั่งแล้วจากไป

เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกจากไปไม่นาน ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เพราะเหตุไร พระองค์ถูกวัจฉโคตรปริพาชกทูลถามปัญหาแล้วจึงไม่ทรงพยากรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า อัตตามีอยู่หรือ ถ้าตอบว่า อัตตามีอยู่ คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นสัสสตทิฏฐิ(ความเห็นว่าเที่ยง) และเราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า อัตตาไม่มีหรือ ถ้าตอบว่า อัตตาไม่มี คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นอุจเฉททิฏฐิ(ความเห็นว่าขาดสูญ) แล้วตรัสถามว่า เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า อัตตา

มิอยู่หรือ ถ้าตอบว่า อัตตามีอยู่ คำตอบนั้นก็จักอนุโลมแก่ความเกิดขึ้นแห่งญาณของเราว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาบ้างหรือ

ท่านพระอานนท์ : ไม่อนุโลม พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาค : เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า อัตตาไม่มีหรือ ถ้าตอบว่า อัตตาไม่มี คำตอบนั้นก็จักมีเพื่อความงมงายยิ่งขึ้นแก่วัจฉโคตรปริพาชกผู้งมงายอยู่แล้วว่า เมื่อก่อนอัตตาของเราได้มีแล้วแน่นอน บัดนี้อัตตานั้นไม่มี

๑๑. สภิยกัจจานสูตร ว่าด้วยพระสภิยกัจจานะ

วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสภิยกัจจานะผู้อยู่ ณ พระดำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะแล้วถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ ไม่เกิดอีกหรือ เกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ท่านพระสภิยกัจจานะตอบว่า พระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

วัจฉโคตรปริพาชก : อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดมไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น

ท่านพระสภิยกัจจานะ : เหตุและปัจจัยเพื่อการบัญญัติว่า ตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูป ตถาคตมีสัญญาหรือไม่มีสัญญา หรือตถาคตมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ นั้นผิดหมดทุกอย่าง บุคคลเมื่อจะบัญญัติตถาคตนั้นว่า ตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูปเป็นต้น พึงบัญญัติด้วยอะไร

วัจฉโคตรปริพาชก : ท่านกัจจานะ บวชมานานเท่าไร

ท่านพระสภิยกัจจานะ : ไม่นานเลย เพียง ๓ พรรษา

วัจฉโคตรปริพาชก : การพยากรณ์เท่านี้ของท่านผู้ที่กล่าวแก้ได้โดยเวลาถึงเท่านี้ก็มากอยู่เมื่อคำพยากรณ์ไพเราะอย่างนี้แล้ว ก็ไม่จำต้องพูดอะไรกันอีก

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงบัญญัติและทรงบัญญัติ

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จบ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๙
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
๑. มัคคสังยุต

๑. ความหมาย

มัคคสังยุต ประมวลเรื่องมรรค หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๘๑ สูตร แบ่งเป็น ๑๔ วรรค วรรคละ ๘ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ๑๔ สูตรบ้าง ๓๖ สูตรบ้าง ดังนี้

มัคคสังยุต

๑. อวิชชาวรรค ๑๐ สูตร
๒. วิหารวรรค ๑๐ สูตร
๓. มิจฉัตตวรรค ๑๐ สูตร
๔. ปฏิปัตติวรรค ๑๐ สูตร
๕. อัญญติตถิยเปยยาลวรรค ๘ สูตร
๖. สุริยเปยยาลวรรค ๑๔ สูตร
๗. เอกธัมมเปยยาลวรรค ๑๔ สูตร
๘. ทุติยเอกธัมมเปยยาลวรรค ๑๔ สูตร
๙. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๑๐. ทุติยคังคาเปยยาลวรรค ๓๖ สูตร
๑๑. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๑๒. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๑๓. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๑๔. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. อวิชชาวรรค

หมวดว่าด้วยอวิชชา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิชชา(ความไม่รู้แจ้ง) เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย ต่อจากนั้น อหิริกะ(ความไม่ละอายบาป) และอโนตตัปปะ(ความไม่เกรงกลัวบาป) ก็จักตามมา

(๑) ผู้มีอวิชชาไม่เห็นแจ้งย่อมมีมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด (๒) ผู้มีมิจฉาทิฏฐิย่อมมีมิจฉาสังกัปปะดำริผิด (๓) ผู้มีมิจฉาสังกัปปะย่อมมีมิจฉาวาจา เจรจาผิด (๔) ผู้มีมิจฉาวาจาย่อมมีมิจฉากัมมันตะ กระทำผิด (๕) ผู้มีมิจฉากัมมันตะย่อมมีมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด (๖) ผู้มีมิจฉาอาชีวะย่อมมีมิจฉาวายามะ พยายามผิด (๗) ผู้มีมิจฉาวายามะย่อมมีมิจฉาสติ ระลึกผิด (๘) ผู้มีมิจฉาสติย่อมมีมิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิด

ส่วนวิชชา(ความรู้แจ้ง หมายถึง กัมมัสสกตาญาณ) เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย ต่อจากนั้น หิริ(ความละอายบาป) และโอตตัปปะ(ความเกรงกลัวบาป) ก็จักตามมา

(๑) ผู้มีวิชชาเห็นแจ้งย่อมมีสัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) ผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมมีสัมมาสังกัปปะดำริชอบ (๓) ผู้มีสัมมาสังกัปปะย่อมมีสัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) ผู้มีสัมมาวาจาย่อมมีสัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) ผู้มีสัมมากัมมันตะย่อมมีสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) ผู้มีสัมมาอาชีวะย่อมมีสัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) ผู้มีสัมมาวายามะย่อมมีสัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) ผู้มีสัมมาสติย่อมมีสัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

๒. อุปัฑฒสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยะชื่อว่าสักกระ แคว้นสักกะแล้วกราบทูลว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์(อริยมรรค)กึ่งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ อย่ากล่าวอย่างนั้น ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก(ความสงัด) วิราคะ(ความคลายกำหนัด) นิโรธ(ความดับ) น้อมไปในโวสสัคคะ(ความสละ)

อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

จากนั้น พระองค์จึงตรัสต่อไปอีกว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ(ความเกิด) เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชรา(ความแก่) เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะ(ความตาย) เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นต้น

๓. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นต้นเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูกต้อง ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

จากนั้น พระองค์จึงตรัสต่อไปอีกว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชรา เป็นธรรมดาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เป็นต้น

๔. ชาณุสโสณิพราหมณสูตร ว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ในเวลาเช้า ข้าพระองค์เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้เห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ผู้ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถขาว ประทุนขาว เทียมด้วยม้าขาว เชือกขาว ค้ามประตักขาว ร่มขาว มีผ้าโพกขาว ผ้านุ่งขาว รองเท้าขาว และพัดวาลวิชนีก็ขาว ชนทั้งหลายเห็นพราหมณ์นั้นแล้วพากันพูดว่า ยานประเสริฐหนอ รูปของยานก็ประเสริฐหนอ

ทูลถามว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทรงบัญญัติยานอันประเสริฐในพระธรรมวินัยนี้ได้บ้างหรือไม่

ตรัสตอบว่า ได้ คำว่า ยานอันประเสริฐนั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมมีการทำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด แล้วตรัสต่อไปอีกว่า รถ(อริยมรรคมีองค์ ๘)ใดมีธรรมคือศรัทธาและปัญญาเป็นแอก มีหิริเป็นงอน มีใจเป็นเชือก มีสติเป็นนายสารถีผู้คอยควบคุม รถนั้นมีศีล[๑] เป็นเครื่องประดับ มีฌาน[๒] เป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นทูบ[๓] มีความไม่อยากได้เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยาบาท ความไม่เบียดเบียนและวิเวก[๔] เป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมประพฤติพรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้ เพื่อความเกษมจากโยคะ ย่อมออกไปจากโลกได้โดยแท้

๕. กิมัตถิยสูตร ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์

ภิกษุหลายรูปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามข้าพระองค์ทั้งหลายว่า พวกท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร ข้าพระองค์

---

[๑] **ศีล** ในที่นี้หมายถึง ปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล (๒) อินทริยสังวรศีล (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล (๔) ปัจจยสันนิสิตศีล (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๑๘๔)

[๒] **ฌาน** ในที่นี้หมายถึง ฌาน ๔ (ปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, ปัญจมฌาน) ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๑๘๔)

[๓] **ทูบ** แปลมาจากคำว่า ธุรสมาธิ (ที่ยึดแอก) หมายถึง ส่วนที่ทำให้แอกหยุดขยับไปมา (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๑๘๔)

[๔] **วิเวก** ในที่นี้หมายถึง วิเวก ๓ มีกายวิเวกเป็นต้น (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๑๘๕)

ทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว จึงตอบว่า พวกเราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ข้าพระองค์ทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ แล้วตอบอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ

ตรัสตอบว่า เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนั้นแล้ว ตอบอย่างนั้น ชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล เพราะเธอทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในเราเพื่อกำหนดรู้ทุกข์ แต่ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามเธอทั้งหลายว่า มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้นอยู่หรือ เธอทั้งหลายพึงตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

๖. ปฐมอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา สูตรที่ ๑

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า พรหมจรรย์นั้นเป็นอย่างไร ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๗. ทุติยอัญญตรภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา สูตรที่ ๒

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะนี้เป็นชื่อของอะไร

ตรัสตอบว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะ นี้เป็นชื่อของนิพพานธาตุ เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ

ทูลถามต่อไปอีกว่า ที่พระองค์ตรัสว่า อมตะนั้นเป็นอย่างไร ทางที่ให้ถึงอมตะเป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า อมตะ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ ทางที่ให้ถึงอมตะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค

พระผู้มีพระภาคได้แสดง จำแนกอริยมรรคมีองค์ ๘ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า

สัมมาทิฏฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์)

สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริในการออกจากกาม ในความไม่พยาบาท และในความไม่เบียดเบียน

สัมมาวาจา คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

สัมมากัมมันตะ คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

สัมมาอาชีวะ คือ การละการเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ คือ การสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

สัมมาสติ คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สัมมาสมาธิ คือ การบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานอยู่

๙. สูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เดือยข้าวที่บุคคลตั้งไว้ไม่ตรง ก็ไม่สามารถตำมือหรือเท้าทำให้เลือดออกได้ แต่ถ้าเขาตั้งไว้ตรงจึงจะสามารถตำมือหรือเท้าทำให้เลือดออกได้ ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ผิด มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด ก็ไม่สามารถทำลายอวิชชาแล้วทำวิชชาให้เกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้งได้ แต่ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก

ก็จะสามารถทำลายอวิชชาแล้วทำวิชชาให้เกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้งได้ ภิกษุผู้ตั้งทิฏฐิไว้ถูก มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก สามารถทำลายอวิชชาแล้วทำวิชชาให้เกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง เป็นอย่างไร คือ ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๑๐. นันทิยสูตร ว่าด้วยนันทิยปริพาชก

นันทิยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด

ตรัสตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวิชชาและอวิชชา (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ยานอันประเสริฐ (๓) ศึกษาวิเคราะห์พรหมจรรย์ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อมตะ ทางที่ให้ถึงอมตะ (๔) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทิฏฐิและมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด กับทิฏฐิและมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก

๒. วิหารวรรค

หมวดว่าด้วยวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่)

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารถนาจะหลีกเร้นครึ่งเดือนไม่ให้ใครเข้าไปเฝ้า ยกเว้นภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตไปทูลถวายรูปเดียว ครั้นครึ่งเดือนนั้นผ่านไป ทรงเสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราอยู่ด้วยวิหารธรรม ครึ่งเดือนนั้นได้รู้ชัดว่า เพราะมีธรรมเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ สัมมาสังกัปปะ มิจฉาวาจา สัมมาวาจา มิจฉากัมมันตะ สัมมากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ สัมมาอาชีวะ มิจฉาวายามะ สัมมาวายามะ มิจฉาสติ สัมมาสติ มิจฉาสมาธิ สัมมาสมาธิ

ฉันทะ วิตก สัญญา ฉันทะวิตกและสัญญาที่เป็นธรรมไม่สงบ และฉันทะวิตกและสัญญาที่เป็นธรรมสงบเป็นปัจจัย ความเสวยอารมณ์จึงมีได้

ความพยายามเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ(อรหัตตผล)มีอยู่ แต่เพราะเมื่อยังไม่ได้บรรลุฐานะ(เหตุ)นั้นเป็นปัจจัย ความเสวยอารมณ์จึงมี

๒. ทุติยวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารถนาจะหลีกเร้น ๓ เดือน ไม่ให้ใครเข้าไปเฝ้า ยกเว้นภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตไปทูลถวายรูปเดียว ครั้น ๓ เดือนนั้นผ่านไป ทรงเสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราอยู่ด้วยวิหารธรรม ๓ เดือนนั้นได้รู้ชัดว่า เพราะมีธรรมเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิเป็นธรรมสงบ สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิเป็นธรรมสงบ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาสังกัปปะเป็นธรรมสงบ สัมมาสังกัปปะ สัมมาสังกัปปะเป็นธรรมสงบ มิจฉาวาจา มิจฉาวาจาเป็นธรรมสงบ สัมมาวาจา สัมมาวาจาเป็นธรรมสงบ มิจฉากัมมันตะ มิจฉากัมมันตะเป็นธรรมสงบ สัมมากัมมันตะ สัมมากัมมันตะเป็นธรรมสงบ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาอาชีวะเป็นธรรมสงบ สัมมาอาชีวะ สัมมาอาชีวะเป็นธรรมสงบ มิจฉาวายามะ มิจฉาวายามะเป็นธรรมสงบ สัมมาวายามะ สัมมาวายามะเป็นธรรมสงบ มิจฉาสติ มิจฉาสติเป็นธรรมสงบ สัมมาสติ สัมมาสติเป็นธรรมสงบ มิจฉาสมาธิ มิจฉาสมาธิเป็นธรรมสงบ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิเป็นธรรมสงบ ฉันทะ ฉันทะเป็นธรรมสงบ วิตก วิตกเป็นธรรมสงบ สัญญา สัญญาเป็นธรรมสงบ ฉันทะวิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบ และฉันทะวิตกและสัญญาเป็นธรรมสงบเป็นปัจจัย ความเสวยอารมณ์จึงมีได้

ความพยายามเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุมีอยู่ แต่เพราะเมื่อยังไม่ได้บรรลุฐานะนั้นเป็นปัจจัย ความเสวยอารมณ์จึงมี

๓. เสกขสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระเสขะ

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า พระเสขะนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นของพระเสขะ ชื่อว่าเป็นพระเสขะ

๔. ปฐมอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๕. ทุติยอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นวินัยของพระสุคตเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๖. ปฐมปริสุทธสูตร ว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๗. ทุติยปริสุทธสูตร ว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นวินัยของพระสุคตเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๘. ปฐมกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๑

ท่านพระอานนท์กับท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะเข้าไปหาท่านพระอานนท์แล้วถามว่า ที่เรียกกันว่า อพรหมจรรย์นั้นเป็นอย่างไร

ท่านพระอานนท์ตอบว่า อพรหมจรรย์ ได้แก่ มิจฉามรรค(ทางผิด)มีองค์ ๘ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด (๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด (๓) มิจฉาวาจา เจรจาผิด (๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด (๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด (๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด (๗) มิจฉาสติ ระลึกผิด (๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิด

๙. ทุติยกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๒

ท่านพระอานนท์กับท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะเข้าไปหาท่านพระอานนท์แล้วถามว่า ที่เรียกกันว่า พรหมจรรย์นั้นเป็นอย่างไร ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร

ท่านพระอานนท์ตอบว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๑๐. ตติยกุกกุฏารามสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม สูตรที่ ๓

ท่านพระอานนท์กับท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะเข้าไปหาท่านพระอานนท์แล้วถามว่า ที่เรียกกันว่า พรหมจรรย์เป็นอย่างไร พรหมจาริเป็นอย่างไร ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร

ท่านพระอานนท์ตอบว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ พรหมจารี ได้แก่ บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องวิหารธรรม (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่าธรรมอันบริสุทธิ์ อพรหมจรรย์ และพรหมจรรย์

๓. มิจฉัตตวรรค

หมวดว่าด้วยมิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด)

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มิจฉัตตสูตร ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสมิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด) และสัมมัตตธรรม(ธรรมที่ชอบ) แก่ภิกษุทั้งหลาย

มิจฉัตตธรรม ได้แก่ มิจฉามรรค(ทางผิด)มีองค์ ๘ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด (๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด (๓) มิจฉาวาจา เจรจาผิด (๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด (๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด (๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด (๗) มิจฉาสติ ระลึกผิด (๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิด

สัมมัตตธรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

๒. อกุสลธัมมสูตร ว่าด้วยอกุศลธรรม

พระผู้มีพระภาคตรัสอกุศลธรรมและกุศลธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลธรรม ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ กุศลธรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๓. ปฐมปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสมิจฉาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติผิด) และสัมมาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติชอบ) แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉาปฏิปทา ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ สัมมาปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๔. ทุติยปฏิปทาสูตร ว่าด้วยปฏิปทา สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสการไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพราะให้สำเร็จญายธรรม(ธรรมคืออริยมรรค)ที่เป็นกุศลไม่ได้ แต่ได้ตรัสการสรรเสริญสัมมาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพราะให้สำเร็จญายธรรมที่เป็นกุศลได้

มิจฉาปฏิปทา ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘

สัมมาปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘

๕. ปฐมอสัปปุริสสูตร ว่าด้วยอสัตบุรุษ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอสัตบุรุษและสัตบุรุษแก่ภิกษุทั้งหลาย

อสัตบุรุษ ได้แก่ บุคคลผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิ

สัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๖. ทุติยอสัปปุริสสูตร ว่าด้วยอสัตบุรุษ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสอสัตบุรุษและอสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ สัตบุรุษและสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษแก่ภิกษุทั้งหลาย

อสัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘

อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ พร้อมกับมิจฉาญาณะ(รู้ผิด) และมิจฉาวิมุตติ(หลุดพ้นผิด)

สัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘

สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ ได้แก่ ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ พร้อมกับสัมมาญาณะ(รู้ชอบ) และสัมมาวิมุตติ(หลุดพ้นชอบ)

๗. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จิตที่ไม่มีธรรมเครื่องรองรับ ย่อมกลับกลอกได้ง่าย จิตที่มีธรรมเครื่องรองรับ ย่อมกลับกลอกได้ยาก เหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย หม้อที่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ยากฉะนั้น ธรรมเครื่องรองรับจิตนั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสอริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะ[๑] และอริยสัมมาสมาธิที่มีบริขาร (บริวาร) แก่ภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะและอริยสัมมาสมาธิที่มีบริขาร ได้แก่ อริย-สัมมาสมาธิคือสภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวซึ่งมีองค์ ๗ แวดล้อม องค์ ๗ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนา ๓ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๓ ได้แก่ สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกที่มิใช่สุข มิใช่ทุกข์)

บุคคลพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ เหล่านี้

๑๐. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ

ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีแล้วทูลถามว่า กามคุณ ๕ อะไรบ้าง ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้ว

ตรัสตอบว่า กามคุณ ๕ ที่เรากล่าวไว้แล้ว คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น และโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด บุคคลพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละกามคุณ ๕ เหล่านี้

---

[๑] **อุปนิสะ** หมายถึง อุปนิสัย หมวดธรรมที่เป็นเหตุทำหน้าที่ร่วมกัน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๒๕๗) ในที่นี้ หมายถึง ปัจจัย (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๑-๓๐/๑๙๖)

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบคำว่า มิจฉัตตธรรมและสัมมัตตธรรม (๒) ศึกษาเปรียบเทียบสัตบุรุษและอสัตบุรุษ (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจิตที่ไม่เลื่อนลอย (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสมาธิ องค์ ๗ เวทนา ๓ และกามคุณ ๕

๔. ปฏิปัตติวรรค
หมวดว่าด้วยการปฏิบัติ

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปฏิปัตติสูตร ว่าด้วยการปฏิบัติ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสมิจฉาปฏิบัติ(การปฏิบัติผิด) และสัมมาปฏิบัติ(การปฏิบัติชอบ) แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉาปฏิบัติ ได้แก่ มิจฉามรรคมีองค์ ๘ สัมมาปฏิบัติ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒. ทุติยปฏิปัตติสูตร ว่าด้วยการปฏิบัติ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสบุคคลผู้ปฏิบัติผิดและบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ปฏิบัติผิด ได้แก่ ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ได้แก่ ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘

๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาด(หมายถึงทำพลาดไปเพราะไม่ได้บรรลุ)อริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภ(หมายถึง ทำจนให้สำเร็จได้) แล้ว

๔. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น(พระนิพพาน) จากฝั่งนี้(วัฏฏะ) แล้วได้ตรัสภาษิตต่อไปอีกว่า

ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้นมีจำนวนน้อย ส่วนมากเลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น เฉพาะเหล่าชนผู้ประพฤติตามธรรมที่เรากล่าวไว้โดยชอบแล้ว จักข้ามพ้นวัฏฏะ ๔ อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จักถึงฝั่งโน้นได้ บัณฑิตผู้ละธรรมดำ(อกุศลธรรม มีกายทุจริตเป็นต้น) แล้วพึงเจริญธรรมขาว(กุศลธรรม มีกายสุจริตเป็นต้น) ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวกที่ยินดีได้ยากยิ่ง ชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต อบรมจิตโดยชอบ ในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถือมั่น เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก

๕. ปฐมสามัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นสมณะ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้แสดงสามัญญะ(ความเป็นสมณะ) และสามัญญผล(ผลแห่งความเป็นสมณะ) แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สามัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ สามัญญผล ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

๖. ทุติยสามัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นสมณะ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสสามัญญะและประโยชน์แห่งสามัญญะ(นิพพาน) แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สามัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประโยชน์แห่งสามัญญะ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๗. ปฐมพรหมัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นพรหม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสพรหมัญญะ(ความเป็นพรหม) และพรหมัญญผล(ผลแห่งความเป็นพรหม)แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พรหมัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ พรหมัญญผล ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

๘. ทุติยพรหมัญญสูตร ว่าด้วยความเป็นพรหม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสพรหมัญญะและประโยชน์แห่งพรหมัญญะแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พรหมัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประโยชน์แห่งพรหมัญญะ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๙. ปฐมพรหมจริยสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสพรหมจรรย์และผลแห่งพรหมจรรย์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผลแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

๑๐. ทุติยพรหมจริยสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสพรหมจรรย์และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบมิจฉาปฏิบัติและสัมมาปฏิบัติ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรมที่บุคคลพลาด (๓) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า สามัญญะ สามัญญผล พรหมัญญะ พรหมัญญผล และพรหมจรรย์

๕. อัญญติตถิยเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยอัญญติตถิยเปยยาล

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ราควิราคสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะ

พระผู้มีพระภาคกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามเธอทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร เธอทั้งหลายพึงตอบว่า เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อสำรอกราคะ ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะอยู่หรือ เธอทั้งหลายพึงตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒-๗. สังโยชนัปปหานาทิสุตตฉักกะ ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร มีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๖ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งมีเนื้อหาสาระเหมือนกันทั้งหมด ต่างกันเพียงคำตอบเท่านั้น พึงทราบโดยย่อ ดังต่อไปนี้ สังโยชนัปปหานสูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสมณโคดมเพื่ออะไร ให้ตอบว่า เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละสังโยชน์ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละสังโยชน์อยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ อีก ๕ สูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสมณโคดมเพื่ออะไร พระสูตรที่ ๓ ให้ตอบว่า เพื่อถอนอนุสัย[๑] พระสูตรที่ ๔ ให้ตอบว่า เพื่อกำหนดรู้อัทธานะ พระสูตรที่ ๕ ให้ตอบว่า เพื่อสิ้นอาสวะ พระสูตรที่ ๖ ให้ตอบว่า เพื่อการทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ พระสูตรที่ ๗ ให้ตอบว่า เพื่อญาณทัสสนะ[๒] พึงขยายความตามสังโยชนัปปหานสูตรที่ ๒ นั้น

๘. อนุปาทาปรินิพพานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่ออนุปาทา-ปรินิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นว่า เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน (ความดับไม่มีเชื้อ) ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายว่า มีมรรค มีปฏิปทาเพื่ออนุปาทาปรินิพพานอยู่หรือ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พึงตอบว่า ท่านทั้งหลาย มีมรรค มีปฏิปทาเพื่ออนุปาทาปรินิพพานอยู่ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้

---

[๑] **อนุสัย** ได้แก่ อนุสัย ๗ คือ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) ทิฏฐิ (๔) วิจิกิจฉา (๕) มานะ (๖) ภวราคะ (๗) อวิชชา (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, สี.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗)

[๒] **ญาณทัสสนะ** หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน (เว้นพระอรหันต์ ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗)

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุของการประพฤติพรหมจรรย์โบลมณโคดม (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่าอนุปาทาปรินิพพาน

๖. สุริยเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด กัลยาณมิตตดา(ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปโวสสัคคะ

๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตต-สัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สีลสัมปทา ฉันทสัมปทา อัตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา และอัปปมาทสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิต ฉันใด โยนิโสมนสิการสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิต ฉันใด กัลยาณมิตตตา(ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีสีลสัมปทาสูตร เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตตสัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพพนิมิต ฉันใด สีลสัมปทา ฉันทสัมปทา อัตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา และอัปปมาทสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด โยนิโสมนสิการสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุพนิมิตแห่งอริยมรรค

๗. เอกธัมมเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาล

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก[๑] มีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ กัลยาณมิตตดา

ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตต-สัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอัน

---

[๑] **ธรรมอันเป็นเอก** ในที่นี้ หมายถึง ธรรมที่มีสภาวะเป็นหนึ่ง (เอกสภาวะ) ศัพท์ว่า ธรรม นี้มีความหมายว่า สภาวะ ดุจในคำว่า กุสลา ธมฺมา (สภาวะที่เป็นกุศล) เป็นต้น (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๙๖/๔๑๘. องฺ.เอกก.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๙๖/๒๗๕)

เป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สีลสัมปทา ฉันทสัมปทา อัตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา และอัปปมาทสัมปทา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ โยนิโสมนสิการสัมปทา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ กัลยาณมิตตตา

ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีสีลสัมปทาสูตร เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตตสัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สีลสัมปทา (๒) ฉันทสัมปทา (๓) อัตตสัมปทา (๔) ทิฏฐิสัมปทา (๕) อัปปมาทสัมปทา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ โยนิโสมนสิการสัมปทา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษา คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมาก เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้น (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโยนิโสมนสิการเป็นธรรมอันเอก

๘. ทุติยเอกธัมมเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาลที่ ๒

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตตตานี้เลย ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๒-๖. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตตสัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนสีลสัมปทา ฉันทสัมปทา อัตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา และอัปปมาทสัมปทานี้เลย

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนโยนิโสมนสิการสัมปทานี้เลย

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๘. กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร(มิตรดี)

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกัลยาณมิตตดานี้เลย

ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๙-๑๓. สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีสีลสัมปทาสูตร เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ สีลสัมปทาสูตร ฉันทสัมปทาสูตร อัตตสัมปทาสูตร ทิฏฐิสัมปทาสูตร และอัปปมาทสัมปทาสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนสีลสัมปทา ฉันทสัมปทา อัตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา และอัปปมาทสัมปทานี้เลย

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๑๔. โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนโยนิโสมนสิการสัมปทานี้เลย

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องกัลยาณมิตร พระสูตร ๕ สูตร และโยนิโสมนสิการสัมปทา

๙. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน

สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๒-๕. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๔ สูตร คือ ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร และปัญจมปาจีนนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวตี

แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๖. ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๖

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สายเหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิ ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๗. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๘-๑๒. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตรมีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิ ไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เหมือนแม่น้ำที่ไหลไปสู่ทิศปราจีนและสู่มหาสมุทร

๑๐. ทุติยคังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลที่ ๒

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๒-๖. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถ-ปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร และฉัฏฐปาจีนนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวตี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๗. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป

โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๘-๑๒. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวตี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลปาหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุดได้

๑๓. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

๑๔-๑๘. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร และฉัฏฐปาจีนนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวตี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

๑๙. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

๒๐-๒๔. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

๒๕. ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน

๒๖-๓๐. ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร และฉัฏฐปาจีนนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า

แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน

๓๑. ปฐมสมุททนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน

๓๒-๓๖. ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี ไหลบ่าหลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องแนวทางการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๑. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๓-๗. กูฏาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีกูฏสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตร คือ กูฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร และราชาสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ, นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๕ อย่าง คือ เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก และพระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘-๑๐. จันทิมาทิสุตตติกะ ว่าด้วยพระสูตร ๓ สูตร มีจันทิมสูตรเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๓ สูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๓ อย่าง คือ แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า และผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่บัณฑิตกล่าวสรรเสริญความไม่ประมาทว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด

๑๒. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. พลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกำลัง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ต้องอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล(ปาริสุทธิศีล ๔)แล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก

วิราคะ นิโรธ น้อมไปโนโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพืช

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พืชคาม[๑] และภูตคาม[๒] ทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามเติบโตได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. นาคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนาค

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลังเติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรนั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้ที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปสู่ทิศปราจีน ต้นไม้นั้นถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางไหน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ล้มไปทางที่น้อมไป โน้มไป และโอนไป พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

---

[๑] **พีชคาม** คือพืชพันธุ์จำพวกที่ถูกพรากจากที่แล้วยังสามารถงอกขึ้นได้อีก (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๗๘) ในที่นี้ หมายถึง พืช ๕ ชนิด ได้แก่ (๑) พืชเกิดจากเหง้า เช่น ขิง ขมิ้น (๒) พืชเกิดจากลำต้น เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร (๓) พืชเกิดจากตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ (๔) พืชเกิดจากยอด เช่น ผักชี (๕) พืชเกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว ข้าว (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๒๔๔, สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๔๙)

[๒] **ภูตคาม** คือของเขียวหรือพืชพันธุ์อันเกิดอยู่กับที่ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๗๘, สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๔๙)

๕. กุมภสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. สูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรงจักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออกได้ เพราะบุคคลตั้งเดือยข้าวไว้ตรง แม้ฉันใด ภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. อากาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอากาศ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ลมทางทิศตะวันตก ลมทางทิศเหนือ ลมทางทิศใต้ ลมมีฝุ่น ลมไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งบรรดาหมวดธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ บ้าง สัมมัปปธาน ๔ บ้าง อินทรีย์ ๕ บ้าง พละ ๕ บ้าง อิทธิบาท ๔ บ้าง โพชฌงค์ ๗ บ้าง อริยมรรคมีองค์ ๘ บ้าง ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. ปฐมเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล พัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อน(เดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘)ให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลัน แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้ ฉันนั้นเหมือนกัน

๙. ทุติยเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่าง แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้ ฉันนั้นเหมือนกัน

๑๐. นาวาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย ฉันนั้นเหมือนกัน

๑๑. อาคันตุกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มีเรือนพักคนเดินทาง[๑] อยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้างมาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ได้แก่ อุปาทานขันธ์(กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ มีรูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป)เป็นต้น ย่อมละธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ ได้แก่ อวิชชาและภวตัณหา ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง ได้แก่ วิชชาและวิมุตติ และย่อมเจริญธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา[๒]

---

[๑] **เรือนพักคนเดินทาง** ในที่นี้ หมายถึง เรือนพักสำหรับอาคันตุกะ ที่เหล่าชนผู้ต้องการบุญพากันสร้างไว้กลางเมือง ซึ่งพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาก็สามารถเข้าไปพักได้ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๘-๑๖๐/๒๐๑)

[๒] หมายถึง เอกัคคตาจิต (จิตที่มีอารมณ์เดียว) และสังขารปริคคหวิปัสสนาญาณ (ปัญญาเห็นแจ้งการกำหนดสังขารว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา) (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔/๔๔๗)

๑๒. นทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามา ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง เธอทั้งหลายจักเข้าใจว่า หมู่มหาชนนั้นจะพึงทดแม่น้ำคงคาให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลังได้ไหม เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ได้ เพราะแม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ใคร ๆ จะทดแม่น้ำคงคานั้นให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลังมิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน พระองค์จึงตรัสว่า อุปมานี้แม้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน เพื่อให้ปันดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นมีจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๓. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เอสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ คือ (๑) การแสวงหากาม (๒) การแสวงหาภพ (๓) การแสวงหาพรหมจรรย์(มิจฉาทิฏฐิ)

๒. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละมานะ(ความถือตัว) ๓ คือ (๑) มานะว่าเราเลิศกว่าเขา (๒) มานะว่าเราเสมอเขา (๓) มานะว่าเราด้อยกว่าเขา

๓. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละอาสวะ ๓ คือ (๑) กามาสวะ (อาสวะคือกาม) (๒) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) (๓) อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา)

๔. ภวสูตร ว่าด้วยภพ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละภพ ๓ ภพ คือ (๑) กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) (๒) รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) (๓) อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร)

๕. ทุกขตาสูตร ว่าด้วยสภาวทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละสภาวทุกข์ ๓ คือ (๑) สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์คือความแปรผันไป

๖. ขีลสูตร ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ คือ (๑) กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือราคะ (๒) กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือโทสะ (๓) กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือโมหะ

๗. มลสูตร ว่าด้วยมลทิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละมลทิน ๓ คือ (๑) มลทินคือราคะ (๒) มลทินคือโทสะ (๓) มลทินคือโมหะ

๘. นิมสูตร ว่าด้วยทุกข์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละทุกข์ ๓ คือ (๑) ทุกข์คือราคะ (๒) ทุกข์คือโทสะ (๓) ทุกข์คือโมหะ

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละเวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) (๒) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) (๓) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์)

๑๐. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละตัณหา ๓ คือ (๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา (...ภพ) (๓) วิภวตัณหา (...วิภพ)

๑๑. ตสินาสูตร ว่าด้วยตสินา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละตสินา(ความอยาก) ๓ คือ (๑) กามตสินา (ความอยากในกาม) (๒) ภวตสินา (...ภพ) (๓) วิภวตสินา (...วิภพ)

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๑๔. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โอฆสูตร ว่าด้วยโอฆะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ คือ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (...ภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (...ทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (...อวิชชา)

๒. โยคสูตร ว่าด้วยโยคะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ คือ (๑) กามโยคะ (โยคะคือกาม) (๒) ภวโยคะ (...ภพ) (๓) ทิฏฐิโยคะ (...ทิฏฐิ) (๔) อวิชชาโยคะ (...อวิชชา)

๓. อุปาทานสูตร ว่าด้วยอุปาทาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละอุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คือ (๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐุปาทาน (...ทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (...ศีลพรต) (๔) อัตตวาทุปาทาน (...วาทะว่ามีอัตตา)

๔. คันถสูตร ว่าด้วยคันถะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละคันถะ ๔ คือ (๑) อภิชฌา-กายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา) (๒) พยาปาทกายคันถะ (...พยาบาท) (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (...ความถือมั่นศีลพรต) (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (...ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง)

๕. อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละอนุสัย ๗ คือ (๑) กามราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ) (๒) ปฏิฆานุสัย (...ปฏิฆะ) (๓) ทิฏฐานุสัย (...ทิฏฐิ) (๔) วิจิกิจฉานุสัย (...วิจิกิจฉา) (๕) มานานุสัย (...มานะ) (๖) ภวราคานุสัย (...ภวราคะ) (๗) อวิชชานุสัย (...อวิชชา)

๖. กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

๗. นีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละนิวรณ์ ๕ คือ (๑) กามฉันทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิดไม่ให้บรรลุความดีคือความพอใจในกาม) (๒) พยาบาทนิวรณ์ (...ความคิดปองร้าย) (๓) ถีนมิทธนิวรณ์ (...ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (...ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ (...ความลังเลสงสัย)

๘. อุปาทานักขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละอุปาทานขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (...เวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (...สัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (...สังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ (...วิญญาณ)

๙. โอรัมภาคิยสูตร ว่าด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุฟังเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความสังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) (๔) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๕) พยาบาท (ความคิดปองร้าย)

๑๐. อุทธัมภาคิยสูตร ว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุฟังเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ (๑) รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน) (๒) อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน) (๓) มานะ (ความถือตัว) (๔) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) (๕) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)

๑๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๒. โพชฌังคสังยุต

๑. ความหมาย

โพชฌังคสังยุต ประมวลเรื่องโพชฌงค์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๘๖ สูตร แบ่งเป็น ๑๘ วรรค วรรคละ ๖ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

โพชฌังคสังยุต

๑. ปัพพตวรรค ๑๐ สูตร
๒. คิลานวรรค ๑๐ สูตร
๓. อุทายิวรรค ๑๐ สูตร
๔. นิวรณวรรค ๑๐ สูตร
๕. จักกวัตติวรรค ๑๐ สูตร
๖. โพชฌังคสากัจฉวรรค ๖ สูตร
๗. อานาปานวรรค ๑๐ สูตร
๘. นิโรธวรรค ๑๐ สูตร
๙. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๑๐. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๑๑. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๑๒. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๑๓. โอฆวรรค ๑๐ สูตร
๑๔. ปุนคังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๑๕. ปุนอัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๑๖. ปุนพลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๑๗. ปุนเอสนาวรรค ๑๑ วรรค
๑๘. ปุนโอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปัพพตวรรค
หมวดว่าด้วยขุนเขา

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. หิมวันตสูตร ว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์

พระผู้มีพระภาคปตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลัง เติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทร นาคเหล่านั้น ย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรนั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมืออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย

โพชฌงค์ ๗ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความมีใจเป็นกลาง

๒. กายสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กายนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ ฉันใด นิวรณ์ ๕ ก็ดี โพชฌงค์ ๗ ก็ดี ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรง อยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้

นิวรณ์ ๕ ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ คือ

๑. สุภนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งกามฉันทะ

๒. ปฏิฆนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งพยาบาท

๓. ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความเมื่อยขบของร่างกาย ความเมาอาหาร และความที่จิตหดหู่ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งถีนมิทธะ

๔. ความไม่สงบจิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งอุทธัจจกุกกุจจะ

๕. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉาที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งวิจิกิจฉา

โพชฌงค์ ๗ ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้ คือ

๑. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งสติสัมโพชฌงค์

๒. ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาวที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. ความริเริ่ม ความพากเพียร และความบากบั่นที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งวิริยสัมโพชฌงค์

๔. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งปีติสัมโพชฌงค์

๕. ความสงบกาย และสงบจิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมถนิมิต อัพยัคคนิมิต[๑] ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์

๗. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย เป็นอาหารแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

---

[๑] **สมถนิมิต** หมายถึง ความสงบหรืออารมณ์ที่เกิดจากความสงบ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๓/๒๐๘) **อัพยัคคนิมิต** (นิมิตแห่งจิตที่มีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน) เป็นไวพจน์ของสมถนิมิต (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๓/๒๐๘)

๓. สีลสูตร ว่าด้วยศีล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การเห็น การได้ยิน* การเข้าไปหา การเข้าไปนั่งใกล้ การระลึกถึง และการบวชตามภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เรากล่าวว่า มีอุปการะมาก เพราะว่าบุคคลได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้วย่อมหลีกออกด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือ (๑) หลีกออกทางกาย (๒) หลีกออกทางจิต เขาหลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรมนั้น จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ คือ

๑. ผู้หลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรมนั้น ชื่อว่าเจริญสติสัมโพชฌงค์

๒. ผู้มีสติอยู่อย่างนั้นย่อมเลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ชื่อว่าเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. ผู้เลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาแล้วย่อมปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ชื่อว่าเจริญวิริยสัมโพชฌงค์

๔. ผู้ปรารภความเพียรจนเกิดปีติไม่มีอามิส ชื่อว่าเจริญปีติสัมโพชฌงค์

๕. ผู้มีใจมีปีติย่อมสงบทั้งกายทั้งจิต ชื่อว่าเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. ผู้มีกายสงบ มีสุขย่อมมีจิตย่อมตั้งมั่น ชื่อว่าเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์

๗. ผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้นด้วยดี ชื่อว่าเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

เมื่อเขาเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ จะได้รับอานิสงส์ ๗ คือ

๑. จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน

๒. หากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

---

* **การได้ยิน** หมายถึง การได้ยินได้ฟังด้วยหูว่า พระชีณาสพชื่อโน้นอาศัยอยู่ในแว่นแคว้น ชนบท ตาม นิคม วิหาร หรือในถ้ำชื่อโน้น (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘)

๓. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายิ[๑] เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๔. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายิ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุปหัจจปรินิพพายี[๒] เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๕. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายิ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้มีอุปหัจจปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี[๓] เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๖. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายิ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี[๔] เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๗. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายิ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้มีอุปหัจจปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี[๕] เพราะโอรัมภาคิยะสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

---

[๑] **อันตราปรินิพพายี** หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว เมื่ออายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสก็ปรินิพพานเสียในระหว่าง (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

[๒] **อุปหัจจปรินิพพายี** หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดอยู่ในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว มีอายุพ้นกึ่งจึงปรินิพพาน เช่น ในชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป พระอนาคามีจำพวกนี้มีอายุพันกึ่ง คือ พัน ๕๐๐ กัปแล้วจึงปรินิพพาน ส่วนในสุทธาวาสชั้นอื่นที่เหลือซึ่งมีอายุแตกต่างกันไป ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

[๓] **อสังขารปรินิพพายี** หมายถึง พระอนาคามีผู้บรรลุพระอรหัตปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

[๔] **สสังขารปรินิพพายี** หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งบรรลุพระอรหัตปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

[๕] **อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสสูงขึ้นไปไปจนถึงชั้นอกนิฏฐภพ คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐภพ แล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๒)

๔. วัตถสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้า

ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเชตวัน ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า บรรดาโพชฌงค์ ๗ ในเวลาเช้า เที่ยง และเวลาเย็น ผมประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ถ้าโพชฌงค์ ๗ ของผมมีอยู่ ผมก็รู้ชัดว่า โพชฌงค์ ๗ ของผมไม่มีประมาณ ผมปรารภดีแล้ว ผมรู้ชัดโพชฌงค์ ๗ ที่ดำรงอยู่ว่าดำรงอยู่ ถ้าโพชฌงค์ ๗ ของผมเคลื่อนไป ผมก็รู้ชัดว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย เปรียบเหมือน ในเวลาเช้า เที่ยง และเวลาเย็น พระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาประสงค์จะนุ่งห่มผ้าคู่ใด ๆ ในตู้เก็บสำหรับบรรจุผ้าสีต่าง ๆ ก็สามารถนุ่งห่มผ้าคู่นั้น ๆ ได้ตามที่ประสงค์

๕. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุทูลถามเรื่องโพชฌงค์

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า โพชฌงค์นั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า ที่เราเรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ เพราะเมื่อภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้นี้อยู่ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบ พรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป[๑]

๖. กุณฑลิยสูตร ว่าด้วยกุณฑลิยปริพาชก

กุณฑลิยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวกถาซึ่งมีวิธีเปลื้องวาทะและมีวิธีโต้วาทะเป็นอานิสงส์ ส่วนท่านพระโคดมมีอะไรเป็นอานิสงส์อยู่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ตถาคตมีวิชชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์

กุณฑลิยปริพาชก : ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้วทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : โพชฌงค์ ๗

กุณฑลิยปริพาชก : ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้วทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์

---

[๑] **ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป** หมายถึง ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุพระอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

พระผู้มีพระภาค : สติปัฏฐาน ๔

กุณฑลิยปริพาชก : ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้วทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : สุจริต ๓

กุณฑลิยปริพาชก : ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้วทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : อินทรียสังวร

กุณฑลิยปริพาชก : อินทรียสังวรที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปที่น่าชอบใจทางตา ฟังเสียงที่น่าชอบใจทางหู ดมกลิ่นที่น่าชอบใจทางจมูก ลิ้มรสที่น่าชอบใจทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะที่น่าชอบใจทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าชอบใจทางใจแล้ว ไม่หลงใหล ไม่เพลิดเพลิน ไม่ให้เกิดความกำหนัด กายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว ถึงเธอรู้แจ้งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจทางใจแล้ว ก็ไม่เก้อเขิน มิจิตไม่ติดอยู่ ไม่เสียใจ มีใจไม่พยาบาท ทั้งกายของเธอก็คงที่ และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้วในธรรมที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจ

กุณฑลิยปริพาชก : สุจริต ๓ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตแล้ว เจริญกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต จึงทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์

กุณฑลิยปริพาชก : สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้แล้ว จึงทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้

กุณฑลิยปริพาชก : โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

พระผู้มีพระภาค : ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว จึงทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว กุณฑลิยปริพาชกได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๗. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลอนของเรือนยอด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กลอนของเรือนยอดทั้งหมดทอดไปถึงยอด รวมลงที่ยอด ยอดเรือนชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ากลอนเหล่านั้นทั้งหมด แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๘. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ

ท่านพระอุปวาณะและท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตร ออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปหาท่านพระอุปวาณะแล้วถามว่า ท่านอุปวาณะ เพราะมนสิการโดยแยบคายเฉพาะตน ภิกษุพึงรู้ไหมว่า โพชฌงค์ ๗ ที่เราปรารภดีแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่ผาสุก เมื่อท่านพระอุปวาณะตอบว่า ภิกษุพึงรู้ได้ ท่านพระสารีบุตรก็ได้กล่าวอธิบายต่อไปอีกว่า ภิกษุปรารภโพชฌงค์ ๗ อยู่ย่อมรู้ชัดว่า จิตของเราหลุดพ้นดีแล้ว ถีนมิทธะเราถอนได้แล้ว อุทธัจจกุกกุจจะเรากำจัดได้แล้ว ความเพียรเราก็ปรารภแล้ว โพชฌงค์ ๗ เราก็มนสิการอย่างจริงจังไม่ย่อหย่อนแล้ว

๙. ปฐมอุปปันนสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๑๐. ทุติยอุปปันนสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าเว้นวินัยของพระสุคตเสียแล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคุณธรรมที่สนับสนุนกันและกัน (๒) ศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์แห่งการเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗

๒. คิลานวรรค

หมวดว่าด้วยผู้อาพาธ

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหมดผู้สำเร็จอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง และนอน ล้วนอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงสำเร็จอิริยาบถ ๔ นี้ได้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๒. ปฐมสุริยูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด กัลยาณมิตตตา(ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ฉันนั้น ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๓. ทุติยสุริยูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด โยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ฉันนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๔. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ในเวลาเย็น ได้เสด็จเข้าไปเยี่ยมท่านพระมหากัสสปะซึ่งอาพาธถึงที่อยู่แล้วตรัสถามถึงอาการเจ็บป่วยว่า เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อท่านพระมหากัสสปะทูลตอบว่า อาการเจ็บป่วยนั้นมีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า กัสสปะ โพชฌงค์ ๗ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปะก็มีใจยินดี ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หายขาดจากอาพาธนั้น

๕. ทุติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปเยี่ยมท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วตรัสถามถึงอาการเจ็บป่วยว่า เธอยังสบายดีหรือยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะทูลตอบว่า อาการเจ็บป่วยนั้นมีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะก็มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หายขาดจากอาพาธนั้น

๖. ตติยคิลานสูตร ว่าด้วยผู้อาพาธ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ทรงพระประชวร ได้รับทุกข์ พระอาการหนัก ได้ตรัสกับท่านพระมหาจุนทะผู้เข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับว่า จุนทะ เฉพาะเธอเท่านั้นที่จะอธิบายโพชฌงค์ ๗ ให้แจ่มแจ้งได้

ท่านพระมหาจุนทะทูลตอบว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้พระองค์ตรัสไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวคำนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงชื่นชม พอพระทัย ทรงหายขาดจากพระประชวรนั้น

๗. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ แล้วได้ตรัสภาษิตต่อไปอีก

๘. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดโพชฌงค์ ๗ แล้ว โพชฌงค์ ๗ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภโพชฌงค์ ๗ แล้ว โพชฌงค์ ๗ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภแล้ว

๙. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ก็จะเป็นธรรมที่เป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม[๑] เครื่องนำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้บำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ นั้น

๑๐. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอานุภาพแห่งโพชฌงค์ ๗

---

[๑] **นิยยานิกธรรม** หมายถึง ธรรมที่ตัดมูลรากแห่งวัฏฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วนำสัตว์ออกจากวัฏฏะ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๘๓-๑๐๐/๙๘)

๓. อุทายิวรรค
หมวดว่าด้วยพระอุทายี

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โพธาอสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อตรัสรู้

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า โพชฌงค์นั้น ด้วยเหตุเท่าไร ตรัสตอบว่า ที่เราเรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้

๒. โพชฌังคเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุทั้งหลาย

โพชฌงค์ ๗ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความมีใจเป็นกลาง

๓. ฐานิยสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะพิจารณาให้มากซึ่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ ๕ นิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

เพราะพิจารณาให้มากซึ่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโพชฌงค์ ๗ โพชฌงค์ ๗ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเจริญเต็มที่

๔. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะบุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย นิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

และเพราะพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย โพชฌงค์ ๗ ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่เพราะบุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย นิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เขาก็ละได้ และเพราะพิจารณามนสิการโดยแยบคาย โพชฌงค์ ๗ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเจริญเต็มที่

๕. อปริหานิยสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอปริหานิยธรรม(ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) ๗ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า **อปริหานิยธรรม ๗** ได้แก่ โพชฌงค์ ๗

๖. ตัณหักขยสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความสิ้นตัณหา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา คือ โพชฌงค์ ๗ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้ทูลถามว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา

ตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อเธอเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหาได้จึงละกรรม(กรรมที่มีตัณหาเป็นมูล)ได้ เพราะละกรรมได้ จึงละทุกข์(ทุกข์ในวัฏฏะที่มีกรรมเป็นมูล)ได้

๗. ตัณหานิโรธสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความดับตัณหา คือ โพชฌงค์ ๗ ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมดับตัณหาได้

๘. นิพเพธภาคิยสูตร ว่าด้วยทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส

พระผู้มีพระภาคได้แสดงทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส คือ โพชฌงค์ ๗

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้ทูลถามว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อความตรัสรู้

พระองค์ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน เธอมีจิตอันโพชฌงค์ ๗ ให้เจริญแล้ว ย่อมชำแรก ทำลายกองโลภะ โทสะ และโมหะที่ไม่เคยชำแรก ที่ไม่เคยทำลายได้

๙. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงเป็นไปเพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์เหมือนโพชฌงค์ ๗ นี้เลย ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จักเป็นไปเพื่อละธรรมเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ เพราะเครื่องผูกคือสังโยชน์ ความถือมั่น ย่อมเกิดขึ้นที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้

๑๐. อุทายิสูตร ว่าด้วยพระอุทายี

ท่านพระอุทายิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสติกะ แคว้นสุมนะแล้วกราบทูลว่า เมื่อก่อน ข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ครองเรือน ไม่คุ้นเคยกับพระธรรมและพระสงฆ์เลย ข้าพระองค์นั้นเมื่อมีความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นต้นเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นต้นดังนี้ ข้าพระองค์อยู่ในเรือนว่าง พิจารณาความเกิดและความ เสื่อมแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) ธรรม(วิปัสสนาธรรม) และมรรค(วิปัสสนามรรค)ที่ข้าพระองค์ได้แล้วเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วนั้น จักนำข้าพระองค์ผู้อยู่เพื่อความเป็นอย่างนั้นไปโดยที่จักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการชำแรก ทำลายกิเลสด้วยการเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗

๔. นีวรณวรรค
หมวดว่าด้วยนิวรณ์

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมกุสลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล และเป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๒. ทุติยกุสลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) เป็นมูล รวมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๓. อุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ นี้ คือ เหล็ก โลหะดีบุก ตะกั่ว และเงิน เป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง เป็นเหตุให้ทองเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่ผุดผ่อง แตกง่าย ใช้งานไม่ได้ดี ฉันใด ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ นี้ คือ นิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๔. อนุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นนิวรณ์ ไม่เป็นเครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

๕. อโยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย นิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๖. โยนิโสมนสิการสูตร ว่าด้วยการมนสิการโดยแยบคาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย โพชฌงค์ ๗ ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเจริญเต็มที่

๗. วุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม

๘. อาวรณนีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์ ๕ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นนิวรณ์ ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยโสตสดับธรรม สมัยนั้น นิวรณ์ ๕ ย่อมไม่มีแก่เธอ โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

๙. รุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้ใหญ่มีต้นโพธิ์เป็นต้นที่มีกาฝากกอใหญ่ขึ้นเกาะปกคลุมเป็นเหตุให้หักล้มลง ฉันใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ละกามเช่นใดแล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เขาย่อมถูกกามเช่นนั้น หรือสิ่งที่เลวกว่านั้น ทำให้หักล้มลง

จากนั้น พระองค์ได้ตรัสต่อไปอีกว่า นิวรณ์ ๕ ครอบงำจิต ทอนกำลังปัญญา ส่วนกุลบุตรบางคนเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันไม่เป็นนิวรณ์ ไม่ครอบงำจิต อันเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

๑๐. นิวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์ ๕ ทำให้เป็นเหมือนคนตาบอด เป็นเหมือนคนไม่มีดวงตา ทำให้ไม่รู้อะไร มีปัญญามืดบอด เป็นไปในฝ่ายความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ส่วนโพชฌงค์ ๗ ทำให้เป็นเหมือนคนมีดวงตา ทำให้รู้ เจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝ่ายความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิวรณ์ ๕ และโพชฌงค์ ๗

๕. จักกวัตติวรรค
หมวดว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. วิธาสูตร ว่าด้วยมานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเจริญ เพราะทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงจึงละมานะ(ความถือตัว) ๓ ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบันได้

๒. จักกวัตติสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ แก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว จึงปรากฏ เพราะตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏขึ้นมา แก้วคือโพชฌงค์ ๗ จึงปรากฏ

๓. มารสูตร ว่าด้วยมาร

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางสำหรับย่ำยีมารและกองทัพมารแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **ทางสำหรับย่ำยีมารและกองทัพมาร** ได้แก่ โพชฌงค์ ๗

๔. ทุปปัญญสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญาทราม

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มีปัญญาทราม เป็นคนเชอะ(คนที่ใช้ปากพูดได้ แต่พูดไม่ชัด)นั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า เรากล่าวอย่างนั้น ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันบุคคลนั้นไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว

๕. ปัญญวันตสูตร ว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญา

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มีปัญญา ไม่เป็นคนเซอะนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า เรากล่าวอย่างนั้น ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันบุคคลนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว

๖. ทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนจน

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า คนจนนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า เรากล่าวอย่างนั้น ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันบุคคลนั้นไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว

๗. อทลิททสูตร ว่าด้วยเหตุให้เป็นคนไม่จน

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า คนไม่จนนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า เรากล่าวอย่างนั้น ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันบุคคลนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว

๘. อาทิจจสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด กัลยาณมิตตตา(ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ฉันนั้น ภิกษุผู้มีมิตรดี จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๙. อัชฌัตติกังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายในให้โพชฌงค์เกิด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่พิจารณาเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเหตุภายในที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๑๐. พาหิรังคสูตร ว่าด้วยเหตุภายนอกให้โพชฌงค์เกิด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่พิจารณาเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเหตุภายนอกที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบแก้ว ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ และแก้ว ๗ ประการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่คนมีปัญญาทราม คนเซอะ คนจน กลับมีปัญญา ไม่เซอะ และไม่จน

๖. โพชฌังคสากัจฉวรรค
หมวดว่าด้วยการสนทนาเรื่องโพชฌงค์

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อาหารสูตร ว่าด้วยอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหารและสิ่งไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๕ และโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุทั้งหลาย

อาหารของนิวรณ์ ๕ คือ

๑. สุภนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งกามฉันท์

๒. ปฏิฆนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งพยาบาท

๓. ความไม่ยินดีที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งถีนมิทธะ

๔. ความที่จิตไม่สงบที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งอุทธัจจกุกกุจจะ

๕. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งวิจิกิจฉา

อาหารของโพชฌงค์ ๗ คือ

๑. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งสติสัมโพชฌงค์

๒. ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งวิริยสัมโพชฌงค์

๔. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งปีติสัมโพชฌงค์

๕. ความสงบกายและสงบจิต ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธินิมิต อัพยัคคนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์

๗. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยไม่แยบคาย เป็นอาหารแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

สิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๕ คือ

๑. อสุภนิมิตที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย ไม่ใช่อาหารของกามฉันทะ

๒. เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย ไม่ใช่อาหารของพยาบาท

๓. ความริเริ่มที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย ไม่ใช่อาหารของถีนมิทธะ

๔. ความที่จิตสงบที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย ไม่ใช่อาหารของอุทธัจจกุกกุจจะ

๕. กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่บุคคลพิจารณามนสิการโดยแยบคาย ไม่ใช่อาหารของวิจิกิจฉา

สิ่งที่ไม่ใช่อาหารของโพชฌงค์ ๗ คือ

๑. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งสติสัมโพชฌงค์

๒. ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งวิริยสัมโพชฌงค์

๔. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งปีติสัมโพชฌงค์

๕. ความสงบกาย ความสงบจิต ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธินิมิต อัพยัคคนิมิต ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์

๗. ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่บุคคลไม่พิจารณามนสิการให้มาก ไม่ใช่อาหารแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

๒. ปริยายสูตร ว่าด้วยเหตุที่นิวรณ์และโพชฌงค์อาศัย

ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีแล้วกราบทูลว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกับข้าพระองค์ทั้งหลายว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญาแล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริงเถิด แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นเหมือนกัน ในธรรมเทศนาหรืออนุสาสนีนี้ของพระสมณโคดมกับของพวกเราจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมีวาทะอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรถามว่า ก็เหตุที่นิวรณ์ ๕ อาศัยกลายเป็น ๑๐ และเหตุที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยกลายเป็น ๑๔ มีอยู่หรือ พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้แล้วจักไม่สามารถตอบได้ จักถึงความลำบาก

อย่างยิ่ง เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย[๑] แล้วตรัสว่า เรายังไม่เห็นบุคคลในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะทำจิตให้ยินดีได้ด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ เว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคตหรือผู้ที่ฟังจากคำสอนของตถาคตนี้

จากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า เหตุที่นิวรณ์ ๕ อาศัยกลายเป็น ๑๐ คือ นิวรณ์ ๕ ในภายใน[๒] นิวรณ์ ๕ ในภายนอก[๓] เหตุที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยกลายเป็น ๑๔ คือ โพชฌงค์ ๗ ในภายใน[๔] โพชฌงค์ ๗ ในภายนอก[๕]

๓. อัคคิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไฟ

ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีแล้วกราบทูลเหมือนกันกับปริยายสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมีวาทะอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรถามว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยที่จิตหดหู่ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นเวลาเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน ส่วนสมัยที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นเวลาเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้แล้วจักไม่สามารถตอบให้บริบูรณ์ได้ จักถึงความลำบากอย่างยิ่ง เพราะพวกเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย แล้วตรัสว่า เรายังไม่เห็นบุคคลในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์

---

[๑] **สิ่งอันมิใช่วิสัย** หมายถึง การทำในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น การเทินศิลาขนาดเท่าเรือนยอดข้ามน้ำลึก และการฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมา เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ (สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๓/๕)

[๒] **นิวรณ์ ๕ ในภายใน** ในที่นี้ หมายถึง ความพอใจและความกำหนัดที่เกิดขึ้นเพราะปราโมทยขันธ์ ๕ ของตน ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งใจใจ) ที่เกิดขึ้นเพราะมือและเท้าเป็นต้นของตน ความสงสัยในขันธ์ของตน (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๓๓/๒๓๙)

[๓] **นิวรณ์ ๕ ในภายนอก** ในที่นี้ หมายถึง ความพอใจและความกำหนัดที่เกิดขึ้นเพราะปราโมทยขันธ์ ๕ ของผู้อื่น ปฏิฆะที่เกิดขึ้นเพราะมือและเท้าเป็นต้นของผู้อื่น ความสงสัยมากในฐานะทั้ง ๘ ในภายนอก คือ มนุษย์ เทวดา นาค พรหม มนุษยโลก เทวโลก มารโลก และพรหมโลก (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๓๓/๒๓๙)

[๔] **โพชฌงค์ ๗ ในภายใน** ในที่นี้ หมายถึง สติ (ความระลึกได้) เป็นต้น ที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้กำหนดสังขารในภายใน (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๓๓/๒๓๙)

[๕] **โพชฌงค์ ๗ ในภายนอก** ในที่นี้ หมายถึง สติเป็นต้นที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้กำหนดสังขารในภายนอก (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๓๓/๒๓๙)

พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดีได้ด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ เว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากคำสอนของตถาคตนี้

จากนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า

๑. สมัยที่จิตหดหู่ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ เพราะจิตที่หดหู่นั้นยากที่จะให้ฟื้นขึ้นด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะให้ไฟน้อยนิดลุกโพลง จึงใส่หญ้าสด โคมัยเปียก ไม้สด พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในไฟนั้น เขาจะไม่สามารถให้ไฟน้อยนิดลุกโพลงได้ฉะนั้น

๒. สมัยที่จิตหดหู่ เป็นเวลาเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ และปิติสัมโพชฌงค์ เพราะจิตที่หดหู่นั้นง่ายที่จะให้ฟื้นขึ้นด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะให้ไฟน้อยนิดลุกโพลง จึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เป่าลมและไม่โปรยฝุ่นลงในไฟนั้น เขาสามารถจะให้ไฟน้อยนิดลุกโพลงได้ ฉะนั้น

๓. สมัยที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ และปิติสัมโพชฌงค์ เพราะจิตฟุ้งซ่านนั้นยากที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ จึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เป่าลมและไม่โปรยฝุ่นลงในกองไฟนั้น เขาสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้ ฉะนั้น

๔. สมัยที่จิตฟุ้งซ่าน เป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ เพราะจิตที่ฟุ้งซ่านนั้นง่ายที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ จึงใส่หญ้าสด โคมัยเปียก พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในกองไฟนั้น เขาสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้ ฉะนั้น

ตรัสสรุปว่า เรากล่าวสติว่าจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน

๔. เมตตาสหคตสูตร ว่าด้วยจิตมีเมตตา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกลิยะชื่อหลิทวสนะ แคว้นโกลิยะ พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมแต่เหล่าสาวกว่า เธอทั้งหลายจงละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต บั่นทอนกำลังปัญญา ให้มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศทั้งหลายโดยไม่มีประมาณ แม้พวกเราก็แสดงธรรมแก่เหล่าสาวกอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับของพวกเราจะแตกต่างกันอย่างไร

ภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องนี้เข้าไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบ พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำว่า ถ้าถูกถามอย่างนี้ก็ควรย้อนถามพวกเขาว่า เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ และอุเบกขาเจโตวิมุตติ บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล และมีอะไรเป็นที่สุด เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้ก็จะไม่สามารถตอบปัญหานี้ได้ เพราะพวกเขาถูกถามในสิ่งที่มิใช่วิสัย พระองค์ตรัสต่อไปว่า นอกจากตถาคตหรือเหล่าสาวกของตถาคต และผู้ฟังคำสอนของตถาคตแล้ว พระองค์มองไม่เห็นใครเลยที่จะสามารถตอบปัญหานี้ได้

จากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสอธิบายวิธีการเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ เป็นต้น ให้ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อไปว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล และมีอะไรเป็นที่สุด

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยเมตตา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ ถ้าเธอหวังว่าจะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ได้ หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้น หรือว่าเข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ก็ได้

เมตตาเจโตวิมุตติมีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะที่ยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

กรุณาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล และมีอะไรเป็นที่สุด

ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์เป็นต้นที่สหรคตด้วยกรุณา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ ถ้าเธอหวังว่าจะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ได้ หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งลองนั้น หรือบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

กรุณาเจโตวิมุตติมีอากาสานัญจายตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะที่ยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

มุทิตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล และมีอะไรเป็นที่สุด

ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยมุทิตา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ ถ้าเธอหวังว่าจะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ได้ หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้น หรือบรรลุวิญญาณัญจายตนฌานเพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง

มุทิตาเจโตวิมุตติมีวิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะที่ยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

อุเบกขาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล และมีอะไรเป็นที่สุด

ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอุเบกขา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ ถ้าเธอหวังว่าจะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ได้ หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้น หรือบรรลุอากิญจัญญายตนฌานเพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง

อุเบกขาเจโตวิมุตติมีอากิญจัญญายตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะที่ยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้

กล่าวโดยสรุป เมตตาเจโตวิมุตติมีสุภวิโมกข์เป็นคติ เป็นอย่างยิ่ง เป็นผล และเป็นที่สุด

กรุณาเจโตวิมุตติมีอากาสานัญจายตนฌานเป็นคติ เป็นอย่างยิ่ง เป็นผล และเป็นที่สุด

มุทิตาเจโตวิมุตติมีวิญญาณัญจายตนฌานเป็นคติ เป็นอย่างยิ่ง เป็นผล และเป็นที่สุด

อุเบกขาเจโตวิมุตติมีอากิญจัญญายตนฌานเป็นคติ เป็นอย่างยิ่ง เป็นผล และเป็นที่สุด

๕. สังคารวสูตร ว่าด้วยสังคารวพราหมณ์

สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนตร์ แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนตร์แม้ที่ไม่ได้สาธยายมาเป็นเวลานานก็แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่สาธยายเลย

ตรัสตอบว่า

๑. สมัยที่บุคคลมีจิตถูกกามราคะกลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง จะไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะน้ำซึ่งระคนด้วยครั่ง ขมิ้น สีเขียว หรือสีเหลืองอ่อน คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น จะไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้น

๒. สมัยที่บุคคลมีจิตถูกพยาบาทกลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง จะไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะน้ำร้อนเพราะไฟเดือดพล่านเป็นไอ คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น จะไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้น

๓. สมัยที่บุคคลมีจิตถูกถีนมิทธะกลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง จะไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะน้ำถูกสาหร่ายและแหนปกคลุมไว้ คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น จะไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้น

๔. สมัยที่บุคคลมีจิตถูกอุทธัจจกุกกุจจะกลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง จะไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์

ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะน้ำถูกลมพัดไหวงวนเป็นคลื่น คนมิตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น จะไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้น

๕. สมัยที่บุคคลมีจิตถูกวิจิกิจฉากลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง จะไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย เปรียบเหมือนภาชนะน้ำขุ่นมัว เป็นตม ที่เขาวางไว้ในที่มิด คนมิตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้น จะไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉะนั้น

แต่สมัยที่บุคคลมีจิตไม่ถูกกามราคะกลุ้มรุมเป็นต้นมีนัยตรงกันข้ามจาก ๕ ข้อนั้น และโพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ก็ไม่เป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต แต่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว สังคารวพราหมณ์ได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๖. อภยสูตร ว่าด้วยอภัยราชกุมาร

อภัยราชกุมารเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ แล้วทูลถามว่า ปูรณะกัสสปะได้กล่าวว่า ความไม่รู้ความไม่เห็นและความรู้ความเห็นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสว่าอย่างไร

ตรัสตอบว่า ความไม่รู้ความไม่เห็นมีเหตุ มีปัจจัย คือ สมัยที่บุคคลมีจิตถูกนิวรณ์ ๕ อย่างกลุ้มรุม ครอบงำอยู่ และไม่รู้ ไม่เห็นธรรมเครื่องสลัดออกจากนิวรณ์ ๕ นั้นที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น ส่วนความรู้ความเห็นมีเหตุ มีปัจจัย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ เธอมีจิตอันโพชฌงค์ ๗ ให้เจริญแล้วย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง

เมื่อตรัสจบลง อภัยราชกุมารได้กราบทูลด้วยความชาบซึ้งว่า ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลถูกนิวรณ์แม้อย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำแล้ว ก็ไม่รู้ ไม่เห็นตามความเป็นจริง ไม่จำเป็นต้องพูดถึงบุคคลผู้ถูกนิวรณ์ทั้ง ๕ ครอบงำเลย ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลผู้ประกอบด้วยโพชฌงค์แม้อย่างใดอย่างหนึ่งพึงรู้ พึงเห็นตามความเป็นจริง ไม่จำเป็นต้องพูดถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยโพชฌงค์ทั้ง ๗ เลย ข้าแด่พระองค์ผู้เจริญ แม้ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ากายใจที่มีแก่ข้าพระองค์ผู้ขึ้นภูเขาคิชฌกูฏก็ระงับไป และธรรมอันข้าพระองค์ก็ได้บรรลุแล้ว

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์สิ่งที่เป็นอาหารและไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๕ และโพชฌงค์ ๗ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เหตุที่นิวรณ์และโพชฌงค์อาศัย (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอานิสงส์แห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗ อันสหรคตด้วยอัปปมัญญา ๔

๗. อานาปานวรรค

หมวดว่าด้วยอานาปานสติ

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัฏฐิกมหัปผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลมาก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อัฏฐิกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า อัฏฐิกสัญญานี้ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จะได้รับผล ๕ อย่าง คือ (๑) พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมี

อุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี (๒) เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก[๑] (๓) เป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก[๒] (๔) เป็นไปเพื่อความสังเวชมาก[๓] (๕) เป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก

๒. ปุพวกสูตร ว่าด้วยปุพวกสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุพวกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๓. วินีลกสูตร ว่าด้วยวินีลกสัญญา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วินีลกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๔. วิจฉิททกสูตร ว่าด้วยวิจฉิททกสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิจฉิททกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่ขาดจากกันเป็นท่อน ๆ) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๕. อุทธุมาตกสูตร ว่าด้วยอุทธุมาตกสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทธุมาตกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

---

[๑] **ประโยชน์มาก** ในที่นี้ หมายถึง มรรค ๔ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง สามัญญผล ๔ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

[๒] **ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก** หมายถึง สามัญญผล ๔ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง นิพพาน (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

[๓] **สังเวชมาก** ในที่นี้ หมายถึง วิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง หมายถึง มรรคแห่งวิปัสสนา (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

๖. เมตตาสูตร ว่าด้วยเมตตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๗. กรุณาสูตร ว่าด้วยกรุณา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กรุณา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๘. มุทิตาสูตร ว่าด้วยมุทิตา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มุทิตา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๙. อเปกขาสูตร ว่าด้วยอเบกขา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุเบกขา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๑๐. อานาปานสูตร ว่าด้วยอานาปานสติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ(สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอัฏฐิกมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้เจริญอัฏฐิกสัญญาเป็นต้นย่อมได้รับผลมาก อานิสงส์มาก (๒) ศึกษาวิเคราะห์อานิสงส์ ๕ ประการของผู้เจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗

๘. นิโรธวรรค
หมวดว่าด้วยนิโรธสัญญา

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อสุภสูตร ว่าด้วยอสุภสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสุภสัญญา(ความหมายรู้ความไม่งาม) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอสุภสัญญา อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

ตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า อสุภสัญญานี้ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอสุภสัญญา อันอาศัยวิเวก วิราคะ·นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จะได้รับผลถึง ๕ ประการ คือ (๑) พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี (๒) เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก (๓) เป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก (๔) เป็นไปเพื่อความสังเวชมาก (๕) เป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก

๒. มรณสูตร ว่าด้วยมรณสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มรณสัญญา(ความหมายรู้ความตาย) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๓. อาหาเรปฏิกูลสัญญาสูตร ว่าด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาหาเรปฏิกูลสัญญา(ความหมายรู้ความปฏิกูลในอาหาร) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๔. อนภิรติสูตร ว่าด้วยอนภิรติสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนภิรติสัญญา(ความหมายรู้ความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๕. อนิจจสูตร ว่าด้วยอนิจจสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนิจจสัญญา(ความหมายรู้ความไม่เที่ยง) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๖. ทุกขสูตร ว่าด้วยทุกขสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกขสัญญา(ความหมายรู้ความเป็นทุกข์) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๗. อนัตตสูตร ว่าด้วยอนัตตสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนัตตสัญญา(ความหมายรู้ความเป็นอนัตตา) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๘. ปหานสูตร ว่าด้วยปหานสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปหานสัญญา(ความหมายรู้การละ) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๙. วิราคสูตร ว่าด้วยวิราคสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิราคสัญญา(ความหมายรู้วิราคะ) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๑๐. นิโรธสูตร ว่าด้วยนิโรธสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิโรธสัญญา(ความหมายรู้ความดับ) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก เหมือนอสุภสูตรในวรรคนี้

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ผล ๕ ประการที่ได้รับเพราะเจริญโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอสุภสัญญาเป็นต้น

๙. คังคาเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. คังคานทีอาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องโพชฌงค์ ๗ ที่ยิ่งเจริญ ยิ่งทำให้มาก ยิ่งมีผลมาก

๑๐. อัปปมาทวรรค

หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กูฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า

ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรรักษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง

๑๑. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พีชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญเมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มิเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มิทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญโพชฌงค์

๑๒. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ฉิลสูตร มลสูตร นิฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสิณาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗

๑๓. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นีวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๑๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗

๑๔. ปุนคังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลอีกหมวดหนึ่ง

๑๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปุนคังคานทีอาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีน-นินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถ-สมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๑๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเปรียบเทียบการไหลของแม่น้ำกับการเจริญโพชฌงค์ ๗

๑๕. ปุนอัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาทอีกหมวดหนึ่ง

๑๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ปุนตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร ญาณสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร

กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสิเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๑๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทและเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง

๑๖. ปุนพลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังอีกหมวดหนึ่ง

๑๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปุนพลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พิชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเดิบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ บ้าง สัมมัปปธาน ๔ บ้าง อินทรีย์ ๕ บ้าง พละ ๕ บ้าง อิทธิบาท ๔ บ้าง โพชฌงค์ ๗ บ้าง อริยมรรคมีองค์ ๘ บ้าง ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลปาหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นมีจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๑๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗

๑๗. ปุนเอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหาอีกหมวดหนึ่ง

๑๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. ปุนเอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ขีลสูตร มลสูตร นีฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๑๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗

๑๘. ปุนโอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะอีกหมวดหนึ่ง

๑๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ปุนโอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น อีกสูตรหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นีวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นีวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๑๘.๒สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญโพชฌงค์ ๗

๓. สติปัฏฐานสังยุต

๑. ความหมาย

สติปัฏฐานสังยุต ประมวลเรื่องสติปัฏฐาน หมาย ถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๐๔ สูตร แบ่งเป็น ๑๐ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

สติปัฏฐานสังยุต

๑. อัมพปาลิวรรค ๑๐ สูตร

๒. นาลันทวรรค ๑๐ สูตร

๓. สิลัฏฐิติวรรค ๑๐ สูตร

๔. อนนุสสุตวรรค ๑๐ สูตร

๕. อมตวรรค ๑๐ สูตร

๖. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร

๗. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร

๘. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร

๙. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร

๑๐. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. อัมพปาลิวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัมพปาลิสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทางนี้เป็นทางเดียว[๑] เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค

๒. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย

ภิกษุผู้มีสติ ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ ภิกษุผู้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม

---

[๑] **ทางเดียว** หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียว ที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของผู้เดียว คือพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๕๙)

การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ

พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุ เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน คือ เมื่อเธอมีศีลบริสุทธิ์ดีและมีความเห็นตรง ก็จงอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ โดย ๓ วิธี คือ

๑. เธอจงพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อเธอเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้โดย ๓ วิธีอย่างนี้แล้ว พึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายดลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง เธอจักไม่มีความเสื่อมเลย

ภิกษุรูปนั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๔. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อศาลา แคว้นโกศล ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเหล่าใดยังเป็นผู้ใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ เธอทั้งหลายพึงชักชวนภิกษุเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเป็นหนึ่งผุดขึ้น มีจิตผ่องใส ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวเพื่อรู้ยิ่งกาย เวทนา จิต และธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง

ภิกษุที่ยังเป็นเสขะ ปรารถนาธรรมที่เป็นเขตเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ก็พึงพิจารณาเห็นสติปัฏฐาน ๔ นี้ แม้ภิกษุที่เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ก็พึงพิจารณาเห็นสติปัฏฐาน ๔ นี้เหมือนกัน

๕. อกุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองอกุศล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองอกุศลให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงนิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ และวิจิกิจฉานิวรณ์

ส่วนบุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศลให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔

๖. สกุณัคฆิสูตร ว่าด้วยเหยี่ยว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหยี่ยวโฉบลงจับนกมูลไถอย่างรวดเร็ว ขณะที่นกมูลไถกำลังถูกเหยี่ยวพาไปนั้น ได้ร้องคร่ำครวญว่า เราอับโชคมีบุญน้อย เที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งไม่ใช่ที่หากิน ถ้าในวันนี้เราเที่ยวหากินในแดนหากินที่เป็นของบิดาของตนไซร้ เราก็อาจสู้เหยี่ยวตัวนี้ได้ เหยี่ยวหยิ่งในกำลังของตน เมื่อจะอวดอ้างกำลังของตน จึงปล่อยนกมูลไถไปด้วยพูดว่า ไปเถิด เจ้านกมูลไถ ถึงเจ้าจะไปในที่นั้นก็ไม่พ้นเรา เมื่อนกมูลไถไปยังถิ่นที่เป็นดินก้อนมูลไถที่เขาไถไว้ เหยี่ยวจึงหุบปีกทั้ง ๒ ลงโฉบนกมูลไถอย่างรวดเร็ว เมื่อนกมูลไถรู้ว่าเหยี่ยวตัวนี้โฉบมาอย่างรวดเร็วหมายจะจับเรา จึงหลบเข้าชอกก้อนดินนั้นเอง เหยี่ยวจึงตกอกกระแทกมูลไถ ตายในที่นั้นเอง ฉันใด เธอทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกันอย่าเที่ยวไปในแดนอื่นที่เป็นอโคจร คือ กามคุณ ๕ เพราะเมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนอื่นที่เป็นอโคจร มารก็จักได้ช่อง ได้อารมณ์ แต่จงเที่ยวไปในแดนที่เป็นของบิดาของตนอันเป็นโคจร คือ สติปัฏฐาน ๔ เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนที่เป็นของบิดาของตนอันเป็นโคจร มารก็จักไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์

๗. มักกฏสูตร ว่าด้วยลิงติดตัง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขุนเขาหิมพานต์ ซึ่งไปได้ยาก ขรุขระ ไม่เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของหมู่มนุษย์ก็มี เป็นที่เที่ยวไปของฝูงลิง ไม่ใช่ที่เที่ยวไปของหมู่มนุษย์ก็มี และขุนเขาหิมพานต์ซึ่งราบเรียบ น่ารื่นรมย์ เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของ

หมู่มนุษย์ก็มี พวกนายพรานวางตัง[๑] ดักไว้ที่ทางเดินของฝูงลิงเพื่อดักลิง บรรดาเหล่าลิงที่ไม่โง่เห็นดังนั้นก็หลีกห่างไกล ส่วนเหล่าลิงที่โง่ เข้าไปใกล้ตังนั้นแล้ว เอามือจับดู มือจึงติดที่ตังนั้น มันจึงเอามือข้างที่ ๒ จับ มือข้างที่ ๒ ก็ติดอีก มันจึงเอาเท้ายัน เท้าก็ติดอีก มันจึงเอาเท้าข้างที่ ๒ ยัน เท้าข้างที่ ๒ ก็ติดอีก มันจึงเอาปากกัด ปากก็ติดที่ตังนั้นอีก ลิงตัวนั้นติดตัง ๕ แห่งอย่างนี้ นอนถอนใจ ถึงความพินาศ ย่อยยับแล้ว ถูกนายพรานทำได้ตามใจปรารถนา นายพรานแยกลิงตัวนั้นออกแล้ว ยกแขวนไว้ในที่นั้นเอง ไม่ให้หลุดไปแล้วหลีกไปตามต้องการ ฉันใด เธอทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกันอย่าเที่ยวไปในแดนอื่นที่เป็นอโคจร แต่จงเที่ยวไปในโคจร คือ สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นแดนแห่งบิดาของตน

๘. สูทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อครัว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พ่อครัวผู้เขลา ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม บำรุงพระราชาหรืออมหาอำมาตย์ของพระราชาด้วยแกงชนิดต่าง ๆ คือ เปรี้ยวจัดบ้าง ขมจัดบ้างเป็นต้น แต่ไม่สังเกตชนิดแห่งอาหารของตนว่า วันนี้ ท่านชอบข้าวและแกงชนิดนี้ของเรา หรือรับแกงชนิดนี้ ดักแกงชนิดนี้มาก หรือชมแกงชนิดนี้ จึงจัด ตักแกงที่ไม่ตรงกับความต้องการของผู้รับประทาน พ่อครัวนั้น ย่อมไม่ได้เครื่องนุ่งห่ม ค่าจ้าง และรางวัล เพราะความเขลา ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม และไม่สังเกตชนิดแห่งอาหารของตน แม้ฉันใด

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นอยู่ จิตไม่ตั้งมั่น ละความเศร้าหมองไม่ได้ เธอไม่กำหนดนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ย่อมไม่ได้ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และไม่ได้สติสัมปชัญญะ ภิกษุนั้นเป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม ไม่กำหนดนิมิตแห่งจิตของตน ส่วนพ่อครัวผู้เป็นบัณฑิตรู้วิธีในการจัดแต่งอาหารจึงได้เครื่องนุ่งห่ม ค่าจ้าง และรางวัล ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตก็เช่นกัน ฉลาด เฉียบแหลม พิจารณาสติปัฏฐาน ๔ อยู่ จึงได้ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และได้สติสัมปชัญญะ

---

[๑] ตัง ได้แก่ ยางไม้ที่ประสมกับสิ่งอื่นแล้วทำให้เหนียวสำหรับดักนกเป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๓๓๖)

๙. คิลานสูตร ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี ได้รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันจำพรรษา ณ ที่ที่มีเพื่อนหรือคนที่คุ้นเคยกันโดยรอบกรุงเวสาลี ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษา ณ เวฬุวคาม[๑]

ขณะประทับอยู่ที่เวฬุวคามนั้น ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน แต่ทรงอดกลั้นไว้ได้ด้วยอิทธิบาท ทำให้ท่านพระอานนท์ที่เฝ้าพยาบาลอยู่ตลอดเวลารู้สึกดีใจ หายกังวลห่วงใย ด้วยคิดว่า ถ้ายังทรงปรารภสงฆ์ก็คงจะไม่เสด็จดับขันธปรินิพพานก่อน และกราบทูลความรู้สึกให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องความไม่เที่ยงของสังขาร ซึ่งต้องมีการพลัดพรากเป็นธรรมดา ทรงสอนให้มีตนเป็นที่พึง มีธรรมเป็นที่พึง อย่ายึดติดพระองค์ ทรงสอนให้เจริญสติปัฏฐานเพื่อสร้างที่พึงของตน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังได้อะไรในเราอีกเล่า ธรรมที่เราแสดงแล้วไม่มีในไม่มีนอก[๒] ในเรื่องธรรมทั้งหลาย ตถาคตไม่มีอาจริยมุฏฐี[๓] ผู้ที่คิดว่า เราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก ผู้นั้นจะต้องปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ แต่ตถาคตไม่คิดว่า เราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิกษุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก แล้วทำไมตถาคตจะต้องปรารภภิกษุสงฆ์กล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งอีกเล่า บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานาน ผ่านวัย

---

[๑] อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า เนื่องจากในเวฬุวคาม มีเสนาสนะจำกัด ไม่พอแก่ภิกษุทั้งหลายที่ตามเสด็จ จึงทรงอนุญาตให้ไปเลือกที่เข้าจำพรรษาตามที่เห็นสมควร แต่ต้องเป็นที่โดยรอบกรุงเวสาลีเท่านั้น เพราะทรงกำหนดไว้แล้วว่า **จะเสด็จดับขันธปรินิพพานในอีก ๑๐ เดือน** ถ้าภิกษุเหล่านั้นไปจำพรรษาในที่ห่างไกล ท่านเหล่านั้นจะไม่ทันเฝ้าพระองค์ เมื่อถึงเวลาปรินิพพาน และจะเสียใจในภายหลังได้ นอกจากนี้ยังรับสั่งให้มาฟังพระธรรมเทศนาจากพระองค์ เดือนละ ๘ ครั้งด้วย (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๔๘)

[๒] **ไม่มีในไม่มีนอก** หมายถึง ไม่แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งธรรมหรือแบ่งบุคคล (ผู้ฟัง) เช่นผู้ที่คิดว่า เราจะไม่แสดงธรรมประมาณเท่านี้แก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทำธรรมให้มีใน แต่จะแสดงธรรมประมาณเท่านี้แก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทำธรรมให้มีนอก ส่วนผู้ที่คิดว่า เราจะแสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทำบุคคลให้มีใน ไม่แสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทำบุคคลให้มีนอก (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๕/๒๗๖, ที.ม.อ. (บาลี) ๑/ ๑๖๔/๑๔๙)

[๓] **อาจริยมุฏฐิ** แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพุทธศาสนาที่หวงวิชาไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๕/๒๗๖, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๔/๑๕๐)

มามาก เรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของตถาคตยังเป็นไปได้ แต่ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ฉะนั้น ร่างกายของตถาคตสบายขึ้น ก็เพราะในเวลาที่ตถาคตเข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต(วิปัสสนาสมาธิ) เพราะไม่ใส่ใจนิมิตทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้น

อานนท์ เพราะเหตุนั้น พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ° มีตนเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่ อย่างนี้แล

อานนท์ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะในบัดนี้หรือเมื่อเราล่วงไปแล้ว จะเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักอยู่ในความเป็นผู้เลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา

° **มีตนเป็นเกาะ** หมายถึง ทำตนให้พ้นจากห้วงน้ำคือโอฆะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึงฉะนั้น (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๕/๒๗๗, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๕/๑๕๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๖๕/๑๘๐)

๑๐. ภิกขุนูปัสสยสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในสำนักภิกษุณี

ท่านพระอานนท์เข้าไปยังสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่ง ภิกษุณีหลายรูปเข้าไปหาท่านแล้วกล่าวว่า ท่านอานนท์ ภิกษุณีจำนวนมากในพระธรรมวินัยนี้มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ อยู่ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษที่มีอยู่ก่อน

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

ตรัสว่า อานนท์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งมีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเธอพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ อยู่ ความเร่าร้อนในกายเป็นต้นที่มีกายเป็นต้นเป็นอารมณ์เกิดขึ้นบ้าง จิตหดหู่บ้าง จิตฟุ้งซ่านไปภายนอกบ้าง

อานนท์ ภาวนาย่อมมีเพราะการตั้งจิตไว้อย่างนี้ คือ ภิกษุพึงตั้งจิตไว้ที่นิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเธอตั้งจิตไว้ที่นิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น เธอพิจารณาเห็นว่า เราตั้งจิตไว้เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์ นั้นสำเร็จแล้วแก่เรา เอาเถิด บัดนี้เราจะคุมจิตไว้ เธอคุมจิตไว้ไม่ดริก และไม่ดรอง ย่อมรู้ชัดว่า เราไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีสติในภายใน มีความสุข อย่างนี้แล้ว ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษที่มีอยู่ก่อน

ส่วนภาวนาย่อมไม่มีเพราะไม่ตั้งจิตไว้ คือ ภิกษุไม่ตั้งจิตไว้ในภายนอก ย่อมรู้ชัดว่า เราไม่ได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ลำดับนั้น เธอรู้ชัดว่า จิตของเราไม่ฟุ้งซ่านไปข้างหลัง[๑] หรือข้างหน้า[๒] หลุดพ้นแล้ว ไม่ตั้งอยู่ ต่อมาก็รู้ชัดว่า เราพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ มีความสุข

ต่อจากนั้น ได้ตรัสสรุปว่า อานนท์ ภาวนาเพราะการตั้งจิตไว้เราได้แสดงแล้ว ภาวนาเพราะการไม่ตั้งจิตไว้ เราก็ได้แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์

---

[๑] **ข้างหลัง** ในที่นี้มีความหมาย ๓ นัย คือ (๑) พระอรหัต (๒) กะโหลกศีรษะ (๓) มันสมอง (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๖/๒๗๙)

[๒] **ข้างหน้า** ในที่นี้มีความหมาย ๓ นัย คือ (๑) ความยึดมั่นกัมมัฏฐาน (๒) ปลายนิ้วเท้า (๓) ผม (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๖/๒๗๙)

เกื้อกูลผู้อนุเคราะห์พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย อานนท์ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้คือคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสติ สัมปชัญญะ และสติปัฏฐาน ๔ (๒) ศึกษาเปรียบเทียบพ่อครัวกับภิกษุ (๓) วิเคราะห์คำว่า ธรรมไม่มีในไม่มีนอก อาจริยมุฏฐิ มีดนเป็นเกาะ มีดนเป็นที่พึง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง

๒. นาลันทวรรค

หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มหาปุริสสูตร ว่าด้วยมหาบุรุษ

ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า มหาบุรุษนั้นด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า ที่เรากล่าวว่า มหาบุรุษ เพราะมีจิตหลุดพ้น และที่เรากล่าวว่า ไม่ใช่มหาบุรุษ เพราะมีจิตยังไม่หลุดพ้น

บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้น ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

บุคคลผู้มีจิตไม่หลุดพ้น ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ซึ่งไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔

๒. นาลันทสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา

ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า ไม่เคยมี จักไม่มี และจะไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค

ดรัสว่า สารีบุตร เธอกล่าวอาสภิวาจา[๑] อย่างยิ่ง เธอถือเอาด้านเดียว จึงบันลือสีหนาท[๒] ว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีภาคอย่างนี้ว่า ไม่เคยมี จักไม่มี และจะไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค แต่เธอกำหนดรู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีต อนาคต และเวลานี้ด้วยใจแล้วหรือว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ทรงมีศีลอย่างนี้ ทรงมีธรรมอย่างนี้ ทรงมีปัญญาอย่างนี้ ทรงมีธรรมเครื่องอยู่อย่างนี้ ทรงหลุดพ้นอย่างนี้ เมื่อท่านพระสารีบุตรทูลตอบว่า มิได้กำหนดรู้ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า ในเรื่องนี้ เธอไม่มีญาณกำหนดรู้พระทัยของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เธอจึงกล่าวอาสภิวาจาอย่างยิ่งนี้ เธอถือเอาด้านเดียวจึงบันลือสีหนาทอย่างนั้น

---

[๑] **อาสภิวาจา** หมายถึง วาจาที่แสดงถึงความเป็นผู้องอาจ ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐)

[๒] **บันลือสีหนาท** ในที่นี้ หมายถึง อาการที่เปล่งวาจาอย่างองอาจดุจพญาราชสีห์ที่คำรามอยู่ในป่า (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐)

กราบทูลว่า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะไม่มีญาณกำหนดรู้พระทัยของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งโนอดีต อนาคต และปัจจุบัน แต่ข้าพระองค์ก็รู้วิธีการอนุมาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองชายแดนของพระราชามีรากฐานมั่นคง มีกำแพงและป้อมค่ายแน่นหนา มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาดหลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางไปรอบเมืองนั้น ไม่พบรอยต่อหรือช่องกำแพงโดยที่สุดแม้พอที่แมวรอดออกไปได้ เขาย่อมรู้ว่า สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกที่เมืองนี้จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด วิธีการอนุมานก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ล้วนทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เหมือนกันหมด

ตรัสว่า ดิละ ดิละ สารีบุตร เพราะเหตุนั้น เธอพึงกล่าวธรรมบรรยายนี้เนือง ๆ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ด้วยว่าโมฆะบุรุษเหล่าใดจักมีความเคลือบแคลงสงสัยในอดีต โมฆะบุรุษเหล่านั้นจักละความเคลือบแคลงสงสัยในอดีต เพราะได้ฟังธรรมบรรยายนี้*

๓. จุนทสูตร ว่าด้วยจุนทสมณุทเทส

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ท่านพระสารีบุตรอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนักอยู่ ณ บ้านนาฬกคาม แคว้นมคธ โดยมีจุนทสมณุทเทส[๒] เป็นผู้ปรนนิบัติจนปรินิพพานด้วยอาพาธนั้น จากนั้น จุนทสมณุทเทสจึงถือบาตรและจีวรของท่านพระสารีบุตรเข้าไปหาท่านพระอานนท์ที่พระเชตวัน แล้วกล่าวว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว ขอรับนิบาตรและจีวรของท่าน แล้วพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

---

* ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๔ ๑๔๗/๙๐-๙๒ (ตรวจสอบได้กับฉบับบรรณาธิการกลุ่มย่อยหน้า ๑๕๒ ตอน ๔ เล่ม ๑๐)

[๒] **จุนทสมณุทเทส** (สามเณรจุนทะ) เป็นน้องชายคนเล็กของท่านพระสารีบุตร ขณะเป็นสามเณร พวกภิกษุเรียกท่านว่า จุนทสมณุทเทส จนติดปาก เมื่อเป็นพระเถระแล้วก็ยังเรียกเหมือนเดิม (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๔/๒๘๖)

ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว ร่างกายของข้าพระองค์อ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา ข้าพระองค์รู้สึกมืดทุกด้าน แม้ธรรมก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์เพราะได้ฟังว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว

ดรัสถามว่า อานนท์ สารีบุตรพาเอาสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธ์[๑] ปรินิพพานไปด้วยหรือ

ทูลตอบว่า มิใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ให้โอวาท ชักนำให้รู้ ชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง เอาใจใส่ในการแสดงธรรม อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารี ข้าพระองค์ทั้งหลายระลึกถึงโอชะแห่งธรรม โภคธรรม และการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่านพระสารีบุตร

ตรัสว่า ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะไปหวังอะไรในสิ่งเหล่านั้น สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้เลยที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าเสื่อมสลายไป เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้เป็นหลักยังดำรงอยู่ สารีบุตรปรินิพพานแล้ว ก็เหมือนกับเมื่อต้นไม้ใหญ่ มีแก่น ยืนต้นอยู่ ต้นที่ใหญ่กว่า พึงโค่นลง ฉะนั้น เธอจะไปหวังอะไรในสิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดาเล่า เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายจงมีตนและธรรมเป็นเกาะ มีตนและธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย คือ เธอจงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมีตนและธรรมเป็นเกาะ มีตนและธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา

๔. อุกกเจลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อุกกเจลนิคม

หลังจากที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะปรินิพพานได้ไม่นาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนิคม แคว้นวัชชี ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว บริษัทของเรานี้ปรากฏเหมือนว่างเปล่า

---

[๑] **สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์** หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญาที่เป็นขันธ์ระดับโลกิยะและโลกุตตระ ส่วนวิมุตติขันธ์ หมายถึง วิมุตติที่เป็นขันธ์ระดับโลกุตตระอย่างเดียว และวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ หมายถึง ปัจจเวกขณญาณที่เป็นขันธ์ระดับโลกิยะอย่างเดียว (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๓๙/๒๙๘)

เพราะสาริบุตรและโมคคัลลานะอยู่ บริษัทของเราจึงไม่ว่างเปล่า และเราก็ไม่ต้องมีความห่วงใย แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตกาลและในอนาคตกาลก็มีคู่สาวกเหมือนสาริบุตรและโมคคัลลานะของเรา แล้วตรัสถึงความน่าอัศจรรย์สำหรับสาวกทั้งหลายว่า สาวกทั้งหลายทำตามคำสอนและทำตามคำสั่งของพระศาสดา ก็จักเป็นที่รักที่พอใจ และเป็นที่เคารพสรรเสริญของบริษัท ๔ และตรัสถึงความน่าอัศจรรย์สำหรับตถาคตว่า เมื่อคู่สาวกเห็นปานนี้ปรินิพพานแล้ว โสกะหรือปริเทวะย่อมไม่มีแก่ตถาคต ฉะนั้น จะไปหวังอะไรในสิ่งที่เกิดขึ้นมีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา จากนั้น พระองค์ตรัสสอนให้ภิกษุมีตนและธรรมเป็นเกาะ มีตนและธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ พระองค์ตรัสสอนให้ภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔

๕. พาหิยสูตร ว่าด้วยพระพาหิยะ

ท่านพระพาหิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน คือ เมื่อเธอมีศีลบริสุทธิ์ดีและมีความเห็น(กัมมัสสกตทิฏฐิ)ตรง ก็จงอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเธอเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้แล้ว พึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง เธอจะไม่มีความเสื่อมเลย

ท่านพระพาหิยะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๖. อุตติยสูตร ว่าด้วยพระอุตติยะ

ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน เพราะว่า เมื่อเธอมีศีลบริสุทธิ์ดีและมีความเห็นตรง ก็จักอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เธอจักถึงจุดจบแห่งความตาย[๑]

---

[๑] **จุดจบแห่งความตาย** ในที่นี้ หมายถึง นิพพานอันเป็นที่สุดแห่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๘๒/๒๙๙)

ท่านพระอุตติยะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

๗. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม นำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบ

๘. พรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม

พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึงขึ้นมาว่า สติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม และเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

ในครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลยืนยันว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นความจริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเห็นธรรมอันเป็นส่วนที่สุดสิ้นแห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล ทรงรู้จักทางอันเป็นทางเดียว ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้ข้ามมาก่อนแล้ว จักข้าม และกำลังข้ามโอฆะได้ด้วยทางนี้

๙. เสทกสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่เสทกนิคม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะ แคว้นสุมภะได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว คนจัณฑาลผู้เป็นนักไต่ราว ยกไม้ไผ่ขึ้นตั้งไว้ แล้วบอกศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะว่า เธอจงขึ้นราวไม้ไผ่แล้วยืนบนคอของเราเถิด เมทกถาลิกะได้ขึ้นราวไม้ไผ่ยืนอยู่บนคอของอาจารย์ คนจัณฑาลผู้เป็นนักไต่ราวได้กล่าวว่า เธอจงรักษาเรา เราก็จักรักษาเธอ เราทั้งสองต่างคุ้มครองรักษากันและกันอย่างนี้ แสดงศิลปะแล้ว จักได้ลาภ และจักลงจากราวไม้ไผ่ได้โดยความสวัสดี เมื่ออาจารย์กล่าวอย่างนี้แล้ว เมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์ได้กล่าวว่า ท่านอาจารย์ เรื่องนี้จักไม่เป็นอย่างนั้น ท่านจงรักษาตน ผมก็จักรักษาตน เราทั้งสองต่างคุ้มครองรักษาตนอย่างนี้ แสดงศิลปะแล้ว จักได้ลาภ และจักลงจากราวไม้ไผ่ได้โดยความสวัสดี

โนเรื่องนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสสนับสนุนอุบายของศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะที่พูดกับอาจารย์ จึงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษาตน พึงปฏิบัติสติปัฏฐานด้วยคิดว่า จักรักษาผู้อื่น เพราะบุคคลเมื่อรักษาตนด้วยการปฏิบัติ เจริญและทำให้มาก ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เมื่อรักษาผู้อื่น ด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยจิตเมตตา ด้วยความเอ็นดู ก็ชื่อว่ารักษาตน

๑๐. ชนปทกัลยาณีสูตร ว่าด้วยนางงามในชนบท

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะ ในแคว้นสุมภะ ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า หมู่มหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท[๑] จึงประชุมกัน ก็นางงามในชนบทนั้นน่าดูยิ่งนักในเวลาฟ้อนรำ น่าฟังยิ่งนัก ในเวลาขับร้อง หมู่มหาชนได้ทราบข่าวอีกว่า นางงามในชนบทจะฟ้อนรำ จะขับร้อง จึงประชุมกันแน่นขนัดประมาณไม่ได้ ทีนั้น มีบุรุษคนหนึ่งผู้รักตัวกลัวตาย รักสุขเกลียดทุกข์เดินมา หมู่มหาชนพูดกับเขาว่า ท่านพึงนำภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยมนี้ผ่านไประหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบท และจักมีบุรุษเงื้อดาบติดตามไปข้างหลังๆ โดยบอกว่า ถ้าท่านจักทำน้ำมันหกแม้เพียงหน่อยหนึ่งในที่ใด ศีรษะของท่านจักขาดตกลงในที่นั้น บุรุษนั้นจะไม่ใส่ใจภาชนะน้ำมันโน้นแล้ว เผลอนำไปในภายนอกเทียวหรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า เรายกอุปมานี้มา ก็เพื่อให้เข้าใจความหมายของภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยมนี้อย่างชัดเจนว่า เป็นคำเรียกกายคตาสติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า กายคตาสติจักเป็นกัมมัฏฐานที่พวกเราเจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้มั่นคง สั่งสม ปรารภดีแล้ว

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์การเจริญสติปัฏฐาน ๔

---

[๑] **นางงามในชนบท** หมายถึง หญิงที่งดงามกว่าหญิงอื่นในชนบท เพราะประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง คือ (๑) มีผิวพรรณงาม (๒) มีเนื้องาม (มีมือ เท้า และริมฝีปากแดงงาม) (๓) มีเล็บงาม (๔) มีฟันงาม (๕) มีวัยงาม (แม้จะมีอายุ ๑๒๐ ปี ก็ยังงดงามเหมือนหญิงสาวอายุ ๑๖ ปี) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๒๖/๓๑๔, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๘๖/๓๐๑-๓๐๒)

๓. สีลัฏฐิติวรรค
หมวดว่าด้วยความดำรงอยู่แห่งศีล

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สีลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล

ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศล[๑] เหล่านี้ไว้ทรงมีพระประสงค์อะไร

ท่านพระอานนท์ตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ไว้ ก็เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔

๒. จิรัฏฐิติสูตร ว่าด้วยความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระสัทธรรม

ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นานในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว

ท่านพระอานนท์ตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว ส่วนสติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงได้นานในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว

๓. ปริหานสูตร ว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสัทธรรม

ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ในเวลาเย็น ท่านพระภัททะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมเสื่อม และเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่เสื่อม

---

[๑] **ศีลที่เป็นกุศล** หมายถึง ศีลที่ไม่มีโทษ เป็นไปเพื่อความไม่เก้อเขิน ไม่ร้อนใจ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑/๓๑๘) ในที่นี้ หมายถึง ปาริสุทธิศีล ๔ (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๘๗-๓๘๘/๓๐๒)

ท่านพระอานนท์ตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมเสื่อมในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ส่วนสติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่เสื่อมในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว

๔. สุทธสูตร ว่าด้วยสติปัฏฐานล้วน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสสติปัฏฐาน ๔ กับภิกษุทั้งหลาย

สติปัฏฐาน ๔ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๕. อัญญตรพราหมณสูตร ว่าด้วยพราหมณ์คนหนึ่งทูลถามปัญหา

พราหมณ์คนหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นานในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว

ตรัสตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว

สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์นั้นได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๖. ปเทสสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานบางข้อ

ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ที่เรียกกันว่า พระเสขะนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นบางข้อ[๑]

บุคคลชื่อว่าพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้บางข้อ คือ พระเสขะยังมรรค ๔ ผล ๓ ให้เกิดขึ้น

๗. สมัตตสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานครบบริบูรณ์

ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ที่เรียกกันว่า พระอเสขะนั้น ด้วยเหตุเท่าไร

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพระอเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐานครบบริบูรณ์ทั้ง ๔ ข้อ

๘. โลกสูตร ว่าด้วยผู้รู้โลก

ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

---

[๑] **บุคคลชื่อว่าพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้บางข้อ** คือ พระเสขะยังมรรค ๔ ผล ๓ ให้เกิดขึ้น (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๙๒/๓๐๓)

บุคคลชื่อว่าอเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้ครบบริบูรณ์ คือ พระอเสขะยังอาหัตตผลให้เกิดขึ้นอย่างบริบูรณ์ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๙๓/๓๐๓)

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้แจ้งโลก ๑,๐๐๐ โลกได้เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๙. สิริวัฑฒสูตร ว่าด้วยสิริวัฑฒคหบดี

ขณะที่ท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเวฬุวัน คหบดีชื่อสิริวัฑฒะป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ได้สั่งคนใช้ให้ไปบอกท่านพระอานนท์มาเยี่ยมตน ในเวลาเช้า ท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเยี่ยม แล้วถามว่า ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ

สิริวัฑฒคหบดีตอบว่า ผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ขอรับ

พระอานนท์จึงกล่าวว่า ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวจบลง สิริวัฑฒคหบดีได้กล่าวว่า ธรรมคือสติปัฏฐาน ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วมีอยู่ในผม และผมก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น เพราะผมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ และโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ใดที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ผมไม่เล็งเห็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ นั้นข้อใดข้อหนึ่งในตนที่ยังละไม่ได้

ท่านพระอานนท์กล่าวชื่นชมว่า เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคามิผลท่านก็ทำให้แจ้งแล้ว

๑๐. มานทินนสูตร ว่าด้วยมานทินนคหบดี

ขณะที่ท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเวฬุวัน คหบดีชื่อมานทินนะป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ได้สั่งคนใช้ให้ไปบอกท่านพระอานนท์มาเยี่ยมตน ในเวลาเช้า ท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเยี่ยม แล้วถามว่า ท่านยังสบายดีหรือเป็นต้น เมื่อสิริวัฑฒคหบดีตอบว่า ผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้เป็นต้น จึงกล่าวว่า ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้น

เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวจบลง คหบดีชื่อมานทินนะได้กล่าวว่า ธรรมคือสติปัฏฐาน ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วมีอยู่ในผม และผมก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น และโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ใดที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ผมไม่เล็งเห็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ นั้นข้อใดข้อหนึ่งในตนที่ยังละไม่ได้

ท่านพระอานนท์กล่าวชื่นชมว่า เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคามิผลท่านก็ทำให้แจ้งแล้ว

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษา คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน (๒) ศึกษาเรื่องคฤหัสถ์ปฏิบัติดีก็สามารถเป็นพระอนาคามีได้ (๒) ศึกษาวิเคราะห์กลวิธีเยียมไข้ของพระ

๔. อนุสสุตวรรค
หมวดว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อนุสสุตสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จักษุก็ดี ญาณก็ดี ปัญญาก็ดี วิชชาก็ดี แสงสว่างก็ดีเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้คือการพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย การพิจารณาเห็นกายในกายเป็นต้นนี้ควรเจริญ และเราก็ได้เจริญแล้ว

๒. วิราคสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

๓. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภแล้ว

๔. ภาวิตสูตร ว่าด้วยผู้เจริญสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น(พระนิพพาน)จากฝั่งนี้(วัฏฏะ)

๕. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย

ภิกษุผู้มีสติ ได้แก่ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ ภิกษุผู้มีเวทนา วิตก และสัญญาปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ และปรากฏถึงความดับไป

๖. อัญญาสูตร ว่าด้วยเหตุให้บรรลุอรหัตตผล

พระผู้มีพระภาคปตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ นี้ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทาน เหลืออยู่ก็จักเป็นพระอนาคามี

๗. ฉันทสูตร ว่าด้วยผู้ละฉันทะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมละฉันทะ(ความพอใจ)ในกาย เวทนา จิต และธรรม เพราะละฉันทะในกาย เวทนา จิต และธรรมได้ จึงทำอมตะ(นิพพาน)ให้แจ้งได้

๘. ปริญญาตสูตร ว่าด้วยผู้กำหนดรู้สติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม เพราะกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรมจึงทำอมตะให้แจ้งได้

๙. ภาวนาสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงการเจริญสติปัฏฐาน ๔ แก่ภิกษุทั้งหลาย

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงสติปัฏฐาน การเจริญสติปัฏฐานและปฏิปทาที่ให้ถึงการเจริญสติปัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย

สติปัฏฐาน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

การเจริญสติปัฏฐาน ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับ และพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกาย เวทนา จิต และธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ปฏิปทาที่ให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) วิเคราะห์คำว่า ฝั่งโน้น ฝั่งนี้ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๕. อมตวรรค

หมวดว่าด้วยอมตะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อมตสูตร ว่าด้วยอมตะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ อยู่เถิด อย่ามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่เลย และอมตะ(นิพพาน) พึงมีแก่เธอทั้งหลาย

๒. สมุทยสูตร ว่าด้วยความเกิดแห่งสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคได้แสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า

๑. เพราะอาหารเกิด กายจึงเกิด เพราะอาหารดับ กายจึงดับ

๒. เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

๓. เพราะนามรูปเกิด จิตจึงเกิด เพราะนามรูปดับ จิตจึงดับ

๔. เพราะมนสิการเกิด ธรรมจึงเกิด เพราะมนสิการดับ ธรรมจึงดับ

๓. มัคคสูตร ว่าด้วยทางเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราเมื่อแรกตรัสรู้อยู่ใต้ต้นไม้อชปาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดได้เกิดความรำพึงขึ้นมาว่า สติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม และเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

ในครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของเราแล้ว จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลยินยันว่า เป็นความจริงอย่างนั้น แล้วกราบทูลต่อไปอีกว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเห็นธรรมอันเป็นส่วนที่สุดสิ้นแห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล ทรงรู้จักทางอันเป็นทางเดียว ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้ข้ามมาก่อนแล้ว จักข้าม และกำลังข้ามโอฆะได้ด้วยทางนี้

๔. สติสูตร ว่าด้วยผู้มีสติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายจงมีสติอยู่เถิด นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย

ภิกษุผู้มีสติ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๕. กุสลราสิสูตร ว่าด้วยกองกุศล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศลให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ เพราะกองกุศลทั้งสิ้นนี้ก็คือสติปัฏฐาน ๔

๖. ปาติโมกขสังวรสูตร ว่าด้วยปาติโมกขสังวร

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน คือ เธอจงสำรวมด้วยสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระ(มารยาท) และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด เมื่อเธอจักสำรวมด้วยสังวรในพระปาติโมกข์เป็นต้น ก็จงอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเธอเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้แล้ว พึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง เธอจะไม่มีความเสื่อมเลย

๗. ทุจจริตสูตร ว่าด้วยการละทุจริต

ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อให้ฟัง เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติ

ตรัสว่า เธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน คือ เธอจักละกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต แล้วเจริญกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต เมื่อเธอจักละทุจริต ๓ แล้วเจริญสุจริต ๓ ก็จงอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเธอเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้แล้ว พึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง เธอจะไม่มีความเสื่อมเลย

๘. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้เจริญสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเมื่อจะอนุเคราะห์ผู้ใด จะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตก็ตาม พึงชักชวนผู้นั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๙. เวทนาสูตร ว่าด้วยเวทนา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ นี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

๑๐. อาสวสูตร ว่าด้วยอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอาสวะ ๓ นี้ คือ (๑) กามาสวะ (๒) ภวาสวะ (๓) อวิชชาสวะ

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเกิดดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ตามแนวพระราชดำรัสของพระพุทธเจ้า

๖. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. คังคานทีอาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็น

เวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสติปัฏฐาน ๔

๗. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กูฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทและเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง

๘. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พีชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญสติปัฏฐาน ๔ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้แล้ว ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานลงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมือเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้างมาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญเมื่อทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๙. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ชิลสูตร มลสูตร นิฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๑๐. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นีวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๔. อินทริยสังยุต

๑. ความหมาย

อินทริยสังยุต ประมวลเรื่องอินทรีย์ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอินทรีย์ ๒๒

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๒๗ สูตร แบ่งเป็น ๑๗ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

อินทริยสังยุต

๑. สุทธิกวรรค ๑๐ สูตร
๒. มุฑุตรวรรค ๑๐ สูตร
๓. ฉฬินทริยวรรค ๑๐ สูตร
๔. สุขินทริยวรรค ๑๐ สูตร
๕. ชราวรรค ๑๐ สูตร
๖. สูกรขตวรรค ๑๐ สูตร
๗. โพธิปักขิยวรรค ๑๐ สูตร
๘. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๙. อัปปมาทวรรค ๑๒ สูตร
๑๐. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร

๑๑. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๑๒. โอฆวรรค ๑๐ สูตร
๑๓. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๑๔. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๑๕. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๑๖. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๑๗. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. สุทธิกวรรค
หมวดว่าด้วยอินทรีย์ล้วน

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา

๒. ปฐมโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่าเป็นโสดาบัน[๑] ไม่มีทางตกต่ำ[๒] มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ[๓] ในวันข้างหน้า

---

[๑] **โสดาบัน** หมายถึง ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โสตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (อภิ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐)

[๒] **ไม่มีทางตกต่ำ** หมายถึง ไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒)

[๓] **สัมโพธิ ในที่นี้** หมายถึง มรรคเบื้องสูง ๓ (สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๗/๒๘๑, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒)

๓. ทุติยโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมโสดาปันนสูตร สูตรที่ ๑

๔. ปฐมอรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว[๑] บรรลุประโยชน์ตน(บรรลุอรหัตตผล)โดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์[๒] แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ

๕. ทุติยโสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มี เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และ ฯลฯ เนื้อหาสาระพึงทราบเหมือนปฐมโสดาปันนสูตร

๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดความเกิดเป็นต้น มีนัยตรงกันข้ามจากสมณะหรือพราหมณ์พวกแรกนั้น

---

[๑] **ปลงภาระได้แล้ว** ในที่นี้ หมายถึง ปลงขันธภาระได้ ปลงกิเลสภาระได้ และปลงอภิสังขารภาระได้ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙)

[๒] **สิ้นภวสังโยชน์** ในที่นี้ หมายถึง สิ้นกิเลสเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพทั้งหลาย (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙)

๗. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์ ๕ ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมพราหมณสูตร สูตรที่ ๑

๘. ทัฏฐัพพสูตร ว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ได้ในองค์ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) พึงเห็นสัทธินทรีย์ได้ในองค์เครื่องบรรลุโสดา(คุณสมบัติของพระโสดาบัน) ๔ (๒) พึงเห็นวิริยินทรีย์ได้ในสัมมัปปธาน ๔ (๓) พึงเห็นสตินทรีย์ได้ในสติปัฏฐาน ๔ (๔) พึงเห็นสมาธินทรีย์ได้ในฌาน ๔ (๕) พึงเห็นปัญญินทรีย์ได้ในอริยสัจ ๔

๙. ปฐมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์กับภิกษุทั้งหลาย

สัทธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

วิริยินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง(มีกำลังความเพียร) มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่

สตินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน[๑] อย่างยิ่ง ระลึกนึกถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูดไว้นานบ้าง

---

[๑] **ปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน** แปลจากคำบาลีว่า เนปกฺก อรรถกถาอธิบายว่า เป็นชื่อของปัญญาที่เป็นอุปการะแก่สติ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๔)

สมาธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต

ปัญญินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๑๐. ทุติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์กับภิกษุทั้งหลาย

สัทธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์เป็นต้น

วิริยินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

สตินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกนึกถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูดไว้นานบ้าง เธอพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สมาธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต เธอสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เธอบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

ปัญญินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอินทรีย์ ๕

๒. มุฑุตรวรรค
หมวดว่าด้วยอินทรีย์ที่อ่อนกว่า

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฏิลาภสูตร ว่าด้วยการได้อินทรีย์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์ กับภิกษุทั้งหลาย

สัทธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ย่อมได้ศรัทธา

วิริยินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกปรารภสัมมัปปธาน ๔ ประการ ย่อมได้ความเพียร

สตินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกปรารภสติปัฏฐาน ๔ ประการ ย่อมได้สติ

สมาธินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต

ปัญญินทรีย์ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๒. ปฐมสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยย่อ ๖ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลายว่า (๑) บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์ (๒) บุคคลเป็นพระอนาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอรหันต์นั้น (๓) บุคคลเป็นพระสกทาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีนั้น (๔) บุคคลเป็นพระโสดาบันเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น (๕) บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี[๑] เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันนั้น (๖) บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี[๒] เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีนั้น

๓. ทุติยสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยย่อ ๖ อย่างแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นต้น แล้วตรัสสรุปว่า ความแตกต่างแห่งผลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งอินทรีย์ ความแตกต่างแห่งบุคคลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งผลอย่างนี้

๔. ตติยสังขิตตสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยย่อ ๖ อย่างแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นต้น แล้วตรัสสรุปว่า บุคคลผู้บำเพ็ญอรหัตตมรรคให้บริบูรณ์ ย่อมได้บรรลุอรหัตตผล บุคคลผู้บำเพ็ญมรรคทั้ง ๓ ที่เหลือให้บริบูรณ์ ย่อมได้บรรลุผลทั้ง ๓ มีอนาคามิผลเป็นต้น ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอินทรีย์ ๕ ว่าไม่เป็นหมันเลย

๕. ปฐมวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยพิสดาร ๑๐ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลายตามลำดับ ดังนี้ คือ

---

[๑] **ธัมมานุสารี** หมายถึง ผู้แล่นไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

[๒] **สัทธานุสารี** หมายถึง ผู้แล่นไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

๑. บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์

๒. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอรหันต์นั้น

๓. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายินั้น

๔. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีนั้น

๕. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีนั้น

๖. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายีนั้น

๗. บุคคลเป็นพระสกทาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อุทธังโสโต--อกนิฏฐคามีนั้น

๘. บุคคลเป็นพระโสดาบันเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น

๙. บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันนั้น

๑๐. บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีนั้น

๖. ทุติยวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยพิสดาร ๑๐ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นต้น แล้วตรัสสรุปว่า ความแตกต่างแห่งผลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งอินทรีย์ ความแตกต่างแห่งบุคคลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งผลอย่างนี้

๗. ตติยวิตถารสูตร ว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ โดยพิสดาร ๑๐ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นต้น แล้วตรัส

สรุปว่า บุคคลผู้บำเพ็ญอรหัตตมรรคให้บริบูรณ์ ย่อมได้บรรลุอรหัตตผล บุคคลผู้บำเพ็ญมรรคทั้ง ๓ ที่เหลือให้บริบูรณ์ ย่อมได้บรรลุผลทั้ง ๓ มีอนาคามิผลเป็นต้น ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอินทรีย์ ๕ ว่าไม่เป็นหมันเลย

๘. ปฏิปันนสูตร ว่าด้วยผลแห่งการปฏิบัติตามลำดับอินทรีย์

พระผู้มีพระภาคครัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลแห่งการปฏิบัติ ๘ อย่าง แก่ภิกษุทั้งหลายตามลำดับอินทรีย์ ดังนี้ คือ

๑. บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะมีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์

๒. บุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอรหันต์นั้น

๓. บุคคลเป็นพระอนาคามี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผลนั้น

๔. บุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีนั้น

๕. บุคคลเป็นพระสกทาคามี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผลนั้น

๖. บุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น

๗. บุคคลเป็นพระโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผลนั้น

๘. บุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันนั้น

จากนั้น พระองค์ตรัสสรุปว่า ผู้ใดไม่มีอินทรีย์ ๕ นี้โดยทั้งปวง ผู้นั้นเรากล่าวว่า เป็นผู้เหินห่าง อยู่ในฝ่ายปุถุชน

๙. สัมปันนสูตร ว่าด้วยผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์นั้นด้วยเหตุเท่าไร

ตรัสตอบว่า ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้

๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้สิ้นอาสวะแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอินทรีย์ ๕ และผลของอินทรีย์ ๕ โดยย่อ และโดยพิสดาร (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องชีวิตที่ไม่เป็นหมัน

๓. ฉฬินทริยวรรค

หมวดว่าด้วยอินทรีย์ ๖

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุนัพภวสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น แล้วตรัสเหตุให้ไม่มีภพใหม่แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเรายังไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์

แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะ* ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ (ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๒. ชีวิตินทริยสูตร ว่าด้วยชีวิตินทรีย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๓ คือ (๑) อิตถินทรีย์(อินทรีย์คืออิตถีภาวะ) (๒) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ) (๓) ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต)

๓. อัญญินทริยสูตร ว่าด้วยอัญญินทรีย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๓ คือ

๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า เราจักรู้สัจธรรมที่มิได้รู้

๒. อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง

๓. อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว

๔. เอกพีชีสูตร ว่าด้วยพระเอกพีชีโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ และทรงแสดงผลของอินทรีย์ ๕ แก่ภิกษุทั้งหลาย ตามลำดับ ดังนี้ คือ

๑. บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์

๒. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอรหันต์นั้น

๓. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายีนั้น

๔. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีนั้น

---

* **ญาณทัสสนะ** หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจรู้มรรค ผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๔๗)

๕. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายิเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีนั้น

๖. บุคคลเป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามิเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายีนั้น

๗. บุคคลเป็นพระสกทาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามีนั้น เป็นพระเอกพีชีโสดาบัน[๑] เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น

๘. บุคคลเป็นพระโกลังโกลโสดาบัน[๒] เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระเอกพีชีโสดาบันนั้น

๙. บุคคลเป็นพระสัตตักขัตตุปรมโสดาบันเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโกลังโกลโสดาบันนั้น

๑๐. บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสัตตักขัตตุปรมโสดาบันนั้น

๑๑. บุคคลเป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสาริเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารินั้น

๔. สุทธสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๖ คือ (๑) จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุปสาท (๒) โสตินทรีย์ อินทรีย์คือโสตปสาท (๓) ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานปสาท (๔) ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชิวหาปสาท (๕) กายินทรีย์ อินทรีย์คือกายปสาท (๖) มนินทรีย์ อินทรีย์คือใจ

---

[๑] **เอกพีชีโสดาบัน** หมายถึง ผู้มีพืชคืออัตภาพอันเดียว คือเกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลุอรหัตตผล (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๓)

[๒] **โกลังโกลโสดาบัน** หมายถึง ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล คือเกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติภพอีก ๒-๓ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัตตผล (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๓)

๖. โสตาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่า เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๗. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอินทรีย์ ๖ ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ

๘. สัมมัทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเรายังไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ ตามความเป็นจริง เราจึงไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้วจึงกล้ายืนยัน และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก

๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดความเกิดเป็นต้น มีนัยตรงกันข้ามจากสมณะหรือพราหมณ์ข้างต้นนั้น

๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๖ ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์ ๖ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดเป็นต้น มีนัยตรงกันข้ามจากสมณะหรือพราหมณ์ข้างต้นนั้น

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบอินทรีย์ ๓ ในชีวิตินทริยสูตรและอัญญินทริยสูตร (๒) ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ ๕ และผลของอินทรีย์ ๕ (๓) ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ ๖ และผลของการสลัดออกจากอินทรีย์ ๖

๔. สุขินทริยวรรค
หมวดว่าด้วยสุขินทรีย์

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ล้วน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ คือ (๑) สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุขเวทนา (๒) ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกขเวทนา (๓) โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา (๔) โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา (๕) อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขา

๒. โสดาปันนสูตร ว่าด้วยพระโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๓. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ

๔. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดความเกิดเป็นต้นมีนัยตรงกันข้ามจากสมณะหรือพราหมณ์พวกแรกนั้น

๕. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์ ๕ นั้น สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเราไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดความเกิดเป็นต้นมีนัยตรงกันข้ามจากสมณะหรือพราหมณ์พวกแรกนั้น

๖. ปฐมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สุขินทรีย์ (๒) ทุกขินทรีย์ (๓) โสมนัสสินทรีย์ (๔) โทมนัสสินทรีย์ (๕) อุเปกขินทรีย์กับภิกษุทั้งหลาย

สุขินทรีย์ ได้แก่ ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกายสัมผัส

ทุกขินทรีย์ ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ ไม่สำราญ อันเกิดจากกายสัมผัส

โสมนัสสินทรีย์ ได้แก่ ความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญ อันเกิดจากมโนสัมผัส

โทมนัสสินทรีย์ ได้แก่ ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญ อันเกิดจากมโนสัมผัส

อุเปกขินทรีย์ ได้แก่ ความเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจที่สำราญก็มิใช่ ไม่สำราญก็มิใช่

๗. ทุติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสอินทรีย์ ๕ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สุขินทรีย์ ได้แก่ ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกายสัมผัสเป็นต้น แล้วทรงสรุปว่า ในอินทรีย์ ๕ นั้น สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ เป็นสุขเวทนา ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ เป็นทุกขเวทนา อุเปกขินทรีย์ เป็นอทุกขสุขเวทนา

๘. ตติยวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ คือ สุขินทรีย์เป็นต้น

สุขินทรีย์ ได้แก่ ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกายสัมผัสเป็นต้น

พระองค์ทรงสรุปว่า ในอินทรีย์ ๕ นั้น สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ เป็นสุขเวทนา ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ เป็นทุกขเวทนา อุเปกขินทรีย์ เป็นอทุกขมสุขเวทนา อินทรีย์ ๕ นี้ เป็น ๕ แล้วย่อเป็น ๓ เป็น ๓ แล้วขยายออกเป็น ๕ โดยปริยาย ด้วยประการฉะนี้

๙. กัฏโฐปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ภิกษุนั้นมีสุขเป็นต้นก็รู้ชัดว่า เรามีสุขเป็นต้น เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ๕ นั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า อินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้นที่เกิดขึ้น

เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ๕ มิสุขเวทนาเป็นต้นที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป ระงับไป เปรียบเหมือนเพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกันจึงเกิดความร้อน ลุกเป็นไฟขึ้น เพราะแยกไม้ ๒ อันนั้นออกจากกัน ความร้อนที่เกิดจากการเสียดสีนั้นก็ดับ ระงับไป อินทรีย์ ๕ มิสุขินทรีย์เป็นต้นเกิดขึ้นเพราะผัสสะ ดับเพราะผัสสะ เหมือนไฟที่เกิดเพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกัน ดับ เพราะแยกไม้ ๒ อันนั้นออกจากกัน

๑๐. อุปปฏิปาฏิกสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ที่เกิดสับลำดับกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ อินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้นย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดว่า อินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้นนี้เกิดขึ้น และอินทรีย์ ๕ มีทุกขินทรีย์เป็นต้นนั้น มีเครื่องหมาย มีเหตุ มีสิ่งปรุงแต่ง มีปัจจัย ทั้งเป็นไปไม่ได้เลยที่อินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้นนั้นซึ่งไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีเหตุ ไม่มีสิ่งปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้น เธอรู้ชัดอินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้น รู้ชัดความเกิดแห่งอินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้น รู้ชัดความดับแห่งอินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้น และรู้ชัดที่ดับไปไม่เหลือแห่งอินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้นที่เกิดขึ้นแล้ว อินทรีย์ ๕ มิทุกขินทรีย์เป็นต้นที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ

จากนั้น พระองค์ทรงแสดงว่า อินทรีย์ ๕ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในธรรมเหล่านี้ คือ เพราะภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขที่เกิดจากวิเวกอยู่ ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในปฐมฌานนี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า รู้ความดับแห่งทุกขินทรีย์แล้วน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น

เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ โทมนัสสินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดว่า โทมนัสสินทรีย์นี้เกิดขึ้นแก่เรา และโทมนัสสินทรีย์นั้นมีเครื่องหมายเป็นต้น โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในทุติยฌานนี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า รู้ความดับแห่งโทมนัสสินทรีย์แล้วน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น

เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ สุขินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดว่า สุขินทรีย์นี้เกิดขึ้นแก่เรา และสุขินทรีย์นั้นมีเครื่องหมายเป็นต้น สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย

สรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในตติยฌานนี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า รู้ความดับแห่งสุขินทรีย์แล้วน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น

เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ โสมนัสสินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดว่า โสมนัสสินทรีย์นี้เกิดขึ้นแก่เรา และโสมนัสสินทรีย์นั้นมีเครื่องหมายเป็นต้น โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ ภิกษุในธรรมวินัยนั้นบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในจตุตถฌานนี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า รู้ความดับแห่งโสมนัสสินทรีย์แล้วน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น

เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ อุเปกขินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น เธอรู้ชัดว่า อุเปกขินทรีย์นี้เกิดขึ้นแก่เรา และอุเปกขินทรีย์นั้นมีเครื่องหมายเป็นต้น อุเปกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยทั้งปวงแล้ว เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติอยู่ อุเปกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไม่เหลือในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินี้ภิกษุนี้เรากล่าวว่า รู้ความดับแห่งอุเปกขินทรีย์แล้วน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอินทรีย์ ๕ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเกิดดับของอินทรีย์ ๕

๕. ชราวรรค
หมวดว่าด้วยความแก่

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ชราธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีความแก่

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาดา ในบุพพาราม แล้วบีบนวดพระวรกายของพระผู้มีพระภาคด้วยฝ่ามือพลางกราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ บัดนี้พระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน พระอวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวย่น เป็นเกลียว พระวรกายค้อมไปข้างหน้า

และพระอินทรีย์ทั้งหลาย คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ มานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ และกายินทรีย์ ปรากฏแปรเปลี่ยนไป

ครัสว่า จริงอย่างนั้น อานนท์ ความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายมีอยู่ในชีวิต ผิวพรรณไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน อวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวย่นเป็นเกลียว กายก็ค้อมไปข้างหน้า และอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้นก็ปรากฏแปรเปลี่ยนไป ถึงท่านจะดิความแก่ที่เลวทราม ที่ทำให้ผิวพรรณทรามไปสักเพียงใด รูปที่น่าพึงพอใจก็คงถูกความแก่ย่ำยีเพียงนั้น แม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปี ผู้นั้นก็มีความตายอยู่เบื้องหน้า ความตายไม่ละเว้นใคร ๆ ย่อมย่ำยีสัตว์ทั้งหมดทีเดียว

๒. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วทูลถามว่า อินทรีย์ ๕ มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยว และอะไรย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕

ครัสตอบว่า อินทรีย์ ๕ มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน ใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๕ นี้ และใจย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕ นี้ จากนั้นได้ทรงตอบปัญหาที่พราหมณ์ทูลถามต่อไปอีกว่า

พราหมณ์ : อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของใจ

พระผู้มีพระภาค : สติเป็นที่ยึดเหนี่ยวของใจ

พราหมณ์ : อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของสติ

พระผู้มีพระภาค : วิมุตติเป็นที่ยึดเหนี่ยวของสติ

พราหมณ์ : อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของวิมุตติ

พระผู้มีพระภาค : นิพพานเป็นที่ยึดเหนี่ยวของวิมุตติ

พราหมณ์ทูลถามว่า อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของนิพพาน

พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิว่า ท่านล่วงเลยปัญหาไป ไม่สามารถกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ ด้วยว่า พรหมจรรย์ที่บุคคลอยู่จบแล้ว หยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด

อุณณาภพราหมณ์ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วจากไป

เมื่ออุณณาภพราหมณ์จากไปได้ไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า เรือนยอดหรือศาลาเรือนยอด มีหน้าต่างอยู่ด้านทิศตะวันออก เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น แสงอาทิตย์ที่ส่องเข้าไปทางหน้าต่าง จะปรากฏที่ไหน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ที่ฝาด้านทิศตะวันตก พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า อุณณาภพราหมณ์มีศรัทธาดั้งมั่น อันใคร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ ถ้าเขาทำกาละในเวลานี้ไซร้ เขาจะไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก

๓. สาเกตสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนวัน เขตเมืองสาเกต ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เหตุที่อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ และที่พละ ๕ อาศัยแล้วกลายเป็นอินทรีย์ ๕ มีอยู่หรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้ง

พระองค์จึงตรัสว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้นมีอยู่ คือ สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้น เป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

เปรียบเหมือน แม่น้ำไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน กลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ เหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสเดียวมีอยู่ และเหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสก็มีอยู่ เพราะน้ำที่อยู่สุดทิศตะวันออกและสุดทิศตะวันตกของเกาะนั้น คือเหตุที่ให้นับว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสเดียว เพราะน้ำที่อยู่สุดทิศเหนือและสุดทิศใต้ของเกาะนั้น คือเหตุที่ให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแส ฉะนั้น

ดังนั้น ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว

๔. ปุพพโกฏฐกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปุพพโกฏฐกะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปุพพโกฏฐกะ เขตกรุงสาวัตถี ได้ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า เธอเชื่อหรือไม่ว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

ทูลตอบว่า ชนเหล่าใดไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ มิได้ทำให้แจ้ง มิได้สัมผัสด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นพึงถึงความเชื่อต่อผู้อื่นอย่างนั้น ส่วนชนทั้งหลายที่รู้ เห็นแล้วเป็นต้นย่อมไม่มีความสงสัย ไม่มีความแคลงใจอย่างนั้นเลย และในเรื่องนั้น ข้าพระองค์รู้ เห็น เข้าใจ ทำให้แจ้ง สัมผัสด้วยปัญญาแล้ว ข้าพระองค์จึงไม่มีความสงสัย ไม่มีความแคลงใจอย่างนั้นเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสชมท่านพระสารีบุตร แล้วประทานสาธุการตรัสรับรองเหมือนกับที่ท่านพระสารีบุตรทูลตอบแล้ว

๕. ปฐมปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาดา ในบุพพาราม ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เพราะอินทรีย์เท่าไรที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว

กราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลอย่างนั้น เพราะอินทรีย์อย่างหนึ่งที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว อินทรีย์อย่างหนึ่งนั้น ได้แก่ ปัญญินทรีย์ ศรัทธาก็ดี วิริยะก็ดี สติก็ดี สมาธิก็ดี ที่เป็นไปตามปัญญาของอริยสาวกผู้มีปัญญาย่อมตั้งมั่น

๖. ทุติยปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เพราะอินทรีย์เท่าไรที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว

กราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตผลอย่างนั้น เพราะอินทรีย์ ๒ ที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว อินทรีย์ ๒ นั้น ได้แก่ ปัญญาที่เป็นอริยะและวิมุตติที่เป็นอริยะ ปัญญาที่เป็นอริยะนั้นเป็นปัญญินทรีย์ วิมุตติที่เป็นอริยะนั้นเป็นสมาธินทรีย์

๗. ตติยปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เพราะอินทรีย์เท่าไรที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว

กราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลอย่างนั้น เพราะอินทรีย์ ๔ ที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว อินทรีย์ ๔ นั้น ได้แก่ (๑) วิริยินทรีย์ (๒) สตินทรีย์ (๓) สมาธินทรีย์ (๔) ปัญญินทรีย์

๘. จตุตถปุพพารามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เพราะอินทรีย์เท่าไรที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว

กราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลอย่างนั้น เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ภิกษุขีณาสพเจริญ ทำให้มากแล้ว

๙. ปิณโทลภารทวาชสูตร ว่าด้วยพระปิณโทลภารทวาชะ

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพีนั้น ท่านพระปิณโทลภารทวาชะได้พยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ต่อมา ภิกษุจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

ตรัสว่า ภิกษุปิณโทลภารทวาชะพยากรณ์อรหัตตผลอย่างนั้นเพราะอินทรีย์ ๓ ที่เธอเจริญ ทำให้มากแล้ว

อินทรีย์ ๓ นั้น ได้แก่ สัทธินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์

อินทรีย์ ๓ นี้มีความสิ้นไปเป็นที่สุด ชาติ ชรา และมรณะก็มีความสิ้นไปเป็นที่สุดเหมือนกัน พระปิณโทลภารทวาชะพิจารณาเห็นว่า ชาติ ชรา และมรณะสิ้นไป จึงพยากรณ์อรหัตตผลอย่างนั้น

๑๐. อาปณสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อาปณนิคม

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคะชื่ออาปณะ แคว้นอังคะ ได้ตรัสกับท่านพระสารีบุตรว่า อริยสาวกใดมีศรัทธามั่นคง เลื่อมใสยิ่งในตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงสงสัยหรือเคลือบแคลงในตถาคตหรือในคำสอนของตถาคต

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พระอริยสาวกผู้มีศรัทธาพึงหวังได้ว่าจักเป็นเช่นนี้ คือ

จักเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่ ก็วิริยะของพระอริยสาวกนั้นพึงจัดเป็นวิริยินทรีย์

จักเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกนึกถึงสิ่งที่ท่านคำที่ได้พูดไว้นานบ้าง สติของพระอริยสาวกนั้นพึงจัดเป็นสตินทรีย์

จักทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต สมาธิของพระอริยสาวกนั้นพึงจัดเป็นสมาธินทรีย์

จักรู้ชัดว่า สงสารมีที่สุดและเบื้องต้นกำหนดรู้ไม่ได้ เบื้องต้นและที่สุดไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาปิดกั้น มีตัณหาผูกไว้ แล่นไป ท่องเที่ยวไป ส่วนความดับกองแห่งความมืดคืออวิชชาไม่ให้เหลือด้วยวิราคะ นี้เป็นทางอันสงบ เป็นทางอันประณีต คือ ความระงับสังขาร

ทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสิ้นกำหนัด ความดับ นิพพาน ปัญญาของพระอริยสาวกนั้นพึงจัดเป็นปัญญินทรีย์

พระอริยสาวกผู้มีศรัทธาพยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้วระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้วตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้วรู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้วย่อมเชื่อมั่นอย่างนี้ว่า นี้แลคือธรรมที่เราได้ฟังมาก่อน บัดนี้เราถูกต้องด้วยนามกายนั้นอยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา ศรัทธาของพระอริยสาวกนั้นจัดเป็นสัทธินทรีย์

พระผู้มีพระภาคตรัสชมท่านพระสารีบุตร แล้วประทานสาธุการตรัสรับรองเหมือนกับที่ท่านพระสารีบุตรทูลตอบแล้ว

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความแก่ ความเจ็บไข้ ความตายไม่เคยละเว้นใคร (๒) ศึกษาเปรียบเทียบอินทรีย์ ๕ กับพละ ๕ (๓) ศึกษาวิเคราะห์อินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๒ อินทรีย์ ๓ และอินทรีย์ ๔

๖. สูกรขตวรรค
หมวดว่าด้วยถ้ำสูกรขาตา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สาลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อศาลา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อศาลา แคว้นโกศล ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บรรดาสัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พญาราชสีห์ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น เพราะมีพละกำลัง ความเร็ว ความกล้า แม้ฉันใด บรรดาโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ ธรรมที่โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ซึ่งเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉันนั้น

๒. มัลลกสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นิคมของชาวมัลละ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวมัลละชื่ออุรุเวลากัปปะ แคว้นมัลละ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยญาณยังไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกเพียงใด อินทรีย์ ๔ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ ก็ชื่อว่ายังไม่ตั้งมั่น ไม่หยั่งลงเพียงนั้น แต่เมื่อใด อริยญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวก เมื่อนั้น อินทรีย์ ๔ ก็ชื่อว่าย่อมตั้งมั่น ย่อมหยั่งลง เปรียบเหมือนยอดของเรือนยอดเขายังไม่ยกขึ้นเพียงใด กลอนทั้งหลายก็ชื่อว่ายังไม่ได้ตั้ง ยังไม่ได้ใส่เพียงนั้น แต่เมื่อใด ยอดของเรือนยอดเขายกขึ้นแล้ว เมื่อนั้น กลอนทั้งหลายก็ชื่อว่าได้ตั้ง ได้ใส่ไว้ ฉะนั้น สัทธาก็ดี วิริยะก็ดี สติก็ดี สมาธิก็ดีที่เป็นไปตามปัญญาของอริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมตั้งมั่น

๓. เสขสูตร ว่าด้วยพระเสขะและพระอเสขะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ได้ตรัสเหตุที่ทำให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ เหตุที่ทำให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิกับภิกษุทั้งหลาย

เหตุที่ทำให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นเสขะในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ภิกษุพิจารณาเห็นว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกศาสนานี้ผู้ที่แสดงธรรมจริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคไม่มีเลย และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ซึ่งมีคติ มีความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด ภิกษุยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา จึงยังเป็นพระเสขะอยู่

เหตุที่ทำให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นอเสขะในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๕ ซึ่งมีคติ มีความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด เธอยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นว่า อินทรีย์ ๖ นี้จักดับทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมดทุกอย่างไม่เหลือโดยทั้งปวง และอินทรีย์ ๖ อื่นก็จักไม่เกิดในภพไหน ๆ

๔. ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้า

เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัญญัติกล่าวว่าเลิศกว่าบทแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๕. สารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดงชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นเหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ซึ่งเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัญญัติกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๖. ปติฏฐิตสูตร ว่าด้วยภิกษุตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ เป็นอันภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก เจริญ อบรมดีแล้ว ธรรมอันเป็นเอก ได้แก่ ความไม่ประมาท ความไม่ประมาท ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมรักษาจิตในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอาสวะและที่เป็นไปพร้อมกับอาสวะ เมื่อเธอรักษาจิตในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอาสวะและที่เป็นไป พร้อมกับอาสวะ สัทธินทรีย์ก็ดี วิริยินทรีย์ก็ดี สตินทรีย์ก็ดี สมาธินทรีย์ก็ดี ปัญญินทรีย์ก็ดี ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

๗. สหัมปติพรหมสูตร ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้ประทับอยู่ ณ ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ดำบลอุรุเวลา ทรงหลีกเร้นอยู่ในที่ลงัด ได้เกิดความรำพึงขึ้นว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด

ในครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระผู้มีพระภาค จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลยืนยันว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นความจริงอย่างนั้น เรื่องเคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ในสมัยนั้น พวกเขารู้จักข้าพระองค์อย่างนี้ว่า สหกภิกษุ ข้าพระองค์นั้นคลายกามฉันทะในกามทั้งหลาย หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติพรหมโลก เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ข้าพระองค์เจริญ ทำให้มากแล้ว แม้ในพรหมโลกนั้น พวกเขาก็รู้จักข้าพระองค์ว่า ท้าวสหัมบดีพรหม ข้าพระองค์รู้ เห็นการที่

อินทรีย์ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อย่างนี้

๘. สูกรขตสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ถ้ำสุกรขาตา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ถ้ำสูกรขาดา เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสถามท่านพระสาริบุตรว่า ภิกษุขีณาสพเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงประพฤติมนอบน้อมอย่างยิ่งในอดีตหรือในคำสอนของอดีต

ท่านพระสาริบุตรทูลตอบว่า ภิกษุขีณาสพเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤติมนอบน้อมอย่างยิ่งในพระอดีต หรือในคำสอนของพระอดีต คือ ภิกษุขีณาสพในพระธรรมวินัยนี้เจริญสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมนี้ที่ภิกษุขีณาสพเห็นอยู่ จึงประพฤติมนอบน้อมอย่างยิ่งในพระอดีตหรือในคำสอนของพระอดีต

พระผู้มีพระภาค : การนอบน้อมอย่างยิ่งที่ภิกษุขีณาสพประพฤติในอดีตหรือในคำสอนของอดีต เป็นอย่างไร

ท่านพระสาริบุตร : ภิกษุขีณาสพในพระธรรมวินัยนี้มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสชมท่านพระสาริบุตร แล้วทรงประทานสาธุการตรัสรับรองเหมือนกับที่ท่านพระสาริบุตรกราบทูลแล้ว

๙. ปฐมอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น เว้นวินัยของพระสุคต ย่อมไม่เกิดขึ้นเลย

๑๐. ทุติยอุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาค ฯลฯ เว้นความอุบัติขึ้นของพระอดีตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้นเลย

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระเสขะและพระอเสขะ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญอินทรีย์ ๕ ทำให้เกิดเป็นสหัมบดีพรหม

๗. โพธิปักขิยวรรค

หมวดว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บรรดาโพธิปักขิยธรรม อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์

๒. อนุสยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

๓. ปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (ทางไกลคือสงสาร)

๔. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อัทธานะ เพื่อความสิ้นอาสวะ

๕. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ จะได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี

๖. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์ ๗ คือ

๑. จะได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน

๒. ถ้าไม่ได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

๓. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี

๔. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี

๕. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี

๖. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี

๗. ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๗. ปฐมรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้ที่มีอยู่ในชมพูทวีปเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ต้นหว้าชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด บรรดาโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ สัทธินทรีย์ที่เป็นโพธิปักขิยธรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๘. ทุติยรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นปาริฉัตตกะ(ต้นทองหลาง) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมรุกขสูตร สูตรที่ ๑

๙. ตติยรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของพวกอสูร ต้นจิตตปาฏลี(ต้นแคฝอย) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมรุกขสูตร สูตรที่ ๑

๑๐. จตุตถรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของพวกครุฑ ต้นโกฏสิมพลี(ไม้งิ้วป่า) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมรุกขสูตร สูตรที่ ๑

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

๑. สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลของการเจริญอินทรีย์ ๕ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอินทรีย์ ๕ เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรม

๘. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญอินทรีย์ ๕

๙. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กุฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการทำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทและเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับอุปมา ๑๐ อย่าง

๑๐. พลกรณียวรรค

หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พิชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเดิบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือและทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ดั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลปาหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นมีจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญอินทรีย์ ๕

๑๑. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ชิลสูตร มลสูตร นิมสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และคสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และคสินา(ความอยาก) ๓

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญอินทรีย์ ๕

๑๒. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๑๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นีวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญอินทรีย์ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๑๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญอินทรีย์ ๕

๑๓. ดังคาเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยดังคาเปยยาล

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับดังคาเปยยาลวรรคที่ ๘ ในสังยุตนี้

๑๔. อัปปมาทวรรค

หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับอัปปมาทวรรคที่ ๙ ในสังยุตนี้

๑๕. พลกรณียวรรค

หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับพลกรณียวรรคที่ ๑๐ ในสังยุตนี้

๑๖. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับเอสนาวรรคที่ ๑๑ ในสังยุตนี้

๑๗. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับโอฆวรรคที่ ๑๒ ในสังยุตนี้

๕. สัมมัปปธานสังยุต

๑. ความหมาย

สัมมัปปธานสังยุต ประมวลเรื่องสัมมัปปธาน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสัมมัปปธาน(ความเพียรชอบ) ๔

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๕๕ สูตร แบ่งเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

สัมมัปปธานสังยุต

๑. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๒. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๓. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๔. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๕. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสูทิศปราจีนเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีนและสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ ทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องสัมมัปปธาน ๔ ที่เจริญทำให้มาก ย่อมมีผลมาก

๒. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กุฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัดถสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสิเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทและเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับอุปมา ๑๐ อย่าง

๓. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร ฬิชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเดิบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญสัมมัปปธาน ๔ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือและทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ดั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลปาหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญสัมมัปปธาน ๔

๔. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ชิลสูตร มลสูตร ปิยสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญสัมมัปปธาน ๔ คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป

โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญสัมมัปปธาน ๔

๕. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นิวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญสัมมัปปธาน ๔ คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน (ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิย-สังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญสัมมัปปธาน ๔

๖. พลสังยุต

๑. ความหมาย

พลสังยุต ประมวลเรื่องพละ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพละ(ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๕๕ สูตร แบ่งเป็น ๑๐ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

พลสังยุต

๑. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๒. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๓. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๔. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๕. โอฆวรรค ๑๐ สูตร
๖. คังคาเปยยาลวรรค
๗. อัปปมาทวรรค
๘. พลกรณียวรรค
๙. เอสนาวรรค
๑๐. โอฆวรรค

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว้าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยพละเป็นต้น หรือ ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร

ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถ-สมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะได้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพละ ๕

๒. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กูฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์ความไม่ประมาทและเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับอุปมา ๑๐ อย่าง

๓. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พีชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พืชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญพละ ๕ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแปนอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อให้ยินดีโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งพละ ๕ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลเป็นพื้นฐานแห่งการเจริญพละ ๕

๔. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ขิลสูตร มลสูตร นิฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องดรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และคลินา(ความอยาก) ๓

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญพละ ๕

๕. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นิวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญพละ ๕ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องจุดมุ่งหมายแห่งการเจริญพละ ๕

๖. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับคังคาเปยยาลวรรคที่ ๑ ในสังยุตนี้

๑๔. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับอัปปมาทวรรคที่ ๒ ในสังยุตนี้

๑๕. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับพลกรณียวรรคที่ ๓ ในสังยุตนี้

๑๖. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับเอสนาวรรคที่ ๔ ในสังยุตนี้

๑๗. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

เนื้อหาสาระทั้งหมดในวรรคนี้เหมือนกันกับโอฆวรรคที่ ๕ ในสังยุตนี้

๗. อิทธิปาทสังยุต

๑. ความหมาย

อิทธิปาทสังยุต ประมวลเรื่องอิทธิบาท หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอิทธิบาท(คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ) ๔

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๘๗ สูตร แบ่งเป็น ๘ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

อิทธิปาทสังยุต

๑. ปาวาลวรรค ๑๐ สูตร
๒. ปาสาทกัมปนวรรค ๑๐ สูตร
๓. อโยคุฬวรรค ๑๒ สูตร
๔. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๕. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๖. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๗. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๘. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. ปาวาลวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อปารสตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ นี้ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น

๒. วิรัทธสูตร ว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาด[๑] อิทธิบาท ๔ แล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภอิทธิบาท ๔ แล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภ[๒]แล้ว

๓. อริยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้บำเพ็ญอิทธิบาท ๔ นั้น

๔. นิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเพื่อความเบื่อหน่าย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

๕. อิทธิปเทสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน สามารถทำฤทธิ์บางอย่าง[๓] ให้สำเร็จได้ เพราะเจริญ เพราะทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔

---

[๑] **พลาด** หมายถึง ทำพลาดไปเพราะไม่ได้บรรลุ (วิสุทธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๑๗๘/๓๕๕)

[๒] **ปรารภ** หมายถึง ทำจนให้สำเร็จได้ (วิสุทธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๑๗๘/๓๕๕)

[๓] **ฤทธิ์บางอย่าง ในที่นี้** หมายถึง มรรค ๓ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค) และผล ๓ (โสดาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล) (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๑๗/๓๒๗, สํ.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๑๗/๕๙๔)

๖. สมัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บริบูรณ์ให้สำเร็จ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเจริญ เพราะทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันจึงสามารถทำฤทธิ์บริบูรณ์ (อรหัตตผล)ให้สำเร็จได้

๗. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเจริญ เพราะทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ภิกษุทั้งหมดทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้

๘. พุทธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเจริญ เพราะทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ บัณฑิตจึงเรียกตถาคตว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๙. ญาณสูตร ว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพราะเจริญอิทธิบาท

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

๑. จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้เป็นอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร วิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๒. จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้เป็นอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร วิมังสาสมาธิปธานสังขารที่ควรเจริญ

๓. จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้เป็นอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร วิมังสาสมาธิปธานสังขารที่เราได้เจริญแล้ว

๑๐. เจติยสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารสาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้รับสั่งให้พระอานนท์ถือผ้านิสีทนะ[๑] เสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ แล้วได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์น่ารื่นรมย์ พหุปุตตกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป[๒] หรือเกินกว่า ๑ กัป อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงพระชนมชีพอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกิน ๑ กัป

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิมิตโอภาสเช่นนี้ถึง ๓ ครั้ง ท่านพระอานนท์ก็รู้ไม่ทัน จึงไม่ทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปตลอด ๑ กัป เพราะท่านถูกมารดลใจ พระองค์จึงรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ออกไป

เมื่อท่านพระอานนท์จากไปไม่นาน มารได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลขอให้ปรินิพพานว่า พระผู้มีพระภาคเคยตรัสพระวาจานี้ไว้ว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกและสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรับวาท[๓](คำโต้แย้งของลัทธิอื่น)ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้ เราจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์[๔](ศาสนา)นี้ยังไม่บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทพและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว ก็เวลานี้ภิกษุ ภิกษุณี

---

[๑] **ผ้านิสีทนะ** ในที่นี้ หมายถึง ท่อนหนังสำหรับใช้เป็นผ้ารองนั่ง (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๒๗)

[๒] **กัป** ในที่นี้ หมายถึง อายุกัปของมนุษย์ที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น ๆ (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๒๘)

[๓] **ปรับปวาท** ในที่นี้ หมายถึง วาทะ หรือลัทธิต่าง ๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา (ที.มฏีกา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓๑/๒๓๗)

[๔] **พรหมจรรย์** ในที่นี้ หมายถึง ศาสนพรหมจรรย์ คือ คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นที่ลงเคราะห์เข้าในไตรสิกขา (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๓๐, องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๗๐/๒๗๗)

อุบาสก และอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกและสาวิกาของพระองค์เป็นผู้เฉียบแหลม เป็นต้นแล้ว ทั้งพรหมจรรย์นี้ของพระองค์ก็บริบูรณ์ กว้างขวางแล้วเป็นต้น ขอพระองค์โปรดปรินิพพานในบัดนี้เถิด

เมื่อมารทูลอาราธนาอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงทรงรับคำอาราธนาของมารว่า จากวันนี้ไป ๓ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน แล้วทรงมีสติสัมปชัญญะ ปลงพระชนมายุสังขาร[๑] ณ ปาวาลเจดีย์

ทันทีที่พระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขาร ได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ น่าสะพรึงกลัว ให้เกิดขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทานในเวลานั้นว่า มุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิดเป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีภายในตน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้ เหมือนนักรบทำลายเกราะเสีย ฉะนั้น

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) วิเคราะห์คำว่า ฝั่งโน้น ฝั่งนี้ ฤทธิ์บางอย่าง และกัป (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ (๓) ศึกษาเรื่องมารทูลขอให้ปรินิพพาน

๒. ปาสาทกัมปนวรรค
หมวดว่าด้วยเหตุที่ทำให้ปราสาทไหว

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งการเจริญอิทธิบาท ต่อมา เราบั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิ

---

[๑] **ปลงพระชนมายุสังขาร** หมายถึง สลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ ตกลงพระทัยอย่างมีสติมั่นคง และกำหนดรู้ด้วยพระปัญญาว่าจะปรินิพพาน (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๓๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๑๖๗, องฺ.อฏฺก.อ. (บาลี) ๓/๗๐/๒๗๗)

ปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ซ่านไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่าง(ทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ)อยู่

ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมได้อภิญญา ๖ คือ

๑. อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้

๒. ทิพพโสต ฟังเสียงที่อยู่ไกลและใกล้ได้ด้วยหูทิพย์

๓. เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้หลายชาติ

๕. จุตูปปาตญาณ เห็นสัตว์ผู้กำลังจุติ(ตาย) และกำลังอุบัติ(เกิด)ได้ ด้วยตาทิพย์ และรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ที่เป็นไปตามกรรม

๖. เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้

๒. มหัปผลสูตร ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาทมีผลานิสงส์มาก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมได้อภิญญา ๖

๓. ฉันทสมาธิสูตร ว่าด้วยฉันทสมาธิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

๑. ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร รวมเรียกว่า อิทธิบาท ที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. ถ้าภิกษุอาศัยวิริยะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า วิริยสมาธิ เธอสร้างฉันทะ เป็นต้น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร รวมเรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. ถ้าภิกษุอาศัยจิตแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า จิตตสมาธิ เธอสร้างฉันทะ เป็นต้น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร รวมเรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. ถ้าภิกษุอาศัยวิมังสาแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ เธอสร้าง ฉันทะเป็นต้น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร รวมเรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๔. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี รับสั่งให้ท่านพระโมคคัลลานะไปปราบภิกษุผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ ซึ่งอยู่ภายใต้ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา

พระเถระจึงไปแสดงอิทธิฤทธิ์โดยการใช้นิ้วหัวแม่เท้าสะกิดปราสาทจนสะเทือน สะท้าน หวั่นไหว ภิกษุเหล่านั้นตกใจกลัวจึงรีบออกไปยืนอยู่ภายนอกพลางคุยกันว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ลมก็ไม่พัด ทั้งปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตานี้ มีฐานลึก ฝังไว้แน่น ไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอน ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ คงมีอะไรสักอย่างหนึ่งที่ทำให้ปราสาทนี้สะเทือนสะท้าน หวั่นไหว พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จไปตรัสบอกว่า ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้ เพราะอิทธิบาท ๔ นี้ที่ภิกษุโมคคัลลานะเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับมหัปผลสูตร ในวรรคนี้

๕. อุณณาภพราหมณสูตร ว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะเข้าไปหาท่านพระอานนท์ผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี แล้วเรียนถามว่า ท่านอานนท์ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร

ท่านพระอานนท์ : เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละฉันทะ

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะ : มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละฉันทะ(ความพอใจด้วยอำนาจตัณหา) นั้นอยู่หรือ

ท่านพระอานนท์ : มี ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร นี้แลคือมรรคและปฏิปทาเพื่อละฉันทะนั้น

ท่านพระอานนท์ย้อนถามว่า ในเบื้องต้นท่านได้มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาว่า จักไปอาราม เมื่อท่านไปถึงอารามแล้ว ฉันทะเป็นต้นที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นนั้นก็ระงับไปหรือ

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะ : อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ

ท่านพระอานนท์ : อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ในเบื้องต้น ได้มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาเพื่อบรรลุอรหัต เมื่อบรรลุอรหัตแล้ว ฉันทะเป็นต้นที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นนั้นก็ระงับไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ฉันทะเป็นต้นนั้นยังมีอยู่ หรือมิใช่ไม่มี

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะ : ฉันทะเป็นต้นนั้นยังมีอยู่แน่นอน มิใช่ไม่มี

พราหมณ์ชื่ออุณณาภะชื่นชมภาษิตของท่านพระอานนท์ ประกาศตนเป็นอุบาลกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๖. ปฐมพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณหรือพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เจริญ ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ คือ (๑) ฉันทะ (๒) วิริยะ (๓) จิตตะ (๔) วิมังสา จึงต่างมีฤทธานุภาพมาก

๗. ทุติยพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอิทธิบาท ๔ ที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเจริญ ทำให้มากแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันจึงได้อิทธิวิธิ คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

๘. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ภิกษุจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะได้

๙. อิทธาทิเทสนาสูตร ว่าด้วยการแสดงอิทธิเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้แสดงอิทธิ(ฤทธิ์) อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาแก่ภิกษุทั้งหลาย

อิทธิ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

อิทธิบาท ได้แก่ มรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์

อิทธิบาทภาวนา ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาท ๔ มีฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้น

ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๑๐. วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิปธาน-สังขารเป็นต้นว่า ฉันทะเป็นต้นของเราจักไม่ปอหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ซ่านไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัดไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่

ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาที่ย่อหย่อนนัก ได้แก่ ฉันทะเป็นต้นที่สหรคตด้วยความเกียจคร้าน สัมปยุตด้วยความเกียจคร้าน

ฉันทะเป็นต้นที่ต้องประคับประคองเกินไป ได้แก่ ฉันทะเป็นต้นที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ

ฉันทะเป็นต้นที่หดหู่ในภายใน ได้แก่ ฉันทะที่สหรคตด้วยถีนมิทธะ สัมปยุตด้วยถีนมิทธะ

ฉันทะเป็นต้นที่ซ่านไปในภายนอก ได้แก่ ฉันทะเป็นต้นที่ซ่านไป ฟุ้งไป ปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก

ภิกษุมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ ได้แก่ มีความหมายรู้ว่า เบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง คือ ความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอันภิกษุในธรรมวินัยนี้เรียนดี ใส่ใจดี ทรงจำดี รู้แจ้งดีแล้วด้วยปัญญา

ภิกษุมีความหมายรู้ว่าเบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบนอยู่ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณากายนี้ขึ้นเบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป พิจารณาลงเบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีต่าง ๆ ว่า ในร่างกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต[๑] หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม[๒] ปอด ไส้ใหญ่

---

[๑] **ไต** แปลจากคำบาลีว่า วกฺก (โบราณแปลว่า ม้าม) ได้แก่ก้อนเนื้อ ๒ ก้อน มีขั้วเดียวกัน มีสีแดงอ่อนเหมือนเมล็ดทองหลาง รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ที่ขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจ แล้วแยกออกมาห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/๔๓)

[๒] **ม้าม** แปลจากคำบาลีว่า ปิหก (โบราณแปลว่า ไต) มีสีเขียวเหมือนดอกคนทิสอแห้ง รูปร่างคล้ายลิ้นลูกโคดำยาวประมาณ ๗ นิ้ว อยู่ด้านบนติดกับหัวใจข้างซ้าย ชิดพื้นท้องด้านบน (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/๔๔)

ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร*

ภิกษุมีความหมายรู้ว่ากลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืนอยู่ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้น ในกลางวันด้วยอาการเหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิมิตเหล่าใด เธอก็เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นในกลางคืนด้วยอาการเหล่านั้น ด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิมิตเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นในกลางคืนด้วยอาการเหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิมิตเหล่าใด เธอก็เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นในกลางวัน ด้วยอาการเหล่านั้น ด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิมิตเหล่านั้น

ภิกษุมีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่ ได้แก่ อาโลกสัญญา (ความหมายรู้แสงสว่าง) อันภิกษุในธรรมวินัยนี้เรียนไว้ดี ความหมายรู้ว่ากลางวัน ดั่งมั่นดี

ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมได้อภิญญา ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับมหัปผลสูตรในวรรคนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเจริญอิทธิบาท ๔ ได้อภิญญา ๖ (๒) วิเคราะห์คำว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลของการเจริญอิทธิบาท ๔

---

* **มูตร** หมายถึง น้ำปัสสาวะที่มีอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓/๔๑)

๓. อโยคุฬวรรค
หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มัคคสูตร ว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งการเจริญอิทธิบาท ต่อมา เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นว่า ฉันทะเป็นต้นของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่ทดหูในภายใน ไม่ซ่านไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัดอบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมได้อภิญญา ๖

๒. อโยคุฬสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา

ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบอยู่หรือว่า พระองค์มีพระวรกายเป็นมโนมัย ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราทราบอยู่แล้ว ท่านพระอานนท์จึงกราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบอย่างนั้น

ตรัสว่า พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้อัศจรรย์และประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ เป็นผู้ไม่เคยมีและประกอบด้วยธรรมที่ไม่เคยมี เพราะว่า สมัยใด ตถาคตตั้งกายไว้ในจิตหรือดั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญา (ความหมายรู้ว่าสบาย) และลหุสัญญา (ความหมายรู้ว่าเบา) ในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า เปรียบเหมือนก้อนเหล็กที่ไฟเผาตลอดทั้งวันซึ่งเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า และกายของตถาคตย่อมลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ตถาคตย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคน

เป็นคนเดียวก็ได้ เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายซึ่งเบาถูกลมพัดก็ลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศโดยไม่ยากเลย ฉะนั้น

๓. ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะได้ เพราะภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔

๔. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอิทธิบาทล้วน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ คือ (๑) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (๒) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (๓) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (๔) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๕. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ (๑) อรหัตตผลในปัจจุบัน (๒) เมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นพระอนาคามี

๖. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ พึงหวังผลานิสงส์ ๗ คือ (๑) จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน (๒) หากไม่ได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย (๓) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี (๔) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี (๕) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี (๖) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี (๗) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๗. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสอิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาแก่ท่านพระอานนท์ตามลำดับว่า

อิทธิ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแสดงฤทธิได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

อิทธิบาท ได้แก่ มรรคและปฏิปทาเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์

อิทธิบาทภาวนา ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาท ๔ มีฉันทสมาธิปธานสังขาร เป็นต้น

ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า อิทธิ ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแลดงเป็นหลายคนก็ได้เป็นต้น

อิทธิบาท ได้แก่ มรรคและปฏิปทาเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์

อิทธิบาทภาวนา ได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาท ๔ มีฉันทสมาธิปธานสังขาร เป็นต้น

ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘

๙. ปฐมภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๑

ภิกษุจำนวนมากทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบมีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับที่ตรัสอธิบายแก่ท่านพระอานนท์ในปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๑๐. ทุติยภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอธิบายมีเนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับที่ตรัสอธิบายแก่ท่านพระอานนท์ในปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๑๑. โมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพระโมคคัลลานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธานุภาพมาก เพราะภิกษุโมคคัลลานะนั้นเจริญทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ คือ ในธรรมวินัยนี้ ภิกษุโมคคัลลานะเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นว่า ฉันทะเป็นต้นของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ซ่านไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุโมคคัลลานะเจริญ ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ จึงได้อภิญญา ๖

๑๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ตถาคตมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้ เพราะเจริญทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ แล้วกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบาย

ตรัสอธิบายว่า ตถาคตมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้ เพราะตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ คือ ตถาคตเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นต้นว่า ฉันทะเป็นต้นของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ซ่านไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัดอบรมจิตให้สว่างอยู่

ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้วซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ จึงได้อภิญญา ๖

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔

๔. คังคาเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีน-นินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถ-สมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

๕. อัปปมาทวรรค
หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กุฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัสสิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาทจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกจำพวก

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกจำพวก

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกจำพวก

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๖. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พิชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พิชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญอิทธิบาท ๔ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือและทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ บ้าง สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนดกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้างมาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เพื่อให้ยินดีโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ

ผู้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นมีจิตน้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๗. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ขีลสูตร มลสูตร นิฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญอิทธิบาท ๔ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๘. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๘.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นิวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญอิทธิบาท ๔ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๘. อนุรุทธสังยุต

๑. ความหมาย

อนุรุทธสังยุต ประมวลเรื่องพระอนุรุทธะ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระอนุรุทธะ

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๔ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๔ สูตรบ้าง ดังนี้

อนุรุทธสังยุต

๑. รโหคตวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยวรรค ๑๔ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. รโหคตวรรค

หมวดว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมรโหคตสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด สูตรที่ ๑

ท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ พระเชตวัน หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึงขึ้นมาว่า สติปัฏฐาน ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันชนเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันชนเหล่านั้นปรารภแล้ว

ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบความรำพึงของท่านพระอนุรุทธะด้วยใจ จึงหายตัวไปปรากฏเฉพาะหน้าของท่านพระอนุรุทธะ แล้วถามว่า ด้วยเหตุเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ๔

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดธรรมเป็นเหตุดับ และทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกาย เวทนา จิต และธรรม ภายใน ภายนอก และทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ถ้าเธอหวังว่าจะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ได้ จะมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ได้ หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ๔

๒. ทุติยรโหคตสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด สูตรที่ ๒

ท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ พระเชตวัน หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึงมาว่า สติปัฏฐาน ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบก็ชื่อว่าเป็นอันชนเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ก็ชื่อว่าเป็นอันชนเหล่านั้นปรารภแล้ว

ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบความรำพึงของท่านพระอนุรุทธะด้วยใจ จึงหายตัวไปปรากฏเฉพาะหน้าของท่านพระอนุรุทธะ แล้วถามว่า ด้วยเหตุเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ๔

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรม แล้วกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

๓. สุตนุสูตร การสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ

ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะผู้อยู่ ณ ที่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ เขตกรุงสาวัตถี แล้วเรียนถามว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และได้รู้ธรรมเลวโดยความเป็นธรรมเลว ได้รู้ธรรมปานกลางโดยความเป็นธรรมปานกลาง ได้รู้ธรรมประณีตโดยความเป็นธรรมประณีต เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ ผมพิจารณาเห็นกายเวทนา จิต และธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

๔. ปฐมกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๑

ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่สงัดเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ธรรมเหล่าไหนที่ภิกษุผู้เสขะพึงเข้าถึงอยู่

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ แล้วอธิบายสติปัฏฐาน ๔ ให้พระเถระเหล่านั้นฟัง

๕. ทุติยกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๒

ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่สงัดเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ธรรมเหล่าไหนที่ภิกษุผู้เสขะพึงเข้าถึงอยู่

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ แล้วอธิบายสติปัฏฐาน ๔ ให้พระเถระเหล่านั้นฟัง

๖. ตติยกัณฏกีสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน สูตรที่ ๓

ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ กัณฏกีวัน เขตเมืองสาเกต ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่สงัดเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้โลกตั้ง ๑,๐๐๐ โลกได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๗. ตัณหากขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา

ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา

๘. สลฬาคารสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สลฬาคาร

ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ ณ สลฬาคาร เขตกรุงสาวัตถีได้ถามภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือเอาจอบและตะกร้ามา ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นจะพึงมีส่วนแห่งความลำบาก เหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้ยินดีโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นมีจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกตลอดกาลนานแล้ว

๙. อัมพปาลิวนสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมในอัมพปาลีวัน

ท่านพระอนุรุทธะและท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่สงัดเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะแล้วถามว่า ท่านอนุรุทธะ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าบริสุทธิ์ผุดผ่อง โดยมากท่านอยู่ด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่) อะไร

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมมีจิตตั้งมั่นดีอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ภิกษุผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพโดยมากมีจิตตั้งมั่นดีอยู่ในสติปัฏฐาน ๔

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า เป็นลาภของพวกเราหนอ พวกเราได้ดีแล้วที่ได้ฟังเฉพาะหน้าท่านอนุรุทธะผู้กล่าวอาสภิวาจา[๑] อยู่

---

[๑] **อาสภิวาจา** หมายถึง วาจาที่แสดงถึงความเป็นผู้องอาจ ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐)

๑๐. พาหุลิกานสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะอาพาธหนัก

ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะผู้ป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนักอยู่ ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี แล้วถามว่า ท่านอนุรุทธะอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้ว จึงไม่ครอบงำจิตอยู่ได้

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมมีจิตตั้งมั่นดีอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้ว จึงไม่ครอบงำจิตอยู่ได้

๑.๑ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๒. ทุติยวรรค
หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. กัปปสหัสสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัป

ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะผู้อยู่ ณ พระเชตวัน แล้วเรียนถามว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัป เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. อิทธิวิธสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน

๓. ทิพพโสตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีทิพย์

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๔. เจโตปริยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้เจโตปริยญาณ

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และกำหนดรู้ใจของสัตว์และบุคคลเหล่าอื่นได้ด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ[๑] ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีสิ่งอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตมีสิ่งอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตไม่หลุดพ้น เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๕. ฐานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดฐานะและอฐานะ

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะและอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

---

[๑] **มหัคคตะ** แปลว่า ถึงความเป็นใหญ่ หมายถึง รูปาวจรกุศลจิตและอรูปาวจรกุศลจิต (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๖ และดู อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๖๐--๒๖๘/๕๗-๕๘)

๖. กัมมสมาทานสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๗. สัพพัตถคามินีสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๘. นานาธาตุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดโลกที่มีธาตุแตกต่างกัน

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิดและมีธาตุแตกต่างกันตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๙. นานาธิมุตติสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดหมู่สัตว์ที่มีอัธยาศัยต่างกัน

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดว่า หมู่สัตว์มีอัธยาศัยต่างกันตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๑๐. อินทริยปโรปริยัตตสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดว่า สัตว์และบุคคลเหล่าอื่น มีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อนตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๑๑. ฌานาทิสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความเศร้าหมองแห่งฌานเป็นต้น

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้ชัดความเศร้าหมองความผ่องแผ้วแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติตามความเป็นจริงได้ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๑๒. ปุพเพนิวาสสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ เช่น ในภพโน้น เราได้มีชื่ออย่างนั้นเป็นต้น เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๑๓. ทิพพจักขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีตาทิพย์

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ(ตาย) กำลังอุบัติ(เกิด) เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๑๔. อาวักขยสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้สิ้นอาสวะ

ภิกษุจำนวนมากเรียนถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน

ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก และรู้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลของการเจริญ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔

๙. ฌานสังยุต

๑. ความหมาย

ฌานสังยุต ประมวลเรื่องฌาน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับฌาน ๔

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๕๕ สูตร แบ่งเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังนี้

ฌานสังยุต

๑. คังคาเปยยาลวรรค ๑๒ สูตร
๒. อัปปมาทวรรค ๑๐ สูตร
๓. พลกรณียวรรค ๑๒ สูตร
๔. เอสนาวรรค ๑๑ สูตร
๕. โอฆวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. คังคาเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. ปาจีนาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ ปฐมปาจีนนินนสูตร ทุติยปาจีนนินนสูตร ตติยปาจีนนินนสูตร จตุตถปาจีนนินนสูตร ปัญจมปาจีนนินนสูตร ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร ปฐมสมุททนินนสูตร ทุติยสมุททนินนสูตร ตติยสมุททนินนสูตร จตุตถสมุททนินนสูตร ปัญจมสมุททนินนสูตร และฉัฏฐสมุททนินนสูตร กับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี ที่ไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน และสู่สมุทร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่

๒. อัปปมาทวรรค

หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. ตถาคตาทิสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ ตถาคตสูตร ปทสูตร กูฏสูตร มูลสูตร สารสูตร วัลลิกสูตร ราชาสูตร จันทิมสูตร สุริยสูตร และวัตถสูตร

กับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด ภิกษุผู้ไม่ประมาท จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งฌาน ๔ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

พระองค์ตรัสความไม่ประมาทเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกจำพวก

๒. รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์ทุกจำพวก

๓. เรือนยอดเลิศกว่ากลอนทุกชนิด

๔. กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกชนิด

๕. จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกชนิด

๖. ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกชนิด

๗. พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหมด

๘. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างแห่งดวงดาวทุกชนิด

๙. เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ย่อมแผดแสงเจิดจ้า

๑๐. ผ้าแคว้นกาสีเลิศกว่าผ้าทุกชนิด

๓. พลกรณียวรรค
หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๒. พลาทิสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ พลสูตร พีชสูตร นาคสูตร รุกขสูตร กุมภสูตร สูกสูตร อากาสสูตร ปฐมเมฆสูตร ทุติยเมฆสูตร นาวาสูตร อาคันตุกสูตร และนทีสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระองค์ตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมาโวหาร ๑๒ อย่าง คือ

๑. การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว จึงจะเจริญ จึงจะทำให้มากซึ่งฌาน ๔ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๒. พีชคามและภูตคามทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๓. พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตได้ เปรียบเหมือนภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาทฌาน ๔ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายได้

๔. ต้นไม้เมื่อถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางทิศนั้นได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้

๕. หม้อที่คว่ำ น้ำย่อมไหลออกอย่างเดียว ไม่ไหลเข้า เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมคายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว ไม่ให้บาปอกุศลธรรมกลับมา

๖. เดือยข้าวสาลีหรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ตรง ย่อมทิ่มมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้า ทำให้เลือดออกได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีทิฏฐิ มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก เจริญฌาน ๔ จักทำลายอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้น และทำนิพพานให้แจ้งได้

๗. ลมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ ลมมีฝุ่น ไม่มีฝุ่น ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน และลมแรง ต่างพากันพัดไป เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ธรรมเหล่านี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ บ้าง สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อิทธิบาท ๔ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ได้

๘. เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล ย่อมพัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อนให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลันได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันได้

๙. ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในระหว่างได้ เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธาน สงบไปในระหว่างได้

๑๐. เมื่อเรือเดินสมุทรที่เจ้าของเรือผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือหวาย จอดอยู่ในน้ำ ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาว เขาก็ยกขึ้นบก เครื่องผูกเหล่านั้นต้องลมและแดด ถูกฝนตกรดย่อมเปื่อยผุไปโดยง่ายดาย เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายดาย

๑๑. มีเรือนพักคนเดินทางอยู่หลังหนึ่ง กษัตริย์บ้าง พราหมณ์บ้าง แพศย์บ้าง ศูทรบ้าง มาจาก ๔ ทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้น แล้วเข้าพักในเรือนนั้น เปรียบเหมือนภิกษุเมื่อเจริญ เมื่อทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมละธรรมที่ควรละ ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญ

๑๒. แม่น้ำคงคาไหลบ่าหลากไปสู่ทิศปราจีน ถ้าหมู่มหาชนพากันถือจอบและตะกร้ามาด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักช่วยกันทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลบ่าหลากไปข้างหลัง มิใช่ทำได้ง่าย แต่หมู่มหาชนนั้นพึงมีส่วนแห่งความลำบากเหน็ดเหนื่อยแน่นอน เปรียบเหมือนพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม ฟังปวารณาภิกษุผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อให้ยินดียิ่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นผู้เจริญ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ อย่างนั้น จักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เพราะภิกษุนั้นจิตที่น้อมไป โน้มไป และโอนไปในวิเวกดลอดกาลนานแล้ว

๔. เอสนาวรรค
หมวดว่าด้วยการแสวงหา

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๑. เอสนาทิสูตร ว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ เอสนาสูตร วิธาสูตร อาสวสูตร ภวสูตร ทุกขตาสูตร ขีลสูตร มลสูตร นิฆสูตร เวทนาสูตร ตัณหาสูตร และตสินาสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌาน ๔ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ

มิสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มิลติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มิสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไปโน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละการแสวงหา ๓ มานะ(ความถือตัว) ๓ อาสวะ ๓ ภพ ๓ สภาวทุกข์ ๓ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๓ มลทิน ๓ ทุกข์ ๓ เวทนา ๓ ตัณหา ๓ และตสินา(ความอยาก) ๓

๕. โอฆวรรค
หมวดว่าด้วยโอฆะ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑-๑๐. โอฆาทิสูตร ว่าด้วยโอฆะเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ โอฆสูตร โยคสูตร อุปาทานสูตร คันถสูตร อนุสยสูตร กามคุณสูตร นิวรณสูตร อุปาทานักขันธสูตร โอรัมภาคิยสูตร และอุทธัมภาคิยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

ทรงแสดงว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงเจริญฌาน ๔ คือ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อันน้อมไปโน้มไป โอนไปสู่นิพพานได้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป และเพื่อละโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ อุปาทาน(ความยึดมั่น) ๔ คันถะ ๔ อนุสัย ๗ กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕

๑๐. อานาปานสังยุต

๑. ความหมาย

อานาปานสังยุต ประมวลเรื่องอานาปานสติ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอานาปานสติ(สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ซึ่งก็ได้แก่วิธีปฏิบัติตามกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๒๐ สูตร แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ดังนี้

อานาปานสังยุต

๑. เอกธัมมวรรค ๑๐ สูตร

๒. ทุติยวรรค ๑๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. เอกธัมมวรรค
หมวดว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอก คือ อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์(นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า(ตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน) มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก[๑] โดยอาการ ๑๖ ขั้น คือ

---

[๑] ตามอรรถกถาพระสูตร อัสสาสะ หมายถึง หายใจเข้า ปัสสาสะ หมายถึง หายใจออก (**อสฺสาโสติ** อนฺโต ปวิสนวาสิกวาโต. **ปสฺสาโสติ** พหินิกฺขมนวาสิกวาโต. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๐๕/๑๓๖) ส่วนอรรถกถาพระวินัยกลับกันคือ อัสสาสะ หมายถึง หายใจออก ปัสสาสะ หมายถึง หายใจเข้า (**อสฺสาโสติ** พหินิกฺขมนวาโต. ปสฺสาโสติ อนฺตปวิสนวาโต. วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๖)

๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น

๓. สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก

๔. สำเหนียกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจออก

๕. สำเหนียกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจออก

๖. สำเหนียกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจออก

๗. สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก

๘. สำเหนียกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก

๙. สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจออก

๑๐. สำเหนียกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก

๑๑. สำเหนียกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก

๑๒. สำเหนียกว่า จะเปลื้องจิต หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะเปลื้องจิต หายใจออก

๑๓. สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก

๑๔. สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก

๑๕. สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก

๑๖. สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก

๒. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยการเจริญโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่สหรคตด้วยอานาปานสติ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๓. สุทธิกสูตร ว่าด้วยอานาปานสติล้วน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า แล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ

๔. ปฐมผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า แล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ พึงหวังผล ๑ อย่าง ใน ๒ อย่าง คือ (๑) อรหัตตผลในปัจจุบัน (๒) เมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี

๕. ทุติยผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์ ๗ คือ (๑) จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน (๒) หากปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย (๓) หากปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี (๔) หากปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี (๕) หากปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี (๖) หากปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี (๗) หากปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

๖. อริฏฐสูตร ว่าด้วยพระอริฏฐะ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายยังเจริญอานาปานสติอยู่หรือ

ขณะนั้น ท่านพระอริฏฐะได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ยังเจริญอานาปานสติอยู่ คือ ความพอใจด้วยอำนาจแห่งกามในกามทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ข้าพระองค์ก็ละได้แล้ว ความพอใจด้วยอำนาจแห่งกามในกามทั้งหลายที่ยังไม่มาถึงของข้าพระองค์ก็ไปปราศแล้ว ปฏิฆสัญญาในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอก ข้าพระองค์ก็กำจัดแล้ว ข้าพระองค์มีสติหายใจเข้ามีสติหายใจออก ข้าพระองค์เจริญอานาปานสติอยู่อย่างนี้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานาปานสตินั้นมีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าอานาปานสติจะทำให้บริบูรณ์โดยพิสดารได้ต้องทำด้วยวิธีนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า แล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ จึงจะทำให้บริบูรณ์โดยพิสดารได้

๗. มหากัปปินสูตร ว่าด้วยพระมหากัปปินะ

ท่านพระมหากัปปินะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ณ ที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นท่านแล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเห็นกายของภิกษุนั้นไหวหรือเอนเอียงไหม เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลาย เห็นท่านผู้มีอายุนั้นนั่งในท่ามกลางสงฆ์ หรือนั่งในที่สงัดตามลำพัง เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เห็นกายของท่านผู้มีอายุนั้นไหวหรือเอนเอียง จึงตรัสว่า การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เพราะสมาธิที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ทำให้ภิกษุนั้นได้สมาธินั้นตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เพราะอานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ

๘. ปทีโปปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยประทีป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า แล้วเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ

พระองค์ตรัสเล่าต่อไปอีกว่า เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ โดยมากก็อยู่ด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่)นี้ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ กายและจักษุก็ไม่ลำบาก และจิตของเราก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

เพราะเหตุนั้น หากภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงหวังว่า แม้กายและจักษุของเราไม่พึงลำบาก และจิตของเราพึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่นก็ดี หากหวังว่า เราพึงละความคิดถึงและความดำริอันอาศัยเรือนเสียก็ดี เราพึงมีสัญญา(ความหมายรู้)ในสิ่งปฏิกูลว่าไม่ปฏิกูลก็ดี เราพึงมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ดี เราพึงมีสัญญาในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลก็ดี เราพึงมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกูลก็ดี หรือจะหวังว่าเราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ก็ดี หากหวังว่า เราพึงบรรลุอนุปุพพวิหาร ๙ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และสัญญาเวทยิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)ก็ดี ก็พึงมนสิการอานาปานสตินี้แลให้ดี

ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติอย่างนี้ ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง รู้ชัดว่า ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเธอเสวยสุขเวทนาเป็นต้น ก็เป็นผู้ปราศจาก(กิเลส)เสวยสุขเวทนาเป็นต้นนั้น

เธอเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิดเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีชีวิดเป็นที่สุด หลังจากตายไป ก็รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว เปรียบเหมือน เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันจึงดิดอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันก็หมดเชื้อดับไป ฉะนั้น

๙. เวสาลีสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงเวสาลี

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ตรัสสอนและทรงพรรณนาคุณแห่งอสุภกัมมัฏฐาน และตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลายโดยประการต่างๆ แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสักครึ่งเดือน ใครๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตเข้าไปให้รูปเดียว

ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นพากันประกอบความเพียรในการเจริญอสุภกัมมัฏฐานหลายประการ กระทั่งเกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน จึงพากันแสวงหาศัสตราสำหรับฆ่าตัวตาย วันเดียวภิกษุก็นำศัสตรามาฆ่าตัวตายตั้งแต่ ๑๐ รูป จนถึง ๓๐ รูป

เมื่อครึ่งเดือนผ่านไป พระผู้มีพระภาคก็เสด็จออกจากที่หลีกเร้น แล้วตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ทำไมภิกษุสงฆ์จึงดูเหมือนจะน้อยลง เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลความจริงให้ทรงทราบแล้วทูลขอร้องว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสบอกวิธีอื่นที่ภิกษุสงฆ์นี้จะพึงดำรงอยู่โอรหัตตผลเถิด พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงเป็นสภาพสงบ ประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้อันตรธานไปสงบไปโดยเร็ว เปรียบเหมือนฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นท้ายฤดูร้อน ถูกฝนใหญ่นอกฤดูกาล ทำให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว ฉะนั้น

๑๐. กิมิลสูตร ว่าด้วยพระกิมิละ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกิมิลา ได้ตรัสถามท่านพระกิมิละถึง ๓ ครั้งว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แต่ท่านพระกิมิละได้นิ่งเฉย ท่านพระอานนท์จึงกราบทูลว่า ถึงเวลาที่พระองค์จะพึงตรัสอานาปานสติสมาธิแล้ว ภิกษุทั้งหลายได้สดับจากพระองค์แล้วจักทรงจำไว้

ตรัสตอบว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ พิจารณาเห็นความสละคืนทั้งในขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก

การเจริญอานาปานสติและสติปัฏฐาน

๑. ภิกษุหายใจเข้า-ออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกยาว หายใจเข้า-ออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกสั้น รู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า หายใจออก ระงับกายสังขาร หายใจเข้าหายใจออกอยู่ ชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเรากล่าวกายอย่างหนึ่ง คือ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก

๒. ภิกษุรู้ชัดปิติ รู้ชัดสุข รู้ชัดจิตตสังขาร ระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเรากล่าวเวทนาอย่างหนึ่ง คือ การมนสิการให้ดีถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก

๓. ภิกษุรู้ชัดจิต ยังจิตให้บันเทิง ตั้งจิตมั่น และเปลื้องจิต หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเราไม่กล่าวการเจริญอานาปานสติสมาธิไว้ สำหรับผู้หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ

๔. ภิกษุพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง ความคลายออกได้ ความดับไป และความสละคืน หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสนั้นด้วยปัญญาแล้ววางเฉยอย่างดี

ครั้นแล้วพระองค์ตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรมอยู่ ย่อมกำจัดบาปอกุศลธรรมได้ เปรียบเหมือนดินกองใหญ่ที่ถนนใหญ่ ๔ แยก ถ้าเกวียนหรือรถผ่านมาทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้ ก็จะกระทบดินกองนั้น ฉะนั้น

๑.๑ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์การเจริญอานาปานสติและสติปัฏฐาน (๒) ศึกษาวิเคราะห์ผลานิสงส์ที่ได้รับ

๒. ทุติยวรรค

หมวดที่ ๒

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อิจฉานังคลสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงอิจฉานังคละ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ไพรสณฑ์ชื่ออิจฉานังคละ เขตกรุงอิจฉานังคละได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสัก ๓ เดือน ใคร ๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตเข้าไปให้รูปเดียว

พอผ่าน ๓ เดือนไป พระองค์จึงเสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายว่า โดยมากพระสมณโคดมทรงอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหน เธอพึงตอบว่า โดยมากพระผู้มีพระภาคทรงอยู่จำพรรษาด้วยอานาปานสติ อานาปานสตินั้น เมื่อจะเรียกชื่อให้ถูกต้อง ต้องเรียกว่า อริยวิหาร(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ)บ้าง พรหมวิหาร(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม)บ้าง ตถาคตวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต)บ้าง

ภิกษุทั้งหลายผู้ยังเป็นพระเสขะยังไม่บรรลุอรหัตตผล มีความปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม พากันเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ ก็เพื่อความสิ้นอาสวะ ส่วนภิกษุทั้งหลายผู้เป็นอรหันตขีณาสพ พากันเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ ก็เพียงเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อมีสติสัมปชัญญะเท่านั้น

๒. กังเขยยสูตร ว่าด้วยข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ

พระเจ้ามหานามะ เสด็จเข้าไปหาท่านพระโลมสกังภิยะขณะอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วตรัสถามว่า เสขวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะ) กับตถาคตวิหารธรรมเป็นอย่างเดียวกันหรือต่างกัน

ท่านพระโลมสกังภิยะถวายพระพรว่า เสขวิหารธรรมกับตถาคตวิหารธรรมไม่ใช่อย่างเดียวกัน ต่างกันดังนี้

เสขวิหารธรรม ได้แก่ ภิกษุทั้งหลายผู้ยังเป็นพระเสขะยังไม่บรรลุอรหัตตผล ปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงมีความเพียรเพื่อละนิวรณ์ ๕ คือ (๑) กามฉันทนิวรณ์ (๒) พยาบาทนิวรณ์ (๓) ถีนมิทธนิวรณ์ (๔) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ และเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติ เพื่อความสิ้นอาสวะ

ตถาคตวิหารธรรม ได้แก่ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ละนิวรณ์ ๕ ได้เด็ดขาดแล้ว และเจริญ ทำให้มากซึ่งอานาปานสติ เพียงเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อมีสติ สัมปชัญญะเท่านั้น

๓. ปฐมอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๑

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วทูลถามว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ ธรรม ๔ ที่ภิกษุเจริญ

ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ ธรรม ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือ

ตรัสตอบว่า มีอยู่ คือ ธรรมอันเป็นเอกคืออานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้ มากแล้ว ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ แล้วตรัสอธิบายว่า

อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าหายใจเข้า-ออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกยาว หายใจเข้า-ออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกสั้น รู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า หายใจออก ระงับกายสังขาร หายใจเข้าหายใจออกอยู่ ชื่อว่าเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ภิกษุนั้นรู้ชัดปีติ รู้ชัดสุข รู้ชัดจิตตสังขาร ระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ภิกษุนั้นรู้ชัดจิต ยังจิตให้บันเทิง ตั้งจิตมั่น และเปลื้องจิต หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง ความคลายออกได้ ความดับไป และความสละคืน หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ชื่อว่าเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ คือ

ภิกษุพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต และธรรมอยู่ สติของเธอย่อมตั้งมั่น ไม่หลงลืม ชื่อว่าปรารภสติสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุนั้นเจริญสติสัมโพชฌงค์อยู่ สติสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

ภิกษุมีสติอยู่อย่างนั้น ค้นหาพิจารณาสอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา ชื่อว่าปรารภธัมมวิจยสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์อยู่ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

ภิกษุค้นหาพิจารณาลอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา ชื่อว่าอันปรารภความเพียรอันไม่ย่อหย่อนแล้ว ภิกษุเจริญวิริยสัมโพชฌงค์อยู่ วิริยสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

ปีติไม่มีอามิสย่อมเกิดภิกษุผู้ปรารภความเพียร เมื่อปีติไม่มีอามิสเกิดแก่ภิกษุนั้น เธอชื่อว่าปรารภปีติสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุเจริญปีติสัมโพชฌงค์อยู่ ปีติสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

กายและจิตของภิกษุผู้มีใจมีปีติย่อมระงับ เมื่อกายและจิตของเธอผู้มีใจมีปีติระงับ ภิกษุผู้นั้นชื่อว่าปรารภปัสสัทธิสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์อยู่ ปัสสิทธิสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

จิตของภิกษุผู้มีกายระงับ มีสุข ย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตของภิกษุผู้มีกายระงับ มีสุข ตั้งมั่นแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าปรารภสมาธิสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์อยู่ สมาธิสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

ภิกษุย่อมเพ่งจิตที่ตั้งมั่นเช่นนั้นอย่างดี เมื่อภิกษุเพ่งจิตที่ตั้งมั่นเช่นนั้นอยู่ เธอชื่อว่าปรารภอุเบกขาสัมโพชฌงค์แล้ว ภิกษุเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อยู่ อุเบกขาสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่

โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญโพชฌงค์ ๗ อันอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

๔. ทุติยอานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ ธรรม ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ ธรรม ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือ

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่าธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก แล้วกราบทูลให้พระองค์ทรงอธิบาย พระผู้มีพระภาคจึงทรงอธิบายเหมือนที่พระองค์ตรัสตอบท่านพระอานนท์ในปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๕. ปฐมภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๑

ภิกษุหลายรูปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ ธรรม ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ ธรรม ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือ

ตรัสตอบว่า มีอยู่ คืออานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์

อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๖. ทุติยภิกขุสูตร ว่าด้วยภิกษุ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ ธรรม ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ ธรรม ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือ

ทูลตอบว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก แล้วกราบทูลให้พระองค์ทรงอธิบาย พระผู้มีพระภาคจึงทรงอธิบายเหมือนในปฐมภิกขุสูตรในวรรคนี้

๗. สัญโญชนปหานสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๘. อนุสยสมุคฆาตสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๙. อัฏฐานปริญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัฏฐานะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัฏฐานะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๑๐. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำให้มากย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่าง เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดหมือนกันกับปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า อานาปานสติ อริยวิหาร พรหมวิหาร และตถาคตวิหาร (๒) ศึกษาเปรียบเทียบคำว่า เสขวิหารธรรมและตถาคต-วิหารธรรม (๓) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญธรรมอันเป็นเอกอย่างไร ทำให้สติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์

๑๑. โสดาปัตติสังยุต

๑. ความหมาย

โสดาปัตติสังยุต ประมวลเรื่องโสดาปัตติ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถึงกระแสธรรมคือองค์เครื่องบรรลุโสดา

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๗๔ สูตร แบ่งเป็น ๗ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๑๓ สูตรบ้าง ดังนี้

โสตาปัตติสังยุต

๑. เวฬุทวารวรรค ๑๐ สูตร
๒. ราชการามวรรค ๑๐ สูตร
๓. สรณานิวรรค ๑๐ สูตร
๔. ปุญญาภิสันทวรรค ๑๐ สูตร
๕. สคาถกปุญญาภิสันทวรรค ๑๐ สูตร
๖. สัปปัญญวรรค ๑๑ สูตร
๗. มหาปัญญวรรค ๑๓ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. เวฬุทวารวรรค

หมวดว่าด้วยเวฬุทวารคาม

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. จักกวัตติราชสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงครองราชย์เป็นอิสสราธิบดีแห่งทวีปทั้ง ๔ หลังจากเสด็จสวรรคตแล้ว ควรจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ แวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสร เป็นผู้เพียบพร้อมบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ ที่เป็นทิพย์ สำราญพระทัยในสวนนันทวันที่ภพดาวดึงส์นั้น แม้ก็จริง แต่เพราะท้าวเธอไม่ทรงประกอบด้วยธรรม ๔ จึงไม่ทรงพ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และอบาย ทุคติ วินิบาตไปได้ ส่วนอริยสาวกเลี้ยงอัตภาพด้วยอาหารที่แสวงหามาได้ด้วยลำแข้ง นุ่งห่มผ้าที่เศร้าหมอง แม้ก็จริง แต่เพราะเธอประกอบด้วยธรรม ๔ จึงพ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และอบาย ทุคติ วินิบาตได้ การได้ครองทวีปทั้ง ๔ นั้น เมื่อเปรียบเทียบกับการได้ธรรม ๔ แล้ว การครองทวีปทั้ง ๔ ยังไม่ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบหกแห่งการได้ธรรม ๔ เลย ธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
๔. เป็นผู้ประกอบด้วยอริยศีล

๒. พรหมจริโยคธสูตร ว่าด้วยผู้ประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอน ที่จะสำเร็จสัมโพธิโนวันข้างหน้า เพราะศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม มีอยู่แก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ย่อมประสบสุข

๓. ทีฆาวุอุปาสกสูตร ว่าด้วยทีฆาวุอุบาสก

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน อุบาสกชื่อทีฆาวุป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก โค้เรียกคหบดีชื่อโชติยะผู้เป็นบิดามาขอร้องให้ไปทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้เสด็จมาเยี่ยมตน

พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จไปเยี่ยมทีฆาวุอุบาสก แล้วตรัสถามว่า ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อทีฆาวุอุบาสกทูลตอบว่า ข้าพระองค์ไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า เพราะเหตุนั้น ท่านพึงสำเหนียกว่า เราจักประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ทีฆาวุอุบาสกกราบทูลว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา(คุณสมบัติของพระโสดาบัน) ๔ ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้เหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ ข้าพระองค์เห็นธรรมเหล่านั้น เพราะข้าพระองค์ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านพึงตั้งอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ นี้แล้ว เจริญธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา ๖ ให้ยิ่งขึ้นไป คือ ท่านจงพิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง มีความหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ มีความหมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอนัตตา มีความหมายรู้ในการละ ในการคลายออกได้ และในความดับ

ทีฆาวุอุบาสกกราบทูลว่า ธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา ๖ ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้เหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นและพิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงอย่างนั้นแล้ว แต่ข้าพระองค์เป็นห่วงบิดาจะลำบาก

โชติยคหบดีกล่าวว่า เธออย่าห่วงใยเราเลย เธอจงใส่ใจถึงพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ให้ดีเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนทีฆาวุอุบาสกด้วยพระโอวาทนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะจากไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ทีฆาวุอุบาสกก็ได้ถึงแก่กรรม

ต่อมา ภิกษุหลายรูปพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามว่า ทีฆาวุอุบาสกถึงแก่กรรมแล้ว คติของเขา เป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพ เป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า ทีฆาวุอุบาสกเป็นบัณฑิต พูดความจริงถูกต้องตามธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเราเพราะเหตุแห่งธรรม เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ สิ้นไป เขาจึงเป็นโอปปาติกะ[๑] จะปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

๔. ปฐมสารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร สูตรที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเชตวัน ในเวลาเย็น ท่านพระอานนท์ออกจากที่หลีกเร้นแล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร แล้วถามว่า เพราะประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์หมู่สัตว์นี้ว่า เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

ท่านพระสาริบุตรตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์อย่างนั้น

๕. ทุติยสารีปุตตสูตร ว่าด้วยพระสารีบุตร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า ที่เรียกว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา และโสดานั้น เป็นอย่างไร ที่เรียกว่า ผู้บรรลุโสดา คือ ใคร

ท่านพระสาริบุตรทูลตอบว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ได้แก่ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

---

[๑] **โอปปาติกะ** คือ สัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันทีและเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๑๔๙)

โลคา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ผู้บรรลุโสดา ได้แก่ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘

พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสรับรองท่านพระสารีบุตรอย่างนั้น

๖. ฉปัตติสูตร ว่าด้วยช่างไม้

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะอาศัยอยู่โนหมู่บ้านส่วยชื่อสาธุกะด้วยกรณียกิจบางอย่าง ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า เมื่อใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคจักเสด็จจาริกจากกรุงสาวัตถีไปตามเมืองต่าง ๆ ในแคว้นโกศล เมื่อนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายน้อยใจและเสียใจว่า พระผู้มีพระภาคจักห่างเราทั้งหลายไป แต่เมื่อใด ได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ปลื้มใจและดีใจมากว่า พระผู้มีพระภาคได้อยู่ใกล้เราทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การอยู่ครองเรือน คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี ส่วนบรรพชาปลอดโปร่ง ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทเลย

ช่างไม้ทั้งสองทูลถามว่า ความคับแคบอื่นที่คับแคบกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแคบกว่าความคับแคบนี้ของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีอยู่หรือ

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามว่า ความคับแคบอื่นที่คับแคบกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแคบกว่าความคับแคบนี้ของท่านทั้งหลาย เป็นอย่างไร

ช่างไม้ทั้งสองทูลตอบว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระราชประสงค์จะเสด็จไปพระราชอุทยาน ข้าพระองค์ทั้งหลายต้องจัดพาหนะแล้วทูลเชิญให้พระชายาทั้งหลายประทับนั่งในที่เหมาะสม กลิ่นของพระชายาเหล่านั้นเปรียบเหมือนกลิ่นของนางราชกัญญาผู้ลูบไล้ด้วยของหอมดังขวดน้ำหอมที่เปิดในขณะนั้น แต่ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่รู้สึกว่าจะให้ความคิดเลว ๆ เกิดขึ้นในพระชายาเหล่านั้นได้เลย นี้แลคือความคับแคบอื่นที่คับแคบกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแคบกว่าความคับแคบนี้ของข้าพระองค์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การอยู่ครองเรือน คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลีอย่างนั้น ส่วนบรรพชาปลอดโปร่ง ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทเลย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอน

ที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ท่านจงให้ไทยธรรมทุกอย่างที่มีในตระกูล โดยไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล[๑] มิธรรม อันงาม คือ ชาวโกศลมีจำนวนเท่าไร ท่านทั้งหลาย ก็พึงเฉลี่ยแบ่งปันให้เท่า ๆ กัน

ช่างไม้ทั้งสองกราบทูลว่า เป็นลาภของข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบชัดอย่างนี้

๗. เวฬุทวาเรยยสูตร ว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคาม

พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อเวฬุทวาระ

พวกพราหมณ์และคหบดีได้ฟังข่าวว่า พระสมณโคดมศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเป็นต้น แล้วพากันคิดว่า การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง จึงพากันเข้าไปเฝ้า แล้วกราบทูลว่า ขอท่านพระโคตมโปรดแสดงธรรมด้วยวิธีที่ข้าพระองค์ทั้งหลาย หลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เถิด

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมบรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตนแก่ภิกษุสงฆ์ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ นี้ คือ

๑. พิจารณาเห็นว่า เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ผู้อื่นก็อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ จึงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย

๒. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้ถือเอาสิ่งของของเราที่เราไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เราถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน จึงเว้นขาดจากการลักทรัพย์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วย

---

[๑] **ไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล** หมายถึง ไม่แบ่งแยกว่าจะถวายภิกษุส่วนหนึ่ง จะใช้สอยเองส่วนหนึ่ง แต่จักใช้เป็นของสาธารณะกับภิกษุหรือผู้มีศีล (ส.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๒/๑๖๓)

๓. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้ประพฤติล่วงภรรยาของเราปั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เราประพฤติล่วงภรรยาของผู้อื่นนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน จึงเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามด้วย

๔. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้ทำลายประโยชน์ของเราด้วยการพูดเท็จนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เราทำลายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยการพูดเท็จ ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน จึงเว้นขาดจากการพูดเท็จเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการพูดเท็จด้วย

๕. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้ยุยงเราให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียดนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เรายุยงผู้อื่นให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียด ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน เนื้อหาสาระที่เหลือพึงขยายความตามข้อ ๔

๖. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้พูดกับเราด้วยคำหยาบนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เราพูดกับผู้อื่นด้วยคำหยาบนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน เนื้อหาสาระที่เหลือพึงขยายความตามข้อ ๔

๗. พิจารณาเห็นว่า บุคคลผู้พูดกับเราด้วยการพูดเพ้อเจ้อ ไร้ประโยชน์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา แม้เราพูดกับผู้อื่นด้วยการพูดเพ้อเจ้อ ไร้ประโยชน์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นเหมือนกัน จึงเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อด้วย

และอริยสาวกนั้นประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ด้วยฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความหวัง ๔ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเมื่อหวัง พึงพยากรณ์ตนเองว่า เรามีนรกกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคามได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

๘. ปฐมคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ สูตรที่ ๑

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐ ในหมู่บ้านญาติกะ แล้วทูลถามว่า สาหหภิกษุก็ดี นันทาภิกษุณีก็ดี สุทัตตอุบาสกก็ดี สุชาตาอุบาสิกาก็ดี ถึงแก่กรรมแล้ว คติและอภิสัมปรายภพของพวกเขาเป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า สาหหภิกษุผู้มรณภาพ ได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะแล้ว นันทาภิกษุณีผู้มรณภาพ ได้ไปเกิดเป็นโอปปาติกะแล้ว สุทัตตอุบาสกผู้ถึงแก่กรรม ได้เป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ สุชาตาอุบาสิกาผู้ถึงแก่กรรม ได้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

ตรัสต่อไปอีกว่า อานนท์ ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่บุคคลเกิดเป็นมนุษย์แล้วตายไป หากเมื่อบุคคลนั้น ๆ ตายไป เธอทั้งหลายจักเข้ามาสอบถามเรื่องนี้กับเรา ก็จะพึงเป็นความลำบากแก่ตถาคต เพราะฉะนั้น เราจักแสดงธรรมบรรยายชื่อธรรมาทาส (แว่นส่องธรรม) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่พระอริยสาวกผู้ประกอบแล้ว เมื่อหวังก็พึงพยากรณ์ตนเองได้เลย

๙. ทุติยคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ สูตรที่ ๒

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐ ในหมู่บ้านญาติกะ แล้วทูลถามว่า อโสกภิกษุ อโสกาภิกษุณี อโสกอุบาสก อโสกาอุบาสิกา ถึงแก่กรรมแล้ว คติและอภิสัมปรายภพของพวกเขา เป็นอย่างไร

ตรัสตอบว่า อโสกภิกษุผู้มรณภาพ ได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะแล้ว อโสกาภิกษุณีผู้มรณภาพ ได้ไปเกิดเป็นโอปปาติกะแล้ว อโสกอุบาสกผู้ถึงแก่กรรม ได้เป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อโสกาอุบาสิกาผู้ถึงแก่กรรม ได้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

ตรัสต่อไปอีกว่า อานนท์ ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่บุคคลเกิดเป็นมนุษย์แล้วตายไป หากเมื่อบุคคลนั้น ๆ ตายไป เธอทั้งหลายจักเข้ามาสอบถามเรื่องนี้กับเรา ก็จะพึงเป็นความลำบากแก่ตถาคต เพราะฉะนั้น เราจักแสดงธรรมบรรยายชื่อธรรมาทาส (แว่นส่องธรรม) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่พระอริยสาวกผู้ประกอบแล้ว เมื่อหวังก็พึงพยากรณ์ตนเองได้เลย

๑๐. ตติยคิญชกาวสถสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ สูตรที่ ๓

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐ ในหมู่บ้านญาติกะ แล้วทูลถามว่า กกุฏอุบาสก กฬิภอุบาสก นิกตอุบาสก กฏิสสหอุบาสก ตุฏฐอุบาสก สันตุฏฐอุบาสก ภัททอุบาสก และสุภัททอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะถึงแก่กรรมแล้ว คติและอภิสัมปรายภพของพวกเขาเป็นอย่างไร

ครั้นตอบว่า กกุฏอุบาสก กฬิภอุบาสก นิกตอุบาสก กฏิสสหอุบาสก ตุฏฐอุบาสก สันตุฏฐอุบาสก ภัททอุบาสก สุภัททอุบาสก และอุบาสกมากกว่า ๕๐ คนในหมู่บ้านญาติกะผู้ถึงแก่กรรมแล้ว จักไปเกิดเป็นโอปปาติกะ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก อุบาสกมากกว่า ๙๐ คนในหมู่บ้านญาติกะผู้ถึงแก่กรรม ได้เป็นสกทาคามี กลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อุบาสกมากกว่า ๖๐๐ คนในหมู่บ้านญาติกะถึงแก่กรรมแล้ว ได้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์ธรรม ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์คำว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา โสดา ผู้บรรลุโสดา (๓) ศึกษาวิเคราะห์สัทธรรม ๗ (๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดของอุบาสกอุบาสิกา

๒. ราชการามวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ราชการาม

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สหัสสภิกขุนีสังฆสูตร ว่าด้วยภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราชการาม เขตกรุงสาวัตถี ได้ตรัสกับภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ว่า ภิกษุณีทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๒. พราหมณสูตร ว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติอุทยคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ) พวกเขาปอมชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า มาเถิดฟอมหาจำเริญ ท่านจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เดินปายหน้าไปทางทิศปราจีน อย่าหลีกปอ เหว ดอที่มีหนาม หลุมคูถ ปอโสโครก ท่านตกลงไปในที่ใด ก็พึงรอความตายในที่นั้นแล ด้วยอุบายอย่างนี้ หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย ข้อบัญญัติของพราหมณ์เหล่านั้น เป็นทางไปของคนโง่ คนหลง ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ส่วนในอริยวินัยเราก็บัญญัติอุทยคามินีปฏิปทา คือ ธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน

๓. อานันทเถรสูตร ว่าด้วยพระอานนทเถระ

ท่านพระอานนท์และท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเชตวัน ในเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ แล้วถามว่า เพราะละธรรมเท่าไร เพราะประกอบด้วยธรรมเท่าไร หมู่สัตว์นี้พระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์ว่า เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพราะละธรรม ๔ คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเป็นผู้ประกอบด้วยความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ทุศีล หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกผู้ได้สดับเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และเป็นผู้ประกอบด้วยอริยศีล หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๔. ทุคคติภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมพ้นภัยคือทุคติทั้งปวง

๕. ทุคคติวินิปาตภยสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติและวินิบาต

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมพ้นภัยคือทุคติและวินิบาตทั้งปวง

๖. ปฐมมิตตามัจจสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเมื่อจะอนุเคราะห์มิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตผู้เชื่อฟัง พึงชักชวนคนเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา (คุณสมบัติของพระโสดาบัน) ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

๗. ทุติยมิตตามัจจสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเมื่อจะอนุเคราะห์มิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตผู้เชื่อฟัง พึงชักชวนคนเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น แล้วตรัสอธิบายเชิงเปรียบเทียบว่า ภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อาจกลายเป็นอย่างอื่นได้ แต่อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่พึงแปรเป็นอย่างอื่นได้เลย คือ เป็นไปไม่ได้เลยที่อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นจักไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือภูมิแห่งเปรต

๘. ปฐมเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๑

ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้หายตัวจากพระเชตวันไปปรากฏบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้กล่าวกับเทพชั้นดาวดึงส์จำนวนมากที่เข้าไปหาท่านว่า การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นความดี เพราะการประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

แม้เทพเหล่านั้นก็พากันยืนยันอย่างนั้นเหมือนกัน

๙. ทุติยเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๒

เนื้อหาสาระพึงทราบเหมือนปฐมเทวจาริกสูตร สูตรที่ ๘

๑๐. ตติยเทวจาริกสูตร ว่าด้วยการจาริกในเทวโลก สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคทรงหายพระองค์จากพระเชตวันไปปรากฏบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ตรัสกับเทพชั้นดาวดึงส์จำนวนมากผู้เข้าไปเฝ้าว่า การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นความดี เพราะการประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ จึงเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๒.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาเปรียบเทียบผลของการเจริญและไม่เจริญธรรม ๔ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธาตุ ๔ เปลี่ยนแปลงได้ แต่ความเลื่อมใสของอริยสาวกไม่มีเปลี่ยนแปลง

๓. สรณานิวรรค

หมวดว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ สูตรที่ ๑

เจ้ามหานามะเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วกราบทูลว่า กรุงกบิลพัสดุ์นี้มั่งคั่ง มีถนนคับแคบ หม่อมฉันนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคหรือภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ เวลาเย็น เข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ พบเห็นช้าง ม้า รถ เกวียน และผู้คนที่พลุกพล่านขวักไขว่ สมัยนั้น หม่อมฉันลืมสติปรารภพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ หม่อมฉันคิดว่า หากเราถึงแก่กรรมในเวลานี้ คติและอภิสัมปรายภพของเราจะเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าทรงกลัวเลย มหาบพิตร การสวรรคตของพระองค์จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทราม เพราะว่า จิตของผู้ใดผู้หนึ่งได้เจริญด้วย**สัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา**มาเป็นเวลานาน กายนี้ของผู้นั้นคุมกันเป็นรูปร่างที่ประกอบขึ้น

จากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส[๑] ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กาบ้าง แร้งบ้าง สัตว์หลายชนิดบ้าง ย่อมกัดกินกายนี้ ส่วนจิตของผู้นั้นได้เจริญด้วยศรัทธาเป็นต้นมาเป็นเวลานาน ย่อมสูงขึ้นไปจนถึงบรรลุคุณวิเศษ จิตของพระองค์ก็อย่างนั้นเหมือนกัน เปรียบเหมือนบุรุษตำลงในห่วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึงจมลง ส่วนเนยใสหรือน้ำมันในหม้อนั้นพึงลอยขึ้นเหนือน้ำ ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น อย่าทรงกลัวเลย มหาบพิตร การสวรรคตของพระองค์ จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทราม

๒. ทุติยมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ สูตรที่ ๒

เจ้ามหานามะเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วกราบทูลเหมือนปฐมมหานามสูตรในวรรคนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าทรงกลัวเลย มหาบพิตร การสวรรคตของพระองค์จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทราม เพราะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน แล้วตรัสถามว่า เปรียบเหมือนต้นไม้ที่น้อมไปทางทิศปราจีน โน้มไปทางทิศปราจีน โอนไปทางทิศปราจีน ต้นไม้นั้นเมื่อถูกตัดโคนจะล้มไปทางไหน เมื่อเจ้ามหานามะทูลตอบว่า จะล้มไปทางที่ต้นไม้น้อมไป โน้มไป โอนไป พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น นี้ย่อมน้อมไป โน้มไป โอนไปสู่นิพพาน

๓. โคธสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา

เจ้ามหานามะเสด็จเข้าไปหาเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา แล้วตรัสถามว่า พระองค์ทรงทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเท่าไรว่า เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

---

[๑] **ขนมกุมมาส** หมายถึง ขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกกรกิริยาก็เสวยข้าวสุกและขนมกุมมาส (พระธรรมปิฎก : พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๓๘, หน้า ๒๐)

เจ้าโคธาศากยะตรัสตอบว่า หม่อมฉันทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ว่าเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แล้วตรัสถามว่า ส่วนพระองค์ทรงทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเท่าไรว่า เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

เจ้ามหานามศากยะตรัสว่า หม่อมฉันทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นว่า เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

เจ้าศากยะทั้งสองตกลงกันไม่ได้จึงพากันเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลเรื่องที่ถกเถียงกันให้พระผู้มีพระภาคทรงสดับ แล้วกราบทูลว่า เหตุการณ์(เหตุที่จะก่อให้เกิดกรณีพิพาทกันขึ้น)บางอย่างเกิดขึ้นในพระธรรมวินัยนี้ โดยฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายพระผู้มีพระภาค อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ข้าพระองค์เป็นฝ่ายพระผู้มีพระภาคเท่านั้น ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้

๔. ปฐมสรณานิสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สูตรที่ ๑

เจ้ามหานามะได้ทรงสดับเรื่องที่พวกเจ้าศากยะหลายพระองค์มาประชุมพร้อมกัน ต่างพากันดำหนิว่า บัดนี้ใคร ๆ ในที่นี้จักพากันเป็นพระโสดาบันทั้งหมด เพราะเจ้าสรณานิศากยะถึงความท้อแท้ในสิกขา เสวยน้ำจัณฑ์สวรรคตแล้ว พระผู้มีพระภาคยังทรงพยากรณ์ท้าวเธอว่า เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร เจ้าสรณานิถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดกาลนาน จะถึงความตกต่ำได้อย่างไร บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงเจ้าสรณานิว่า เป็นอุบาสก ผู้ทรงถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดกาลนาน พระองค์จะถึงความตกต่ำได้อย่างไร

เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์ มีหาสปัญญา (ปัญญาร่าเริง) มีชวนปัญญา (ปัญญาแล่นไป) และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะได้ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป จักปรินิพพานในภพนั้น แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เพราะบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางได้ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๕. ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ แต่เขามีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น และธรรมทั้งหลายที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมควรแก่การพิจารณาด้วยปัญญาโดยประมาณ แม้บุคคลนี้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๖. ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ แต่เขามีอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาและความรักพอประมาณในพระตถาคต แม้บุคคลเหล่านี้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

มหาบพิตร แม้หากต้นสาละใหญ่เหล่านี้พึงรู้จักคำสุภาษิต คำทุพภาษิต อาตมภาพก็จะพยากรณ์ต้นสาละใหญ่เหล่านี้ว่า เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเจ้าสรณานิศากยะเลย เพราะเจ้าสรณานิศากยะได้สมาทานสิกขาบทในเวลาจะสวรรคต

๕. ทุติยสรณานิสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สูตรที่ ๒

เจ้ามหานามะได้ทรงสดับพวกเจ้าศากยะหลายพระองค์มาประชุมพร้อมกัน ต่างพา ตำหนิว่า บัดนี้ใคร ๆ ในที่นี้จักพากันเป็นพระโสดาบันทั้งหมด แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มี พระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร เจ้าสรณานิถึงพระพุทธเป็นต้นเป็นสรณะตลอด กาลนาน จะถึงความตกต่ำได้อย่างไร แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะได้ แม้บุคคล นี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๒. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา แต่ไม่ ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป เขาจึงเป็นพระอนาคามีผู้อันตรา-- ปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามี ผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๓. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เพราะบรรเทา ราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๔. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป แม้บุคคล นี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๕. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ แต่เขามีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น และธรรมทั้งหลายที่ ตถาคตประกาศ ย่อมควรแก่การพิจารณาด้วยปัญญาโดยประมาณ แม้บุคคลนี้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

๖. เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มีหาสปัญญา ไม่มีชวนปัญญา เข้าไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ แต่เขามีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น มีศรัทธาและความรักพอประมาณในพระตถาคต แม้บุคคลนี้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ประกาศธรรมในศาสนานี้ที่กล่าวไม่ดี ประกาศไม่ดี ไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ซึ่งเหมือนนาไม่ดี พื้นดินเสีย ไม่ได้ถอนตอ พืชก็หัก เน่าเสีย ถูกลมและแดดทำลาย ไม่มีแก่นสาร เก็บไว้ไม่ดี ถึงฝนก็ตกลงมาไม่ดี พืชเหล่านั้นจึงเจริญงอกงามเติบโตไม่ได้ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศธรรมในศาสนานี้ที่กล่าวดี ประกาศดี ซึ่งเหมือนนาดี พื้นดินดี ถอนตอแล้ว พืชก็ไม่หัก ไม่เน่าเสีย ไม่ถูกลมและแดดทำลาย มีแก่นสาร เก็บไว้ดี และฝนก็ตกลงมาดี พืชเหล่านั้นจึงเจริญงอกงามเติบโตได้ ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเจ้าสรณานิศากยะเลย เพราะเจ้าสรณานิศากยะได้ทรงบำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์ในเวลาจะสวรรคต

๖. ปฐมอนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี สูตรที่ ๑

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้สั่งคนใช้ให้ไปบอกท่านพระสารีบุตรมาเยี่ยมดน ในเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเยี่ยม แล้วถามว่า ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคหบดีตอบว่า กระผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนา มีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ขอรับ

ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเป็นผู้ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดาด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ เป็นผู้ทุศีล ประกอบด้วยมิจฉามรรคมีองค์ ๘ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น ประกอบด้วยมิจฉาญาณะ และมิจฉาวิมุตติ เช่นใด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน เพราะท่านมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ความเป็นผู้มีศีล ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ประกอบด้วยสัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติแล้ว เมื่อท่านพิจารณาเห็นองค์เครื่องบรรลุโสดาเหล่านั้นว่ามีอยู่ในตน เวทนาก็จะสงบระงับไปโดยพลัน

ทันใดนั้น เวทนาของท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้สงบระงับไปโดยพลัน ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีอังคาสท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์ด้วยอาหารที่เขาจัดไว้สำหรับตนแล้ว จึงเลือกนั่ง ณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า

ท่านพระสารีบุตรฉันเสร็จจึงกล่าวอนุโมทนาว่า ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคตดั่งนั้น ไม่หวั่นไหว มีศีลอันงามที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง[๑] บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส[๒] และการเห็นธรรม[๓] ดังนี้แล้ว ก็ลุกจากอาสนะหลีกไป

ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามท่านว่า เธอมาจากที่ไหนแต่ยังวัน เมื่อท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าวสอนท่านอนาถบิณฑิกคหบดีด้วยโอวาทนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก จึงสามารถจำแนกองค์เครื่องบรรลุโสดาด้วยอาการ ๑๐ อย่างได้

๗. ทุติยอนาถปิณฑิกสูตร ว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี สูตรที่ ๒

ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้สั่งคนใช้ให้ไปบอกท่านพระอานนท์มาเยี่ยมตน ในเวลาเช้า ท่านพระอานนท์จึงเข้าไปเยี่ยม แล้วถามว่า ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคหบดีตอบว่า กระผมไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามิแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ขอรับ

ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และความเป็นผู้ทุศีล ก็เมื่อเขาพิจารณาเห็นความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นว่ามีอยู่ในตน ย่อมสะดุ้ง หวาดหวั่น กลัวความตายที่จะมาถึงภายหน้า

---

[๑] **มีความเห็นตรง** หมายถึง เห็นว่าพระขีณาสพไม่มีความคดทางกาย เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙)

[๒] **ความเลื่อมใส** หมายถึง เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙)

[๓] **การเห็นธรรม** ในที่นี้ หมายถึง เห็นสัจธรรม ๔ (คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙ และดู องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๒/๘๗)

ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และในศีลที่พระอริยะชอบใจ ก็เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นว่ามีอยู่ในตน ย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดหวั่น ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงภายหน้า

เมื่อพระเถระกล่าวจบ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีกล่าวว่า ผมไม่กลัว ผมจักกล่าวอะไร เพราะผมประกอบด้วยธรรม ๔ นั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีได้ทำให้แจ้งโสดาปัตติผลแล้ว

๘. ปฐมภยเวรูปสันตสูตร ว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีว่า เมื่อใดอริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้แล้ว ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรม(มรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา)ด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเมื่อหวังอยู่พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพของมึนเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เพราะการฆ่าสัตว์เป็นต้นเป็นปัจจัย จึงประสบภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง

อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้แล้ว ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น เพราะเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นเป็นปัจจัย จึงระงับภัยเวรนั้นได้

อริยสาวกประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

อริยสาวกเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญา ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มนสิการโดยแยบคายด้วยดีซึ่งปฏิจจสมุปบาท คือ เมื่อเหตุมีอวิชชาเป็นต้นนี้จึงมี เมื่อผลมีสังขารเป็นต้นนี้จึงมี เพราะสหชาตปัจจัยนี้เกิด ผลนี้จึงเกิด เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้จึงไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ คือ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เป็นต้น ฯลฯ

ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้

เพราะอวิชชาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับเป็นต้น ฯลฯ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้

อริยสาวกนั้นเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญา เป็นอย่างนี้แล

เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรกเป็นต้นสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๙. ทุติยภยเวรูปสันตสูตร ว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้แล้ว ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรกเป็นต้นสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพของมึนเมาคืออุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เพราะการฆ่าสัตว์เป็นต้นเป็นปัจจัย จึงประสบภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง

อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้แล้ว ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น เพราะเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นเป็นปัจจัย จึงระงับภัยเวรนั้นได้

อริยสาวกประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

อริยสาวกเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญา ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มนสิการโดยแยบคายด้วยดีซึ่งปฏิจจสมุปบาท คือ เมื่อเหตุมีอวิชชาเป็นต้นนี้จึงมี เมื่อผลมีสังขารเป็นต้นนี้จึงมี เพราะสหชาตปัจจัยนี้เกิด ผลนี้จึงเกิด เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้จึงไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ

เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามินรกเป็นต้นสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๑๐. นันทกลิจฉวิสูตร ว่าด้วยมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันทกะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ตรัสกับมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี ชื่อนันทกะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น นี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ และความเป็นใหญ่ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ นันทกะ ก็เราได้ฟังสมณะหรือพราหมณ์อื่น จึงกล่าวเรื่องนั้นหามิได้ แต่เรารู้เอง เห็นเอง ทราบเอง จึงกล่าวเรื่องนั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว บุรุษคนหนึ่งได้กล่าวกับเขาว่า ถึงเวลาอาบน้ำแล้ว ขอรับ มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี ชื่อนันทกะกล่าวว่า นาย บัดนี้ เรายังไม่ต้องการอาบน้ำภายนอก แต่เราต้องการอาบน้ำภายใน คือความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเรื่องอานุภาพแห่งความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

๔. ปุญญาภิสันทวรรค
หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศล[๑] ๔ นี้ นำสุขมาให้ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ(ศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล)

๒. ทุติยปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้ ๔ นี้ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในโวสสัคคะ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการแจกทาน อยู่ครองเรือน

๓. ตติยปุญญาภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้ ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

---

[๑] **ห้วงบุญกุศล** ในที่นี้ หมายถึง ผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหลั่งไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย (ส.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๒๗/๖๓๒, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๓๔๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๕๑/๓๘๒)

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับ อันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๔. ปฐมเทวปทสูตร ว่าด้วยเทวบท(ข้อปฏิบัติของเทพ) สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวบทของเทพ[๑] ทั้งหลาย ๔ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว เทวบท ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ

๕. ทุติยเทวปทสูตร ว่าด้วยเทวบท(ข้อปฏิบัติของเทพ) สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวบทของเทพทั้งหลาย ๔ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว เทวบท ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า อริยสาวกนั้นพิจารณาดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นเทวบท ของเทพทั้งหลาย เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ยินในบัดนี้ว่า เทพทั้งหลายมิความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง เราก็มิได้เบียดเบียนใคร ๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมคือเทวบทอยู่แน่แท้ นี้เป็นเทวบทของเทพทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว

---

[๑] **เทพ** ในที่นี้ หมายถึง บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๓๐/๓๗๐)

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม อริยสาวกนั้นพิจารณาดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นเทวบท ของเทพทั้งหลาย เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ยินในบัดนี้ว่า เทพทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง เราก็มิได้เบียดเบียนใคร ๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมคือเทวบทอยู่แปแท้ นี้เป็นเทวบทของเทพทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ อริยสาวกนั้นพิจารณาดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นเทวบท ของเทพทั้งหลาย เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ยินในบัดนี้ว่า เทพทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง เราก็มิได้เบียดเบียนใคร ๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมคือเทวบทอยู่แปแท้ นี้เป็นเทวบทของเทพทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ฝองแผ้ว

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ อริยสาวกนั้นพิจารณาดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นเทวบท ของเทพทั้งหลาย เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ยินในบัดนี้ว่า เทพทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง เราก็มิได้เบียดเบียนใคร ๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมคือเทวบทอยู่แน่แท้ นี้เป็นเทวบทของเทพทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว

๖. เทวสภาคสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมมาสู่เทวสภา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทพทั้งหลายปลื้มใจกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งมาในที่ประชุมของเทพธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า เทพทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า จุติจากภพนี้แล้ว ไปเกิดในภพนั้น คิดว่าพวกเราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นใด ในพระพุทธเจ้า จึงจุติจากภพนั้นแล้วมาเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นนั้นในพระพุทธเจ้า ก็ไปเกิดในสำนักเทพทั้งหลาย

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เทพทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความเลื่อมโสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม จุติจากภพนี้แล้ว ไปเกิดในภพนั้น คิดว่า พวกเราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นใด ในพระธรรม จึงจุติจากภพนั้นแล้ว มาเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นนั้นในพระธรรม ก็ไปเกิดในสำนักเทพทั้งหลาย

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ เทพทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ จุติจากภพนี้แล้ว ไปเกิดในภพนั้น คิดว่า พวกเราประกอบด้วยความเลื่อมโสอันไม่หวั่นไหวเช่นใด ในพระสงฆ์ จึงจุติจากภพนั้นแล้ว มาเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นนั้นในพระสงฆ์ ก็ไปเกิดในสำนักเทพทั้งหลาย ได้รับคำเชื้อเชิญว่ามาเถิด

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ เทพทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในศีลที่พระอริยะชอบใจ จุติจากภพนี้แล้ว ไปเกิดในภพนั้น คิดว่า พวกเราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นใด ในศีลที่พระอริยะชอบใจ จึงจุติจากภพนั้นแล้ว มาเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวเช่นนั้นในศีลที่พระอริยะชอบใจ ก็ไปเกิดในสำนักเทพทั้งหลาย

๗. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ

เจ้ามหานามะเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วทูลถาม-ตอบกับพระผู้มีพระภาคว่า ด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่าเป็นอุบาสก

พระผู้มีพระภาค : บุคคลถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นอุบาสก

เจ้ามหานามะ : ด้วยเหตุเท่าไร อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล

พระผู้มีพระภาค : อุบาสกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล

เจ้ามหานามะ : ด้วยเหตุเท่าไร อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

พระผู้มีพระภาค : อุบาสกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์เป็นต้น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

เจ้ามหานามะ : ด้วยเหตุเท่าไร อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ

พระผู้มีพระภาค : อุบาสกในธรรมวินัยนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในโวสสัคคะ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการแจกทาน อยู่ครองเรือน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ

เจ้ามหานามะ : ด้วยเหตุเท่าไร อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา

พระผู้มีพระภาค : อุบาสกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ อันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อุบาสกจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา

๘. วัสสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝนตก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ทำซอกเขา ลำธาร และห้วยให้เต็ม ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มแล้ว ทำหนองให้เต็ม หนองเต็มแล้ว ทำบึงให้เต็ม บึงเต็มแล้ว ทำแม่น้ำน้อยให้เต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ทำแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำมหาสมุทรให้เต็ม แม้ฉันใด ธรรมเหล่านี้ของอริยสาวก คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ และศีลที่พระอริยะชอบใจ ไหลไปถึงฝั่งแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

๙. กาฬิโคธสูตร ว่าด้วยพระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธา

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แควันสักกะได้ตรัสกับพระนางกาฬิโคธาสากิยานีว่า อริยสาวิกาผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในโวสสัคคะ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการแจกทาน อยู่ครองเรือน

พระนางกาฬิโคธาสากิยานีกราบทูลว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ นี้ที่พระองค์ทรงแสดงไว้มีอยู่ในหม่อมฉัน และหม่อมฉันก็เห็นธรรมเหล่านั้น เพราะว่าหม่อมฉันประกอบด้วยธรรมเหล่านี้แล้ว และไทยธรรมทุกอย่างในตระกูลของหม่อมฉัน เป็นของไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล มีธรรม อันงาม

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โคธา เป็นลาภของเธอ เธอได้ดีแล้ว โสดาปัตติผลเธอทำให้แจ้งแล้ว

๑๐. นันทิยสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ

เจ้านันทิยะเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วกราบทูลว่า พระอริยสาวกใด ไม่มีองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ พระอริยสาวกนั้นชื่อว่าอยู่ด้วยความประมาทหนอ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลใด ไม่มีองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ เราเรียกบุคคลนั้นว่าเป็นผู้เหินห่าง ตั้งอยู่ในฝ่ายปุถุชน แล้วตรัสอธิบายถึงอริยสาวกผู้อยู่ด้วยความประมาทและอยู่ด้วยความไม่ประมาทแก่เจ้านันทิยศากยะว่า

อริยสาวกผู้อยู่ด้วยความประมาท ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด เธอพอใจด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น แต่ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อความสงัดในกลางวัน เพื่อหลีกเร้นในกลางคืน เมื่ออริยสาวกเป็นผู้ประมาทอยู่อย่างนั้น ย่อมไม่มีปราโมทย์ เมื่อไม่มีปราโมทย์ก็ไม่มีปีติ เมื่อไม่มีปีติ ก็ไม่มีปัสสัทธิ เมื่อไม่มีปัสสัทธิ ก็อยู่เป็นทุกข์ จิตของผู้มีทุกข์ย่อมไม่ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ จึงนับว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทโดยแท้

อริยสาวกผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด เธอไม่พอใจด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น แต่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อความสงัดในกลางวัน เพื่อหลีกเร้นในกลางคืน เมื่ออริยสาวกเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่อย่างนั้น ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ จึงนับว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทโดยแท้

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเปรียบเทียบห้วงบุญกุศล ๔ เทวบท ๔ ธรรม ๔

๕. สคาถกปุญญาภิสันทวรรค
หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศลที่มีคาถา

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้มี ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น แล้วตรัสอุปมาต่อไปอีกว่า การที่จะกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำมีปริมาณเท่านี้อาฬหกะ น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐ อาฬหกะ น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑,๐๐๐ อาฬหกะเป็นต้น ไม่ใช่จะทำได้ง่าย แท้ที่จริง ปริมาณของน้ำในมหาสมุทรนั้นย่อมถึงการนับว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้เลย แม้ฉันใด การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ว่า ห้วงบุญกุศลมีประมาณเท่านี้นำสุขมาให้ ดังนี้ ไม่ใช่จะทำได้ง่าย แท้ที่จริง ห้วงบุญกุศลนี้ย่อมถึงการนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้เลย ฉันนั้นเหมือนกัน

๒. ทุติยอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้มี ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ

๓. ตติยอภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล สูตรที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้มี ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น แล้วตรัสอธิบายต่อไปอีกว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ นี้ว่า ห้วงบุญกุศลมีประมาณเท่านี้ นำสุขมาให้ ดังนี้ ไม่ใช่จะทำได้ง่าย แท้ที่จริง ห้วงบุญกุศลนี้ย่อมถึงการนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้เลย แล้วตรัสสรุปว่า ผู้ใดต้องการบุญ ตั้งอยู่ในกุศล ย่อมเจริญมรรคเพื่อบรรลุอมตะ ผู้นั้นบรรลุธรรมอันเป็นสาระยินดีในธรรมเป็นที่สิ้นไป ย่อมไม่หวั่นไหวเมื่อมัจจุราชมาถึง

๔. ปฐมมหัทธนสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรากล่าวว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่ ธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ

๕. ทุติยมหัทธนสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรากล่าวว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่

๖. สุทธกสูตร ว่าด้วยองค์คุณล้วนของพระโสดาบัน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๗. นันทิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ได้ตรัสกับเจ้านันทิยะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๘. ภัททิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ได้ตรัสกับเจ้าภัททิยะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๙. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ได้ตรัสกับเจ้ามหานามะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

๑๐. อังคสูตร ว่าด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า องค์เครื่องบรรลุโสดามี ๔ คือ (๑) สัปปุริส-สังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องห้วงบุญกุศล ๔ ธรรม ๔ และองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔

๖. สัปปัญญวรรค
หมวดว่าด้วยผู้มีปัญญา

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สคาถกสูตร ว่าด้วยองค์คุณของพระโสดาบันที่มีคาถา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แล้วตรัสสรุปว่า ผู้ใดมีศรัทธาดั้งมั่น ไม่หวั่นไหวในพระตถาคต มีศีลอันงามที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม

๒. วัสสังวุตถสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถี

สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี คราวนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเดินทางมาจากกรุงสาวัตถีไปกรุงกบิลพัสดุ์ ถูกเจ้าศากยะถามข่าวถึงพระพลานามัยของพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย ต่อจากนั้นได้ถามธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในระหว่างพรรษา

ภิกษุรูปนั้นถวายพระพรว่า อาตมภาพได้ฟังมา ได้รับเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ๓ เรื่อง คือ (๑) พระอรหันต์มีจำนวนน้อยกว่าพระอนาคามี (๒) พระอนาคามีมีจำนวนน้อยกว่าพระสกทาคามี (๓) พระสกทาคามีมีจำนวนน้อยกว่าพระโสดาบัน

๓. ธัมมทินนสูตร ว่าด้วยธัมมทินนอุบาสก

ธัมมทินนอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี แล้วกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดพร่ำสอนสิ่งที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า พระสูตรเหล่าใดที่พระตถาคตตรัสแล้ว ลึกซึ้ง มีเนื้อความลุ่มลึก เป็นโลกุตตระ ประกอบด้วยความว่าง เราจักเข้าถึงพระสูตรเหล่านั้นตลอดกาลอยู่ เมื่อธัมมทินนอุบาสกกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายยังอยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้สอยผงแก่นจันทน์จากแคว้นกาสี ทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ จะเข้าถึงพระสูตรที่พระตถาคตตรัสแล้ว ลึกซึ้งเช่นนั้นตลอดกาล มิใช่ทำได้ง่าย ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมอันยิ่งแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในสิกขาบททั้ง ๕ เถิด พระองค์จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ธัมมทินนอุบาสกกราบทูลว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ใดที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ทั้งหลาย และข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นชัดธรรมเหล่านั้น เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายประกอบด้วยธรรม ๔ นั้นแล้ว

๔. คิลานสูตร ว่าด้วยอุบาสกป่วย

เจ้ามหานามะได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันได้ทราบข่าวว่า ภิกษุจำนวนมากทำจีวรกรรมเพื่อถวายพระผู้มีพระภาค แต่ยังไม่ได้ทราบข่าว ไม่ได้รับเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า อุบาสกผู้มีปัญญา(อุบาสกผู้เป็นโสดาบัน) พึงกล่าวสอนอุบาสกผู้มีปัญญา ซึ่งป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกผู้มีปัญญาพึงปลอบใจอุบาสกผู้มีปัญญาซึ่งป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว

ในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ให้ตัดความห่วงใยในบุตรภริยามารดาบิดา ความห่วงใยกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์ การพรากจิตออกจากกามอันเป็นของมนุษย์และของเทพมีสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น และการพรากจิตออกจากพรหม แล้วน้อมจิตไปในสักกายนิโรธ(ความดับกายของคน) มิจิตหลุดพ้นจากอาสวะ มหาบพิตร อุบาสกผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้กับภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ อาตมภาพกล่าวว่าไม่แตกต่างอะไรกันเลย คือ หลุดพ้นด้วยวิมุตติเหมือนกัน

๕. โสดาปัตติผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ธรรม ๔ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๖. สกทาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล

๗. อนาคามิผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล

๘. อรหัตตผลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

๙. ปัญญาปฏิลาภสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา

๑๐. ปัญญาวุฑฒิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา

๑๑. ปัญญาเวปุลลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้นที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องธรรม ๔ ที่เป็นเหตุทำให้แจ้งผล ๔

๗. มหาปัญญวรรค
หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มหาปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ธรรม ๔ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๒. ปุถุปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่น

๓. วิปุลปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาไพบูลย์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาไพบูลย์

๔. คัมภีรปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาลึกซึ้ง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาลึกซึ้ง

๕. อัปปมัตตปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหาประมาณมิได้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาหาประมาณมิได้

๖. ภูริปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน

๗. ปัญญาพาหุลสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหลากหลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาหลากหลาย

๘. สีฆปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาเร็ว

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาเร็ว

๙. ลหุปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาฉับพลัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาฉับพลัน

๑๐. หาสปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาร่าเริง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาร่าเริง

๑๑. ชวนปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแล่นไป

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาแล่นไป

๑๒. ติกขปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญากล้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญากล้า

๑๓. นิพเพธิกปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีการคบหาสัตบุรุษเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการเจริญธรรม ๔ ทำให้ได้ปัญญาในลักษณะต่างๆ กัน

๑๒. สัจจสังยุต

๑. ความหมาย

สัจจสังยุต ประมวลเรื่องสัจจะ คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔

๒. การจัดแบ่งพระสูตร

พระสูตร ๑๓๑ สูตร แบ่งเป็น ๑๑ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ๓๐ สูตรบ้าง ดังนี้

สัจจสังยุต

๑. สมาธิวรรค ๑๐ สูตร
๒. ธัมมจักกัปปวัตตนวรรค ๑๐ สูตร
๓. โกฏิคามวรรค ๑๐ สูตร
๔. สิลปาวนวรรค ๑๐ สูตร
๕. ปปาตวรรค ๑๐ สูตร
๖. อภิสมยวรรค ๑๐ สูตร
๗. ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค ๑๐ สูตร
๘. ทุติยอามกธัญญเปยยาลวรรค ๑๐ สูตร
๙. ตติยอามกธัญญเปยยาลวรรค ๑๐ สูตร
๑๐. จตุตถอามกธัญญเปยยาลวรรค ๑๑ สูตร
๑๑. ปัญจกติเปยยาลวรรค ๓๐ สูตร

๓. สาระสำคัญของแต่ละวรรค

๑. สมาธิวรรค
หมวดว่าด้วยสมาธิ

๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีสมาธิย่อมรู้ชัดอริยสัจ ๔ คือ (๑) นี้ทุกข์ (๒) นี้ทุกขสมุทัย (๓) นี้ทุกขนิโรธ (๔) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. ปฏิสัลลานสูตร ว่าด้วยผู้หลีกเร้น

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในการหลีกเร้น ภิกษุผู้หลีกเร้นย่อมรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. ปฐมกุลปุตตสูตร ว่าด้วยกุลบุตร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบก็เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. ทุติยกุลปุตตสูตร ว่าด้วยกุลบุตร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ จึงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียร เพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ย่อมรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียร เพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันต่างประกาศสิ่งที่ตนรู้แจ้งแล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดได้ประกาศอริยสัจ ๔ ว่าเป็นสิ่งที่ตนรู้แจ้งแล้วตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อประกาศอริยสัจ ๔ ที่ตนรู้แจ้งแล้วตามความเป็นจริง

๗. วิตักกสูตร ว่าด้วยการตรึกถึงอริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายอย่าตริกถึงบาปอกุศลวิตก คือ (๑) กามวิตก ความตริกในทางกาม (๒) พยาบาทวิตก ความตริกในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาวิตก ความตริกในทางเบียดเบียน

เพราะวิตกเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เธอทั้งหลายเมื่อจะตริก พึงตริกว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะความตริกเหล่านี้มีประโยชน์ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อตริกว่านี้ทุกข์เป็นต้น

๘. จินตสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องอริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงอย่าคิดเป็นบาปอกุศลจิตว่าโลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะ(วิญญาณอมตะหรืออาตมัน)กับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคต[๑] เกิดอีกหรือไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ เพราะความคิดนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ แต่เธอทั้งหลายเมื่อจะคิด พึงคิดว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะความคิดนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๙. วิคคาหิกกถาสูตร ว่าด้วยการกล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้เธอทั้งหลายอย่ากล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกันว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ผมปฏิบัติถูก คำพูดของผมมีประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูดภายหลัง ท่านกลับพูดก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ผมจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ผมข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถ ก็จงหาทางแก้คำพูดหรือเปลื้องตนให้พ้นผิดเถิด เพราะการกล่าวเช่นนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อลงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน แต่เธอทั้งหลายเมื่อจะกล่าว พึงกล่าวเฉพาะอริยสัจ ๔

๑๐. ติรัจฉานกถาสูตร ว่าด้วยติรัจฉานกถา

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายอย่ากล่าวติรัจฉานกถา[๒] ๒๘ อย่าง เหล่านี้ คือ

---

[๑] **ตถาคต** ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้มาก่อนพุทธกาล หมายถึง อัตตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึง พระพุทธเจ้า ควรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตว์ (เทียบ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘)

[๒] **ติรัจฉานกถา** คือถ้อยคำอันขวางทางไปสู่สวรรค์หรือนิพพาน หมายถึง เรื่องราวที่ไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนากัน เพราะทำให้เกิดฟุ้งซ่าน และหลงเพลินเสียเวลา (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๘๔)

๑. ราชกถา เรื่องพระราชา ๒. โจรกถา เรื่องโจร

๓. มหามัตตกถา เรื่องมหาอำมาตย์ ๔. เสนากถา เรื่องกองทัพ

๕. ภยกถา เรื่องภัย ๖. ยุทธกถา เรื่องการรบ

๗. อันนกถา เรื่องข้าว ๘. ปานกถา เรื่องน้ำ

๙. วัตถกถา เรื่องผ้า ๑๐. สยนกถา เรื่องที่นอน

๑๑. มาลากถา เรื่องพวงดอกไม้ ๑๒. คันธกถา เรื่องของหอม

๑๓. ญาติกถา เรื่องญาติ ๑๔. ยานกถา เรื่องยาน

๑๕. คามกถา เรื่องบ้าน ๑๖. นิคมกถา เรื่องนิคม

๑๗. นครกถา เรื่องเมือง ๑๘. ชนปทกถา เรื่องชนบท

๑๙. อิตถีกถา เรื่องสตรี ๒๐. ปุริสกถา เรื่องบุรุษ

๒๑. สูรกถา เรื่องคนกล้าหาญ ๒๒. วิสิขากถา เรื่องตรอก

๒๓. กุมภัฏฐานกถา เรื่องท่าน้ำ ๒๔. ปุพพเปตกถา เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว

๒๕. นานัตตกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด ๒๖. โลกักขายิกะ เรื่องโลก

๒๗. สมุททักขายิกะ เรื่องทะเล ๒๘. อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม

เพราะดิรัจฉานกถานี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน แต่เธอทั้งหลายเมื่อจะกล่าวพึงกล่าวเฉพาะอริยสัจ ๔ เพราะถ้อยคำนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อกล่าวอริยสัจ ๔ นี้

๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการกล่าวที่มีประโยชน์ (อริยสัจ ๔) (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการกล่าวที่ไม่มีประโยชน์ (ดิรัจฉานกถา ๒๘ อย่าง)

๒. ธัมมจักกัปปวัตตนวรรค
หมวดว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร

๒.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า บรรพชิตไม่ควรเสพที่สุด ๒ คือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) ๒. อัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน)

แต่มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

พระองค์ตรัสอธิบายอริยสัจ ๔ ว่า

๑. ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก และปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นล้วนเป็นทุกข์โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

๒. ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์

๓. ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา เป็นความดับทุกข์

๔. อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขอริยสัจควรกำหนดรู้และเราได้กำหนดรู้แล้ว นี้ทุกขสมุทยอริยสัจควรละและเราละได้แล้ว นี้ทุกขนิโรธอริยสัจควรทำให้แจ้งและเราได้ทำให้แจ้งแล้ว ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทาอริยสัจนี้ควรเจริญและเราได้เจริญแล้ว ญาณทัสสนะ(ความรู้เห็น) ตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ มีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการอย่างนี้ยังไม่หมดจดดีดราบใด เราก็ยังไม่ยินยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก

พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ดราบนั้น แต่เมื่อหมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงปีนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้จบลง ภิกษุปัญจวัคคีย์ต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณะ[๑] อยู่ ธรรมจักษุ(ดวงตาเห็นธรรมคือโสดาปัตติมัคคญาณ) อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

๒. ตถาคตสูตร ว่าด้วยพระตถาคต

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้วแก่ตถาคตทั้งหลายในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า

นี้ทุกขอริยสัจควรกำหนดรู้และตถาคตทั้งหลายได้กำหนดรู้แล้ว

นี้ทุกขสมุทยอริยสัจควรละและตถาคตทั้งหลายละได้แล้ว

นี้ทุกขนิโรธอริยสัจควรทำให้แจ้งและตถาคตทั้งหลายได้ทำให้แจ้งแล้ว

นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจควรเจริญและตถาคตทั้งหลายได้เจริญแล้ว

๓. ขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจมี ๔ คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ มีรูปูปาทานขันธ์ เป็นต้น

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น

เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ นี้ตามความเป็นจริง

---

[๑] **เวยยากรณะ** ในที่นี้ หมายถึง พระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถาม คำตอบ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐) เป็นองค์อันหนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

๔. อัชฌัตติกายตนสูตร ว่าด้วยอายตนะภายใน

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจมี ๔ คือ

๑. ทุกขอริยสัจ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ มีจักขวายตนะ (อายตนะคือตา)เป็นต้น

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก มีกามตัณหาเป็นต้น

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะเป็นต้น

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น

๕. ปฐมธารณสูตร ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงไว้แล้วเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ได้แล้ว

ตรัสว่า ดีละ ดีละ ภิกษุ เพราะเหตุนั้น เธอพึงทำความเพียรเพื่อทรงจำอริยสัจ ๔ นี้

๖. ทุติยธารณสูตร ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงไว้แล้วเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ได้แล้ว

ตรัสถามว่า เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงไว้แล้วอย่างไร

กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้ไม่ใช่อริยสัจ ๔ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้แล้ว เราจักบอกคืนอริยสัจ ๔ นั้นแล้วบัญญัติอริยสัจ ๔ เป็นอย่างอื่น ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้ว อย่างนี้แล

ตรัสสรรเสริญว่า ดีละ ดีละ ภิกษุ เพราะเหตุนั้น เธอพึงทำความเพียรเพื่อทรงจำอริยสัจ ๔ นี้

๗. อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า อวิชชานั้น เป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า ตกอยู่ในอวิชชา

ตรัสตอบว่า ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เรียกว่า อวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา เพราะเหตุนั้น เธอพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. วิชชาสูตร ว่าด้วยวิชชา

ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า วิชชานั้น เป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า มีวิชชา

ตรัสตอบว่า ความรู้ในอริยสัจ ๔ เรียกว่า วิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลชื่อว่า ตกอยู่ในวิชชา เพราะเหตุนั้น เธอพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. สังกาสนสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คำที่เราบัญญัติไว้ว่า นี้อริยสัจ ๔ ในคำบัญญัตินั้น เมื่อจะขยายความว่า นี้ชื่อว่าอริยสัจ ๔ อักษร พยัญชนะ และการจำแนก จะไม่มีที่สิ้นสุด เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจ ๔ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒.๑ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ (๑) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องที่สุด ๒ (๒) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอริยสัจ ๔

๓. โกฏิคามวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม

๓.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปฐมโกฏิคามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โกฏิคาม แคว้นวัชชีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ แต่บัดนี้เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ แล้ว เราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติ(เป็นชื่อของตัณหา หมายถึงเชือกผูกสัตว์ไว้ในภพ)สิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก แล้วได้ตรัสสรุปว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลยาวนาน แต่บัดนี้อริยสัจ ๔ นี้เราและเธอทั้งหลายเห็นแล้ว ภวเนตติเราถอนได้แล้ว รากเหง้าแห่งทุกข์เราตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

๒. ทุติยโกฏิคามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โกฏิคาม สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมไม่รู้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยตนเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่านเหล่านั้นย่อมรู้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยตนเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

๓. สัมมาสัมพุทธสูตร ว่าด้วยเหตุให้เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกเราว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ นั้นตามความเป็นจริง

๔. อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบันทั้งหมดนั้นล้วนได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ นั้นตามความเป็นจริง

๕. อาสวักขยสูตร ว่าด้วยความสิ้นอาสวะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรากล่าวความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็นอริยสัจ ๔ มิได้กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ไม่รู้ ผู้ไม่เห็นอริยสัจ ๔ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. มิตตสูตร ว่าด้วยการชักชวนมิตรให้รู้อริยสัจ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเมื่อจะอนุเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิตก็ตาม พึงชักชวนคนเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗. ตถสูตร ว่าด้วยสิ่งจริงแท้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจ ๔ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัจ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. โลกสูตร ว่าด้วยพระตถาคตเป็นอริยะในโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอริยสัจ ๔ พระตถาคตจึงเป็นอริยะในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. ปริญเญยยสูตร ว่าด้วยอริยสัจที่ควรกำหนดรู้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บรรดาอริยสัจ ๔ นี้ อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ก็มี ที่ควรละก็มี ที่ควรทำให้แจ้งก็มี ที่ควรเจริญก็มี เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. ควัมปติสูตร ว่าด้วยพระควัมปติ

พระเถระหลายรูปอยู่ ณ เมืองสหชนิยะ แควันเจตี นั่งประชุมกันที่โรงกลม ได้สนทนากันว่า ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง

ท่านพระควัมปติเถระได้กล่าวกับพระเถระเหล่านั้นว่า ผมได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขสมุทัย ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง ผู้ใดเห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกข์บ้าง เห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง

๓.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผลของการไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

๔. สีสปาวนวรรค
หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. สีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีสปาวัน เขตกรุงโกสัมพี ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมาแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้นไม้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่าใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระองค์จึงตรัสว่า สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน ที่เรามิได้บอก เพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อลงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ส่วนสิ่งที่เราบอก ได้แก่ อริยสัจ ๔ เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลาย

กำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. ขทิรปัตตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยใบตะเคียน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราจักใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบมะขามป้อมห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไป แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้แจ้งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินิปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริงเลย แต่ทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

แต่เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ เปรียบเหมือนบุคคลกล่าวว่า เราจักใช้ใบบัว ใบทองกวาว หรือใบย่านทราย ห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไป ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. ทัณฑสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่อนไม้ที่ขว้างไปบนอากาศ บางคราวเอาโคนลงมา บางคราวเอาตรงกลางลงมา บางคราวเอาปลายลงมา แม้ฉันใด สัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชชาปิดกั้น มีตัณหาโยงใยจึงแล่นไป ท่องเที่ยวไป บางคราวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น บางคราวจากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะพวกเขาไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. เจลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผ้าที่ถูกไฟไหม้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผ้าถูกไฟไหม้ หรือศีรษะถูกไฟไหม้ ควรทำอย่างไร

ทูลตอบว่า ควรพยายามดับไฟที่ไหม้ผ้าหรือไฟที่ไหม้ศีรษะนั้น

พระองค์จึงตรัสว่า ควรวางเฉย ไม่ควรใส่ใจถึงผ้าที่ถูกไฟไหม้หรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย ในสติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่ง เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ยังไม่รู้แจ้งตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. สัตติสตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยผู้ถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าใคร ๆ พึงกล่าวกับบุรุษผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปีว่า มาเถิด พ่อมหาจำเริญ ชนทั้งหลายจักใช้หอก ๑๐๐ เล่ม ทิ่มแทงท่านในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง หรือในเวลาเย็น ท่านนั้นถูกหอกทิ่มแทงวันละ ๓๐๐ เล่ม จะมีอายุ ๑๐๐ ปี และมีชีวิตอยู่ได้ถึง ๑๐๐ ปี แต่เมื่อล่วงไป ๑๐๐ ปี ก็จักรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ยังไม่ได้รู้แจ้ง กุลบุตรผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้น เพราะสงสารนี้มีเบื้องต้นกับเบื้องปลายกำหนดรู้ไม่ได้ เบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอก ดาบ หลาว และขวานย่อมไม่ปรากฏฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน เราไม่กล่าวว่าการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ มิได้พร้อมกับทุกข์และโทมนัส แต่เรากล่าวว่า การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ มิได้พร้อมกับสุขและโสมนัสเท่านั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. ปาณสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยหลาวเสียบสัตว์

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงตัดหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปนี้มารวมเป็นกองเดียวกัน แล้วทำให้เป็นหลาว แล้วพึงเสียบสัตว์ขนาดใหญ่ที่มีอยู่ในมหาสมุทรเข้าที่หลาวขนาดใหญ่ สัตว์ขนาดกลางที่หลาวขนาดกลาง และสัตว์ขนาดเล็กที่หลาวขนาดเล็ก สัตว์ขนาดเขื่อง ในมหาสมุทรยังไม่ทันหมด หญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปนี้พึงหมดสิ้นไปเสียก่อน การที่จะเสียบสัตว์ขนาดเล็กในมหาสมุทรซึ่งมีมากกว่าสัตว์ขนาดเขื่องนั้นเข้าที่หลาว มิใช่ทำได้ง่าย เพราะตัวมันมีขนาดเล็ก อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น อบายก็ใหญ่นัก บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ หลุดพ้นจากอบายที่ใหญ่อย่างนั้นแล้ว ย่อมรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗. ปฐมสุริยสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันใด สัมมาทิฏฐิก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความตรัสรู้อริยสัจ ๔ ภิกษุผู้มีสัมมาทิฏฐิพึงหวังได้ว่าจักรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. ทุติยสุริยสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ยังไม่ปรากฏตราบนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมนอนธการ

กลางวันและกลางคืน เดือนและกึ่งเดือน ฤดูและปีไม่ปรากฏ แต่เมื่อใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความสว่างไสวเจิดจ้า ย่อมปรากฏ เวลานั้นไม่มีความมืดมนอนธการเลย ฉันใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลกตราบใด ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ยังไม่ปรากฏตราบนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมนอนธการ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ยังไม่มี แต่เมื่อตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ปรากฏ เวลานั้นไม่มีความมืดมนอนธการเลย การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ มีทุกขอริยสัจเป็นต้นก็ย่อมมี ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. อินทขีลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายเป็นของเบา มักลอยไปตามลม วางไว้บนพื้นอันราบเรียบ ลมทางทิศตะวันออกพัดปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางทิศใต้พัดไปทางทิศเหนือได้ เพราะปุยฝ้ายเป็นของเบา ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมมองหน้า(มองดูอัธยาศัย)ของสมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นด้วยคิดว่า ท่านผู้นี้เมื่อรู้ ก็รู้จริง เมื่อเห็น ก็เห็นจริง เพราะพวกเขาไม่เห็นอริยสัจ ๔ ฉันนั้นเหมือนกัน

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเห็นอริยสัจ ๔ ดีแล้ว เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาเขื่อนมีลำต้นปักไว้ลึก ฝังไว้ดี ไม่ไหว ไม่โยก แม้หากพายุฝนพัดมาจากทิศตะวันออกอย่างรุนแรงก็ไม่สั่น ไม่สะเทือน ไม่สะท้าน แม้หากพายุฝนพัดมาจากทิศทั้ง ๔ อย่างรุนแรงก็ไม่สั่น ไม่สะเทือน ไม่สะท้าน เพราะเสาเหล็กหรือเสาเขื่อนมีลำต้นปักไว้ลึก ฝังไว้ดี ฉะนั้น

๑๐. วาทัตถิสูตร ว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เสาหินยาว ๑๖ ศอก เสาหินนั้นมีลำต้นปักลงไปข้างล่าง ๘ ศอก อยู่ข้างบน ๘ ศอก แม้หากพายุฝนพัดมาจากทิศทั้ง ๔ อย่างรุนแรงก็ไม่สั่น ไม่สะเทือน ไม่สะท้าน เพราะเสาหินมีลำต้นปักไว้ลึก ฝังไว้ดี ฉันใด ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง แม้หากสมณะหรือพราหมณ์ผู้ต้องการวาทะ แสวงหาวาทะ

มาจากทิศทั้ง ๔ ด้วยคิดว่า จักโต้วาทะกับภิกษุนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุรูปนั้นจักสะทกสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นด้วยสหธรรม(ความมีเหตุผล) เพราะเธอเห็นอริยสัจ ๔ คีนล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ และการทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. ปปาตวรรค
หมวดว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ

๕.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. โลกจินตาสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษคนหนึ่งออกจากกรุงราชคฤห์ ได้ไปยังสระโบกขรณีชื่อสุมาคธาด้วยตั้งใจว่า จักคิดเรื่องโลก แล้วนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา เขาได้เห็นกองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวที่ริมสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา แล้วคิดว่า เราคงเป็นคนบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน จึงเห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก ภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นได้เห็นสิ่งนั้นจริงทีเดียว ไม่ใช่ไม่จริง เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน ในสงครามนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ พวกอสูรที่พ่ายแพ้กลับแล้วพากันเข้าสู่บุรีอสูรทางก้านบัวทำจิตของเทวดาทั้งหลายให้งงงวยอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายอย่าคิดเรื่องโลกว่า โลกเที่ยง หรือ โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือ ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ เพราะความคิดนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน แต่เธอทั้งหลายเมื่อจะคิด พึงคิดเรื่องอริยสัจ ๔ เพราะความคิดนี้มีประโยชน์

เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. ปปาตสูตร ว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักเข้าไปยังยอดเขากั้นเขตแดนเพื่อพักผ่อนกลางวัน ภิกษุรูปหนึ่งได้แลเห็นเหวใหญ่บนยอดเขากั้นเขตแดน จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เหวนี้ใหญ่จริงหนอ เหวอื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าเหวนี้มีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสตอบว่า เหวอื่นที่ใหญ่และน่ากลัวกว่าเหวนี้มีอยู่ คือ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมยินดียิ่งในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยินดียิ่งแล้วในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ครั้นปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมดกไปสู่เหวคือชาติเป็นต้น และชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง มีนัยตรงกันข้าม

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. มหาปริฬาหสูตร ว่าด้วยนรกชื่อมหาปริฬาหะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นรกชื่อมหาปริฬาหะ (มีความเร่าร้อนมาก) มีอยู่ ในนรกนั้น บุคคลเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งทางตา ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งทางหู ดมกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่งทางจมูก ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทางใจได้ แต่เห็นได้เฉพาะรูปเป็นต้นที่ไม่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่น่าปรารถนา เห็นได้เฉพาะรูปเป็นต้นที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่น่าใคร่ เห็นได้เฉพาะรูปเป็นต้นที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปเป็นต้นที่น่าพอใจ

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ความเร่าร้อนนั้นมากจริงหนอ ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้มีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสตอบว่า ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้มีอยู่ คือ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมยินดียิ่งในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยินดียิ่งแล้วในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ครั้นปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมเร่าร้อนเพราะความเร่าร้อนคือชาติเป็นต้น และชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง มีนัยตรงกันข้าม

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. กูฏาคารสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเรือนยอด

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เรายังไม่ได้สร้างเรือนชั้นล่าง แล้วจักต่อชั้นบนแห่งเรือนยอด แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แต่เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวว่า เราได้สร้างเรือนชั้นล่างแล้วจักต่อชั้นบนแห่งเรือนยอด แม้ฉันใด เป็นไปได้ที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. วาลสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยปลายขนทราย

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า เวลาเช้า ข้าพระองค์เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ได้เห็นลิจฉวีกุมารจำนวนมากฝึกยิงลูกศรอยู่ในสัณฐาคาร จึงคิดว่า ลิจฉวีกุมารเหล่านี้ฝึกแล้วหนอ ฝึกดีแล้วหนอ ที่ยิงลูกศรให้เข้าทางช่องดาลเล็ก ๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ ไม่ผิดพลาด

ตรัสถามว่า อานนท์ ผู้ที่ยิงลูกศรให้เข้าทางช่องดาลเล็ก ๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ไม่ผิดพลาด หรือผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เสี่ยง แทงเข้าที่ปลายขนทราย อย่างไหนทำได้ยากกว่าหรือเกิดได้ยากกว่ากัน

ทูลตอบว่า ผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เสี่ยง แทงเข้าที่ปลายขนทรายนี้แลทำได้ยากกว่า และเกิดได้ยากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสว่า อานนท์ ที่แท้เหล่าชนผู้แทงตลอดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ชื่อว่าแทงตลอดสิ่งที่แทงตลอดได้ยากกว่า

๖. อันธการสูตร ว่าด้วยความมืดคือสังสารวัฏ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า โลกันตนรกมีแต่ความทุกข์มืดมนอนธการมัวเป็นหมอก สัตว์ในนรกนั้นไม่ได้รับประโยชน์จากแสงสว่างของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่มีฤทธานุภาพมาก

เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ความมืดนั้นมากหนอ ความมืดนั้นมากจริงหนอ ความมืดอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความมืดนี้มีอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสตอบว่า ความมืดอย่างอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความมืดนี้มีอยู่ คือ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมยินดียิ่งในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยินดียิ่งแล้วในสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ครั้นปรุงแต่งสังขารทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อชาติเป็นต้น ย่อมตกไปสู่ความมืดคือชาติเป็นต้น และชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง มีนัยตรงกันข้าม

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗. ปฐมฉิคคฬยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงโยนแอกที่มีรูเดียวลงไปในมหาสมุทร ในมหาสมุทรนั้นมีเต่าตาบอดอยู่ตัวหนึ่ง มันโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าเต่าตาบอดโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้งจะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นได้บ้างหรือ

ทูลตอบว่า ถ้าเวลาล่วงเลยไปนาน บางครั้งบางคราวมันก็จะสอดคอเข้าไปในแอกนั้นได้แน่ พระองค์จึงตรัสว่า เต่าตาบอดนั้น เมื่อโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นยังเร็วกว่า แต่เราไม่กล่าวว่าคนพาลผู้ตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวแล้วกลับได้เป็นมนุษย์อีก จะเร็วกว่านั้น เพราะในวินิบาตนั้นไม่มีการประพฤติธรรม การประพฤติชอบ การทำกุศล และการทำบุญ มีแต่การเคี้ยวกินกันเอง การเคี้ยวกินผู้มีกำลังน้อยกว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะเขาไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ มีทุกขอริยสัจเป็นต้น

เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. ทุติยฉิคคหยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า แผ่นดินใหญ่นี้เนื่องเป็นอันเดียวกัน บุรุษพึงโยนแอกที่มีรูเดียวลงบนแผ่นดินใหญ่นั้น ลมทางทิศตะวันออกพัดแอกนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางทิศใต้พัดไปทางทิศเหนือ บนแผ่นดินใหญ่นั้นมีเต่าตาบอดอยู่ตัวหนึ่ง มันโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าเต่าตาบอดโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นได้บ้างหรือ

ทูลตอบว่า ข้อที่เต่าตาบอดนั้นโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก

ตรัสว่า การได้ความเป็นมนุษย์ก็ยาก การที่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกก็ยาก การที่ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วรุ่งเรืองในโลกก็ยาก บัดนี้เต่านั้นได้ความเป็นมนุษย์นี้แล้ว ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลก และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็รุ่งเรืองในโลก เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. ปฐมสิเนรุปัพพตราชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงเก็บก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ของขุนเขาสิเนรุ เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมากับขุนเขาสิเนรุ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า ขุนเขาสิเนรุนี้แลมากกว่า ก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมามีเพียงเล็กน้อย ก้อนหินนั้นเมื่อเทียบกับขุนเขาสิเนรุแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า บุคคลผู้เป็นอริยสาวกรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว อย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. ทุติยสิเนรุปัพพตราชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ขุนเขาสิเนรุหมดสิ้นไป เหลือก้อนหิน ขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าขุนเขาสิเนรุที่หมดสิ้นไปกับก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า ขุนเขาสิเนรุที่หมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า ก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ มีเพียงเล็กน้อย ก้อนหินนั้นเมื่อเทียบกับขุนเขาสิเนรุที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ดรัสว่า บุคคลผู้เป็นอริยสาวกใดรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว อย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผู้ไม่รู้ชัดและรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. อภิสมยวรรค
หมวดว่าด้วยการรู้ยิ่ง

๖.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. นขสิขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา กับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินโหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย ฝุ่นนั้น เมื่อเทียบกับแผ่นดินโหญ่แล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุคคลผู้เป็นอริยสาวกรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. โปกขรณีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณี

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า สระโบกขรณียาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๕๐ โยชน์ เต็มด้วยน้ำเสมอฝั่ง กาดื่มกินได้ บุรุษใช้ปลายหญ้าคา จุ่มน้ำขึ้นจากสระโบกขรณีนั้น เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมากับน้ำในสระโบกขรณีอย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า น้ำในสระโบกขรณีนี้แลมากกว่า น้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย น้ำนั้น เมื่อเทียบกับน้ำในสระโบกขรณีแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุคคลผู้เป็นอริยสาวกรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. ปฐมสัมเภชชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหี ไหลมาบรรจบกัน ณ ที่ใด บุรุษช้อนน้ำ ๒-๓ หยดขึ้นมาจากที่นั้น เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษนั้นช้อนขึ้นมากับน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า น้ำที่ไหลมาบรรจบกันนี้แลมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยด ที่บุรุษนั้นช้อนขึ้นมา มีเพียงเล็กน้อย น้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษนั้นช้อนขึ้นมา เมื่อเทียบกับน้ำที่ไหลมาประจบกันแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ดรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ผู้ลมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. ทุติยสัมเภชชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหี ไหลมาบรรจบกัน ณ ที่ใด น้ำในที่นั้นพึงหมดสิ้นไป เหลือน้ำอยู่ ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าน้ำที่ไหลมาบรรจบกันซึ่งหมดสิ้นไป กับน้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า น้ำที่ไหลมาบรรจบกันซึ่งหมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่ มีเพียงเล็กน้อย น้ำนั้น เมื่อเทียบกับน้ำที่ไหลมาบรรจบกันซึ่งหมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ดรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมสัมเภชชสูตร สูตรที่ ๓

๕. ปฐมมหาปฐวีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงเก็บก้อนดินขนาดเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน จากแผ่นดินใหญ่ เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าก้อนดินขนาด เมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมา กับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ก้อนดินขนาดเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมา มีเพียงเล็กน้อย ก้อนดินนั้น เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. ทุติยมหาปฐวีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า แผ่นดินใหญ่พึงหมดสิ้นไป เหลือแต่ก้อนดินขนาดเมล็ดกระเบาอยู่ ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าแผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปกับก้อนดินขนาดเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ อย่างไหน จะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า ก้อนดินขนาดเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน ที่ยังเหลืออยู่มิเพียงเล็กน้อย ก้อนดินนั้น เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมมหาปฐวีสูตร สูตรที่ ๕

๗. ปฐมมหาสมุททสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงช้อนน้ำในมหาสมุทรขึ้นมา ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษนั้นช้อนขึ้นมากับน้ำในมหาสมุทร อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า น้ำในมหาสมุทรนี้แลมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย น้ำนั้น เมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทรแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. ทุติยมหาสมุททสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า น้ำในมหาสมุทรพึงหมดสิ้นไป เหลือน้ำอยู่ ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าน้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไป กับน้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลืออยู่อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า น้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่มิเพียงเล็กน้อย น้ำนั้น เมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมมหาสมุททสูตร สูตรที่ ๗

๙. ปฐมปัพพตสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ สูตรที่ ๑

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษพึงเก็บก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาด ๗ ก้อน ของขุนเขาหิมพานต์ เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาด ๗ ก้อน ที่บุรุษนั้นเก็บมากับขุนเขาหิมพานต์ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า ขุนเขาหิมพานต์นี้แลมากกว่า ก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาด ๗ ก้อนที่บุรุษเก็บมามีเพียงเล็กน้อย ก้อนหินนั้น เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมพานต์แล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ทุกข์ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว ทุกข์นั้นอย่างมากมีได้อีกเพียง ๗ ชาติ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. ทุติยปัพพตูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ขุนเขาหิมพานต์พึงหมดสิ้นไป เหลือแต่ก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาดอยู่ ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะเข้าใจว่าขุนเขาหิมพานต์ที่หมดสิ้นไปกับก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาด ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า ขุนเขาหิมพานต์ที่หมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า ก้อนหินขนาดเมล็ดผักกาด ๗ ก้อน ที่ยังเหลืออยู่ เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมพานต์ที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

จึงตรัสว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบเหมือนปฐมปัพพตสูตร สูตรที่ ๙

๖.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้ทุกข์ของผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงหมดสิ้นไป

๗. ปฐมอามกธัญญเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๑

๗.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. อัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์เหล่านั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. ปัจจันตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบท

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทในหมู่ชาวมิลักขะผู้โง่เขลามีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. ปัญญาสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่มีปัญญาจักษุ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่ประกอบด้วยปัญญาจักษุ อย่างประเสริฐก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ตกอยู่ในอวิชชา ลุ่มหลงมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. สุราเมรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. โอทกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกิดในน้ำ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เกิดบนบกก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่เกิดในน้ำก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. มัตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดา

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

พระองค์จึงตรัสว่า สัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่มารดามีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗. เปตเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดา

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่บิดามีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. สามัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่สมณะมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. พรหมัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่พราหมณ์มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. ปาจายิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุดในตระกูลก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่อ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุดในตระกูลมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาเปรียบเทียบสัตว์ผู้เห็นอริยสัจ ๔ และสัตว์ผู้ไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔

๔. ทุติยอามกธัญญเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๒

๔.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. ปาณาติปาตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. อทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการลักทรัพย์มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. กาเมสุมิจฉาจารสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. มุสาวาทสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพูดเท็จ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการพูดเท็จก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการพูดเท็จมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. เปสุญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำส่อเสียด

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากคำส่อเสียดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำส่อเสียดมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. ผรุสวาจาสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำหยาบมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗. สัมผัปปลาปสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. พีชคามสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคามก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคามมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. วิกาลโภชนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. คันธวิเลปนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากของหอมและเครื่องลูบไล้

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทินผิว อันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคนชั่วมีมากกว่าคนดี

๙. สติสามเถรัญญเปยยาลวรรค

หมวดว่าด้วยสามเถรัญญเปยยาลที่ ๓

๙.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. หัจจคีตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

[illegible]

[illegible]

จริงอยู่ สัตว์ที่เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นชั่วขณะหนึ่งเป็นต้น มีประมาณน้อย สัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นชั่วขณะหนึ่งเป็นต้น มีประมาณมาก [illegible]

[illegible]

๒. อุจจาสยนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

พระผู้มีพระภาค[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

๓. ชาตรูปรชตสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

[illegible]

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทองและเงินก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับทองและเงินมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. อามกธัญญสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. อามกมังสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖. ฆฏาวิกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารีก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารีมีจำนวนมากกว่า เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนกันกับนัจจคิตสูตรในวรรคนี้

๗. ทาสีทาสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชายก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชายมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๘. อเชฬกสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙. กุกกุฏสูกรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกรก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกรมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐. หัตถิวัสสสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลามีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๙.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคนชั่วมีมากกว่าคนดี

๑๐. จตุตถอามกธัญญเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยอามกธัญญเปยยาลที่ ๔

๑๐.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. เขตตวัตถสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเรือกสวน ไร่นา และที่ดิน

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเรือกสวน ไร่นา และที่ดินก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นา และที่ดินมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. กยวิกกยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อการขาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อขายก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการซื้อขายมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. ทูเตยยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔. ตุลาภูฏสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัด ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัดมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. อุกโกฏนสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสินบน

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลงก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลงมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๖-๑๑. เฉทนาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการตัดเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๖ สูตร คือ เฉทนสูตร วธนสูตร พันธนสูตร วิปราโมสสูตร อาโลปสูตร และสหสาการสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) สัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการจองจำ สัตว์ที่เว้นขาดจากการดีชิงวิ่งราว สัตว์ที่เว้นขาดจากการปล้น และสัตว์ที่เว้นขาดจากการกรรโชก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ)เป็นต้น มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องคนชั่วมีมากกว่าคนดี

๑๑. ปัญจคติเปยยาลวรรค
หมวดว่าด้วยปัญจคติเปยยาล

๑๑.๑ เนื้อความโดยย่อ

๑. มนุสสจุตินิรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากมนุษย์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในนรกมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒. มนุสสจุติติรัจฉานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ติรัจฉาน

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนฝุนขึ้นมาเล็กน้อยแล้วดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุนเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บซ้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลดอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงดรัสว่า สัตว์ที่จุติจากมนุษย์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในกำเนิดสัตว์ติรัจฉานมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓. มนุสสจุติเปตติวิสยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในภูมิแห่งเปรต

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนฝุนขึ้นมาเล็กน้อยแล้วดรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุนเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บซ้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลดอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงดรัสว่า สัตว์ทั้งหลายที่จุติจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรตมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๔-๖. มนุสสจุติเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ดรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ มนุสสจุดิเทวนิรยสูตร มนุสสจุดิเทว-ดิรัจฉานสูตร มนุสลจุติเทวเปดดิวิลยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายที่จุติจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในหมู่เทวดาและเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในหมู่เทวดาและเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในหมู่เทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๗-๙. เทวจุตินิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ เทวจุตินิรยสูตร เทวจุติดิรัจฉานสูตร เทวจุติเปตติวิสยสูตรกับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดในหมู่เทวดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๐-๑๒. เทวมนุสสนิรยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ เทวมนุสสนิรยสูตร เทวมนุสสติรัจฉานสูตร เทวมนุสสเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดในเทวดาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๓-๑๕. นิรยมนุสสนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ นิรยมนุสสนิรยสูตร นิรยมนุสสดิรัจฉานสูตร นิรยมนุสสเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดในนรกก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๖-๑๘. นิรยเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ นิรยเทวนิรยสูตร นิรยเทวดิรัจฉานสูตร นิรยเทวเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดในนรกก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๑๙-๒๑. ติรัจฉานมนุสสนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ ติรัจฉานมนุสสนิรยสูตร ติรัจฉานมนุสส-ติรัจฉานสูตร ติรัจฉานมนุสสเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานมาเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒๒-๒๔. ติรัจฉานเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ ติรัจฉานเทวนิรยสูตร ติรัจฉานเทว-ติรัจฉานสูตร ติรัจฉานเทวเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒๕-๒๗. เปตติมนุสสนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตร คือ เปตติมนุสสนิรยสูตร เปตติมนุสส-ดิรัจฉานสูตร เปตติมนุสสเปตติวิสยสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในภูมิแห่งเปรต มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒๘-๒๙. เปตติเทวนิรยาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตร ๒ สูตร คือ เปตติเทวนิรยสูตร เปตติเทวดิรัจฉานสูตร กับภิกษุทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตไปเกิดในภูมิแห่งเปรตก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรก และสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๓๐. เปตติเทวเปตติวิสยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต

พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยนี้ที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน

ทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า พระพุทธเจ้าข้า

จึงตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตไปเกิดในภูมิแห่งเปรตก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตมาเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรตมีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์นั้นไม่เห็นอริยสัจ ๔ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

๑๑.๒ สาระที่ควรศึกษา

สาระที่ควรศึกษาโดยละเอียด คือ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการจุติของสัตว์ผู้ไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จบ

สังยุตตนิกาย จบบริบูรณ์

ดรรชนี

กกุฏอุบาสก ๘๐๔
กกุธเทพบุตร ๓๗
กฏิสสหอุบาสก ๘๐๔
กตโมรกติสสกภิกษุ ๗๐
กรรมเก่า ๔๕๒
กรรมที่ถูกอนัตตากระทำ ๒๓๓
กรรมใหม่ ๔๕๒
กรุงกบิลพัสดุ์ ๔๘๐,๘๐๗,๘๐๘,๘๒๐,
๘๒๑,๘๒๒,๘๒๕,๘๒๗
กรุงโกสัมพี ๔๗๘,๖๓๓,๗๕๗,๘๔๒
กรุงพาราณสี ๘๒๗,๘๓๖
กรุงราชคฤห์ ๘๔๖
กรุงเวสาลี ๔๙๓,๖๗๑,๗๕๓,๘๔๘
กรุงสาวัตถี ๕๗๕,๖๗๘,๘๐๐,
๘๐๕,๘๐๙,๘๑๗,๘๒๖
กรุงสุงสุมารคิระ ๔๔๓
กรุงอิจฉานังคละ ๗๙๑
กรุณาเจโตวิมุตติ ๖๔๙
กวฬิงการาหาร ๑๓๘
กวีเป็นที่อาศัยของคาถา ๒๖
กสิภารทวาชพราหมณ์ ๘๐,๘๑
กหิภอุบาสก ๘๐๔
กองชีวะ ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กองทุกข์ ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กองสุข ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กองแห่งธาตุดิน ๒๙๒,๓๒๖,๓๐๑,๓๑๔
กองแห่งธาตุน้ำ ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กองแห่งธาตุไฟ ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กองแห่งธาตุลม ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖
กัณฏกีวัน ๖๘๗,๗๗๒
กัปปมาณพ ๖๙
กัลยาณมิตตดา๖๐๒,๖๐๔,๖๐๕,๖๐๗,๖๓๔,๖๔๓
กัสสปเทพบุตร ๓๓
กามคุณ ๕๙๗,๖๗๓
กามฉันทะ ๖๔๐
กามตัณหา ๖๕
กามทเทพบุตร ๓๔
กามวิตก ๒๒๘,๙๓
กามสัญญา ๖๓
กามสุขัลลิกานุโยค ๕๕๖,๘๓๖
กายทุจริต ๖๓๒
กายสังขาร ๕๓๖,๕๓๗
กายสุจริต ๖๓๒
การกำจัดฉันทราคะ ๑๕๕
การเจริญสติปัฏฐาน ๖๙๑
การถือภาระ ๑๙๙
การวางภาระ ๑๙๙
การอนุเคราะห์หมู่ชน ๑๖๓
การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๑๖๓
กิลาโคตมีภิกษุณี ๖๔
กุกกุฏาราม ๕๙๓,๕๙๔,๖๘๕
กุณฑลิยปริพาชก ๖๓๑,๖๓๓

กุมารชีวกจิรวาสี ๕๕๔
กุมุทนรก ๗๑
กุศลธรรม ๑๖๒,๕๙๕,๖๑๔
กุศลวิตก ๑๕๐
กูฏาคารศาลา ๒๑,๒๓๘,๔๙๓,๕๗๗,
๕๘,๗๕๓,๗๘๙,๘๔๘
โกกาลิกภิกษุ ๗๐,๗๑
โกฏิคาม ๘๔๐
คนมกุมมาล ๘๐๘
ครหิตษ์ ๙๖
ชินสี ๑๗๗,๒๐๘,๒๑๔,๒๑๕,
๒๑๙,๒๒๐,๒๘๐,๒๘๑,๓๓๙
[illegible] ๘๐๘
[illegible] ๖๑๖,๖๒๗,๖๗๓,๘๕๕,๘๕๖
[illegible] ๘๐๔
[illegible] ๓๙
[illegible] ๕๗๕
[illegible] ๖๘๓
[illegible]อกุศลด้วยหิริ ๑๖
[illegible]ในชลาพุชะ ๓๕๒
[illegible]ในสังเสทชะ ๓๕๒
[illegible]ในอัณฑชะ ๓๕๒
[illegible]ในโอปปาติกะ ๓๕๒
[illegible]ปัญญาคเวที ๑๘๖
[illegible] ๒๕๗
[illegible] ๒๑๔,๒๑๕,๒๒๕
[illegible] ๔๒๙
[illegible] ๔๒๙
ความเกิดแห่งเวทนา ๔๙๗,๕๐๔
ความดับกรรม ๔๕๒
ความดับแห่งขันธ์ ๒๑๔,๒๑๕,๒๒๕
ความดับแห่งทุกข์ ๔๒๙
ความดับแห่งโลก ๔๒๙
ความดับแห่งวิญญาณ ๓๖๖
ความดับแห่งเวทนา ๓๖๕,๔๙๗,๕๐๔
ความดับแห่งสักกายะ ๒๕๗
ความดับแห่งสังขาร ๓๖๖
ความดับแห่งสัญญา ๓๖๖
ความด่างแห่งธาตุภายนอก ๑๔๘
ความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกโลก ๒๘
ความไม่สำรวม ๔๒๔
ความรู้ประเสริฐที่สุด ๓๐
ความเศร้าหมองแห่งจิต ๖๔๐
ความสุขที่เกิดจากกามคุณ ๑๖
ความอยากละได้ยากในโลก ๓๐
คหบดีชื่อโชติยะ ๗๙๘
คหบดีชื่อมานทินนะ ๖๘๘
คหบดีชื่อสิริวัทฒะ ๖๘๘
คันธนิมิต ๑๙๒
คันธัพพเทพบุตรนามว่าปัญจสิขะ ๔๓๕
คาถาอาศัยชื่อ ๒๖
คุณของขันธ์ ๒๑๕
คุณแห่งเวทนา ๔๙๗,๕๐๔
เครื่องดวงวัด ๘๖๙
แคว้นกาสี ๘๒๗
แคว้นโกศล ๘๐๐

แควันเจติ ๘๔๒
แควันสักกะ ๘๐๗,๘๐๘,๘๒๐,
๘๒๒,๘๒๑,๘๒๗
แควันสุมนะ ๖๓๙
แควันสุมภะ ๖๘๔
แควันวัชชี ๘๔๐
โคตมกเจดีย์ ๗๕๓
มฏิการเทพบุตร ๒๔,๓๙
โมสิตคหบดี ๔๔๒
โมสิดาราม ๗๒๒,๗๒๔,๗๕๗
เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิกะ ๔๐๙
จตุเวสารัชชญาณ ๑๒๖
จักขุธาตุ ๑๔๗
จักขุสัมผัส ๑๔๗
จักขุสัมผัสสชาเวทนา ๑๔๗
จันทนเทพบุตร ๓๗,๕๓๐
จันทิมเทพบุตร ๓๕,๓๖
จิตตคหบดี ๑๗๒,๕๓๑,๕๓๒,๕๓๔,๕๓๕,
๕๓๖,๕๓๗,๕๓๙,๕๔๐,๕๔๒
จิตตสังขาร ๕๓๖,๕๓๗
จีวรกรรม ๘๒๗
จุตูปปาตญาณ ๗๕๕
จุนทสมณุทเทส ๖๘๐
เจตนา ๒๑๔,๒๑๕
เจตนาสังขาร ๓๓๖
เจโตปริยญาณ ๗๕๔
เจโตวิมุตติ ๖๑,๗๕๕
เจ้านันทิยะ ๘๒๒,๘๒๕
เจ้ามหานามะ ๘๐๗,๘๐๘,๘๒๐,๘๒๕,๘๒๗
เจ้าศากยะพระนามว่าโคธา ๘๐๘
เจ้าสรณานิศากยะ ๘๐๙,๘๑๐
ฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา ๒๖
ฉันทราคะ ๒๓๑,๒๘๑,๓๔๐,
๓๔๑,๓๔๒,๔๗๒,๕๓๑
ฉันทสัมปทา ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕,๖๐๖,๖๐๗
ชฎาภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
ชนชาววัสสภัญญชนบท ๒๑๙
ชนชาวอุกกลชนบท ๒๑๙
ชนบทชื่อว่าสุนาปรันตะ ๔๑๙
ชรา ๑๑๕
ชวนปัญญา ๘๑๐
ชัมพุเทพบุตร ๓๙
ชัมพุขาทกปริพาชก ๕๑๘,๕๒๓
ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ๔๙๙
ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะ ๘๐๐
ชาณุสโสณิพราหมณ์ ๑๓๔
ชาติ ๑๑๕
ชาวโกศล ๘๐๑
ชาวมิลักขะ ๘๕๗
ชีวะ ๓๒๖,๘๓๔
ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน
๓๐๓,๓๑๗,๓๒๙
ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๓๐๓,๓๒๘
ชีวิตของผู้มีปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐ ๒๙
ชื่อและโคตรไม่ทรุดโทรม ๓๐
ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๔๔๗

โชติยคหบดี ๗๙๙
ญาณทัสสนะ ๓๙๑,๓๙๒,๓๙๓,๕๕๗
ญายธรรม ๕๙๖
ดอกบุณฑริก ๒๔๙
ดอกปทุม ๒๔๙
ดอกอุบล ๒๔๙
ดุษณีภาพอันประเสริฐ ๑๘๗
ดถาคดไม่เกิดอีก ๓๑๘
ดถาคดวิหาร ๗๙๒
ต้นโกฏสิมพลี ๗๒๙
ต้นจิตดปาฏลี ๗๒๙
ต้นปาริฉัตดกะ ๗๒๘
ต้นไม้อชปาลนิโครธ ๖๙๒
ต้นหว้า ๗๒๘
ต้นอชปาลนิโครธ ๖๒,๖๗,๖๘,๗๒๕
ดโปทาราม ๑๕
ตระกูลขัตดิยมหาศาล ๕๐
ตระกูลคนเทขยะ ๔๙
ตระกูลคหบดีมหาศาล ๕๐
ตระกูลจัณฑาล ๔๙,๕๐
ตระกูลช่างรถ ๔๙
ตระกูลช่างสาน ๔๙
ตระกูลที่มีสตรีมาก ๑๘๔
ตระกูลนายพราน ๔๙
ตระกูลพราหมณมหาศาล ๕๐
ตัณหา ๒๖,๑๑๕,๑๓๙,๑๗๗,๓๓๖,๓๓๙
ตายนเทพบุตร ๓๔
ตำบลคยาสีสะ ๓๙๗
ตำบลอุรุเวลา ๖๒,๖๗,๖๘,๖๙๒,๗๒๕
ตุฏฐอุบาสก ๘๐๔
ตุทุปัจเจกพรหม ๗๐
โตรณวัตถุ ๕๗๕
ถ้ำสูกรขาดา ๗๒๖
ถีนมิทธะ ๒๓๔,๖๔๐
ทหารผมยาวชาวโกหิยะ ๕๕๙
ทางขวา ๒๓๖
ทางซ้าย ๒๓๕
ท่านขัณฑเทวะ ๒๔
ท่านทีให้แล้วไม่มีผล ๒๙๐,๒๙๙
ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ๔๑
ท่านปกุธะ กัจจายนะ ๔๑
ท่านปุกกุสาติ ๒๔
ท่านปูรณะ กัสสปะ ๔๐
ท่านผลคัณฑะ ๒๔
ท่านพหุทันตี ๒๔
ท่านภัททิยะ ๒๔
ท่านมักขลิ โคศาล ๔๑
ท่านสัญชัย เวลัฏฐบุตร ๔๑
ท่านสิงคิยะ ๒๔
ท่านอชิตะ เกสกัมพล ๔๑
ท่านอุปกะ ๒๔
ทามลิเทพบุตร ๓๔
ท้าวเทวานมินทะ ๑๐๗
ท้าวปชาบดี ๒๒๗
ท้าวปัชชุนนชื่อโกกนทา ๒๑
ท้าวปุรินททะ ๑๐๗

ท้าวมฆวาน ๑๐๗
ท้าวมฆวานสุชัมบดีเทวราช ๑๑๑
ท้าววาสวะ ๑๐๗
ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ๑๐๓
ท้าวเวโรจนะจอมอสูร ๑๐๕
ท้าวสมพร ๑๐๖
ท้าวสหัมบดีพรหม ๖๗,๗๑,๗๒,๗๔,๑๐๙, ๒๒๘,๖๙๒,๗๒๕
ท้าวสหัสสนัยน์ ๑๐๗
ท้าวสักกะจอมเทพ ๗๔,๑๐๑,๑๐๒,๑๐๙, ๑๑๐,๔๓๕,๕๒๙
ท้าวสุชัมบดี ๑๐๗
ทิฏฐิสัมปทา ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕,๖๐๖,๖๐๗
ทิพพโสต ๗๕๕
ทีฆลัฏฐิเทพบุตร ๓๖
ที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม ๒๓๖
ที่สุดแห่งทุกข์ ๔๑๐,๔๑๘
ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ๕๙๔
ทุกข์ ๒๐๑,๒๕๖
ทุกขนิโรธ ๒๕๖
ทุกขนิโรธคามินิปฏิปทา ๒๕๖
ทุกขเวทนา ๒๔๐,๒๔๒,๒๔๓,๔๙๐,๔๙๓, ๔๙๖,๕๙๗,๖๓๕,๖๙๔,๗๘๙
ทุกขสมุทัย ๒๕๖
ทุกขสัญญา ๖๕๗
ทุกขินทรีย์ ๗๑๕
เทพชั้นดาวดึงษ์ ๖๕
เทพพวกวลาหก ๓๖๑
เทพพวกวัสสวลาหก ๓๖๔,๓๖๕
เทพพวกวาตวลาหก ๓๖๓,๓๖๔
เทพพวกสีตวลาหก ๓๖๒,๓๖๔
เทพพวกอัพภวลาหก ๓๖๓,๓๖๔
เทพพวกอุณหวลาหก ๓๖๓,๓๖๔
เทวดาชั้นดาวดึงส์ชื่อชาลินี ๙๒
เทวดาชื่อสรชิต ๕๔๕
เทวดาสดุลลปกายิกา ๒๑
เทวทหนิคม ๔๔๖
เทวทหของเทพ ๘๑๘
เทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๕๒๙,๕๓๐
โทมนัสสินทรีย์ ๗๑๕
โทษของขันธ์ ๒๑๕
โทษแห่งเวทนา ๕๐๔
ธรรมเครื่องรองรับจิต ๕๙๗
ธรรมจักษุ ๔๑๓
ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ๔๓๐,๔๓๘
ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ๒๖๑,๔๓๑,๔๓๙
ธรรมที่ควรกำหนด ๑๙๙
ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๒๕๗,๒๗๗
ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๓๙๖
ธรรมที่ควรละ ๓๙๖
ธรรมที่เป็นอริยะ ๖๓๖
ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ ๔๓๗
ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ ๓๙๑,๓๙๒
ธรรมเป็นที่ละราคะ ๓๙๑,๓๙๒
ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ๕๘๙
ธรรมยาน ๕๘๘

ธัญญาหารดิบ ๘๖๕
ธัมมจันทะ ๑๔๙
ธัมมทินนอุบาสก ๘๒๗
ธัมมธาตุ ๑๔๙
ธัมมนิมิต ๑๙๒
ธัมมปริเยสนา ๑๔๙
ธัมมลาภะ ๑๔๙
ธัมมสังกัปปะ ๑๔๙
ธัมมสัญญา ๑๔๙
ธัมมสัมผัส ๑๔๙
ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ๗๙๙
ธัมมานุสารี ๓๓๔
ธาตุ ๑๕๔,๑๗๗,๓๓๖,๓๓๙
ธาตุดินไปตามธาตุดิน ๒๙๐
นกุลปิตาคหบดี ๑๙๑,๔๔๓
นครศิลาวดี ๖๐,๖๑
นรก ๔๔๗
นรกชื่อมหาปริฬาหะ ๘๔๗
นรกชื่อสรชิต ๕๔๕
นรชนผู้มีปัญญา ๑๗
นรเทพผู้มียศชั้นไตรทศ ๙๒
นักคำนวณ ๕๗๕
นักประมวล ๕๗๕
นักประเมิน ๕๗๕
นันทเทพบุตร ๔๐
นันทนเทพบุตร ๓๗
นันทาภิกษุณี ๘๐๓
นันที ๑๓๙
นันทิเทพบุตร ๔๐
นาคที่เป็นชลาพุชะ ๓๔๗,๓๔๙,๓๕๐
นาคที่เป็นสังเสทชะ ๓๔๗,๓๕๑
นาคที่เป็นอัณฑชะ ๓๔๗,๓๔๘,๓๕๐
นาควาส ๓๐๑
นางขุชชุตตราอุบาสิกา ๑๗๒
นางตัณหา ๖๒,๖๓
นางนันทมารดา ๑๗๒
นางพราหมณีชื่ออธนัญชานี ๗๕
นางราคา ๖๒,๖๓
นางราชกัญญา ๘๐๐
นางวิสาขามิคารมาดา ๒๓๑,๗๕๖
นางสิกขมานา ๑๘๒
นางอรดี ๖๒,๖๓
นาม ๑๑๖
นามรูป ๑๗
น้ำจัณฑ์ ๘๐๙
นิกดอุบาสก ๘๐๔
นิคมของชาวโกลิยะชื่อหลิททวสนะ ๖๔๘
นิคมของชาวมัลละชื่ออุรุเวลากัปปะ ๗๒๔
นิคมของชาวสุมภะชื่อเสดิกะ ๖๓๙
นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะ ๖๘๓,๖๘๔
นิคมของชาวอังคะชื่ออาปณะ ๗๒๒
นิครนถ์ นาฏบุตร ๕๓๙
นิคัณฐีครรภ์ ๓๐๑,๓๑๕,๓๒๖
นิโครธาราม ๒๒๘,๔๘๐,๘๐๗,๘๐๘, ๘๒๐,๘๒๑,๘๒๒,๘๒๗
นินทิยปริพาชก ๕๙๑

นิโมกข์ ๑๑,๑๓
นิยยานิกธรรม ๖๓๖,๖๘๓
นิรัคคหะ ๔๔
นิรัพพุทนรก ๗๑
นิโรธ ๕๘๗
นิโรธสัญญา ๖๕๗
นิวรณ์ ๑๒
เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๑๔๙,๑๕๐
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๗๓
บรมบุรุษ ๕๗๗
บ้านนาพกคาม ๖๘๐
บาปอกุศลธรรม ๑๖๒
บิดาไม่มีคุณ ๓๑๓,๓๒๔
บุคคลผู้ได้ฌาน ๓๘๑,๓๘๒,๓๘๓,๓๘๔,๓๘๕
บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ๕๙๘
บุคคลผู้ปฏิบัติผิด ๕๙๘
บุคคลผู้มีจิตไม่หลุดพ้น ๖๗๙
บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้น ๖๗๘
บุตรคหบดีชื่อว่าโสณะ ๔๔๒
บุพพาราม ๘๗,๗๕๖
บุรุษเมธ ๔๔
เบื้องต้นเบื้องปลาย ๒๕๒
ใบตะเคียน ๘๔๓
ใบตาล ๘๔๓
ใบทองกวาว ๘๔๓
ใบทองหลาง ๘๔๓
ใบบัว ๘๔๓
ใบมะขามป้อม ๘๔๓
ใบย่านทราย ๘๔๓
ปฏิฆสัญญา ๗๘๘
ปฏิจจสมุปบาท ๑๑๔,๘๑๔
ปฏิจจสมุปปาทธรรม ๑๒๕
ปฏิปทา ๗๕๘
ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน ๔๕๒,๔๕๓
ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม ๔๕๒
ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๒๑๔,๒๑๕
ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ๒๕๗
ปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ ๒๐๗
ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ๗๖๓
ปโมกข์ ๑๑,๑๓
ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ ๖๐๐
ประโยชน์แห่งพรหมมัญญะ ๕๙๙
ประโยชน์แห่งสามัญญะ ๕๙๙
ปริพาชกชื่อติมพรุกขะ ๑๒๔,๑๒๕
ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะ ๕๐๒
ปริพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร ๓๖๖
ปริพาชิกาชื่อว่าสุจิมุขี ๓๔๖
ปริหานธรรม ๔๒๔
ปลงพระชนมายุสังขาร ๗๕๔
ปหานสัญญา ๖๕๗
ปัจจนีกสาตพราหมณ์ ๘๒
ปัจจันตชนบท ๘๕๗
ปัญจาลจัณฑเทพบุตร ๓๔
ปัญญาขันธ์ ๖๘,๖๘๑
ปัญญาเป็นรัตนะ ๒๕
ปัญญาวิมุตติ ๖๑,๗๕๕

ปัญญินทริย์ ๓๐๔,๗๐๕
ปาจินวังสะ ๑๖๑
ปาฏิหาริยบักษ์ ๙๗
ปามหาวัน ๒๑,๔๙๓,๕๗๗,๘๔๘
ปาวาริกัมพวัน ๕๔๖,๕๔๘,๕๕๐,๕๕๑,๖๗๙
ปาวาลเจดีย์ ๗๕๓
ปาสิดวัน ๔๐๙
ปาอัญชนวัน ๗๑๙
ปาอิสิปตนมฤคทายวัน ๒๑๖,๒๖๒,
๕๗๘,๘๒๗,๘๓๖
บิดิมิอามิส ๕๐๖
บิดิไม่มีอามิส ๕๐๖
ปุณฑริกนรก ๗๑
ปุณณ ๘๑๒
ปุพพโภฏฐกะ ๗๒๐
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๗๕๕
ปุริสกสัญญา ๖๕๔
ปูรณะ กัสสปะ ๖๕๒
ผู้เน่าภายใน ๔๗๙
เปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ ๑๘๑
ผรุสวาจา ๗๐
ผลแห่งพรหมจรรย์ ๖๐๐
ผัสสะ ๑๑๕
ผัสสาหาร ๑๓๘
ผู้ครอบงำวัฏฏะ ๔๑๕
ผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ๓๙๗
ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายใน ๓๙๔
ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๓๙๕
ผู้ที่ไม่ชื่นชมธาตุ ๑๕๕
ผู้ที่ยังชื่นชมธาตุ ๑๕๕
ผู้ปฏิบัติดีในโลก ๕๑๗
ผู้ไปดีแล้วในโลก ๕๑๗
ผู้มีอันเตวาสิก ๔๕๔
ผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ๔๐๗
ผู้มีปกติอยู่ผู้เดียว ๔๐๗
ผู้มีอาจารย์ ๔๕๔
ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ ๕๕๓
ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ ๕๕๘
ผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะ ๕๕๓
ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ ๕๔๕
ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ ๕๕๘
ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ ๕๔๖
ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ๕๔๖,๕๔๘,๕๔๙,
๕๕๐,๕๕๑,๕๕๒,๕๕๓
ผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ ๕๔๖
โผฏฐัพพนิมิต ๑๙๒
ฝั่งแม่น้ำคงคา ๔๗๘
ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ๖๒
ฝั่งแม่น้ำสัปปินี ๗๒
ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา ๗๘
พกพรหม ๖๙
พญาราชสีห์ ๒๒๕
พยาบาทวิตก ๙๓,๒๒๘
พรหมจรรย์ ๑๙๗,๕๘๙,๕๙๔,๖๐๐
พรหมจารี ๕๙๔
พรหมปาริสัชชะ ๖๙

พรหมยาน ๕๘๘
พรหมโลก ๔๖๙
พรหมวิหาร ๗๙๒
พรหมัญญผล ๕๙๙
พระกหารชัดดัยะ ๑๓๐
พระกัจจานโคตร ๑๒๒
พระกัปปะ ๒๖๓
พระกัสสปโคตร ๙๐
พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๘๒,๑๘๓
พระกัสสปะ ๑๖๓
พระกามภู ๔๗๑,๕๓๕,๕๓๖,๕๓๗
พระกิมมิละ ๔๘๐
พระกิมิละ ๗๙๐
พระโกณฑัญญะ ๘๓๗
พระเขมกะ ๒๔๓,๒๔๔
พระเขมาเถรี ๑๗๒
พระควัมปดิเถระ ๘๔๒
พระโคทัตตะ ๕๓๘,๕๓๙
พระโคธิกะ ๖๑,๖๒
พระเจ้ากาลิงคะ ๑๘๒
พระเจ้าจักรพรรดิ ๖๔๒
พระเจ้าปเสนทิโกศล ๔๑,๕๗๕,๘๐๐
พระเจ้ามหานามะ ๗๙๒
พระเจ้าอชาตศัตรู ๔๖,๑๘๕
พระเจ้าอุเทน ๔๔๐,๔๔๑
พระฉันนะ ๔๑๗,๔๑๘,๒๔๖,๒๔๗
พระเชตวัน ๕๗๕,๘๐๕,๘๐๖,๘๐๗,๘๒๖
พระตถาคต ๑๙๒
พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ ๒๓๘
พระตำหนักอิฐ ๘๐๓
พระติสสะ ๑๘๘,๒๓๖
พระเถรนามกะ ๑๘๘
พระทาสกะ ๒๔๓
พระนันทะ ๑๘๘
พระนาคทัตตะ ๙๒
พระนางกาฬโคธาสากิยานี ๘๒๑,๘๒๒
พระนิโครธกัปปะ ๘๕,๘๖
พระปวิฏฐะ ๑๔๐
พระปิณโทลภารทวาชะ ๔๔๐,๔๔๑,๗๒๒
พระปุณณมันดานีบุตร ๒๓๔
พระปุณณะ ๔๑๘,๔๑๙,๔๒๐
พระพรหม ๒๒๗
พระพรหมเทพบุตร ๖๘
พระพาหิยะ ๔๒๐.๖๘๒
พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด ๓๐
พระภัททะ ๕๙๓,๕๙๔,๖๘๕
พระภูมิชะ ๑๒๘
พระมหกะ ๕๓๔,๕๓๕
พระมหากรุณา ๖๘
พระมหากัจจานะ ๑๙๓,๔๔๒,๔๔๓
พระมหากัปปินะ ๖๙,๑๘๙,๗๘๘
พระมหากัสสปะ ๖๙,๑๖๒,๑๖๔,๑๖๕,๑๖๖,๖๓๕
พระมหาโกฏฐิกะ ๔๕๙,๔๗๐,๔๗๑
พระมหาโกฏฐิตะ ๑๔๐,๒๖๒,๒๖๔,๒๖๕,
๒๖๖,๒๖๗,๒๖๘,๕๗๘

พระมหาจุนทะ ๔๑๗,๔๑๘,๖๓๕,๖๓๖
พระมหาโมคคัลลานะ ๖๙,๘๙,๑๗๒,๑๗๙,
๑๘๖,๑๘๗๔๘๑,๕๒๕,๕๒๖,
๕๒๗,๕๒๘,๕๒๙,๕๓๐,๕๘๐,
๖๓๕,๖๘๗,๗๗๑,๗๗๒,๘๐๖
พระมาลุงกยบุตร ๔๒๓
พระมิคชาละ ๔๐๗
พระมุสิละ ๑๔๐
พระโมคคัลลานะ ๗๐,๗๑,๖๘๑,๗๕๖
พระโมลิยผัคคุนะ ๑๒๑
พระยมกะ ๒๓๖
พระรัตนครัย ๒๔
พระราธะ ๒๒๒,๒๗๗,
๒๘๐,๒๘๑,๒๘๓,๔๑๓
พระราหุล ๑๗๖,๒๔๗,๒๔๘
พระลกุณฏกภัททิยะ ๑๘๘
พระลักขณะ ๑๗๙
พระโลมสกังภิยะ ๗๙๒
พระวักกลิ ๒๔๐,๒๔๑
พระวังคีสะ ๘๕,๘๖,๘๗,๘๘,๘๙,๙๐
พระวิสาขปัญจาลบุตร ๑๘๘
พระเวฬุวัน ๒๔๐,๕๐๒,๖๘๘
พระสงฆ์ประเสริฐที่สุด ๓๐
พระสภิยกัจจานะ ๕๘๔
พระสมณโคดม ๕๘๒
พระสมิทธิ ๑๕,๖๑,๔๐๘
พระสารีบุตร ๗๐,๗๑,๘๗,๑๔๐,
๑๖๒,๑๗๒,๑๘๖,๒๓๖,
๒๖๒,๒๖๔,๒๖๕,๒๖๖,
๒๖๗,๓๔๓,๓๔๔,๓๔๕,
๓๕๖,๔๐๙,๔๑๗,๔๑๘,๔๒๖,
๔๗๐,๕๗๘,๕๘๗,๖๓๓,๖๗๘,
๖๗๙,๖๘๐,๖๘๑,๖๘๗,๗๒๕,
๗๗๒,๗๙๙,๘๐๕,๘๑๒
พระสุชาต ๑๘๗
พระสุราธะ ๒๒๒,๒๒๓
พระโสดาบัน ๓๓๔
พระอนาคามี ๖๓๐,๖๕๔
พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี ๖๓๐,๘๑๑
พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี ๖๓๐,๘๑๑
พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ๘๑๑
พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี ๖๓๐,๘๑๑
พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ๖๓๐,๘๑๑
พระอนุราธะ ๒๓๘,๕๗๗
พระอนุรุทธะ ๖๙,๗๔,๙๗,๑๖๔,๖๘๗,
๗๗๑,๗๗๒,๗๗๓
พระอภิภู ๗๓
พระอริฏฐะ ๗๘๘
พระอริยสาวก ๑๔๕
พระอัญญาโกณฑัญญะ ๘๙
พระอัสสชิ ๒๔๒,๒๔๓
พระอานนท์ ๗๔,๘๖,๙๐,๑๖๔,๑๒๗,๑๙๘,
๒๐๓,๒๐๔,๒๓๔,๒๔๗,๓๔๓,๓๔๔,๓๔๕,
๔๑๖,๔๓๓,๔๓๕,๔๗๑,๔๗๒,
๔๙๙,๕๘๗,๕๘๘,๕๙๓,๕๙๔,

พระอินทร์ ๒๒๗
พระอิสิทัตตะ ๕๓๑,๕๓๓,๕๓๔
พระอุตติยะ ๕๙๗,๖๘๒,๖๘๓
พระอุทายี ๖๓๘,๖๓๙,๔๔๕,๔๔๖,๔๗๒
พระอุบลวรรณาเถรี ๑๗๒
พระอุปวาณะ ๘๑,๑๒๘,๔๐๙,๖๓๓
พระอุปเสนะ ๔๐๙
พราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิ ๕๔๖
พราหมณ์ชื่ออุณณาภะ ๗๕๗
พราหมณ์ชื่อเอกนาลา ๘๐
พราหมณ์ภารทวาชโคตร ๘๓
พราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ๘๔
พราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคาม ๘๐๒
พหุปุตตกเจตีย์ ๗๕๓
พหุปุตตเจตีย์ ๑๖๖
พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
พืชคาม ๖๖๐,๖๖๖,๖๙๗,๗๓๑,
๗๓๙,๗๔๖,๗๖๗,๗๘๑
พื้นที่ราบน่ารื่นรมย์ ๒๓๖
โพธิปักขิยธรรม ๗๒๕
ไพรสณฑ์ชื่ออิจฉานังคละ ๗๙๑
ภพ ๑๑๕
ภวเนตติ ๘๔๐
ภวัคคภพ ๒๒๔
ภัททอุบาสก ๘๐๔
ภาระ ๑๙๙
ภิกขกพราหมณ์ ๘๔
ภิกษุณีชื่อถุลลติสสา ๑๖๕
ภิกษุณีชื่อถุลลนันทา ๑๖๕
ภิกษุณีชื่อสุกกา ๙๙
ภิกษุปัญจวัคคีย์ ๘๓๖
ภิกษุเป็นผู้ชนะวัฏฏะทั้งปวง ๔๒๖
ภิกษุเป็นผู้ถึงเวท ๔๒๖
ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ๖๐๔
ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ๖๐๕
ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ๖๐๒,๖๐๓
ภิกษุผู้มีมิตรดี ๖๐๔
ภิกษุผู้มีสติ ๔๙๒,๖๙๐,๖๙๓
ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะ ๔๙๒,๖๙๐
ภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ๔๐๗
ภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท ๔๒๔
ภิกษุผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ๔๒๔
ภิกษุภัณฑะ ๑๖๔
ภิกษุอาภิชชิกะ ๑๖๔
ภูเขาคิชฌกูฏ ๕๗,๖๕๒
ภูเขาทองคำ ๖๐
ภูเขาเวปุลละ ๑๕๙
ภูเขาสังปวัตตะ ๔๔๒
ภูเขาอิสิคิลิ ๖๒,๘๙,๒๔๑
ภูตคาม ๖๖๐,๖๖๖,๖๙๗,๗๓๑,
๗๓๙,๗๔๖,๗๖๗,๗๘๑
ภูตะ ๓๒๖
มณิภัททยักษ์ ๙๖
มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท ๔๑๙

มโนทุจริต ๖๓๒
มโนสัญเจตนาหาร ๑๓๘
มโนสุจริต ๖๓๒
มมังการ ๑๗๘,๒๒๒,๒๓๒,๒๔๗, ๒๖๓,๓๔๓,๓๔๔,๓๔๕,๔๐๙
มรณสัญญา ๖๙๖
มรณะ ๑๑๕
มลทินของพรหมจรรย์ ๒๖
มหาภูตรูป ๔,๒๓๒,๘๐๘
มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันทกะ ๘๑๖
มหี ๑๔๔,๖๕๘,๖๖๔,๖๙๔,๗๒๙, ๗๓๗,๗๔๔,๗๖๕,๗๗๙
มัชฌิมชนบท ๘๕๗
มัชฌิมาปฏิปทา ๕๕๖,๘๓๖
มัททกุจฉิ ๒๑,๕๗
มาคธเทพบุตร ๓๓
มามเทพบุตร ๓๓
มาณพชื่อมฆะ ๑๐๗
มาตลิเทพบุตร ๑๐๓,๑๐๙
มาตุโปสกพราหมณ์ ๘๓,๘๔
มานัตธัทธพราหมณ์ ๘๒
มานานุสัย ๑๗๘,๒๒๒,๒๓๒,๒๔๗, ๒๖๓,๓๔๓,๓๔๔,๓๔๕,๔๐๙
มารดาไม่มีคุณ ๓๑๓,๓๒๔
มารโลก ๔๖๙
มิจฉัตตธรรม ๕๙๕
มิจฉาปฏิปทา ๑๑๖,๕๙๕,๕๙๖
มิจฉามรรค ๘๑๒
มุทิตาเจโตวิมุตติ ๖๔๙
มูลเหตุแห่งทุกข์ ๒๐๑
เมตตาเจโตวิมุตติ ๑๘๔,๖๔๙
เมล็ดกระเบา ๘๕๓,๘๕๔
เมล็ดผักกาด ๘๕๕,๘๕๖
เมืองกามัณฑะ ๔๔๕
เมืองกิมิลา ๗๙๐
เมืองนาลันทา ๖๗๙
เมืองนาพันทา ๕๕๑
เมืองปาฏลิบุตร ๕๙๓,๕๙๔,๖๘๕
เมืองมักกรกฏะ ๔๔๓
เมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ๕๓๑
เมืองสหชนิยะ ๘๔๒
เมืองสาเกต ๕๗๕,๖๘๗,๗๑๙,๗๗๒
แม่น้ำคงคา ๕๗๕,๖๐๘,๖๐๙,๖๑๐,๖๑๑, ๖๑๒,๖๑๓,๖๕๘,๖๖๔,๖๙๔, ๗๒๙,๗๓๗,๗๔๔,๗๔๗, ๗๖๕,๗๗๙,๘๕๒,๘๕๓
แม่น้ำมหี ๖๐๙,๖๑๐,๖๑๑, ๖๑๒,๖๑๓,๘๕๒,๘๕๓
แม่น้ำยมุนา ๖๐๘,๖๐๙,๖๑๐,๖๑๑, ๖๑๒,๖๑๓,๘๕๒,๘๕๓
แม่น้ำสรภู ๖๐๙,๘๕๒,๘๕๓
แม่น้ำสุดนุ ๗๗๑
แม่น้ำอจิรวดี ๖๐๘,๖๐๙,๖๑๐,๖๑๑, ๖๑๒,๖๑๓,๘๕๒,๘๕๓
ยมุนา ๑๔๔,๖๕๘,๖๖๔,๖๙๔,๗๒๙, ๗๓๗,๗๔๔,๗๖๕,๗๗๙

โยนิโสมนสิการ ๖๓๔,๖๔๐,๖๔๓,๗๙๙
โยนิโสมนสิการสัมปทา ๖๐๓,๖๐๔,๖๐๕,
๖๐๖,๖๐๗,๖๐๘
รถพิชัยสงคราม ๕๘๘
รสนิมิต ๑๙๒
รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครๆ ขุดไม่ได้ ๔๒๗
ราชการาม ๘๐๔
ราชบุรุษ ๕๗๕
ราวป่าหนาทึบ ๒๓๖
รูป ๑๑๖,๒๑๔,๒๑๕
รูปฉันทะ ๑๔๘
รูปธาตุ ๑๙๒
รูปนิมิต ๑๙๒
รูปปริเยสนา ๑๔๘
รูปปริฬาหะ ๑๔๘
รูปสังกัปปะ ๑๔๘
รูปสัญญา ๑๔๘
รูปสัมผัสสชาเวทนา ๑๔๘
ลาภสักการะ ๑๖๗
ลิจฉวีกุมาร ๘๔๘
โลก ๔๑๕,๔๑๖
โลกตั้งอยู่ในความทุกข์ ๒๘
โลกถูกความอยากผูกไว้ ๒๘
โลกถูกความอยากเผาให้ร้อน ๒๘
โลกถูกตัณหานำไป ๒๗
โลกเที่ยง ๓๐๑,๓๒๗
โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๓๖๕
โลกมีที่สุด ๒๙๔,๓๐๒,๓๑๖,๓๒๗
โลกไม่เที่ยง ๓๐๒,๓๑๖,๓๒๗
โลกไม่มีที่สุด ๒๙๔,๓๑๖,๓๒๘
โลกว่าง ๔๑๖
โลกันตนรก ๘๔๙
โลกามิส ๑๑
โลกุตตระ ๘๒๗
วงกต ๑๖๑
วงจรปฏิจจสมุปบาท ๑๓๑
วจีทุจริต ๖๓๒
วจีสังขาร ๕๓๖
วจีสุจริต ๖๓๒
วชิราภิกษุณี ๖๕
วสวัตตีเทพบุตร ๕๓๐
วัจฉโคตรปริพาชก ๕๘๐
วัดพระเชตวัน ๘๐๐
วาจเปยยะ ๔๔
วาสุทัตตเทพบุตร ๓๗
วิจฉิททกสัญญา ๖๕๔
วิจิกิจฉา ๖๔๐
วิชยาภิกษุณี ๖๔,๖๕
วิชาดูดาวดูฤกษ์ ๓๔๖
วิชาดูอวัยวะ ๓๔๖
วิญญาณ ๑๑๖,๑๗๖,๒๑๔,
๒๑๕,๓๓๕,๓๓๗,๓๙๖
วิญญาณัญจายตนธาตุ ๑๔๙,๑๕๐
วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ๗๓,๗๔
วิญญาณาหาร ๑๓๙
วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก ๒๗

วินิลกสัญญา ๖๕๔
วิมุตติ ๘๑๐
วิมุตติขันธ์ ๖๘๑
วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ๖๘๑
วิโมกข์ ๑๑
วิโมกข์มีอามิส ๕๐๗
วิโมกข์ไม่มีอามิส ๕๐๗
วิราคสัญญา ๖๕๗
วิราคะ ๕๘๗
วิริยินทรีย์ ๗๐๓,๗๐๔,๗๐๕
วิเวก ๑๑,๑๔,๕๘๗
วิสุทธิปวารณา ๘๘
วิหารกาพศิลา ๖๒,๘๙,๒๔๑
วิหารธรรม ๖๓
วิหารบุพพาราม ๒๓๑
วิหิงสาวิตก ๙๓,๒๒๙
วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ๒๒๔
เวณฑุเทพบุตร ๓๖
เวทนา ๑๑๕,๑๗๖,๒๑๕,๓๓๕,๓๓๘
เวทนาธาตุ ๑๙๒
เวปุลละ ๑๖๑
เวยยากรณะ ๘๓๗
เวรภัย ๑๓๒
เวหุวคาม ๖๗๕
สดินทรีย์ ๗๐๓,๗๐๔,๗๐๕
สติปัฏฐาน ๒๒๘,๖๘๖,๖๙๑
สติสัมปชัญญะ ๑๕,๒๑
สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕
สมถนิมิต ๖๒๘
สมาธิขันธ์ ๖๘
สมาธินทรีย์ ๗๐๔,๗๐๕
สมาธินิมิต ๖๔๕,๖๔๖
สรภู ๑๔๔,๖๕๘,๖๖๔,๖๙๔,๗๒๙,
๗๓๗,๗๔๔,๗๖๕,๗๗๙
สระโบกขรณี ๘๕๒
สระโบกขรณีชื่อคัคครา ๘๙
สระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ๘๔๖
สรีรยนต์ ๑๘
สลหาคาร ๗๗๓
สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช ๘๒๘
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๘๐๗,๘๐๖
สหกภิกษุ ๗๒๕
สหธรรม ๘๔๖
สหายดนะ ๑๑๕
สักกายทิฏฐิ ๑๖,๒๓๒,๒๗๓,๕๓๓
สักกายนิโรธ ๘๒๘
สักกายะ ๒๕๗
สังขาร ๑๑๖
สังขารธาตุ ๑๙๒
สังขารวิเสสสมาบัติ ๑๕๐
สังครวพราหมณ์ ๘๔
สังคารวพราหมณ์ ๖๕๑,๖๕๒
สังโยชน์ ๔๓๐
สังสารวัฏ ๑๕๗
สัญเจตนา ๑๗๗
สัญญา ๑๗๖,๒๑๔,๒๑๕,๓๓๕

สัญญาธาตุ ๑๙๒
สัญญาเวทยิตนิโรธ ๗๓,๑๖๕
สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ ๑๔๙,๑๕๐
สัญญีครรภ์ ๓๐๑,๓๑๕,๓๒๖
สัณฐาคาร ๘๔๘
สัตตัมพเจดีย์ ๗๕๓
สัตตาวาส ๒๒๔
สัตบุรุษ ๕๙๖
สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ ๕๙๖
สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ๒๙๑
สัตว์ผู้มีธรรม ๑๕๔
สัตว์ผู้มีอัธยาศัยงาม ๑๕๑
สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว ๑๕๑
สัตว์ผู้ไม่มีหิริ ๑๕๒
สัตว์อาชาไนย ๑๔
สัททนิมิต ๑๙๒
สัทธัมมัสสวนะ ๗๙๙
สัทธานุสารี ๓๓๔,๓๓๕,๓๓๖
สัทธินทรีย์ ๗๐๓,๗๐๔,๗๐๕,๘๑๐
สันดุสิตเทพบุตร ๕๓๐
สันดุฏฐอุบาสก ๘๐๔
สัปปุริสสังเสวะ ๗๙๙
สัมผัส ๑๗๖,๓๓๕,๓๓๘
สัมโพธิ ๘๐๑,๘๐๗,๘๐๘,๘๐๙,๘๑๔,๘๒๑
สัมมัตตธรรม ๕๙๕
สัมมาปฏิปทา ๑๑๖,๕๙๕,๕๙๖
สัมมาปาสะ ๔๔
สัสสตทิฏฐิ ๒๓๑
สามเณรสานุ ๙๖,๙๗
สามัญญะ ๕๙๙
สามัณฑกปริพาชก ๕๒๓,๕๒๔
สารัมภเจดีย์ ๗๕๓
สาเหตุที่ทำให้อริยมรรคปรากฏ และไม่ปรากฏ ๑๖
สาหัตถิกภิกษุ ๘๐๓
สิ่งทั้งปวง ๓๙๕,๔๐๐,๔๐๑, ๔๕๘
สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้ ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงควรรู้ยิ่ง ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงควรละ ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงถูกประทุษร้าย ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ๔๐๒
สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา ๔๐๒
สิ่งที่แตกสลาย ๒๐๒
สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ๔๑๖
สิ่งที่ประเสริฐที่สุด ๑๖
สิ่งที่มีความแตกสลาย ๔๑๖
สิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๖๔๕
สิ่งที่ไม่ใช่อาหารของโพชฌงค์ ๖๔๖
สิ่งที่ไม่แตกสลาย ๒๐๒
สิ่งที่ว่างจากอัตตา ๔๑๖
สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๖๔๐
สินบน ๘๖๙
สิริวัทฒคหบดี ๖๘๘
สิวกยักษ์ ๙๘

สิวเทพบุตร ๓๘
สิสขันธ์ ๖๘,๖๘๑
สิสสัมปทา ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕,๖๐๖,๖๐๗
สิสปาวัน ๘๔๒
สีสุปจาลาภิกษุณี ๖๕
สุขมีอามิส ๕๐๖
สุขไม่มีอามิส ๕๐๖
สุขและโสมนัส ๑๕๕
สุขเวทนา ๒๔๓,๔๙๐,๔๙๓,
๔๙๖,๕๙๗,๖๙๔,๗๘๙
สุชินทรีย์ ๗๑๔,๗๑๕
สุคติโลกสวรรค์ ๓๔๘
สุจิมุขีปริพาชิกา ๓๔๖
สุชาดาอุบาสิกา ๘๐๓
สุญญตาเจโควิมุตติ ๕๓๘
สุญญผัสสะ ๕๓๗
สุทธาวาสปัจเจกพรหม ๗๐
สุทธิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
สุทัตตอุบาสก ๘๐๓
สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ ๗๘
สุนัขจิ้งจอกแก่ ๑๘๖
สุนิมมิตเทพบุตร ๕๓๐
สุปัตตะ ๑๖๑
สุพรหมเทพบุตร ๓๗
สุพรหมปัจเจกพรหม ๗๐
สุภัททอุบาสก ๘๐๔
สุยามเทพบุตร ๕๓๐
สุริยเทพบุตร ๓๕
สุวีรเทพบุตร ๑๐๑
สุสิมเทพบุตร ๔๐,๑๔๑
สูจิโลมยักษ์ ๙๖
เสขวิหารธรรม ๗๙๒
เสนามาร ๕๘,๖๓
เสรีเทพบุตร ๓๙
เสลาภิกษุณี ๖๕
เสียงที่น่ากลัวในป่าใหญ่ ๑๖
แสงสว่าง ๑๗
โสคันธิกนรก ๗๑
โสณคหบดีบุตร ๒๑๐
โสมนัสสินทรีย์ ๗๑๕
โสมาภิกษุณี ๖๔
หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ ๓๐
หมู่บ้านญาติกะ ๘๐๓
หมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศล
ชื่อเวหุทวาระ ๘๐๑
หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อปัญจศาลา ๕๙
หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อศาลา ๖๗๒,๗๒๓
หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกศาลา ๕๘
หมู่บ้านร้าง ๔๗๖
หมู่บ้านส่วยชื่อสาธุกะ ๘๐๐
หลิททิกานิคหบดี ๑๙๒,๑๙๓
ห้วงน้ำใหญ่ ๔๗๖
ห้วงบุญกุศล ๘๑๗
ห่อน้ำ ๘๔๓
หัตถกอาฬวกอุบาสก ๑๗๒
หัตถิคาม ๔๔๐

หาสปัญญา ๘๑๐
เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ๓๖๖
เหตุเกิดแห่งเวทนา ๓๖๕
เหตุเกิดแห่งสักกายะ ๒๕๗
เหตุเกิดแห่งสังขาร ๓๖๖
เหตุเกิดแห่งสัญญา ๓๖๖
อกุศลธรรม ๑๘๓,๕๙๕
อกุศลวิตก ๙๖,๑๕๐,๒๒๘
อจิรวดี ๑๔๔,๖๕๘,๖๖๔,๖๙๔,๗๒๙,
๗๓๗,๗๔๔,๗๖๕,๗๗๙,
อเจลก ๔๕
อเจลกัสสปะ ๑๒๓,๕๔๐
อชปาลนิโครธ ๖๘๓
อชาตศัตรูราชกุมาร ๑๗๔
อฏฏนรก ๗๑
อทุกขมสุขเวทนา ๒๔๓,๔๔๒,๔๙๐,๔๙๓,
๔๙๖,๕๙๗,๖๙๔,๗๘๙
อนภิรดิสัญญา ๖๕๖
อนัตตสัญญา ๖๕๗
อนาถบิณฑิกคหบดี ๙๘,๘๑๒,๘๑๔
อนาถบิณฑิกเทพบุตร ๒๓,๓๘
อนิจจสัญญา ๖๕๗
อนิมิตตผัสสะ ๕๓๗
อนิมิตตาเจโตวิมุตติ ๕๓๘,๕๓๙
อนุปาทาปรินิพพาน ๖๐๑
อนุราธะ ๕๗๘
อโนตตัปปะ ๕๘๖
อปริหานธรรม ๔๒๔,๖๓๘
อพยนรก ๗๑
อพรหมจรรย์ ๕๙๓
อภัยราชกุมาร ๖๕๒,๖๕๓
อภิชาต ๓๑๕
อภิภายตนะ ๔๒๔
อมตธรรม ๘๘
อริยญายธรรม ๘๑๔
อริยมรรค ๑๔,๑๕๔,๒๕๖,๕๘๗,๕๙๐,๕๙๑
อริยวินัย ๔๖๘
อริยวิหาร ๗๙๒
อริยสาวก ๕๘,๑๙๖
อวิชชา ๑๑๖,๕๘๖
อสรพิษ ๔๗๕
อสัญญีครรภ์ ๓๐๑,๓๑๕,๓๒๖
อสัตบุรุษ ๕๙๖
อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ ๕๙๖
อสุภสัญญา ๖๕๖
อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ ๗๖
อสุรินทราหู ๓๕,๓๖
อโสกภิกษุ ๘๐๓
อโสกอุบาสก ๘๐๓
อโสกาภิกษุณี ๘๐๓
อโสกาอุบาสิกา ๘๐๓
อหหนรก ๗๑
อหังการ ๑๗๘,๒๒๒,๒๓๒,๒๔๗,
๒๖๓,๓๔๓,๓๔๔,๓๔๕,๔๐๙
อหิงสกภารทวาชพราหมณ์ ๗๗
อหิริกะ ๕๘๖

อักโกสกภารทวาชพราหมณ์ ๗๖
อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถา ๒๖
อัคคาฬวเจดีย์ ๘๕
อัคคิกภารทวาชพราหมณ์ ๗๘
อัญเดียรถีย์ปริพาชก ๕๗๗
อัฏฐิกสัญญา ๖๕๓
อัฏฐิสังขลิกเปรต ๑๗๙
อัตตกิลมถานุโยค ๕๕๖,๘๓๖
อัตตสัมปทา ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕,๖๐๖,๖๐๗
อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๓๓
อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป ๓๐๙, ๓๑๐,๓๒๑
อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ๓๓๒
อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป ๓๐๙
อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป ๓๐๕,๓๐๖, ๓๑๙,๓๓๑
อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป ๓๐๘
อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ ๓๓๓
อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและ ทุกข์ไม่สลายไป ๓๑๐,๓๒๒
อัตตาที่ไม่มีรูปไม่สลายไป ๓๑๙
อัตตานุทิฏฐิ ๒๗๓
อันตรกัป ๓๑๕,๓๒๖
อันทกวินทคาม ๗๓
อัปปณิหิตผัสสะ ๕๓๗
อัปปนาสมาธิ ๒๒๔
อัปปมาณาเจโตวิมุตติ ๕๓๘,๕๓๙
อัปปมาทสัมปทา ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕,๖๐๖,๖๐๗
อัพพุทนรก ๗๑
อัพยัคคนิมิต ๖๒๘,๖๔๕,๖๔๖
อัมพปาลิวัน ๖๗๑
อัมพาฏกวัน ๕๓๑,๕๓๒
อากาสานัญจายตนธาตุ ๑๔๙,๑๕๐
อากาสานัญจายตนสมาบัติ ๗๓
อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ๕๓๘,๕๓๙
อากิญจัญญายตนธาตุ ๑๔๙,๑๕๐
อากิญจัญญายตนสมาบัติ ๗๓
อานาปานสติ ๖๕๕,๗๘๗,๗๘๘
อานาปานสติสมาธิ ๗๙๐
อาภาธาตุ ๑๔๙
อายตนะภายนอก ๓๓๔,๓๘๘,๓๘๙, ๓๙๐,๓๙๕,๔๔๘
อายตนะภายใน ๑๗๘,๓๓๔,๓๘๗,๓๘๘, ๓๙๑,๓๙๔,๓๙๕,๔๔๙,๔๖๑
อายุสังขาร ๑๘๔
อารุปปวิโมกข์ ๑๔๑
อาโลกสัญญา ๗๖๐
อาสภิวาจา ๖๗๙,๗๗๓
อาหารของนิวรณ์ ๖๔๔
อาหารของโพชฌงค์ ๖๔๕
อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๖๕๖
อาฬวกยักษ์ ๙๙
อาฬวิกาภิกษุณี ๖๔
อาฬหกะ ๘๒๓
อิทธาภิสังขาร ๒๒๘
อิทธิ ๗๕๘,๗๖๓

อิทธิบาท ๗๕๘,๗๖๓
อิทธิบาทภาวนา ๗๕๘,๗๖๓
อิทธิวิธิ ๗๕๕
อินทรีย์ ๕,๑๒,๒๐๘,๗๐๑,๘๑๐
อินทรียสังวร ๖๓๒
อุกกเจลนคร ๕๒๓
อุกกเจลนิคม ๖๘๑
อุคคคหบดี ๔๓๙,๔๔๐
อุจเฉททิฏฐิ ๒๓๑
อุณณาภพราหมณ์ ๗๑๙
อุดมบุรุษ ๕๗๗
อุดตรเทพบุตร ๓๘
อุทกดาบส ๔๒๖
อุทธัจจกุกกุจจะ ๖๔๐
อุทธุมาตกสัญญา ๖๕๔
อุทยคามินีปฏิปทา ๘๐๕
อุเทนเจดีย์ ๗๕๓
อุบลวรรณาภิกษุณี ๖๕
อุบาลีคหบดี ๔๔๐
อุบาสกชื่อทีฆาวุ ๗๙๘
อุเบกขาเจโตวิมุตติ ๖๔๙
อุเบกขามีอามิส ๕๐๖
อุเบกขาไม่มีอามิส ๕๐๖
อุปจารสมาธิ ๒๒๔
อุปจาลาภิกษุณี ๖๕
อุปธิที่ทำให้นรชนยินดี ๑๖
อุปปลนรก ๗๑
อุปาทาน ๑๑๕,๔๓๑
อุปาทานขันธ์ ๕๘,๒๐๘,๒๒๕,๒๓๑,
๒๓๘,๒๔๔,๒๕๖,๒๗๘,๖๑๘
อุเปกขินทรีย์ ๗๑๕,๗๑๗
อุรุเวลกัปปนิคม ๕๕๓
เอกสาฏก ๔๕
โอปปาติกะ ๓๑๓,๓๒๔
โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕,๒๔๕,๘๑๐,๘๑๑

หมวดธรรมพระสูตร ๒

ธรรมหมวด ๒

คนพาล ๒ จำพวก ๑๑๒

กิฏฐิ ๒ ๒๒๙

ที่สุด ๒ ๘๓๖

บัณฑิต ๒ จำพวก ๑๑๒

ปฏิปทา ๒ ๑๑๖

ผล ๒ ๗๘๗

เวทนา ๒ ๔๙๑,๕๐๓

ธรรมหมวด ๓

อกุศลวิตก ๓ ๑๕๐,๒๒๘,๘๓๓

อาสวะ ๓ ๕๑๙,๖๒๐,๖๙๔

อินทรีย์ ๓ ๗๑๐

โอ่งน้ำ ๓ ใบ ๕๔๙

โอวาท ๓ ๑๖๖

การแสวงหา ๓ ๖๑๙

กิเลสเครื่องตรึงจิต ๓ ๖๒๑

กุศลวิตก ๓ ๑๕๐

ดอกบัว ๓ ๒๔๙

ตสินา ๓ ๖๒๒

ตัณหา ๓ ๑๙๙,๕๒๐,๖๒๒

มลทิน ๓ ๒๓,๖๒๑

ธรรม ๓ ประการ ๔๒,๕๑,๕๐๘

นา ๓ ชนิด ๕๔๘

ผัสสะ ๓ ๕๓๗

ภพ ๓ ๕๒๑

เวทนา ๓	๑๓๘,๔๙๐,๔๙๔,๔๙๗,๕๐๓,๕๐๔,๕๐๕,๕๑๘,๕๙๗,๖๒๑
สภาวทุกข์ ๓	๕๒๒,๖๒๐
สมาธิ ๓	๕๖๔
สังขาร ๓	๕๓๖
หลักการ ๓	๒๑๘

ธรรมหมวด ๔

องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔	๗๙๙,๘๒๖
อริยสัจ ๔	๘๓๒,๘๓๖-๘๓๘
อาหาร ๔	๑๓๘-๑๓๙
อินทรีย์ ๔	๗๒๑,๗๒๔
อุปาทาน ๔	๑๑๕,๕๒๑
โอฆะ ๔	๔๗๖,๕๒๐,๖๒๒
กำเนิดของนาค ๔	๓๔๗
กำเนิดครุฑ ๔	๓๕๒
คันถะ ๔	๖๒๓
เจโตวิมุตติ ๔	๕๓๘
ญาณ ๔	๑๓๐
ธรรม ๔	๘๒๔,๘๒๙
ที่สุด ๔ อย่าง	๒๕๖
เทพ ๔	๓๖๑
เทวบท ๔	๘๑๘
ธาตุ ๔	๑๙๒,๔๗๖
บุคคล ๔ จำพวก	๔๙-๕๐
บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวก	๓๗๑-๓๘๕
ปัญหา ๔	๑๒๔,๑๖๖
มหาภูตรูป ๔	๑๑๖,๔๘๕
โยคะ ๔	๖๒๓

วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ ๘๗
สิ่ง ๔ อย่างไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย ๔๒
แสงสว่าง ๔ ๑๗
ห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้ ๔ ๘๒๔

ธรรมหมวด ๕

องค์ ๕ ๕๐๘
อิทธิบาท ๔ ๗๕๗,๗๖๒
อินทรีย์ ๕ ๗๐๑,๗๐๔,๗๑๓,๗๑๔
อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ๖๒๕
อุปาทานขันธ์ ๕ ๑๙๙,๒๐๘,๒๑๓,๔๗๖,๖๒๔
โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ๖๒๕
ขันธ ๕ ๖๘,๑๙๖,๑๙๙,๒๐๘,๒๑๔,๒๑๕,๒๘๒,๒๘๕
ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ๖๔๐
ธรรม ๕ ๕๐๙-๕๑๓
นิวรณ์ ๕ ๗๙๒
ผลของอินทรีย์ ๕ ๗๑๐
พืช ๕ ชนิด ๒๑๒
แม่น้ำ ๕ สาย ๑๔๔,๖๐๘-๖๑๓,๗๒๙,๗๗๙,๘๕๒,๘๕๓
วัฑฒิธรรม ๕ ๕๑๕
เวทนา ๕ ๕๐๓
เวรภัย ๕ ๑๓๒
สัมปทา ๕ ๖๐๒,๖๐๓,๖๐๕-๖๐๗
สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ ๖๔๐
เหตุที่ทำให้พระสัทธรรมเสื่อม ๕ ประการ ๑๖๖
เหตุที่ทำให้พระสัทธรรมเจริญ ๕ ประการ ๑๖๗

ธรรมหมวด ๖

อภิญญา ๖ ๗๕๕

อายตนะ ๖ ๗,๓๘๗-๓๙๔

อินทรีย์ ๖ ๔๓๖,๔๔๑,๔๕๖,๗๑๑

เจดีย์ ๖ ๗๕๓

ตัณหา ๖ ๑๑๕,๓๓๖

ธาตุ ๖ ๒๒๖,๔๔๒

นิมิต ๖ ๑๙๒

ผลของอินทรีย์ ๖ ๗๐๖

ผัสสะ ๖ ๑๑๕,๓๓๕

เวทนา ๖ ๑๑๕,๓๓๕,๕๐๓

วิญญาณ ๖ ๑๑๖,๒๑๔,๓๓๕,๓๙๖,๔๕๒,๔๕๘

สวรรค์ ๖ ชั้น ๖๕

สัญญา ๖ ๓๓๕

สฬายตนะ ๖ ๑๑๕

ธรรมหมวด ๗

องค์ ๗ ๑๓๐

อนุสัย ๗ ๖๒๔

กรรมบถ ๗ ๑๕๓

แก้ว ๗ ประการ ๖๔๒

ธาตุ ๗ ๑๔๙

ผลานิสงส์ ๗ ๗๖๒,๗๘๗

วัตตบท ๗ ๑๐๗

สภาวะ ๗ กอง ๓๐๑,๓๑๔,๓๒๖

ธรรมหมวด ๘

อริยมรรค ๘ ๑๕๔,๒๑๔,๔๗๖,๕๑๖,๕๒๔,๕๕๖,๕๘๗

ตระกูลที่คับแค้น ๘ ๕๕๒

๙๐๐

มิจฉัตตธรรม ๘ ๕๙๕

ลัมมัตตธรรม ๘ ๕๙๕

ธรรมหมวด ๙

ประดู ๙ ประดู ๑๘

ธรรมหมวด ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐ ๕๕๙

อัพยากตพยากรณ์ ๑๐ ๕๗๔

กรรมบถ ๑๐ ๑๕๓

ฐานะ ๑๐ ๕๓๐

ธรรม ๑๐ ๑๕๔

ธรรมหมวด ๑๐

อุปมาโวหาร ๑๒ ๗๖๗

ธรรมหมวด ๑๘

เวทนา ๑๘ ๕๐๓

ธรรมหมวด ๓๖

เวทนา ๓๖ ๕๐๓

ธรรมหมวด ๑๐๘

เวทนา ๑๐๘ ๕๐๓